ZOLA

PRĂPĂDUL

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ

CLASICII LITERATURII
UNIVERSALE

Emile Zola

ÉMILE ZOLA

PRĂPĂDUL

În româneşte de AUREL TITA

CLASICII LITERATURII UNIVERSALE

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ

1958

CUPRINS

PREFAŢĂ
PARTEA ÎNTÂI
I
II
III
IV
V
VI
VII
VIII
PARTEA A DOUA
I
II
III
IV
V
VI
VII
VIII
PARTEA A TREIA
I
II
III
IV
V
VI
VII
VIII

PREFAŢĂ

Mai toate marile războaie şi-au găsit ecoul în literatură. Invazia lui Napoleon în Rusia, din 1812, a fost descrisă de Tolstoi în *Război şi pace* şi tot marele Tolstoi a fost cronicarul războiului Crimeei cu ale sale *Povestiri din Sevastopol*. Răscolitoarea carte a lui Henri Barbusse *Focul* a rămas cel mai puternic document al primului război mondial, în timp ce Louis Aragon în *Comuniştii* a descris în cele mai mici amănunte înfrângerea militară a Franţei din 1940. Cea mai însemnată carte asupra războiului franco-german din 1870–1871 este romanul lui Émile Zola *Prăpădul.*

Prin luna martie 1891 presa franceză publica ştirea că celebrul scriitor Émile Zola, autor a optsprezece romane din ciclul Rou*gon-Macquart* şi a altor opere, întreprinde o călătorie în regiunea Sedan, pe locurile unde s-au dus luptele din războiul franco-german din anul 1870. În adevăr, romancierul, intenţionând să scrie un roman asupra acestui război, începuse, conform obiceiului pe care-l avea, prin a se documenta la faţa locului. Se ştie de pildă ca pentru a scrie *Germinal* Zola a trăit câtăva vreme printre mineri, coborând chiar în mină; pentru a compune *Pântecele Parisului* a zăbovit în hale, observând toate amănuntele demne de reţinut, iar în vederea romanului *Banii* s-a documentat serios asupra operaţiilor de bursă.

Călătoria în regiunea Sedan era primul pas pe calea documentării în vederea romanului *Prăpădul.* Zola reface de pildă exact drumul parcurs de corpul 7 de armată de la

Reims la Sedan, notează relieful regiunii, încreţiturile de teren, crângurile, pădurile, vizitează casele pe care le descrie în roman, stă de vorbă cu martorii oculari ai luptelor. Rezultatul călătoriei s-a concretizat în cele 110 file păstrate la Biblioteca Naţională din Paris sub titlul *Călătoria mea la Sedan,* în care Zola dovedeşte veritabile calităţi de reporter modern. Călătoria scriitorului a fost urmărită cu mult interes în special de foştii combatanţi, dintre care mulţi îi oferă carnetele lor de însemnări sau amintiri. Documentarea pentru romanul *Prăpădul* nu s-a mărginit însă numai la atât. Timp de cincisprezece luni Zola a citit zeci de volume de istorie, de tactică şi strategie, a cerut din Germania informaţii asupra armamentului şi echipamentului prusienilor etc.

În 1892 apare *Prăpădul,* al nouăsprezecelea şi penultimul roman din seria *Rougon-Macquart.* Se ştie că acest ciclu este o vastă frescă a societăţii franceze din vremea celui de al doilea imperiu şi constituie totodată o condamnare fără drept de apel a acestui regim reacţionar, caracterizat de Engels drept „exploatarea Franţei de către o clică de aventurieri politici şi cavaleri de industrie”[1]. Prin realismul său puternic, ciclul *Rougon-Macquart* reprezintă pentru Imperiul al doilea ceea ce reprezintă *Comedia umană* a lui Balzac pentru perioada Monarhiei din Iulie (1830–1848). După ce zugrăvise diverse aspecte ale societăţii franceze cum ar fi viaţa politică *(Excelenţa Sa Eugène Rougon),* finanţele şi bursa *(Banii),* biserica *(Cucerirea oraşului Plassans, Greşeala abatelui Mouret),* comerţul *(Pântecele Parisului*, *Magazinul „La fericirea doamnelor”),* arta *(Opera de artă),* viaţa muncitorimii *(Germinal, Cârciuma),* viaţa ţărănimii (*Pământul)* şi altele, Zola a socotit necesar să pregătească încheierea ciclului prezentând şi ultimul act, deznodământul sinistru al acestui regim, care, după cuvintele lui Engels, „se prăbuşi ca un castel de cărţi de joc”[2]. În felul acesta Zola îşi completa fresca, pătrunzând şi în domeniul vieţii militare.

[1] K. Marx – Războiul civil în Franţa, Ed. P.M.R., 1948, p. 16.
[2] K. Marx – Războiul civil în Franţa, Ed. P.M.R., 1948, p. 17.

Un scurt episod al războiului din 1870–1871 mai fusese relatat de Zola în nuvela *Atacul morii,* publicată în volumul colectiv al unui grup de şase scriitori intitulat *Serile de la Médan* (1880). Se pare de asemenea că înainte de moartea sa, stupidă şi bruscă, Zola proiectase să scrie o dramă având drept temă militarismul.

Războiul din 1870 măturase în câteva săptămâni regimul de carton al lui Napoleon al III-lea. Atacul fusese pornit de împăratul Franţei şi războiul a avut la început un caracter de cotropire din partea armatelor franceze. Cauzele războiului au fost limpede expuse de Engels: „al doilea imperiu era un apel la şovinismul francez, era revendicarea graniţelor primului imperiu francez, pierdute în 1814, sau cel puţin ale primei republici. Un imperiu francez în fruntariile vechii monarhii, ba chiar în acelea şi mai restrânse din 1815, nu putea dăinui. De aci decurgea necesitatea unor războaie şi unor extinderi teritoriale periodice. Dar nicio extindere teritorială nu înfierbânta imaginaţia şoviniştilor francezi ca aceea pe care o reprezenta malul stâng german al Rinului. O milă păstrată pe Rin reprezenta pentru ei mai mult decât zece mile în Alpi sau altundeva”[3].

Dar aşa cum precizează a doua adresă a Consiliului general cu privire la războiul franco-german, redactată de Karl Marx, războiul de apărare din partea germanilor a degenerat într-un război prădalnic împotriva poporului francez[4]. Dezastrul armatei franceze a fost în primul rând consecinţa incapacităţii şi lipsei de popularitate a conducătorilor celui de al doilea imperiu, regim putred până în măduva oaselor. Emile Zola, născut în 1840, îşi petrecuse toată adolescenţa şi tinereţea sub al doilea imperiu şi se lovise mereu de inimiciţia acestui regim. Fiu al unui inginer de origine italiană, rămas de mic copil orfan de tată, Zola şi-a putut termina studiile numai cu mari dificultăţi din cauza lipsurilor materiale. Duce o viaţă grea în tinereţe, mereu în căutare de slujbe. După ce intră câtva

[3] K. Marx – Războiul civil în Franţa, Ed. P.M.R., 1948, p. 17.

[4] Ibid. p. 41.

timp ca funcţionar la Docuri, este concediat şi şomează aproape un an, hrănindu-se adesea cu o bucată de pâine şi puţină brânză, făcând coadă la Muntele de pietate sau rămânând uneori culcat în pat din lipsă de haine. În 1862 este angajat la librăria Hachette pentru a bate lăzi în cuie şi a face colete. Avansează apoi la secţia de publicitate a aceleiaşi librării. Când Hachette îi cere o nuvelă, cea pe care o prezintă Zola este refuzată fiind socotită prea revoluţionară. După ce reuşeşte totuşi să publice în 1864 un volum de nuvele, în 1865 apare primul său roman, *Confesiunea lui Claude.* Critica oficială se scandalizează în faţa unor scene mai crude. Se ştie că al doilea imperiu îşi ascundea corupţia şi destrăbălarea sub un văl de pudicitate, pozând în campion al moralei. Flaubert şi fusese dat în judecată în 1857 pentru pretinsa imoralitate a celebrului său roman *Doamna Bovary.* De data aceasta, procurorul imperial însărcinat cu ancheta asupra romanului lui Zola preferă să nu dea urmare afacerii, socotind probabil că publicitatea ar atrage prea mult atenţia publicului. Nu trece însă mult timp şi în biroul lui Zola de la Hachette se face o percheziţie oficială, scriitorul fiind bănuit de republicanism. Direcţia librăriei, speriată, îl concediază pe Zola. În 1868 Parchetul se interesează din nou de Zola cu ocazia apariţiei romanului *Madeleine Férat* a cărui publicare în foileton a fost suspendată. În 1870, atacând în presă guvernul, Zola este inculpat sub acuzaţia de instigare la nesupunere în faţa legilor. Căderea imperiului îl salvează însă de închisoare. Douăzeci şi cinci de ani mai târziu Zola se va găsi însă în boxa acuzaţilor ca urmare a răsunătoarei sale intervenţii în afacerea Dreyfus cu faimosul său *Acuz.*

Aceste amănunte din viaţa lui Zola sunt suficiente pentru a demonstra că scriitorul nu putea fi decât un adversar al celui de al doilea imperiu, pe care-l stigmatizează în întreaga sa operă. În prefaţa primului roman din ciclul *Rougon-Macquart, Izbânda familiei Rougon,* el numeşte această perioadă din istoria Franţei, „o epocă stranie de nebunie şi ruşine”, arătând că însăşi dezvoltarea lui artistică era condiţionată de căderea imperiului.

*

Într-un articol publicat în 1891 în ziarul *Figaro*, Zola anunţă romanul său *Prăpădul,* subliniind că „nu mai e vremea de a ne ascunde nici de a ne scuza înfrângerile. Trebuie să le explicăm şi să acceptăm lecţia lor teribilă”.

Prăpădul descrie în adevăr fără menajamente această înfrângere, ceea ce nu era lipsit de îndrăzneală într-o epocă în care militarismul era în recrudescenţă. Cu câţiva ani înainte, în 1889, existenţa republicii fusese ameninţată de mişcarea revanşardă a generalului Boulanger. În 1891 se reînnoise Tripla-Alianţă. Franţa semnase un acord cu Rusia. În Europa se auzea din nou zăngănit de arme şi temerile de război erau reale.

Fără a se ridica până la înţelegerea caracterului nejust al războiului dus de Napoleon al III-lea, Zola dezvăluie cu pătrundere multe din cauzele înfrângerii din 1870. Prima cauză înfăţişată de roman este incapacitatea conducătorilor militari şi a statului-major, care era atât de sigur de victorie încât distribuise ofiţerilor numai harta Germaniei, neputând să-şi închipuie că războiul s-ar putea duce pe teritoriul Franţei. Aşa se face că generalii bâjbâie, ignorând cu totul situaţia geografică a locurilor unde se dau luptele.

Prăpădul dezvăluie cât de prost înarmată şi echipată era armata franceză. Obuzele explodează în aer, puştile sunt inutilizabile, deoarece în ultimul moment se constată că lipsesc 30.000 de piese de schimb absolut necesare. Serviciul aprovizionării îşi îndreaptă adeseori furgoanele în direcţia contrară celei unde se află trupa; aceasta rămâne câteodată 36 de ore fără mâncare. Comandamentul îşi pierde capul, n-are niciun plan de luptă, soldaţii nu ştiu încotro merg, abandonează de bunăvoie o poziţie pe care trebuie să o recucerească a doua zi, ofiţerii uită să distrugă un pod peste care duşmanul trece nestingherit. Zăpăceala se măreşte când în trei ore se schimbă trei comandanţi. Trupa îşi pierde încrederea în şefii săi, îi acuză de trădare şi discută cam câte milioane a primit fiecare general din

partea inamicului. Propaganda oficială însă încearcă să întreţină o atmosferă de calm şi linişte. Încă de la începutul ostilităţilor, li se băgase soldaţilor în cap că războiul va fi o simplă plimbare de la Strasbourg la Berlin. Se răspândise legenda ostaşului francez cucerind lumea în pas voios, cu cântece şi veselie. Presa era plină de ştiri false anunţând victorii imaginare sau adevărate absurdităţi, ca de pildă că prusienii ar fi în zdrenţe, că Bismarck ar suferi de diaree sau că ar fi fost chiar făcut prizonier. Nu este de mirare că după primele înfrângeri, armata, cuprinsă de stupoare, intră în panică, devine nedisciplinată, nu mai dă ascultare superiorilor. Amăgirea cu rezervele care trebuie să sosească sau cu faimosul ajutor al lui Bazaine nu mai poate împiedica trupa să între în debandadă. Armata germană, temeinic pregătită şi bine condusă, încercuieşte grosul trupelor franceze la Sedan, silindu-le să capituleze şi însuşi Napoleon al III-lea este făcut prizonier.

Eroul principal al romanului lui Zola este poporul, marea masă exploatată de regim, care trebuia să îndure acum mizeria cumplită a războiului şi să-şi dea viaţa fără a şti pentru ce. „Dacă Badinguet (porecla lui Napoleon – n.n.) şi Bismarck – declară unul dintre soldaţi – au vreo neînţelegere, să se răfuiască singuri cu pumnul, fără să pună pe drumuri sute de mii de oameni care nici măcar nu se cunosc şi care n-au poftă să se bată”[5]. Entuziasmul era cu atât mai scăzut cu cât în armata franceză se practica sistemul tragerii la sorţi. Nu toţi tinerii erau obligaţi să presteze serviciul militar ci numai acei care ieşeau la tragerea la sorţi. Iar aceştia puteau să-şi cumpere un om în loc, ceea ce făceau în general toţi burghezii cu stare. „Ce-are a face! O mie cinci sute de biştari pentru meseria asta, e pungăşie curată!… exclamă un ostaş. Ce-o mai fi trăgând din lulea, la gura sobei, bogătaşul pentru care mă duc eu s-o mierlesc”.[6]

Prăpădul descrie toate grozăviile şi mizeriile războiului: marşurile nesfârşite pe ploi torenţiale, murdăria şi

[5] E. Zola, *La debâcle*, Paris, Charpentier, 1903, p. 46.
[6] Ibid. p. 32.

oboseala, foamea şi boala, rănile şi moartea. Unele amănunte date de Zola sunt foarte sugestive. Cea mai mare dorinţă a căpitanului Beaudoin este de a-şi putea schimba cămaşa, în timp ce caporalul Jean Macquart constată că n-a dormit într-un pat de şase săptămâni. Visul momentan al lui Maurice Levasseur este de a mânca pe o faţă de masă. Foamea îi chinuieşte adesea pe soldaţi. Nemâncat de 36 de ore, Jean Macquart exclamă: „mi-e foame de aş mânca ţărână”[7]. Un soldat bavarez a fost surprins mâncând săpun. De multe ori soldaţii cad din picioare, de somn. Dar mai presus de toate stăpâneşte moartea semănată de gloanţe şi obuze, care seceră atât vieţile soldaţilor cât şi pe cele ale populaţiei civile, ca de pildă pe sărmana femeie din Bazeilles ucisă lângă copilul ei. La infirmerie amputările se ţin lanţ, iar pentru a se putea îngropa morţii trebuie mobilizate echipe speciale de gropari.

Zola este neîntrecut în zugrăvirea scenelor de masă şi a tablourilor largi, de ansamblu, care redau în modul cel mai veridic realitatea crudă a războiului. Citǎm astfel descrierea trupei în marş, descrierea coloanei de prizonieri sau impresionanta evocare a lagărului de prizonieri din peninsula Iges, unde soldaţii înfometaţi ajung să fure gazul din lampă pentru a-l bea, să mănânce făină crudă, ba chiar să se ucidă unul pe altul pentru o bucată de pâine, asemenea cailor dimprejur caţe se sfâşie între ei. Magistrală este şi descrierea sumbră a oraşului Sedan în ajunul capitulării, sau a Parisului asediat şi înfometat unde câinii şi şobolanii ajunseseră la preţ. De neuitat este tabloul amplu al câmpului de luptă acoperit de morţi şi de hoituri de cai şi unde din când în când un rănit geme cerând ajutor. Deosebit de sugestiv este tabloul infirmeriei improvizate într-o locuinţă devenită repede neîncăpătoare, având în centrul său pe medicul extenuat care amputează fără încetare mâini şi picioare. Emoţionantă este înfăţişarea şarjei de cavalerie a diviziei generalului Margueritte, act

[7] Ibid. p. 156.

eroic, aproape nebunesc, fără niciun rezultat precis. Scenele de masă şi tablourile de ansamblu zugrăvite cu o mare putere de evocare constituie, fără discuţie, realizarea artistică cea mai valoroasă a romanului.

Dacă eroul principal al *Prăpădului* este fără îndoială masa de soldaţi privită în general, nu este mai puţin adevărat că în faţa cititorului defilează o serie de personaje bine individualizate, fără ca vreunul dintre ele să domine însă romanul. Două sunt totuşi personajele mai importante care apar pe primul plan: ţăranul Jean Macquart – caporal în armată – şi avocatul Maurice Levasseur – angajat voluntar – deveniţi prieteni nedespărţiţi, amândoi reprezentând, după Zola, partea sănătoasa a poporului francez. În jurul acestora evoluează felurite personaje aparţinând diferitelor clase şi pături sociale. Iată pe de o parte reprezentanţii claselor exploatatoare: Delaherche, industriaşul grijuliu pentru fabrica lui, calculând imediat că a pierdut o sută de mii de franci în urma bombardării ei; Gilberte, soţia lui, care-şi continuă viaţa destrăbălată în Sedan-ul încercuit şi apoi ocupat; Fouchard, chiaburul viclean, care se îmbogăţeşte prin comerţ clandestin, convins că îndeplineşte o acţiune patriotică livrând carne alterată prusienilor; spilcuitul căpitan Beaudoin, preocupat, între două lupte, de aventuri galante ş.a.

Dintre personajele pozitive, în afară de Jean şi Maurice, remarcăm pe clarvăzătorul Weiss care-şi dă seama de la început că francezii vor pierde războiul şi care moare eroic fiind executat de prusieni ca franc-tiror; pe energica sa soţie Henriette; pe doctorul Bouroche, care sub masca sa dură duce o muncă titanică de salvare a vieţilor omeneşti, ajutat de armata anonimă a infirmierilor şi de eroicii brancardieri ce culeg răniţii de pe câmpul de luptă sub ploaia de gloanţe şi obuze. Simbolică este figura ţăranului anonim care-şi ară liniştit ogorul în timp ce în jurul lui se duc lupte crâncene.

Dacă simpatia lui Zola pentru popor este evidentă, trebuie să semnalăm totuşi faptul că în *Prăpădul* clasa muncitoare este absentă. Singurul muncitor din roman,

numit de Zola revoluţionar, este Chouteau, care însă, aşa cum reiese din toate acţiunile şi afirmaţiile sale, este un anarhist periculos. El nu poate fi în niciun caz socotit reprezentant al clasei muncitoare. De altfel în timpul Comunei, Chouteau se comportă ca agent provocator, incendiind edificiile Parisului.

În legătură cu aceasta este necesar să aducem unele precizări în ceea ce priveşte felul în care se reflectă Comuna din Paris în *Prăpădul*. Zola n-a înţeles în general semnificaţia Comunei. Spre deosebire însă de alţi intelectuali burghezi, el n-a luat poziţie împotriva ei, ba se poate chiar afirma că o priveşte cu simpatie, aşa cum reiese chiar din *Prăpădul*. În ultima parte a romanului asistăm la o evoluţie interesantă a lui Maurice Levasseur, personaj care de fapt este purtătorul de cuvânt al lui Zola în *Prăpădul.* El devine comunard, e înflăcărat de idealurile Comunei şi luptă pe baricade, fiind ucis de Jean Macquart, fratele său de cruce, aflat de cealaltă parte a baricadei. Este în primul rând meritul lui Zola de a fi introdus Comuna în roman de-a lungul a aproximativ 80 de pagini, ştiut fiind că puţini sunt scriitorii care au vorbit despre acest eveniment, de obicei împroşcat cu noroi de scribii burgheziei. Deşi scriitorul nu judecă întotdeauna just unele aspecte ale Comunei, în general el descrie multe episoade cu o simpatie adeseori surprinzătoare. Subliniem astfel exaltarea lui Maurice la izbucnirea revoluţiei, descrierea morţii lui Delescluze şi mai ales tabloul sălbaticei represiuni a guvernului de la Versailles faţă de comunarzi, represiune pe care Zola o condamnă cu o deosebită vigoare. Thiers este numit în roman „monstru”, iar după baia de sânge din săptămâna sângeroasă Zola scrie negru pe alb: „Thiers avea să rămână legendarul asasin al Parisului… în timp ce Mac-Mahon, învinsul de la Froeschwiller… nu mai era decât învingătorul de la Père-Lachaise”[8] (cimitirul din Paris – n.n.). În general, acest aspect progresist al operei lui Zola n-a fost pus în lumină şi chiar Jean Fréville în studiul său intitulat

[8] Ibid. p. 632.

Zola semănător de furtuni (1952) trece superficial peste această problemă.

Amintim că Zola, într-o nuvelă din 1884, *Jacques Damour,* povestise istoria unui comunard deportat în Noua Caledonie. Scriind romanul *Germinal,* scriitorul se gândea ca eroul principal din acest roman, Etienne Lautier, să figureze şi în alt roman inspirat de Comuna din Paris, pe care însă nu l-a scris niciodată. Este probabil că o parte din intenţiile sale au fost realizate în *Prăpădul*. *Prăpădul* apare mai veridic şi datorită procedeului folosit de autor de a introduce şi personaje reale, ca împăratul Napoleon al III-lea, – o adevărată umbră de împărat, lipsit de voinţă şi de autoritate, inutil şi încurcând lumea – mareşalul Mac-Mahon, generalii Douay, Ducrot şi Wimpffen, regele Prusiei şi alţii. Acest procedeu de a amesteca ficţiunea cu realitatea adăugat la alte fapte reale, relatate în roman, a făcut pe unii să declare că *Prăpădul* este istorie şi nu literatură. Un anume Charles Leser a publicat chiar o „cheie” a romanului, imediat după apariţia lui, în care dovedeşte că niciun amănunt nu este inexact în cartea lui Zola.

Dar cum adevărul e uneori greu de acceptat, s-au găsit şi mulţi detractori ai lui Zola. Un colonel scrie romancierului, acuzându-l de a fi insultat armata şi demoralizat naţiunea. Mai mulţi generali nu vor să admită că armata a fost prost comandată şi echipată. O întreagă discuţie s-a iscat în jurul afirmaţiei lui Zola că Napoleon al III-lea s-a fardat la Sedan. Chiar şi în Germania *Prăpădul* a provocat duşmănii. O Franţă prea uşor bătută scădea din strălucirea victoriei Prusiei. Un căpitan bavarez publică în acest sens o scrisoare în *Figaro*. Mulţi i-au căutat lui Zola nod în papură demonstrând că greşeşte în aprecierea tirului artileriei sau în privinţa calibrului tunurilor.

Dar cel mai important mijloc de a-l denigra pe Zola este acela de a-l trata în general drept scriitor naturalist, aşa cum fac mai toate manualele şi istoriile literare burgheze ba chiar din păcate şi unele cărţi progresiste. Dacă este adevărat că Zola a fost, ca teoretician, şeful şcolii

naturaliste, critica ştiinţifică a demonstrat astăzi că Zola n-a aplicat în practică decât în mică măsură teoriile sale neştiinţifice. El s-a îndepărtat de principiile pe care le-a preconizat, a depăşit naturalismul şi cele mai bune romane ale sale sunt fără doar şi poate romane net realiste, Zola fiind unul dintre marii maeştri ai realismului critic. Faptul a fost remarcat cu o deosebită pătrundere încă din 1891 de poetul Traian Demetrescu care, într-un articol despre Émile Zola, afirma: „Cât despre teoriile sale (Zola) este cel dintâi care nu le-a urmat”[9].

Prăpădul este tocmai unul dintre romanele lui Zola în care principiile naturalismului au fost aproape cu totul abandonate. Faimoasa teorie a eredităţii, care l-a dus pe Zola la multe confuzii ideologice, nu joacă niciun rol în acest roman. Singura greşeală mai importantă de semnalat este părerea lui Zola după care războiul apare ca o necesitate.

Romanul *Prăpădul* ocupă un loc de frunte în opera lui Zola şi rămâne, aşa cum afirmă şi Jean Fréville, „cea mai mare carte asupra lui 1870”[10]. *Prăpădul* rămâne cea mai aspră condamnare a unui regim putred, al cărui sfârşit îl descrie, rămâne unul dintre rarele romane care evocă Comuna din Paris, rămâne mai ales un mare roman antirăzboinic. Căci mai presus de orice *Prăpădul* trezeşte oroarea faţă de războiul semănător de moarte, ruină şi mizerie. Se poate afirma că întreaga literatură antirăzboinică a secolului nostru îşi are punctul de plecare în *Prăpădul* lui Zola. Barbusse în *Focul* şi Aragon în *Comuniştii,* unde este descris un nou „prăpăd” consumat aproape în aceleaşi locuri geografice, sunt influenţaţi direct de romanul lui Zola. Amintim că Barbusse, care-l admira foarte mult pe Zola, a scris şi o carte despre acesta.

Zola a fost şi este urât şi hulit de cei care apără o orânduire învechită, de cei pentru care războiul este o afacere bună, un prilej de îmbogăţire, de cei care nu pot ierta pe curajosul apărător al dreptăţii din afacerea Dreyfus

[9] Traian Demetrescu, *Opere alese,* E.S.P.L.A. 1951, p. 165.
[10] J. Freville, *Zola semeur d’orages.* Ed. sociales, Paris 1952, p. 160.

şi pe primul scriitor care a introdus în literatură pe mineri. În timpul ultimului război, ocupanţii hitlerişti au dat jos de pe soclu statuia lui Zola. Încă în 1948, când Marcel Cachin a omagiat în Adunarea naţională franceză celebrul *Acuz*, pe băncile partidelor de dreapta au apărut anumite rânjete. *Prăpădul* rămâne până astăzi, aşa cum se exprimă criticul sovietic V. Nikolaev, „cartea despre care oamenii prăbuşirilor vorbesc întotdeauna cu o virtuoasă indignare”[11]. Căci *Prăpădul* este cartea care dovedeşte cum burghezia a dus Franţa la un pas de prăpastie.

Pentru multe generaţii de aci înainte, *Prăpădul* lui Émile Zola va rămâne o carte care înfierează războiul şi grozăviile lui, un aliat solid în lupta din ce în ce mai puternică a popoarelor pentru pace.

I. BRAESCU

[11] V. Nikolaev, *Émile Zola,* Littérature soviétique, nr. 10, 1952, p. 175.

PARTEA ÎNTÂI

I

Tabăra se aşezase în preajma Rinului, în mijlocul ţarinei mănoase, la doi kilometri de Mulhouse. Profilate pe cerul posomorât, străbătut de nori grei, corturile de campanie se aliniau în lumina istovită a serii aceleia de august şi grămezile de arme luceau, înşirându-se uniform, din loc în loc, în dispozitivul armatei, în timp ce sentinelele, neclintite, le străjuiau cu puştile-ncărcate şi cu privirile pierdute, hăt departe, în pâcla liliachie a orizontului îndepărtat, care se înălţa dinspre marele fluviu.

Sosiseră de la Belfort cam pe la cinci. Se făcuse opt şi unităţile abia primiseră merindele. Dar lemnele se rătăciseră, pesemne, întrucât distribuirea nu avusese loc. Era cu neputinţă să se aprindă focul şi să se fiarbă ciorba! Fuseseră siliţi să mestece, aşa reci cum erau, nişte pesmeţi cazoni, stropiţi din belşug cu rachiu, care le muia de tot picioarele, şi aşa destul de istovite de oboseală. Cu toate acestea, în apropiere de cantină, dincolo de grămezile de arme, doi ostaşi se înverşunau să aprindă o grămadă de lemne verzi, tăiate cu baionetele din nişte tulpini de puieţi, şi care refuzau cu îndârjire să ia foc. Un fuior gros de fum, negru şi leneş, urca în văzduhul serii, de o tristeţe neţărmurită.

Aici nu se aflau decât douăsprezece mii de oameni, tot ce avea cu el generalul Félix Douay din corpul al şaptelea de armată. Divizia întâi, chemată în ajun, plecase la Froeschwiller, a treia se mai afla încă la Lyon. Se hotărâseră să părăsească Belfortul, înaintând, astfel, cu divizia a doua, cu artileria de rezervă şi cu o divizie de cavalerie descompletată. La Lorrach se zăriseră nişte focuri. O

telegramă a subprefectului din Schelestadt anunţa că prusacii urmau să treacă Rinul pe la Markolsheim. Simţindu-se prea stingher la extrema dreaptă a celorlalte corpuri, fără legătură cu ele, generalul grăbise cu atât mai mult deplasarea spre graniţă, cu cât în ajun sosise ştirea dezastrului produs de surprinderea de la Wissenburg. Chiar dacă nu era cazul să respingă el pe inamic, se putea aştepta să fie chemat dintr-un moment în altul în sprijinul Corpului întâi. Sâmbătă, 6 august, în ziua aceea prevestitoare de furtună, trebuie să fi avut loc vreo bătălie pe undeva, în direcţia Froeschwiller; parcă plutea ceva în văzduhul neliniştit şi apăsător, străbătut de înfiorări ori de răbufniri neaşteptate de vânt. Şi, de două zile, divizia credea că merge la luptă. La capătul acestui marş forţat, de la Belfort la Mulhouse, ostaşii se aşteptau să dea de prusaci.

Se însera. Larma retragerii[12] pornise dintr-un ungher îndepărtat al taberei, cu răpăit de tobe şi sunete de trompete, încă slabe, aduse de undele văzduhului. Şi Jean Macquart, care trebăluia la întărirea cortului, bătând ţăruşii mai adânc, se ridică în picioare.

La primele zvonuri despre război, părăsise localitatea Rognes cu inima sfâşiată de nenorocirea în care o pierduse pe Françoise, soţia lui, şi pământul pe care i-l adusese ea ca zestre. Se reangajase la vârsta de treizeci şi nouă de ani, tot cu gradul de caporal, şi fusese încorporat imediat în regimentul 106 de linie, care-şi întregea cadrele. Tot se mai mira, uneori, văzându-se iar îmbrăcat cu mantaua militară el, care, după Solferino[13] fusese atât de bucuros să părăsească armata şi să nu mai fie un zornăie pinteni, un ucigaş de oameni. Dar ce poţi să faci, când n-ai o meserie, când nu mai ai soţie şi niciun rost pe lume, când simţi cum ţi se opresc nodurile în gât de mâhnire şi de mânie? Tot e

[12] Fr. *la retraite*. Este vorba de solemnitatea retragerii gărzii drapelului, în sunetele muzicii militare, înainte de apelul de seară, semn al întoarcerii în cazarmă sau în tabără a ostaşilor învoiţi (n.t.).

[13] Oraş italian unde francezii au repurtat o victorie asupra austriecilor, la 24 iunie 1859 (n.t.).

mai bine să căşunezi pe vrăjmaşi, dacă te sâcâie. Şi îşi aducea aminte cum strigase atunci: „Mă neamule, întrucât nu mai ai curajul să munceşti bătrâna ţarină a Franţei, va trebui s-o aperi!”

Ridicându-se de jos, Jean aruncă o privire peste tabăra tulburată de o ultimă frământare, prin solemnitatea retragerii. Câţiva inşi porniseră în fugă. Alţii, aţipiţi, se ridicau şi se întindeau cu o mutră îmbufnată de oameni istoviţi. Răbdător, el aştepta apelul, cu firea lui liniştită şi cu acea dreaptă cumpătare a unui om chibzuit, care făceau dintr-însul un ostaş minunat. Tovarăşii lui de arme spuneau că învăţătura l-ar fi dus departe. Ştiind doar să citească şi să scrie, nu jinduia nici măcar galoanele de sergent. Când te-ai născut ţăran, ţăran rămâi!

Dând, însă, cu ochii de focul de lemne verzi, ce mai fumegau încă, fu atras şi el şi strigă la cei doi ostaşi care se îndârjiseră să-l aprindă, Loubet şi Lapoulle, amândoi din grupa lui.

— Mai lăsaţi-l încolo de foc, că ne orbiţi!

Loubet slăbuţ, dar vioi, cu mutră poznaşă, rânjea:

— S-aprinde, dom’ căprar, zău că s-aprinde... Ia suflă, mă, şi tu!

Şi-l împingea pe Lapoulle, o matahală de om, care se opintea de parcă ar fi vrut să dezlănţuie o furtună, cu obrajii umflaţi ca nişte burdufuri, cu faţa aprinsă, cu ochii roşii şi plini de lacrimi.

Chouteau şi Pache, alţi doi ostaşi din grupă, primul tolănit pe spate, ca un trântor căruia îi place tihna, celălalt chincit, intens preocupat să-şi coasă cu grijă o ruptură la pantaloni, – izbucniră amândoi în hohote, înveseliţi de schimonoseala groaznică a ţopârlanului de Lapoulle.

— Întoarce-te, mă, şi suflă din spate! O să meargă mai bine! strigă Chouteau.

Jean îi lăsă să râdă nestingheriţi. Poate că n-aveau să se mai întâlnească atât de des cu un asemenea prilej. Şi el, cu toată mutra lui de flăcău serios, cu chipul plinuţ şi cu trăsături regulate, nefiind, totuşi, o fire posacă, închidea cu dragă inimă ochii ori de câte ori oamenii lui făceau haz.

Atenţia îi fu atrasă, însă, de alt grup, alcătuit dintr-un ostaş din grupa lui, Maurice Levasseur, şi dintr-un civil, cu care primul stătea de vorbă de aproape un ceas, – un domn roşcovan, de vreo treizeci şi şase de ani, cu o figură de om cumsecade, luminată de doi ochi mari, albaştri, holbaţi, – nişte ochi de miop, mulţumită cărora fusese reformat. Un rezervist, sergent de artilerie, cu o ţinută de om mândru şi hotărât, sigur de sine, cu ţăcălie şi mustaţa negricioasă, venise şi el. Şi tustrei sporovăiau, acolo, ca-n sânul familiei.

Îndatoritor, ca să-i ferească de vreo neplăcere, Jean crezu de cuviinţă să intervină.

— N-ar fi rău să plecaţi, domnule. E ora retragerii. Dacă v-ar vedea domnul locotenent…

Maurice nu-l lăsă să-şi termine vorba:

— Mai stai, Weiss!

Apoi spuse, rece, caporalului:

— Domnul e cumnatul meu. A obţinut învoirea domnului colonel, pe care-l cunoaşte.

De ce se băga oare ţăranul ăsta, căruia îi mai duhneau mâinile a bălegar? El, Maurice, care fusese primit în barou toamna trecută şi care se angajase voluntar, fiind încorporat, graţie protecţiei colonelului, de-a dreptul în regimentul 106, fără să mai treacă pe la partea sedentară, – admitea să-şi poarte raniţa fără cârtire. Dar chiar din primele ceasuri nu-l putuse suferi pe analfabetul ăsta, pe ţărănoiul ăsta care-l comanda, şi-i purtase în suflet o ură mocnită.

— Treaba voastră, răspunse Jean, cu glasul lui liniştit. N-au decât să vă înhaţe. Puţin îmi pasă mie…

Apoi plecă, dându-şi seama că Maurice nu minţise, deoarece colonelul, domnul de Vineuil, care tocmai trecea pe acolo, cu aerul lui de nobleţe şi cu chipul gălbui, pe care se profilau nişte mustăţi albe, stufoase, îi salutase pe Weiss şi pe cumnatul său cu un surâs. Colonelul se ducea întins spre un conac care se zărea în dreapta, printre pruni, la vreo două sau trei sute de paşi. Acolo se instalase statul-major, pentru noaptea-n curs. Nu se ştia dacă se găsea în conac şi comandantul corpului al 7-lea, după groaznica

nenorocire care-l îndoliase prin moartea fratelui său, ucis la Wissenburg. Dar generalul de brigadă Bourgain-Desfeuilles, care avea sub comanda lui regimentul 106, se afla cu siguranţă acolo, foarte gălăgios, ca de obicei, urnindu-şi trupul rotofei pe picioarele lui scurte, şi cu chipul rumen de chefliu, pe care mintea lui mărginită nu-l stingherea deloc. Forfota sporea în jurul conacului. Ştafetele veneau şi plecau în fiecare clipă. Creştea aşteptarea înfrigurată a telegramelor, prea încete, cu privire la bătălia aceea mare, pe care, din cursul dimineţii fiecare o simţea inevitabilă şi apropiată. Unde se dăduse oare şi care-i erau rezultatele, la ora aceea? Pe măsură ce se înnopta, se părea că peste livadă, peste căpiţele împrăştiate în jurul staulelor, domnea, întinzându-se ca un lac de negură, îngrijorarea. Unii spuneau că de curând fusese arestat un spion german, care dădea târcoale taberei şi că fusese adus la conac, ca să-l descoasă generalul. Colonelul de Vineuil primise, poate, vreo telegramă, de alerga aşa.

În vremea aceasta Maurice îşi reluase taifasul cu cumnatul său, Weiss, şi cu vărul său, Honoré Fouchard, sergent de artilerie. Alaiul retragerii drapelului, pornit de departe şi sporit treptat, trecu pe lângă ei, cu tot tam-tamul, în liniştea tristă a înserării. Dar ei păreau că n-aud nimic. Nepot al unui erou din marea armată napoleoniană, tânărul se născuse la Chêne-Populeux, dintr-un tată care părăsise cariera militară şi ajunsese într-un neînsemnat post de perceptor. Mama lui, o ţărancă, murise aducându-i pe lume pe el şi pe sora lui geamănă, Henriette, care, de mică, îi purtase de grijă. Dacă se găsea aici, angajat ca voluntar, era tocmai din pricina unor greşeli mari. Ca un om care se înflăcăra uşor, dar era slab din fire, îşi prăpădise banii, fie la cărţi, fie cu femeile şi cu năzbâtiile acelui Paris al perdiţiei, din vremea când cu jertfele familiei, care îşi lua bucătura de la gură, ţinând să facă din el un domn, se dusese să-şi termine studiile de drept. Tatăl lui murise de supărare, iar soră-sa, după ce sacrificase totul pentru el, avusese norocul să dea peste un soţ de treabă, ca Weiss, un alsacian din Mulhouse, multă vreme contabil la Rafinăria

generală din Chêne-Populeux, astăzi contramaistru la domnul Delaherche, unul dintre principalii fabricanţi de stofe din Sedan. Şi Maurice se credea lecuit, după câte avusese de suferit din pricina firii lui, gata să se lase înflăcărat de o nădejde sau descurajat de-o veste proastă, mărinimos, entuziast, dar nestatornic, după cum bătea vântul. Bălai, mărunt, cu o frunte mare, cu nasul mic, cu bărbia mică, cu chipul fin – avea nişte ochi cenuşii şi alintători, cu privirile puţin cam rătăcite, uneori.

Weiss venise în grabă la Mulhouse în ajunul începerii ostilităţilor, hotărât deocamdată să încheie o socoteală de ordin familial. Şi dacă se folosise de bunăvoinţa colonelului de Vineuil, ca să poată strânge mâna cumnatului său, asta se datora faptului că de Vineuil se întâmplase să fie unchiul tinerei doamne Delaherche, o văduvă drăguţă, căsătorită, un an mai înainte, cu fabricantul de stofe. Maurice şi Henriette o cunoscuseră de când era copilă, datorită unei vecinătăţi întâmplătoare. De altfel, în afară de colonel, Maurice regăsise în comandantul companiei sale – căpitanul Beaudoin – o cunoştinţă a Gilbertei, tânăra doamnă Delaherche, şi anume un prieten al ei, intim, după câte se spunea, din vremea când era la Mézières doamna Maginot, soţia domnului Maginot, inspector silvic.

— Sărut-o pe Heneriette din partea mea, îi tot spunea lui Weiss flăcăul, care-şi iubea sora ca ochii din cap. Spune-i că va fi mulţumită. În sfârşit, am s-o fac să se simtă mândră de mine.

Când îşi amintea de năzdrăvăniile lui, i se umpleau ochii de lacrimi. Cumnatu-său, mişcat şi el, curmă această stare de lucruri, adresându-se artileristului Honoré Fouchard:

— Cum am să trec pe la Remilly, am să dau şi pe la unchiul Fouchard şi am să-i spun că te-am văzut şi că eşti bine, sănătos.

Unchiul Fouchard, un ţăran cu ceva pământ şi care avea meseria de măcelar ambulant, era frate cu mama Henriettei şi a lui Maurice. Locuia la Remilly, sus, pe deal, la şase kilometri de Sedan.

— Bine! răspunse liniştit Honoré. Nu prea se sinchiseşte,

el, tata, – dar du-te, totuşi, dacă-ţi face plăcere.

În clipa aceea se produse o învălmăşeală dinspre conac, de unde îl văzură ieşind, liber, condus de un singur ofiţer, pe hoinarul acuzat de spionaj. Fără îndoială îşi arătase actele, povestise o întreagă tărăşenie, căci totul se isprăvise prin simpla lui izgonire din tabără. De atât de departe, prin negura serii, nu i se puteau vedea lămurit trăsăturile şi apărea ca un uriaş spătos, cu o căpăţână roşcovană.

Totuşi, Maurice scoase un strigăt:

— Ia priveşte, Honoré... Ştii ceva? Să juri că e prusacul ăla, Goliath!

La auzul numelui acestuia, artileristul sări în sus. Îl ţinti cu ochii lui înflăcăraţi. Goliath Steinberg, argatul, omul care-l făcuse să se certe cu tatăl său, care i-o luase pe Silvine, – toată povestea aceea, toată ticăloşia aceea de pe urma căreia mai suferea şi acum. Ar fi dat fuga să-l sugrume... Dar, dincolo de piramide, omul se depărta şi se mistuia în noapte.

— Oh, Goliath! murmură el. Cu neputinţă! E acolo, cu ceilalţi... N-oi mai da eu odată ochii cu el?

Cu un gest ameninţător, arătase zarea năpădită de bezne, tot Răsăritul acela liliachiu, care înfăţişa, pentru el, Prusia. Urmă o tăcere. Din nou se auzi larma retragerii, dar foarte îndepărtată, pierzându-se la celălalt capăt al taberei, ca o molcomă agonie, undeva, printre lucruri ale căror contururi nu se mai puteau desluşi.

— Drace, reluă Honoré, au să mă-nhaţe ăia, dacă n-ajung la apel... Noapte bună şi salutări la toţi!

Şi, după ce mai strânse pentru ultima oară mâinile lui Weiss, o luă iute la fugă, către înălţimea destinată artileriei de rezervă, fără să mai fi vorbit ceva despre tatăl său, fără să fi trimis o singură vorbă Silvinei, al cărei nume îi ardea buzele.

Mai trecură câteva minute. Din stânga, dinspre brigada a doua, un gornist sună apelul. Îi răspunse altul, mai de aproape. Apoi un al treilea, de foarte departe. Din loc în loc, toţi sunau deodată, când Gaude, gornistul companiei, se

hotărî şi el să zvârle, din toate puterile, câteva note sonore. Era un băieţandru slab şi abătut, fără tuleie în barbă şi pururi tăcut, care suna din goarnă cu foaie de furtună.

Sergentul Sapin, un omuleţ uscăţiv, cu nişte ochi mari şi cu privirile pierdute, începu, atunci, apelul. Glasul lui slab rostea numele, în vreme ce soldaţii, care se apropiaseră, răspundeau pe toate tonurile, de la violoncel până la flaut. Dar se poticni deodată.

— Lapoulle! repetă foarte tare sergentul.

Nu răspunse însă nimeni. A trebuit ca Jean să se repeadă către grămada de lemne verzi, pe care puşcaşul Lapoulle, îndârjit de tovarăşii lui, se încăpăţâna s-o aprindă. Întins pe pântece, cu faţa dogorită, alunga acum, la suprafaţa pământului, fumul lemnelor care se înnegreau.

— Dar ce naiba? Mai dă-l încolo de foc şi răspunde la apel!

Lapoulle, năucit, se ridică, păru că pricepe şi urlă un „Prezent!” cu o voce de sălbatic atât de năprasnică, încât Loubet izbucni în râs, atât îl găsea de poznaş. Pache, care terminase ce avea de cusut, răspunse cu o îngăimare ca de rugăciune, că abia se desluşea ce spune. Cu dispreţ, chiar fără să se mai scoale de jos, Chouteau răspunse şi el… „… zent!” şi se întinse şi mai bine.

În vremea aceasta, locotenentul de serviciu, Rochas, aştepta, neclintit, la câţiva paşi. Când sergentul Sapin veni, după terminarea apelului, să-i raporteze că nu lipsea nimeni, Rochas mormăi în mustaţă, arătându-l cu bărbia pe Weiss, care tot mai stătea de vorbă cu Maurice:

— Ba chiar e unul mai mult. Ce se tot învârte pe-aici civilul ăla?

— Dom’ locotenent, e învoit de domnul colonel, se crezu dator să-l lămurească Jean, care auzise discuţia.

Rochas ridică furios din umeri şi, fără să scoată o vorbă, porni de-a lungul corturilor, în aşteptarea stingerii, în vreme ce Jean, cu picioarele rupte de oboseală din pricina marşului de peste zi, se aşeză la câţiva paşi de Maurice, ale cărui cuvinte ajungeau până la el, la început ca o sporovăială, pe care n-o lua în seamă, fiind şi el năpădit de

gânduri haotice, abia formulate în adâncul minţii lui greoaie şi încete.

Maurice era un partizan al războiului, pe care-l socotea de neînlăturat, ba chiar necesar pentru existenţa popoarelor. Lucrul acesta prinsese rădăcini şi în mintea lui de când se îndeletnicea cu ideile evoluţioniste, cu toată acea teorie a evoluţiei, după care se dădea în vânt, pe atunci, tineretul cultivat. Oare viaţa nu este şi ea un război de fiecare clipă? Oare însuşi rostul firii nu e lupta neîncetată, izbânda celui mai vrednic, forţa susţinută şi reînnoită de acţiune, viaţa care renaşte, – pururi tânără – din moarte? Şi îşi amintea de marele avânt care-l înălţase, când, pentru răscumpărarea greşelilor, îi încolţise-n minte gândul de a se face ostaş, ca să se lupte la graniţă. Poate că Franţa plebiscitului, deşi se dăduse pe mâna împăratului, nu dorea, totuşi, războiul. Până şi el, cu opt zile mai înainte, socotise războiul ca o ticăloşie şi o tâmpenie. Toată lumea vorbea despre candidatura unui prinţ german la tronul Spaniei. În zăpăceala care se produsese, toţi păreau că sunt vinovaţi, aşa încât nu se mai ştia din ce parte pornise provocarea. Mai rămânea în picioare, singură, inevitabilă, legea fatală care, la sorocul statornicit, azvârle un popor împotriva altuia. Dar un mare fior străbătuse Parisul. Parcă vedea şi acum seara aceea plină de înflăcărare, bulevardele ticsite de lume, cetele care fluturau torţe, strigând: „La Berlin! La Berlin!” în faţa primăriei, parcă mai auzea şi acum pe femeia aceea voinică şi frumoasă, cu profilul de regină, care se urcase pe capra unei trăsuri înfăşurată în faldurile unui drapel şi cânta *Marsilieza.* Să se fi înşelat oare? Nu simţise zvâcnind inima Parisului? Şi apoi, cum i se întâmpla mereu, după această exaltare nervoasă, urmaseră ceasuri de îndoială cumplită şi de scârbă: sosirea lui la cazarmă, plutonierul care-l primise, sergentul care-l echipase, dormitorul împuţit şi de-o murdărie înspăimântătoare, familiaritatea grosolană cu noii săi tovarăşi de arme, exerciţiile acelea repetate maşinal care-i zdrobeau picioarele şi care-i învăluiau mintea ca într-o pâclă. Totuşi în mai puţin de o săptămână se obişnuise şi

acum nu mai simţea nicio silă. Entuziasmul îl înflăcărase iar, când văzuse că regimentul pleca, în sfârşit, la Belfort.

Încă din primele zile Maurice avusese siguranţa desăvârşită a victoriei. După el, planul împăratului era limpede: să arunce patru sute de mii de oameni pe Rin, să treacă fluviul, mai înainte ca prusacii să fie gata, despărţind Germania de Nord de Germania de Sud, printr-o pană straşnică, şi, datorită vreunei izbânzi strălucitoare, să silească imediat Austria şi Italia să treacă de partea Franţei. Ba umblase zvonul, o clipă, că un corp de armată, corpul al 7-lea, din care făcea parte şi regimentul lui, trebuie să plece pe mare, de la Brest, ca să debarce în Danemarca, efectuând o diversiune care ar obliga Prusia să-şi imobilizeze o armată. Prusia avea să fie luată prin surprindere, covârşită din toate părţile, zdrobită în câteva săptămâni. O simplă plimbare militară, de la Strasburg la Berlin! Dar, de când aştepta la Belfort, îl chinuiau îngrijorările. Corpul al 7-lea, însărcinat să supravegheze spărtura din Pădurea-Neagră, ajunsese la destinaţie într-o dezordine de nedescris, descompletat, neavând de niciunele. Divizia a treia era aşteptată să sosească din Italia; brigada a doua de cavalerie rămânea la Lyon, de teama vreunei răzmeriţe populare, şi trei baterii se rătăciseră, nu se ştia unde. Apoi simţeau grozav lipsa celor necesare: depozitele militare din Belfort, care trebuiau să le furnizeze de toate, erau goale: n-aveau nici corturi, nici marmite, nici centuri de pânză, nici truse medicale, nici scule de potcovit, nici piedici de cai. Niciun infirmier, niciun furier. În ultimul moment băgaseră de seamă că le lipseau treizeci de mii de piese de schimb, de neapărată trebuinţă pentru armurărie. Au trebuit să trimită la Paris un ofiţer, care a adus cinci mii, smulse cu greutate. Îl mai neliniştea, pe de altă parte, faptul că nu făceau nimic. Se găseau aici de două săptămâni. De ce nu porneau mai departe? Îşi dădea bine seama că orice zi de întârziere era o greşeală care nu mai putea fi reparată, un prilej de victorie pierdut. Dar, în faţa planului visat, se ridica realitatea înfăptuirii, cum urma să afle mai târziu, lucru despre care nu avea,

atunci, decât o idee nelămurită şi plină de temeri: cele şapte corpuri de armată eşalonate, împrăştiate de-a lungul graniţei, de la Metz la Bitche şi de la Bitche la Belfort; efectivele peste tot incomplete, cei patru sute treizeci de mii de oameni reducându-se la două sute treizeci de mii, cel mult; generalii invidioşi unii pe alţii, fiecare fiind ferm hotărât să-şi câştige bastonul de mareşal, fără să vină în ajutorul vecinului; o îngrozitoare lipsă de prevedere, mobilizarea şi concentrarea făcute dintr-odată, ca să se câştige timp, lucru care dusese la o încurcătură de neînchipuit; în sfârşit, paralizia lentă, pornită de sus, de la împăratul bolnav, incapabil de o hotărâre promptă, o paralizie care avea să năpădească întreaga armată, dezorganizând-o, nimicind-o, aruncând-o în cele mai cutremurătoare dezastre, fără vreo putinţă de apărare. Şi, totuşi, mai presus de chinul aşteptării, în presimţirea instinctivă a celor ce aveau să vină. siguranţa victoriei rămânea în picioare.

Deodată, la 3 august, se răspândise vestea victoriei de la Sarrebruck, repurtată în ajun. Victorie mare? Nu se ştia! Dar ziarele fremătau de entuziasm. Asta însemna că Germania fusese cotropită, primul pas al marşului glorios. Şi prinţul imperial, care ridicase cu răceală un glonţ de pe câmpul de luptă, începea să-şi aibă legenda lui. Apoi, la două zile după aceea, când se aflase despre surprinderea şi măcelul de la Wissenburg, un strigăt de mânie ieşise din toate piepturile. Cinci mii de oameni, prinşi într-o capcană, rezistaseră timp de zece ore, în faţa celor treizeci şi cinci de mii de prusaci. Măcelul acesta mârşav cerea, pur şi simplu, răzbunare! Fără îndoială, comandanţii erau vinovaţi că nu se păziseră cum trebuia şi că nu prevăzuseră nimic. Dar toate astea aveau să fie reparate: Mac-Mahon chemase prima divizie din corpul al 7-lea. Corpul I urma să fie susţinut de al 5-lea. La ora aceasta prusacii trecuseră Rinul îndărăt, pesemne mânaţi din spate de baionetele infanteriştilor noştri. Şi gândul că în ziua aceea se dăduseră lupte crâncene, aşteptarea tot mai înfrigurată a ştirilor şi toată neliniştea aceea molipsitoare se întindeau tot mai

mult, clipă de clipă, sub cerul palid.

Toate acestea, Maurice i le repeta mereu lui Weiss.

— Oh, cu siguranţă că astăzi trebuie să-i fi scărmănat straşnic!

Fără să răspundă, Weiss dădu din cap cu o înfăţişare de om îngrijorat. Privea şi el spre Rin, spre răsăritul acela pierdut de-a binelea, în noapte, ca un zid negru, întunecat, de taină. De la ultimele sunete ale apelului, o mare tăcere se aşternuse peste tabăra amorţită, tulburată doar de paşii şi de glasurile câtorva ostaşi întârziaţi. Tocmai se aprinsese o lumină, cu pâlpâire de stea, în sala conacului, unde veghea statul-major, aşteptând telegramele care soseau din ceas în ceas, tot confuze.

Şi focul de lemne verzi, părăsit, în cele din urmă, mai fumega şi acum, scoţând un buşneag jalnic de fum, pe care o adiere uşoară îl mâna peste conacul acela plin de îngrijorare, mânjind pe cer licărul primelor stele.

— O scărmăneală, spuse în cele din urmă şi Weiss. Să te-audă Dumnezeu!…

Jean, care încă mai şedea jos, la câţiva paşi, ciuli urechea, în timp ce locotenentul Rochas, surprinzând urarea aceasta cutremurată de îndoială, se opri brusc, ca s-asculte.

— Cum? reluă Maurice, dumneata n-ai deplină încredere? Crezi că este cu putinţă o înfrângere!

Cumnatu-său îl opri, schiţând un gest cu mâinile-i tremurătoare. Chipul său blajin se tulbură deodată şi păli.

— Să ne ferească Dumnezeu de o înfrângere!… Tu ştii că eu sunt din partea locului. Bunicul şi bunica mea au fost asasinaţi de cazaci, în 1814. Şi când mă gândesc la cotropire, simt cum mi se încleştează pumnii. Aş trage cu puşca, aşa civil cum mă găsesc, mai abitir ca un ostaş!… O înfrângere? Nu! Nu! Nu vreau s-o cred cu putinţă!

Se potoli. Făcu din umeri un gest care arăta cât era de copleşit.

— Atâta doar – ce vrei? – că nu sunt liniştit… Îmi cunosc bine Alsacia; am străbătut-o din nou, acum, pentru nişte treburi şi am văzut şi noi ce le sărea în ochi generalilor,

lucru pe care, însă, dânşii n-au vrut să-l vadă... Ah, doream războiul cu Prusia. De mult amar de vreme aşteptam, liniştiţi, să lămurim odată această veche răfuială. Dar asta nu stingherea legăturile noastre de bună vecinătate cu Baden şi cu Bavaria. Mai toţi avem neamuri sau prieteni dincolo de Rin. Socoteam că visau şi ei ca noi, să doboare trufia nesuferită a prusacilor... Şi uite că şi noi, atât de liniştiţi şi de hotărâţi, de cincisprezece zile şi mai bine suntem cuprinşi de nerăbdare şi nelinişte, când vedem că toate merg din rău în mai rău. De la declararea războiului iscoadele duşmane călări au fost lăsate să terorizeze satele, să facă recunoaşteri de teren, să taie firele telegrafice. Baden şi Bavaria se ridică. În Palatinat se desfăşoară uriaşe mişcări de trupe. Informaţiile sosite de pretutindeni, din pieţe, de la târguri, de la bâlciuri, arată că graniţa e ameninţată. Şi când locuitorii şi primarii comunelor, în sfârşit, înspăimântaţi, dau fuga să le spună toate astea ofiţerilor în trecere prin apropiere, aceştia înalţă din umeri: Năluciri de fricoşi! Inamicul e departe... Cum? Când n-ar fi trebuit pierdut un ceas – trec zile după zile! Ce mai aşteptăm? să ne pomenim cu întreaga Germanie pe cap?

Vorbea în şoaptă, abătut, ca şi cum şi-ar fi repetat numai lui lucrurile astea, după ce le cugetase îndelung.

— Oh, cunosc eu bine şi Germania. Dar grozăvia e că voi, tineretul, parcă n-aţi avea habar de ea, ca de China... Dumneata îţi mai aduci aminte, Maurice, de vărul meu Günther, flăcăul acela care a venit astă-primăvară să-mi strângă mâna la Sedan? Mi-e văr din partea mamei: mamă-sa, soră cu mama, s-a căsătorit la Berlin. Şi el e acolo şi urăşte Franţa. Astăzi este căpitan în garda prusacă... În seara când l-am condus la gară, parcă-l aud şi acum cum îmi spunea, cu glasul lui tăios: „Dacă Franţa ne declară război, va mânca bătaie!”

Deodată, locotenentul Rochas, care se stăpânise până atunci, se apropie furios. Era un vlăjgan slab, în vârstă de aproape cincizeci de ani. Avea o figură lunguiaţă şi scofâlcită, cu pielea tăbăcită, de parcă fusese ţinută la

afumat... Un nas uriaş, coroiat, cădea peste o gură largă, năprasnică şi bună totodată, peste care se zbârleau nişte mustăţi ţepoase, încărunţite. Şi când se înfuria avea un glas de tunet.

— Ia ascultă, ce tot meliţi dumneata pe aici, ca să bagi frica în oameni?...

Fără să se amestece în ceartă, Jean găsea, în fond, că avea dreptate. Cu toate că începuse să fie nedumerit de întârzierile astea lungi şi de dezordinea în care se aflau, nici el nu se îndoise niciodată de snopeala nemaipomenită pe care aveau să le-o tragă prusacilor. Era sigur, întrucât doar pentru asta veniseră...

— Eu, domnule locotenent, răspunse Weiss încurcat, nu vreau să descurajez pe nimeni... Dimpotrivă, aş vrea ca toată lumea să ştie ce ştiu eu, pentru că mai bine e să ştii, ca să prevezi şi să poţi... Şi, poftim, Germania asta...

Continuă. Cu firea lui de om cu judecată, îşi lămuri temerile care-l frământau. Prusia mărită după victoria de la Sadova; mişcarea naţională care o aşeza în fruntea celorlalte state germane; toată această mare împărăţie în curs de înjghebare, reîntinerită, cu entuziasmul şi cu avântul nestăvilit al unităţii pe care năzuia s-o cucerească; sistemul serviciului militar obligatoriu, care punea pe picior de luptă tot poporul, instruit, disciplinat, dotat cu material puternic, călit în războaie mari, încă acoperit de gloria biruinţei lui fulgerătoare asupra Austriei; inteligenţa, forţa morală a armatei acesteia, comandată de căpetenii aproape toate tinere ascultând de un comandant suprem care părea că avea să reînnoiască arta militară, om de o prudenţă şi de o prevedere desăvârşită, de o limpezime de vedere minunată. Şi, în faţa acestei Germanii, îndrăzni apoi să înfăţişeze Franţa: Imperiul îmbătrânit, primit cu urale la plebiscit, dar putred la temelie, întrucât slăbise ideea de patrie prin nimicirea libertăţii; adoptând din nou, prea târziu şi pentru ruinarea lui ideile liberale; gata să se năruie de îndată ce n-ar mai fi îndestulat poftele stârnite de desfătările dezlănţuite de el. Apoi armata, desigur, cu admirabila ei vitejie moştenită din strămoşi, încărcată şi

acum cu laurii din Crimeea şi din Italia, prejudiciată doar prin dreptul celor înstăriţi de a-şi trimite înlocuitor plătit; ruginită în rutina ei din şcoala africană, prea sigură de victorie, ca să încerce marele efort al ştiinţei noi. În sfârşit, generalii, mai toţi mediocri, roşi de rivalităţi, unii de-o neştiinţă uluitoare şi, în fruntea lor, împăratul bolnav şi şovăielnic, înşelat de alţii şi de sine, în cutremurătoarea aventură care începea, în care toţi se aruncau orbeşte, fără o pregătire temeinică, în mijlocul unei tulburări, al unei învălmăşeli de turmă mânată la tăiere.

Cu gura căscată, cu ochii holbaţi, Rochas îl asculta. Nasul lui fioros se încreţise. Apoi, deodată, se hotărî să râdă, izbucnind într-un hohot năprasnic, care-i despica fălcile.

— Ce ne tot băsneşti aci dumneata?... Ce-nseamnă toate prostiile astea?... Dar n-au niciun sens! E prea stupid, ca să-ţi mai baţi capul să pricepi. Bazaconiile astea du-te şi povesteşte-le răcanilor, nu mie! Nu unuia ca mine, care sunt militar de douăzeci şi şapte de ani!

Şi se bătea cu pumnul în piept.

Fiu de muncitor zidar din Limousin, născut la Paris, nevăzând cu ochi buni situaţia tatălui său, intrase în armată de la vârsta de optsprezece ani. Ostaş ridicat prin propriile sale merite, dusese raniţa în spate; caporal în Africa, sergent la Sevastopol, locotenent după Solferino, îi trebuiseră cincisprezece ani de viaţă grea şi de vitejie eroică pentru cucerirea gradului pe care-l avea, dar era atât de lipsit de învăţătură, încât n-avea să ajungă niciodată căpitan.

— Dar, domnule, dumneata care ştii toate, nu ştii asta... Da, la Mazagran, abia împlinisem nouăsprezece ani şi eram o sută douăzeci şi trei de oameni, niciunul mai mult, – şi am ţinut piept timp de patru zile unui puhoi de douăsprezece mii de arabi... O, da, ani şi ani în şir, departe, în Africa, la Mascara, la Biscra, la Dellys, apoi în marea Kabylie, mai târziu la Laghouat, – de-ai fi fost cu noi, domnule, i-ai fi văzut pe toţi nespălaţii ăia de arabi fugind ca nişte iepuri, cum dădeau cu ochii de noi... Şi la Sevastopol, ehei, domnişorule, nu s-ar putea spune că a fost aşa, floare la

ureche! Nişte vijelii să-ţi smulgă părul din rădăcină, un ger de crăpau pietrele, alarme peste alarme şi apoi sălbaticii aceia care, până la urmă, au aruncat totul în aer! Asta nu ne-a împiedicat să-i aruncăm şi noi pe dânşii în aer, o, în ritmul muzicii şi în tigaia mare de prăjit!... Şi la Solferino nici nu era pomeneală de dumneata, domnule. Atunci de ce vorbeşti de el? Da, la Solferino, pe un zăduf cumplit, cu toate că în ziua aceea căzuse atâta potop de apa cât poate n-ai văzut dumneata în toată viaţa! – la Solferino i-am ţesălat straşnic pe austrieci. Să te fi dat de o parte şi să-i fi văzut cum fugeau, rupând pământul, din faţa baionetelor noastre, dându-se peste cap, de zoriţi ce erau, de parcă le luase turul foc!

Strălucea de mulţumire! Toată vechea voioşie ostăşească franceză răsuna în râsul lui de biruinţă. Era legenda soldatului francez, care cutreieră lumea, între mândra lui şi o sticluţă de vin bun şi cucereşte pământul în cântece de chef. Doar un caporal şi patru ostaşi, – şi armate uriaşe muşcau pământul...

Deodată, glasul lui bubui:

— Bătută, Franţa bătută!... Porcii ăia de prusaci să ne bată pe noi?...

Se apropie şi-l apucă, brutal, pe Weiss de reverul scurtei. Trupul său lung de cavaler rătăcitor arăta un dispreţ absolut faţă de duşman, oricare ar fi fost el, într-o totală nepăsare de epoca şi de meleagurile despre care era vorba.

— Ascultă-mă pe mine, domnule... Dacă prusacii au îndrăzneala să vină, îi vom pofti la dânşii acasă cu picioare în dos... Mă auzi, cu picioare în dos, până la Berlin!

Şi schiţă un gest falnic, cu seninătatea unui copil şi convingerea limpede a unui om neprihănit, care nedându-şi seama, nu se teme de nimic.

— Ce naiba, aşa e, pentru că aşa e!

Weiss, năucit, aproape convins, se grăbi să declare că nici el nu dorea altceva. Maurice, care tăcea, necutezând să se amestece în vorbă în faţa superiorului, izbucni şi el în hohote de râs cu dânsul. Îi mergea la inimă împeliţatul ăsta, pe care, de altfel, îl socotea un nătâng. La fel şi Jean:

aprobase vorbă cu vorbă, printr-o clătinare din cap, tot ce spusese locotenentul. Şi el fusese la Solferino, unde plouase atât de grozav. Aşa mai zic şi eu să vorbească cineva! Dacă toţi comandanţii ar fi vorbit aşa, nu s-ar mai fi sinchisit oamenii de lipsa marmitelor şi a centurilor de pânză!

Se înnoptase pe deplin de multă vreme şi Rochas tot îşi mai frământa prin beznă mădularele lui uriaşe. În viaţa lui nu silabisise decât o carte despre isprăvile lui Napoleon, pripăşită pe fundul raniţei sale din lădiţa unui vânzător ambulant. Şi, cum nu se putea potoli, toată ştiinţa lui se năpusti într-un strigăt năvalnic:

— Austria bătută la Castiglione, la Marengo, la Austerlitz, la Wagram! Prusia bătută la Eylau, la Iena, la Lutzen! Rusia la Friedland, la Smolensc, la Moscova! Spania şi Anglia pretutindeni! Pământul întreg bătut în sus şi în jos, în lung şi-n lat! Şi astăzi să fim noi bătuţi!? De ce, mă rog? Şi cum? Să se fi întors, oare, lumea pe dos?

Se lungi şi mai mult ridicându-şi braţul ca o prăjină de drapel.

— Poftim, astăzi s-au bătut acolo şi aşteptăm veşti. Ei bine, veştile pot să vi le dau eu!... Prusacii au fost bătuţi, bătuţi de s-a ales praful şi pulberea de ei, bătuţi de-o să le adunăm fărâmele cu măturoiul!

Prin văzduhul întunecat trecu în clipa aceea un ţipăt sfâşietor. Poate jelania vreunei păsări de noapte? Poate un glas al tainei, venit de departe, plin de lacrimi! Toată tabăra, pierdută în negură, se înfioră şi neliniştea stârnită de aşteptarea telegramelor atât de zăbavnice fu răscolită şi înteţită şi mai mult. Departe, în conac, luminând privegherea îngrijorată a statului-major, opaiţul ardea mai puternic, cu o flacără dreaptă şi neclintită de făclie.

Dar se făcuse ora nouă. Gaude se ivi din pământul întunecat în care dispăruse şi sună, cel dintâi, stingerea. Celelalte goarne răspunseră şi se stinseră rând pe rând, într-un freamăt agonic, copleşit, parcă, de somn. Şi Weiss, care se uitase acolo, atât de târziu, îl îmbrăţişa, cu dragoste pe Maurice, urându-i nădejde şi curaj şi spunându-i c-o va

săruta pe Henriette ca din partea fratelui ei şi că se va duce pe la unchiul Fouchard, să-i spună multe şi de toate. În momentul în care Weiss pleca, în sfârşit, se răspândi un zvon, urmat de o mare fierbere. Mareşalul Mac-Mahon repurtase o mare biruinţă; principele moştenitor al Prusiei fusese luat prizonier cu douăzeci şi cinci de mii de oameni; armata duşmană respinsă, zdrobită, lăsase în mâinile noastre tunuri şi materiale.

— Păi, te cred! spuse, simplu, Rochas, cu glasul său de tunet.

Apoi strigă după Weiss, care se grăbea, fericit, să se întoarcă la Mulhouse:

— Cu şuturi în spate, domnule! Cu şuturi în spate până la Berlin!

După un sfert de oră, o altă telegramă anunţă că armata trebuise să părăsească Woerthul şi bătea în retragere. Ah, ce noapte! Rochas, răpus de somn, se învăluise în manta şi dormea pe pământ, fără să se fi sinchisit de un adăpost, cum i se întâmpla de atâtea ori. Maurice şi Jean se strecuraseră în cort, unde Loubet, Chouteau, Pache şi Lapoulle se şi îngrămădiseră, cu capul pe raniţe. Încăpeau şase, cu condiţia să-şi strângă picioarele. Loubet le amăgise foamea tuturor, făcându-l pe Lapoulle să creadă că a doua zi de dimineaţă, la ora mesei, vor avea pui. Obosiţi din cale afară, sforăiau toţi de rupeau pământul. Puteau să tot vină prusacii! O clipă, Jean rămase nemişcat, strâns lângă Maurice. În ciuda marii oboseli, nu putea să adoarmă. Tot ce spusese domnul acela i se învârtea în cap: Germania, căpcăună, – puhoi de oameni înarmaţi. Îşi dădea bine seama că nici tovarăşul lui nu dormea, cu gândul la aceleaşi lucruri. Îl văzu schiţând un gest de enervare şi se trase puţin îndărăt. Înţelese că-l incomoda cu ceva. Între ţăran şi cărturar vrăjmăşia înnăscută, antipatia de clasă şi de creştere era ca o durere fizică. Primul, totuşi, se simţea ruşinat, mâhnit în fond şi se ghemui cât putut mai mult, căutând să scape de dispreţul duşmănos pe care bănuia că celălalt i-l poartă. Dacă afară, în noapte, se făcuse răcoare, în cort se sufocau aşa de rău, în ticseala aceea de trupuri,

încât Maurice, scos din sărite de zăpuşeală, ieşi, dintr-o săritură neaşteptată şi se duse să se trântească câţiva paşi mai încolo. Jean, necăjit, se zbătea într-un coşmar, un fel de somn greu, în care se amesteca părerea de rău că nu e iubit cu temerea vagă a unei nenorociri uriaşe, al cărei ropot i se părea că-l aude undeva, departe, în bezna necunoscutului.

Trebuie să fi trecut ore întregi. Toată tabăra întunecată, neclintită, părea că se mistuie sub apăsarea acelei întinse nopţi rele, în care se simţea greutatea a ceva îngrozitor, încă fără nume. Veneau înfiorări din bolta aceea de întuneric. Un horcăit neaşteptat răsună dintr-un cort nevăzut. Apoi se auziră zgomote nedesluşite, sforăitul unui cal, un zăngănit de sabie, fuga vreunei haimanale întârziate, toate zvonurile obişnuite care căpătau răsunete de ameninţare. Dar, deodată, izbucni o lumină puternică în preajma cantinei. Dispozitivul armatei fu puternic luminat. Se zăriră piramidele aliniate, ţevile puştilor simetrice şi lucioase, pe care se împleteau reflexe roşii, aidoma văpăii sângelui proaspăt. Sentinelele, întunecate şi ţepene, răsăriră în pălălaia aceasta neaşteptată. Să fi fost, oare, duşmanul pe care comandanţii îl anunţau de două zile şi pentru care veniseră de la Belfort la Mulhouse, ca să dea de el? Apoi, în cenuşa unui roi de scântei, vâlvătaia se stinse. Nu fusese altceva decât grămada aceea de lemne verzi, atâta vreme zgândărită de Lapoulle. După ce mocnise ceasuri întregi, arsese, de data aceasta, ca un foc de paie.

Jean, înspăimântat de lumina aceea puternică, ieşi şi el grabnic din cort. Era cât pe-aci să dea peste Maurice, care privea, ridicat într-un cot. Negura se lăsase iar şi mai vârtoasă. Rămaseră amândoi întinşi pe pământul gol, la câţiva paşi unul de altul. În faţa lor, în adâncul negurilor dese, nu se zărea decât fereastra conacului necontenit luminată de opaiţul acela îndepărtat, care părea că veghează la căpătâiul unui mort. Cât să fi fost ceasul? Poate că două, dacă nu trei. Statul-major nu se culcase, desigur. Se auzea vocea ţipătoare a generalului Bourgain-Desfeuilles, turbat de noaptea asta de veghe, în care nu se

putuse ţine pe picioare decât cu duşca şi cu fumatul. Noi telegrame continuau să sosească. Lucrurile aveau să se cam încurce. Umbrele ştafetelor alergau înnebunite şi nedesluşite. Se auzi un hârşâit de picioare, câteva înjurături şi ca un ţipăt sugrumat da moarte, urmat de o tăcere îngrozitoare. Să fi fost, oare, sfârşitul? O adiere îngheţată cutreierase tabăra prăpădită de somn şi spaimă.

În momentul acela, Jean şi Maurice îl recunoscură pe colonelul de Vineuil într-o umbră slabă şi înaltă, care trecea iute. Trebuie să fi fost cu doctorul Bouroche, un rotofei cu cap de leu. Amândoi schimbau vorbe fără şir, nişte frânturi de vorbe, rostite în şoaptă, aşa cum se întâmplă să auzim în câte un vis rău.

— Vine de la Bale... Divizia întâia distrusă... După douăsprezece ore de luptă, toată armata în retragere...

Umbra colonelului se opri, chemă altă umbră, care se zărea grăbindu-se, uşoară, gingaşă, corectă.

— Dumneata eşti, Beaudouin?

— Da, domnule colonel.

— Ah prietene, Mac-Mahon a fost învins la Froeschwiller, Frossard învins la Spickeren, de Failly blocat fără folos, între ei... La Froeschwiller, un singur corp împotriva unei armate întregi! Minuni de vitejie. Şi tot dispozitivul dat peste cap. Fugă în dezordine. Panică, drumul spre Franţa deschis...

Îl podidiră lacrimile. Alte cuvinte se pierdură. Cele trei mogâldeţe dispărură, înecate, mistuite de beznă.

Cutremurat în toată făptura lui, Maurice sărise în picioare.

— Doamne, Dumnezeule! îngăimă el.

Şi nu găsea ce să mai spună, în vreme ce Jean, cu inima îngheţată, mormăia:

— Oh, afurisită soartă!... Domnul acela, ruda dumitale, avea dreptate când spunea că sunt mai tari ca noi.

Scos din fire, Maurice l-ar fi sugrumat. Cum, prusacii mai tari decât francezii? Asta îi rănea adânc semeţia. Dar ţăranul adăuga, potolit şi îndărătnic:

— Ei, nu-i nimic. Doar n-o să trebuiască să ne predăm, aşa, dintr-un bobârnac. Va trebui totuşi să dăm piept cu ei.

Dar, în faţa lor, se înălţase unul cât o prăjină. Îl recunoscură pe Rochas, încă înfăşurat în manta. Zgomotele rătăcitoare şi vestea înfrângerii, poate, îl treziseră din somnul lui adânc. Îi descusu, voind să ştie tot.

După ce pricepu, cu mare greutate, – în ochii lui naivi, de copil, se putu citi o uluire neţărmurită.

De mai bine de zece ori repetă:

— Bătuţi! Cum bătuţi? Şi de ce bătuţi?

Acum se lumina de ziuă, spre răsărit. O lumină tulbure, de o tristeţe nemărginită, se prelingea peste corturile adormite. Într-unul dintre ele începeau să se desluşească feţele pământii ale ostaşilor, – Loubet. Chouteau şi Pache, care mai sforăiau şi acum, cu gura deschisă. Zorii îndoliaţi se revărsau peste ceţurile de culoarea funinginii, care se ridicaseră, sus, din fluviul îndepărtat.

II

Către ora opt, soarele împrăştiase norii grei şi o dogoritoare şi curată duminică de august străluci peste Mulhouse, în zarişte, întinsei câmpii mănoase. Din tabăra, acum trezită, fremătând de viaţă, se auzeau dangătele clopotelor din toate parohiile, răsunând care mai de care, în văzduhul limpede. Acea frumoasă duminică a îngrozitorului prăpăd avea voioşia ei, cerul ei strălucitor din zilele de sărbătoare.

Pe neaşteptate, Gaude dădu semnalul distribuţiei, spre mirarea lui Loubet. Cum? Ce se întâmplase? N-or fi cumva puii pe care-i făgăduise în ajun lui Lapoulle?

Născut în inima Halelor, pe strada La Cassonnerie, copil de suflet al unei precupeţe cu legăturica, angajat „pentru gologani”, cum spunea el, după ce trecuse prin toate meseriile, ajunsese un chiulangiu cu nasu-n vânt după bunătăţi. Dădu fuga să vadă ce se împarte, în vreme ce Chouteau, artistul, zugravul din Montmartre, bărbat chipeş şi răzvrătit, furios că fusese rechemat după ce-şi isprăvise stagiul, îl făcea pe Pache cum îi venea la gură, pentru că-l surprinsese făcându-şi rugăciunea în genunchi, în spatele cortului. Ce mironosiţă! Oare nu putea să-i ceară lui Dumnezeu, drăguţul, o pensioară de o sută de miişoare de livre?... Dar Pache, venit dintr-un sat pierdut al Picardiei, slăbuţ şi cu capul ţuguiat, îndura batjocura tăcut şi blajin, ca un mucenic. El era calul de bătaie al grupei, alături de nămetenia de Lapoulle, găgăuţ crescut în mlaştinile Solognei, atât de mărginit în toate, încât în ziua sosirii la regiment a cerut voie să-l vadă şi el pe împărat. Şi cu toate că vestea dezastrului de la Froeschwiller circula din zorii

zilei, cei patru ostaşi râdeau, făcându-şi treburile obişnuite cu o nepăsare maşinală.

Se auziră deodată chihoteli şi murmure de surpriză. Caporalul Jean, însoţit de Maurice, se întorcea de la magazie cu lemne de foc. În sfârşit se dăduseră lemnele pe care trupa le aşteptase zadarnic, în ajun, pentru fiertul ciorbei. Doar o întârziere de douăsprezece ore…

— Halal intendenţă! strigă Chouteau.

— Nu-i nimic. Bine că sunt şi acum! spuse Loubet. Ce mai ciorbă straşnică am să vă pregătesc!

De obicei îşi lua singur, de bună voie, sarcina bucătăriei. Şi toţi îi mulţumeau, căci gătea de minune. Dar îl copleşea, atunci, pe Lapoulle cu corvezi grozave.

— Du-te după şampanie! Fugi după trufe!…

Apoi în dimineaţa aceea îi trecu prin cap o idee năstruşnică de ştrengar parizian, care îşi bate joc de un sărac cu duhul.

— Mişcă-te mai iute şi adu-mi puiul!

— De unde să ţi-l aduc?

— Uite-l colo, pe pământ… Puiul pe care ţi l-am făgăduit, puiul pe care l-a adus dom’ căprar!

Şi-i arătă un pietroi alb, care se afla la picioarele lor. Lapoulle, încurcat, îl luă de jos, până la urmă, şi-l răsuci pe toate părţile.

— Tunetul şi parascovenia!… N-ai de gând să speli odată puiul?… Ce mai aştepţi?… Spală-i bine ghearele, spală-i gâtul… Cu apă multă, trântore!

Şi aşa, din bun senin, ca să facă haz, fiindcă gândul la ciorbă îl făcea vesel şi poznaş, trânti şi pietroiul odată cu carnea în marmita plină de apă.

— Să vezi ce gust o să-i dea ciorbei! Tu nu ştiai de asta? Habar n-ai de nimic, mocofane!… Ţie o să-ţi dau târtiţa. Ai să vezi ce fragedă e!

Grupa se tăvălea de râs, văzând mutra lui Lapoulle, care, convins de data asta, se lingea pe buze. Nu era chip să te plictiseşti cu dihania de Loubet! Şi când focul începu să duduie în bătaia soarelui, când marmita începu să susure, toţi, căzuţi în adoraţie, orânduiţi în jur, se desfătau văzând

cum dănţuie ciozvârtele, adulmecând mireasma care se răspândea. Erau flămânzi din ajun, ca nişte lupi lihniţi. Gândul mâncării îi făcea să uite toate preocupările. Erau bătuţi, dar asta nu-i oprea să se îmbuibe. De la un capăt la altul al taberei focurile bucătăriilor de campanie ardeau, marmitele fierbeau. Şi freamătul unei bucurii lacome creştea în dangătele limpezi care veneau de la toate parohiile din Mulhouse.

Dar către ora nouă se răspândi o fierbere neaşteptată. Ofiţerii alergau încolo şi încoace. Locotenentul Rochas, care primise un ordin de la căpitanul Beaudouin, trecu prin faţa tuturor corturilor secţiunii şi spuse:

— Hai, strângeţi şi împachetaţi totul! Plecăm!

— Dar ciorba?

— Ciorba altă dată! Plecăm numaidecât!

Trompeta lui Gaude suna poruncitoare. Fu o adevărată consternare, o mânie mocnită. Cum? Să plece nemâncaţi? Ce era dacă mai aşteptau un ceas, până se făcea ciorba? Grupa ţinu, totuşi, să-şi soarbă ciorba. Dar nu era încă decât nişte apă caldă, iar carnea, nefiartă, rezista ca o curea în dinţi. Chouteau mormăia mânios. Jean trebui să intervină, ca să grăbească pregătirile ostaşilor. Ce grabă mare era de trebuia s-o ia din loc în felul ăsta, să zorească oamenii, fără să le dea răgazul să se mai întremeze? Şi când unul spuse, în faţa lui Maurice, că porneau în calea prusacilor, să-şi ia revanşa, – el ridică din umeri, cu neîncredere.

În mai puţin de un sfert de oră tabăra fu ridicată, corturile împăturite, legate pe raniţe, piramidele desfăcute. Nu mai rămaseră, pe pământul gol, decât focurile bucătăriilor de campanie, care se stingeau treptat.

Generalul Douay avusese temeiuri serioase când se hotărâse la o retragere imediată. Telegrama subprefectului din Schelestadt, de acum trei zile, era confirmată: se anunţa telegrafic că iar se zăriseră focurile prusacilor, care ameninţau Markolsheim. Şi, pe de altă parte, o telegramă anunţa că un corp de armată inamic trecea Rinul la Huningue. Soseau mereu cu duiumul amănunte precise:

cavaleria şi artileria zărite; marşuri de trupe care se îndreptau din toate părţile către punctul de întâlnire. Dacă mai zăboveau un ceas, linia de retragere spre Belfort ar fi fost, desigur, tăiată. Ca o repercusiune a înfrângerii, după Wissenburg şi Froeschwiller, generalului, izolat, pierdut în avangardă, nu-i mai rămăsese decât să se retragă în grabă, cu atât mai mult cu cât ştirile primite în cursul dimineţii le agravau şi mai mult pe cele din cursul nopţii.

Pornise întâi statul-major, în goana mare, bătând caii cu pintenii, de teamă să nu le-o ia prusacii înainte şi să dea de ei la Altkirch. Generalul Bourgain-Desfeuilles, care se aştepta la o etapă grea, avusese prevederea să treacă prin Mulhouse şi să se ospăteze din belşug, tunând şi fulgerând împotriva învălmăşelii. Şi oraşul Mulhouse, în calea ofiţerilor, se arăta deznădăjduit. La vestea retragerii locuitorii ieşeau pe străzi, se văicăreau de plecarea neaşteptată a trupelor, a căror venire o ceruseră cu atâta stăruinţă. Aşadar îi părăseau. Bogăţiile incalculabile îngrămădite în gară aveau să fie oare lăsate plocon inamicului? Şi chiar oraşul lor urma să nu mai fie, până seara, decât un oraş cucerit. Apoi, de-a lungul drumurilor, peste ţarini, locuitorii satelor şi cei din case izolate se proţăpiseră şi ei în uşă, miraţi, speriaţi. Cum adică, regimentele acelea pe care le văzuseră trecând în ajun, ducându-se la luptă, se retrăgeau, fugeau fără să fi luptat? ... Comandanţii erau întunecaţi, îşi grăbeau caii, nevoind să răspundă la întrebări, ca şi cum ar fi simţit în spate nenorocirea gonind pe urma lor. Carevasăzică era adevărat că prusacii zdrobiseră armata, că se revărsau în Franţa din toate părţile, ca puhoaiele unui fluviu care şi-a ieşit din matcă? Şi, în văzduhul mut, populaţia, cuprinsă de o panică din ce în ce mai mare, credea că aude huruitul îndepărtat al cotropirii răsunând tot mai puternic, din minut în minut. De pe acum, căruţele se şi umpleau cu mobile; locuinţele se goleau, familiile fugeau unele după altele, pe drumurile bântuite de ropotul spaimei.

În vălmăşagul retragerii, de-a lungul canalului de la Ron la Rin, lângă pod, regimentul 106 trebui să se oprească la

primul kilometru al etapei. Ordinele de marş, date prost şi executate şi mai prost, îngrămădiseră acolo toată divizia a doua şi trecerea era atât de îngustă.

— O trecere de abia de cinci metri, – încât marşul nu se mai isprăvea.

Trecuseră două ceasuri şi regimentul 106 tot mai aştepta, neclintit, în faţa valului nesfârşit care se scurgea prin faţa lui. Ostaşii, în picioare, în arşiţa soarelui, cu raniţa în spate, cu arma la picior, începuseră să-şi piardă răbdarea.

— Parc-am fi din ariergardă! se auzi glasul glumeţ al lui Loubet.

Dar Chouteau îşi ieşi din sărite:

— Ne coc aşa ca să-şi bată joc de noi. Eram primii aici, – primii trebuia s-o luăm din loc!

Şi cum de partea cealaltă a canalului, prin nesfârşita câmpie mănoasă, pe drumurile oable, printre culturile de hamei şi lanurile coapte de grâu, oamenii îşi dădeau bine seama, acum, de mişcarea de retragere a trupelor, care străbăteau în sens invers drumul făcut în ajun, începură să-şi facă loc cârtirile şi să se audă cuvinte furioase de batjocură.

— Vasăzică, dă-i bătaie, nene! reluă Chouteau. Ei bine, ştii că e nostim marşul lor la inamic, cu care ne tot asurzesc de alaltăieri dimineaţă?... Nu, zău, e prea de tot! Doar soseşti şi şterge-o, pârleo! Nici n-am avut răgazul să ne sorbim ciorba!

Hohotele de râs, tot mai năprasnice, se înteţiră şi Maurice, care se afla lângă Chouteau, îi dădea dreptate. Întrucât stăteau aici, ca nişte pari, aşteptând de două ceasuri, de ce nu i-au lăsat să-şi fiarbă ciorba în linişte şi s-o mănânce? Foamea îşi arăta iarăşi colţii. Nu le ieşea din minte marmita răsturnată prea devreme, şi nu putuseră pricepe rostul acestei pripeli, care li se părea prostească şi nedemnă. Iepuri de nouă hotare, ori cât ar zice ei!

Dar locotenentul Rochas îl muştrului pe sergentul Sapin, pe care-l învinuia de ţinuta dezmăţată a ostaşilor. Atras de larmă, căpitanul Beaudoin se apropiase.

— Linişte în front!

Jean, mut, ca vechi ostaşi din Italia, deprins cu disciplina, se uita la Maurice, pe care gluma nesărată şi mânioasă a lui Chouteau părea că-l distrează! Se mira cum un domn, un băiat care primise atâta învăţătură, putea să aprobe nişte lucruri poate adevărate, la urma urmelor, dar care nu se cădeau a fi spuse? Dacă fiecare ostaş s-ar apuca să-şi critice comandanţii, să-şi spună părerea lui, cu siguranţă că n-am ajunge departe.

În sfârşit, după încă un ceas de aşteptare, regimentul 106 infanterie primi ordinul de plecare. Numai că podul era, şi acum, atât de aglomerat de coada diviziei, în cât se produse dezordinea cea mai cumplită. Mai multe regimente se amestecaseră. Unele companii porniră, totuşi, împinse de val, în timp ce altele, azvârlite pe marginea drumului, fură nevoite să bată pasul pe loc. Şi ca să pună vârf îmbulzelii, un escadron de cavalerie se încăpăţână să treacă, împingându-i peste ţarinile învecinate pe codaşii pe care începuse de pe acum să-i semene infanteria. După o oră de marş, un şir întreg de oameni din diferite unităţi îşi târşeau picioarele, zăbovind parcă într-adins.

Jean se pomeni, astfel, la urmă, în făgaşul unui drum adânc, rătăcit cu grupa lui pe care nu voise s-o părăsească. Regimentul 106 infanterie dispăruse. Nu se mai vedea niciun soldat, niciun ofiţer din companie. Nu mai erau decât ostaşi răzleţi, un talmeş-balmeş de necunoscuţi, zdrobiţi de oboseală de la începutul marşului. Mergea fiecare în pas de voie, încotro se nimerea să-l ducă poteca. Soarele era copleşitor. Era grozav de cald. Raniţa, şi mai grea din pricina foii de cort şi a materialului complicat cu care era ticsită, apăsa groaznic pe umeri. Mulţi dintre ei nu erau deprinşi s-o poarte şi se simţeau stânjeniţi în mantaua groasă de campanie, care semăna cu un antereu de plumb.

Deodată un ostaş pipernicit şi palid, cu ochii în lacrimi, se opri din mers, îşi aruncă raniţa în şanţ, cu un suspin de uşurare, – suspinul omului în agonie, care se agaţă iarăşi de viaţă.

— Iată unul care e pe calea cea adevărată! murmură Chouteau.

Totuşi, îşi văzu mai departe de drum, cu spatele gârbovit sub povară. Dar cum încă doi ostaşi se descotorosiseră, la rândul lor, de raniţe, nu mai putu răbda.

— Păi, dacă-i aşa! zise el.

Şi cu o smucitură din umăr, îşi zvârli raniţa pe dâmbul şanţului.

— Ia să mă cam ierte! Douăzeci şi cinci de kilograme în spinare! Îi era lehamite. Doar nu erau vite de povară, ca să care în spate toate alea…

Aproape imediat, Loubet îi urmă şi el pilda şi-l sili şi pe Lapoulle să facă la fel. Pache, care se închina la toate crucile întâlnite în cale, îşi desfăcu şi el curelele de la raniţă şi o aşeză cu grijă lângă un zid scund, ca şi cum ar fi urmat să se întoarcă să şi-o ia iar. Numai Maurice rămăsese cu raniţa în spate, când Jean, întorcându-se îndărăt, îşi văzu oamenii fără nimic pe umeri.

— Luaţi-vă raniţele, că mă băgaţi pe mine la apă!

Dar oamenii, fără să se revolte deocamdată, tăcuţi şi posomorâţi, îşi văzură mai departe de drum, împingându-l pe drumul îngust pe caporalul din faţa lor.

— Înţelegeţi să vă luaţi odată raniţele, sau vă scot la raport?

Cuvintele acestea parcă-l plesniră pe Maurice ca un bici peste faţă.

La raport! Bruta asta de ţăran avea să-i scoată la raport pentru că nişte pârliţi de ostaşi cu muşchii rupţi de oboseală se mai uşuraseră şi ei puţin! Şi, într-o pornire oarbă de mânie, îşi desfăcu şi el curelele, dând drumul raniţei în marginea drumului şi pironindu-l pe Jean cu priviri de sfidare.

— Bine! spuse Jean, cu o căutătură de om înţelept, care nu se încumetă să înceapă lupta. Lămurim noi astă seară toate astea…

Pe Maurice îl dureau grozav picioarele. Bocancii lui mari şi scorojiţi, cu care nu se deprinsese, îi făcuseră picioarele tot o carne vie. Avea o sănătate cam şubredă. Tot mai

simţea ca o rană deschisă la şira spinării rosătura de nesuportat a raniţei, deşi scăpase de ea. Şi greutatea puştii, pe care nu ştia de care umăr s-o mai agaţe, îi era de ajuns ca să-i taie răsuflarea. Dar era chinuit şi mai rău de un zbucium moral, fiind în prada uneia din acele crize de desperare care-l năpădeau din când în când. Deodată asistă, fără putinţă de împotrivire, la destrămarea voinţei lui, rămânând la cheremul pornirilor rele, într-o părăsire de sine care-l făcea mai târziu să plângă de ruşine. Greşelile lui din vremea petrecută la Paris nu fuseseră decât nebuniile „celuilalt”, cum spunea el, greşelile băiatului slab, aşa cum era el, în orele de deprimare, în stare de cele mai mari mârşăvii. Şi, de când îşi târa picioarele prin arşiţa nimicitoare, în retragerea asta care părea o fugă în dezordine, numai era decât o vită din cireada aceea întârziată, semănată pe toate drumurile. Asta era urmarea înfrângerii, a trăsnetului care căzuse foarte departe, la o depărtare de atâtea leghe, şi al cărui ecou pierdut îi ajunsese din urmă pe oamenii aceştia, care, cuprinşi de panică, fugeau fără să fi văzut inamicul. Ce nădejde îi mai rămânea în clipa de faţă? Oare nu se isprăvise cu toate? Fuseseră înfrânţi. Nu le mai rămânea decât să se culce şi să doarmă.

— Nu-i nimic! strigă din răsputeri Loubet, hohotind ca un golan din Hale. Că doar nu mergem la Berlin!

La Berlin! La Berlin!

Maurice auzise strigătul acesta urlat de mulţimea forfotitoare de pe bulevarde, în noaptea aceea de entuziasm nebun, care-l hotărâse să se angajeze. Dar vântul se schimbase în furtună. Schimbare îngrozitoare! Şi toată firea francezului se vădea în încrederea aceea înflăcărată care, de la prima neizbândă, se transforma brusc într-o desperare al cărei iureş făcea ravagii printre ostaşii rătăcitori, învinşi, şi împrăştiaţi fără să fi luptat.

— Oh, cum îmi mai retează labele durda asta! spuse iar Loubet, schimbându-şi iar puşca de pe umăr. Păi să te tot plimbi cu tilinca asta!

Şi, făcând aluzie la suma pe care o încasase ca înlocuitor

în armata, zise:

— Ce-are-a face! O mie cinci sute de bîştari pentru meseria asta, e pungăşie curată!... Ce-o mai fi trăgând din lulea, la gura sobei, bogătaşul pentru care mă duc eu s-o mierlesc!

— Eu – mormăi Chouteau – îmi terminasem stagiul şi urma s-o iau din loc... Ce să spun, mare pocinog să cazi într-o porcărie ca asta!

Îşi legăna puşca în mână, furios. Apoi o azvârli, brutal, peste un gard de mărăciniş.

— Du-te învârtindu-te, sculă ticăloasă!

Puşca se rostogoli de două ori, căzu într-o brazdă şi rămase acolo, lungă şi neclintită ca un mort. Altele zburară pe sus şi căzură lângă ea. În curând câmpul fu plin de arme părăsite, de o tristeţe înmărmurită, în arşiţa soarelui. Era o nebunie molipsitoare, din pricina foamei care le sfâşia stomacurile, a încălţămintei care le rănea picioarele, a marşului aceluia care-i chinuia, din pricina înfrângerii neprevăzute, a cărei ameninţare se auzea din urmă. Nu te mai puteai aştepta la ceva bun. Comandanţii fugeau, intendenţa nici nu-i mai hrănea. Plini de mânie, sâcâiţi, ardeau de dorinţa de a curma cu toate, imediat, mai înainte să fi început. Atunci, sigur că şi puşca putea s-o ia pe urmele raniţei. Şi, într-o mânie nătângă, în mijlocul râsetelor unor nebuni care fac haz, puştile zburau, de-a lungul cozii fără sfârşit a celor rămaşi în urmă, răspândiţi departe, pe câmp.

Mai înainte de a se descotorosi de puşcă Loubet o învârti de-a morişca în mână, ca pe un baston de plutonier de la muzica militară. Lapoulle, văzând că toţi camarazii lui îşi aruncă puştile, socoti că aşa era prevăzut şi făcu şi el la fel. Dar Pache, în conştiinţa nedesluşită a datoriei, pe care o datora educaţiei sale religioase, refuză să-i imite, fiind copleşit de ocări de Chouteau, care nu-l scotea din ţârcovnic popesc.

— Al dracului fătarnic!... Pentru că ţăranca aia bătrână de mă-sa i l-a dat pe milostivul Dumnezeu cu linguriţa, în fiecare duminică! Du-te, mă, şi slujeşte liturghia! E o

ticăloşie să nu fii solidar cu camarazii tăi!

Foarte întunecat, Maurice mergea în tăcere, cu capul plecat, sub cerul de foc. Înainta doar ca într-un coşmar de oboseală crâncenă, urmărit de năluciri, ca şi cum s-ar fi îndreptat către o prăpastie, căscată undeva înaintea lui. Era o năruire a întregii lui culturi de om instruit, o înjosire care-l târa spre ticăloşia nenorociţilor de care era înconjurat.

— Uite – spuse el, brusc, lui Chouteau – aveţi dreptate!

Şi Maurice îşi şi pusese puşca pe o grămadă de pietre, când Jean, care încerca zadarnic să-i oprească pe cei care-şi păräseau armele în mod atât de mârşav, îl zări şi se repezi spre el.

— Ia-ţi puşca numaidecât, numaidecât, înţelegi?

Un val de mânie năprasnică cuprinsese faţa lui Jean. El, atât de calm de obicei, totdeauna înclinat spre împăciuire, scotea flăcări pe ochi şi avea un glas tunător de om autoritar. Ostaşii lui, care nu-l mai văzuseră niciodată aşa, se opriră, surprinşi.

— Ia-ţi puşca numaidecât sau vei avea de-a face cu mine!

Maurice, tremurând de mânie, rosti doar un cuvânt, cu gândul să-l jignească:

— Ţoapă!

— Da, aşa este. Eu sunt o ţoapă de ţăran, în timp ce dumneata eşti un domn!... Tocmai de aceea eşti un porc, da, un porc murdar. Ţi-o spun eu de la obraz.

Începură să se audă huiduieli, dar caporalul continua cu o tărie extraordinară.

— Când eşti om cu cultură, o arăţi... Dacă noi suntem ţărani şi brute, dumneata ar trebui să fii o pildă pentru noi toţi, pentru că ştii mai multe decât noi... Ia-ţi puşca sau, să fiu al dracului dacă nu te pun la zid la primul popas!

Domolit, Maurice îşi ridică puşca de pe jos. Lacrimi de mânie îi împăinjeneau ochii. Îşi continuă marşul, împleticindu-se ca un om beat, în mijlocul camarazilor care îi rânjeau în nas, acum, că cedase. Ah, Jean ăsta! Îl ura cu o ură nestinsă, lovit în inimă de lecţia aceasta atât de aspră, pe care o simţea dreaptă. Şi când Chouteau mormăi, lângă

el, că pentru căprarii de soiul ăstuia n-aştepţi decât o zi de luptă, ca să le tragi un glonţ în cap, el văzu roşu, căci se şi închipuia, lămurit, spărgându-i scăfârlia lui Jean, undeva, după un zid.

Dar o întâmplare le abătu atenţia în altă parte. Loubet băgă de seamă că Pache, în timpul certei, îşi părăsise şi el puşca, în sfârşit, încetişor, aşezând-o la poalele unui dâmb. De ce? Nu încercă să dea nicio explicaţie, râzând pe sub mustaţă, satisfăcut şi ruşinat ca un flăcău cuminte pe care l-ai dojeni pentru primul său păcat. Foarte voios şi înseninat, umbla bălăbănindu-şi braţele. Şi pe drumurile lungi şi însorite, între grânele coapte şi lanurile de hamei, care se înşirau mereu aidoma, debandada continua. Fără raniţe şi fără puşti, codaşii nu mai erau decât o gloată rătăcită, care bătea pasul pe loc, un amestec de derbedei şi de cerşetori, la apropierea cărora se ferecau porţile ogrăzilor din satele înspăimântate.

În momentul acela o întâmplare reuşi să-l scoată din sărite pe Maurice. Un huruit înăbuşit venea de departe. Era artileria de rezervă, pornită cea din urmă. Vârful coloanei se ivi, deodată, la un cot al drumului. Codaşii, care veneau în dezordine, abia avură vreme să sară în lături, în ogoarele vecine. Mergea în coloană, defila într-un galop superb, într-o ordine desăvârşită, un regiment întreg, de şase baterii, cu colonelul pe margine, în mijlocul coloanei, şi cu ofiţerii la locurile lor. Tunurile treceau, zgomotoase, la răstimpuri egale, respectate cu stricteţe, fiecare însoţit de chesonul, de caii şi de servanţii lui. În bateria a cincea, Maurice recunoscu perfect tunul vărului său, Honoré. Sergentul artilerist era prezent, călărind ţanţoş pe calul lui, la stânga conductorului din faţă, un bărbat frumos, blond, Adolphe, călare pe un bidiviu vânjos, un roib minunat împerecheat cu un mărginaş, care galopa lângă el; în vreme ce, printre cei şase servanţi, aşezaţi câte doi pe lăzile tunului şi ale chesonului, se găsea la locul lui, Louis, ochitorul, un oacheş mărunţel. Era tovarăşul lui Adolphe, perechea lui, cum se spunea, după regula îndătinată de a împerechea un călăreţ cu un pedestraş. Lui Maurice, care-i cunoscuse în tabără, îi

apărură mai mari ca de obicei. Şi tunul, tras de patru cai, urmat de chesonul lui, tras de alţi şase cai, i se păruse strălucitor ca un soare, îngrijit, frecat, iubit de toţi ai lui, oameni şi animale, strânse în jur, cu o disciplină şi cu o dragoste de familie vitează. Şi, mai ales, îl duru groaznic privirea dispreţuitoare pe care vărul Honoré o aruncă gloatei de codaşi, uluit deodată că-l zăreşte şi pe el în mijlocul acestei turme de oameni dezarmaţi. Defilarea se încheie cu materialele bateriilor, cu căruţele de artilerie, cu furajele, cu atelierele de fierărie. Apoi, într-un ultim nor de praf, trecură oamenii şi caii de schimb, al căror galop se pierdu la alt cot al drumului, în mijlocul larmei din ce în ce mai slabe stârnite de copite şi de roţi.

— Zău că nu e mare scofală să faci pe ţanţoşul, când nu mergi pe jos! declară Loubet.

Statul-major găsise Altkirchul liber. Încă nu veniseră prusacii. Şi tot de teama de a nu fi ajunşi din urmă, fiindcă se putea trezi cu ei dintr-o clipă în alta, generalul Douay ţinuse să înainteze până la Dannemarie, în care vârful coloanei nu intrase decât pe la orele cinci după-amiază. Se făcuse opt şi se înnopta, când abia se întindeau corturile, în vălmăşagul regimentelor reduse la jumătate. Oamenii, istoviţi, căzdeau de foame şi de oboseală. Până la ora zece au tot sosit, căutându-şi şi negăsindu-şi companiile, ostaşi stingheri sau grupuri mici, toată acea jalnică şi nesfârşită coadă de şontorogi şi de răzvrătiţi, semănaţi de-a lungul drumurilor.

Cum izbuti să dea de regiment, Jean porni în căutarea locotenentului Rochas, ca să-i dea raportul. Îi găsi şi pe el, ca şi pe căpitanul Beaudoin, la o consfătuire cu colonelul, toţi trei în uşa unui mic han, foarte îngrijoraţi de apel, nerăbdători să ştie unde le erau oamenii. De la primele cuvinte ale caporalului către locotenent, colonelul de Vineuil, care-l auzise, îl chemă mai aproape şi-l sili să spună tot. Pe chipul său lunguieţ şi galben, în care ochii rămăseseră foarte negri, în contrast cu chica deasă albă ca zăpada, ca şi mustăţile lăsate în jos, se putea citi o mâhnire mută:

— Domnule colonel, – spuse căpitanul Beaudoin, fără să mai aştepte părerea comandantului – trebuie să împuşcăm vreo cinci-şase dintre tâlharii ăştia.

Şi locotenentul Piochas încuviinţă din cap. Dar colonelul schiţă un gest de neputinţă.

— Sunt prea mulţi... Ce vreţi? Aproape vreo şapte sute! Pe care să-l iei mai întâi?... Şi-apoi, dacă aţi şti! Nu vrea generalul! E ca un părinte. Spune că în Africa n-a pedepsit pe nimeni, niciodată... Nu, nu! N-am nicio putere. E groaznic.

Căpitanul îndrăzni să repete:

— E groaznic... S-a isprăvit cu toate.

Jean tocmai pleca de acolo când îl auzi pe doctorul Bouroche – pe care nu-l văzuse, în picioare, în pragul hanului – mormăind printre dinţi: – Când nu mai e disciplină, când nu mai sunt pedepse, s-a isprăvit cu armata! Nici nu va trece o săptămână şi comandanţii se vor alege cu câte-un picior în spate. Dacă ar fi fost puşi la punct imediat câţiva dintre vlăjganii ăştia, poate că ceilalţi şi-ar fi băgat minţile în cap.

Nimeni n-a fost pedepsit. Nişte ofiţeri din ariergardă, care escortau căruţele convoiului, avuseseră fericita precauţiune să strângă raniţele şi puştile de pe marginile drumurilor. N-au lipsit decât câteva. Ostaşii fură înarmaţi iarăşi, în zorii zilei, pe furiş, ca să se înăbuşe scandalul. Era ordin să se ridice tabăra la ora cinci, dar ostaşii fură treziţi de la patru şi se forţă retragerea spre Belfort, în certitudinea că prusacii nu mai erau decât la două sau trei leghe. Trebuiseră să se mulţumească iarăşi cu pesmeţi. Trupele erau tot istovite, din cauza nopţii aceleia atât de scurte şi de înfrigurate, fără nimic caid în stomac. Din nou, în dimineaţa aceea, buna desfăşurare a marşului fu compromisă din pricina plecării pripite.

Fu o zi şi mai rea, de o tristeţe neţărmurită. Înfăţişarea terenului se schimbase. Intraseră într-un ţinut muntos. Drumurile urcau sau coborau pe costişele plantate cu brazi. Şi văile înguste, împânzite cu hăţişuri de grozamă, erau smălţuite cu flori galbene. Dar, în ajun, peste câmpul

acesta strălucitor, prin arşiţa lui august, viforul panicii bătea tot mai turbat, din ceas în ceas. O telegramă, care sfătuia pe primari să le spună locuitorilor că n-ar fi rău să-şi pună la adăpost tot ce aveau mai de preţ, sporise spaima la culme. Vasăzică duşmanul era acolo? Vor mai avea măcar timp să fugă? Şi tuturor li se părea că aud cum creşte zarva cotropirii, vuietul acela îndepărtat de fluviu revărsat, care, acum, se înteţea din sat în sat cu o spaimă nouă, în mijlocul strigătelor şi al văicărelilor.

Maurice mergea ca un somnambul, cu picioarele sângerânde, cu umerii zdrobiţi de raniţă şi de puşcă. Nu mai gândea nimic, înainta prin coşmarul priveliştii din jur. Şi, în preajma lui, ropotul camarazilor parcă se spulberase. Nu-l mai simţea decât pe Jean în stânga lui, frânt de aceeaşi oboseală şi de aceeaşi durere. Satele prin care treceau erau jalnice, – ţi se strângea inima de milă şi de îngrijorare. Cum apăreau trupele în retragere – puhoiul acela de ostaşi zdrobiţi de oboseală, care abia îşi mai târau picioarele – locuitorii se speriau şi îşi înteţeau fuga. Ei, care cu două săptămâni mai înainte fuseseră atât de liniştiţi, toată Alsacia aceasta care aştepta războiul cu surâsul pe buze, convinsă că lupta se va da în Germania! Şi iată că Franţa este cotropită şi furtuna se dezlănţuie peste capetele lor, peste căminele lor, ca unul dintre acele groaznice uragane cu grindină şi cu trăsnete, care nimicea o provincie întreagă în curs de două ore! În faţa uşilor, cuprinşi de o grabă desperată, oamenii încărcau căruţele, îngrămădind mobilele, cu riscul de a strivi totul. De sus, femeile aruncau pe fereastră o ultimă saltea sau scoteau leagănul pe care erau să-l uite. Pruncul era legat fedeleş în leagăn şi leagănul agăţat în vârf, printre picioarele scaunelor şi ale meselor răsturnate. În altă căruţă, în urmă, era legat de un dulap bătrânul bunic infirm, cărat ca un obiect. Apoi cei care nu aveau căruţă îşi vrăfuiau gospodăria într-o roabă. Iar alţii se îndepărtau cu câte o legătură de boarfe în braţe. Unii nu se gândiseră să-şi salveze decât pendula, pe care o strângeau la piept ca pe-o odraslă. Nu se puteau lua toate. Mobile părăsite, boccele cu

rufărie, prea grele, rămâneau în şanţ. Înainte de plecare, unii zăvorau totul; casele păreau moarte, cu uşile şi cu ferestrele ferecate. Alţii însă, cei mai mulţi, în graba lor şi cu convingerea desperată că totul va fi distrus, lăsau vechile locuinţe deschise, cu uşile şi cu ferestrele de perete, cu odăile pustii. Şi casele acestea erau cele mai mohorâte, cuprinse de o tristeţe groaznică, de oraş cucerit, pustiit de frică, sărmanele case deschise în bătaia vântului, din care fugiseră şi pisicile, de teama prăpădului care avea să vie. În fiecare sat, privelişte a aceasta jalnică era tot mai mohorâtă, numărul celor care-şi părăseau locuinţele şi numărul fugarilor creştea mereu, odată cu înghesuiala tot mai mare, cu pumnii ridicaţi, cu înjurăturile şi cu lacrimile.

Dar Maurice, mai ales, simţea cum îl înăbuşă spaima de-a lungul şoselei, în plin câmp. Acolo, pe măsură ce se apropiau de Belfort, coada fugarilor se strângea, ajungând un convoi nesfârşit. Ah, vai de bieţii oameni care credeau că vor găsi un adăpost sub zidurile fortăreţei! Bărbatul bătea calul; nevasta venea după el, târându-şi copiii. Familii întregi se grăbeau, zdrobite de poveri, de-a valma, cu copii care nu mai puteau să-i urmeze, prin strălucirea orbitoare a drumului încins de dogoarea soarelui. Mulţi îşi scoseseră pantofii şi umblau, desculţi, ca să poată alerga mai repede. Mamele, îmbrăcate în grabă, doar cu ce nimeriseră, lungeau neîncetat pasul şi îşi alăptau pruncii, care plângeau. Chipuri speriate se întorceau îndărăt, mâini rătăcite făceau gesturi mari, de parc-ar fi vrut să închidă orizontul, în vijelia panicii care zbârlea capetele şi biciuia Hainele prinse în grabă. Alţii, chiaburii cu toţi argaţii lor, porneau peste câmp, mânând în faţa lor vitele slobode, oile, vacile, boii şi caii, scoase cu ciomagul din staule şi din grajduri. Ăştia plecau spre strâmtori, spre podişurile înalte, spre codrii pustii, stârnind praful marilor migraţii, ca pe vremuri, când popoarele cotropite fugeau din calea barbarilor năvălitori. Aveau să trăiască în corturi, în cine ştie ce găvan de stânci sălbatice, atât de departe de orice drum, că niciun ostaş duşman n-ar fi cutezat să se aventureze până acolo. Şi norii de praf care-i învăluiau se

pierdeau printre pilcurile de brazi, odată cu larma tot mai stinsă a mugetelor şi a copitelor, în vreme ce, pe drum, valul de căruţe şi de pietoni se scurgea mereu, stingherind marşul trupelor, atât de compact în apropiere de Belfort, cu o forţă atât de nestăvilită de puhoi revărsat, încât a fost nevoie de popasuri, în mai multe rânduri.

Într-una dintre aceste scurte halte Maurice asistă la o scenă care i-a rămas în minte ca amintirea unei palme primită peste obraz.

În marginea drumului se găsea o casă singuratică, locuinţa vreunui ţăran sărac, a cărui brumă de avere se întindea în spatele casei. Ţăranul acesta nu voise să-şi părăsească ţarina, fiind legat de glie cu rădăcini prea adânci. Şi rămăsese locului, neputând să se depărteze fără să i se rupă inima de durere. Îl zăreai într-o sală scundă, zdrobit, pe o laviţă, privind cu ochii pustii defilarea soldaţilor acelora, a căror retragere avea să dea lanul lui de grâu copt pe mâna inamicului. În picioare, lângă el, nevastă-sa, încă tânără, ţinea un copil în braţe, în timp ce altul i se agăţa de fustă. Şi toţi trei se tânguiau. Dar, deodată, în pervazul uşii deschise violent, apăru bunica, o femeie tare bătrână, înaltă, slabă, cu braţele goale, aidoma unor funii noduroase, pe care le frământa mereu. Părul ei cărunt, ieşit de sub maramă, flutura în junii capului uscăţiv. Era atât de furioasă, încât vorbele pe care le striga i se sugrumau în gâtlej, nedesluşite.

La început, ostaşii începuseră să râdă. Avea o mutră, bătrâna aia smintită, să te tot prăpădeşti de râs! Apoi, cuvintele ajunseră până la ei. Bătrâna le striga:

— Canaliilor! Tâlharilor! Ticăloşilor! Ticăloşilor!

Cu un glas din ce în ce mai pătrunzător le azvârlea jignirea de ticăloşi cât o ţinea gura. Şi râsetele încetară. Un fior puternic străbătu rândurile. Oamenii îşi plecau frunţile sau priveau în altă parte.

— Ticăloşilor! Ticăloşilor! Ticăloşilor!…

Deodată, păru că se face şi mai mare. Se înălţă numai piele şi os, în zdreanţa ei de rochie, plimbându-şi braţul lung de la apus spre răsărit, cu un gest uriaş, care părea că

umple cerul.

— Ticăloşilor, nu într-acolo e Rinul... Rinul e dincolo, ticăloşilor, ticăloşilor!

În sfârşit, porneau iarăşi la drum şi Maurice, a cărui privire întâlni, în clipa aceea, chipul lui Jean, văzu că-i erau ochii plini de lacrimi mari. Fu străbătut de un fior şi nenorocirea care-l apăsa i se păru şi mai mare, la gândul că şi mocofanii simţiseră ocara, pe care n-o meritau, dar pe care trebuiau s-o îndure. Totul se năruia în bietul lui cap îndurerat. Nu şi-a mai putut aminti niciodată cum se terminase etapa aceea.

Corpul al şaptelea avusese nevoie de o zi întreagă ca să străbată cei douăzeci şi trei de kilometri care despart Dannemarie de Belfort. Şi iarăşi se înnopta şi se făcuse târziu, când trupele putură să-şi întindă corturile sub zidurile fortăreţei, chiar în locul de unde plecaseră, cu patru zile mai înainte, ca să se îndrepte spre inamic, în ciuda orei târzii şi a oboselii nespus de mari. ostaşii ţinură morţiş să aprindă focurile de bucătărie, ca să-şi pregătească ciorba. De când plecaseră, era, în sfârşit, pentru prima oară când sorbeau ceva cald. Şi, în jurul focurilor, în răcoarea nopţii, nasurile se afundau în străchini şi începeau să se audă murmure de mulţumire, când un zvon, care se răspândise, înmărmuri tabăra. Două telegrame noi sosiseră una după alta: prusacii nu trecuseră Rinul la Markolshcim şi la Huningue nu se mai afla nici picior de prusac. Trecerea Rinului la Markolsheim, podul de vase înjghebat la lumina reflectoarelor electrice, toate relatările acelea alarmante erau pur şi simplu un coşmar, o nălucire inexplicabilă a subprefectului din Schelestadt. Şi, în ce priveşte corpul de armată care ameninţa Huningue, faimosul corp de armată din Pădurea Neagră, în faţa căruia tremura Alsacia, nu era alcătuit decât dintr-un neînsemnat detaşament de würtenberghezi, din două batalioane şi dintr-un escadron, a cărui tactică isteaţă, ale cărui marşuri şi contra-marşuri repetate, ale cărui apariţii bruşte şi neprevăzute făcuseră să se creadă în prezenţa a treizeci până la patruzeci de mii de oameni. Şi când te gândeşti că în cursul dimineţii chiar

fusese cât pe aci să se arunce în aer podul de la Dannemarie! Un bogat ţinut cu o întindere de douăzeci de leghe, pustiit, fără niciun temei, de cea mai nătângă dintre panici! Şi, amintindu-şi de ce văzuseră în acea zi jalnică, – locuitorii fugind înnebuniţi, şi mânându-şi vitele spre munte, puhoiul de căruţe încărcate cu mobile şi scurgându-se spre oraş, prin gloata de copii şi de femei, – soldaţii nemulţumiţi protestau, cu rânjete exasperate.

— Oh, nu, că prea e de tot! îngăimă Loubet, cu gura plină, gesticulând cu lingura. Cum, ăsta este inamicul cu care am fost trimişi să ne luptăm?... Nu era nimeni... Douăsprezece leghe înainte, douăsprezece leghe îndărăt şi nici ţipenie de om în faţa noastră! Toate astea aşa, de florile mărului, ca să ne fie frică de ceva!

Chouteau, care-şi ştergea zgomotos blidul, izbucni contra generalilor fără să-i numească.

— Porcii dracului! Tâmpiţi mai sunt, neiculiţă! Cu ce iepuri ne-au pricopsit! Dacă au şters-o ei aşa, când nu era nimeni, nu? dar ce şi-ar mai fi luat picioarele la spinare dacă s-ar fi văzut în faţa unei armate adevărate!

Mai aruncaseră un nou braţ de lemne în foc, pentru bucuria copilărească de-a vedea pălălaia mare care se înălţa şi Lapoulle, care-şi încălzea prosteşte picioarele, izbucni într-un râs de idiot, fără să priceapă nimic, când Jean, care se făcuse că nu aude, îşi îngădui să spună, părinteşte:

— Mai tăceţi odată! Dacă v-ar auzi cineva, cine ştie ce-aţi putea să păţiţi.

Până şi el, ca un om cu bun simţ ce se afla, era indignat de dobitocia comandanţilor. Trebuia, totuşi, să le păstreze respectul cuvenit şi cum Chouteau mai mormăia încă, i-o tăie, scurt:

— Taci, mă, din gură!... Iată-l pe domnul locotenent. Adresează-i-te dânsului, dacă ai vreo nemulţumire.

Maurice stătea tăcut deoparte şi-şi lăsase capul în jos. Ah, se isprăvise cu toate! Abia începuseră şi se şi isprăvise. Indisciplina şi răzvrătirea oamenilor la primai insucces făcea de pe acum din armată o adunătură de oameni fără

nicio legătură, demoralizată, coaptă pentru toate catastrofele. Acolo, lângă Belfort, nu văzuseră niciun prusac şi se simţeau învinşi.

Zilele care urmară fură, în monotonia lor, înfiorate de aşteptare şi nelinişte. Ca să dea de lucru trupelor, generalul Douay le puse să muncească la lucrările de apărare ale fortăreţei, care mai aveau multe lipsuri. Pământul era răscolit cu înfrigurare. Ciopleau în stei. Şi nicio veste! Unde se mai găsea armata lui Mac-Mahon? Ce făceau lângă Metz? Se răspândeau zvonurile cele mai smintite. Câteva ziare pariziene, cu veştile lor care se băteau cap în cap, abia sporeau şi mai mult negurile îngrijorării în care se zbăteau. Generalul scrisese în două rânduri, cerând ordine, fără să fi primit măcar răspuns. Totuşi, la 12 august, în sfârşit, corpul al 7-lea se completă prin sosirea diviziei a treia, adusă din Italia. Dar aici tot nu erau decât două divizii, căci prima, învinsă la Froeschwiller, fusese târâtă de puhoiul retragerii, fără să se ştie încă, până la ora aceea, unde o azvârlise şuvoiul. Apoi, după o săptămână de la părăsirea aceasta, de la despărţirea totală de restul Franţei, o telegramă aduse ordinul de plecare. Mare bucurie! Preferau orice, în locul vieţii acesteia întemniţate pe care o duceau. Şi, în timpul pregătirilor, începură iarăşi presupunerile: nimeni nu ştia unde se duceau. Unii spuneau că vor merge să apere Strasbourgul, în timp ce alţii vorbeau chiar despre o străpungere îndrăzneaţă prin Pădurea Neagră, ca să le taie prusacilor calea de retragere.

A doua zi, de dimineaţă, regimentul 108 plecă printre cele dintâi, îngrămădit în vagoanele de vite. Vagonul în care se găsea grupa lui Jean era grozav de ticsit, în aşa măsură încât Loubet pretindea că n-avea loc nici să strănute. Aprovizionarea se făcuse, şi de data aceasta, în cea mai cumplită dezordine. Ostaşii, primindu-şi în rachiu drepturile de hrană, erau mai toţi beţi turtă, o beţie arţăgoasă şi zgomotoasă, care se revărsa în cântece deochiate. Trenul gonea mereu. În vagon nu era chip să se mai vadă om cu om, din cauza fumului de lulele, care-i învăluise ca o ceaţă. Domnea o zăpuşeală cumplită,

datorită transpiraţiei acelor trupuri îngrămădite, în vreme ce din hudubaia neagră care gonea ieşeau strigăte ce acopereau huruitul roţilor, mergând să se stângă departe, în câmpiile mohorâte. Numai la Langres înţeleseră trupele că erau readuse spre Paris.

— Ah, dumnezeul mă-sii! – repeta Chouteau, care de acum se lăfăia în colţul lui, ca stăpân absolut prin atotputernicia lui de bun vorbitor, – sigur c-au să ne înşiruie la Charentonneau, ca să nu-l lăsăm pe Bismarck să se culce la Tuileries.

Ceilalţi se prăpădeau de râs, găsind că e ceva tare hazliu, fără să ştie de ce. De altfel cele mai neînsemnate incidente ale călătoriei stârneau huiduieli, ţipete şi hohote de râs asurzitoare: ţăranii înşiraţi pe marginea traseului, pilcurile de oameni îngrijoraţi, care aşteptau trecerea trenurilor, în staţiile mici, cu nădejdea că vor căpăta veşti, toată Franţa aceea speriată şi zbuciumată în faţa cotropirii. Şi toate mulţimile astea venite în fugă nu primeau, astfel, în obraz, odată cu pleasna locomotivei şi imaginea fugară a trenului, învăluită în aburi şi în larmă, decât urletul acelei cărni de tun, cărată cu mare viteză. Totuşi, într-o gară, unde se opri trenul, trei doamne bine îmbrăcate, nişte bogătaşe din oraş, care împărţiră ostaşilor nişte ceşti de ciorbă, avură un mare succes. Oamenii plângeau, mulţumindu-le şi sărutându-le mâinile.

Dar, mai departe, cântecele acelea groaznice şi urletele sălbatice începură iar. Puţin mai încolo de Chaumont se întâmplă ca trenul lor să se încrucişeze cu altul, încărcat cu artilerişti care trebuiau duşi la Metz. Viteza se micşorase şi ostaşii din cele două trenuri se întâmpinară cu o larmă asurzitoare. De altfel întrecerea o câştigaseră artileriştii, fără îndoială mai beţi. În picioare, cu pumnii scoşi pe fereastră, strigau cu o violenţă atât de cumplită, încât acopereau toată larma:

— La abator! La abator! La abator!

Părea că trece un vânt rece, de criptă. Se produse o tăcere bruscă prin care se auzi glasul batjocoritor al lui Loubet:

— Nu prea au haz fârtaţii!

— Dar au dreptate, reluă Chouteau cu glasul lui de orator de cârciumă. E dezgustător să trimiţi o grămadă de băieţi de treabă să-şi dea viaţa pentru nişte afurisite de încurcături de care habar n-au.

Şi-i dădu înainte. Vorbea corupătorul, lucrătorul de mântuială din Montmartre, zugravul hoinar şi chefliu care nu mistuise cum trebuie crâmpeiele de discursuri auzite la întrunirile publice, şi care amesteca măgării revoltătoare cu marile principii de egalitate şi de libertate. El ştia tot, le vâra camarazilor bazaconii în cap, mai ales lui Lapoulle, din care făgăduise să facă un om hotărât.

— Nu, bătrâne? E foarte simplu! Dacă Badinguet şi Bismarck au vreo neînţelegere, să se răfuiască singuri, cu pumnul, fără să pună pe drumuri sute de mii de oameni, care nici măcar nu se cunosc şi care n-au poftă să se bată.

Tot vagonul râdea, distrat, cucerit, şi Lapoulle, fără să ştie cine era Badinguet, nefiind măcar în stare să spună dacă se luptă pentru un împărat sau pentru un rege, repeta, cu mutra lui de găligan rămas în mintea copiilor:

— Sigur că da, cu pumnul! Şi pe urmă îi trag un chef!

Dar Chouteau întorsese capul spre Pache, pe care îl lua la vale la rândul lui:

— Ca tine care crezi în Dumnezeul cel milostiv... Bine dar Dumnezeul cel milostiv a interzis războiul. Păi atunci, neghiobule, ce cauţi aici?

— Doamne! – răspunse Pache, încurcat – n-am venit de drag... Numai că jandarmii...

— Jandarmii! Ei, da! îi dai dracului de jandarmi!... Ştiţi voi ce-ar trebui să facem dacă am fi oameni de ispravă? Acum, când ne-om da jos, am şterge-o, da! am şterge-o frumuşel, lăsându-l pe acel porc bătrân de Badinguet şi toată clica lui de generali de trei parale să se spele pe cap cum s-or pricepe cu ticăloşii lor de prusaci!

Izbucniră strigăte de „bravo”, zâzania prindea rădăcini şi Chouteau triumfă, atunci, turnându-şi teoriile, în care bălăcea, într-o apă murdară, Republica, drepturile omului, putreziciunea Imperiului care trebuia răsturnat, trădarea

tuturor căpeteniilor care-i comandau, vânduţi fiecare pe câte un milion, aşa cum se dovedise. El se proclama revoluţionar. Ceilalţi nu ştiau nici cel puţin că sunt republicani, nici în ce chip poate să fie cineva republican, cu excepţia lui Loubet, chiulangiul, care-şi avea opiniile lui, nefiind niciodată decât pentru crăpelniţă, dar toţi, lăsându-se duşi, cârteau care mai de care împotriva împăratului, a ofiţerilor şi a afurisitei ăsteia de dugheni pe care o vor părăsi – şi iute! – la prima neplăcere. Şi, aţâţându-le beţia crescândă, Chouteau îl urmărea cu coada ochiului pe Maurice, domnişorul pe care-l distra, de care era mândru că-l are de partea lui, aşa încât, ca să-l înflăcăreze şi pe dânsul, îi veni în minte să căşune pe Jean, neclintit şi parcă adormit până atunci în mijlocul vacarmului, cu ochii pe jumătate închişi. De la lecţia straşnică pe care i-o dăduse caporalul angajatului voluntar, silindu-l să-şi ia iarăşi puşca, dacă acesta îi mai păstra cât de cât pică şefului său, acum era prilejul să-i încaiere.

— Ştiu eu pe unii care s-au lăudat că ne pun la zid, reluă Chouteau ameninţător. Nişte nemernici care se poartă cu noi mai rău decât cu vitele, care nu pricep ca dacă ajungi să-ţi fie lehamite de raniţă şi de puşcă – aoleo! – le semeni naibii pe câmp, să vezi dacă mai cresc altele din ele! Ei, fraţilor, ce-ar zice dumnealor dacă în momentul acesta, când i-am încolţit într-un ungher, i-am azvârli şi pe ei sub roţile trenului?… Nu-i aşa, nu? Ne trebuie un exemplu, ca să nu ne mai sâcâie alţii cu ticălosul ăsta de război! Moarte ploşniţelor lui Badinguet! Moarte nemernicilor care vor să ne luptăm!

Jean se făcu roşu ca focul, sub valul de sânge pe care i-l aducea uneori mânia în obraz, în rarele momente când îşi ieşea din fire. Cu toate că era strâns de vecini ca într-o menghină vie, se ridică de jos cu pumnii întinşi şi cu faţa înflăcărată, cu o înfăţişare atât de înfricoşătoare, încât Chouteau păli.

— Dumnezeii mă-tii astăzi şi mâine! N-ai să mai taci odată, porcule?… De ore întregi nu zic nimic, pentru că nu mai e niciun superior cu noi şi nici nu pot măcar să te pun

la zid. Da, cu siguranţă că aş fi făcut un mare serviciu regimentului scăpându-l de un destrăbălat mârşav de teapa ta. Dar, ascultă-mă: de vreme ce pedepsele au ajuns o glumă, ai să ai de a face cu mine. Aici nu mai e vorba de caporal, ci de un om de treabă, pe care tu îl sâcâi şi care are să-ţi închidă pliscul... A, ticălos afurisit ce eşti, nu vrei tu să te lupţi şi cauţi să nu-i laşi pe ceilalţi să se lupte! Ia mai spune o dată, că te plesnesc!

Tot vagonul, întors, înflăcărat de minunata dârzenie a lui Jean, îl părăsea pe Chouteau, care se bâlbâia, dându-se îndărăt, în faţa pumnilor zdraveni ai adversarului.

— Puţin îmi pasă de Badinguet, ca şi de tine, înţelegi?... Eu, unul, nu m-am sinchisit niciodată de politică, fie că e vorba de Republică, fie că e vorba de Imperiu. Şi astăzi, ca şi altădată, când îmi aram pământul, niciodată n-am dorit decât un singur lucru: fericirea tuturor, ordinea, bunul mers al treburilor... Desigur, toţi suntem necăjiţi că trebuie să ne luptăm. Dar asta nu e un motiv să nu pui la zid javrele care vin să te descurajeze, când şi aşa îţi vine atât de greu să te porţi cumsecade. Ce dracu, măi, fraţilor, vouă nu vi se urcă sângele la cap când auziţi că prusacii au intrat în ţară şi că trebuie să-i zvârlim afară?

Atunci, cu acea uşurinţă cu care mulţimile îşi schimbă înflăcărarea, ostaşii îl aclamară pe caporal, care se jura iar că-l va face praf pe cel dintâi din grupa lui care va mai spune că nu se luptă. Bravo, dom’ caporal! Ne-om răfui noi îndată cu Bismarck!

Şi, în mijlocul uralelor, Jean, potolit, îi spuse politicos lui Maurice, ca şi când nu s-ar fi adresat unuia dintre subalternii lui:

— Domnule, dumneata nu poţi să fii de partea fricoşilor... Că doar încă nu suntem învinşi. Până la urmă tot noi o să-i snopim, într-o bună zi, pe prusaci!

În clipa aceea Maurice simţi ca o rază caldă de soare care-i pătrunsese până la inimă. Era tulburat, umilit. Cum? Omul asta nu era, prin urmare, un bădăran? Şi îşi amintea de ura cumplită care-l frigea când a trebuit să-şi ridice puşca de jos, după ce o aruncase într-un moment de

nechibzuinţă. Dar îşi mai amintea, de asemenea, de emoţia puternică şi neaşteptată, la vederea lacrimilor caporalului, când bătrâna aceea, cu părul cărunt vâlvoi, îi ocăra, arătându-le Rinul în depărtare, dincolo de linia orizontului. Aceeaşi oboseală şi aceleaşi suferinţe îndurate frăţeşte îi spulberaseră oare pica pe care i-o păstra? El, odrasla unei familii bonapartiste, nu visase Republica decât teoretic; mai curând simţea că-i e drag împăratul, că era pentru război, pe care-l socotea că este însăşi viaţa popoarelor. Deodată, speră iar, printr-unul dintre acele salturi ale imaginaţiei cu care era atât de obişnuit; entuziasmul care-l împinsese într-o seară să se angajeze voluntar pulsa din nou în el, umflându-i pieptul cu speranţa victoriei.

— Dar e lucru sigur, domnule caporal, răspunse el voios. O să-i snopim!

Vagonul gonea, gonea mereu, ducându-şi încărcătura lui de oameni, în fumul gros al pipelor şi în zăpuşeala înăbuşitoare a trupurilor îngrămădite, azvârlind gărilor îngrijorate prin care trecea, ţăranilor holbaţi, înfipţi de-a lungul gardurilor vii, cântecele acelea deşucheate, într-un vacarm de beţie. La 20 august se aflau la Paris, în gara Pantin şi chiar în seara aceea plecau iar, debarcau a doua zi la Reims, în drum spre tabăra din Châlons.

III

Spre marea lui surprindere, Maurice văzu ca regimentul 106 debarca la Reims, unde primise ordin să poposească. Prin urmare nu se ducea la Châlons, să găsească armata? După două ore, când regimentul său îşi făcuse piramidele de arme la o leghe de oraş, înspre Courcelles, în larga câmpie care se întindea de-a lungul canalului de la Aisne la Marne, mirarea lui spori şi mai mult, aflând că întreaga armată din Châlons se retrăgea din zorii zilei şi poposise aici. Într-adevăr, cât vedeai cu ochii, în zare, până la Saint-Thierry şi la Neuvillette, chiar până dincolo de drumul care ducea spre Laon, numai corturi cu nemiluita. Focurile celor patru corpuri de armată aici aveau să înalte flăcările în cursul serii. Planul care, vădit, biruise era cel care prevedea să se ocupe poziţii lângă Paris, ca acolo să fie aşteptaţi prusacii. Se simţi nespus de fericit. Nu era ăsta lucrul cel mai chibzuit?

Maurice petrecu după-amiaza zilei de 21 hoinărind prin tabără, după veşti. Domnea o mare libertate. Disciplina părea că slăbise şi mai mult. Ostaşii o luau razna şi se reîntorceau când le venea lor poftă. Tot umblând, liniştit, Maurice se întoarse până la urmă la Reims, unde voia să încaseze un mandat de o sută de franci, pe care-l primise de la sora lui, Henriette. Într-o cafenea auzi pe un sergent vorbind despre moralul scăzut al celor optsprezece batalioane din sarda mobilă a Senei, de curând trimisă îndărăt, la Paris. Mai ales batalionul al şaselea fusese cât p-aci să-şi ucidă comandanţii. Acolo, în tabără, generalii erau jigniţi în fiecare zi şi ostaşii nu-l mai salutau nici pe mareşalul Mac-Mahon, de când cu pocinogul de la

Froeschwiller. Cafeneaua se umplea de larmă. O discuţie aprinsă izbucni între doi burghezi paşnici, în legătură cu efectivele pe care mareşalul urma să le aibă sub comanda lui. Unul vorbea de trei sute da mii. Curat nebun! Altul, mai cu judecată, înşira cele patru corpuri: corpul al 12-lea, atât de greu întregit, în tabără, cu ajutorul regimentelor de marş şi al unei divizii de infanterie marină; corpul 1-i, ale cărui rămăşiţe soseau în dezordine încă de la 14 ale lunii şi căruia, de bine-de rău, i se înjghebau iarăşi cadrele; în sfârşit, corpul al 5-lea, înfrânt fără să fi luptat, târât şi destrămat în timpul fugii în dezordine, şi corpul al 7-lea, care debarca, demoralizat şi el, ciuntit de prima lui divizie, pe care abia o regăsise la Reims, făcută praf; cel mult o sută douăzeci de mii de oameni, punând la socoteală cavaleria de rezervă şi diviziile Bonnemain şi Margueritte. Dar cum sergentul se amestecase şi el în ceartă, vorbind cu un dispreţ plin de mânie despre armata aceasta, o adunătură de oameni dezbinaţi, o turmă de nevinovaţi, mânaţi din urmă, la măcel, de nişte nătângi, – cei doi cetăţeni, îngrijoraţi, temându-se să nu între la apă, îşi luară tălpăşiţa.

Când se văzu afară Maurice căută să-şi facă rost de ziare. Îşi ticsi buzunarele cu toate exemplarele pe care putu să le cumpere şi le citea mergând pe sub copacii semeţi ai parcurilor de la marginea oraşului. Unde se găseau oare armatele germane? Parcă intraseră în pământ! Fără îndoială două dintre ele se aflau în direcţia Metz: prima, comandată de generalul Steinmetz, supraveghea fortăreaţa; cea de-a doua, a principelui Frédéric Karl, încerca să urce de-a lungul malului drept al Mosellei, ca să-i taie lui Bazaine drumul spre Paris. Armata a treia, armata principelui moştenitor al Prusiei, care repurtase victoriile de la Wissenburg şi Froeschwiller şi care urmărea corpul 1-i şi corpul al 5-lea, unde se afla oare cu adevărat, în vălmăşagul acela de ştiri care se băteau cap în cap? Se mai găsea încă în tabără la Nancy? Sosea oare în faţa Châlonsului, de vreme ce tabăra fusese părăsită cu atâta grabă, dându-se foc depozitelor, efectelor, furajelor şi

proviziilor de tot felul? Şi zăpăceala presupunerilor cele mai contradictorii pornea iarăşi, în legătură cu planurile puse pe seama generalilor. Abia atunci, de parcă nu fusese pe lumea asta, află Maurice de evenimentele petrecute la Paris: trăsnetul înfrângerii căzut pe capul unui întreg popor sigur de izbândă; impresia grozavă produsă în mulţimea de pe străzi; convocarea parlamentului; căderea cabinetului liberal care făcuse plebiscitul; împăratul decăzut din titlul lui de general comandant, silit să lase mareşalului Bazaine comanda supremă. De la 16 împăratul era cu tabăra la Châlons şi toate ziarele vorbeau despre un mare consiliu, ţinut în ziua de 17, la care asistase principele Napoleon şi generalii; dar nu se înţelegeau unii cu alţii asupra hotărârilor luate, în afara faptelor care rezultau: generalul Trochu numit guvernator al Parisului şi mareşalul Mac-Mahon pus în fruntea armatei de la Châlons, ceea ce însemna totala umbrire a împăratului. Se bănuia că groaza şi lipsa de hotărâre erau cumplite, iar planurile potrivnice se ciocneau şi îşi luau locul unele altora, din ceas în ceas. Şi mereu aceeaşi întrebare: Dar unde să fie armatele germane? Cine avea dreptate: cei care pretindeau că Bazaine e liber, în retragere prin oraşele fortificate ale Nordului, sau cei care spuneau că e de pe acum blocat la Metz? Umbla stăruitor zvonul despre bătăliile uriaşe, despre luptele eroice susţinute de la 14 la 20, timp de o săptămână încheiată, fără să se fi auzit altceva decât un năprasnic bubuit, îndepărtat şi stins.

Maurice, cu picioarele rupte de oboseală, se aşează, atunci, pe bancă. În jurul lui oraşul părea că-şi trăieşte viaţa lui zilnică; bonele supravegheau copiii la umbra copacilor minunaţi, micii rentieri îşi făceau, agale, plimbarea obişnuită. Luase iar ziarele, când dădu peste un articol care-i scăpase, articolul unei fiţuici incendiare a opoziţiei republicane. Deodată, toate i se lămuriră. Ziarul afirma că la consfătuirea de la 17, ţinută în tabăra de la Châlons, se hotărâse retragerea armatei înspre Paris şi că numirea generalului Trochu nu se făcuse decât ca o pregătire a retragerii împăratului. Dar ziarul adăuga că hotărârile

acestea se sfărâmaseră în faţa atitudinii împărătesei-regente şi a noului cabinet ministerial. Împărăteasa vedea ca sigură izbucnirea unei revoluţii, în cazul când împăratul şi-ar face iarăşi apariţia. Ei i se atribuiau cuvintele „N-ar mai ajunge viu la Tuileries”. De aceea ţinea morţiş, cu toată încăpăţânarea, să se pornească înaintarea ca să se facă, totuşi, legătura cu armata de la Metz, idee susţinută, de altfel, şi de generalul de Palikao, noul ministru de război, care avea un plan de marş fulgerător şi victorios, ca să poată da mâna cu Bazaine. Şi, cu ziarul alunecat pe genunchi şi privirile pierdute, Maurice credea acum că a priceput totul: cele două planuri, care se băteau cap în cap, şovăielile mareşalului Macmahon de a se angaja în marşul acesta de flanc, atât de primejdios cu nişte trupe şubrede, ordinele nervoase, din ce în ce mai aprinse, care-i soseau de la Paris, îndemnându-l la cutezanţa smintită a aventurii acesteia. Apoi, în toiul acestei lupte tragice, parcă vedea deodată limpede dinaintea ochilor icoana împăratului decăzut din autoritatea lui împărătească, pe care o lăsase în mâinile împărătesei-regente, despuiat acum de comanda lui de general suprem, cu care îl învestise de curând pe generalul Bazaine, nemaifiind absolut nimic, o umbră de împărat, ştearsă şi nedesluşită, ceva de prisos şi fără nume, care-i încurca şi cu care nu ştiau ce să facă. Parisul îl respingea şi nu mai avea loc în armată de când se angajase să nu mai dea nici măcar ordine.

Totuşi, a doua zi de dimineaţă, după o noapte furtunoasă, pe care o petrecuse afară din cort, învelit în pătură, Maurice se simţi uşurat aflând că, hotărât lucru, triumfase planul retragerii înspre Paris. Se vorbea despre o nouă consfătuire, ţinută în ajun, spre seară, la care asistase fostul vice-împărat, domnul Rouher, trimis de împărătească să grăbească marşul asupra Verdunului, dar pe care mareşalul părea să-l fi convins de primejdia unei astfel de mişcări. Să se fi primit ştiri proaste de la Bazaine? Nimeni nu cuteza să spună aşa ceva. Dar chiar şi lipsa de ştiri îşi avea tâlcul ei. Toţi ofiţerii cu oarecare judecată se declarau partizanii aşteptării în preajma Parisului, putând să-i

servească astfel Parisului ca armată de ajutor. Şi, convins că se vor retrage chiar de a doua zi, deoarece se spunea că se şi trimiseseră ordine în sensul acesta, Maurice, fericit, voi să-şi înfăptuiască o plăcere de copil, care-l chinuia: aceea de a mai scăpa odată de gamelă prânzind undeva, pe o faţă de masă. cu o sticlă dinainte, cu un pahar, cu o farfurie, cu tot dichisul acela de care i ne părea că duce lipsă de luni de zile. Avea bani. Cu inima bătând, o luă din loc, ca pentru o năzbâtie ştrengărească, pornind în căutarea unui han.

Găsi ospăţul visat tocmai dincolo de canal, la intrarea în satul Courcelles. În ajun i se spusese că împăratul poposise într-o casă înstărită din satul acela. Maurice venise să dea şi el o raită din curiozitate. Îşi amintea că văzuse, la răscrucea celor două drumuri, cârciumioara aceea cu boltă de razachie, din care spânzurau ciorchinii, de pe acum aurii şi copţi. Sub bolta viţei agăţătoare se aflau mese vopsite verde, în timp ce, în bucătăria încăpătoare, prin uşa larg deschisă, se zărea pendula, afişele ilustrate, lipite peste plăcile de faianţă, şi hangiţa cât o nămetanie, mânuind frigarea. În spate se găsea un joc de popice. Avea ceva ştrengăresc, vesel şi plăcut, care-ţi aducea aminte de cârciumioarele franţuzeşti de altădată.

O mândreţe de fată, cu pieptul vânjos, îl întrebă, arătându-şi dinţii albi:

— Domnul ia masa?

— Cum să nu, iau masa!... Daţi-mi nişte ochiuri, un cotlet, ceva brânză... Şi vin alb!

O chemă îndărăt.

— Ia spune, nu-i aşa că într-una dintre casele astea a tras împăratul?

— Uite, domnule, în aia care se află în faţa noastră. Dumneata nu vezi casa, dar e dincolo de zidul ala înalt pe deasupra căruia se văd copacii.

Se aşeză, atunci, sub boltă, îşi desfăcu centura, ca să se simtă mai în voie şi îşi alese o masă pe care soarele, strecurându-se printre frunzele de viţă, azvârlea galbeni de aur. Şi se tot întorcea mereu spre zidul acela înalt şi gălbui

care-l adăpostea pe împărat. Era într-adevăr o casă ascunsă, tainică, de nu i se vedeau nici ţiglele din afară. Intrarea dădea pe cealaltă parte, în drumul satului, un drum îngust, fără nicio prăvălie şi fără nicio fereastră şi care se strecura printre zidurile posace. În spate, părculeţul acela era ca un ostrov de verdeaţă deasă, printre cele câteva clădiri vecine. Şi acolo observă el, în marginea cealaltă a drumului, o curte largă, împrejmuită de şoproane şi de grajduri, ticsită de căruţe şi de care mari într-un necontenit du-te-vino de oameni şi de cai.

— Pentru împărat or fi toate astea? o întrebă el, socotind că glumeşte, pe servitoare, care tocmai întindea o faţă de masă foarte albă.

— Chiar că numai pentru dânsul! răspunse ea cu firea ei voioasă, fericită că are prilejul să-şi arate dinţii frumoşi.

Şi informată fără îndoială de grăjdari, care din ajun veniseră să tragă câte o duşcă, ea îi înşiră tot ce ştia: statul-major alcătuit din douăzeci şi cinci de ofiţeri, cei o sută şaizeci de paznici şi plutonul de călăuze din serviciul de însoţire, cei şase jandarmi din comandamentul jandarmeriei militare; apoi casa, cuprinzând şaptezeci şi trei de persoane, şambelani, valeţi de cameră şi sufragii, bucătari, rândaşi de bucătărie; apoi patru cai de călărie şi două trăsuri pentru împărat, zece cai pentru scutieri, opt pentru dresorii de cai şi lachei, fără să mai punem la socoteală cei patruzeci şi şapte de cai de poştă; apoi o trăsură cu bănci, douăsprezece furgoane de bagaje, dintre care două rezervate pentru bucătari, – îi stârniseră admiraţie prin numărul mare de ustensile de bucătărie, de farfurii şi de sticle, care se zăreau frumos orânduite.

— O, domnule, habar n-ai dumneata ce tigăi au! Lucesc ca nişte sori… Şi tot felul de farfurii mari, de vase şi de maşinării care nici nu ştiu la ce servesc!… Şi o cramă întreagă… Da! Cu Bordeaux, cu Bourgogne, cu şampanie, – să faci un chef de pomină!

Bucuros de faţa de masă foarte albă, încântat de vinul alb care scânteia în pahar, Maurice mânca două ouă moi cu o lăcomie de care nu se ştia în stare. Când întorcea capul

spre stânga, vedea, printr-unul dintre luminişurile bolţii, priveliştea câmpiei întinse, acoperite de corturi, un întreg oraş clocotitor, care se ivise din mirişti, între canal şi Reims. Doar câteva pâlcuri firave de copaci pătau cu verde întinderea cenuşie. Trei mori de vânt îşi ridicau spre cer braţele slăbănoage. Dar peste acoperişurile nedesluşite din Reims, înecate de cununile castanilor, imensa navă a catedralei se profila pe cerul albastru, uriaşă în ciuda depărtării, alături de casele pitice. Şi amintirile din vremea şcolii, lecţiile învăţate, îngăimate, îi reveneau în minte: încoronarea regilor, sfântul potir[14], Clovis, Ioana d'Arc, – toată Franţa glorioasă de altădată.

Apoi cum Maurice, dus iarăşi cu gândul la împăratul adăpostit în acea modestă casă de oameni înstăriţi, închis atât de discret, îşi tot arunca privirile spre zidul înalt şi gălbui, fu surprins când citi pe el, scris cu cărbune, în litere uriaşe, urarea: TRĂIASCĂ NAPOLEON! alături de obscenităţi stângace, scrise cu litere exagerat de mari. Ploaia spălăcise literele. Scrisul, fireşte, data de multă vreme. Ce lucru ciudat, pe zidul acesta, strigătul vechiului entuziasm războinic, care se adresa, fără îndoială, unchiului, cuceritorul, nu nepotului! Toată copilăria îi revenea în minte, îi cânta în amintiri. Parcă se vedea acolo, la Chêne-Populeux, cum asculta, din leagăn, povestirile bunicului său, unul dintre ostaşii Marii Armate. Îi murise mama şi taică-său se văzuse nevoit să primească o slujbă de perceptor, în acel faliment al gloriei militare, care-i oropsise pe fiii eroilor, după căderea imperiului. Şi bunicul trăia acolo, dintr-o pensioară neînsemnată, în mediocritatea acelui interior de birocrat, negăsind altă mângâiere decât în evocarea campaniilor, pe care le povestea nepoţeilor, doi gemeni, un băiat şi o fată, bălăiori amândoi, cărora le ţinea loc de mamă. O aşeza pe Henriette pe genunchiul stâng şi pe Maurice pe genunchiul drept şi ore întregi le depăna povestiri homerice despre lupte.

[14] Vas păstrat pe vremuri la abaţia Sfântului Rémy din Reims cu untdelemnul care servea la ungerea regilor Franţei, la solemnitatea încoronării (n.t.).

Datele se cam amestecau. Toate păreau că se petrec în afara istoriei, într-o ciocnire înspăimântătoare a tuturor popoarelor. Englezii, austriecii, prusacii, ruşii, defilau rând pe rând sau împreună, după capriciile alianţelor, fără să fi fost totdeauna cu putinţă să se ştie de ce erau învinşi unii mai devreme decât ceilalţi. Dar, la urma urmelor, toţi erau învinşi, negreşit învinşi de mai înainte, într-un iureş ele eroism şi de iscusinţă, care mătura armatele ca pleava.

Iată bătălia de la Marengo, bătălia din câmpie, cu liniile ei mari, iscusit trasate, cu o retragere desăvârşită, pe unităţi alternante, pe batalioane, tăcute şi nepăsătoare sub foc, legendara bătălie pierdută la ora trei şi câştigată la şase, în care cei opt sute de grenadieri din garda consulară au zdrobit avântul întregii cavalerii austriece, în care Desaix a sosit ca să-şi dea viaţa, schimbând un început de înfrângere într-o victorie nemuritoare.

Iată bătălia de la Austerlitz, cu frumosu-i soare de glorie în pâcla iernii, bătălia de la Austerlitz, care a început prin cucerirea platoului de la Pratzen şi s-a terminat cu înfricoşătoarea spargere a gheţii eleşteielor, în care un întreg corp de armată rusească s-a scufundat, cu oameni şi animale, într-un vacarm îngrozitor, în vreme ce Napoleon, ca un zeu, care – fireşte – prevăzuse totul, grăbea prăpădul cu obuze.

Iată Iena, mormântul puterii prusace. Mai întâi, focurile puşcaşilor prin ceaţa lui octombrie, nerăbdarea lui Ney, care era cât pe aci să zădărnicească totul, apoi intervenţia lui Augereau, care-l ajută să se despresoare, marele atac a cărui violentă nimiceşte centrul dispozitivului inamic, în sfârşit panica, fuga dezordonată a unei cavalerii atât de lăudate, pe care husarii noştri o cosesc cu săbiile, ca pe un lan de ovăz copt, semănând cu oameni şi cu cai toată valea aceea frumoasă.

Iată bătălia de la Eylau, groaznicul Eylau, cel mai sângeros, cu un măcel care a lăsat mormane de trupuri hidos desfigurate, Eylau, roşu de sânge, sub viforniţa de zăpadă, cu cimitirul lui posomorât şi eroic, Eylau în care parcă mai răsună şi acum ecoul şarjei fulgerătoare a celor

optzeci de escadroane ale lui Murat, care au străbătut de la un capăt la altul armata rusească, troienind pământul cu un strat de cadavre atât de gros încât până şi Napoleon a plâns de milă.

Iată bătălia de la Friedland, acea uriaşă, îngrozitoare capcană, în care ruşii iar au căzut, ca un stol de vrăbii năucite, capodopera strategiei împăratului, care ştia orice, putea orice, – cu aripa stângă a dispozitivului neclintită, dârză, în vreme ce Ney, după ce cucerise oraşul stradă cu stradă, distrugea podurile. Apoi stânga noastră se năpustea peste dreapta inamică, împingând-o în râu, zdrobind-o în fundătura aceea, cu atâta sete de măcel, încât omorul încă mai era în toi pe la orele zece noaptea.

Iată bătălia de la Wagram, unde austriecii voiau să ne depărteze de Dunăre, întărindu-şi mereu aripa dreaptă, ca să-l învingă pe Masséna, care, rănit, comanda dintr-o caleaşcă deschisă. Napoleon, şiret şi titanic, i-a lăsat în pace, dar deodată o sută de tunuri le-au nimicit cu focul lor năprasnic centrul rămas fără apărare, azvârlindu-l la mai bine de o leghe, în timp ce dreapta, înspăimântată de izolarea ei, fugind în faţa lui Masséna, iarăşi victorios, a târât restul armatei într-un puhoi nimicitor de dig rupt.

Iată, în sfârşit, Moscova, unde strălucitorul soare de la Austerlitz s-a mai arătat pentru ultima oară, – un cutremurător vălmăşag de oameni, un amestec de gloanţe şi de curaj îndârjit, movile cucerite sub focul necontenit al puştilor, redute luate cu asalt, la baionetă, neîncetate reîntoarceri ofensive pentru fiecare palmă de pământ. Vitejia gărzii ruseşti era atât de înverşunată, încât a fost nevoie, pentru victorie, de şarjele vijelioase ale lui Murat, de tunetul celor trei sute de tunuri, care trăgeau împreună, şi de valoarea lui Ney, victoriosul prinţ din ziua aceea. Şi oricum ar fi fost lupta, drapelele fluturau cu acelaşi fior glorios în văzduhul serii, aceleaşi strigăte de „Trăiască Napoleon!” răsunau la ceasul când focurile taberei se aprindeau pe poziţiile cucerite. Pretutindeni Franţa era ca la ea acasă, ca o cuceritoare care-şi purta stindardele neînvinse de la un capăt la altul al Europei. N-avea decât să

pună piciorul în regate ca să vâre în pământ popoarele supuse.

Maurice îşi termină costiţa, îmbătat nu atât de vinul alb, care mai spumega pe fundul paharului, cât de atâta glorie evocată, care-i cânta în cap, – când privirea lui căzu peste doi ostaşi în zdrenţe, plini de noroi, aidoma unor tâlhari cărora li se urâse să tot bată drumurile. Îi auzi cum îi cereau servitoarei lămuriri despre poziţia exactă a regimentelor aşezate de-a lungul canalului.

Atunci îi strigă:

— Măi, camarazilor, ia veniţi încoa'!... Păi voi sunteţi din corpul al 7-lea!

— Sigur, din divizia întâi!... Ei, drace, cred şi eu că sunt. Dovadă că mă aflam la Froeschwiller, unde n-a fost chip de ars gazul, ascultă-mă pe mine... Şi, uite, camaradul e din corpul întâi şi a fost la Wissenburg, alt loc afurisit!

Îi spuseră povestea, cum au fost târâţi de panică şi de puhoi, cum au rămas, aproape morţi de oboseală, în fundul unui şanţ, răniţi uşor chiar, şi unul şi altul; cum şi-au târât, de-atunci încolo, picioarele, în coada coloanei, siliţi de crize istovitoare de febră să se oprească prin oraşe; cum, în sfârşit, au întârziat atât de mult, încât abia acum sosiseră, ceva mai întremaţi, pe urmele unităţii lor.

Cu inima strânsa, Maurice, care tocmai voia să înceapă o bucată de brânză, le văzu privirile lacome, aţintite în farfuria lui.

— Ei, duduie! Mai adu ne nişte brânză, pâine, vin... Nu-i aşa, băieţi, că mâncaţi şi voi? Fac eu cinste. În sănătatea voastră!

Cei doi ostaşi luară loc la masă, încântaţi. Iar el, cuprins de înfiorare, îi privea; erau fără arme, într-o stare de plâns, îmbrăcaţi cu pantaloni roşii şi cu mantale atât de zdrenţuite şi ele cârpite în fel şi chip, încât semănau cu nişte tâlhari, cu nişte ţigani care purtau boarfele adunate de pe cine ştie ce câmp de luptă.

— Păi să vezi, drăcie! reluă cel mai voinic, cu gura plină. Nu prea ne ardea de petrecere pe acolo... Doar să t*e* fi dat de-o parte şi să fi văzut... Ia povesteşte tu, Coutard!

Şi cel mai scund povesti, gesticulând, cu pâinea în mână.

— Eu îmi spălam cămaşa, în timp ce ciorba fierbea pe foc. Închipuiţi-vă o văgăună nenorocită, o adevărată pâlnie, cu păduri de jur-împrejur, care îngăduise porcilor ălora de prusaci să se apropie de-a buşilea, fără să prindă de veste vreunul măcar... Atunci, la ora şapte ne-am pomenit că încep să ne pice obuzele în marmite. Ce să vă spun, n-a trecut mult şi ne-am repezit la puşti şi până la ora unsprezece, zău! am crezut că o să-i scărmănăm clasa-ntâi... Dar trebuie să ştiţi că noi nu eram nici cinci mii şi că porcii ăia soseau mereu, cu nemiluita. Eu, unul, eram pe un tăpşan, pitit după un tufiş, şi vedeam cum se revărsau din faţă, din dreapta, din stânga, oh... adevărate furnicare, şiruri de furnici negre, aşa încât când ziceai că nu mai sunt, tot mai erau. Şi nu doar aşa, ca să ne aflăm în vorbă, dar toţi gândeam că şefii noştri erau nişte cogeamite neghiobi, că ne vârâseră într-un astfel de viespar, departe de camarazi, şi că ne lăsau să ne turtească fără să ne vină în ajutor... În situaţia asta iată-l pe generalul nostru, bietul nostru general Douay, – ăsta, nu era nici prost, nici fricos – că se învârteşte de un proiectil şi cade pe spate. Curăţat şi nimeni care să-i ia locul! Nu-i nimic, rezistăm, totuşi. Dar erau prea mulţi. Trebuia s-o luăm din loc. Ne luptam într-o ogradă, apăram gara, într-un tărăboi aşa de grozav că aveai de ce să rămâi surd... Pe urmă, nu mai ştiu. Oraşul fusese cucerit, pe semne. Ne-am pomenit pe un munte, pe Geissberg, cum îi zic ei, mi se pare. Şi acolo, întăriţi într-un fel de castel, ce mai prăpăd am făcut printre porcii ăia! Mai mare dragul să-i fi văzut cum săreau în aer şi cum cădeau în nas... Şi apoi – ce vreţi? – tot soseau, soseau mereu, zece contra unuia şi tunuri câte pofteai. În situaţii de-astea curajul nu-ţi foloseşte la altceva decât ca să fii ucis pe loc... Ce mai încoa' şi-n colo, era aşa prăpăd, c-a trebuit să spălăm putina... Vorba e că, în ce priveşte neghiobia, ofiţerii noştri s-au dovedit nişte neghiobi de pomină. Nu-i aşa, Picot?

Urmă o clipă de tăcere. Picot, cel mai voinic, sorbi un pahar de vin alb şi răspunse, ştergându-se cu dosul palmei:

— Desigur... Ca şi la Froeschwiller. Trebuie să fii un dobitoc bun de legat la iesle, ca să te lupţi în asemenea condiţii. Aşa spunea şi şmecherul meu de căpitan... Adevărul e că n-avea de unde să ştie. O întreagă armată de ticăloşi e ăştia ne-a căzut în spate, când noi abia dacă eram patruzeci de mii. Şi nici nu ne gândeam la luptă în ziua aceea. Bătălia s-a încins treptat, fără voia şefilor, pe cât se pare... În fine, eu n-am văzut tot, fireşte. Dar ce ştiu bine e că hora a ţinut cât a fost ziulica de mare şi când ziceam doamne ajută că s-a isprăvit, taraful pornea iar, şi mai cu foc... Întâi şi-ntâi la Woerth, un sat drăguţ, cu o clopotniţă caraghioasă, care semăna cu o sobă de teracotă, din pricina plăcilor de faianţă cu care era acoperită. Nu ştiu de ce praznicul mă-sii ne spuseseră s-o părăsim de dimineaţă, căci ne-am tocit dinţii şi unghiile ca s-o ocupăm iar, fără să reuşim. Oh, feţii mei, ce ne-am mai bătut acolo! Câte burţi spintecate, câţi creieri zburaţi, e de necrezut!... Pe urmă ne-am încăierat în jurul altui sat, Elsasshaussen, un nume bun de scris pe uşă, ca sperietoare. Ne pisau o grămadă de tunuri, care trăgeau nestingherite din vârful unei blestemate de coline pe care o părăsisem tot în cursul dimineţii. Şi atunci am văzut, da, eu, care vă vorbesc i, am văzut şarja cuirasierilor. Ce s-au mai omorât bieţii oameni! Mai mare mila să azvârli caii şi oamenii pe un teren ca ala, – o pantă acoperită cu mărăciniş, şi brăzdată de ogaşe! Cu atât mai mult, dumnezeii mă-sii astăzi şi mâine, că toată astea n-au folosit la nimic. N-are a face! Era straşnic şi-ţi mergea la inimă... Apoi –, nu-i aşa? – se părea că lucrul cel mai bun era s-o luăm din loc şi să mai răsuflăm puţin mai încolo. Satul ardea ca un chibrit. Trupele din Baden, din Wurtemberg şi prusacii – toată clica, o sută douăzeci de mii şi mai bine de nespălaţi, după cum s-a socotit mai târziu – izbutiseră să ne încercuiască. Şi noi nu ne lăsăm! Tontoroiul începe iar şi mai straşnic, în jurul localităţii Froeschwiller. Căci, ce e drept e drept, o fi el Macmahon un nătâng, dar de viteaz e viteaz. Să-l fi văzut pe calul lui voinic, în ploaia de obuze! Altul ar fi şters-o de la început, socotind că nu e ruşine să renunţi la trântă când nu eşti destul de tare. El,

pentru că se prinsese în horă, a vrut să joace până la sfârşit… Şi – joc sau foc? – a jucat… În Froeschwiller – ştiţi? – nu mai erau oameni, ci fiare care se sfâşiau. Timp de două ceasuri râurile au curs înroşite de sânge… Pe urmă, pe urmă, – la naiba! – tot a trebuit să ne luăm tălpăşiţa. Unde mai pui că la stânga, după cât mi s-a spus, îi dăduse peste cap pe bavarezi! Fir’ar să fie, de-am fi fost şi noi o sută douăzeci de mii şi de-am fi avut destule tunuri şi nişte comandanţi mai puţin neghiobi, – le-am fi arătat noi lor!

Şi, violenţi, scoşi din sărite şi acum, în uniformele lor ferfeniţă, albe de praf, Coutard şi Picot îşi tăiau pâine, înghiţeau bucăţi mari de brânză, povestind sub bolta aceea frumoasă, cu ciorchini copţi, străpunşi de săgeţile de aur ale soarelui, coşmarul pe care-l trăiseră. Acum ajunseră la înspăimântătorul vălmăşag care urmase; regimentele în dezordine, demoralizate, înfometate, fugind peste câmpuri, drumurile largi pe care se scurgeau talmeş-balmeş oameni, cai, căruţe, tunuri, toată prăbuşirea unei armate distruse, biciuită de vijelia năprasnică a panicii. Dacă nu ştiuseră să se retragă cu chibzuinţă şi să apere strâmtorile din Vosgi, în care zece mii de oameni ar fi oprit o sută de mii, ar fi trebuit măcar să arunce podurile în aer şi să astupe tunelurile. Dar generalii galopau, cuprinşi de spaimă, şi viforul năucim bătea atât de puternic, încât îi târa deopotrivă şi pe învinşi şi pe învingători. O clipă cele două armate se pierduseră în urmărirea aceasta pe dibuite, în toiul zilei, – Mac-Mahon ştergând-o spre Luneville, în vreme ce principele regal al Prusiei îl căuta înspre Vosgi. În ziua de 7 rămăşiţele corpului! străbăteau Saverna, ca un fluviu nămolos, revărsat, care cără epave. În ziua de 8, la Sarreburg, corpul 5 s-a năpustit peste corpul I, ca un şuvoi revărsat în altul, fugar şi el, înfrânt fără să li luptat, târându-şi comandantul, generalul de Failly, pierdut, înnebunit la gândul că răspunderea înfrângerii era aruncată pe seama lipsei lui de acţiune. La 9 şi la 10, goana continua, o fugă turbată, în care nimeni nu se mai uita îndărăt. La 11, pe o ploaie cu găleata, coborau spre Bayon, ca să ocolească Nancy, în urma unui zvon neîntemeiat după

care oraşul ar fi fost în stăpânirea inamicului. La 12, poposeau la Haroue, la 13, la Vicherey şi la 14 se aflau la Neufehateau, unde calea ferată, în sfârşit, a strâns tot puhoiul acesta de oameni, pe care i-a încărcat, buluc, în trenuri, timp de trei zile în şir, ca să-i aducă la Châlons. La 24 de ore după plecarea ultimului tren, prusacii soseau şi ei.

— Ah, blestemată soartă! încheie Picot. Ce le-au mai scăpărat călcâiele!... Şi noi, părăsiţi la spital!

Coutard golise sticla în paharul lui şi al camaradului său.

— Da, ne-am luat şi noi tălpăşiţa şi mai fugim şi acum... Hei, oricât, tot e mai bine aşa, că putem să bem un pahar în sănătatea celor teferi.

Maurice înţelese atunci cum stau lucrurile. După prosteasca surprindere de la Wissemburg, înfrângerea de la Froeschwiller cădea ca un trăsnet a cărui lumină sinistră arătase limpede înfricoşătorul adevăr. Eram prost pregătiţi, cu o artilerie mediocră, cu efective false şi cu generali incapabili. Iar inamicul cel atât de dispreţuit apărea puternic şi închegat, numeros, cu o disciplină şi cu o tactică desăvârşită. Slaba reţea a celor şapte corpuri ale noastre înşirate de la Metz la Strasbourg, fusese străpunsă de cele trei armate germane ca de nişte pene puternice. Dintr-odată, rămâneam singuri: nici Austria, nici Italia nu ne veneau în ajutor. Planul împăratului se năruise din pricina încetinelii operaţiilor şi a incapacităţii căpeteniilor. Parcă şi soarta era împotriva noastră, îngrămădind ghinioane peste ghinioane şi pocinoage peste pocinoage şi împlinind planul secret al prusacilor, care era să taie în două armatele noastre, zvârlind o parte mai jos de Metz, ca s-o izoleze de Franţa, în vreme ce ei s-ar îndrepta spre Paris, după nimicirea restului armatelor. De pe acum totul apărea matematic: trebuie să fim învinşi pentru toate aceste cauze al căror rezultat inevitabil sărea în ochi: era ciocnirea vitejiei nătânge cu numărul covârşitor şi metoda rece. Zadarnic aveau să se ciorovăiască mai târziu, că înfrângerea, cu toate acestea, era fatală, ca legea forţelor care cârmuiesc lumea.

Deodată Maurice, cu privirile visătoare şi pierdute, reciti acolo, în faţa lui, urarea „Trăiască Napoleon!”, scrisă cu cărbune pe zidul acela înalt şi gălbui şi avu o senzaţie de durere cu neputinţă de îndurat, ca un junghi a cărui arsură îi străpungea inima. Aşadar era adevărat că Franţa aceasta, cu victorii legendare, care se plimbase prin Europa în răpăit de tobe, fusese doborâtă dintr-o lovitură de către un mic popor dispreţuit? Fuseseră de ajuns pentru asta cincizeci de ani. Lumea se schimbase. Înfrângerea se abătea, năprasnică, peste eternii învingători. Şi îşi amintea de tot ce spusese cumnatu-său, Weiss, în noaptea aceea de spaimă, lângă Mulhouse. Da, numai el vedea limpede atunci, ghicind cauzele încete şi ascunse ale slăbirii noastre şi simţind adierea nouă de tinereţe şi de forţă care venea din Germania. Oare nu se isprăvea un ev războinic şi începea un altul? Vai de cel care se opreşte pe loc în strădania necontenită a popoarelor! Victoria e a celor care merg în frunte, a celor mai învăţaţi, a celor mai sănătoşi, a celor mai puternici!

În clipa aceea se auziră râsete şi chicotiri de fată care răspunde în glumă la stăruinţele cuiva. În vechea bucătărie afumată, împodobită cu poze colorate, locotenentul Rochas, înveselit, o strângea în braţe pe servitoarea aceea drăguţă, ca un pifan cuceritor ce era. Veni şi el sub boltă, unde i se servi o cafea. Şi cum auzise ultimele cuvinte ale lui Picot, se amestecă şi el cu voioşie:

— Eh, copii, asta nu e nimic! E doar începutul jocului. O să vedeţi cum ne scoatem pârleala, începând chiar din ceasul ăsta!... Zău că până acum au fost cinci contra unuia. Dar are să se schimbe, pot să v-o dau în scris... Suntem trei sute de mii aici. Toate mişcările acestea pe care le facem şi pe care nu le pricepem au rostul să-i atragă pe prusaci după noi, în vreme ce Bazaine, care nu-i slăbeşte din ochi, are să le cadă în spate... Şi atunci, pac! îi strivim ca pe musca asta!

Pocnindu-şi palmele cu zgomot strivise o muscă din zbor. Şi se înveseli şi mai tare, crezând cu toată naivitatea lui în planul acela simplu, căpătând, dârz, un curaj de neînvins.

Îndatoritor, arătă celor doi ostaşi locul exact unde se afla regimentul lor, apoi, fericit, cu trabucul între dinţi, se instală în faţa ceştii.

— N-aveţi pentru ce, băieţi! răspunse Maurice lui Coutard şi lui Picot, care plecau, mulţumindu-i pentru brânză şi pentru sticla de vin.

Ceruse şi el o ceaşcă de cafea şi se uita la locotenent, cuprins de voioşia lui, dar oarecum surprins de cei trei sute de mii de oameni, când nu erau mai mult de o sută de mii, şi de ciudata uşurinţă cu care-i zdrobea pe prusaci între armata din Châlons şi armata din Metz. Dar avea şi el atâta nevoie să-şi facă iluzii! De ce n-ar mai spera, când trecutul glorios îi cânta atât de puternic în minte? Vechea cârciumioară era atât de veselă, cu bolta ei, din care atârnau luminoşi strugurii francezi auriţi de soare! Din nou avu o oră de încredere, peste marca tristeţe mocnită îngrămădită în el pe îndelete.

Maurice urmărise o clipă cu privirile pe un ofiţer din corpul vânătorilor africani, însoţit de ordonanţa lui, cu care dispăruse, val-vârtej, după colţul casei tăcute, ocupata de împărat. Apoi cum ordonanţa se ivi singură şi se opri cu cei doi cai la uşa cârciumii, scăpă un strigăt de surprindere.

— Prosper!… Şi eu care te credeam la Metz!

Era un om din Remilly, un simplu argat pe care-l cunoscuse în copilărie, când îşi petrecea vacanţa la unchiul Fouchard. Tras la sorţ, se găsea în Africa de trei ani de zile, când a izbucnit războiul. Arăta bine în haina lui albastră cum e cerul şi pantalonii roşii, cu vipuşti albastre şi cu centură de lână roşie, cu chipul său lunguieţ şi uscăţiv, cu mădularele mlădioase şi puternice, de-o agerime neobişnuită.

— Uite ce întâlnire!… Domnul Maurice!

Dar nu se grăbea. Îşi duse la grajd caii din care ieşeau aburi, învăluindu-l mai ales pe al său într-o privire părintească. Dragostea de cai, căpătată fără îndoială din copilărie, când mâna vitele la arat, îl făcuse să aleagă cavaleria.

— Venim de la Monthois, cale de zece leghe şi mai bine,

făcută într-un suflet, spuse el când se întoarse de la grajd. Şi Zefir are să înfulece bucuros ceva.

Zefir era calul lui. Prosper nu vru să mănânce, dar primi o cafea. Îşi aştepta ofiţerul, care-l aştepta pe împărat. Aşteptarea putea să ţie cinci minute, cum putea să ţie şi două ceasuri. Atunci ofiţerul îi spusese să tragă caii la umbră. Şi cum Maurice, în care se trezise curiozitatea, căuta să-l descoase, Prosper schiţă un gest nelămurit.

— Nu ştiu... O misiune, de bună seamă... Nişte documente de înmânat.

Dar Rochas, cu duioşie în ochi, îl privea pe vânător, a cărui uniformă îi răscolise amintirile din Africa.

— Ia spune, flăcăule, pe unde ai fost acolo?

— La Médéah, dom' locotenent.

Médéah! Şi se aşternură la taifas, apropiaţi, în ciuda deosebirii de grad. Prosper se deprinsese cu viaţa asta de necontenită alarmă, mereu călare, pornind la luptă cum ai pleca la vânătoare, la vreo mare hăituire de arabi. Aveau o singură gamelă la şase inşi, pe trib. Şi fiecare trib era ca o familie: unul se ocupa de bucătărie, altul de spălatul rufelor, ceilalţi făceau cortul, îngrijeau de cai, curăţau armele. Călăreau dimineaţa şi după-amiaza, încărcaţi cu poveri enorme, prin dogoarea unui soare de plumb. Seara aprindeau focuri mari, ca să alunge ţânţarii, şi în jurul lor cântau cântece din patrie. Adesea, în nopţile senine, spuzi te de stele, trebuiau să se scoale şi să-şi astâmpere caii, care, biciuiţi de vântul călduţ, se muşcau deodată şi îşi smulgeau ţăruşii, nechezând furioşi. Apoi luau cafeaua, cafeaua aceea delicioasă, lucru mare, pe care o pisau pe fundul gamelei şi o cerneau prin împletitura unei centuri roşii, de ordonanţă. Dar aveau parte şi de zile negre, când se găseau departe de orice aşezare omenească, în faţa duşmanului. Atunci se mântuia cu focurile, cu cântecele şi cu petrecerile. Uneori sufereau groaznic de nesomn, de sete şi de foame. Ei, şi? Tot le era dragă viaţa plină de neprevăzut şi de păţanii, războiul de hărţuială, atât de prielnic pentru vitejia personală, distractiv cum ar fi cucerirea unei insule sălbatice, învestit de incursiuni, de

furturi în stil mare şi de şterpeleli, de găinăriile pungaşilor. Poznele lor de pomină stârneau până şi hazul generalilor.

— Ah, spuse Prosper, posomorându-se. Aici nu mai e ca acolo. Aici se luptă altfel.

Şi, la o nouă întrebare a lui Maurice, povesti cum a debarcat la Toulon şi cât de lungă şi de anevoioasă a fost călătoria până la Lunéville. Acolo aflaseră despre cele petrecute la Wissembourg şi la Froeschwiller. Apoi, nu mai ştia, amesteca oraşele: de la Nancy la Saint-Michel, de la Saint-Michel la Metz. La 14 trebuie să fi fost o bătălie mare. Orizontul era în flăcări. Dar el nu văzuse decât patru ulani, după un gard viu. Şi la 16 se bătuseră. Tunul făcea prăpăd de la şase dimineaţa. I se spusese că, la 18, începuse iar tontoroiul şi mai îngrozitor. Numai că vânătorii n-au mai fost de faţă, întrucât în ziua de 16, la Gravelotte, când se aşteptau să între în formaţie de luptă, de-a lungul unui drum, împăratul, care trecea într-o trăsură, îi luase, în trecere, ca să-l însoţească spre Verdun. O frumoasă bucată de drum, – patruzeci şi doi de kilometri în galop, tot timpul cu frica să nu le taie prusacii calea.

— Şi Bazaine? întrebă Rochas.

— Bazaine? Se zice că a fost straşnic de mulţumit că împăratul l-a lăsat în pace.

Dar locotenentul voia să ştie dacă venea Bazaine. Şi Prosper schiţă un gest vag: Cine ar putea să spună? Ei, de la 16, petrecuseră zile întregi în marşuri şi în contra-marşuri prin ploaie, în recunoaşteri, în avanposturi, fără să vadă picior de duşman. Acum făcea parte din armata de la Châlons. Regimentul lui, alte două regimente de vânători teritoriali şi unul de husari, alcătuiau una dintre diviziile cavaleriei de rezervă, divizia întâi, comandată de generalul Margueritte, despre care vorbea cu o dragoste înflăcărată.

— Ei, ăsta om zic şi eu, nu glumă! Dar ce folos dacă cei mari n-au ştiut altceva decât să ne care de colo-colo, prin toate noroaiele!

Urmă o clipă de tăcere. Apoi Maurice aduse vorba despre Remilly, despre unchiul Fouchard. Lui Prosper îi păru rău că nu se putea repezi să strângă mâna lui Honoré, sergentul

de artilerie, a cărui baterie se găsea, pesemne, la vreo leghe şi ceva mai încolo, de partea cealaltă a drumului care duce la Lion. Dar un sforăit de cal îi atrase atenţia. Se ridică şi dispăru, ca să vadă dacă Zefir ducea lipsă de ceva. Încetul cu încetul, ostaşi din toate armele şi de toate gradele ticsiră cârciuma, la ora ceşcuţelor de cafea. Nu mai rămăsese nicio masă liberă. Era un alai strălucitor de uniforme în cadrul bolţii verzi de viţă, străpunsă ici şi colo de razele soarelui. Doctorul Bouroche tocmai se aşezase lângă Rochas, când se prezentă Jean, care aducea un ordin.

— Domnule locotenent, vă aşteaptă don' căpitan la ora trei, în interes de serviciu.

Printr-un semn din cap Rochas îi răspunse că va fi punctual. Jean nu plecă imediat. Îi surâse lui Maurice, care aprindea o ţigară. După scena din vagon se încheiase între ei un fel de armistiţiu tacit, în care se iscodeau unul pe altul, cu tot mai multă bunăvoinţă.

Prosper se întorsese, cuprins de nerăbdare.

— Eu, unul, am să mănânc, dacă şeful meu nu mai iese odată din hardughia aia... Stau prost. Împăratul e în stare să nu se întoarcă până diseară.

— Ia spune – întrebă Maurice, din nou curios să ştie – poate că aduceţi veşti de la Bazaine?

— Se prea poate! Auzeam vorbindu-se despre asta acolo, la Monthois.

Dar se produse un freamăt neaşteptat. Şi Jean, care rămăsese la una dintre intrările bolţii, se întoarse spunând:

— Împăratul!

Îndată fură toţi în picioare. Printre plopi, pe şoseaua albă, se ivi un pluton din batalionul de gardă, cu uniforme de un lux corect şi strălucitor încă, în văpaia soarelui auriu al platoşelor. Apoi, împăratul călare, la o oarecare distanţă, însoţit de statul său major, care era urmat de alt pluton din batalionul de gardă.

Capetele se descoperiseră. Răsunară câteva urale. Şi împăratul, în trecere, îşi înălţă capul, foarte palid, de pe acum tras la faţă, cu ochii nehotărâţi, parcă tulburi şi plini de lacrimi. Păru că se trezeşte dintr-o somnolenţă, schiţă

un uşor surâs la vederea cârciumii însorite şi salută.

Atunci Jean şi Maurice îl auziră lămurit pe Bouroche mormăind în spatele lor, după ce-l examinase pe împărat cu privirea lui de om călit de experienţă:

— Hotărât că are vreo afurisită de piatră în burdihan.

Apoi îi stabili, scurt, diagnosticul:

— Curăţat!

Jean, cu bunul lui simţ mărginit, clătinase din cap: Afurisit ghinion pentru o armata să aibă asemenea comandant! Şi, cu vreo zece minute mai târziu, după ce-i strânsese mâna lui Prosper, când Maurice, fericit de prânzul lui ales, plecă să mai fumeze, hoinărind, îi reveni în minte imaginea împăratului, atât de palid şi de şters, trecând în trapul calului. Parcă era un conspirator, un visător lipsit de energie în momentul acţiunii. Unii spuneau că e foarte bun, în stare de o înaltă şi nobilă gândire şi foarte dârz, de altfel, în voinţa lui de om tăcut. Şi mai era, de asemenea, foarte viteaz, dispreţuind primejdia ca un fatalist pururea gata să-şi îndure soarta. Dar în momentele de grea cumpănă părea năuc, ca paralizat în faţa faptelor care se împlineau, neputincios din clipa aceea să-şi înfrunte destinul, dacă-i era potrivnic. Şi Maurice se întreba dacă nu era vorba de o stare fiziologică deosebită, agravată de suferinţă, dacă boala de care în chip vădit suferea împăratul nu era, cumva, cauza acelei nehotărâri, a acelei incapacităţi crescânde de care dăduse dovadă de la începutul campaniei. Asta ar fi explicat totul. O pietricică în carnea unui om şi împărăţiile se năruie.

Seara, după apel, se produse în tabără o frământare neaşteptată. Ofiţerii alergau încolo şi încoace transmiţând ordine care hotărau plecarea pentru a doua zi de dimineaţă, la orele cinci. Maurice tresări de mirare şi de îngrijorare când înţelese că încă o dată se schimbase totul: nu se mai retrăgeau spre Paris ci aveau să pornească spre Verdun, ca să-l întâmpine pe Bazaine. Umbla zvonul despre o telegramă a lui Bazaine, sosită în cursul zilei, prin care se anunţa că începuse retragerea. Şi tânărul îşi aminti de Prosper şi de ofiţerul de la vânători, veniţi din Monthois, ca

să aducă, poate, o copie a acestei telegrame. Prin urmare, mulţumită necontenitei nesiguranţe a mareşalului Mac-Mahon, împărăteasa-regentă şi consiliul de miniştri biruiseră, în spaima lor de a-l vedea pe împărat întorcându-se la Paris, în voinţa lor încăpăţânată de a împinge armata înainte cu orice preţ, pentru o ultimă încercare de salvare a dinastiei. Şi împăratul acesta nefericit, sărmanul care nu-şi mai găsea loc în imperiul lui, avea să fie dus ca un pachet fără rost, stingheritor, printre bagajele trupelor sale, osândit să târască după el ironia curţii imperiale, garda, trăsurile, caii, bucătarii, camioanele cu crătiţi de argint şi cu şampanie, toată pompa mantiei sale de curte, brodată cu albine, cu ale cărei pulpane mătura sângele şi mocirla de pe drumurile înfrângerii.

Se făcuse miezul nopţii şi Maurice tot nu dormea. Se zvârcolea sub cort, din cauza unei insomnii chinuitoare, iar când aţipea era muncit de vise rele. Până la urmă ieşi din cort, uşurat că poate să stea în picioare şi să respire aerul rece, biciuit de vânt. Cerul se acoperise cu nori grei. Noaptea era foarte întunecoasă, – o neţărmurire posomorâtă de neguri, pe care ultimele pâlpâiri agonice ale dispozitivului le luminau cu rare clipiri. Şi, în tihna aceasta neagră, parcă zdrobită de tăcere, simţeai respiraţia domoală a celor o sută de mii de oameni care dormeau acolo. Neliniştea lui Maurice se potoli atunci. În dragostea lui îngăduitoare se simţea: înfrăţit cu toate fiinţele celea adormite, dintre care atâtea mii aveau să doarmă, în curând, somnul de veci. Oameni de treabă, orice s-ar zice! Nu prea erau ei disciplinaţi, furau, se îmbătau. Dar cât sufereau, de pa acum, şi câte scuze aveau, în năruirea naţiei întregi! Veteranii glorioşi de la Sevastopol şi de la Solferino rămăseseră în număr mic, încadraţi în rândurile unor trupa tinere, care nu erau în stare de o rezistenţă îndelungată; Cele patru corpuri, alcătuite şi reconstituite în grabă, fără legături trainice între ele, formau armata deznădejdii, turma ispăşirii, trimisă la jertfă, ca o încercare de a îndupleca mânia soartei. Avea să-şi urce calvarul până la capăt, plătind greşelile tuturor cu valul roşu al sângelui

ei, şi mai măreaţă prin însăşi grozăvia dezastrului.

Şi acolo, în bezna nopţii înfiorătoare, Maurice avu, în clipa aceea, conştiinţa unei mari datorii. Nu se mai lăsa pradă speranţei fanfaroane a câştigării unor victorii de pomină. Marşul acesta spre Verdun însemna un marş spre moarte. Şi el îl primea cu o resemnare senină şi dârză, de vreme ce trebuia să moară.

IV

În ziua de 23 august, într-o marţi, la ora şase dimineaţa tabăra fu ridicată. Cei o sută de mii de oameni, câţi erau în armata de la Châlons, porniră la drum, revărsându-se curând într-o învolburare uriaşă, ca un fluviu de oameni, care, după ce se întinsese o clipă ca un lac, îşi relua cursul. Şi în ciuda zvonurilor care umblaseră în ajun, fu o mare surpriză pentru mulţi când văzură că, în loc să-şi continue retragerea, întorceau spatele Parisului, pornind spre răsărit, departe, spre necunoscut.

La ora cinci dimineaţa corpul 7 n-avea încă muniţii. De două zile artileriştii se istoveau debarcând cai şi materiale, în gara ticsită cu lăzile aprovizionării, care se scurgeau de la Metz. Numai în ultima clipă fură descoperite vagoanele încărcate cu cartuşe, în păienjenişul acela încâlcit de trenuri, şi o companie de corvoadă, din care făcea parte şi Jean, izbuti să aducă două sute patruzeci de mii de cartuşe cu nişte căruţe rechiziţionate în grabă. Jean dădu cele o sută de cartuşe reglementare fiecăruia dintre ostaşii din grupa lui chiar în momentul când Gaude, gornistul companiei, suna semnalul plecării.

Regimentul 106 infanterie nu trebuia să treacă prin Reims; ordinul de marş cerea să înconjoare oraşul, ca să ajungă la şoseaua care ducea spre Châlons. Dar şi de data aceasta se neglijase întocmirea orarului de eşalonare, astfel încât cele patru corpuri de armată plecând împreună, se produse o mare învălmăşeală la intrarea pe primele porţiuni de drumuri comune. Mai în orice clipă artileria şi cavaleria tăiau şi operau pe loc coloanele infanteriştilor. Brigăzi întregi trebuiră aştepte câte un ceas cu arma la

picior. Dar, colac peste pupăză, se dezlănţui o furtună înspăimântătoare, doar la zece minute după plecare. O ploaie torenţială udă oamenii până la piele, îngreunându-le pe umeri raniţa şi mantaua. Totuşi, regimentul 106 putea să pornească în marş îndată după încetarea ploii, în vreme ce, pe o tarla din apropiere, nişte zuavi[15] nevoiţi să mai aştepte încă, se apucaseră, ca să le mai treacă vremea, să se bată cu bulgări de pământ, adevărate grămezi de noroi, care se împroşcau pe uniforme, stârnind tunete de râs.

Aproape numaidecât se arătă iarăşi soarele, un soare triumfător, în dimineaţa aceea călduroasă de august. Voioşia se întoarse iar. Ieşeau aburii din oameni ca din nişte rufe scoase din albie şi întinse afară la uscat. În curând se zvântară şi ei ca nişte câini plini de noroi, scoşi dintr-o băltoacă, făcând haz de zurgălăii de nămol uscat, lipiţi de pantalonii lor roşii. La toate răspântiile trebuiau mereu să se oprească. La marginea unei suburbii a oraşului Reims mai avu loc o ultimă haltă, în faţa unei cârciumi care nu se mai golea.

Maurice se gândi, atunci, să facă cinste grupei cu o urare de noroc pentru toţi.

— Domnule caporal, dacă-mi daţi voie…

După o scurtă şovăire Jean primi un păhărel. Mai erau acolo Loubet şi Chouteau, un prefăcut care se arăta plin de respect de când îl pusese caporalul la punct. Şi mai erau, de asemenea, Pache şi Lapoulle, doi băieţi de treabă, când nu le sucea nimeni capul.

— În sănătatea dumitale, dom’ caporal! spuse Chouteau cu un glas de apostol.

— În sănătatea dumneavoastră! Vedeţi, aveţi grijă să vă întoarceţi cu capul şi cu picioarele tefere! răspunse Jean, politicos, în hohotele lor de aprobare.

Dar coloana pornea. Căpitanul Beaudoin se apropiase cu o mutră încruntată, în timp ce locotenentul Rochas se făcea că se uită în altă parte, îngăduitor cu setea oamenilor. Coloana înainta pe drumul Châlonsului – o panglică

[15] Zuavi: infanterişti algerieni (n.t.).

nesfârşită, tivită cu copaci, – tăind de-a dreptul prin câmpia neţărmurită, miriştile acelea care nu se mai isprăveau. Din ele se ridicau, ici şi colo, ca nişte cocoaşe, căpiţele înalte şi morile de lemn, care-şi roteau aripile. Mai spre nord firele stâlpilor de telegraf arătau alte drumuri, pe care se desluşeau liniile întunecate ale altor regimente în marş. Multe chiar o croiau peste câmp, împânzindu-l pe un front larg. În faţă, spre stânga, galopa o brigadă de cavalerie, în lumina orbitoare a soarelui. Şi toată zarişte a pustie, de o pustietate mohorâtă şi fără sfârşit, se însufleţea, populându-se astfel cu puhoaiele de oameni care se revărsau de pretutindeni, ca şuvoaiele nesecate ale unui furnicar uriaş.

Cam pe la ora nouă regimentul 106 infanterie părăsi drumul Châlonsului ca s-o apuce la stânga, pe drumul care duce la Suippe, o altă panglică dreaptă, nesfârşită. Mergeau pe două coloane separate, lăsând liber mijlocul drumului. Ofiţerii înaintau în voie, singuri. Maurice le observase aerul îngrijorat, care contrasta cu buna dispoziţie şi cu mulţumirea ştrengărească a ostaşilor, fericiţi ca nişte copii care porniseră, în sfârşit, la drum. Cum grupa lui se găsea aproape în fruntea coloanei îl zărea de departe pe colonel, domnul de Vineuil, care îi atrăgea atenţia prin aerul lui întunecat şi prin talia lui înaltă şi ţeapănă, legănată de pasul calului. Muzica fusese lăsată la urmă, cu popotele regimentului. Apoi, odată cu divizia, veneau ambulanţele şi trenul de luptă care urmau convoiul întregului corp de armată, un convoi uriaş, alcătuit din căruţele cu fân, din dubele închise, pentru provizii, din căruţele de bagaje şi dintr-un şirag de vehicule de toate felurile, lung de mai bine de cinci kilometri, a cărui coada nesfârşită se zărea la rarele cotituri ale drumului. În sfârşit, la urmă de tot, încheiau coloana cirezile, un buluc de boi voinici care stârneau în copite un nor de praf, – provizia de carne încă vie minată cu biciul dindărăt, a unui trib războinic pe drumurile bejeniei…

În acest timp Lapoulle îşi mai ridica din când în când raniţa în spate, printr-o smucire din umeri. Sub pretextul că

el era cel mai viguros dintre toţi, îl încurcau cu lucrurile de folos obştesc pentru toată grupa: marmita cea mare şi bidonul pentru provizia de apă. De data aceasta îi încredinţaseră chiar şi lopata companiei, convingându-l că i se face o mare cinste. El nu se plângea. Râdea, ascultând un cântec cu care Loubet, tenorul grupei, îi făcea să mai uite de lungimea drumului.

Loubet avea o raniţă vestită în care găseai de toate: rufărie, încălţăminte de schimb, mosorele de aţă, perii, şocolată, un tacâm şi un păhăruţ de metal, fără să mai socotim merindele reglementare, – pesmeţii şi cafeaua. Şi cu toate că se aflau în ea şi cartuşele, foaia de cort şi ţăruşii ei, toate astea păreau uşoare, atât de bine ştia el să-şi facă „geamantanul”, după expresia lui.

— Urâte locuri, orice s-ar zice! repeta din când în când Chouteau, aruncând câte o privire plină de dispreţ peste câmpiile posomorâte ale acelei păduchioase Champagne.

Largile întinderi de pământ văros continuau, înşirându-se fără sfârşit. Nicio gospodărie, nicio ţipenie de om, nimic altceva decât cârdurile de ciori care însăilau cu negru neţărmurirea cenuşie. La stânga, foarte departe, nişte codri de pin, de un verde întunecat, încununau molcomele văluriri care tiveau cerul, în vreme ce, la dreapta, bănuiai cursul Veslei, după un şir neîntrerupt de copaci. Şi dincolo de dealuri începuse să se vadă, cam de la o leghe, cum se înalţă un buşneag de fum ale cărui trâmbe îngrămădite ajungeau să zăgăzuiască orizontul cu un cutremurător nor de pârjol.

— Oare ce-o fi arzând acolo? întrebau toţi, din toate părţile.

Explicaţia străbătu coloana de la un capăt la altul. Tabăra de la Châlons ardea de două zile, incendiată din porunca împăratului, ca să nu cadă în mâinile prusacilor bogăţiile îngrămădite acolo. Cavaleria din ariergardă primise, zice-se, sarcina să dea foc unei mari barăci de scânduri, numită „magazia galbenă”, ticsită cu foi de cort, cu ţăruşi şi cu rogojini, – şi magaziei noi, un imens hangar închis, în care se vrăfuiau gamele, bocanci, pături, cu care să tot fi echipat

o altă sută de mii de oameni. Stogurile de nutreţ, aprinse şi ele, fumegau ca nişte torţe uriaşe. Şi, la acest spectacol, în faţa vârtejurilor vinete care porneau din dealurile îndepărtate îndoliind văzduhul cu o tristeţe fără tămăduire, armata în marş prin acea câmpie mohorâtă fusese cuprinsă de o grea tăcere. Prin arşiţa soarelui, nu se mai auzea decât cadenţa paşilor, în vreme ce capetele se întorceau mereu fără voie către vălătucii tot mai mari de fum, al căror nor de prăpăd păru că urmăreşte coloana cale de încă o leghe.

Îşi regăsiră voioşia la halta mare, într-o mirişte, unde ostaşii putură să stea pe raniţe ca să mai îmbuce câte ceva. Pesmeţii mari, pătraţi, îi înmuiau în ciorbă; dar cei mici, rotunzi, uşori şi buni de ronţăit, erau ca o prăjitură; n-aveau decât un cusur – că provocau o sete îngrozitoare. Îndemnat de ceilalţi cântă şi Pache, la rândul lui, un cântec religios, repetat în cor de toată grupa. Jean, băiat de treabă, zâmbea, lăsându-i în pace, în vreme ce Maurice îşi recăpătă încrederea văzând veselia tuturor, ordinea şi buna dispoziţie a primei zile de marş. Restul etapei fu străbătut în acelaşi ritm vioi. Cu toate acestea ultimii opt kilometri li se părură grei. Lăsaseră în dreapta satul Prosnes – părăsiseră şoseaua ca s-o taie prin nişte paragini, lande nisipoase acoperite cu pădurici de molifţi. Şi divizia întreagă, urmată de convoiul nesfârşit, se învârtea prin mijlocul pădurii, prin nisipurile acelea în care te afundai până la glezne. Pustietatea se lărgise şi mai mult. Nu mai întâlniră decât o mică turma de oi, păzită de un dulău negru.

În sfârşit, pe la ora patru, regimentul 106 infanterie se opri la Dontrien, un sat aşezat pe malul râului Suippe. Râuleţul curge printre pilcuri de copaci. Biserica veche se înalţă din mijlocul cimitirului, pe care un castan uriaş îl acoperă în întregime cu umbra lui. Regimentul îşi aşează corturile pe malul stâng, într-o livadă în pantă. Ofiţerii spuneau că cele patru corpuri de armată aveau să se instaleze în seara aceea pe linia râului Suippe, de la Auberive la Heutrégiville, trecând prin Dontrien, Béthiniville

şi Pont-Faverger, – un dispozitiv de aproape cinci leghe.

Gaude, gornistul, dădu îndată semnalul aprovizionării. Jean trebui să dea fuga, căci caporalul era marele furnizor al grupei, mereu îngrijorat. Îl luase cu el şi pe Lapoulle. Cam după o jumătate de oră se întoarseră încărcaţi cu o ciozvârtă sângerândă de vacă şi cu o crosnă de lemne. Tăiaseră şi împărţiseră, sub un stejar, trei vite din cireada care venea în urma coloanei. Lapoulle trebui să se mai ducă o dată după pâine, care se cocea chiar la Dontrien, de la amiază, în cuptoarele satului. Şi, în această primă zi, avură de toate, din belşug, în afară de vin şi de tutun, care, de altfel, n-aveau să li se mai distribuie niciodată.

Când Jean se întoarse, îl găsi pe Chouteau, ajutat de Pache, trebăluind la instalarea cortului. Îl privi o clipă, ca un vechi ostaş cu experienţă, care n-ar fi dat nici două parale pe lucrul lor.

— Noroc c-o să fie frumos la noapte, le spuse el în cele din urmă. Că altfel, dacă ar fi să bată vântul, ne-am pomeni în gârlă... Va trebui să vă arăt eu, odată, cum se face un cort...

Şi vru să-l trimită pe Maurice cu bidonul mare după raţia de apă. Dar el se descălţase şi se aşezase în iarbă ca să-şi examineze piciorul drept.

— Hei, dar ce-ai păţit?

— M-a ros bocancul la călcâi... Mi se rupseseră bocancii şi am făcut prostia să-i cumpăr de la Reims pe ăştia, care-mi veneau bine. Ar fi trebuit să aleg unii mai largi.

Jean îngenunchease şi-i luase piciorul, pe care îl întorcea cu grijă, ca pe un picior de copil, clătinând din cap.

— Ştii că nu-mi prea place cum arată... Bagă de seamă! Un ostaş care nu mai are picioare tefere e bun de dat pe gârlă. Când eram în Italia căpitanul meu spunea mereu că bătăliile se câştigă cu picioarele.

De aceea îi ordonă lui Pache să plece după apă. De altfel râul curgea la vreo cincizeci de metri. Şi cum Loubet, între timp, aprinsese focul într-o groapă pe care o săpase în pământ, putu să pună îndată la foc marmita plină cu apă, în care azvârli carnea artistic tăiată în bucăţi. Din clipa aceea

fu o încântare să vezi cum fierbe ciorba! întreaga grupă, scăpată de corvezi, se tolănise în iarbă, în jurul focului, ca în familie, plină de înduioşătoare atenţie pentru carnea care fierbea, în vreme ce Loubet, solemn, lua spuma cu lingura.

Ca şi copiii şi sălbaticii, – în goana asta spre necunoscut, fără nicio perspectivă, nu simţeau decât necesitatea de a se mişca şi a dormi.

Dar Maurice, scotocind prin raniţă, dăduse peste un ziar cumpărat la Reims şi Chouteau îl întrebă:

— Ce se mai aude cu prusacii? Citeşte-ne şi nouă!

Trăiau în bună înţelegere, sub autoritatea din ce în ce mai mare a lui Jean. Maurice, îndatoritor, citi ştirile mai interesante, în timp ce Pache, croitoreasa grupei, îi cârpea mantaua şi Lapoulle îi curăţa puşca. Aflară, mai întâi, despre o victorie a lui Bazaine, care dăduse peste cap un întreg corp de armată prusac, în carierele de piatră de la Beaumont. Şi relatarea închipuită era însoţită de episoade dramatice; călăreţii şi caii se zdrobiseră printre stânci; o nimicire totală în care nu mai găseai cadavre întregi, ca să le poţi înmormânta. Apoi urmau amănunte din belşug despre halul de plâns în care ajunseseră armatele germane de când se aflau în Franţa: soldaţii, prost hrăniţi şi prost echipaţi, căzuţi într-o mizerie cumplită, mureau cu duiumul de-a lungul drumurilor, bântuiţi de molime îngrozitoare. Un alt articol spunea că regele Prusiei avea diaree şi că Bismarck îşi rupsese un picior, sărind pe fereastra unui han, unde era cât pe-aci să-l înhaţe zuavii. Toate astea-s bune! Lapoulle râdea să-şi rupă fălcile, în vreme ce Chouteau şi ceilalţi, fără o umbră de îndoială măcar, se făleau la gândul că aveau să-i adune în curând pe prusaci ca pe nişte vrăbii de e câmp, după grindină. Şi, mai ales, făceau mare haz de săritura lui Bismarck de-a berbeleacul. O, zuavii şi tiraliorii erau nişte viteji! Umblau tot felul de scorniri: Germania tremura şi se supăra, spunând că era nedemn pentru o naţiune civilizată să pună nişte sălbatici să o apere. Deşi decimaţi încă de la Froeschwiller, prusacii păreau tot neatinşi şi de neînvins.

În turnul de la Dontrien bătea ora şase când Loubet

strigă:

— La masă!

Cu evlavie, grupa se aşează roată în jurul mâncării. În ultima clipă Loubet descoperise nişte zarzavaturi la un ţăran din apropiere. Ospăţ întreg, – o ciorbă cu miroznă de morcov şi de praz, ceva plăcut în stomac ca o mângâiere catifelată. Lingurile răpăiau cu putere în micile gamele. Apoi, Jean, care împărţea porţiile, trebui să împartă şi carnea, în ziua aceea, în duhul celei mai riguroase dreptăţi, căci toţi ochii erau aprinşi şi s-ar fi auzit murmure, dacă o bucată li s-ar fi părut ceva mai mare decât alta. Au lins tot, mânjindu-se până la urechi.

— Hei, ce Dumnezeu – declară Chouteau, tolănindu-se pe spate, după ce isprăvise – oricât, tot e mai bine decât un bocanc în spate!

Şi Maurice era sătul şi atât de fericit că nici nu se mai gândea la rosătura de la picior a cărei usturime se mai potolise. Acum se împăca şi el cu această tovărăşie cam din topor, coborând la o egalitate desăvârşită, în faţa nevoilor fizice ale vieţii în comun.

Noaptea, de asemenea, dormi şi el adânc, ca şi cei cinci tovarăşi de cort, cu toţii grămadă, mulţumiţi ca le e cald, sub roua care cădea din belşug. Trebuie să spunem că, mânat de Loubet, Lapoulle adusese dintr-o şură din apropiere câteva braţe de paie, în care cei şase flăcăi sforăiau de parcă ar fi dormit în puf. Şi, în noaptea senină, de la Auberive La Heutrégiville, de-a lungul malurilor plăcute ale Suippei, care curgea domoală printre sălcii, focurile celor o sută de mii de oameni adormiţi luminau cele cinci leghe ale câmpiei, ca o pâlpâire de stele.

La răsăritul soarelui preparară cafeaua, pisând boabele cu patul puştii într-o gamelă şi azvârlindu-le în apa clocotită. Făcură să se lase apoi zaţul la fund, turnând o picătură de apă rece. În dimineaţa acrea soarele înconjurat de slavă răsărise printre norii mari de purpură şi aur. Dar nici Maurice nu mai vedea priveliştile acelor zarişti şi ale slăvii, şi numai Jean, ta ţăran chibzuit, privea cu îngrijorare zorii sângerii, prevestitori de ploaie. De aceea, înainte de

plecare, cum tocmai se împărţise pâinea coaptă în ajun şi cum grupa primise trei pâini lungi, îi mustră straşnic pe Loubet şi pe Pache că şi le legaseră deasupra raniţei. Dar foile de cort erau împăturite, raniţele legate cu şnur şi nu-l mai asculta nimeni. Bătea ora şase în toate clopotniţele din sate, când întreaga armată porni, reluându-şi cu voioşie marşul în speranţa întremătoare a unei zile noi.

Ca să ajungă la Vouziers, pe şoseaua dinspre Reims, regimentul 106 infanterie o apucă aproape de îndată pe drumuri drepte, mergând printre mirişti timp de o oră şi mai bine. În vale, spre miază-noapte, se zarea printre copaci Béthivilleul unde se zicea că dormise împăratul. Şi când ajunseră pe drumul Vouziersului câmpiile din ajun se iviră iar, aceeaşi Champagne păduchioasă îşi desfăşură ogoarele sărace, de o monotonie care te scotea din sărite. Acum ajunseseră la Ame, un râu mic, care curgea către stânga, în vreme ce ţarinile negre se întindeau spre dreapta, la infinit, prelungind orizontul liniilor lor plate. Trecură prin câteva sate: Saint-Clément, a cărui singură cale şerpuieşte când în dreapta când în stânga şoselei; Saint-Pierre, un târg mărişor de bogătaşi, care-şi ferecaseră uşile şi ferestrele. Halta mare avu loc către ora zece, în preajma altui sat, Saint-Étienne, în care ostaşii avură bucuria să mai găsească ceva tutun. Corpul 7 se împărţise în mai multe coloane. Regimentul 106 infanterie mărşăluia singur, neavând în urma lui decât un batalion de vânători şi artileria de rezervă. Zadarnic mai întorcea capul Maurice la cotiturile drumului ca să mai vadă uriaşul convoi care-l atrăsese în ajun: cirezile dispăruseră. Nu se mai vedeau decât tunurile în mers, pe care câmpiile acelea netede ca palma le făceau să pară şi mai mari, ca nişte lăcuste întunecate, crăcănate pe picioroange.

Dar după ce trecură de Saint-Étienne drumul ajunse groaznic, un drum care suia cu văluriri domoale prin mijlocul unor lari câmpuri sterpe, pe care nu creşteau decât aceleaşi nesfârşite pâlcuri de molifţi, de un verde întunecat, atât de trist în largul tarlalelor albe. Nu mai trecuseră până atunci printr-o asemenea pustietate. Prost pietruit şi

desfundat de ultimele ploi, drumul era o adevărată albie cu noroi, un fel de argilă cenuşie muiată, în care se împotmoleau picioarele ca în smoală. Era grozav de obositor. Oamenii, istoviţi, nu mai înaintau. Şi, culmea necazului, începu să toarne iarăşi cu găleata, o ploaie de o violenţă cumplită. Artileria, împotmolită, era cât pe aci să rămână în drum.

Chouteau, care ducea, gâfâind, orezul grupei, înfuriat de povara sub care era strivit, azvârli pachetul, crezând că nu-l vede nimeni. Dar îl zărise Loubet.

— Nu e bine! Nu trebuie să faci una ca asta, pentru că, pe urmă, au să rabde şi ceilalţi de foame.

— Hei, nu-i nimic! răspunse Chouteau. Cum au de toate, au să ne dea altul la popas...

Loubet, care ducea slănina, convins de argumentul acesta, se descotorosi şi el de ea, la rândul lui.

Maurice suferea din ce în ce mai crâncen din prin cina piciorului, al cărui călcâi se umflase iar, pesemne.

Îşi târa piciorul cu atâta chin încât Jean se arată şi mai grijuliu.

— Hm, prost, nu-i aşa? Începe iar?

Apoi cum se făcea un scurt popas, ca să mai răsufle oamenii, îi dădu o bună povaţă.

— Descalţă-te şi umblă desculţ. Nămolul rece va potoli usturimea.

Într-adevăr, în felul acesta Maurice putu să-şi continue drumul, fără prea multă greutate. Şi simţea cum îl cuprinde un sentiment adânc de recunoştinţă. Mare noroc, pentru o grupă, să aibă un caporal ca Jean, călit în armată şi priceput în tainele meseriei! Un ţăran cam necioplit, fireşte, dar, cu toate acestea, un om cumsecade.

N-ajunseră decât târziu la Contreuve, unde urmau să rămână peste noapte, după ce străbătuseră drumul de la Châlons la Vouziers şi coborâseră, pe o coastă abruptă, în viroaga de la Semide. Înfăţişarea terenului se schimba. Ajunseseră în Ardeni. Şi de pe întinsele dealuri golaşe care dominau satul, alese pentru cantonarea corpului 7, se zărea în depărtare valea râului Aisne, pierdută în pâcla cenuşie a

ploii.

La ora şase Gaude încă nu dăduse semnalul distribuirii alimentelor. Atunci Jean, ca să-şi facă de lucru, îngrijorat, de altfel, din pricina vântului puternic care se stârnise, ţinu să instaleze chiar el cortul. Le arătă subalternilor săi cum trebuie să alegi un teren puţin înclinat, cum să bată ţăruşii pieziş şi cum să sape un şănţuleţ în jurul cortului, pentru scurgerea apei. Din pricina piciorului Maurice era scutit de orice corvoadă şi se uita la ei, surprins de dibăcia şi chibzuinţă acestui flăcău vânjos, atât de greoi la înfăţişare. Era şi el zdrobit de oboseală, dar speranţa care se întorsese în inimile tuturor îi mai dădea puteri. De la Reims merseseră zdravăn, şaizeci de kilometri, în două etape. Dacă aveau să mai continue tot în ritmul acesta, ţinând-o mereu drept înainte, nu mai rămânea nicio îndoială că aveau să dea peste cap armata a doua germană, ca să facă legătura cu Bazaine, mai înainte ca armata a treia, comandată de prinţul regal al Prusiei, despre care se spunea că e la Vitry-le-Français, să fi avut răgazul de-a ajunge la Verdun.

— Ei, dar ce, au să ne lase să murim de foame? întrebă Chouteau văzând, la ora şapte, că nu se distribuise încă nimic.

Jean ordonase, pentru orice eventualitate, lui Loubet să aprindă focul şi să pună pe foc marmita cu apă şi cum nu aveau lemne, trebuise să închidă ochii când acesta, ca să facă rost de ele, se mulţumise să scoată din pământ aracii de la o vie din apropiere. Dar când veni vorba să se gătească slănină cu orez, nu mai avură încotro şi trebuiră să-i spună că orezul şi slănina rămăseseră în mocirla drumului de la Saint-Etienne. Chouteau minţea cu neruşinare, jurându-se că pachetul se desfăcuse, pesemne, din raniţa, fără ca el să prindă de veste.

— Sunteţi nişte porci! le strigă Jean furios. Ia auzi dumneata, să arunci mâncarea, când atâtor nenorociţi la chiorăie maţele de foame!

Tot cam aşa se întâmplase şi cu cele trei pâini, legate pe raniţe: soldaţii nu voiseră să-l asculte şi ploaia la udase aşa

de rău încât se topiseră, ajungând un fel de terci cu neputinţă de mâncat.

— Bine-am ajuns! spunea el întruna. Noi, care aveam de toate, am ajuns fără o coajă de pâine... Ah, porcii dracului!

Gornistul îi chema tocmai pe sergenţi pentru un serviciu de ordine, şi sergentul Sapin, cu căutătura lui galeşă, veni să le pună în vedere oamenilor din secţia lui că, neputându-se distribui nimic, n-aveau decât să recurgă la merindele de campanie. Aprovizionarea, zice-se, rămăsese pe drum, din cauza vremii rele. Iar cireada se rătăcise, probabil în urma ordinelor care se băteau cap în cap. Mai târziu s-a aflat că, într-adevăr, corpurile 5 şi 12 porniseră în ziua aceea în direcţia Rethel, unde avea să se instaleze cartierul general. Toate proviziile de prin sate se revărsaseră spre orăşelul acela, ca şi populaţia înnebunită de dorinţa de a-l vedea pe împărat, astfel încât ţinutul rămăsese pustiit în faţa corpului 7; nici tu carne, nici tu pâine, nici tu ţipenie de om. Şi, culmea mizeriei, dintr-o încurcătură aprovizionările intendenţei fuseseră îndreptate spre le Chêne-Populeux. În tot timpul campaniei bieţii oameni de la intendenţă erau întruna disperaţi. Toţi ostaşii tunau şi fulgerau împotriva lor, iar vina lor, de cele mai multe ori, consta doar în faptul că ajungeau la ora exactă la locurile de întâlnire fixate, la care însă nu soseau trupele.

— Porci nesimţiţi – repeta Jean, care-şi pierduse cumpătul – s-a isprăvit cu voi! Nici nu meritaţi strădania mea de a vă face rost de ceva, din pământ, din iarbă verde, pentru că, oricât, am datoria să nu vă las să plesniţi pe drum!

Porni în cercetare, aşa cum trebuia să facă orice caporal de treabă, luându-l cu el pe Pache, pe care-l iubea pentru blândeţea lui, cu toate că-l socotea prea vârât până în gât în cele popeşti.

Dar cu o clipă înainte Loubet ochise, la vreo două-trei sute de metri, o mică gospodărie, una dintre ultimele locuinţe din Coutreuve, unde i se păruse că desluşeşte o întreagă forfoteală. Îi chemă pe Chouteau şi pe Lapoulle, spunându-le:

— Hai s-o ştergem şi noi în altă parte. Uite, colo mi se

pare că e rost de cumpărat ceva. Şi Maurice fu lăsat de pază lângă marmita cu apă care clocotea, cu ordinul să mai pună lemne în foc. Se aşezase pe pătură, cu piciorul gol. ca să i se usuce rana. Îl atrăgea privelişte a taberei, cu toate grupele împrăştiate de când nu mai aşteptau distribuirea alimentelor. În cugetul său îşi făcea loc convingerea că unii duceau întruna lipsă de toate în timp ce alţii huzureau într-un belşug necontenit, potrivit cu prevederea şi iscusinţa caporalului şi a oamenilor. În mijlocul forfotei enorme care-l înconjura, printre piramide şi corturi, băgase de seamă că unii nu putuseră nici măcar să-şi aprindă focul; alţii se şi resemnaseră şi se culcaseră ca pentru noapte; alţii, dimpotrivă, tocmai înfulecau cu poftă nu se ştie ce, niscaiva bunătăţi. Şi ce-l mai izbea, pe de altă parte, era ordinea desăvârşită a artileriei de rezervă instalată mai sus, pe deal.

Asfinţind, soarele se mai arătă o dată între doi nori, nimbând tunurile pe care artileriştii le şi curăţaseră de noroiul drumurilor.

Între timp în mica gospodărie la care jinduia Loubet cu camarazii lui, generalul Bourgain-Desfeuilles, comandantul brigăzii, se instalase boiereşte. Îşi găsise un pat pe plac. Şedea la masă, în faţa unei omlete şi a unui pui fript, ceea ce-i dădea o voioşie fermecătoare. Şi cum colonelul de Vineuil se nimerise acolo, în interes de serviciu, îl poftise la cină. Aşadar mâncau amândoi, serviţi de un vlăjgan blond, care intrase în serviciul gospodarului numai de trei zile şi care spunea că e alsacian, târât în bejenie de prăpădul de la Froeschwiller. Generalul vorbea deschis în faţa acestui om, comenta marşul armatei, apoi îl întreba despre drum şi despre distanţe, uitând că insul nu era din Ardeni. Ignoranţa desăvârşită pe care o dădeau în vileag întrebările lui ajunse să-l îngrijoreze pe colonel. Cum locuise la Mézières, el îi dădu generalului câteva lămuriri precise, care-l făcură să exclame:

— Oricum, e o tâmpenie! Cum vrei să luptăm într-o regiune pe care n-o cunoaştem!

Colonelul schiţă un gest vag de desperare. Ştia că,

imediat după declararea războiului, li se împărţiseră tuturor ofiţerilor hărţile Germaniei, în timp ce niciunul, cu siguranţă, nu avea o hartă a Franţei. De o lună de zile se simţea distrus de ce-i era dat să vadă şi să audă. Nu-i mai rămânea decât curajul, pe lângă autoritatea lui de comandant cam slab şi mărginit, care-l făcea mai curând iubit decât temut de regiment.

— Nici mâncarea n-o să ne mai tihnească! strigă deodată generalul. Ce-or fi având de urlă aşa?... Ia du-te tu, măi, alsacianule, să vezi!

Dar apăru gospodarul desperat, gesticulând, susţinând că îl jefuiseră! Vânătorii şi zuavii îi prădau casa! La început avusese slăbiciunea să deschidă prăvălie, fiind singurul din sat care avea ouă, cartofi şi iepuri de casă. Vindea fără să speculeze prea mult, băga banii în buzunar şi preda marfa. Dar iată că muşterii, tot mai numeroşi, năpustindu-se peste el şi buimăcindu-l, ajunseseră să-l îmbrâncească şi să-i ia totul, fără să-i mai dea un ban. Dacă atâţia ţărani au ascuns tot, în timpul campaniei, refuzând să dea măcar un pahar cu apă, a fost tocmai de teama presiunii încete, dar nestăvilite a puhoiului de oameni, care-i zvârleau afară din casă şi le luau totul.

— Hei, şefule, nu mă mai bate la cap! răspunse generalul supărat. Ar trebui să împuşcăm zilnic cu zecile pungaşi de ăştia. Dar putem?...

Şi dădu ordin să închidă uşa, ca să nu mai fie nevoit să ia măsuri împotriva devastatorilor în timp ce colonelul îl lămurea că nu li se mai distribuise nimic, şi că oamenilor le era foame.

Afară Loubet zărise un loc cu cartofi şi se năpustise spre el, cu Lapoulle. Răscoleau cu amândouă mâinile, scoteau cartofii şi-şi îndesau buzunarele. Dar Chouteau, care privea peste un zid scund, îi chema printr-un fluierat, făcându-i să vină în fugă şi să se minuneze: un pâlc de gâşte de toată frumuseţea se plimbau ţanţoşe printr-o curte strâmtă. Se sfătuiră numaidecât şi-l îndemnară cu succes pe Lapoulle să sară peste zid. Lupta fu îngrozitoare. Gâsca pe care o prinsese era cât pe aci să-i reteze nasul în cumplita

foarfecă a ciocului ei. Atunci el o apucă de gât, căutând s-o sugrume, în timp ce gâsca îi sfâşia braţele şi pântecele cu ghearele labelor ei puternice. Trebui să-i zdrobească ţeasta cu pumnul, dar gâsca tot se mai zbătea. Lapoulle se grăbi s-o ia din loc, urmărit de restul pâlcului, care-i sfâşia picioarele.

Când se întoarseră toţi trei cu orătania şi cartofii ascunşi într-o raniţă, îi găsiră pe Jean şi pe Pache, care se înapoiau şi ei, norocoşi, din expediţie, încărcaţi cu patru plini proaspete şi cu un bolovan de brânză, cumpărate de la o bătrână de treabă.

— Apa e în clocot, spuse caporalul. O să facem cafea. Avem brânză şi pâine, – ospăţ în lege!

Dar deodată zări gâsca întinsă la picioarele lui şi nu se putu stăpâni să nu râdă. O pipăi ca un cunoscător ce era şi fu cuprins de admiraţie.

— Nu, zău, frumoasă orătanie! Să tot aibă vreo douăzeci de livre![16]

— Ne-am întâlnit cu pasărea asta şi dumneaei a ţinut să ne cunoască, îl lămuri Loubet cu glasul lui de poznaş.

Printr-un gest Jean le arătă că nu voia să ştie mai mult. Ce vrei, trebuiau să trăiască! Şi apoi, Doamne sfinte, de ce să n-aibă parte de un ospăţ şi pârliţii ăştia care nici nu mai ştiau ce gust are carnea de pasăre?

Loubet şi aprinsese un foc mare, Pache şi Lapoulle jumuleau fără milă gâsca. Chouteau, care plecase fuga să caute o bucată de sfoara pe la artilerişti, se întoarse să spânzure gâsca între două baionete, în faţa pălălăii, iar Maurice fu însărcinat s-o întoarcă din când în când cu câte un bobârnac. Grăsimea picura dedesubt, în gamela grupei. Fu un adevărat triumf al frigerii cu sfoara. Tot regimentul, atras de mirosul fripturii, făcea roată în jur. Şi ce ospăţ! Gâscă friptă, cartofi fierţi, pâine şi brânză! După ce Jean împărţi gâsca, grupa se năclăi cu ea până la urechi. Porţiile se isprăviseră. Toţi se ghiftuiră de nu se mai puteau întoarce. Ba dădură o bucată şi artileristului care le

[16] Aproximativ zece kilograme (n.t.).

procurase sfoara!

Dar, în seara aceea, ofiţerii regimentului posteau. Îndreptată greşit, căruţa popotei se rătăcise, fără îndoială, pe urmele convoiului celui mare. Dacă ostaşii aveau de suferit când nu se puteau distribui alimentele, tot făceau ei rost de ceva de mâncare; până la urmă se ajutau unii pe alţii, oamenii din grupa punându-şi rezervele la bătaie. Dar ofiţerul, rămas pe cont propriu, izolat, murea de foame, fiindu-i cu neputinţă să se descurce cumva, de îndată ce lipsea popota.

De aceea Chouteau, care-l auzise pe căpitanul Beaudoin făcându-se foc din pricina dispariţiei căruţei cu alimente, rânji, luptându-se cu coşul gâştei, când îl văzu că trece, cu mutra lui ţeapănă şi ţanţoşă şi-l arătă cu coada ochiului.

— Ia uitaţi-vă la el cum adulmecă din nări!... Ar da cinci franci, ca popa, pe târtiţă...

Toţi făceau haz de foamea căpitanului, care, prea tânăr şi prea aspru, un maţe fripte cum îl numeau ei, nu ştiuse să-şi atragă dragostea ostaşilor. O clipă el păru gata să ia grupa la rost din pricina tărăboiului pe care-l stârnea cu orătania ei. Dar fiindu-i frică, desigur, să nu-şi dea foamea de gol, se depărtă, cu nasul în vânt, ca şi cum n-ar fi văzut nimic.

Iar locotenentul Rochas, mânat şi el de o foame cumplită, dădea târcoale preafericitei grupe cu un râs de om cumsecade. Pe dânsul îl adorau ostaşii, mai întâi pentru că nu putea să-l sufere pe căpitan, un fârţângău ieşit de la Saint-Cyr[17] şi apoi pentru că dusese şi el raniţa în spate, ca ei toţi. Cu toate acestea le mai dădea uneori de furcă, prin grosolănia lui care te ispitea, câteodată, să-l iei la palme.

Jean, care, dintr-o privire, se înţelese cu oamenii lui, se ridică şi-i făcu semn locotenentului să-l urmeze după cort.

— Nu, zău, don' locotenent, n-aş vrea să vă jignesc, dar, dacă v-ar face plăcere...

Şi-i înmână un codru de pâine şi o gamelă în care se afla un copan de gâscă peste şase cartofi barosani.

Peste noapte iarăşi n-avură nevoie de legănat ca să

[17] Comună din apropiere de Versailles, vestită printr-o şcoală militară întemeiată la începutul secolului al XIX-lea (n.t.).

doarmă buştean. Mistuiră orătania cu pumnii strânşi. Şi trebuiră să aducă mulţumiri caporalului pentru străşnicia cu care fixase cortul în ţăruşi, căci nici nu ştiură de vijelia năprasnică de pe la ora două, însoţită de o pleasnă de ploaie: multe corturi fură smulse, oamenii treziţi pe neaşteptate şi udaţi leoarcă, nevoiţi să alerge prin beznă, – în timp ce cortul lor rezistase, adăpostindu-i bine, fără o picătură de apă, datorită şănţuleţelor în care gâlgâia potopul.

Când se lumină de ziuă Maurice se trezi şi, cum nu urmau să plece la drum decât la ora opt, se gândi să se urce pe un deal, până la cantonamentul artileriei de rezervă, ca să dea mâna cu vărul său, Honoré. Piciorul, odihnit după o noapte bună de somn, îl durea mai puţin. Toate alcătuiau şi acum pentru el o minunăţie: depozitul bine întocmit, cele şase tunuri ale unei baterii perfect aliniate, urmate de chesoane, de avantrenuri, de căruţele cu nutreţ şi de atelierele de fierărie. Mai încolo, caii, la conovăţ, nechezau cu nările îndreptate spre răsăritul soarelui. Găsi numaidecât cortul lui Honoré, mulţumită ordinei desăvârşite care repartizează tuturor oamenilor de la aceeaşi piesă un şir de corturi, aşa încât chiar şi simpla înfăţişare a taberei arăta numărul tunurilor.

Când ajunse Maurice, artileriştii, în picioare la ora aceea, îşi luau cafeaua. Se iscase o cearta între conductorul din faţă, Adolphe, şi perechea lui, ochitorul Louis. De trei ani de zile de când fuseseră însoţiţi, după datina care împerechea un conductor cu un servant, trăiau în bună căsnicie, afară doar de ora mesei. Louis, cu mai multă carte, foarte deştept, accepta supunerea la care orice călăreţ îl obligă pe un pedestraş, instala cortul, se ducea la corvoadă, pregătea ciorba, în timp ce Adolphe se îngrijea de cei doi cai ai lui cu o mutră de superioritate absolută. Numai că primul, slab şi oacheş, chinuit de o năprasnică poftă de mâncare, se revolta când celălalt, un vlăjgan cu nişte mustăţi blonde, stufoase, căuta să-şi facă partea leului. În dimineaţa aceea cearta pornise de la faptul că Louis, care pregătise cafeaua, îl învinuia pe Adolphe că bea tot. Au trebuit să-i împace.

În fiecare dimineaţă, când se trezea, Honoré se ducea să-şi vadă tunul, punea să-l şteargă sub ochii lui, de roua căzută peste noapte, cum ar fi şters un animal iubit, de teamă să nu capete cumva vreun guturai. Tocmai şedea acolo, părinteşte, şi îl privea cum luceşte în răcoarea zorilor, când îl recunoscu pe Maurice.

— Ia te uită! Ştiam eu că 108 e prin apropiere! Am primit ieri o scrisoare de la Remilly şi voiam să viu de vale... Ia hai să bem un păhărel de vin alb!

Ca să fie singuri amândoi, porni cu el către mica gospodărie pe care o jefuiseră soldaţii în ajun şi în care ţăranul, care nu se învăţase minte, lacom de câştig, orice ar fi fost să fie, aranjase un fel de cârciumă, dând cep unui butoi cu vin alb. Pe o scândură, în faţa uşii, îşi desfăcea marfa cu douăzeci de bani paharul, ajutat de argatul pe care-l angajase de trei zile – vlăjganul acela blond, alsacianul Honoré ciocnea cu Maurice, când dădu cu ochii de insul acela. Îl măsură o clipă, încremenit. Apoi scăpă o înjurătură groaznică.

— ...dumnezeii mă-sii astăzi şi mâine! Ăsta e Goliath! Şi se repezi la el să-l ia de gât. Dar ţăranul, închipuindu-şi că au iar de gând să-i prade casa, sări îndărăt şi se baricadă. Urmă un moment de învălmăşeală. Toţi ostaşii care erau de faţă se năpusteau şi ei, în vreme ce sergentul de la artilerie, furios, striga cât îl ţinea gura:

— Deschide, deschide odată, vită încălţată!... E un spion! Ascultă-mă pe mine că e un spion!

Acum Maurice nu se mai îndoia. Îl recunoscuse perfect pe individul căruia îi dăduseră drumul din tabăra de la Mulhouse, din lipsă de dovezi. Şi individul acela era Goliath, un fost argat cu simbrie la moş Fouchard, la Remilly. Când ţăranul se îndură, în cele din urmă, să deschidă uşa, degeaba îl mai căutară peste tot că alsacianul dispăruse, nămetenia aceea bălaie, cu chip de mironosiţă, pe care generalul Bourgain-Desfeuilles îl descususe zadarnic în ajun şi în faţa căruia se spovedise chiar el, la masă, fără nicio grijă. De bună seamă pungaşul sărise pe o fereastră din dos, pe care o găsiră deschisă. Zadarnic răscoliră

împrejurimile căci găliganul, cât era de voinic, se spulberase ca un rotocol de fum.

Maurice trebui să-l tragă la o parte pe Honoré de teamă că în deznădejdea lui avea să îndruge vrute şi nevrute în faţa camarazilor, care n-aveau rost să se vâre în acele dureroase buclucuri de familie.

— Dumnezeii mamii lui astăzi şi mâine! Cu ce poftă l-aş fi gâtuit!... Tocmai că scrisoarea asta pe care am primit-o mă înfuriase grozav împotriva lui!

Şi cum se aşezaseră amândoi lângă o căpiţă, la câţiva paşi de casă, îi înmână vărului său scrisoarea.

Dragostea aceasta amărâtă a lui Honoré Fouchard şi a Silvinei Morange era o tărăşenie întreagă, ca atâtea altele. Ea, o fetişcană oacheşă, cu nişte ochi frumoşi în care se citea supunere, îşi pierduse de mică mama, o muncitoare sedusă, care lucra într-o uzină din Raucourt, şi doctorul Dalichamp, naşul ei de ocazie, un om tare cumsecade, pururi gata să ia de suflet odraslele nenorocitelor pe care le ajuta să nască, se gândise s-o bage slugă la moş Fouchard. Desigur, bătrânul ţăran care se făcuse măcelar din dorinţa de câştig şi îşi plimba carnea prin vreo douăzeci de comune din împrejurimi, era de o zgârcenie crâncenă şi de o asprime neînduplecată. Dar supraveghea fetiţa, care avea să aibă şi ea în curând un rost al ei, dacă avea să-i fie dragă munca. În orice caz avea să fie ferită de destrăbălarea din uzină. Şi se întâmplă, firește, şi la moş Fouchard că băiatul lui şi micuţa slujnică se îndrăgostiră unul de altul. Honoré avea şaisprezece ani când Silvine împlinea doisprezece, iar când avu ea şaisprezece, el împlini douăzeci şi trase la sorţi la recrutare. Încântat că ieşise bine, se hotărî să se însoare cu ea. Cu firea lui potolită şi chibzuită, băiatul dăduse dovadă de o cinste rară, şi între ei nu se petrecuse nimic altceva, în afară de îmbrăţişările aprinse din şopron. Dar când îi vorbi tatălui despre însurătoare, bătrânul, îndârjit la culme şi încăpăţânat îi spuse că mai întâi ar trebui să treacă peste cadavrul lui. Dar a ţinut-o pe faţă, liniştit, nădăjduind că se vor împăca bine împreună şi că asta o să treacă. Timp de încă un an şi jumătate tinerii s-au adorat şi

s-au dorit, fără să se atingă... Apoi, în urma unei scene groaznice între tată şi fiu, băiatul, nemaiputând să rămână, se încorpora şi fu trimis în Africa, în vreme ce bătrânul se încăpăţâna să-şi ţină mai departe servitoarea, ele care era mulţumit. Atunci s-a petrecut toată grozăvia aceea. Silvine, care se jurase că-l va aştepta, se pomeni într-o seară, după vreo cincisprezece zile, în braţele unui argat, angajat de câteva luni, Goliath Steinberg, „Prusacul” cum i se spunea, un băietan voinic, cu părul blond, tuns scurt, cu chipul rumen şi veşnic zâmbitor, de o seamă cu Honoré, care-i destăinuise tot ce avea pe suflet. Oare moş Fouchard, în viclenia lui, să-i fi îmbrâncit la dănănaia asta? Silvine se dăruise într-o clipă de nechibzuinţă ori fusese siluită, bolnavă cum era de mâhnire şi slăbită şi mai mult de lacrimile despărţirii? Nici ea nu mai ştia. Totul se petrecuse cu iuţeala fulgerului. Rămânând însărcinată, se vedea nevoită acum să se mărite cu Goliath. El, de altfel, pururi cu zâmbetul pe buze, nu zicea nu, dar amâna, pur şi simplu, formalităţile până la naşterea copilului. Apoi, deodată, în ajunul naşterii, dispăru fără urmă. S-a spus mai târziu că plecase să slugărească la altă fermă, pe undeva înspre Beaumont. Trecuseră trei ani de atunci şi nimeni, în momentul de faţă, nu se mai îndoia că Goliath, băiatul acela blajin, care cu atâta drag lăsa fetele oamenilor însărcinate, era unul dintre spionii cu care Germania împresurase ţinuturile noastre din răsărit. Când Honoré aflase, în Africa, toată povestea asta, zăcuse trei luni de zile în spital, ca şi cum l-ar fi doborât soarele arzător de acolo, izbindu-l cu un buştean aprins în cap. Şi niciodată nu voise să se bucure de vreun concediu, ca să se întoarcă acasă, de teamă să nu dea ochii cu Silvine şi cu odrasla ei.

În vreme ce Maurice citea scrisoarea, mâinile artileristului tremurau. Era o scrisoare de la Silvine, prima şi singura pe care i-o scrisese vreodată. Ce simţământ a îmbrâncit-o pe supusa, pe tăcuta aceea ai cărei frumoşi ochi negri căpătau, uneori, dârzenia unei hotărâri extraordinare, în necontenita ei robie? îi spunea cu simplitate că-l ştia la război şi că, dacă nu trebuie să-l mai

vadă, prea o durea totuşi sufletul la gândul că el ar putea să moară, crezând că ea nu-i mai iubea. Ea îl iubea mereu. Niciodată nu-l iubise decât pe el. Şi îi repeta lucrurile astea pe patru pagini, în fraze care reveneau aidoma, fără să caute scuze, fără ca măcar să încerce să-i explice ce se întâmplase. Niciun cuvânt despre copil. Doar un bun rămas de o tristeţe neţărmurită.

Scrisoarea aceasta îl mişcă adânc pe Maurice, căruia vărul său îi destăinuia, odinioară, tot ce avea pe suflet, îşi ridică privirile şi, văzându-l cu ochii înlăcrimaţi, îl sărută frăţeşte.

— Bietul meu Honoré!

Dar sergentul de artilerie îşi biruise jalea. Îşi puse iar cu grijă scrisoarea la piept şi îşi încheie vestonul.

— Da, sunt lucruri care te răscolesc... Ah! tâlharul, de-aş fi putut să-l sugrum!... În sfârşit, o să mai vedem noi.

Trompetele sunau echiparea. Trebuia să plece în fugă, ca să se întoarcă fiecare la cortul lui. De altfel pregătirile plecării se tărăgănară, trupele, cu raniţa în spate, aşteptară până către ora nouă. Comandanţii fuseseră cuprinşi parcă de nesiguranţă. Nu mai citeai în ochii lor frumoasa hotărâre din primele două zile, din răstimpul celor şaizeci de kilometri pe care corpul 7 îl străbătuse în două etape. Şi o veste ciudată, îngrijorătoare, circula de dimineaţă: marşul spre nord al celorlalte trei corpuri de armată, al corpului! Juniville şi al corpurilor 5 şi 12 spre Rethel, marş fără nicio noimă, explicat de unii din nevoi de aprovizionare. Aşadar, nu se mai îndreptau spre Verdun? Ce rost avea ziua aceea pierdută? Mai rău era faptul că prusacii, pesemne, nu se aflau departe acum, căci ofiţerii le puseseră în vedere oamenilor să nu întârzie, orice ostaş rămas în urmă putând fi ridicat de elementele de recunoaştere ale cavaleriei duşmane.

Era în ziua de 25 august şi, mai târziu, Maurice, reamintindu-şi de dispariţia lui Goliath, fu convins că individul acela era unul dintre cei care informaseră Marele stat-major german despre itinerarul exact al armatei din Châlons, hotărând schimbarea de front a armatei a treia. A

doua zi, prinţul regal al Prusiei părăsea Ravigny. Manevra începea: atacul de flanc, învăluirea aceea uriaşă, cu marşuri forţate, într-o ordine desăvârşită, prin ţinuturile Champagne şi Ardennes. În vreme ce francezii aveau să şovăie şi să se frământe pe loc, ca loviţi de o paralizie neaşteptată, prusacii străbăteau până la patruzeci de kilometri pe zi, în cercul lor imens de gonaci, împingând turma de oameni, pe care o hăituiau, către pădurile graniţei.

Porniră, în sfârşit. Şi, în ziua aceea, într-adevăr, armata se învârti spre stânga, corpul 7 neparcurgând decât cele două leghe care despart Contreuve de Vouziers, în timp ce corpurile 5 şi 12 rămăseseră nemişcate la Rethel, iar corpul i se opri la Attigny. De la Contreuve la valea râului Aisne începea iar câmpia stearpă. În apropiere de Vouziers drumul şerpuia printre ogoare cenuşii, printre movile golaşe; niciun copac, nicio casă, totul învăluit într-o tristeţe de pustiu. Şi etapa atât de scurtă fu parcursă cu un pas istovit şi plictisit, care o făcea să pară îngrozitor de lungă. La prânz făcură o haltă pe malul stâng al râului Aisne, în mijlocul terenurilor pustii, ale căror ultime metereze dominau valea, străjuind de acolo drumul de la Monthois, care merge de-a lungul râului şi pe care aşteptau inamicul.

Maurice rămase cu adevărat uluit când văzu că pe drumul de la Monthois soseşte şi divizia Margueritte, toată cavaleria de rezervă care avea misiunea să susţină corpul 7 şi să călăuzească flancul stâng al armatei. Se răspândi zvonul că se ducea spre le Chêne-Populeux. De ce-şi descoperea astfel singura aripă care era ameninţata? De ce târâseră la mijloc, unde nu aveau absolut niciun rost, aceşti două mii de călăreţi, care ar fi trebuit trimişi în cercetare, la mare depărtare, înainte? Mai rău era că nimerind în momentul când deplasarea corpului 7 era în toi, fu cât pe aci să le taie coloanele, într-un vălmăşag groaznic de oameni, de tunuri şi de cai. Vânătorii africani trebuiră să aştepte aproape două ceasuri la intrarea în Vouziers.

Maurice îl recunoscu din întâmplare pe Prosper, care Venise călare până la marginea unei bălţi şi putură să stea

puţin de vorbă. Vânătorul părea zăpăcit şi năuc, neştiind nimic, nevăzând nimic de la Reims încoace. Ba da, văzuse, totuşi, doi ulani, nişte indivizi care apăreau şi dispăreau, fără să se ştie de unde ieşeau şi unde intrau. Şi o dată s-a făcut din ţânţar armăsar. Patru ulani intrând în galop într-un oraş, cu revolverul în mână, îl străbătuseră şi-l cuceriseră, la o depărtare de douăzeci de kilometri de corpul lor de armată. Erau pretutindeni. Precedau coloanele cu un zumzet de albine, ca o adevărată cortină mişcătoare la adăpostul căreia infanteria îşi ascundea mişcările, deplasându-se în deplină siguranţă, ca în timp de pace. Şi Maurice simţi o puternică strângere de inimă văzând drumul ticsit cu vânători şi cu husari, atât de prost folosiţi.

— Hei, la revedere, spuse el strângând mâna lui Prosper. Poate că, totuşi, oi fi având nevoie de dumneata acolo.

Dar vânătorul părea înfuriat de meseria la care era pus. Mângâindu-l pe Zefir cu o mână de om mâhnit, Prosper răspunse:

— Da, da, omoară caii şi cu oamenii nu fac nimic... E dezgustător.

Seara, când Maurice vru să-şi scoată bocancul, ca să-şi vadă călcâiul înfierbântat, care zvâcnea puternic, i se jupui pielea de pe el şi sângele ţâşni. Maurice scoase un ţipăt de durere. Şi cum Jean era şi el de faţă, păru cuprins de milă şi de îngrijorare.

— Uite ce e, se agravează, ai să stai întins pe o parte... Rana trebuie îngrijită. Ia lasă-mă pe mine.

Îngenunchind, Jean îi spălă chiar el rosătura şi o lega cu un pansament curat, pe care-l scoase din raniţă. În gesturile lui era ceva matern, o gingăşie de om trecut prin multe încercări, ale cărui degete butucănoase ştiu să fie delicate, la nevoie.

Maurice se simţea năpădit de o emoţie nestăvilită. Ochii i se împăienjeniră. Din adâncul inimii, prima tutuire i se urcă pe buze, dintr-o nevoie neţărmurită de dragoste, ca şi cum şi-ar fi regăsit un frate în ţăranul acesta, altădată nesuferit şi dispreţuit, încă în ajun.

— Eşti un băiat de treabă... Îţi mulţumesc, prietene.

Şi Jean, nespus de fericit, îl tutui şi el, cu zâmbetul pe buze.

— Acum, puiule, mai am ceva tutun. Vrei şi tu o ţigară?

V

A doua zi, la 26 august, Maurice se sculă istovit, cu umerii zdrobiţi, în urma nopţii petrecute sub cort încă nu se obişnuise cu pământul tare. Şi cum în ajun nu li se dăduse voie ostaşilor să-şi scoată bocancii şi sergenţii trecuseră în control, pipăindu-i pe întuneric, ca să fie siguri că sunt încălţaţi cu bocancii şi cu jambierele puse, rana lui de la picior nu mergea spre vindecare: îl durea şi-i dădea febră. Unde mai pui că, pesemne, răcise la picioare, făcând imprudenţa să le scoată de sub cort ca să le mai destindă.

Jean îi spuse numaidecât:

— Băiete, dacă trebuie să pornim azi la drum, tu ai face bine să te duci la doctor şi să rămâi la vreo căruţă.

Dar nu se ştia nimic. Umblau zvonurile cele mai contradictorii, O clipă crezură că vor pleca: se desfăcură corturile, întregul corp de armată porni la drum şi străbătu Vouziersul, nelăsând pe malul stâng al râului Aisne decât o brigadă din divizia a doua, ca să supravegheze mai departe drumul dinspre Monthois. Apoi, deodată, se opriră pe malul drept al râului, de cealaltă parte a oraşului, făcură piramide de arme pe câmpurile şi în livezile care se întindeau de o parte şi de alta a drumului dinspre Grand-Pré. Şi, în momentul acela, plecarea escadronului 4 de husari, care se îndrepta în galop pe drum, dădu loc la tot felul de presupuneri.

— Dacă aşteptăm aici, nu mă mai duc, declară Maurice, căruia nu-i surâdea planul cu doctorul şi cu căruţa ambulanţei.

Îndată aflară, într-adevăr, că vor poposi acolo, până când generalul Douay îşi va procura informaţii sigure în legătură

cu deplasarea inamicului. Din ajun, din momentul când văzuse divizia Margueritte îndreptându-se spre Le Chêne, generalul se afla într-o stare de îngrijorare crescândă, ştiind că nu mai e acoperit, că nici ţipenie de om nu mai păzea trecătorile Argonnei, aşa încât putea fi atacat în orice clipă. Şi tocmai trimisese în recunoaştere escadronul 4 de husari până la defileurile de la Grand-Pré şi de la Croix-aux-Bois, cu misiunea de a-i aduce ştiri cu orice preţ.

În ajun, datorită activităţii primarului din Vouziers, se putuse distribui pâine, carne şi nutreţ; în dimineaţa aceea, pe la orele zece, li se îngăduise oamenilor să-şi fiarbă ciorba, de teamă că n-or avea timp mai târziu, când plecarea brigăzii Bordas pe urma husarilor preocupă din nou toate minţile. Cum aşa? Plecau? Nu-i lăsau să le tihnească mâncarea, acum, când marmitele fierbeau pe foc? Dar ofiţerii îi lămuriră că brigada Bordas avea misiunea să ocupe Buzancy, la câţiva kilometri de acolo. Alţii, într-adevăr, spuneau că husarii se izbiseră de un mare număr de escadroane inamice şi că li se trimitea brigada ca să le vină în ajutor.

Maurice se bucură de câteva ore plăcute de odihnă. Se tolănise pe câmp, la jumătatea coastei, unde îşi instalase regimentul corturile şi, sleit de oboseală, privea valea verde a râului Aisne, pajiştile acelea presărate de pâlcuri de copaci, printre care curgea leneşă apa. Închizând valea înaintea lui, se înălţa în amfiteatru Vouziersul, înşirându-şi la înălţimi diferite acoperişurile, pe care biserica le domina cu vârful ascuţit al clopotniţei şi cu cupola-i boltită. Jos, lângă pod, fumegau coşurile înalte ale tăbăcăriilor, în vreme ce, la capătul celălalt, se arătau clădirile unei mori mari, ninse de făină, prin verdeaţa pilcurilor de pe malul apei. Şi zarişte a acelui oraş pierdut printre bălării i se părea lui Maurice plină de un dulce farmec, de parcă şi-ar fi regăsit privirile de visător sensibil. Îşi aducea aminte de anii tinereţii, de călătoriile făcute altădată la Vouziers, când locuia la Le Chêne, târgul lui natal. Timp de un ceas uită de toate.

Oamenii terminaseră masa de multă vreme şi aşteptau

mereu, când, pe la ora două şi jumătate, o frământare mocnită, care creştea treptat, cuprinse întreaga tabără. Se răspândiră ordine, oamenii părăsiră livezile, toate trupele plecară şi se aşezară pe dealuri, între două sate, Chestres şi Falaise, aşezate la o depărtare de patru până la cinci kilometri. Geniştii se şi apucaseră să sape tranşee şi să pregătească metereze, în vreme ce, în stângă, artileria de rezervă lua poziţie de tragere în vârful unei movile. Se răspândi zvonul că generalul Bordas trimisese o ştafetă ca să spună că, întâlnind la Grad-Pre forţe superioare, era nevoit să se retragă la Buzancy, ceea ce stârnea temerea că i s-ar putea tăia în curând linia de retragere. De aceea comandantul corpului 7, temându-se de un atac imediat, ordonase oamenilor din unitatea lui să ocupe poziţii de luptă ca să facă faţă primului atac, în aşteptarea restului armatei, care să le vină în ajutor. Şi unul dintre aghiotanţii lui plecase la mareşal cu o scrisoare în care îi arata situaţia şi îi cerea ajutor. În sfârşit, cum se temea de harababura nesfârşitului convoi de aprovizionare, care ajunsese corpul de armată în timpul nopţii, şi pe care iar îl târa după el, îl porni la drum imediat, îndreptându-l la voia întâmplării, către Chagny. Asta însemna că începe lupta.

— Atunci, dom’ locotenent, e lucru serios, de data asta? îşi îngădui Maurice să-l întrebe pe Rochas.

— Aşa e, cum dracu să nu fie! răspunse locotenentul bălăbănindu-şi braţele lungi. Stai să se-ncingă hora şi ai să vezi îndată!

Toţi ostaşii erau încântaţi. De când se înjgheba linia de luptă, de la Chestres la Falaise, freamătul taberei sporise şi mai mult şi oamenii erau cuprinşi de frigurile nerăbdării. Aveau să dea ochii, în sfârşit, cu prusacii aceia, despre care ziarele scriau că sunt atât de zdrobiţi de marşuri, atât de sleiţi de molime, flămânzi şi îmbrăcaţi în zdrenţe! Şi speranţa că-i vor da peste cap de la prima ciocnire le insufla tuturor curaj.

— Nu e rău că dăm de ei, declară Jean. De-atâta vreme ne tot jucăm de-a v-aţi ascunselea, de când ne-am pierdut unii de alţii la graniţă, după luptă. Vorba e, ăştia or fi ăia

care l-au învins pe Mac-Mahon?

Maurice, şovăielnic, nu putu să-i răspundă. După cele citite la Reims i se părea greu ca armata a treia, comandată de prinţul regal al Prusiei, să fi ajuns la Vouziers, când, cu două zile mai înainte, poposise probabil în direcţia Vitry-le-Français. Se vorbise şi despre o a patra armată, pusă sub comanda principelui de Saxa, care avea să atace pe Meusa: asta trebuia să fie, fără îndoială, deşi din pricina distanţelor îl uimea ocuparea atât de rapidă a localităţii Grand-Pré. Dar ceea ce-i răvăşi şi mai rău gândurile fu înmărmurirea lui când îl auzi pe generalul Bourgain-Desfeuilles întrebând un ţăran din Falaise, ca să afle dacă Meusa nu trecea pe la Buzancy şi dacă, la Buzancy, nu se aflau poduri solide. De altfel, în seninătatea neghiobiei lui, generalul declara că aveau să fie atacaţi de o coloană de o sută de mii de oameni, venită dinspre Grand-Pré, în timp ce alta de şaizeci de mii venea prin Saintemenehould.

— Şi piciorul tău ce face? îl întrebă Jean De Maurice.

— Nu-l mai simt, răspunse el râzând. De-o fi să luptăm, o să meargă strună.

Într-adevăr erau cuprinşi de-o înflăcărare care îi făcea parcă să plutească deasupra pământului. Când te gândeşti că în toată campania asta nu trăsese un glonţ! Se dusese la graniţă, petrecuse lângă Mulhouse acea îngrozitoare noapte de încordare fără să fi văzut un prusac, fără să fi descărcat un foc de armă şi trebuise să bată în retragere spre Belfort, până la Reims. Şi de cinci zile iar mergea spre inamic, cu flinta virgină, de prisos. Simţea o nevoie crescândă, o mânie mocnită să ia arma la ochi şi să tragă, măcar aşa, ca să-şi descarce nervii. De aproape şase săptămâni de când se angajase, într-o criză de entuziasm, visând că a doua zi se va şi lupta, nu făcuse altceva decât să-şi prăpădească bietele lui picioare de om gingaş, alergând sau bătând pasul pe loc, departe de câmpul de luptă. De aceea, în aşteptarea încordată a tuturor, el era unul dintre cei care iscodeau cu mai multă nerăbdare drumul dinspre Grandpré, ce ducea drept înainte, la infinit, printre pomii aceia frumoşi. La picioarele lui se întindea

valea, Râul Aisne se desfăşura, ca o panglică de argint, printre sălcii şi plopi. Şi privirile i se întorceau iar, irezistibil, spre drum, departe.

Pe la ora patru se dădu o alarmă. Escadronul 4 de husari se întorcea, după un mare ocol. Şi veştile unor lupte cu ulanii se răspândiră, împopoţonate din gură în gură, ceea ce le-a întărit tuturor convingerea într-un atac ce urma să se dezlănţuie dintr-o clipă într-alta. După două ore sosi o nouă ştafetă, speriată, care spuse că generalul Bordas nu mai îndrăznea să plece din Grand-Pré fiind convins că drumul dinspre Vouziers era tăiat. Nici vorbă nu era încă de aşa ceva de vreme ce ştafeta trecuse nestingherită. Dar, dintr-o clipă în alta, drumul putea fi tăiat. Şi generalul Dumont, comandantul diviziei, porni numaidecât. cu brigada care-i mai rămânea, ca să scoată din împresurare cealaltă brigadă, aflată în grea cumpănă. Soarele asfinţea în spatele Vouziersului, ale cărui acoperişuri se profilau ca o linie neagră pe un mare nor roşu. Multă vreme putură să urmărească brigada printre cele două şiruri de copaci, până se pierdu în negurile nopţii.

Colonelul de Vineuil veni să vadă dacă poziţia regimentului său era bună pentru noapte. Se miră că nu-l găsi la postul lui pe căpitanul Beaudoin. Şi cum acesta se întorcea de la Vouziers chiar în momentul acela, scuzându-se că s-a dus să ia masa la baroana de Ladicourt, primi o straşnică muştruluială, pe care de altfel o ascultă în tăcere, în ţinuta lui corectă ele ofiţer chipeş.

— Copii – repetă colonelul, trecând printre oameni – vom fi atacaţi, fără îndoială. În noaptea aceasta, sau în orice caz mâine dimineaţă, în zorii zilei... Fiţi gata şi aduceţi-vă aminte că regimentul 106 infanterie n-a dat niciodată îndărăt.

Toţi îl întâmpinau cu urale, toţi preferau să înceapă hora, ca să se isprăvească odată cu ea, poate pentru că oboseala şi descurajarea îi părăsise de la plecare. Se inspectară armele, se schimbară percutoarele. Cum îşi mâncaseră ciorba, dimineaţa se mulţumiră cu cafea şi cu pesmeţi. Se dăduse ordin să nu se culce nimeni. Fură trimişi oameni în

avanposturi la un kilometru şi jumătate: se instalară străji până pe malul râului Aisne. Toţi ofiţerii rămaseră de veghe în jurul focurilor taberei. Şi, pe câte un zid scund, se desluşeau în lumina pălălăilor jucăuşe ale vreunui foc uniformele înzorzonate ale generalului comandant şi ale statului său major, ale căror umbre se frământau, neliniştite, alergând spre drum, aşteptând să audă tropotul cailor, în neliniştea de moarte în care se aflau, cu gândul la soarta diviziei a treia.

Către ora unu după miezul nopţii Maurice fu pus într-un post izolat de sentinelă, la marginea livezii de pruni între drum şi râu. Era beznă. Cum se văzu singur, în zdrobitoarea tăcere a câmpiei adormite, se simţi năpădit de frică, o frică groaznică, cum nu-i mai fusese, pe care nu putea s-o învingă, cuprins fiind de un tremur de mânie şi de ruşine. Se întoarse, ca să se mai liniştească, să vadă focurile taberei. Dar i le ascundea o dumbravă. În spatele lui era o mare de întuneric. Singure, foarte departe, încă mai ardeau câteva lumini la Vouziers, ai cărui locuitori, înştiinţaţi, de bună seamă tremurând de frica bătăliei, nu se mai culcau. Luând puşca la ochi şi constatând că nu-i mai zărea nici măcar cătarea, îngheţă şi mai rău de frică. Atunci începu aşteptarea cea mai crudă. Toate forţele făpturii lui se încordară numai în auz. Urechile, străduindu-se să pătrundă zgomotele cele mai imperceptibile, ajungeau să se umple ca de o larma de tunete. Un susur îndepărtat de apă, un foşnet uşor de frunze, o săritură de gâză, îi răsunau în urechi ca un zgomot asurzitor. Nu era oare un ropot de cai, un huruit nesfârşit de artilerie care veneau de acolo drept spre el? Oare spre stânga n-auzise un şopăit tainic, nişte glasuri înăbuşite, o avangardă duşmană, care se târa prin beznă, ca să-l ia prin surprindere? În trei rânduri fu cât pe-aci să descarce un foc de armă ca să dea alarma. Teama că i s-o năzări şi că se va face de râs îi sporea chinul. Îngenunchease şi stătea rezemat de un copac. I se părea că stă aşa de ceasuri întregi, că-l uitaseră acolo, că armata trebuie să fi plecat fără el. Şi, deodată, nu-i mai fu frică. Pe drumul pe care-l ştia la două sute de metri, desluşi clar

pasul cadenţat al unor ostaşi în marş. Imediat fu convins că sunt trupele care fuseseră în primejdie şi aşteptate cu atâta nerăbdare: era generalul Daumont, care aducea cu el brigada Bordas. În momentul acela veneau să-l schimbe. Schimbul lui abia ţinuse ora reglementară.

Era într-adevăr divizia a treia, care se întorcea în tabără. Mare le-a fost uşurarea! Dar se înteţeau măsurile de prevedere, căci informaţiile aduse confirmau tot ce credeau că ştiu despre apropierea inamicului. Câţiva prizonieri aduşi, nişte ulani posomorâţi, înfăşuraţi în mantiile lor lungi, refuzară să vorbească. Şi zorii zilei, zorii palizi ai unei dimineţi ploioase, se revărsară peste aşteptarea lor necontenită, enervată de nerăbdare. De aproape şaisprezece ore ostaşii nu mai îndrăzneau să închidă ochii. Către ora şapte locotenentul Rochas povesti că Mac-Mahon sosea cu toată armata, în realitate generalul Douay primise, ca răspuns la scrisoarea lui din ajun, prin care îl înştiinţa că lupta urma să se dea neapărat mai jos de Vouziers, o scrisoare de la mareşal care-i spunea să reziste până când va putea să-l ajute: înaintarea era oprită, corpul 1 pleca la Terron, corpul 5 la Buzancy, în timp ce corpul 12 rămânea la Le Chêne, în linia a doua. În situaţia aceasta aşteptarea crescu şi mai mult. Nu urma să se dea o simplă luptă, ci o mare bătălie în care avea să între toată armata aceasta căreia i se schimbase direcţia de marş de la Meusa spre sud, în valea râului Aisne. Şi nu îndrăzniră nici de data aceasta să pregătească mâncare caldă, trebuiră să se mulţumească iar cu cafea şi cu pesmeţi, căci „hora cea mare” urma să se încingă la prânz, cum spuneau toţi, fără să ştie de ce. Trimiseră un aghiotant la mareşal ca să urgenteze sosirea ajutoarelor, fiindcă apropierea celor două armate inamice devenea din; ce în ce mai sigura. După trei ore un al doilea ofiţer plecă în galop la Le Chêne, unde se găsea marele cartier general, de la care trebuia să aducă ordine neîntârziate, atât de mult crescuse îngrijorarea în urma ştirilor date de un primar de ţară, care pretindea că ar fi văzut o sută de mii de oameni la Grand-Pré în timp ce alţi o sută de mii veneau prin Buzancy.

La amiază iarăşi nici urmă de prusac. La ora unu, la ora două, tot nimic. Îi ajunsese oboseala şi odată cu ea şi îndoiala. Gurile rele începură să-şi bată joc de generali. Poate că se speriaseră de propria lor umbră. N-ar fi rău să le aprobăm un credit pentru ochelari. Mari poznaşi şi ăştia, din moment ce nu se arată nimeni, să pună lumea pe drumuri aşa de florile mărului. Un glumeţ strigă:

— N-o fi şi aici tot ca dincolo, la Mulhouse?

La auzul acestor cuvinte inima lui Maurice se strânse e durerea amintirii. Îşi aduse aminte de fuga aceea dobitocească, de panica smintită care târâse corpul 7 la fiece leghe de acolo, fără să se fi arătat un singur neamţ. Şi păţania începea iar; îşi dădea acum seama limpede, era sigur. Pentru ca inamicul să nu-l fi atacat, după douăzeci şi patru de ore de la hărţuiala din Grand-Pré, trebuia ca escadronul 4 de husari să se fi izbit pur şi simplu de vreo patrulă de recunoaştere a cavaleriei duşmane. Coloanele trebuiau să fie încă departe, poate la două zile de marş. Deodată ideea aceasta îl înspăimântă, când se gândi la timpul pe care îl pierduseră. În trei zile, nu făcuseră nici doua leghe, de la Contreuve la Vouziers. La 25 şi la 26, celelalte corpuri de armată urcaseră spre nord, sub pretext că se aprovizionează; iar acum, la 27, coborau spre sud ca să primească o luptă pe care nimeni nu le-o oferea. Pe urmele escadronului 4 de husari, înspre trecătorile părăsite ale Argonnei, brigada Bordas se crezuse pierdută, târând în ajutorul ei toată divizia, apoi corpul 7, apoi armata întreagă, fără niciun rost. Şi Maurice se gândea la valoarea nepreţuită a fiecărui ceas, în planul acela nebun de a stabili legătura cu Bazaine, un plan pe care numai un general genial l-ar fi putut înfăptui, cu ostaşi de nădejde, cu condiţia să fi mers ca o furtună, drept înainte, peste obstacole.

— Ne-am dus pe copcă! îi spuse el lui Jean, cuprins de deznădejde, într-o fulgerătoare licărire de luciditate. Apoi cum Jean îl privea cu ochii mari, neputându-l înţelege, Maurice continuă în şoaptă, pentru el, vorbind de comandanţi:

— Sunt mai mult proşti decât răi, e lucru sigur. Şi niciun

pic de noroc! Nimic nu ştiu! Nimic nu prevăd! N-au nici plan, nici idei, nici parte de întâmplări fericite... Vezi. toate sunt împotriva noastră. Ne-am dus pe copcă!

Şi descurajarea aceasta, pe care Maurice o drămuia ca un băiat deştept şi învăţat ce era, creştea mereu şi apăsa, încetul cu încetul, toate trupele, imobilizate fără niciun temei şi măcinate de aşteptare. Neştiute, îndoiala şi presimţirea adevăratei situaţii rodeau minţile acestea mărginite. Şi nu era un om, oricât de mărginit, care să nu fie chinuit de gândul că e prost condus, întârziat fără rost, mânat la voia întâmplării, în cea mai dezastruoasă dintre aventuri. Ce-or mai fi păzind acolo, Doamne Dumnezeule, de vreme ce prusacii nu se arătau? Ori să se lupte numaidecât, ori să plece undeva, na să doarmă liniştiţi. Se săturaseră până în gât. De când ultimul aghiotant plecase după ordine îngrijorarea creştea mereu, din clipă în clipă. Se şi strânseseră grupuri-grupuri care vorbeau tare şi discutau. Ofiţerii, prinşi de frământarea asta, nu ştiau ce să le răspundă ostaşilor care îndrăzneau să-i întrebe. De aceea, la ora cinci, când se răspândi zvonul că aghiotantul se întorsese şi că urmau să se retragă, toţi simţiră că li se lua o piatră de moară de pe inimă şi scoaseră un suspin de adâncă bucurie.

În sfârşit, iată, deci, că biruia înţelepciunea! Împăratul şi mareşalul, care nu fuseseră niciodată pentru marşul acesta asupra Verdunului, îngrijoraţi la vestea că erau iarăşi depăşiţi în viteză şi că aveau să dea piept cu armata principelui regal de Saxa şi cu a principelui regal de Prusia, renunţau la joncţiunea puţin probabilă cu Bazaine, ca să bată în retragere pe linia oraşelor fortificate în nord, astfel încât să se poată retrage apoi spre Paris. Corpul 7 primea ordinul să pornească spre Chagny, trecând prin Le Chêne, în timp ce corpul 5 trebuia să se îndrepte spre Poix, iar corpurile 1 şi 12 spre Vendresse. Atunci, dacă e vorba s-o ia îndărăt, de ce mai înaintaseră până la Aisne, de ce atâtea zile pierdute şi atâta oboseală când, de la Reims, era atât de uşor şi atât de logic să pornească şi să ocupe imediat poziţii puternice în valea Marnei? Nu exista deci nici

conducere, nici talent militar, nici măcar bun simţ.

Dar lumea nu mai stătea de întrebări, ea ierta, în bucuria acestei hotărâri atât de cuminţi, singura în stare să o scoată din viesparul în care intrase. De la generali până la cel din urmă soldat, toţi aveau credinţa că vor fi iarăşi tari, că sub zidurile Parisului vor fi de neînvins şi că acolo şi numai acolo prusacii vor fi bătuţi. Vouziersul trebuia însă evacuat chiar din zorii zilei, aşa încât oamenii se porniră în marş spre Le Chêne mai înainte de a fi fost atacaţi. O nemaipomenită însufleţire cuprinse îndată tabăra: trâmbiţaşii sunau de zor, ordinele plecau în toate părţile, în timp ce bagajele şi eşalonul de administraţie o şi luaseră înainte, pentru a nu îngreuia ariergarda.

Maurice era încântat. Dar, în vreme ce încerca să-i explice lui Jean mişcarea de retragere pe care aveau s-o execute, scoase un ţipăt de durere. Avântul i se spulberase, îşi simţea iar talpa grea ca de plumb, la capătul piciorului.

— Cum? Iar începe? întrebă caporalul, mâhnit.

Şi tot lui, practic cum era, îi veni o idee.

— Ascultă, măi băiete, mi-ai spus ieri că ai cunoştinţe în oraş. Ar trebui să obţii învoirea doctorului şi să pleci cu trăsura la Le Chêne, unde ai putea petrece o noapte bună într-un pat ca lumea. Mâine, dacă ţi-o fi mai bine, o să te luăm din nou cu noi, când o să trecem pe acolo... Ei, ce zici?

Chiar în Falaise, satul lângă care poposiseră, Maurice dăduse de un vechi prieten al lui taică-său, un mic arendaş, care tocmai îşi ducea fata de la Le Chêne la o mătuşă, şi al cărui cal, înhămat la o cabrioletă uşoară, era gata de plecare.

Dar cu doctorul Bouroche lucrurile aveau să se încurce chiar de la primele vorbe.

— Am o rosătură la un picior, domnule doctor...

La moment Bouroche, scuturându-şi capul impunător cu bot de leu, răcni:

— Niciun „domnule doctor”! Cine mi-a trimis pa cap o podoabă ca tine?

Şi în vreme ce Maurice, înspăimântat, îngăima o scuză,

doctorul spuse din nou:

— Eu sunt medicul maior, mocofane! Înţelegi?

Apoi, dându-şi seama cu cine are de-a face, se simţi ruşinat şi se înfurie şi mai rău.

— Piciorul dumitale, mare scofală!... Da, da, îţi dau voie. Urcă-te-n trăsură, în balon. Avem destui codaşi şi învârtiţi!

Când Jean îi ajută lui Maurice să se urce în cabrioletă, acesta se întoarse ca să-i mulţumească şi amândoi bărbaţii căzură unul în braţele celuilalt, ca şi cum n-aveau să se mai vadă niciodată. În zăpăceala retragerii te puteai aştepta la orice cu prusacii ăştia care erau la doi paşi. Maurice rămase surprins de dragostea care-l lega de băiatul ăsta. Şi se mai întoarse de două ori, făcându-i semn de bun rămas cu mâna şi părăsi tabăra, unde ostaşii se pregăteau să aprindă focuri mari, care să-l înşele pe duşman, în timp ce ei aveau să plece, în mare taină, înainte de revărsatul zorilor.

Pe drum arendaşul se tângui întruna despre grozăvia vremurilor. Nu avusese tăria să rămână la Falaise, iar acum îi părea rău că plecase, văicărindu-se c-o să ajungă la sapă de lemn dacă duşmanul îi pârjoleşte casa. Fata lui, o arătare lungă şi slabă, plângea. Dar, ameţit de oboseală, Maurice nici nu auzea: dormea stând în capul oaselor, legănat de trapul vioi al căluţului, care, în mai puţin de un ceas şi jumătate, străbătu cele patru leghe de la Vouziers la Le Chêne. Nici nu se înserase bine când tânărul, uimit şi înfrigurat, coborî la podul de peste canal, în piaţă, înaintea casei înguste şi galbene în care se născuse şi în care îşi petrecuse douăzeci de ani de viaţă. Acolo se ducea acum, în neştire, cu toate că de un an şi jumătate casa fusese vândută unui veterinar. Răspunse arendaşului, care-l iscodea, că ştie foarte bine unde merge şi îi mulţumi călduros pentru bunăvoinţa lui.

Cu toate acestea, în mijlocul micii pieţe triunghiulare, lângă fântână, rămase locului, neclintit, năuc, cu mintea pustie. Unde se ducea oare? Deodată îşi aduse aminte că se ducea la notar, a cărui casă era lipită de casa în care crescuse el. Mama notarului, doamna Dezroches, atât de bătrâna şi de bună, îl răsfăţa, ca vecină, când era copil. Dar

de-abia mai putea recunoaşte Le Chêne, în mijlocul frământării neobişnuite pricinuite în acest târg, adormit de obicei, de prezenţa unui corp de armată, instalat la bariere. Străzile erau ticsite cu ofiţeri, cu ştafete, cu ordonanţe, cu puşlamale şi târâturi de tot soiul. El regăsi acelaşi canal care străbătea oraşul de la un capăt la altul, tăind piaţa centrală, al cărei îngust pod de piatră lega cele două triunghiuri. Şi tot la locul lor erau, dincolo, pe celălalt mal, hala cu acoperişul ei înverzit, strada Bérond, care se înfunda la stânga, şi drumul Sedanului, care o lua la dreapta. Numai că, din locul unde se găsea acum, trebuia să-şi ridice privirea, să recunoască clopotniţa acoperită cu plăci de ardezie, care se vedea peste casa notarului, pentru a fi sigur ca aici se afla ungherul pustiu unde jucase şotronul, atât de mare era valul de lume care vuia pe strada Vouziers, din faţa lui până la primărie, în piaţă i se păru că lumea e alungată, că nişte oameni îi îndepărtează pe curioşi. Şi dincolo de fântână, pe o mare întindere, zări cu uimire şiruri întregi de trăsuri, de furgoane şi de căruţe, o grămadă de bagaje pe care le mai văzuse, cu siguranţă, pe undeva.

Abia scăpătase soarele în apa lină şi însângerată a canalului şi Maurice îşi luase inima în dinţi, când o femeie, care-l măsura de câteva clipe, strigă lângă dânsul:

— Doamne Dumnezeule, să fie cu putinţă? Nu eşti dumneata băiatul lui Levasseur?

Atunci o recunoscu şi el pe doamna Combette, nevasta farmacistului, care avea prăvălia în piaţă. Şi în timp ce el îi spunea că tocmai voia să ceară găzduire pentru o noapte doamnei Dezroches, ea îl târî după dânsa, turburată.

— Nu, nu, haide până la noi. Am să-ţi spun... Apoi, în farmacie îi spuse, după ce închise uşa cu grijă:

— Aşadar, nu ştiai, dragă băiete, că împăratul a tras la alde Dezroches... Au rechiziţionat casa pentru dânsul, iar ei, ascultă-mă pe mine, nu sunt deloc mulţumiţi de marea cinste ce li se face. Când te gândeşti că au silit-o pe biata bunică, o femeie trecută de şaptezeci de ani, să-şi dea camera şi să se culce la cucurigu, într-un pat de servitoare!

... Uite, toate alea câte le vezi colea, în piaţă, sunt ale împăratului, mă rog, sunt catrafusele dumnealui, pricepi!

Într-adevăr, Maurice îşi aduse aminte atunci de trăsurile şi furgoanele astea, de tot acest trufaş alai al casei imperiale, pe care-l văzuse la Reims.

— Ei, băiete dragă, dacă-i şti ce-au putut scoate din ele, câte tacâmuri de argint şi câte sticle cu vin, câte coşuri de provizii şi ce rufărie frumoasă! Şi ce n-au scos! Timp de două ceasuri n-au mai contenit tot cărând. Cum casa nu e mare, mă întreb unde-or fi băgat atâtea lucruri... Uite, uite, în bucătărie! Asta da, mai zic şi eu foc, nu glumă!

Privea căsuţa albă, cu două caturi, aşezată la întretăierea străzii Vouziers cu piaţa, o casă liniştită, cu înfăţişare burgheză, al cărei interior, a cărei alee centrală şi cele patru odăi de la fiecare etaj şi le amintea ca şi cum ar fi trecut prin ele în ajun. Sus, în colţ, la fereastra de la primul etaj, care da spre piaţă, se şi vedea lumină. Nevasta farmacistului îl informase că asta este camera împăratului. Dar, după spusele ei, nimic nu strălucea ca bucătăria de la parter, a cărei fereastră dădea în strada Vouziers. Nicicând locuitorilor din La Chêne nu le fusese dat să vadă un spectacol asemănător. Un puhoi de curioşi, mereu împrospătat, se înghesuia pe stradă, căscând gura dinaintea cuptorului la care se pregătea cina unui împărat. Ca să aibă un pic de aer, bucătarii deschiseseră geamurile de perete. Erau trei, în haine albe de-ţi luau ochii, într-un necontenit du-te vino prin faţa puilor înşiraţi pe o frigare cât toate zilele ori amestecând la sosuri pe fundul unor tingiri uriaşe, a căror aramă sclipea ca aurul. Iar bătrânii nu-şi aduceau aminte să mai fi văzut cândva. la „Leul de Argint”, nici chiar la nunţile cele mai mari, arzând atâta foc şi pregătindu-se atâta mâncare deodată.

Combette, farmacistul, un omuleţ uscăţiv, iute şi fără astâmpăr, se întoarse acasă, foarte aprins de toate cele văzute şi auzite. Părea să ştie multe din tainele lucrurilor, pentru ca era ajutor de primar. Către ora trei şi jumătate, Mac-Mahon îi telegrafiase lui Bazaine că sosirea prinţului regal al Prusiei la Châlons îl sileşte să se retragă spre

garnizoanele din Nord. O altă depeşă urma să plece către Ministerul de Război, înştiinţându-l de asemenea despre retragere, arătându-i primejdia grozavă în care se găsea armata de a fi tăiată şi zdrobită.

Telegrama către Bazaine putea s-o ia pe jos, dacă avea picioare zdravene, pentru ca toate comunicaţiile cu Metz păreau întrerupte de mai multe zile. Dar cu cealaltă depeşă lucrurile stăteau şi mai rău şi, vorbind în şoaptă, farmacistul povesti că auzise un ofiţer superior spunând: „Dacă află ăia de la Paris, am dat-o dracului!” Toată lumea ştia cu câtă îndârjire ţineau la ofensivă împărăteasa regentă şi consiliul de miniştri. De altfel zăpăceala creştea mereu, din ceas în ceas. Soseau tot felul de informaţii, care mai de care mai năstruşnice, în legătură cu apropierea armatelor germane. Prinţul regal al Prusiei la Châlons, – cum era cu putinţă una ca asta? Dar atunci cu ce trupe se ciocnise corpul 7 de armată, în defileurile Argonnei?

— La statul-major nimeni nu ştie nimic, continuă farmacistul, dând cu disperare din mâini. Vai de mine! Ce harababură!... În sfârşit, tot e bine dacă armata începe mâine să se retragă.

Apoi spuse, ca om de treabă ce era:

— Ia ascultă, tinere, am să te pansez eu la picior, ai să iei masa cu noi şi ai să dormi sus, în cămăruţa elevului meu, care a şters-o.

Dar, chinuit de nevoia de a vedea şi de a şti, Maurice vru, mai presus de orice, să-şi realizeze numaidecât primul lui gând, ducându-se peste drum s-o vadă pe bătrâna doamnă Dezroches. Fu nedumerit că nu-i opreşte nimeni la uşă, care, în învălmăşeala din piaţă, rămăsese deschisă, fără nicio pază. Lumea intra şi ieşea fără încetare, – ofiţeri, oameni de serviciu. Şi parcă forfota aceea din bucătăria scânteietoare punea în mişcare toată casa. Totuşi, nefiind nicio lumină pe scară, trebui să urce pe dibuite. La primul etaj se opri câteva clipe, cu inima zvâcnind, în faţa uşii de la odaia în care ştia că se află împăratul. Dar în odaia aceea nu se auzea niciun zgomot: domnea o tăcere de moarte. Şi sus, în pragul camerei de serviciu, unde fusese silită să se

retragă, bătrâna doamnă Dezroches se sperie mai întâi de el. Pe urmă, după ce îl recunoscu, spuse:

— Oh, măi copile, în ce clipe îngrozitoare ne-a fost dat să ne revedem!... I-aş fi lăsat bucuroasă împăratului casa, dar are, pe lângă dânsul, oameni prea prost crescuţi! Dacă ai şti cum au pus stăpânire pe toate! Au să ardă tot, cu atâta foc cât fac!... El, sărăcuţul, parc-ar fi scos din groapă. Are o înfăţişare atât de tristă...

Pe urmă, când tânărul plecă încercând s-o liniştească, ea îl însoţi, se aplecă peste balustradă şi-i spuse în şoaptă:

— Uite, poţi să-l vezi de aici... Vai, suntem pierduţi cu toţii! Cu bine, băiatul mamei!

Şi Maurice rămase ţintuit pe o treaptă, în bezna de pe scară. Întinzând gâtul el zări, printr-o ferestruică, un spectacol a cărui amintire avea sări rămână neştearsă.

Împăratul se afla acolo, în fundul odăii burgheze, atât de reci, stând în faţa unei măsuţe, luminată la fiecare capăt de un sfeşnic. I se adusese mâncarea. În fund, doi aghiotanţi stăteau tăcuţi. Un servitor, în picioare lângă masă, aştepta. Şi paharul nu fusese clintit din loc, pâinea nici nu fusese atinsă, iar pieptul de pui se răcea în mijlocul farfuriei. Împăratul, nemişcat, privea faţa de masă, cu privirea aceea nesigură, tulbura şi umedă pe care o avea şi la Reims. Dar acum părea şi mai istovit şi, după ce, cu chipul unui om care face uriaşe sforţări, se hotărî să îmbuce de două ori, dădu la o parte cu mâna toate celelalte. Cinase. O expresie de suferinţă, îndurată în taină, îi învineţi încă şi mai mult faţa palidă.

Jos, în clipa când Maurice trecea prin faţa sufrageriei, uşa acesteia se deschise pe neaşteptate şi el zări, prin fumul lumânărilor şi aburul bucatelor, un zaiafet de scutieri, aghiotanţi, şambelani, care goleau de zor sticlele din furgoane, înfulecau păsările şi zvântau sosurile, în mijlocul unui tămbălău grozav. Siguranţa re tragerii îi încânta pe toţi oamenii ăştia, după plecarea depeşei mareşalului. Peste opt zile, la Paris, au să aibă, în sfârşit, paturi curate.

Atunci Maurice simţi dintr-odată oboseala grozavă care-l copleşea: era neîndoielnic, toată armata se retrăgea, şi nu-i

mai rămânea altceva de făcut decât să doarmă, în aşteptarea trecerii corpului 7. Străbătu din nou piaţa şi ajunse, iar la farmacistul Combette, unde, ca într-un vis, luă masa. Pe urmă i se păru că cineva îi pansează piciorul şi-l urcă într-o cameră. Şi se scufundă în noaptea neagră, în uitare. Dormea, zdrobit, fără suflare. Dar, după un timp oarecare, ceasuri sau veacuri, o înfiorare îi tulbură somnul, îl făcu să se ridice din pat, în beznă. Unde se află oare? Ce însemna bubuitul ăsta continuu de tunet care-l trezise? Îşi aduse aminte îndată şi alergă la fereastră, ca să vadă. Jos, în negură, prin piaţa aceasta cu nopţi atât de liniştite de obicei, trecea artileria, un ropot nesfârşit de oameni, de cai, de tunuri, din pricina cărora căsuţele adormite se cutremurau. O spaimă fără temei îl cuprinse în faţa acestei plecări neaşteptate. Ce oră să fi fost? La primărie bătu ceasul patru. Şi el se silea să-şi recapete liniştea spunându-şi că toate astea erau numai începutul executării ordinelor de retragere date în ajun, când, în timp ce întorcea capul, o privelişte îl înspăimântă cu totul: fereastra din colţ, de la casa notarului, era tot luminată şi umbra împăratului, la răstimpuri egale, se desena limpede pe că, într-un profil întunecat. Repede, Maurice îşi trase pantalonii, ca să coboare. Dar se ivi Combette gesticulând, cu un opaiţ în mână.

— Te-am zărit de jos, pe când mă întorceam de la primărie şi m-am urcat să-ţi spun... Închipuie-ţi că nu m-au lăsat să dorm. De doua ore, eu şi primarul ne batem capul cu noile rechiziţii... Da, toate s-au schimbat, iarăşi. Hei, avea dreptate afurisitul ăla de ofiţer care nu voia să se trimită depeşa la Paris!

Şi depănă aşa, multă vreme, fraze întretăiate, fără şir, iar tânărul înţelese în cele din urmă, mut, cu inima strânsă. Către miezul nopţii sosise o telegramă a ministrului de război către împărat, ca răspuns la aceea a mareşalului. Nu se ştia textul ei exact, dar un aghiotant spusese în gura mare, la primărie, că împărăteasa şi consiliul de miniştri se temeau de o revoluţie la Paris, dacă, părăsindu-l pe Bazaine, împăratul s-ar fi întors. Telegrama, cuprinzând

date greşite asupra adevăratelor poziţii ale germanilor şi lăsând impresia că ar crede într-o înaintare a armatei din Châlons, care nu mai corespundea cu realitatea, cerea ofensiva cu orice preţ, cu o înflăcărare pătimaşă fără seamăn.

— Împăratul l-a chemat pe mareşal, adăugă farmacistul, şi au rămas închişi împreună timp de aproape un ceas. Fireşte, nu ştiu ce şi-or fi spus, dar ceea ce mi-au spus toţi ofiţerii e că nu mai batem în retragere şi că marşul spre Meusa a început iar... Am rechiziţionat toate cuptoarele din oraş pentru corpul 1, care va înlocui aici, mâine dimineaţă, corpul 12, a cărui artilerie, după cum vezi, pleacă în momentul de faţă în direcţia Besace. De data asta s-a terminat, pornim spre bătălie!

Se opri. Privea şi el fereastra luminată din casa notarului. Apoi spuse în şoaptă, cu înfăţişarea unui curios care-şi face griji:

— Hm! ce şi-or fi spus oare?... E caraghios, cu toate astea, să te retragi la şase seara, în faţa ameninţării unei primejdii, şi să dai buzna orbeşte, peste ea. În miezul nopţii, când situaţia rămâne absolut aceeaşi!

Maurice asculta mereu duduitul tunurilor, jos, în orăşelul întunecat, tropotul neîntrerupt, valul de oameni care se scurgea către Meusa, spre groaznicul necunoscut al zilei de mâine. Şi, pe îngustele perdele burgheze ale ferestrei, el vedea întruna trecând, la răstimpuri egale, umbra împăratului, vedea necontenitul du-te-vino al acestui bolnav pe care insomnia îl ţinea treaz, stăpânit de nevoia de a se mişca, în ciuda suferinţei lui, şi cu urechile împuiate de zarva cailor şi ostaşilor pe care îi lăsa să fie trimişi la moarte. Aşadar câteva ceasuri fuseseră de ajuns. Acum dezastrul era hotărât, consimţit. Într-adevăr, ce şi-or fi putut spune împăratul şi mareşalul, amândoi siguri de nenorocirea spre care mergea armata, convinşi cu o seară înainte de înfrângere, cunoscând condiţiile înspăimântătoare în care armata avea să se găsească, şi neputând să-şi schimbe părerea dimineaţa, când primejdia se mărea cu fiecare ceas? Planul generalului de Palikao,

marşul fulgerător asupra localităţii Montmédy, şi aşa îndrăzneţ în ziua de 23, poate încă realizabil la 25, cu soldaţi încercaţi şi cu un conducător genial, devenea, la 27, un act de curată nebunie, din pricina şovăielilor continue ale comandamentului şi a demoralizării crescânde a trupelor. Dacă amândoi ştiau acest lucru, de ce se supuneau oare glasurilor nemiloase care le biciuiau nehotărârea? Poate că mareşalul nu avea decât o minte mărginită şi supusă de ostaş, mare prin renunţarea sa. Iar împăratul, care nu mai avea comanda, se lăsa în voia soartei. Li se cerea viaţa lor şi viaţa armatei: şi ei le dădeau. Noaptea aceea a fost noaptea crimei, noaptea îngrozitoare a asasinării unei naţiuni. Căci chiar din acel moment armata se găsea în panică. O sută de mii de oameni erau trimişi la măcel.

Gândindu-se la lucrurile acestea, deznădăjduit şi cutremurat, Maurice urmărea, pe pânza fină a perdelelor bunei doamne Dezroches, umbra neliniştită, fără astâmpăr, care părea mânată din urmă de vocea nemiloasă, venită de la Paris. Oare, în noaptea aceea, împărăteasa nu dorise moartea tatălui, ca fiul să se urce pe tron? Mergi, mergi, fără să priveşti înapoi, prin ploaie, prin noroi, la exterminare, pentru ca suprema partidă a imperiului în agonie să fie jucată până la ultima carte, înainte! înainte! Mori ca un erou pe mormanele de cadavre ale poporului tău, smulge admiraţia cutremurată a lumii întregi, dacă vrei ca ea să-i ierte pe urmaşii tăi!

Şi, fără îndoială, împăratul mergea spre moarte. Jos, focul din bucătărie se stinsese, scutierii, aghiotanţii, şambelanii dormeau. Toată casa era în întuneric. În vremea aceasta, singură, umbra împăratului se ducea şi se întorcea fără încetare, împăcat cu fatalitatea jertfei, în mijlocul zgomotului asurzitor al corpului 12, cam continua să treacă în noapte.

Deodată Maurice se gândi că, dacă înaintarea ar reîncepe, corpul 7 n-ar mai trece prin Le Chêne şi se şi vedea înapoia frontului, despărţit de regimentul său, ca un om care-şi părăsise postul. Nu-şi mai simţea arsura

piciorului: un pansament bine făcut şi câteva ceasuri de odihnă desăvârşită îi potoliseră febra. După ce Combette îi dădu nişte pantofi de-ai lui, nişte pantofi largi, în care se simţea tare bine, el vru să plece chiar în clipa aceea, nădăjduind să mai poată găsi regimentul 106 infanterie pe drumul de la Le Chêne la Vouziers. În zadar încercă farmacistul să-l oprească. Ba vru să-l ducă chiar el, în cabrioleta lui, bătând drumurile la întâmplare, când elevul său, Fernand, se întoarse, explicând că fusese să-şi ia rămas bun de la vară-sa. Vlăjganul acela palid, cu înfăţişare fricoasă, înhămă calul şi îl conduse pe Maurice. Înainte de ceasurile patru un adevărat potop porni să se reverse din cerul întunecat. Felinarele cabrioletei păleau, abia izbutind să lumineze drumul, în mijlocul întinsei câmpii cotropite de apă, plină de zvoniri depărtate, care, la fiecare kilometru, îi făceau să se oprească, încredinţaţi că trece vreo armată.

În timpul ăsta, acolo, lângă Vouziers, Jean nu dormise deloc. De când îi explicase Maurice că retragerea avea să salveze totul, el stătea de veghe, oprindu-şi oamenii să se împrăştie, în aşteptarea ordinului de plecare, pe care ofiţerii puteau să-l dea dintr-un moment într-altul. Către ceasurile două, în întunericul adânc pe care focurile îl spuzeau cu roşu, un ropot grozav de cai trecu peste câmp: era cavaleria care pleca în avangardă, către Ballay şi Quatre-Champs, pentru a supraveghea drumurile de la Boult-aux-Bois şi de la Croixaux-Bois, Peste o oră infanteria şi artileria porniră şi ele, la rândul lor, părăsind în sfârşit poziţiile de la Falaise şi de la Chestres. pe care de două zile nesfârşit de lungi se încăpăţânau să le apere împotriva unui duşman ce nu-şi mai făcea apariţia. Cerul se înnorase, noaptea rămânea adâncă şi fiecare regiment se îndepărta în cea mai mare tăcere, ca o defilare de umbre care se furişau în adâncul negurii. Dar toate inimile băteau de bucurie, de parcă-ar fi scăpat dintr-o capcană. Se şi vedeau lângă zidurile Parisului, în ajunul revanşei.

Jean privea în beznă. Drumul era mărginit de pomi şi lui i se părea că străbate câmpii întinse. Pe urmă veniră urcuşuri şi coborâşuri. Ajunseseră într-un sat, care trebuie

să fi fost Ballay, când norul greu, care întunecase cerul, se revărsă într-o ploaie cumplită. Oamenii erau atât de îmbibaţi de apă, că nici măcar nu se mai supărau, ci înălţau din umeri. Dar trecuseră de Ballay şi, pe măsură ce se apropiau de Quatre-Champs, vântul pornea în rafale tot mai furioase. Dincolo, după ce urcară pe podişul întins ale cărui pământuri golaşe ţin până la Noirval, uraganul suflă cu turbare şi fură biciuiţi de un potop înspăimântător. Şi în mijlocul acestor câmpii, un ordin opri, rând pe rând, toate regimentele. Tot corpul al 7-lea, treizeci şi ceva de mii de oameni, se găseau adunaţi acolo, în zorii zilei, o zi noroioasă, sub şiroirea apei cenuşii. Ce se întâmplase? Ce însemna oprirea asta? O nelinişte îşi făcuse drum printre rânduri. Unii spuneau că ordinele de marş fuseseră schimbate. Li se dăduse ordinul să lase arma la picior, dar li se interzisese să rupă rândurile ori să stea jos. Câteodată vântul mătura podişul înalt cu o asemenea furie, încât trebuiau să se strângă unii în alţii ca să nu fie târâţi. Ploaia îi orbea, le pătrundea la piele, o ploaie îngheţată li se prelingea pe sub haine. Şi două ceasuri se scurseră aşa, într-o chinuitoare aşteptare, fără să ştie careva de ce, în mijlocul spaimei care, iarăşi, înfiora toate inimile.

Cu cât se lumina mai bine de ziuă Jean încerca să se dumirească. Îi arătaseră, la nord-vest, de cealaltă parte a satului Quatre-Champs, drumul spre Le Chêne, care mergea pe o colină. Atuncea, de ce o luaseră la dreapta, în loc s-o ia la stânga? Apoi, ceea ce-l interesa, era Statul-major instalat la Converserie, o fermă rătăcită la marginea podişului. Cei de-acolo păreau tare îngroziţi: ofiţerii alergau, discutau cu gesturi mari. Şi nimic nu se întâmplă. Ce-or fi aşteptat? Podişul era, cât vedeai cu ochii, un fel de amfiteatru, cu mirişti peste care se zăreau, la nord şi la est, cuhni împădurite. Spre sud se întindeau păduri dese, în timp ce printr-o deschizătură, spre apus, se zărea valea Aisnei, cu căsuţele albe din Vouziers. Mai la vale de Converserie se ridica vârful ascuţit al clopotniţei din Quatre-Champs, acoperită cu plăci de ardezie, pierdută în potopul acela turbat sub care păreau că se dizolvă cele câteva

acoperişuri sărăcăcioase din sat, năpădite de muşchi. Şi, în timp ce Jean se uita în lungul drumului care urca, văzu foarte lămurit o cabrioletă sosind în trap întins pe şoseaua plină de pietriş, transformată în şuvoi.

Era Maurice care, în cele din urmă, de pe colina din faţă, la un cot al drumului, zărise corpul 7. De două ceasuri bătea drumurile, înşelat de informaţiile unui sătean, rătăcit din pricina ticăloşiei însoţitorului său, care tremura de frica prusacilor. Cum ajunse la fermă, sări din cabrioletă şi îşi găsi îndată regimentul.

Jean, înmărmurit, îl strigă:

— Cum aşa, tu eşti? Păi de ce? Doar treceam noi să te luăm!

În două vorbe Maurice îi rezumă toată mânia şi necazul lui.

— Ei, da… Nu mai mergem pe drumul din sus. O luăm pe dincolo, în jos, ca să crăpăm cu toţii!

— Bine! spuse celălalt, alb ca varul, după un timp. Cel puţin o să crăpăm împreună.

Şi aşa cum se despărţiseră, cei doi bărbaţi se îmbrăţişară iar când se întâlniră. Sub ploaia care continua să-i biciuiască, soldatul intră în rând, în timp ce caporalul dădea exemplu, ud până la piele, fără să se plângă.

Dar acum vestea umbla singură. Nu se mai retrăgeau spre Paris: se îndreptau iar către Meusa. Un aghiotant ai mareşalului adusese corpului 7 ordinul de instalare la Nouart, în timp ce corpul 5, care se îndrepta spre Beauclair, urma să ocupe flancul drept al armatei, iar corpul 1 avea să înlocuiască, la Le Chêne, corpul 12, în marş către Besace, la aripa stângă. Şi dacă, de trei ceasuri, treizeci şi ceva de mii de oameni stăteau pe loc, cu arma la picior, în aşteptare, în bătaia ploii cumplite, asta se datora faptului că generalul Douay, în mijlocul regretabilei zăpăceli a acestei noi schimbări de front, era profund îngrijorat de soarta detaşamentului, trimis înainte, în ajun, către Chagny. Trebuia mai întâi ca detaşamentul să revină la unitate. Coloana acestui detaşament, după cât se spunea, fusese tăiată de coloana corpului 12, la Le Chêne, Apoi o parte din

materiale, toate atelierele artileriei, luându-l pe un drum greşit, se întorceau de la Terron pe drumul Vouziersului, unde urmau să cadă fără doar şi poate în mâinile nemţilor. Nici nu se pomenise dezordine mai mare şi nelinişte mai chinuitoare.

O cumplită deznădejde îşi făcu loc, atunci, printre soldaţi. Mulţi voiau să se aşeze pe raniţe, în noroiul podişului ăstuia pătruns de apă şi să-şi aştepte moartea, în ploaie. Rânjeau zeflemitori, îşi insultau comandanţii: Oho! halal de aşa căpetenii fără cap, care stricau seara ce înfiripaseră dimineaţa, care se plimbau când duşmanul nu era aproape şi fugeau de îndată ce se arăta! O ultimă demoralizare făcuse din această armată o turmă fără credinţă, fără disciplină, care era trimisă la căsăpire fără noimă, în voia drumurilor. Colo, spre Vouziers, răsunaseră nişte împuşcături, schimbate între ariergarda corpului 7 şi avangarda trupelor germane şi, de câteva clipe, toate privirile se îndreptau către valea Aisnei, unde, într-o înseninare trecătoare, urcau spre cer învolburări de fum gros şi negru: aflară că ardea satul Falaise, incendiat de ulani. Toţi fură cuprinşi de mânie. Cum asta? Vasăzică prusacii erau acolo acum! Îi aşteptaseră două zile, ca să le dea răgaz să ajungă. Apoi fugeau din faţa lor. Nelămurit, până şi în minţile cele mai mărginite creştea mânia faţă de ireparabila greşeală înfăptuită, de aşteptarea aceea dobitocească, de capcana aceea în care căzuseră: cercetaşii armatei a IV-a ţinând pe loc brigada Bordas, opriseră, împietriseră pe loc unul câte unul corpurile armatei din Châlons, pentru a îngădui prinţului regal al Prusiei să ajungă în fugă cu armata a III-a. Şi, în momentul de faţă, datorită neştiinţei mareşalului, care încă nu bănuia ce trupe are în faţa lui, se desăvârşea joncţiunea, corpul 7 şi corpul 5 urmând să fie hărţuite, sub necontenita ameninţare a unui dezastru.

Maurice privea în zare cum ardea Falaise. Dar respirară uşuraţi: coloana pe care o credeau pierdută îşi făcu apariţia pe drumul de la Le Chêne. Imediat, în timp ce divizia întâia rămânea la Quatre-Champs, în aşteptare, pentru protecţia

nesfârşitului convoi de bagaje, divizia a doua îşi reîncepea înaintarea, ajungând în Boult-aux-Bois prin pădure, în timp ce divizia a treia se instala, la stânga, pe dealurile de la Belleville, ca să asigure comunicaţiile. Şi, când, în cele din urmă, tocmai în clipa în care ploaia devenea şi mai năprasnică, regimentul 106 infanterie părăsea podişul, reluându-şi marşul criminal către Meusa, spre necunoscut, lui Maurice îi veni în minte umbra împăratului, plimbându-se încolo şi încoace, cu paşi monotoni, pe perdeluţele bătrânei doamne Dezroches. Vai de această armată a disperării, armata aceasta gata de sacrificiu, care era trimisă la o pieire sigură, pentru salvarea unei dinastii! Mergi, mergi, înainte, fără să te uiţi îndărăt, prin ploaie, prin noroi, către nimicire!

VI

— Sfinte Dumnezeule! spuse a doua zi dimineaţă Chouteau, trezindu-se frânt de oboseală şi îngheţat sub cort – ce-aş mai mânca o ciorbă fierbinte cu nişte hălci de carne în ea!

La Boult-aux-Bois, unde se opriseră, nu li se dăduse, seara, decât o porţie mică de cartofi, intendenţa fiind din ce în ce mai buimăcită şi mai dezorganizată din cauza marşurilor fără ţel care nu mai conteneau şi o făceau să nu întâlnească niciodată trupele la locurile stabilite dinainte. Nimeni nu mai ştia, din cauza dezordinii care domnea pe drumuri, cum să găsească turmele acestea rătăcitoare şi, în curând, aveau să îndure foametea.

Loubet, întinzându-se, rânji disperat..

— Ehe, băiete, aşa-i! S-a zis cu gâştele fripte pe sfoară!

Grupa era posomorâtă şi morocănoasă. Când nu mâncau, totul mergea prost. Unde mai pui, colac peste pupăză, şi ploaia care nu mai contenea şi noroiul în care dormiseră.

Văzându-l pe Pache că-şi face cruce, după ce-şi spusese în gând rugăciunea de dimineaţă, Chouteau continuă furios:

— Ia cere-i, bă, lui Dumnezeu ăla al tău, drăguţul, să ne trimită nişte cârnaţi şi câte-o halbă la fiecare!

— Aoleu, de-am avea măcar o pită, barem să ne săturam de pâine! spuse suspinând Lapoulle, care suferea de foame mai mult decât ceilalţi, chinuit de pofta lui grozavă de mâncare.

Dar locotenentul Rochas le luă piuitul. Ce ruşine să stea cu gândul numai la crăpelniţă! El unul îşi strângea cureaua la pantaloni. De când într-adevăr lucrurile mergeau prost, iar uneori se auzeau împuşcături în depărtare, el îşi

regăsise toată încrederea lui îndârjită. Pentru că prusacii se aflau acum aproape, ei bine, era foarte simplu: avea să-i bată! Şi dădea din umeri, în spatele căpitanului Beaudoin, tinerelul ăsta, cum îi spunea el, care-şi pierduse fără urmă bagajele şi, mâhnit peste măsură, cu buzele strânse şi cu faţa palidă, tuna şi fulgera necontenit să nu mănânci deloc – mai treacă-meargă! Dar faptul că nu putea să se primenească îl scotea din sărite.

Maurice se deşteptase, copleşit şi înfrigurat. Piciorul lui, mulţumită încălţămintei largi, nu se mai umflase. Dar potopul din ajun, din cauza căruia mantaua lui mai era şi acum leoarcă, îi înţepenise tot trupul. Şi, trimis în corvoadă după apă pentru cafea, privea câmpia, la capătul căreia este aşezat Boult-aux-Bois: pădurile urcă spre vest şi spre nord, o costişă se ridică până la satul Belleville; în timp ce, către Buzancy, la răsărit, se întind mari câmpii netede, cu ondulaţii uşoare, în care se ascund nişte cătune. Oare dinspre partea asta aşteptau duşmanul? Pe când se întorcea de la pârâu, cu bidonul plin, o familie de ţărani cu lacrimi în glas, îl chemă în pragul unei căsuţe, îl întrebară dacă soldaţii aveau să se oprească odată locului, ca să-i apere. Căci în acel urdiniş de ordine care se băteau cap în cap, corpul al 5-lea străbătuse ţinutul de trei ori până acum. În ajun se auzise tunul dinspre Bar. Hotărât lucru, prusacii nu mai erau nici la două leghe. Şi, când Maurice le răspunse că şi corpul al 7-lea avea să plece, fără doar şi poate, bieţii oameni începură să se tânguiască. Aşadar îi părăseau. Ostaşii nu veneau să se bată. De aceea îi vedeau ei apărând şi dispărând mereu, mereu fugari.

— Cei care doresc zahăr – zise Loubet turnând cafeaua – n-au decât să-şi moaie degetul în ea şi să aştepte să se topească.

Nimeni nu râse. Îi supăra, totuşi, cafeaua asta fără zahăr. Măcar de-ar fi avut ceva pesmeţi! În ajun, pe podişul de lângă Quatre-Champs, ca să le mai treacă de urât, îşi terminaseră mai toţi proviziile din raniţe, ronţăind până şi fărâmiturile. Dar, spre norocul lor, grupa lor făcu rost de vreo zece-doisprezece cartofi, pe care şi-i împărţiră.

Maurice, cu maţele ghiorăind, se tânguia:

— Dacă ştiam una ca asta, aş fi cumpărat de la Le Chêne nişte pâine!

Jean asculta dus pe gânduri. La deşteptare avusese o discuţie cu Chouteau, pe care voise să-l trimită la o corvoadă de lemne şi care refuzase cu neobrăzare, spunând că nu e rândul lui. De când totul mergea din rău în mai rău indisciplina creştea, comandanţii nu mai îndrăzneau, până la urmă, să mai facă nicio observaţie. Şi Jean, cu calmul lui minunat, înţelesese că nu trebuia să mai facă uz de autoritatea lui de caporal dacă nu voia să-i împingă la acte de indisciplină făţişă. Se făcuse pâinea lui Dumnezeu. Părea că nu mai e decât un fârtat al lor, cărora experienţa lui continua să le aducă servicii importante. Dacă grupa lui nu mai era chiar aşa de bine hrănită ca înainte, tot nu răbda de foame până acum, ca atâtea altele. Dar mai ales suferinţa lui Maurice îl înduioşa. Îl vedea cum slăbeşte, îl privea îngrijorat, întrebându-se cum o să poată băiatul ăsta firav s-o ducă până la capăt.

Când Jean îl auzi pe Maurice plângându-se că nu are pâine, se sculă, se făcu o clipă nevăzut şi se întoarse, după ce scotocise prin raniţă. Şi strecurându-i un pesmet, îi spuse:

— Na! Ascunde-l, că n-am pentru toată lumea.

— Şi tu? întrebă tânărul, foarte mişcat.

— Eu? Nu-mi duce tu grija… Mai am doi.

Era adevărat, păstrase cu sfinţenie trei pesmeţi, în eventualitatea unei lupte, ştiind că pe câmpul de bătaie te cuprinde foamea. Şi apoi mâncase un cartof. Asta-i era de ajuns. Mai târziu avea să vadă el.

Către ceasurile zece corpul al 7-lea porni iar. La început mareşalul avusese de gând, pesemne, să-l trimită prin Buzancy, la Stenay, pe unde ar fi trecut Meusa. Dar prusacii, luând-o înaintea armatei din Châlons, probabil că şi ajunseseră la Stenay şi unii spuneau chiar că ar fi la Buzancy. De aceea, împins în felul ăsta către nord, corpul al 7-lea primise ordinul să se îndrepte spre Besace, la vreo douăzeci şi ceva de kilometri de Boultaux-Bois, pentru ca

de acolo, a doua zi să treacă Meuna la Mouzon. Porneau încruntaţi. Oameni lihniţi ele foame, neodihniţi, istoviţi de oboseală şi de aşteptările din zilele trecute, murmurau. Iar ofiţerii, cătrăniţi, lăsându-se pradă neliniştii pricinuite de catastrofa spre care mergeau, se plângeau de inactivitatea asta, se supărau că nu se duseseră să sprijine, lângă Buzancy, corpul al 5-lea, ale cărui tunuri le auziseră bubuind. Corpul ăsta, la rândul lui, trebuia să bată în retragere şi să se îndrepte din nou spre Nouart, în vreme ce corpul al 12-lea pleca de la Besace cu destinaţia Mouzon, iar corpul întâi lua direcţia Raucorut. Era un ropot de turmă grăbită, hărţuită de câini, care se înghesuia spre Meusa asta atât de jinduită, după întârzieri şi rătăciri fără sfârşit.

Când regimentul 106 părăsi Boult-aux-Bois, pe urmele cavaleriei şi artileriei, în scurgerea vastă a celor trei divizii care tărcau câmpia cu oameni în marş, cerul se acoperi din nou cu nori vineţii şi grei, a căror negreală îi întristă de-a binelea pe ostaşi. Regimentul o luă pe drumul mare dinspre Buzancy, străjuit de plopi înalţi. La Germond, sat cu grămezi de bălegar fumegând în faţa porţilor înşirate de amândouă părţile drumului, femeile plângeau în hohote, îşi luau copiii şi-i întindeau spre trupele care treceau, în semn că ar fi trebuit să-i ia şi pe ei. Nu se mai găsea acolo nicio îmbucătură de pâine şi nici măcar un cartof. Pe urmă, în loc să meargă mai departe, către Buzancy, regimentul 106 o luă la stânga, îndreptându-se spre Authe. Şi oamenii, văzând iar de cealaltă parte a câmpiei, pe deal, satul Belleville, prin care trecuseră cu o zi înainte, îşi dădură seama că se întorseseră îndărăt.

— Sfinte Dumnezeule! tună Chouteau. Ăştia ne cred nişte titirezuri.

Şi Loubet adăugă:

— Ăştia generali, nu glumă! O iau când hăis, când cea! Se vede treaba că nici nu se sinchisesc de picioarele noastre.

Toţi se mâniau. Nu se cade să istoveşti oamenii în felul ăsta, aşa, de dragul de a-i plimba de colo-colo. Şi, pe câmpurile golaşe, prin viroage, ei mergeau în coloană, pe

două rânduri, câte unul de fiecare parte şi printre ei circulau ofiţerii. Dar nu mai era, ca a doua zi după Reims, în Champagne, un marş înveselit de glume şi de cântece, cu raniţa purtată ştrengăreşte, cu umerii uşuraţi de nădejdea că-i vor întrece pe prusaci şi că-i vor învinge. Acum, muţi, supăraţi, îşi târşeau picioarele, urându-şi puştile care le răneau umerii şi raniţele care parcă-i striveau. Pierzându-şi încrederea în comandanţi şi lăsându-se năpădiţi de o atât de completă deznădejde, nu mai înaintau decât ca o cireadă de vite sub urgia biciului. Armata asta vrednică de plâns îşi începea drumul suferinţelor. De câteva clipe Maurice, totuşi, era foarte atent. Spre stânga vâlcelele se înşirau una după alta şi el tocmai văzuse un călăreţ ieşind dintr-o pădurice îndepărtată. Aproape imediat apăru altul şi pe urmă încă unul. Câteşitrei stăteau nemişcaţi, mari cât pumnul, cu conturul precis şi fin al unor jucării. Se gândea că trebuie să fie vreun post înaintat de husari, vreo patrulă de recunoaştere care se întoarce, când nişte puncte lucitoare, pe umeri, fără îndoială strălucirea unor epoleţi de alamă, îl puseră pe gânduri.

— Ia uită-te colo! spuse el dându-i cu cotul lui Jean, care era lângă dânsul. Ulanii!

Caporalul căscă ochii mari.

— Ce vorbeşti?

Erau, într-adevăr, nişte ulani, cei dintâi prusaci pe care-i zărea regimentul 106. De vreo şase săptămâni încoace de când se aflau în război, nu numai că nu trăseseră un cartuş, dar nici nu văzuseră picior de inamic. Vestea zbura din om în om. Toţi ochii se întoarseră, cuprinşi de o curiozitate tot mai mare. Păreau foarte prezentabili ulanii ăştia.

— Unul dintre ei pare dolofan de tot, spuse Loubet.

Dar la stânga pădurii, pe un platou, se ivi un escadron întreg. Şi în faţa acestei apariţii ameninţătoare coloana se opri. Sosiră ordine. Regimentul 106 luă poziţie de luptă după nişte pomi, pe malul unui pârâu. Nişte unităţi de artilerie se şi întorceau în galop şi se instalară pe o ridicătură. Pe urmă, timp de aproape două ceasuri, rămaseră pe loc, în linie de bătaie, până târziu, fără să se

mai întâmple ceva nou. La orizont, masa de călăreţi inamici rămânea nemişcată. Şi, înţelegând în cele din urmă că se pierdea un timp preţios, porniră din nou la drum.

— Ei, şopti Jean cu părere de rău, nici de data asta n-are să fie nimic.

Şi lui Maurice îi ardeau palmele să tragă măcar un glonţ. Şi iar se gândea la greşeala făcută în ajun, când nu se duseseră să sprijine corpul 5. Dacă prusacii nu atacau, asta însemna că nu aveau încă destulă infanterie la îndemână, astfel că demonstraţiile lor de cavalerie, de la distanţă, nu puteau să aibă alt ţel decât să întârzie corpurile în marş. Căzuseră iarăşi în cursă. Şi, în adevăr, începând din acel moment, regimentul 106 îi văzu mereu pe ulani, la stânga, la orice cută de teren. Îl urmăreau, îl supravegheau, dispăreau după o fermă, ca să se arate din nou la un colţ de pădure.

Încetul cu încetul ostaşii se enervau văzându-se astfel învăluiţi de la distanţă, ca în ochiurile unei plase invizibile.

— Ei, ăştia ne scot din sărite! repetau până şi Pache şi Lapoulle. Cu câtă plăcere le-am trimite câteva gloanţe!

Dar mergeau, mergeau mereu, cu mare greutate, într-un pas greoi care obosea repede. În nelinişstea acestei etape simţeai duşmanul cum se apropie din toate părţile, aşa cum simţi că se apropie furtuna înainte ca ea să se iveească în zare. Se dăduseră ordine severe pentru buna purtare a ariergărzii şi codaşii dispăruseră, fiecare având siguranţa că, în urma corpului, prusacii adunau totul. Infanteria lor sosea într-un marş fulgerător, în timp ce regimentele franceze, istovite de oboseală, paralizate, se învârteau pe loc.

La Authe cerul se însenină şi Maurice, care se conducea după soare, observă că în loc să meargă mai departe, spre Le Chêne, la trei leghe bune de acolo, o luau în marş drept spre est. Era ceasul două. Sufereau din pricina căldurii copleşitoare, după ce dârdâiseră în ploaie timp de două zile. Drumul cu ocoluri lungi trecea prin câmpii deşerte. Nicio casă, nicio ţipenie de om. Ici-colo câte o pădurice tristă, în mijlocul întristării pământurilor golaşe. Şi tăcerea

apăsătoare a singurătăţii îi cuprinsese pe soldaţi, care, cu capul plecat, asudaţi, îşi târau picioarele. În sfârşit apăru Saint-Pierremont, – câteva case goale pe un deluşor. Nu trecură prin sat. Maurice constată că ocoleau imediat la stânga, îndreptându-se iar spre nord, către Besace. De data asta înţelese că drumul fusese ales pentru ca ei să se străduiască să ajungă la Mouzon înaintea prusacilor. Dar oare aveau sorţi de izbândă cu nişte trupe atât de obosite, atât de demoralizate? La Saint-Pierrmont, cei trei ulani se arătaseră iarăşi, în depărtare, la cotul unui drum care venea de la Buzancy. Şi, în timp ce ariergarda părăsea satul, o baterie fu descoperită, câteva obuze căzură fără să facă vreo pagubă. Nu răspunseră. Marşul continua din ce în ce mai greu.

De la Saint-Pierremont la Besace sunt trei leghe bune şi Jean, căruia Maurice îi spunea asta, făcu un gest deznădăjduit: oamenii n-au să mai poată face doisprezece kilometri. Vedea el după semne sigure, după gâfâiala lor, după chipurile lor rătăcite» Drumul suia mereu printre două dealuri care se strângeau tot mai mult. Fură siliţi să facă o haltă. Dar odihna asta le amorţi şi mai mult picioarele. Iar când trebuiră să plece din nou la drum fu şi mai greu: regimentele nu mai înaintau, oamenii căzeau din picioare. Jean, văzându-l pe Maurice că se face alb ca varul şi că-i gata să leşine de oboseală, pălăvrăgea aşa cum nu-i era de fapt obiceiul, încerca să-i împuieze capul cu un potop de vorbe, ca să-l ţină treaz, în mişcarea automată a marşului, devenită inconştientă.

— Vasăzică soră-ta locuieşte la Sedan. Poate c-o să trecem şi noi pe-acolo.

— Pe la Sedan nici gând! Nu-i ăsta drumul nostru. Ar fi o nebunie.

— Şi soră-ta e tânără?

— Păi, e de vârsta mea. Ţi-am spus că suntem gemeni.

— Seamănă cu tine?

— Da, tot blondă. A, dar cu un păr ondulat, aşa de moale! … E micuţă, cu o figură gingaşă… Şi-i atât de liniştită!… Draga mea Henriette!

— Vă iubiţi mult?

— Da, da.

Tăcură şi Jean, privindu-l pe Maurice, observă că ochii i se închideau şi că era gata să cadă.

— Hei, puişorule… Ţine-te bine, ce Dumnezeu! Dă să-ţi duc eu puşcoacea asta un moment, ca să te mai odihneşti puţin… O să lăsăm pe drum jumătate din oameni: nici gând să putem merge mai departe pe ziua de azi!

Tocmai zărise în faţă satul Oches, cu cele câteva cocioabe ale lui căţărate pe o costişă. Biserica, de un galben intens, cocoţată sus de tot, printre pomi, domina priveliştea.

— Acolo o să dormim, sunt sigur.

Ghicise. Generalul Douay, care vedea grozava sfârşeală a trupelor, nu mai spera să ajungă în Besace în ziua aceea. Dar ceea ce-l făcu mai ales să ia hotărârea asta fu sosirea convoiului, a acelui convoi buclucaş, pe care-l târa după ei de la Reims şi ale cărui vehicule şi animale, înşirate pe o distanţă de trei leghe, îi îngreuiau atât de groaznic marşul. De la Quatre-Champs el dăduse ordinul să fie îndreptat direct către Saint-Pierremont. Şi de-abia la Oches coloanele se alăturau corpului, într-o asemenea stare de istovire, încât caii nu mai voiau să se clintească din loc. Se şi făcuse ceasul cinci. Generalul, temându-se să între în cheile Stonnei, socoti că-i mai nimerit să renunţe la parcurgerea întregii etape hotărâte de mareşal. Se opriră şi întinseră corturile. Coloanele rămaseră jos, în păşuni, păzite de o divizie, în timp ce artileria se instala în spate, pe dealuri, iar brigada care urma să treacă în ariergardă, a două zi, rămânea pe o ridicătură în faţa satului Saint-Pierremont.

O altă divizie, din care făcea parte brigada Bourgain-Desfeuilles, îşi instală corturile îndărătul bisericii, pe un podiş larg, mărginit de o pădure de stejari.

Se lăsa noaptea când regimentul 106 putu să se instaleze, în cele din urmă, la marginea acelei păduri, aşa de mare fusese zăpăceala în alegerea şi indicarea amplasamentelor.

— Uf! spuse Chouteau înfuriat, eu nu mai mănânc, mă

culc!

Aşa strigau toţi. Mulţi nici n-aveau puterea să-şi instaleze corturile, adormeau pe unde cădeau, ca nişte buşteni. De altfel, ca să poată mânca, ar fi trebuit ca intendenţa să distribuie hrană; dar intendenţa, care aştepta corpul al 7-lea la Besace, nu era la Oches. În uitarea şi debandada generală gornistul nici nu mai sună adunarea caporalilor pentru aprovizionare. Se aproviziona cine putea. Din acel moment nu se mai distribuiră alimente. Ostaşii trebuiau să trăiască din proviziile pe care se presupunea că le aveau în raniţă. Iar raniţele erau goale. Puţini mai găsiseră vreo coajă pe fundul lor, fărâmiţele huzurului în care trăiseră la Vouziers. Mai aveau cafea. Cei care se mai puteau ţine pe picioare băură cafea fără zahăr.

Când Jean vru să-şi împartă hrana, adică să mănânce unul dintre pesmeţi şi să-l ofere pe celălalt lui Maurice, îşi dădu seama că acesta dormea adânc. O clipă se gândi să-l trezească; pe urmă, cu stoicism, puse pesmeţii la locul lor, pe fundul raniţei, cu nesfârşită grijă, ca şi cum ar fi ascuns o comoară şi se mulţumi şi el cu cafea, ca şi ceilalţi. Le ceruse să instaleze cortul. Când se întoarse Loubet din expediţie, aducând nişte morcovi dintr-o grădină apropiată, îi găsi pe toţi tolăniţi sub cort. Neavând cum să-i gătească, îi ronţăiră cruzi. Dar mai rău îşi întărâtară foamea cu ei şi Pache se îmbolnăvi.

— Nu, nu, lasă-l să doarmă, spuse Jean lui Chouteau, care-l scutura pe Maurice ca să-i dea şi lui partea cuvenită.

— Ah, zise Lapoulle, mâine, când vom ajunge în Angoulème, o să avem pâine... Am avut un văr militar, la Angoulême. Fainã garnizoanã.

Toţi se mirau. Chouteau strigă:

— Cum, la Angoulême? Ia te uită un neghiob care se crede la Angoulême!

Şi nu fu chip să scoată o lămurire de la Lapoulle. Credea omul că mergeau la Angoulême. Tot el susţinuse, dimineaţa, la vederea ulanilor, că erau nişte soldaţi de-ai lui Bazaine.

Tabăra se scufundă în beznă, într-o tăcerea de moarte.

Cu toată răcoarea nopţii nu era voie să se aprindă focuri. Se ştia că prusacii sunt la câţiva kilometri. Chiar şi zgomotele se înăbuşeau, de teamă să nu le atragă atenţia. Ofiţerii îşi şi înştiinţaseră oamenii că vor pleca pe la patru dimineaţa, ca să mai câştige din timpul pierdut, şi toţi, pe apucatelea, dormeau pe rupte, frânţi. Din corturile împrăştiate, respiraţia acestor mulţumi adormite se ridica în noapte de-ai fi zis ca auzi însăşi răsuflarea pământului.

Deodată o împuşcătură deşteptă detaşamentul. Era încă noapte adâncă. Să tot fi fost cam pe la ceasurile trei. Toţi săriră ca arşi. Alarma se întinse de la unul la altul. Credeau că atacă inamicul. Când colo, cine credeţi că era? Loubet, care, neputând să doarmă, se gândise să dea o raită prin pădurea de stejari, în care cu siguranţă că erau iepuri. Ce mai ospăţ dacă, în zori, le-ar aduce plocon camarazilor vreo doi iepuri! Dar, în timp ce-şi căuta un loc bun de pândă, auzise nişte oameni venind spre el. vorbind şi sfărâmând vreascurile în picioare, şi speriindu-se, trăsese, crezând că are de-a face cu nişte prusaci.

Maurice, Jean şi alţii se şi apropiau, când auziră o voce răguşită:

— Nu trageţi, pentru Dumnezeu!

Era, la marginea pădurii, un vlăjgan slab, a cărui barbă deasă şi încurcată de-abia se desluşea. Purta o haină cenuşie, strânsă pe mijloc cu un centiron roşu, şi avea o puşcă în bandulieră. Imediat le spuse că e francez, partizan cu gradul de sergent şi că vine cu doi oameni de-ai lui tocmai din pădurile de la Dieulet, ca să dea unele informaţii generalului.

— Hei, Cabasse! Ducat! strigă el întorcându-se, hei, mă, gură-cască, veniţi odată!

Fără îndoială, cei doi oameni se speriaseră. Se apropiară, totuşi, – Ducat, mic şi gros, pământiu la faţă. mai mult chel, Cabasse, lung şi uscat, cu faţa oacheşă, cu un nas lung şi subţire ca o lamă de cuţit.

În vremea asta Maurice, care-l cerceta atent cu privirea pe sergent, mirat, îl întrebă în cele din urmă:

— Ia ascultă, dumneata nu eşti cumva Guillaume

Sambuc, din Remilly?

Şi, fiindcă acesta, după un moment de şovăială, cu înfăţişarea unui om îngrijorat, spuse da, tânărul se trase puţin înapoi, căci Sambuc ăsta era cunoscut ca o mare secătură, demn urmaş al unei familii de pădurari care o luase razna: tatăl, un beţivan găsit într-o seară cu beregata tăiată, la marginea pădurii, mama şi fata cerşetoare şi hoaţe, încăpute în cine ştie ce bordel. El, Guillaume, era braconier şi făcea contrabandă. Un singur pui din haita asta de lupi crescuse cinstit: Prosper, vânător într-un regiment din Africa. Înainte de a fi avut norocul să fie soldat el se făcuse rândaş într-o fermă, din pricină că nu putea să sufere pădurea.

— L-am văzut pe fratele dumitale la Reims şi la Vouziers, spuse iar Maurice. E bine sănătos.

Sambuc nu-i răspunse. Apoi, ca să i-o reteze scurt, spuse:

— Duceţi-mă la general. Spuneţi-i că partizanii din pădurile de la Dieulet au să-i comunice un lucru important.

Atunci, în timp ce se întorceau spre tabără, Maurice se gândi la unităţile de partizani în care-şi puseseră atâtea nădejdi şi care, din toate părţile, provocau numai nemulţumiri. Ele trebuiau să-l atragă în cursă, să-l aştepte pe duşman îndărătul tufişurilor, să-l hărţuiască, să-i omoare sentinelele, să controleze pădurile ca niciun prusac să nu mai iasă. Dar în realitate ele ajunseseră spaima ţăranilor, pe care-i apărau prost şi cărora le pustiau ogoarele. Urând serviciul militar obişnuit, toate lepădăturile se îmbulzeau să se înroleze în ele, fericiţi că scapă de disciplină şi pot să cutreiere tufişurile ca nişte bandiţi, afumaţi de băutură, dormind şi ospătându-se la voia întâmplării. În unele din aceste unităţi recrutarea fusese cu adevărat vrednică de plâns.

— Hei, Cabasse, hei, Ducat – spunea întruna Sambuc, întorcându-se la fiecare pas – veniţi încoace, trântorilor!

Şi pe ceilalţi doi îi bănuia Maurice că sunt de o teapă cu el. Cabasse, vlăjganul acela uscăţiv, de fel din Toulon, fost chelner într-o cafenea la Marsilia, avusese niţel de-a face cu poliţia corecţională, o întreagă dandana cu un furt rămas

nelămurit. Ducat, bondocul dolofan, fost portărel la Blainville, silit să-şi părăsească funcţia din pricina unei încurcături cu nişte fetiţe, fusese cât pe aci să ajungă în faţa curţii cu juraţi, pentru aceleaşi ticăloşii, la Raucourt, unde era contabil la o fabrică. Ultimul cita principii de drept în latineşte, pe când celălalt de-abia ştia să citească; dar amândoi se potriveau de minune, ca o pereche primejdioasă de mutre deochiate.

La ora asta oamenii din corturi începeau să se trezească. Jean şi Maurice îi duseră pe partizani la căpitanul Beaudoin, care îi luă cu el la colonelul de Vineuih Colonelul le puse diferite întrebări, dar Sambuc, conştient de importanţa lui, voia să vorbească numai cu generalul. Şi fiindcă generalul Bourgain-Desfeuilles, care dormise la preotul din Oches, tocmai se ivise pe uşă, îmbufnat din cauza sculatului ăsta în inima nopţii, pentru o altă zi de foamete şi de osteneli, îi privi furios pe oamenii aduşi în faţa lui.

— De unde vin? Ce vor?... Aha! voi sunteţi partizani! Alţi târâie-brâu, aşa-i?

— Domnule general – explică Sambuc, fără să-şi piardă cumpătul – noi ocupăm cu camarazii noştri pădurile de la Dieulet.

— Dar pe unde mai vin şi pădurile alea de la Dieulet?

— Între Stenay şi Mouzon, domnule general.

— Stenay, Mouzon, habar n-am! Cum vreţi s-o mai scot la capăt cu toate numele astea noi?

Încurcat, colonelul de Vineuil interveni, discret, pentru a-i aduce aminte că Stenay şi Mouzon erau pe Meusa şi că, deoarece germanii ocupaseră primul din cele două oraşe amintite, trupele franceze aveau să încerce să treacă fluviul, mai în sus, pe podul din cel de-al doilea oraş.

— În sfârşit, domnule general – continuă Sambuc – am venit să vă înştiinţăm că pădurile de la Dieulet. la ora actuală, sunt pline de prusaci... Ieri, în timp ce corpul al 5-lea pleca din Bois-les-Dames, a avut loc o ciocnire, înspre Nouart...

— Cum, au fost lupte ieri?

— Sigur, domnule general, corpul al 5-lea s-a luptat

bătând în retragere şi în noaptea asta trebuie să fi ajuns la Beaumont. Atunci, în timp ce alţi camarazi s-au dus să-l informeze despre mişcările inamicului, noi ne-am gândit să venim să vă arătăm situaţia, ca să-i săriţi în ajutor, deoarece cu siguranţă mâine dimineaţa se va găsi în faţa a şaizeci de mii de oameni.

La auzul acestei cifre generalul Bourgain-Desfeuilles dădu din umeri.

— Şaizeci de mii de oameni? Ce tot spui? De ce nu o sută de mii?... Ai năzăreli, băiete. Din cauza fricii ai văzut dublu. Nu se poate să fie atât de aproape de noi şaizeci de mii de oameni fără să ştim.

Şi rămase cu încăpăţânare la părerea lui. Degeaba aduse Sambuc în sprijinul său mărturiile lui Ducat şi Cabasse.

— Am văzut tunurile, afirmă provenţalul. Şi ticăloşii ăştia trebuie să fie turbaţi dacă au cutezat să le vâre pe drumurile din pădure, unde se înfundă până la glezne, din cauza ploilor din ultima vreme.

— Îi călăuzeşte careva, sigur, declară fostul portărel.

Dar generalul, de la Vouziers încoace, nu mai credea în concentrarea celor două armate germane, cu care-i împuiaseră urechile, cum spunea el. Şi nici măcar nu socoti cu cale să-i trimită pe partizani la comandantul corpului al 7-lea, cu care de altfel aceştia credeau că vorbiseră în persoană. Dacă ar fi dat ascultare tuturor ţăranilor şi tuturor haimanalelor care veneau cu pretinse informaţii, n-ar mai fi făcut un pas fără să se pomenească când la dreapta, când la stânga, în cine ştie ce încurcături afurisite. Totuşi dădu ordin celor trei oameni să rămână şi să însoţească coloana, întrucât cunoşteau ţinutul.

— Oricum – spuse Jean lui Maurice, în timp ce se întorceau să strângă cortul – sunt trei bărbaţi de ispravă dacă-au venit patru leghe peste câmpuri ca să ne dea de veste.

Tânărul fu de aceeaşi părere şi le dădea dreptate, cunoscând şi el regiunea; era chinuit de o nelinişte de moarte la gândul că prusacii se găsesc în pădurile de la Dieulet, în marş către Sommauthe şi Beaumont. El se

aşezase, frânt de pe acum, mai înainte de a o fi pornit la drum, lihnit de foame, cu inima strânsă de spaimă, în zorii acestei zile pe care o presimţea îngrozitoare.

Nemaiştiind ce să facă, văzându-l atât de fără vlagă, caporalul îl întrebă părinteşte:

— Ei, tot nu merge? Iar te supără piciorul?

Maurice făcu semn cu capul că nu. Piciorul mergea strună în încălţămintea lui largă.

— Atuncea ţi-i foame?

Şi Jean, văzându-l că tace, scoase pe ascuns, din raniţa, unul dintre cei doi pesmeţi, apoi minţind fără dibăcie, îi spuse:

— Uite, ţi-am păstrat porţia... Eu am mâncat-o pe a mea adineauri.

Se lumină de ziuă când corpul al 7-lea plecă din Oches, în marş către Mouzon, prin Besace, unde ar fi trebuit să înnopteze. Mai întâi plecase convoiul acela grozav, însoţit de divizia întâia. Ce-i drept, căruţele trenului de luptă, trase de cai buni, mergeau într-un ritm vioi; dar celelalte, căruţele de rechiziţie, mai toate goale şi nefolositoare, întârziau fără rost prin râpile cheilor Stonnei. Drumul suie, mai ales după ce trece de cătunul La Berlière, printre dealurile împădurite care-l străjuiesc. Către ceasurile opt, în clipa în care şi celelalte două divizii se urneau în sfârşit din loc, apăru mareşalul Mac-Mahon, înfuriat că mai găseşte acolo nişte trupe pe care el le credea plecate din Besace dimineaţa, fiindcă nu erau decât câţiva kilometri până la Mouzon. De aceea avu o discuţie aprinsă cu generalul Douay. Se hotărî ca divizia întâi şi convoiul să fie lăsate să-şi urmeze drumul spre Mouzon; dar celelalte două divizii, pentru a nu mai fi ţinute pe loc de avangarda asta greoaie, atât de înceată, urmau să se îndrepte spre Raucourt şi d'Autrecourt, ca să treacă Meusa pe la Villers. Asta însemna s-o ia iar spre nord, din cauza grabei mareşalului de a şti că fluviul se află între armata lui şi duşmani. Cu orice preţ trebuiau să fie seara pe malul drept: şi ariergarda se mai găsea încă în Oches, când o baterie prusacă, de pe-o înălţime îndepărtată, dinspre Saint-Pierremont, deschise

focul, repetând iar figura din ajun. Francezii făcură mai întâi greşeala să răspundă; pe urmă ultimele trupe se retraseră.

Până către ceasurile unsprezece regimentul 106 urmă agale drumul care şerpuieşte pe fundul cheilor Stonnei, între dealuri înalte. De partea stângă crestele se înalţă golaşe, prăpăstioase, în timp ce spre dreapta pădurile coboară pe cline mai line. Soarele se ivise din nou. Era tare cald în valea asta strâmtă în care domnea o singurătate apăsătoare. După La Berlière, dominat de o movilă mare şi tristă, cu o cruce în vârf, nu se mai zări nicio fermă, nici ţipenie de om, nicio vită la păşune, în livezi. Şi oamenii, atât de istoviţi şi flămânzi din ajun, după ce abia aţipiseră, şi hămesiţi de foame, începuseră să-şi târască picioarele fără nicio râvna, pradă unei mânii mocnite.

Apoi, deodată, în timpul unei scurte opriri la marginea drumului, se auzi bubuitul tunului, spre dreapta. Bubuiturile erau aşa de limpezi, aşa de puternice, că lupta trebuie să fi fost pe undeva cale de două leghe, nu mai departe. Asupra acestor oameni sătui de-atâtea retrageri, scoşi din fire de aşteptare, efectul fu extraordinar. Toţi, în picioare, fremătau, uitându-şi oboseala. De ce nu continuau marşul? Preferau să lupte, să-şi frângă gâtul, decât să tot fugă aşa, în debandadă, fără să ştie nici unde, nici pentru ce.

Generalul Bourgain-Desfeuilles tocmai se urcase pe o movilă, în dreapta, însoţit de colonelul de Vineuil, pentru a face recunoaşterea ţinutului. Stăteau acolo, între două boschete, scrutând zarea cu binoclurile şi îndată trimiseră un aghiotant, care era cu ei, ca să-i aducă pe partizani, dacă mai erau acolo. Câţiva oameni, Jean, Maurice şi alţii, veniră împreună cu ei ca să dea o mână de ajutor, la nevoie.

Cum îl zări pe Sambuc, generalul strigă:

— Afurisită regiune, cu dealurile şi pădurile astea nesfârşite!… Auzi? Pe unde-or fi? Unde se dau luptele?

Sambuc, de care Ducat şi Cabasse se ţineau scai, ascultă, cercetă o clipă zarea fără să spună nimic. Şi Maurice, alături, privea şi el, pătruns de nesfârşita desfăşurare a văilor şi pădurilor. Ai fi zis că-i o mare

neţărmurită, cu valuri uriaşe şi domoale. Pădurile pătau cu un verde închis ogoarele galbene în timp ce dealurile îndepărtate, sub arşiţa soarelui, erau înecate într-un abur roşiatic. Şi, fără să se zărească ceva, nici măcar o dâră de fum cât de subţire în slava cerului senin, tunul bubuia mereu, cu mugetul neîntrerupt al unei furtuni îndepărtate, care se apropie.

— Uite Sommauthe la dreapta, spuse în sfârşit Sambuc arătând un pisc înalt, încununat cu verdeaţă. Yoncq este dincolo, la stânga... la Beaumont se dă lupta, domnule general.

— Da, la Varniforet sau la Beaumont, întări Ducat.

Generalul mormăi vorbe nedesluşite.

— Ce tot îi dai zor cu Beaumont? Parcă poţi să ştii vreodată în regiunea asta afurisită...

Pe urmă spuse tare:

— Şi cât mai este până la Beaumont?

— Cam vreo zece kilometri, dacă o iei pe drumul de la Le Chêne la Stenay, care trece pe colo.

Tunul nu se mai oprea. Părea că înaintează de la apus spre răsărit, într-un huruit necontenit de tunet. Şi Sambuc adăugă:

— Aoleu, se-nteţeşte!... Mă aşteptam la una ca asta. Vă atrăsesem atenţia azi dimineaţă, domnule general: sunt cu siguranţă bateriile pe care le-am văzut în pădurile de la Dieulet. La ora asta corpul al 5-lea trebuie să fie încleştat în lupte cu întreaga armată care venea prin Buzancy şi prin Beauclair.

Tăcură, în timp ce zarva bătăliei sporea în depărtare. Iar Maurice scrâşnea din dinţi, apucat de o poftă nebună să ţipe. De ce nu mergeau spre tunurile astea, imediat, fără multă vorbă? Niciodată nu fusese mai îndârjit. Fiecare bubuitură răsuna în inima lui, îl aţâţa, îl îndemna să ajungă mai repede acolo, să lupte şi el, să termine odată cu toate astea. Oare şi acum aveau să treacă pe lângă bătălie, să o atingă doar cu coatele, fără să tragă un singur cartuş? Asta era curată bătaie de joc, să-i tot ducă aşa, de colo-colo, de la începutul războiului, fugind mereu! La Vouziers nu

auziseră decât împuşcăturile ariergărzii. La Oches inamicul îi bombardase numai o clipă, din spate. Şi ei o iau la fugă, în loc a meargă de data asta în pas alergător să-i sprijine pe camarazi! Maurice se uită la Jean care, ca şi el, era alb ca varul, cu ochii aprinşi. Toate inimile săltau în piepturi la chemarea aceasta năprasnică a tunului.

Dar o nouă întârziere se produse. Un ofiţer din statul-major urca pe cărarea îngustă a movilei. Era generalul Douay, care venea în fugă, cu faţa îngrijorată. Şi, după ce-i întrebă el, personal, pe partizani, fu cuprins de deznădejde. Chiar de-ar fi ştiut de dimineaţă, ce-ar fi putut să facă? Voinţa mareşalului era categorică: trebuia să treacă Meusa cu orice preţ până la căderea nopţii. Ei, şi-acum, în ce chip să strângă trupele înşiruite în marş spre Raucourt ca să le îndrepte cu cea mai mare iuţeală spre Beaumont? Aşa e că au să sosească, desigur, prea târziu? Corpul al 5-lea se şi afla, probabil, în retragere înspre Mouzon; tunul o arăta limpede, bubuind tot mai spre răsărit, aidoma unui uragan de grindină pustiitoare, care trece şi se îndepărtează. Generalul Douay ridică braţele peste nesfârşita întindere de văi şi de dealuri, de ogoare şi de păduri, cu un gest de neputinţă furioasă. Se dădu ordin să se continue marşul spre Raucourt.

Ah, marşul ăsta prin fundul cheilor Stonnei, printre crestele înalte, în timp ce spre dreapta, dincolo de păduri, tunul bubuia mai departe! În fruntea regimentului 106 colonelul de Vineuil stătea ţeapăn în şa, cu faţa lividă şi neclintită, clipind din ochi de parcă ar fi vrut să-şi zăgăzuiască lacrimile. Fără glas, căpitanul Beaudoin îşi muşca mustaţa, în vreme ce locotenentul Rochas se mai răcorea, rostind printre dinţi nişte sudălmi grozave, ocări la adresa tuturora şi a lui. Până şi printre soldaţii care n-aveau câtuşi de puţin chef să lupte, chiar printre cei mai fricoşi, îşi făcea loc dorinţa arzătoare de a urla şi de a izbi, creştea mânia de pe urma înfrângerii continue şi furia că tot mergeau aşa, cu paşi târşiţi, în timp ce afurisiţii de prusaci le prăpădeau acolo camarazii.

La poalele Stonnei, al cărei drum în serpentină coboară

prin mici înălţimi, calea se lărgise, trupele străbăteau câmpuri întinse, tăiate ici şi colo de dumbrăvi, în fiecare clipă, după plecarea din Oches, regimentul 106, care se găsea acum în ariergardă, se aştepta la un atac; căci inamicul urmărea coloana pas cu pas, supraveghind-o, pândind fără îndoială momentul prielnic pentru a o da peste cap. Unităţi de cavalerie, folosind cele mai mici cute de teren, încercau să înainteze pe flancuri. Se văzură mai multe escadroane din garda prusacă ieşind de după o pădure. Dar ele se opriră în faţa acţiunii unui regiment de husari, care înainta, măturând drumul. Şi, datorită acestui răgaz, retragerea continuă într-o ordine mulţumitoare, când o privelişte veni să le mărească neliniştea, demoralizându-i de tot pe soldaţi. Deodată, pe un drumeag de ţară, zăriră o gloata de oameni venind în fugă, ofiţeri răniţi, soldaţi rătăciţi de unităţile lor şi fără arme, căruţe de la trenul de luptă în galopul cailor, oameni şi cai fugind înnebuniţi, minaţi de viforul dezastrului. Erau rămăşiţele unei brigăzi din divizia întâi, care escorta convoiul plecat dimineaţa către Mouzon, prin Besace. Greşind drumul, brigada aceasta şi o parte din convoi, printr-o întâmplare nenorocită, dăduseră la Varniforêt, lângă Beaumont, peste corpul al 5-lea în plină derută. Luaţi pe neaşteptate, atacaţi din flanc, copleşiţi de numărul inamicului, ei o luaseră la fugă şi panica îi aducea înapoi, plini de sânge, pierduţi, înnebuniţi aproape, tulburându-şi camarazii cu spaima lor. Povestirile lor semănau groaza, de parcă i-ar fi adus tunetul năprasnic al bubuitului ce se auzea fără încetare, de la amiază încoace.

Atunci, în timp ce treceau prin Raucourt, neliniştea îi cuprinse şi începu o învălmăşeală de nedescris. Era oare bine s-o ia la dreapta, către Autrecourt, pentru a trece Meusa la Villers, aşa cum se stabilise? Neliniştit, şovăind, generalul Douay se temu să nu găsească podul de-acolo înţesat de coloane, poate chiar ocupat de prusaci şi preferă să meargă mai departe, drept înainte prin cheile de la Haraucourt, ca să ajungă la Remilly înainte de căderea nopţii. După Mouzen, Villers, şi după Villers, Remilly: urcau

mereu, cu ulanii în galop pe urma lor. Nu mai rămăseseră decât şase kilometri de străbătut dar se şi făcuse ora cinci şi erau atât de prăpădiţi de oboseală! Erau sculaţi din zori. Le trebuiseră douăsprezece ceasuri ca să străbată de-abia trei leghe, mişcându-se de colo-colo fără rost, istovindu-se în aşteptări fără sfârşit, măcinaţi de emoţii şi temeri din cele mai puternice. În ultimele două nopţi oamenii de-abia încinseseră ochii, iar cât despre hrană nu mai mâncaseră pe săturate de la Vouziers. Cădeau jos de lihniţi ce erau. În Raucourt spectacolul fu jalnic.

Orăşelul e înstărit, cu multe fabrici, cu case mari, răsărite, de amândouă părţile străzii principale, cu biserică şi cu primărie arătoase. Numai că noaptea pe care o petrecuseră acolo împăratul şi mareşalul Mac-Mahon, cu mulţimea imensă a celor de la statul-major şi din suita împăratului, cum şi trecerea întregului corp întâi, care toată dimineaţa se scursese ca un râu pe drum, secătuiseră toate rezervele orăşelului, golind brutăriile şi băcăniile, măturând până şi fărâmiturile din casele înstărite. Nu se mai găsea nici pâine, nici vin, nici zahăr, nimic de mâncat, nici de băut. Femeile, în faţa porţilor, împărţiră pahare de vin şi ceşti de supă caldă până la ultima picătură de pe fundul butoaielor şi oalelor. Şi se terminase cu toate astea, iar când primele regimente ale corpului al 7-lea începură să se scurgă, cam pe la ora trei, lumea fu cuprinsă de deznădejde. Cum adică? Iar începea puhoiul, nu se mai termina! Şi iar, drumul căra mereu oameni istoviţi de oboseală, prăfuiţi, morţi de foame, cărora nu puteau să le mai dea măcar o îmbucătură. Mulţi se opreau în loc, ciocăneau la uşi, întindeau mâinile spre ferestre, cerşind o coajă de pâine. Şi femeile plângeau în hohote, făcându-le semn că nu pot să le dea, că nu le mai rămăsese nimic.

În colţul străzii Dix-Potiers, Maurice, cuprins de ameţeală, se clătină pe picioare. Şi, în timp ce Jean căuta să-l susţină, îi spuse:

— Nu, lasă-mă. S-a zis cu mine… Prefer să crăp aici.

Se prăbuşi pe o piatră din marginea diurnului. Caporalul luă tonul aspru al unui comandant nemulţumit.

— Ei, drăcia dracului! Cine m-a procopsit cu un asemenea ostaş? Ce, vrei să te umfle prusacii? Hai, drepţi!

Pe urmă, văzând că tânărul pământiu, cu ochii închişi, aproape fără cunoştinţă, nu mai spune nimic, mai trase o înjurătură, dar pe un ton de milă nesfârşită.

— Ei, drăcia dracului! Ei, drăcia dracului!

Şi, dând fuga la o fântână din apropiere, îşi umplu gamela cu apă şi se întoarse să-i ude faţa. Apoi, fără să se mai ascundă de data asta, scoţându-şi din raniţă ultimul pesmet, păstrat cu atâta sfinţenie, începu să-i sfarme în bucăţele, pe care i le vâra printre dinţi. Flămândul deschise ochii şi le înghiţi, lacom.

— Dar tu, întrebă el deodată, aducându-şi aminte, nu l-ai mâncat?

— A, eu, spuse Jean, sunt mai rezistent, pot să aştept... O duşcă zdravănă de sirop de broască şi sunt iar pe picioare!

Îşi umplu iar gamela şi o goli pe nerăsuflate, plescăind din limbă. Şi faţa lui era atât de pământie, atât de chinuită de nemâncare, că-i tremurau mâinile.

— Şi acum, la drum, băiete, că trebuie să-i ajungem pe ceilalţi din urmă.

Maurice se sprijini de braţul lui, se lăsa dus ca un copil. Nicio mângâiere de femeie nu-i încălzise vreodată mai mult inima. În prăbuşirea asta generală, în mijlocul unei mizerii fără seamăn, cu moartea în faţă, era pentru el ca un tonic nespus de plăcut să-şi dea seama că e iubit şi ocrotit cu atâta grijă de o făptură omenească. Şi poate gândul că inima asta care-i era atât de devotată bătea în pieptul unui om de rând, al unui ţăran rămas aproape de pământ şi de care îi fusese silă la început, dădea recunoştinţei lui o duioşie neţărmurită. Nu semăna oare cu frăţia de la începuturile lumii, cu prietenia dinaintea oricărei culturi şi a despărţirii în clase, prietenia aceasta a doi oameni strâns uniţi şi contopiţi în nevoia lor comună de sprijin, în faţa ameninţării naturii vrăjmaşe? Îşi auzea propria lui omenie zvâcnind în pieptul lui Jean şi era mândru că-l simte mai puternic şi-i vine în ajutor şi i se devotează; iar Jean, fără a căuta să-şi desluşească simţirea, era bucuros că poate să

apere în prietenul său toată sensibilitatea şi deşteptăciunea lui, rămase în el nedezvoltate. De la moartea năprasnică a nevestei lui, care pierise într-o dramă îngrozitoare, se credea cu inima împietrită, făcuse legământ să nu mai aibă ochi pentru fiinţele acestea care te fac să suferi atât de îngrozitor chiar şi când nu ai un suflet rău. Şi prietenia îi făcea să-şi depăşească din ce în ce propriile lor personalităţi. Chiar dacă nu se îmbrăţişau, se simţeau atât de aproape unul de altul, trăiau atât de intens unul în altul, cu toate deosebirile dintre ei, cum mergeau aşa, sprijinindu-se, pe drumul acesta înspăimântător al Remillyului, de parcă s-ar fi contopit într-o singură fiinţa plină de suferinţă şi de compasiune.

În timp ce ariergarda ieşea din Raucourt, nemţii pătrundeau în oraş prin partea cealaltă şi două baterii de-ale lor, instalate în grabă la stânga, pe înălţimi, deschiseră focul. În acest moment regimentul 106, care mărşăluia pe drumul ce coboară de-a lungul Emmanei, se găsea în linia tirului. Un obuz reteză un plop de pe malul râului, altul se înfipse într-o pajişte, lângă căpitanul Beaudoin, fără să explodeze. Dar defileul până la Haraucourt se îngusta mereu şi te înfundai în el, într-o trecere strâmtă, străjuită de amândouă părţile de creste împădurite; dacă o mână de prusaci s-ar fi ascuns acolo ar fi fost prăpăd mare. Bombardate din spate, sub ameninţarea unui eventual atac din dreapta şi din stânga, trupele înaintau cu frica în sân, grăbindu-se să iasă cât mai repede din această trecătoare primejdioasă. De aceea şi cei mai osteniţi se zoreau într-o ultimă pâlpâire de energie. Soldaţii, care mai adineauri se târau cerşind în Raucourt din uşă în uşă, întindeau acum pasul voiniceşte, prinzând vlagă sub pintenul aspru al primejdiei. Parcă şi caii, săracii, ar fi simţit că o clipă pierdută putea fi plătită cu preţul vieţii. Şi capul coloanei era, pe semne, la Remilly când, deodată, se opriră pe loc.

— Ei drăcie! spuse Chouteau. Nu cumva au de gând să ne lase aici?

Regimentul 106 nu ajunsese încă în Haraucourt şi obuzele plouau cu nemiluita.

Şi în timp ce regimentul bătea pasul pe loc, aşteptând să pornească, mai explodă de partea dreaptă un obuz care, din fericire, nu răni pe nimeni. Trecură aşa cinci minute, nesfârşite, înspăimântătoare. Şi tot nu se urneau din loc. Era undeva vreo piedică ce încurca drumul, un zid care crescuse ca din pământ în calea lor. Iar colonelul, ridicându-se drept în scări, privea nerăbdător, simţind înapoia lui cum creşte panica oamenilor.

— Toată lumea ştie că ne-au vândut, continuă cu tărie Chouteau.

Atunci izbucniră murmure, un vuiet mocnit de mânie, care creştea sub biciuirea spaimei.

Da, era limpede! Îi aduseseră până aici ca să-i vândă, să-i dea pe mâna prusacilor. Din pricina nenorocului care-i urmărea ca o umbră şi a noianului de greşeli săvârşite, numai gândul trădării putea să explice, în străfundul acestor minţi mărginite, şirul atâtor dezastre.

— Ne-au vândut! repetau glasurile înnebunite.

Lui Loubet îi trecu alta prin cap:

— Să ştii că porcul ăla de împărat şi-a pus calabalâcul de-a curmezişul drumului ca să ne oprească.

Imediat vestea se răspândi peste tot. Se spunea că zăpăceala era pricinuită de trecerea alaiului împărătesc, care tăia coloana. Şi ţine-te blesteme, vorbe urâte, toată ura pe care o lăsau în urma lor neobrăzaţii slujitori ai împăratului când puneau stăpânire pe oraşele unde poposeau, desfăcându-şi lăzile cu merinde, coşurile cu vin, tacâmurile de argint, înaintea soldaţilor care n-aveau de nici unele şi îmbuibându-se cu toate bunătăţile, în timp ce bieţii flăcăi strângeau mereu cureaua.

Vai de nenorocitul ăsta de împărat, acum fără tron şi fără comandă, asemenea unui copil rătăcit în imperiul său, dus ca o boccea fără rost printre bagajele trupelor, osândit să târască după el batjocura fastului imperial, garda lui personală, trăsurile, caii, bucătarii, furgoanele, toată strălucirea mantiei lui de paradă, presărată cu albine, care mătura cu pulpanele sângele şi noroiul de pe marile drumuri ale înfrângerii!

Unul după altul căzură alte două obuze. O schijă zbură chipiul locotenentului Rochas. Rândurile se strânseră. Se produse o înghesuială, un val neaşteptat a cărei unduire se prelungi până departe. Se auzeau glasuri înecate de mânie. Lapoulle ţipa furios către alţii să meargă înainte. O clipă numai şi poate o îngrozitoare catastrofă avea să se producă, o fugă nebună, care ar fi strivit oamenii în adâncul acestei trecători înguste, într-o învălmăşeală smintită.

Colonelul se întoarse palid de tot.

— Băieţi, băieţi, aveţi răbdare. Am trimis pe cineva să vadă… Plecăm…

Dar nu se urneau şi secundele păreau veacuri. Jean îl şi apucase de mână pe Maurice şi, cu mult calm, îi explica la ureche că, dacă tovarăşii lor i-ar împinge din spate, ei doi vor sări spre stânga pentru a se căţăra apoi prin păduri, înspre malul celălalt al râului. Dintr-o ochire îi căută pe partizani, cu gândul că ei or fi cunoscând drumurile, – dar află că dispăruseră când treceau prin Raucourt. Şi deodată marşul reîncepu, ocoliră un cot al drumului, ieşind astfel din tirul bateriilor germane. Mai târziu se află că în învălmăşeala acestei zile nenorocite divizia Bonnemain, formată din patru regimente de călăreţi, fusese cea care tăiase şi oprise în loc corpul al 7-lea.

Se lăsa noaptea când regimentul 106 trecu prin Angecourt. Culmile continuau spre dreapta; dar trecătoarea se lărgea de partea stângă şi o vale albăstrie se zărea în depărtare. În cele din urmă de pe înălţimile de la Remilly se zări, în ceţurile înserării, o panglică ştearsă de argint, printre nesfârşitele întinderi de păşuni şi ogoare. Era Meusa, Meusa asta atât de mult dorită, unde se părea că-i aşteaptă victoria.

Şi Maurice, cu braţul întins către luminiţele ce sg aprindeau jucăuşe printre pomi, în fundul acestei văi roditoare, plină de un dulce farmec în tihna înserării, îi spuse lui Jean, cu sentimentul de veselă uşurare al unui om care vede din nou plaiurile iubite:

— Uite! Priveşte în zare… Acolo e Sedanul!

VII

În Remilly, o învălmăşeală groaznică de oameni, de cai şi de căruţe încurca drumul în pantă care coboară în serpentină înspre Meusa. În faţa bisericii, la jumătatea dealului, nişte tunuri, cu roatele încurcate unele într-altele, nu mai puteau înainta, cu toată ploaia de înjurături şi de bice. Jos, lângă fabrica de bumbac, unde Emmana cade într-o cascadă zgomotoasă, era un şir lung de furgoane împotmolite de-a curmezişul drumului, în timp ce un puhoi tot mai mare de soldaţi se îmbulzeau la hanul „Crucea din Malta”, fără să poată căpăta un păhărel de vin.

Şi valurile acestea mânioase se spărgeau mai departe, în capătul de miazăzi al satului, despărţit de râu printr-o perdea de pomi. Pionerii făcuseră aici, de dimineaţă, un pod de vase. La dreapta era un bac, iar casa cârmaciului răsărea albă şi singuratică dintre buruienile înalte. Pe cele două maluri se aprinseseră focuri mari, ale căror vâlvătăi, învolburându-se din timp în timp, aprindeau noaptea, luminând apa şi malurile cu o lumină ca ziua. Atunci se putea vedea îngrămădirea uriaşă de trupe care aşteptau în vreme ce pe podeţul îngust nu puteau trece decât doi oameni deodată, iar pe podul cel mare, lat cam de trei metri, cavaleria, artileria, bagajele se scurgeau la pas, încet, ca după mort. Se spunea că s-ar mai afla acolo încă o brigadă din corpul întâi, un convoi de muniţii, fără să mai socotim cela patru regimente de călăreţi din divizia Bonnemain. Şi, în spate, venea tot corpul al 7-lea, treizeci şi ceva de mii de oameni, încredinţaţi că inamicul e pe urmele lor, grăbindu-se nerăbdători să se simtă la adăpost, pe celălalt mal.

O clipă fură cuprinşi de deznădejde. Cum, adică mărşăluiau de dimineaţă, nemâncaţi, scăpaseră cu fuga din trecătoarea grozavă de la Haraucourt şi toate astea pentru a se izbi, în debandada aceea, în spaima lor grozavă, de un zid de netrecut! Or să mai treacă multe ceasuri, poate, până să le vină rândul şi celor din urmă. Şi fiecare îşi dădea seama că, dacă prusacii nu îndrăzneau să-i urmărească mai departe în timpul nopţii, ei aveau să fie la faţa locului odată cu zorile. Cu toate astea se ordonă alcătuirea piramidelor. Îşi întinseră corturile pe colinele largi şi golaşe ale căror coaste, străjuite în lung de drumul spre Mouzon, coboară până în fâneţele Meusei. Înapoi, de jur-împrejurul unui podiş, artileria de rezervă se aşează în poziţie de tragere, îşi îndreptă piesele spre trecătoare, ca să-i bombardeze ieşirea în caz de nevoie. Şi aşteptarea începu iar, plina de revoltă şi de spaimă. În timpul ăsta regimentul 108 se stabilise mai sus de drum, într-o mirişte, de unde se vedea tot şesul întins. Cu părere de rău îşi lăsaseră oamenii puştile şi tot timpul îşi aruncau privirile înapoi, obsedaţi de teama unui atac. Toţi, cu faţa împietrită şi închisă, tăceau. Numai arareori murmurau cuvinte aspre de mânie. Era aproape ora nouă. Se găseau acolo de două ore, dar mulţi, cu toate că erau frânţi de oboseală, nu puteau adormi, lungiţi pe jos, tresărind mereu, ciulind urechea la cele mai mici zgomote din depărtare. Nu mai luptau cu foamea care-i chinuia: aveau să mănânce dincolo, pe malul celălalt al apei, aveau să mănânce şi iarbă dacă nu găseau altceva. Dar zăpăceala creştea mereu după câte se vedea, ofiţerii postaţi lângă pod de generalul Douay se întorceau din douăzeci în douăzeci de minute cu aceeaşi veste supărătoare că vor trebui să mai treacă multe ceasuri. În cele din urmă generalul se hotărâse să-şi deschidă chiar el drum până la pod. Îl puteai vedea în valurile de oameni dând din mâini, înviorând marşul.

Maurice, stând cu spatele rezemat de un mal, mai schiţă o dată, spre miază noapte, gestul de mai înainte.

— Acolo, departe, e Sedanul… Şi, uite, dincolo e Bazeilles şi pe urmă Douzy, şi pe urmă Carignan, pe mâna dreaptă…

La Carignan o să ne concentrăm, sunt sigur... Ah, de-ar fi lumină, ai vedea, – avem loc cu toţii!

Şi gestul lui îmbrăţişa valea nesfârşită, plină de întuneric. Cerul nu era aşa de întunecos ca să nu se deosebească, prin întinderea neagră a fâneţelor, apele palide ale râului. Perdelele de pomi alcătuiau pete mai întunecate, mai cu seamă un şir de plopi, de partea stângă, care stăvileau zarea cu un zăgaz fantastic. Apoi, în fund de tot, dincolo de Sedan, în care luminiţe vii se înfigeau ca nişte gămălii de ace, era o îngrămădire de umbre, ca şi cum toate pădurile din Ardeni şi-ar fi aruncat de partea aceea perdeaua stejarilor lor seculari.

Ean îşi coborî din nou privirea spre podul de vase care se întindea jos, la picioarele lor.

— Ia te uită!... Totul are să se ducă dracului. N-o să mai trecem cât lumea...

Pe cele două maluri focurile îşi înălţau vâlvătăile mai sus şi, în clipa aceea, lumina lor era atât de puternică încât scena, în toată grozăvia ei, ţi se întipărea în minte cu o mare precizie. Sub greutatea cavaleriei şi a artileriei, care se scurgeau încă de dimineaţă, bacurile pe care se sprijineau grinzile se scufundaseră, în cele din urmă, astfel că podişca se găsea la câţiva centimetri sub apă. Acum treceau călăreţii, doi câte doi, într-un şir neîntrerupt, ieşind din bezna unuia din maluri, ca să între în bezna celuilalt. Podul nu se mai vedea. Păreau că merg pe apa puternic luminată în care jucau pălălăile unui pârjol. Caii, nechezând, cu coama în vânt, cu picioarele înţepenite, înaintau înspăimântaţi de pământul acesta mişcător, pe care-l simţeau cum le fuge de sub copite. Ridicaţi în scări, strângând în pumni frânele, călăreţii treceau, treceau necontenit, înfăşuraţi în largile lor mantii albe, din care le ieşeau numai căştile, pe care jucau licăriri de foc. I-ai fi luat drept nişte călăreţi din basme, cu plete de flăcări, porniţi la război împotriva întunericului.

Un geamăt adânc ieşi din gâtlejul uscat al lui Jean.

— Of, mi-e foame!

Totuşi, împrejurul lor, oamenii adormiseră, deşi erau

lihniţi de foame. Oboseala, prea cumplită, era mai tare decât frica: îi dobora pe toţi cu faţa în sus, cu gura căscată, seceraţi sub cerul fără lună. Aşteptarea, de la un capăt până la celălalt al dealurilor golaşe, se schimbase într-o linişte de mormânt.

— Of, mi-e foame, mi-e aşa de foame că aş mânca şi pământ!

Era ţipătul pe care Jean, atât de îndurător şi de tăcut, nu-l mai putea stăpâni, pe care-l scotea fără voie, în nălucirea foamei, fiindcă nu pusese nimic în gură de aproape treizeci şi şase de ore. Atuncea Maurice, dându-şi seama că regimentul lor n-are să treacă Meusa poate nici până în două sau trei ceasuri, luă o hotărâre.

— Ascultă, am un unchi prin părţile astea, ştii, pe moş Fouchard, de care ţi-am vorbit... E colo, cam la cinci-saşe sute de metri, şi mai stăteam la gânduri, dar dacă ţi-e aşa de foame... Unchiul o să ne dea el ceva pâine, ce naiba!

Şi îl târî după el pe prietenul său, care se lăsa dus. Căsuţa lui moş Fouchard se găsea la ieşirea din strâmtoarea Haraucourt, lângă podişul pe care artileria de rezervă se instalase în poziţie de luptă. Era o casă joasă, cu acareturi destul de mari, un hambar, un staul şi un grajd, iar de partea cealaltă a drumului, într-un fel de hangar, ţăranul îşi instalase sculele pentru negoţul lui de măcelar ambulant, abatorul unde tăia singur vitele, pe care le încărca şi le purta apoi de colo-colo, prin sate, în căruciorul lui.

Maurice, apropiindu-se, fu nedumerit că nu zăreşte nicio lumină.

— Aoleu, să ştii că zgripţoroiul ăsta bătrân s-a blindat înăuntru şi n-are să deschidă!

Dar o privelişte neaşteptată îl opri locului în drum. În faţa fermei se înghesuiau vreo doisprezece soldaţi, nişte pungaşi hămesiţi, care fără îndoială încercau să facă rost de câte ceva. Mai întâi strigaseră, apoi bătuseră în poartă şi acum, văzând casa întunecată şi tăcută, băteau în uşă cu patul puştii, ca să-i distrugă broasca. Voci răguşite tunau de mânie.

— Fir-ar să fie! Dă, mă! dărâmă porcăria asta, pentru că nu-i nimeni!

Deodată oblonul unei ferestruici de la pod se deschise şi un moşneag înalt, îmbrăcat într-o bluză, cu capul gol, se ivi cu o lumânare într-o mână şi cu puşca în cealaltă. Sub părul lui aspru şi alb arăta o faţă pătrată, brăzdată adânc, cu nas puternic, cu ochi mari şi şterşi, cu bărbia dârză.

— Mă, sunteţi borfaşi de vreţi să spargeţi toate? strigă el cu glas aspru. Ce mai vreţi?

Soldaţii, zăpăciţi oarecum, dădeau înapoi.

— Murim de foame. Vrem ceva de mâncare.

— N-am nimic, nicio coajă... Ei, dar ce, credeţi c-avem, aşa, să hrănim sute de mii de oameni?... Azi dimineaţă au trecut alţii pe-aici. Da, da! Oamenii generalului Ducrot. Şi mi-au luat tot, tot.

Unul câte unul soldaţii veneau mai aproape.

— Nu-i nimic, deschide. O să ne odihnim. O să găseşti dumneata ceva şi pentru noi...

Şi iar începură să bată, când bătrânul, punând sfeşnicul pe pervaz, duse arma la umăr.

— Aşa cum vedeţi lumânarea asta aici, să ştiţi că-i omor pe cel dintâi care se mai atinge de poartă.

Atuncea încăierarea fu cât pe-aci să înceapă. Se auziră înjurături. Un glas strigă că trebuie trimis pe lumea cealaltă porcul ăsta de ţăran care, ca toţi ceilalţi, mai curând şi-ar arunca pâinea-n baltă decât să dea o îmbucătură unui ostaş. Şi ţevile puştilor se ridicară gata să i se descarce în faţă, de aproape, dar el nici nu se mişcă măcar, înfuriat şi îndârjit, desluşindu-se limpede în lumina lumânării.

— Nimic! Nicio coajă!... Mi-au luat tot!

Îngrozit, Maurice se repezi, urmat de Jean.

— Măi, fraţilor, camarazi!...

Aplecă spre pământ puştile soldaţilor şi, ridicând capul, spuse rugător:

— Hai, fii chibzuit... Nu mă recunoşti? Eu sunt.

— Care tu?

— Maurice Levasseur, nepotul dumitale.

Moş Fouchard apucă din nou sfeşnicul. Sigur, îl

recunoscu. Dar se încăpăţână mai departe, hotărât să nu dea nici măcar un pahar de apă.

— Nepot sau nu, dracu' vă mai ştie pe bezna asta prielnică golanilor!... Ştergeţi-o de aici sau trag!

Şi, printre atâtea urlete, ameninţări cu împuşcarea şi cu pârjolul şandramalei, nu se putu scoate de la el decât acest strigăt, scos de douăzeci de ori în şir:

— Ştergeţi-o de aici sau trag!

— Chiar şi în mine, tată? întrebă deodată un glas puternic, care acoperi tot zgomotul.

Pe când ceilalţi se dădeau la o parte, în lumina nesigură a lumânării apăru un sergent din artilerie. Era Honoré, a cărui baterie se găsea la mai puţin de două sute de metri şi care, de două ceasuri, se lupta cu dorinţa grozavă de a veni să bată în uşa asta. Se jurase să nu-i mai calce pragul, nu mai schimbase un rând de patru ani de când era în serviciu cu părintele ăsta pe care-i striga, pe un ton atât de tăios. Soldaţii borfaşi discutau cu aprindere între ei, se sfătuiau. Feciorul bătrânului şi încă un gradat! Nimic de făcut, lucrurile se încurcau. Mai bine să caute mai încolo! Şi o şterseră, se topiră în bezna nopţii.

Când Fouchard înţelese că scăpase de jefuire, spuse simplu, fără pic de emoţie, ca şi cum l-ar fi văzut pe fiu-său în ajun:

— Tu eşti... Bine! Vin jos.

Coborâtul dură cam mult. Se auzi, înăuntru, cum se închid şi se deschid broaşte, măsuri de chibzuinţă ale unui om care vrea să ştie că nimic nu e aruncat la voia întâmplării. Apoi, într-un târziu, uşa se întredeschise doar puţin, ţinută de un pumn zdravăn.

— Intră tu! Şi nimeni altul!

Totuşi nu putu să nu dea un adăpost nepotului său, cu toată sila lui vădită.

— Hai vino şi tu!

Şi împingea fără milă uşa în faţa lui Jean. Trebui ca Maurice să-l roage în genunchi. Dar era încăpăţânat: nu şi nu! N-avea nevoie la el în casă de necunoscuţi, de pungaşi, care să-i strice lucrurile! în cele din urmă Honoré* cu

umărul, îi făcu vânt înăuntru camaradului şi bătrânul fu nevoit să-l primească, bombănind ameninţări ca pentru sine. Nu lăsase puşca din mână. Pe urmă, după ce îi duse în odaia cea mare şi-şi rezemă puşca de un dulap, iar lumânarea o puse pe masă, căzu într-o tăcere ursuză.

— Ascultă, tată, murim de foame. O să ne dai şi nouă nişte pâine cu brânză!

Nu răspunse. Părea că nici nu aude. Se ducea mereu la fereastră să asculte dacă nu mai vine vreo altă ceată să-i asedieze casa.

— Haide, unchiule, Jean e ca şi un frate. Şi-a smuls pentru mine ultima bucăţică de la gură. Şi am suferit atât de mult împreună!

Moşul se învârtea prin cameră, căuta să vadă dacă nu lipseşte ceva, nici nu-i privea măcar. Şi, în cele din urmă, se hotărî, tot aşa, fără vorbă. Deodată apucă lumânarea, îi lăsă pe întuneric, având grijă să închidă uşa cu cheia după el, ca nu cumva să se ia cineva după dânsul. Îl auziră cum coboară scara de la pivniţă. Şi asta ţinu mult de tot. Şi când se întoarse, baricadând iar toate uşile, aşeză în mijlocul mesei o pâine mare şi o bucată de brânză, fără să spună o vorbă, tăcere care, după ce-i trecuse mânia, nu mai era decât o tactică a lui, căci nu poţi şti niciodată unde te poate duce vorba. De altfel cei trei oameni se năpustiră asupra mâncării, înghiţind-o cu lăcomie. Şi nu se mai auzi decât zgomotul furios al fălcilor lor.

Honoré se sculă în picioare şi se îndreptă spre dulap, să caute un ulcior cu apă.

— Tată, puteai să ne dai un pic de vin.

Atuncea, liniştit şi sigur pe sine, Fouchard îşi regăsi graiul:

— Vin! Nu mai am niciun strop!… Ăilalţi, oamenii lui Ducrot, mi-au băut tot, mi-au mâncat tot, m-au jefuit de toate!

Minţea, şi, cu toată silinţa lui, asta se vedea în sclipirea ochilor bulbucaţi şi şterşi. De două zile îşi dosise vitele, cele câteva vite de lucru, cât şi cele păstrate pentru tăiat, ducându-le noaptea să le ascundă dracu’ ştie unde, în

inima pădurii, sau în vreo carieră părăsită, îşi petrecuse ceasuri întregi ca să-şi ascundă tot ce mai avea acasă, vin, pâine, cele mai neînsemnate provizii, până şi făina şi sarea, aşa încât, cu adevărat, degeaba ai fi scotocit prin dulapuri. Nu mai era nimic în casă. Refuzase să dea ceva pe bani celor dintâi soldaţi care se înfăţişaseră. Parcă poţi să ştii, s-or ivi alte ocazii mai bune! Şi gânduri nelămurite de negoţ încolţeau sub ţeasta lui de zgârcit încăpăţânat şi viclean.

Maurice, care îşi potolise foamea, vorbi primul:

— Şi pe soră-mea, Henriette, de mult n-ai văzut-o!

Bătrânul umbla întruna de colo-colo, uitându-se din când în când la Jean, care înfuleca colcovane uriaşe de pâine. Şi fără grabă, ca după o îndelungată chibzuinţă, spuse:

— Pe Henriette, da, luna trecută, la Sedan... Dar l-am zărit pe Weiss, bărbatu-său, azi dimineaţă. Era cu stăpânu-său, domnul Delaherche, care-l luase cu dânsul în trăsură ca să meargă împreună să vadă cum trece armata la Mouzon, numai aşa, ca să caşte gura.

Un zâmbet de ironie amară trecu pe chipul ferecat al ţăranului.

— Cu toate astea poate că li s-o fi făcut lehamite cât au tot văzut armata asta şi nu cred că s-or fi distrat aşa grozav căci, chiar de pe la ceasurile trei, nu mai era chip să umbli pe drumuri, aşa cum erau de înţesate cu soldaţi care o luaseră la sănătoasa.

Cu acelaşi glas liniştit şi parcă nepăsător dădu câteva amănunte despre înfrângerea corpului al 5-lea, luat pe neaşteptate la Beaumont în timp ce-şi pregătea mâncarea, silit să se retragă, dat peste cap de bavarezi până la Mouzon. Soldaţi răzleţiţi de unităţile lor, înnebuniţi de panică, în trecere prin Remilly îi spuseseră în gura maro că de Failly îi vânduse şi de data asta lui Bismark. Iar Maurice se gândea la marşurile acelea nebuneşti din ultimele două zile, la ordinele mareşalului de Maomahon, care grăbea retragerea, vrând să treacă Meusa cu orice preţ, după ce se pierduseră atâtea zile preţioase cu şovăieli de neînţeles. Acum era prea târziu. Fără îndoială că mareşalul, care se supărase foc găsind la Oches corpul al 7-lea, pe care-l

credea în Besace, trebuie şi fi fost convins că corpul al 5-lea se şi instalase la Mouzon, în vreme ce acesta, întârziind la Beaumont, fusese zdrobit. Dar ce poţi să ceri de la nişte trupe lipsite ce comandanţi ca lumea, demoralizate de aşteptare, de fugă, moarte de foame şi de oboseală?

Până la urmă Fouchard rămase proţopit în spatele lui Jean, văzând uimit cum dispar bucăturile. Şi cu o batjocură rece în glas:

— Ce zici, aşa mai merge, nu?

Caporalul, ridicându-şi capul, răspunse cu toată străşnicia lui de ţăran spătos:

— Mulţumesc, parcă începe să mai meargă.

De când se găsea acolo, cu toată foamea lui de lup, Honoré se oprea uneori şi întorcea capul la un zgomot pe care i se părea că-l aude. Dacă, după o grea luptă cu sine, îşi călcase jurământul pe care-l făcuse că n-o să mai pună piciorul în casa tatălui său, asta se datora dorinţei de neînvins de-a o mai vedea o dată pe Silvine. Păstra sub cămaşă, lipită de-a dreptul pe piele, scrisoarea pe care o primise de la ea la Reims, scrisoare; aceea atât de caldă, în care-i spunea că-i e tot aşa de drag, că n-are să-l iubească decât pe el toată viaţa, în ciuda trecutului dureros, în ciuda lui Goliath şi a micuţului Charlot, pe care-i făcuse cu acela. Şi nu se mai gândea decât la ea şi era neliniştit că n-o văzuse încă, deşi se ţinea dârz, ca să nu-i surprindă taică-său tulburarea. Dar patima fu mai tare. Întrebă, cu un glas pe care se silea să-l facă firesc:

— Dar Silvine? Nu mai e aici?

Fouchard îi aruncă lui fiu-său o privire piezişă în care mijea licărul unui hohot lăuntric.

— Ba da, ba da.

Pe urmă tăcu şi scuipă cât colo. Artileristul trebui să înceapă din nou, după o tăcere.

— Atunci, s-a culcat?

— Da de unde!

Până la urmă bătrânul catadicsi să-i explice că fusese, totuşi, azi dimineaţă la târgul din Raucourt, cu căruciorul lui, şi că-şi luase şi servitoarea. Păi ce dacă treceau

soldaţii? însemna să nu mai mănânce lumea carne şi să nu mai umble după treburi? De aceea dusese cu el, ca în fiecare marţi, un berbec şi o halcă de bou şi tocmai termina de vândut, când s-a pomenit prins odată cu sosirea corpului al 7-lea în vârtejul unei învălmăşeli înspăimântătoare. Toţi alergau, se îmbrânceau. Atunci, temându-se să nu-i ia careva căruţa şi calul, plecase, lăsând-o acolo pe Silvine, care în momentul acela umbla după cumpărături prin oraş.

— O, are să se întoarcă, conchise el cu glasul lui liniştit. O fi căutat adăpost la doctorul Dalichamp, naşu-său... E totuşi o fată curajoasă, cu tot felul ei supus... Hotărât, are multe calităţi.

Îşi bătea joc oare? Sau voia să explice de ce o mai ţinea în serviciu pe fata asta care-l făcuse să se certe cu fiu-său şi în ciuda copilului pe care-l avea de la un prusac, copil de care nu voia să se despartă? Din nou privi pieziş spre fiu-său, cu mutra unui om care-şi stăpâneşte râsul.

— Charlot doarme colo, în camera lui, şi sigur că ea n-o să întârzie mult.

În vreme ce buzele îi erau cuprinse de un tremur nervos, Honoré îl ţinti atât de năprasnic pe taică-său cu privirea, încât acesta începu iar să umble prin cameră. Şi tăcerea se aşternu din nou, parcă neţărmurită, în vreme ce, absent, Honoré îşi tot tăia la pâine şi mânca în neştire. Jean mânca şi el mereu, fără să simtă nevoia să scoată o vorbă. Sătul, cu coatele pe masă, Maurice cerceta mobilele, dulapul cel vechi, ceasul cel vechi, visând la zilele de vacanţă petrecute altădată la Remilly, cu soră-sa Henriette. Timpul trecea. Ceasul bătu unsprezece.

— Ce naiba! şopti el. Nu trebuie să-i lăsăm pe ceilalţi să plece.

Şi, fără ca Fouchard să se împotrivească, Maurice se duse la fereastră s-o deschidă. Tot hăul văii întunecate se deschise în faţa lui, rostogolindu-şi puhoaiele de bezne. Totuşi, după ce ţi se mai obişnuiau ochii, puteai desluşi foarte limpede podul luminat de focurile de pe cele două maluri. Treceau mereu călăreţi, în marile lor mantii albe, aidoma unor cavaleri din altă lume, ai căror cai, biciuiţi de

viforul spaimei, porneau pe apă. Şi asta la nesfârşit, necontenit, mereu în aceeaşi domoală desfăşurare. Către dreapta, colinele golaşe, pe care dormea armata, zăceau într-o neclintire şi într-o tăcere de moarte.

— Sigur, spuse din nou Maurice, cu un gest deznădăjduit, rămâne pe mâine!

Lăsase fereastra larg deschisă şi moş Fouchard, înşfăcându-şi puşca, puse un picior peste pervaz şi sări afară, sprinten ca un flăcău. Îl auziră mergând mai întâi cu pasul regulat al unui soldat în post; apoi nu se mai auzi, din depărtare, decât zvonul larmei de pe podul ticsit de lume. Se vede treaba că se aşezase în marginea drumului, simţindu-se mai liniştit că de acolo putea să vadă la timp primejdia care s-ar fi apropiat, gata să se întoarcă dintr-o săritură ca să-şi apere casa.

Acum Honoré privea la ceas, din minut în minut, din ce în ce mai neliniştit. De la Raucourt la Remilly erau doar şase kilometri. O femeie tânără şi voinică, aşa cum era Silvine, nu putea să facă mai mult de un ceas pe drum. De ce nu venise până acum de atâtea ceasuri de când se rătăcise de bătrân, în învălmăşeala aceea a unui întreg corp de armată care se revărsase peste tot ţinutul, zăgăzuind drumurile? Hotărât lucru, se întâmplase ceva grav de tot. Şi o şi vedea într-o mare nenorocire, alergând nebună peste câmpuri sau strivită de copitele cailor.

Dar, deodată, câteşitrei săriră în picioare. Cineva cobora drumul în goana mare şi-l auziră pe bătrân cum îşi încarcă puşca.

— Care-i acolo? strigă el aspru. Tu eşti, Silvine?

Niciun răspuns. Bătrânul ameninţa că trage, repetând întrebarea. Atunci glasul înăbuşit al unei fiinţe cu sufletul la gură reuşi să îngaime:

— Da, da! Eu sunt, moş Fouchard.

Apoi îl întrebă numaidecât:

— Ce face Charlot?

— E în pat, doarme.

— A, bine, mulţumesc!

Şi deodată, uitând de orice grabă, oftă adânc, un oftat

care dădea în vileag toată neliniştea şi oboseala ei.

— Intra pe geam, continuă Fouchard. E lume înăuntru.

Şi, cum sărise înăuntru, rămase stană de piatră în faţa celor trei bărbaţi. La lumina tremurătoare a lumânării se arăta tare oacheşă, cu părul ei bogat şi negru, cu ochii mari şi frumoşi, care-i dădeau tot farmecul, cu chipul prelung, cu o linişte puternică în supunerea ei. Dar, în clipa aceea, vederea neaşteptată a lui Honoré îi îmbujoră obrajii. Şi, cu toate acestea, nu se mira că-l găseşte acolo. Se gândise la el tot timpul în goana ei de la Raucourt.

El, ca sugrumat, pierdut, voia să pară cât se poate de liniştit.

— Bună seara, Silvine.

— Buna seara, Honoré.

Şi, ca să nu plângă cu hohote, ea îşi întoarse capul, zâmbindu-i lui Maurice, pe care-l recunoscuse. Se simţea stingherită de prezenţa lui Jean. Parcă se înăbuşea, îşi scoase fularul pe care-l avea la gât.

Honoré continuă, fără s-o mai tutuiască, însă, ca altădată:

— Eram îngrijoraţi de dumneata, Silvine, din pricina prusacilor ăstora care vin încoace.

Ea se făcu dintr-odată albă ca Varul, faţa i se răvăşi şi privind fără să vrea spre odaia în care dormea Charlot dădu din mână, ca şi cum ar fi vrut să alunge o vedenie îngrozitoare şi murmură:

— Prusacii! Ah, da, da, i-am văzut.

Sleită de oboseală, căzută pe un scaun, le povesti că în momentul în care corpul al 7-lea năvălise în Raucourt ea căutase un adăpost la naşul ei, doctorul Dalichamp, în nădejdea că lui moş Fouchard o să-i dea în gând să treacă pe acolo s-o ia şi pe ea, înainte de plecare. Strada mare era atât de înţesată că niciun câine n-ar fi îndrăznit să treacă pe ea. Şi până la ceasurile patru tot aşteptase, destul de liniştită, făcând pansamente cu doamnele, căci doctorul, cu gândul că i se vor trimite poate răniţi de la Metz şi Verdun, în cazul când s-ar fi dat lupte pe acolo, se ocupa de cincisprezece zile cu instalarea unei ambulanţe în sala

mare a primăriei. Venea lume care spunea că ambulanţa asta ar putea să între în funcţie imediat. Şi, într-adevăr, chiar de la amiaza se auzise tunul înspre Beaumont. Dar toate astea se petreceau pe undeva încă departe şi nimănui nu-i era teamă când, deodată, în timp ce ultimii soldaţi francezi plecau din Raucourt, un obuz distruse, cu un zgomot îngrozitor, acoperişul unei case vecine. Alte două urmară. Veneau de la o baterie germană care bombarda ariergarda corpului al 7-lea. La primărie se şi găseau răniţi din Beaumont şi erau temeri ca nu cumva vreun obuz să-i omoare pe paiele unde aşteptau să vină doctorul să-i opereze. Înnebuniţi de groază, răniţii se ridicau, voiau să coboare în pivniţe, în ciuda mădularelor lor zdrobite, care-i făceau să urle de durere.

— Şi atunci – urmă Silvine – nu ştiu cum s-a întâmplat, s-a făcut o tăcere neaşteptată... Mă urcasem la o fereastră de la care puteai privi pe stradă şi spre câmp. Nu mai vedeam pe nimeni, nici picior de ostaş francez, când am auzit nişte paşi rari şi grei. Şi o voce a strigat ceva şi toate paturile puştilor au căzut în acelaşi timp la pământ... Erau, jos, în stradă nişte oameni negri, bondoci, murdari, cu nişte căpăţâni urâcioase, pe care purtau nişte căşti, leite cu ale pompierilor noştri. Am auzit că ar fi bavarezi. Pe urmă când m-am uitat mai încolo, ce mi-a fost dat să văd? Am văzut mii şi mii care veneau pe drumuri, peste câmpuri, prin păduri, în coloane strânse, nesfârşite. Îndată au înnegrit meleagurile. Un puhoi întunecat de lăcuste negre care veneau mereu, eu nemiluita, aşa că într-o clipită nu s-a mai văzut pământul.

Silvine se cutremură, făcând iar gestul dinainte, alungind cu mâna amintirea aceea înspăimântătoare.

— Ce să spun, nici nu vă puteţi închipui ce s-a întâmplat... După spusele unora, oamenii ăştia mărşăluiau de trei zile şi se bătuseră la Beaumont ca nişte turbaţi. De aceea erau morţi de foame, aveau ochii holbaţi şi erau aproape nebuni... Ofiţerii nici n-au încercat măcar să-i oprească. Toţi s-au năpustit prin casele oamenilor şi prin prăvălii, sfărâmând uşi şi ferestre, spărgând mobila, după

câte ceva de mâncat şi de băut, înfulecând orice, tot ce le cădea în mână… La domnul Simonnot, băcanul, am zărit pe unul scoţând cu casca melasă de pe fundul unui butoi. Unii muşcau din bucăţi de slănină crudă. Alţii mestecau făină. Şi lumea spunea că n-a mai rămas nimic de două zile şi două nopţi de când treceau soldaţii. Dar ei tot mai găseau, cu toate astea, provizii ascunse. De aceea se încăpăţânau să distrugă totul, crezând că locuitorii nu voiau să le dea de mâncare. În mai puţin de un ceas, la băcănii, brutării, măcelării şi până şi la casele particulare s-au spart vitrinele, au fost jefuite dulapurile, iar pivniţele năpădite şi pustiite. La doctor – nici nu ţi-ar trece prin minte una ca asta – am dat peste un burtos care a mâncat tot săpunul. Dar mai ales în pivniţă au făcut prăpăd. Îi auzeam de sus cum urlă ca nişte fiare, cum sparg sticlele, cum deschid cepurile butoaielor, din care vinul curgea ca un şipot. Se întorceau din pivniţă cu mâinile roşii de atâta bălăceală prin tot vinul risipit… Şi să vedeţi ce se-ntâmplă când oamenii se întorc aşa la sălbăticie. Degeaba a căutat Dalichamp să împiedice pe un soldat care voia să bea un litru de sirop de opiu, peste care dăduse. Cu siguranţă că nenorocitul o fi şi murit până acum, atât de groaznic suferea când am plecat eu.

Apucată de un tremur prelung ea îşi acoperi ochii cu amândouă mâinile ca să nu vadă.

— Nu, nu! Prea am văzut multe. Mă-năbuş!

Moş Fouchard, tot în drum, se apropiase aştepta în picioare în faţa ferestrei, ca să asculte şi el. Şi povestirea acestui jaf îl umplea de griji: auzise că prusacii plătesc tot. Nu cumva or fi început-o şi ei acum cu hoţiile? Maurice şi Jean, erau, şi ei, numai urechi la amănuntele astea despre un inamic pe care fata asta îl văzuse şi pe care ei nu-l putuseră întâlni de o lună de când se aflau în război. Dar pe Honoré, îngândurat, cu gura crispată, nu-l interesa decât Silvine şi nu se gândea decât la vechea nenorocire care-i despărţise.

Dar, în clipa aceea, uşa odăii vecine se deschise şi micuţul Charlot se ivi în prag. Poate că auzise gura maică-sii şi venea fuga în cămăşuţă, s-o sărute. Trandafiriu, bălai

şi voinic, avea o claie de păr blond creţ şi ochi mari, albaştri.

Silvine se cutremură, văzându-l aşa, dintr-odată, parc-ar fi fost surprinsă de imaginea pe care i-o aducea. Nu-l mai cunoştea oare pe copilul acesta atât de iubit, de-l privea aşa, îngrozită, ca pe o icoană a dramei ei? Pe urmă izbucni în plâns.

— Puişorul mamei!

Şi îl strânse ca o nebună la piept, lipindu-l de gâtul ei, în timp ce Honoré, pământiu, îşi dădu seama de asemănarea grozavă dintre Charlot şi Goliath: acelaşi cap pătrat şi bălai, toată seminţia germanică întruchipată într-un copil sănătos, rumen şi surâzător. Fiul prusacului. Prusacul, cum îi spuneau poznaşii din Remilly! Şi mama asta franceză stătea în faţa lor strângându-l la pieptul ei, atât de tulburată încă şi cu inima sângerând de priveliştea cotropirii.

— Puişorul mamei, fii cuminte, hai să te culci la loc!... Fă nani, puişor scump!

Îl duse dincolo. Pe urmă, când se întoarse din odaia vecină, nu mai plângea, avea iar faţa liniştită a unei fiinţe ascultătoare şi curajoase.

Tot Honoré vorbi întâi, cu un tremur în glas.

— Ei, şi prusacii?...

— Ah, da, prusacii... Ce să fie? Spărseseră tot, jefuiseră tot, mâncaseră şi băuseră tot. Furau şi rufăria, prosoapele, cearşafurile, şi până şi perdelele, pe care le rupeau în fâşii lungi, ca să-şi înfăşoare picioarele. Am văzut pe unii cu picioarele numai o rană vie de-atâta mers. În faţa casei doctorului, pe marginea rigolei, era o ceată întreagă care se descălţaseră şi-şi înfofoleau călcâiele cu cămăşi de femeie împodobite cu dantela, furate fără îndoială de la frumoasa doamnă Lefèvre, nevasta fabricantului... Jaful a ţinut până la căderea nopţii. Casele nu mai aveau uşi, stăteau căscate spre stradă cu toate deschizăturile de la parter, prin care se zăreau sfărâmăturile de mobilă; un masacru în lege care scotea din sărite şi pe oamenii cei mai potoliţi... Eu eram ca nebună, nu mai puteam rămâne. Degeaba au încercat să

mă oprească spunându-mi că drumurile nu erau libere, c-au să mă omoare cu siguranţă, eu tot am plecat, pornind numaidecât peste câmpuri, spre dreapta, la ieşirea din Raucourt. Căruţe de francezi şi prusaci, de-a valma, veneau din Beaumont. Două au trecut pe lângă mine, prin întuneric, cu ţipete, gemete, şi vai, ce-am mai fugit peste ogoare, prin păduri, nici nu mai ştiu pe unde, făcând un ocol mare înspre Villers... în trei rânduri m-am ascuns, părându-mi-se că aud nişte soldaţi. Dar am întâlnit numai o altă femeie fugară, care scăpase din Beaumont şi care mi-a spus lucruri să ţi se facă părul măciucă în cap... În sfârşit, am ajuns aici, tare nenorocită, oh! atât de nenorocită!

Lacrimile o înecară din nou. Acelaşi gând o aducea mereu la lucrurile astea. Repetă ceea ce-i povestise femeia din Beaumont, Femeia, care locuia lângă drumul mare, văzuse trecând pe acolo artileria germană, de la lăsarea nopţii. De cele două părţi ale drumului câte un şir de soldaţi duceau în mână torţe de răşină, care luminau şoseaua cu o lumină roşie de pârjol. Şi, prin mijloc, se scurgea puhoiul de cai, de tunuri, de chesoane, într-un vârtej infernal, într-un galop furios. Era graba turbată a victoriei, urmărirea îndrăcită a trupelor franceze care trebuiau distruse, zdrobite, acolo, în cine ştie ce văgăună. Nu mai respectau nimic, sfărâmau totul în cale şi treceau mai departe cu orice preţ. Caii care cădeau şi cărora li se tăiau imediat ştreangurile, erau rostogoliţi, zdrobiţi, aruncaţi la o parte ca nişte epave însângerate. Oamenii, care voiau să treacă drumul, erau răsturnaţi şi ei şi hăcuiţi de roţi. În uraganul acesta, cei care ţineau hăţurile, deşi morţi de foame, nici nu se opreau măcar, prindeau din zbor pâinile ce li se aruncau, în timp ce soldaţii cu făcliile, cu vârful baionetelor, le întindeau hălci întregi de carne. Pe urmă, tot cu ele, împungeau caii, care azvârleau din copite, înnebuniţi, galopând mai tare. Se înnoptase de-a binelea, artileria trecea necontenit în iureşul acela sporit de furtună, în mijlocul unor urale înflăcărate.

Cu toate că urmărise cu atenţie povestirea, Maurice, doborât de oboseală, după ce mâncase cu atâta lăcomie, îşi lăsase capul pe masă, între braţe. Jean mai luptă o clipă,

dar fu învins şi el şi adormi la celălalt capăt al mesei. Moş Fouchard coborâse în drum. Honoré rămase singur cu Silvine, acum neclintită în faţa geamului tot larg deschis.

Atunci sergentul artilerist se sculă şi se apropie de fereastră. Noaptea era tot neţărmurită şi neagră, plină de răsuflarea grea a trupelor. Dar se auzeau zgomote mai răsunătoare, lovituri şi trosnituri. Acolo, jos, trecea acum artileria, pe podul pe jumătate scufundat. Caii se ridicau în două picioare de groaza apei mişcătoare. Chesoanele care alunecau într-o parte trebuiau aruncate de tot în râu. Şi, la vederea acestei retrageri pe ţărmul celălalt, atât de greoaie, atât de înceată, care ţinea din ajun şi care cu siguranţă n-avea să se termine până-n zori, tânărul se gândea la cealaltă artilerie, al cărui şu voi sălbatic se năpustea prin Beaumont, răsturnând totul în cale, strivind vite şi oameni, ca să meargă mai repede.

Honoré se apropie de Silvine şi-i spuse încet de tot. În faţa întunericului de afară, prin care treceau înfiorări sălbatice:

— Eşti amărâtă?

— O, da, tare amărâtă!

Presimţea că o să-i vorbească despre lucrul acela, despre lucrul acela îngrozitor şi îşi lăsă capul în jos.

— Ia spune-mi, cum s-a întâmplat?… Aş vrea să ştiu…

Dar ea nu putea să răspundă.

— Te-a silit el?… A fost de bună-voia dumitale?

Ea îngăimă atunci, cu vocea sugrumată:

— Doamne, nu ştiu! îţi jur că nu ştiu nici eu… Dar, vezi dumneata, ar fi aşa de urât să te mint! Şi nu pot să mă dezvinovăţesc, nu! Nu pot să spun că m-ar fi bătut… Dumneata plecaseşi. Eram înnebunită şi asta s-a întâmplat, dar nu ştiu, nu ştiu cum!

Hohote de plâns o înecară şi el, palid, în prada unei emoţii tot atât de mari, aşteptă un minut. Gândul că ea nu voia să-l mintă îl liniştea, cu toate astea. O întrebă mai departe, cu mintea chinuită de tot ce nu putuse încă înţelege.

— Tata te-a ţinut aici, vasăzică?

Ea nici nu ridică ochii măcar, recăpătându-şi liniştea şi luându-şi din nou înfăţişarea de resemnare plină de curaj.

— Îi fac toată treaba. N-am fost niciodată pretenţioasă la mâncare. Cum mai am o gură de ţinut, a folosit prilejul ca să-mi scadă leafa... Acum, se înţelege, sunt nevoită să fac tot ce-mi porunceşte.

— Dar, dumneata, de ce-ai rămas?

La una ca asta ea rămase atât de uluită, că-l privi în faţă.

— Eu? Dar unde ai vrea dumneata să mă duc? Cel puţin aici, eu şi micuţul meu, avem ce să mâncăm şi suntem liniştiţi.

Tăcerea se aşternu din nou; amândoi se priveau acum ochi în ochi. Şi, în depărtare, din valea întunecată, freamătul mulţimii se ridica mai intens, în timp ce bubuitul tunurilor, pe podul de vase, se prelungea la nesfârşit. Se auzi un ţipăt prelung, ţipăt desperat de om sau de vită, care străbătu întunericul cu o sfâşiere fără margini.

— Ascultă, Silvine – continuă rar Honoré – mi-ai trimis o scrisoare care mi-a adus o mare bucurie... Nu m-aş mai fi întors niciodată. Dar scrisoarea asta, pe care am mai citit-o şi astă seară, spune unele lucruri cum nu se poate mai bine.

Întâi pălise auzindu-l că vorbeşte de asta. Poate că era supărat pentru că îndrăznise să-i scrie ca o femeie fără ruşine. Apoi, pe măsură ce i se destăinuia, ea se înroşea ca para focului.

— Ştiu sigur că nu vrei să minţi şi de asta cred ce e scris pe hârtie... Da, acum o cred pe deplin... Ai avut dreptate să crezi că, de-aş fi murit în război, fără să te mai văd, aş fi suferit tare mult, plecând din lumea asta aşa, spunându-mi în inima mea că nu m-ai iubit... Şi atunci, dacă tu tot ţii la mine, dacă nu m-ai iubit decât pe mine...

Limba i se împleticea. Nu-şi mai găsea cuvintele, zguduit de o emoţie neobişnuită.

— Ascultă, Silvine, dacă porcii ăştia de prusaci nu-mi fac de petrecanie, tot pe tine te vreau. Da, o să ne căsătorim cum termin cu milităria.

Ea sări drept în picioare şi, dând un ţipat, căzu în braţele

tânărului. Nu putea vorbi. Tot sângele din vine i se urcase în faţă. El se aşează pe scaun şi o luă pe genunchi.

— M-am gândit îndelung şi asta aveam să-ţi spun când am venit aici. Dacă tata nu vrea să ne dea consimţământul, o să plecăm de aici. Lumea e mare... Iar micuţul, nu putem să-l strângem de gât, ce Dumnezeu! O să mai avem şi alţii şi, până la urmă, nici n-am să mai ştiu care-i din grămadă.

O ierta. Nu-i venea să creadă că-i cu putinţă o fericire atât de mare. În cele din urmă ea şopti:

— Nu, nu e cu putinţă! E prea mult. Poate că într-o zi ai să te căieşti... Dar cât eşti de bun, Honoré, şi cât de drag îmi eşti!

Cu o sărutare pe buze o reduse la tăcere. Şi ea nici nu mai avea puterea să se împotrivească fericirii care-o cuprindea, vieţii fericite pe care o credea spulberată pentru totdeauna. Cu o pornire mai tare decât voinţa ei şi pe care nu şi-o putu stăpâni, ea îl cuprinse zdravăn în braţe, îl strânse sărutându-l cu toată puterea ei de femeie, ca pe un bun redobândit, numai al ei, pe care nimeni de-aici înainte nu i-l va mai putea răpi. El era iarăşi al ei, el, pe care-l pierduse, şi mai degrabă ar fi murit decât să lase să i-l mai ia cineva.

Dar în clipa aceea porni ca un freamăt larma deşteptării ce umplu noaptea întunecată. Se auzeau ordine răstite, goarnele sunau şi o întreagă frământare de umbre se ridica de pe ogoarele golaşe, o mare nedesluşită şi zbuciumată, ale cărei talazuri şi ajunseseră în drum. Jos, focurile de pe cele două maluri de-abia mai pâlpâiau. Nu se mai vedeau decât nişte mogâldeţe nelămurite care fugeau de colo-colo, fără ca cineva să-şi poată da seama măcar dacă se mai continua cu trecerea fluviului. O asemenea spaimă, o astfel de nebunie a groazei, nu mai străbătuse niciodată întunericul.

Moş Fouchard se apropiase din nou de fereastră strigându-le că ceilalţi pleacă. Treziţi din somn, înfiguraţi şi amorţiţi, Jean şi Maurice săriră în picioare. Honoré strânse tare amândouă mâinile Silvinei într-ale lui.

— Ne-am jurat... Să mă aştepţi!

Ea nu găsi niciun cuvânt, îl privi cu toată fiinţa ei, cu o ultimă şi prelungă privire, în timp ce Honoré sărea pe fereastră, ca să ajungă, în pas alergător, la baterie.

— Cu bine, tată!

— Cu bine, băiatule!

Atâta tot. Ţăranul şi ostaşul se despărţeau iar, aşa cum se văzuseră, fără o îmbrăţişare, ca un tată şi un fecior care n-aveau nevoie să se vadă ca să poată trăi.

Când ieşiră şi ei din ogradă, Maurice şi Jean o luară la goană pe costişele repezi. Jos, nu mai găsiră regimentul 106. Toate regimentele se şi puseseră în mişcare. Fură nevoiţi să alerge mai departe, trimişi când în colo, când încoace. În cele din urmă, buimăciţi, în învălmăşeala aceea înspăimântătoare, îşi găsiră pe neaşteptate compania, pe care o comanda locotenentul Rochas. Dar căpitanul Beaudoin şi regimentul erau cu siguranţă în altă parte. Iar Maurice rămase cu gura căscată văzând că puhoiul ăsta de oameni, de vite şi de tunuri ieşea din Remilly şi se îndrepta spre Sedan, pe drumul de pe malul stâng. Ce mai era şi asta? Ce se petrecea? Nu mai treceau Meusa, băteau în retragere spre nord!

Un ofiţer de vânători, care se găsea cu ei nu se ştie prin ce împrejurare, spuse tare, să se audă:

— Fir-ar să fie de necaz! Îi ziua de 28 trebuia s-o ştergem, când eram la Le Chêne!

Alte glasuri lămureau mişcarea. Soseau veşti. Către ceasurile două de dimineaţă un aghiotant al mareşalului Mac-Mahon venise să spună generalului Douay că toată armata are ordinul să se retragă spre Sedan, fără să piardă o clipă. Zdrobit la Beaumont, corpul al 5-lea le târa şi pe celelalte trei în dezastrul lui. În momentul acela generalul, care supraveghea trecerea lângă podul de vase, turba de necaz văzând că numai divizia a treia, a lui, trecuse dincolo. În curând avea să se lumineze de ziuă şi se puteau aştepta la un atac dintr-o clipă într-alta. De aceea înştiinţa pe toţi comandanţii din subordinea lui să ajungă la Sedan, cum o putea fiecare, pe drumurile cele mai scurte. Şi el însuşi, părăsind podul şi dând ordin să fie distrus, porni în grabă

de-a lungul malului stâng, cu divizia întâi şi cu artileria de rezervă, în timp ce divizia, a treia urmă ţărmul drept, iar divizia întâi, descompletată la Beaumont, cu unităţile răvăşite, era fugară pe cine ştie unde. Din corpul al 7-lea, care încă nu intrase în foc, nu mai rămăseseră decât frânturi împrăştiate, pierdute pe drum, care alergau nebuneşte prin beznă.

Nu erau încă ceasurile trei şi era tot noapte adâncă, Maurice, care cunoştea totuşi regiunea, nu mai ştia pe unde merge, nu mai era în stare să se dumerească, în şuvoiul acela care dăduse peste maluri, în turma aceea înnebunită care curgea cât era drumul de mare. Mulţi oameni, scăpaţi din măcelul de la Beaumont, ostaşi din toate armele, sfârtecaţi, plini de sânge şi de praf, se amestecau cu regimentele, semănând groaza în jur. Din toată valea, dincolo de râu, părea că se ridică o larmă asemănătoare, alte tropote de turmă, alte puhoaie în goană, corpul întâi care părăsise Carignan şi Douzy, corpul al 12-îea, plecat din Mouzon cu resturile dintr-ai 5-lea, toate puse în mişcare, târâte de aceeaşi forţă logică şi de neînvins care, de la 28 încoace, împingea armata spre nord, o înghesuia în fundătura în care avea să piară.

În vremea asta se crăpa de ziuă, tocmai când compania Beaudoin trecea prin Pont-Maugis, şi Maurice recunoscu locurile, colinele din Lirv spre stânga, Meusa la dreapta, curgând de-a lungul drumului. Dar zorile cenuşii luminau cu o tristeţe fără margini Bazeilles şi Balan, pierdute în zarişte a livezilor, în vreme ce Sedanul, livid, un Sedan ca dintr-un vis de groază, da doliu, se ghicea în zare, pe nesfârşita perdea întunecată a pădurilor. Şi dincolo de Wadelincourt, după ce ajunseseră în sfârşit la bariera Torcyului, fură siliţi să stea la tocmeală, să se roage îndelung şi să se supere şi mai-mai să asedieze cetatea, pentru ca comandantul să lase jos podul. Erau ceasurile cinci. Corpul al 7-lea intră în Sedan, ameţit de oboseală, de foame şi de frig.

VIII

În învălmăşeala aceea, la capătul şoselei din Wadelincourt, în piaţa Torcy, Jean fu despărţit de Maurice. Şi alergă peste tot, se rătăci prin mulţimea care tropăia încoace şi-ncolo, neputând să-l găsească. N-avea noroc şi pace! Căci tocmai primise propunerea tânărului său prieten, care voia să-l ia şi pe el la soră-sa, ca să se odihnească la dânsa şi să mai doarmă şi ei într-un pat ca lumea. Zăpăceala era atât de cumplită şi toate regimentele atât de amestecate, fără ordine de marş şi fără comandanţi, încât oamenii puteau oarecum să facă ce-i tăia capul. Dacă trăgeai un somn bun aveai, totuşi, timpul să te dezmeticeşti şi să-ţi ajungi camarazii din urmă.

Jean, îngrozit, se văzu deodată pe viaductul din Torcy, deasupra păşunilor întinse, inundate de apele fluviului, din ordinul comandantului. Pe urmă, după ce ieşi printr-o altă poartă, trecu podul Meusei. Cu toate că se lumina tot mai mult de ziuă i se păru că se înnopta iar în oraşul acesta strâmt, gâtuit între meterezele lui, cu străzi umede, străjuite de case înalte. Şi nici măcar nu-şi aducea aminte de numele cumnatului lui Maurice. Ştia doar că pe soră-sa o chema Henriette. Unde să se ducă? Pe cine să întrebe? Mergea în neştire, ca un automat. Simţea că s-ar prăbuşi dacă s-ar opri. Asemenea celui care se îneacă, nu auzea decât vâjâitul surd, nu desluşea decât scurgerea necontenită a valului de oameni şi dobitoace care-l purta şi pe el. După ce mâncase la Remilly, acum suferea mai ales de nesomn. Şi împrejurul lui oboseala era mai puternică decât foamea. Turma de umbre se poticnea pe străzile acelea necunoscute. La tot pasul, altul se prăvălea pe

marginea drumului, se răsturna sub vreo poartă şi rămânea acolo ca mort, adormit.

Ridicând privirea Jean citi pe o tăbliţa: Calea Subprefecturii. La capăt era un monument, într-o grădină. Şi, la colţul străzii, zări un călăreţ, din vânătorii africani, pe care i se păru că-l mai văzuse. N-o fi Prosper, flăcăul din Remilly, pe care-l văzuse la Vouziers cu Maurice? Descălecase şi calul, cu privirea pierdută, tremurând tot, era atât de flămând că-şi întinsese gâtul să roadă scândurile dintr-un camion oprit lângă trotuar. De două zile caii nu-şi mai primiseră tainul, mureau pe picioare de sfârşeală. Dinţii lui mari făceau zgomot ca de raşper, rozând lemnul, în timp ce vânătorul plângea.

Dar când Jean, care se îndepărtase, se întoarse cu gândul că băiatul acesta trebuie să ştie adresa rudelor lui Maurice, nu-l mai găsi. Fu cuprins atunci de deznădejde, rătăci de colo-colo pe străzi, se pomeni iar la Subprefectură, ajunse până la piaţa Turenne. Acolo, pentru o clipă, se crezu salvat, zărind în faţa primăriei, chiar lângă statuie, pe locotenentul Rochas cu câţiva oameni din companie. Dacă nu putea să-şi întâlnească prietenul, cel puţin o să-şi găsească regimentul şi are să doarmă în cort. Deoarece căpitanul Beaudoin nu se mai arătase, târât şi el pe undeva, rătăcit pe cine ştie unde, locotenentul Rochas încerca să-şi adune oamenii, informându-se, întrebând zadarnic unde se fixase locul de oprire al diviziei. Dar, cu cât se apropiau mai mult de centrul oraşului, compania, în loc să crească, se împuţina. Un soldat, cu gesturi de smintit, intră într-un han şi nu se mai întoarse. Alţi trei se opriră dinaintea uşii unui băcan uitându-se la nişte zuavi care desfundaseră un butoiaş de rachiu. Mulţi zăceau întinşi în şanţ, alţii voiau să plece, căzeau din nou, zdrobiţi şi îndobitociţi. Chouteau şi Loubet, dându-şi coate, dispăruseră în fundul unei alei întunecate, pe urmele unei temei mătăhăloase care ducea în mână o pâine. Nu mai rămăseseră cu locotenentul decât Pache şi Lapoulle, şi ca la vreo zece camarazi.

Lângă statuia lui Turenne Rochas făcea sforţări grozave

să se ţină pe picioare, cu ochii deschişi. Când îl recunoscu pe Jean îi şopti:

— Ah, tu eşti, caporale! Şi oamenii tăi?

Jean făcu un gest nedesluşit, ca să arate că nu ştie. Dar Pache, arătându-l pe Lapoulle, răspunse, nemaiputându-şi stăpâni plânsul:

— Suntem aici. Numai noi doi am mai rămas. De s-ar îndura de noi milostivul Dumnezeu, că tare mai suntem nenorociţi!

Celălalt, mâncăul, se uita la mâinile lui Jean, de parc-ar fi vrut să le sfâşie, revoltat că le vede mereu goale acum. Poate că visase, în toropeala lui, că Jean se dusese să ia raţia de hrană pentru grupă.

— Afurisită soartă! tună el. Vasăzică o să strângem iar cureaua!

Gaude, gornistul, care aştepta ordinul să sune adunarea, lipit cu spatele de gard, adormise, alunecând cât era de lung şi întinzându-se cu faţa în sus. Toţi se prăbuşeau, rând pe rând şi sforăiau năprasnic. Şi numai sergentul Sapin rămăsese cu ochii larg deschişi, cu nasul ascuţit pe faţa lui mică şi fără culoare ca şi cum şi-ar fi văzut soarta scrisă pe zarea acestui oraş necunoscut.

În vremea asta locotenentul Rochas nu se mai putu împotrivi nevoii de a se aşeza jos, pe pământ. Vru să dea un ordin.

— Caporale, o să fie nevoie… o să fie nevoie…

Şi nu mai găsea cuvintele; gura îi era încleştată de oboseală. Şi, dintr-odată, se prăvăli şi el, trăsnit de somn.

Jean, jenându-se să nu cadă şi el pe caldarâm, plecă. Se încăpăţâna să găsească un culcuş. De cealaltă parte a pieţii, la o fereastră a hotelului Crucea de Aur, zărise pe generalul Bourgain-Desfeuilles, fără veston, gata să se strecoare între cearşafuri fine şi curate. De ce să mai fi aşa de conştiincios? Ca să suferi şi mai mult? Fu cuprins deodată de o bucurie neaşteptată: un nume ţâşnise din amintirea lui, acela al fabricantului de postav, la care era funcţionar cumnatul lui Maurice, domnul Delaherche. Da, ăsta era. Opri un bătrân care trecea şi-l întrebă:

— Unde stă domnul Delaherche?

— Pe strada Maqua, aproape colţ cu strada Untului. E o casă mare, frumoasă, cu sculpturi.

Pe urmă bătrânul îl ajunse din urmă, în fugă.

— Ascultă, dumneata eşti din regimentul 106. Dacă umbli după regiment, să ştii că a plecat prin Château, uite, încolo. Adineauri m-am întâlnit cu colonelul, domnul de Vineuil, pe care l-am cunoscut îndeaproape, când era la Mézières.

Dar Jean plecă mai departe, cu gestul de mânie al unui om grăbit. Nu! Nu! Acum, când era sigur că are să-l găsească pe Maurice, n-avea de gând să doarmă pe jos, fără niciun aşternut. Şi în sinea lui îl supăra mustrarea de cuget, când parcă-l vedea dinaintea ochilor pe colonel, înalt cum era, şi atât de dârz la oboseală, cu toată vârsta lui înaintată, dormind la fel ca ostaşii lui, în cort. Îndată o luă pe Strada-Mare, se pierdu iar în forfota crescândă a oraşului şi se adresă în cele din urmă unui băieţel, care îl duse în strada Maqua.

Acolo, o rubedenie a domnului Delaherche de azi ridicase, în veacul trecut, fabrica măreaţă care, de o sută şaizeci de ani, aparţinuse mereu familiei. La Sedan se pot vedea fabrici de postav, întemeiate în primii ani ai domniei lui Ludovic al XV-lea, fabrici mari cât Luvrul, cu faţade măreţe ca nişte palate domneşti. Cea din strada Maqua avea trei etaje, cu ferestre mari, încadrate cu sculpturi severe. Şi, în partea dinăuntru, în curtea ca de palat, mai dăinuiau încă pomii bătrâni de la întemeierea fabricii, nişte ulmi uriaşi. Trei generaţii de Delaherche făcuseră aici averi mari de tot. Fiindcă tatăl lui Jules, proprietarul actual, moştenise fabrica de la un văr, mort fără copii, acum stăpânea ramura mai tânără a familiei. Tatăl acesta făcuse case şi mai înfloritoare, dar cum era cam muieratic nevastă-sa fusese foarte nefericită. De aceea ea, când a rămas văduvă, temându-se grozav ca fiul să n-o ia pe urmele tatălui, s-a străduit să-l ţină până după cincizeci de ani ca pe un băiat cuminte, după ce-l însurase cu o femeie foarte modestă şi cucernică. Numai că viaţa se răzbună uneori înspăimântător. Murindu-i nevasta, Delaherche, a

cărui tinereţe se dusese, se îndrăgosti de o văduvioară din Charleville, drăguţa doamnă Maginot, despre care se vorbeau multe şi pe care o luase până la urmă de nevastă în toamna trecută, cu toată supărarea maică-sii. Cei din Sedan, foarte puritani, i-au judecat totdeauna cu asprime pe cei din Charleville, oraş de râsete şi petreceri. De altfel căsătoria nu s-ar fi făcut niciodată dacă Gilberte n-ar fi fost nepoata colonelului de Vineuil, care urma să fie înaintat la gradul de general, înrudirea asta şi gândul că intrase într-o familie de militari îl măguleau grozav pe fabricantul de postav.

În cursul dimineţii, aflând că armata avea să treacă prin Mouzon, Delaherche făcuse cu Weiss, contabilul său, plimbarea aceea în cabrioletă, de care îi vorbise moş Fouchard lui Maurice. Rotofei şi înalt, cu faţa îmbujorată, cu nas mare şi buze groase, era o fire veselă, avea curiozitatea vioaie a târgoveţului francez căruia-i plac paradele militare strălucite. Cum farmacistul din Mouzon îi spusese că împăratul se găseşte la ferma Eaybel, se dusese până acolo, îl văzuse şi era mai-mai să stea la taifas cu el, – o întreagă tărăşenie, cu care împuia capul tuturor, la întoarcere. Dar ce întoarcere grozavă, prin panica de la Beaumont, pe drumurile înţesate de fugari! De douăzeci de ori cabrioleta fusese gata să se răstoarne în şanţuri. Cei doi oameni nu ajunseseră acasă decât noaptea, printre piedici de tot felul. Şi plimbarea aceea de plăcere, armata aceea pe care Delaherche se dusese, cale de doua leghe, ca s-o vadă cum defilează, şi care-l aducea înapoi pe negândite în fuga nebunească a retragerii ei, toată întâmplarea asta neprevăzută şi tragică îl făcuse să spuie, de zece ori, pe drum:

— Şi eu care-o credeam în marş, spre Verdun, şi voiam s-o văd cu orice preţ!... Ei bine, am văzut-o şi tare mi-e teamă că o s-o vedem, la Sedan, mai mult decât am vrea!

Dimineaţa, încă de la orele cinci, Delaherche, trezit de zgomotul puternic de zăgaz deschis făcut de corpul al 7-lea în trecere prin oraş, se îmbrăcase în grabă. Şi, în primul ins pe care-l întâlnise în piaţa Turenne, recunoscuse pe

căpitanul Beaudoin. Cu un an înainte, la Charleville, căpitanul fusese unul dintre prietenii frumoasei doamne Maginot, aşa că Gilberte i-l prezentase înainte de căsătoria lor. Gurile rele spuneau, în şoaptă, pe vremuri, că Beaudoin, după ce obţinuse totul, se dăduse la o parte din calea fabricantului de postav, aşa, din delicateţe, nevoind s-o lipsească pe prietena lui de averea considerabilă care-i venea ca din senin.

— Cum, dumneata eşti? strigă Delaherche. Şi în ce hal, sfinte Dumnezeule!

Beaudoin, atât de îngrijit, atât de spilcuit îmbrăcat de obicei, era cu adevărat într-o stare de plâns, cu uniforma murdară, cu faţa şi mâinile negre. Înfuriat la culme, făcuse drumul cu nişte puşcaşi algerieni, fără să se poată dumeri cum de se rătăcise de compania lui. Ca toţi ceilalţi, era mort de foame şi de oboseală. Dar nu de asta suferea cel mai mult, ci mai cu seamă pentru că nu-şi mai schimbase rufăria de la Reims încoace.

— Închipuiţi-vă – se vaită el numaidecât – că mi-au rătăcit bagajele la Vouziers. Nişte dobitoci, nişte bandiţi pe care i-aş împuşca, dacă i-aş prinde! Şi să nu-mi mai rămâie nimic, nicio batistă, nicio pereche de ciorapi! Să-nnebuneşti, nu alta, pe cinstea mea!

Delaherche stărui mult să-l ia cu el acasă. Dar el se împotrivea: Nu şi nu! Nu mai semăna a om, nu voia să sperie lumea. Trebui ca fabricantul să se jure că nici maică-sa, nici nevastă-sa nu se sculaseră încă. Şi apoi avea să-i dea apă, săpun, rufărie curată, în sfârşit, tot ce trebuie.

Era ceasul şapte când căpitanul Beaudoin, curăţat, periat, purtând pe sub uniformă o cămaşă de-a lui Delaherche, se înfăţişă în sufrageria foarte înaltă, tapisată cir lemn cenuşiu. Doamna Delaherche, mama, se şi afla acolo, fiindcă se scula totdeauna în zori, în ciuda celor şaptezeci şi opt de ani ai ei. Cu părul alb coliliu, bătrâna avea un nas care se subţiase şi o gură care nu mai râdea, într-o figură prelungă şi slabă ea se ridică în picioare, se arătă foarte politicoasă, poftindu-l pe căpitan să se aşeze în faţa uneia din ceştile de cafea cu lapte care se găseau pe

masă.

— Poate că v-ar face mai multă plăcere, domnule, nişte carne şi vin, după atâta oboseală?

Dar el protestă:

— Vă mulţumesc mult, doamnă, un pic de lapte şi pâine cu unt, au să-mi facă mai bine decât orice.

În momentul acela o uşă se deschise repede şi Gilberte intră cu mâna întinsă. Trebuie s-o fi înştiinţat Delaherche, căci altfel ea nu se dădea niciodată jos din pat înainte de ora zece. Era înalta, mlădie şi puternică, cu un păr negru frumos, cu nişte ochi frumoşi negrii şi cu toate astea cu un obraz trandafiriu şi cu toată faţa râzătoare, puţin zvăpăiată, fără pic de răutate. Capotul ei bej, cu broderii de mătase roşie, era lucrat la Paris.

— Ah, căpitane – spuse ea repede, strângând mâna tânărului – ce drăguţ eşti că te-ai oprit în bietul nostru colţişor de provincie!

Pe urmă râse singură de zăpăceala ei.

— Vai că tare-s proastă! Te-ai fi lipsit dumneata mult şi bine să vii la Sedan, în asemenea împrejurări... Dar sunt atât de fericită că te văd iar!

Şi-n adevăr, ochii ei frumoşi străluceau de plăcere. Iar doamna Delaherche, care ştia, pesemne, ce spuneau gurile rele din Charleville, îi privea ţintă pe amândoi cu mutra ei înţepată. Căpitanul, de altfel, se arăta foarte discret, ca un om care păstrase numai o bună amintire despre casa primitoare în care fusese invitat altădată.

Luară gustarea şi imediat Delaherche ajunse iar la plimbarea lui din ajun, nemaiputându-şi stăpâni mâncărimea de limbă care-l făcea să mai povestească o dată.

— Ştii că l-am văzut pe împărat la Baybel.

Îi dădu drumul şi nimic nu-l mai putu opri de-aici înainte. Începu, mai întâi, cu o descriere a fermei, – o clădire mare, pătrată, cu o curte lăuntrică, închisă de un gard de fier, totul aşezat pe o înălţime care se ridică deasupra Mouzonului, la stânga drumului dinspre Carignan. Apoi se întoarse la trupele corpului al 12-lea, prin care trecuse,

aşezat printre viile de pe dealuri, trupe falnice, strălucind în soare, a căror vedere îi umpluse inima de o mare bucurie patriotică.

— Aşadar mă găseam acolo, domnule, când, deodată, împăratul a ieşit din ferma unde se oprise ca să se odihnească şi să mănânce. Îşi pusese un pardesiu peste uniforma de general, deşi soarele dogorea. În urma lui, un servitor ducea un scaun pliant... Nu mi s-a părut deloc în apele lui. Ah, nu! Era cocârjat, cu mersul greoi, cu faţa galbenă, în sfârşit, un om bolnav... Şi asta nu m-a mirat, pentru că farmacistul din Mouzon, sfătuindu-mă să merg până la Baybel, îmi povestise că un aghiotant alergase să-i cumpere nişte doctorii... Da, ştiţi, doctorii pentru...

De faţă cu maică-sa şi nevastă-sa nu putea să vorbească mai desluşit despre dizenteria de care împăratul suferea de la Le Chêne şi care-l silea să poposească, astfel, prin ferme, de-a lungul drumului.

— Şi, ce să vă mai spun, iată-l pe servitor că aşază pliantul, la marginea unui lan de grâu, lângă un tufiş şi iată-l pe împărat că stă pe el... Şedea nemişcat, prăbuşit, aidoma unui mic rentier care-şi încălzeşte reumatismele la soare. Privea cu ochii lui posomorâţi zarea întinsă, Meusa curgând jos în vale, în faţă dealurile împădurite, ale căror culmi se pierd în depărtare, vârfurile pădurilor din Dieulet la stânga, movila înverzită de la Sommauthe în dreapta... Era înconjurat de aghiotanţi şi de ofiţeri superiori şi un colonel de dragoni, care-mi ceruse informaţii asupra regiunii, îmi făcuse tocmai semn să nu plec, când, deodată...

Delaherche se ridică în picioare, căci ajunsese la întâmplarea cea mai grozavă din povestire şi voia să adauge şi gesturile la cuvânt.

— Deodată izbucnesc detunături şi se văd, drept înainte, în faţa pădurilor din Dieulet, obuze brăzdând cerul... Pe cinstea mea, am avut impresia unui foc de artificii tras în plină zi... împrejurul împăratului, fireşte, mirare, nelinişte. Colonelul meu de dragoni se întoarce în goană să mă întrebe dacă pot să spun exact în ce parte se dau luptele. Imediat îi răspund: „La Beaumont, fără pic de îndoială”. El

se întoarce lângă împărat, pe ai cărui genunchi un aghiotant întindea o hartă. Împăratului nu-i venea să creadă că se dau lupte la Beaumont. Eu, nu-i aşa? – n-aveam altceva de făcut decât să stăruiesc în ideea mea, cu atât mai tare cu cât obuzele se înteţeau pe cer, concentrându-se de-a lungul drumului de la Mouzon... Şi atunci, domnule, cum te văd pe dumneata, l-am văzut pe împărat întorcându-şi spre mine faţa pământie. Da, m-a privit o clipă cu ochii lui tulburi, plini de neîncredere şi de tristeţe. Şi pe urmă şi-a aplecat iar capul deasupra hărţii şi n-a mai mişcat.

Bonapartist aprins în vremea plebiscitului, Delaherche, după primele înfrângeri, recunoştea că imperiul făcuse greşeli. Dar mai lua încă apărarea dinastiei şi-l căina pe Napoleon al III-lea, pe care toată lumea îl înşela. Astfel, după spusele lui, adevăraţii vinovaţi de nenorocirile noastre nu erau alţii decât deputaţii republicani din opoziţie, care nu îngăduiseră să se voteze numărul de oameni şi creditele trebuitoare.

— Şi împăratul s-a întors la fermă? întrebă căpitanul Beaudoin.

— Zău că nu ştiu nimic, domnule. L-am lăsat pe scaun... Era pe la amiază. Bătălia se apropia, întoarcerea mea începea să mă îngrijoreze... Tot ce pot să adaug e că un general, căruia îi arătam Carignanul departe, în şes, în urma noastră, păru foarte mirat auzind că graniţa belgiană se află acolo, la câţiva kilometri... Ah, bietul împărat, halal de-aşa slujitori!

Gilberte, veselă, fără vreo umbră de stingherealã, de parc-ar fi fost în salonul ei de văduvă, în care-l primea odinioară, era atentă cu căpitanul şi-i dădea plinea prăjită şi untul. Ţinea morţiş să-l facă să rămână la ei, să se odihnească, dar el refuză, şi rămaseră înţeleşi că o să se odihnească numai câteva ore pe o canapea, în biroul lui Delaherche, înainte de a porni pe urma regimentului. În clipa în care căpitanul lua zaharniţa din mâinile tinerei femei, doamna Delaherche, care nu-i slăbea din ochi, îi văzu desluşit cum îşi strâng degetele, şi nu mai avu nicio

îndoială.

Dar o servitoare intră tocmai atunci:

— Domnule, jos e un soldat care întreabă de adresa domnului Weiss.

Delaherche nu era mândru, cum se spunea şi-i plăcea să stea de vorbă cu necăjiţii din lumea asta, dintr-un gust de popularitate ieftină.

— Adresa lui Weiss, ia te uită! Asta-i ciudat... Cheamă-l încoace pe soldatul ăla.

Jean intra, atât de sfârşit, că se clătina pe picioare. Zărindu-l pe căpitanul său, la masă cu doua doamne, avu o tresărire uşoară de surprindere, trase înapoi mâna întinsă fără voie înainte, pentru a se sprijini de un scaun. Pe urmă răspunse scurt la întrebările fabricantului, care făcea pe omul de treabă, prieten al ostaşului. În câteva vorbe el explică prietenia lui cu Maurice şi de ce-l caută.

— E un caporal din compania mea, spuse în cele din urmă căpitanul, ca s-o termine repede.

La rândul lui, el îi puse mai multe întrebări, dornic să afle ce se întâmplase cu regimentul şi, cum Jean povestea că ar fi văzut pe colonel trecând prin oraş, în fruntea puţinilor oameni care-i mai rămâneau, ducându-se să se stabilească mai la nord, Gilberte vorbi iarăşi prea repede, pripită ca o femeie frumoasă care nu se gândeşte prea mult.

— Oh, unchiul, de ce n-a venit să mănânce cu noi? I-am fi pregătit o cameră... Ce-ar fi să trimitem după dânsul?

Dar doamna Delaherche avu un gest de autoritate supremă. În vinele sale curgea vechiul sânge burghez al oraşelor de graniţă, toate virtuţile bărbăteşti ale unui patriotism neînduplecat. Nu ieşi din schivnicia tăcerii ei decât ca să spună:

— Lăsaţi-l în pace pe domnul de Vineuil, care e acolo unde-i cere datoria lui.

Asta pricinui o oarecare tulburare. Delaherche îl luă pe căpitan în biroul lui, ţinând să-l instaleze chiar el pe canapea şi Gilberte plecă, în ciuda lecţiei primite, cu aerul ei de pasăre care bate din aripi, tot veselă, şi pe furtună, în timp ce slujnica în grija căreia fusese lăsat Jean, îl conducea

prin curţile fabricii, printr-un labirint de coridoare şi scări.

Familia Weiss locuia pe strada Voyards, dar casa, care aparţinea lui Delaherche, era legată de clădirea monumentală din strada Maqua. Strada Voyards era pe vremea aceea una dintre cele mai gâtuite din Sedan, o străduţă strimtă, umedă, întunecată de zidul cetăţii din vecinătate. Acoperişurile faţadelor înalte aproape se atingeau, străzile negre păreau nişte ochiuri de pivniţă, mai ales de partea unde se ridica zidul cel mare al liceului internat. Cu toate astea, Weiss, având locuinţă şi încălzire în tot etajul al III-lea, era foarte mulţumit că se află în apropierea imediată a biroului, putând să se ducă şi în papuci, fără să iasă în stradă. Era un om fericit de când o luase de nevastă pe Henriette, pe care o dorise vreme îndelungată, din timpul când o cunoscuse la Le Chêne, la taică-său, perceptorul, ducând de la vârsta de şase ani gospodăria în locul maică-sii care murise. În vreme asta el, intrat la Rafinăria generală cu o funcţie cam de om de serviciu, îşi făcea studiile, ajungea în postul de contabil, printr-o muncă îndârjită. Şi ca Weiss să-şi poată vedea visul cu ochii, mai trebui să vină şi moartea tatălui Henriettei, greşelile mari ale fratelui ei, la Paris, greşelile lui Maurice, pentru care sora lui geamănă era un fel de servitoare şi căruia ea i se devotase trup şi suflet ca să facă din el un domn. Crescută ca cenuşăreasa casei, ştiind de-abia să citească şi să scrie, ea vânduse casa, mobilele, fără să poată astupa prăpastia săpată de nebuniile tânărului, când acest cumsecade Weiss venise să-i pună la picioare tot ce agonisise, o dată cu puterea lui de munca şi cu inima lui. Şi ea se hotărâse să-l ia de bărbat, mişcată până la lacrimi de dragostea lui, atât de cuminte şi de chibzuită, plină de respect înduioşat, dacă nu chiar de patima unui îndrăgostit. Acum norocul le surâdea, Delaherche spusese cândva că l-ar lua pe Weiss de tovarăş în firmă. Asta ar fi însemnat fericirea deplină, dacă ar fi avut şi copii.

— Ia seama! spuse servitoarea către Jean. Scara e foarte înclinată.

Şi, adevărat, se tot împiedica în întunericul grozav, când

o uşă, deschisă repede, scălda treptele într-o lumină puternică. Şi el auzi o voce blândă spunând:

— El e.

— Doamnă Weiss – strigă servitoarea – ostaşul ăsta întreabă de dumneavoastră.

Cineva râse cu mulţumire şi glasul cel blând răspunse:

— Bine! bine! Ştiu cine e.

Apoi, deoarece caporalul, stingherit, se oprise gâfâind în prag, cineva îi spuse:

— Intră, domnule Jean... De două ceasuri e şi Maurice aici şi de-atunci te aşteptăm. Oho! şi cu câtă nerăbdare!

Atunci, în lumina nesigură a odăii, el o văzu; semăna uimitor cu Maurice, cu acea asemănare a gemenilor care e un fel de dedublare a figurilor. Totuşi ea era mai mică şi mai subţire, părând mai firavă. Avea gura niţel cam mare şi figura micuţa, sub minunatu-i păr bălai, de un blond deschis, cum e ovăzul copt. Dar ceea ce o deosebea mai cu seamă de el erau ochii cenuşii, liniştiţi şi dârji, în care continua să trăiască sufletul eroic al bunicului ei, erou al Marei Armate. Ea vorbea puţin, mergea fără zgomot, muncind cu atâta îndemânare, fiind atât de blândă şi surâzătoare, că o simţeai ca pe o mângâiere pe unde trecea.

— Haide, treci pe-aici, domnule Jean, mai spuse ea. Totul e gata numaidecât.

El se bâlbâia, neputând găsi măcar o vorbă de mulţumire, mişcat de o primire atât de frăţească. De altfel ochii i se închideau. N-o mai zărea decât prin pânza somnului care-l cuprindea, un fel de pâclă în care Henriette plutea, nedesluşită, desprinsă de pământ. Să fi fost oare numai o vedenie încântătoare femeia asta tânără şi bună care îi zâmbea cu atâta simplitate? I se păru că-i atinge mâna, că el i-o simte pe a ei, mică şi puternică, devotată, ca aceea a unui vechi prieten.

Şi din acel moment Jean pierdu noţiunea limpede a lucrurilor. Se găsea în sufragerie, pe masă era pâine şi carne, dar n-ar fi avut tăria să ducă la gură bucăţile. Văzu acolo un bărbat care şedea pe un scaun. Pe urmă îl

recunoscu pe Weiss, pe care-l văzuse la Mulhouse. Dar nu înţelegea ce spunea omul, cu un aer necăjit şi cu gesturi domoale. Într-un pat de campanie, aşezat lângă sobă, Maurice dormea, cu faţa nemişcată, ca un mort. Şi Henriette umbla grăbită pe lângă un divan, pe care aruncase o saltea; ea aducea un sul, o pernă, nişte pături; cu mişcări repezi şi sigure înfăţa divanul cu nişte cearşafuri albe, minunate cearşafuri albe, ca zăpada de albe.

Ah, cearşafurile alea albe, cearşafurile acelea la care râvnise atât de mult, numai pentru ele mai avea ochi Jean! Nu se mai dezbrăcase şi nu mai dormise într-un pat de şase săptămâni. Simţea un fel de poftă lacomă, o nerăbdare de copil, o patimă neînfrânată să se strecoare în curăţenia aceea proaspătă şi să se topească în ea. Cum rămase singur se şi desculţă, îşi scoase hainele şi se culcă, întinzându-se cu un mârâit de animal mulţumit. Lumina palidă a dimineţii intra pe fereastra înaltă, şi, în timp ce se scufunda în somn adânc, deschizând din când în când ochii pe jumătate, o mai văzu încă o dată pe Henriette, o Henriette şi mai nesigură, ca o nălucire, intrând în vârful picioarelor, pentru a aşeza lângă dânsul, pe masă, o sticlă şi un pahar pe care le uitase. I se păru că stă acolo câteva clipe să-i privească pe amândoi, pe fratele ei şi pe dânsul, cu zâmbetul ei liniştit, de o neţărmurită bunătate. Pe urmă se topi. Şi el dormea dus în cearşafuri albe. Ceasuri, ani întregi trecură. Jean şi Maurice nu mai existau, n-aveau vise, n-aveau conştiinţa pulsaţiei uşoare din vinele lor. Că erau zece ani ori numai zece minute, timpul încetase să mai însemne ceva pentru ei. Era ca un fel de răzbunare a trupului prea obosit, îmbătat de somnul de moarte al întregii lor fiinţe. Deodată, zguduiţi de aceeaşi tresărire, amândoi se treziră. Ce mai era şi asta? Ce se întâmplase, de când dormeau ei? Aceeaşi lumină palidă cădea de la fereastra înaltă. Erau zdrobiţi, aveau încheieturile înţepenite, picioarele mai obosite, gura mai amară decât la culcare. Noroc că nu dormiseră, poate, decât un ceas. Şi nu se mirară deloc zărindu-l pe Weiss pe acelaşi scaun, părând ca aşteaptă, în aceeaşi stare de copleşire, să-i vadă treziţi.

— Aoleu! îngăimă Jean. Trebuie, totuşi, să ne sculăm şi să ajungem la regiment până la amiază.

Sari pe podea cu un scâncet de durere şi se îmbrăca.

— Până la amiază! repetă Weiss. Ştiţi că e ora şapte seara şi că dormiţi cam de douăsprezece ceasuri?

— Ora şapte? Sfinte Dumnezeule! Erau îngroziţi. Jean, care se şi îmbrăcase, voia s-o şteargă, în timp ce Maurice, tot culcat, se văita că nu-şi mai poate mişca picioarele. Cum au să-i găsească pe tovarăşii lor? Să nu fi plecat oare armata? Şi amândoi erau supăraţi. N-ar fi trebuit să-i lase să doarmă atât. Dar Weiss făcu un gest de deznădejde.

— Dacă-i vorba de isprăvile armatei, ei, Doamne! aţi făcut un lucru bun că v-aţi odihnit.

El, de dimineaţă, colinda prin Sedan şi împrejurimi. Tocmai atunci se întorsese, mâhnit de lipsa de iniţiativă a trupelor, în ziua aceea de 31, atât de preţioasă, pierdută într-o aşteptare fără rost. O singură explicaţie rămânea în picioare: sfârşeala oamenilor, nevoia lor absolută de odihnă. Şi tot nu înţelegea de ce nu se continuă retragerea, după cele câteva ore necesare de somn.

— Eu – continuă el – n-am pretenţia ca mă pricep la lucrurile astea, dar simt, adevărat! simt că armata s-a oprit foarte prost la Sedan. Corpul al 12-lea se găseşte la Bazeiles, unde s-au dat câteva lupte fără importanţă, azi-dimineaţă; corpul întâi e înşiruit de-a lungul Givonnei, din satul La Moncelle până la pădurea Gavenne; în vreme ce al 7-lea a întins corturile pe podişul din Floing, iar al 5-lea, pe jumătate nimicit, se înghesuie sub parapete, înspre Château... Şi tocmai de asta mi-e teama, că-i ştiu pe toţi aşezaţi aşa, împrejurul oraşului, în aşteptarea prusacilor. Eu, oho, aş fi întins-o imediat în direcţia Mézières. Cunosc regiunea. Nu există o altă linie de retragere. Altfel vom fi daţi peste cap şi azvârliţi în Belgia... Şi pe urmă, uite! veniţi să vedeţi ceva...

Îl apucă de mână pe Jean, ducându-l în faţa ferestrei:

— Priveşte colo, pe culmea dealurilor.

Pe deasupra zidurilor, peste clădirile din apropiere, fereastra dădea, la sud de Sedan, spre valea Meusei. Se

vedea fluviul curgând prin fâneţele întinse, se vedea Remilly la stânga, Pont-Maugis şi Wadelincourt în faţă şi Frénois la dreapta. Dealurile îşi întindeau coastele lor verzi, mai întâi Lirv, pe urmă Marfée şi Croix-Pieu, cu pădurile lor mari. În lumina apusului, zarea neţărmurită era liniştită şi de-o limpezime de cristal.

— Nu vezi, colo, de-a lungul piscurilor, liniile alea negre în mers, furnicile negre care se mişcă?

Jean căsca ochii mari, în timp ce Maurice, în genunchi pe pat, lungea gâtul.

— Aha! da, strigară amândoi. Uite o linie, uite alta, şi alta, şi alta! Sunt peste tot.

— Ei bine! continuă Weiss, sunt prusacii... De azi dimineaţă îi privesc. Şi trec, trec de nu se mai termină! Ah, vă spun eu că, dacă soldaţii noştri îi aşteaptă, ei n-au să întârzie să vină!... Şi toţi locuitorii oraşului i-au văzut ca şi mine, numai generalii parcă sunt legaţi la ochi. Am stat de vorbă adineauri cu un general. A dat din umeri spunându-mi că mareşalul Mac-Mahon e absolut sigur că nu are nici şaptezeci de mii de germani în faţa lui. Să dea Domnul să fie bine informat!... Dar, uitaţi-vă numai! Pământul e negru de ei. Şi vin, tot vin mereu, furnicile negre!

În clipa asta Maurice se trânti iar pe pat şi începu să plângă cu hohote. Henriette, cu chipul ei zâmbitor la fel ca în ajun, tocmai intra. Se apropie repede, speriată.

— Ce-i, ce s-a întâmplat?

Dar el o împinse la o parte cu mâna.

— Nu, nu! Lasă-mă, nu mă mai îngriji, nu ţi-am făcut decât necazuri. Când mă gândesc că ţie nu-ţi dădea mâna să-ţi faci o rochie, iar pe mine mă ţineai prin şcoli, Oh! da. Învăţătura de care am ştiut al dracului să mă folosesc! Şi pe urmă, puţin a lipsit să nu fac numele familiei de ocară. Nu ştiu ce m-aş fi făcut acum dacă tu nu ţi-ai fi luat şi ultima bucătură de la gură, ca să-mi acoperi prostiile.

Ea începu să zâmbească iar.

— Săracu’ de tine, se vede că te-ai sculat cam pe dos... Dar din moment ce toate astea sunt şterse, uitate! Nu-ţi faci acum datoria de bun francez? De când te-ai înrolat,

sunt foarte mândră de tine, crede-mă.

Ca şi cum ar fi vrut să-l roage să-i vină în ajutor, ea se întoarse spre Jean. Acesta se uita la dânsa, surprins oarecum că nu i se mai părea astăzi aşa de frumoasă ca mai înainte: mai subţirică, mai palidă, acum când n-o mai vedea prin nălucirile oboselii. Ceea ce rămânea izbitor era asemănarea cu frate-său şi, cu toate acestea, deosebirea adâncă dintre firile lor se desluşea limpede în această clipă: el, de-o nervozitate femeiască, stăpânit de boala vremii lui, simţind adânc în el criza istorică şi socială a rasei, în stare să treacă dintr-o clipă în alta de la avânturile cele mai nobile la cea mai grozavă descurajare; ea, atât de slăbuţă, în modestia-i de cenuşăreasă, cu înfăţişarea resemnată de mică gospodină, cu fruntea largă, cu ochii hotărâţi, parcă zămislită din plămada sfântă din care se făuresc martirii.

— Mândră de mine! strigă Maurice. N-ai de ce, zău că nu! De o lună de zile fugim ca nişte laşi ce suntem.

— Păi de! spuse Jean, cu bunul său simţ. Nu suntem de capul nostru. Jucăm şi noi cum ni se cântă.

Dar criza tânărului izbucni, mai îndârjită.

— Ei, tocmai asta-i, nu mai pot!... Cum să nu ţi se rupă inima de înfrângerile astea veşnice, de dobitocii ăştia de comandanţi, de soldaţii ăştia trimişi prosteşte la abator ca nişte vite?... Şi cum nu ne mai rămâne nicio ieşire. Vedeţi şi voi că prusacii se apropie din toate părţile şi o să fim nimiciţi, armata-i pierdută... Nu, nu! rămân aici, mai bine să mă împuşte ca dezertor... Jean, tu poţi să pleci fără mine. Nu, nu mă mai întorc la regiment, rămân aici!

O nouă criză de plâns îl doborî pe pernă. Era o destindere nervoasă de neînfrânt, care mătura totul, una dintre acele prăbuşiri neaşteptate în ghearele deznădejdii, ale dispreţului faţă de lumea întreagă şi faţă de sine, în care cădea atât de des. Sora lui, care-l cunoştea bine, stătea liniştită.

— Ar fi tare rău, Maurice dragă, dacă ţi-ai părăsi postul în momentul primejdiei.

Dintr-o zvâcnitură fu în capul oaselor:

— Ei bine! dă-mi puşca, o să-mi zbor creierii. În felul ăsta

o să termin mai repede.

Apoi, cu mâna întinsă, arătând spre Weiss, care stătea nemişcat şi tăcut:

— Uitaţi-vă! Numai el e un om cu scaun la cap. Da, numai el a văzut limpede... îţi mai aduci aminte, Jean, ce-mi spunea acum o lună, lângă Mulhouse?

— E adevărat – întări caporalul – dumnealui a spus că o să mâncăm bătaie.

Şi scena le venea în minte, noaptea aceea plină de spaime, aşteptarea chinuitoare, tot dezastrul de la Froeschwiller, care împurpurase cerul întunecat, în timp ce Weiss îşi depăna temerile: Germania gata de război, cu comandanţi mai buni, mai bine înarmată, minată de un mare avânt patriotic. Franţa îngrozită, pradă dezordinii, întârziată şi nepregătită sufleteşte, neavând nici comandanţii, nici trupele, nici armele trebuitoare. Şi prevestirea îngrozitoare se împlinea aidoma.

Weiss îşi ridică mâinile, care-i tremurau. Pe faţa lui de om bun şi cinstit se putea citi o mare durere.

— Oh! nu sunt deloc mândru că am avut dreptate, şopti el. Eu sunt un prost, dar era aşa de limpede, când ştiam cu toţii cum stau lucrurile!... Numai că, dacă suntem învinşi, măcar să omorâm şi noi la prusaci de ăştia afurisiţi. Asta-i singura noastră mângâiere. Eu socotesc că aici or să ne rămână oasele, dar aş vrea să le rămână tot aici şi prusacilor, la mormane de prusaci, ştii colea: să acoperim tot pământul cu ele.

Se ridicase în picioare şi arăta cu mâna valea Meusei. O flacără mare ardea în ochii lui bulbucaţi de miop, din cauza cărora nu se putuse înrola.

— Fir-ar al dracului să fie! Da, ce m-aş mai lupta şi eu, dacă mi s-ar da voie... Nu ştiu dac-aş face asta pentru că ne ocupă ca nişte stăpâni ţara, Alsacia asta în care cazacii au făcut atâta rău, dar nu mă pot gândi la nemţi, nu pot să mi-i închipui aici, în casele noastre, fără să nu mă simt cuprins de dorinţa sălbatică de a căsăpi câţiva... Oh! de nu m-ar fi reformat, de-aş fi şi eu soldat!

Apoi, după o scurtă tăcere:

— Şi la urma urmei, de ce nu?

Asta vădea, chiar şi din partea celor mai descurajaţi, nădejdea, nevoia credinţei într-o victorie posibilă. Iar Maurice, ruşinându-se de plânsul lui, îl asculta, se agăţa de visul acesta. Ba, în ajun, umblase zvonul că Bazaine ar fi la Verdun. Soarta putea să facă o minune cu Franţa, pe care atâta vreme o purtase pe drumul gloriei. Henriette, fără o vorba, dispăru şi, când se întoarse, nu se minună deloc găsindu-l pe frate-său îmbrăcat, în picioare, gata de plecare. Ea ţinu numaidecât să le dea de mâncare, şi lui Jean şi lui. Trebuiră să se aşeze la masă, dar îmbucăturile li se opreau în gât, le era greaţă şi erau încă năuci din cauza somnului de plumb. Ca un om chibzuit ce era, Jean tăie o pâine în două, puse o jumătate în raniţa lui Maurice şi pe cealaltă într-a lui. Se întuneca. Trebuiau să plece. Iar Henriette – care se oprise la fereastră, privind departe, pe dealul Marfée, trupele prusace, furnicile acelea negre care treceau mereu, pierzându-se încetul cu încetul în negura nopţii tot mai adânci, – oftă fără să vrea.

— Of, războiul, războiul ăsta îngrozitor!

Auzind-o, Maurice începu să râdă de ea, ca să se răzbune.

— Ei, cum aşa, surioară? Tu ne trimiţi la luptă şi tot tu ocărăşti războiul!

Ea se întoarse, îi răspunse, privindu-l drept în ochi, cu curajul ei obişnuit:

— Aşa-i, mi-e groază de el, îl socotesc nedrept şi înfiorător… Poate, numai pentru că sunt femeie. Măcelurile astea mă scot din sărite. De ce oare oamenii n-or fi stând de vorbă şi nu s-or fi înţelegând?

Jean, băiat de treabă, o aproba, dând din cap. Şi lui, om fără carte, nimic nu i se părea mai uşor decât să cadă cu toţii la o înţelegere, dacă şi-ar arăta fiecare îndreptăţirile lui. Dar Maurice, cu ştiinţa lui, se gândea la războiul necesar, la războiul care e viaţa însăşi, legea fundamentală a lumii. Numai omul neajutorat a scornit ideea de dreptate şi de pace, în timp ce natura nepăsătoare e un veşnic câmp de măcel.

— Să ne înţelegem! strigă el. Da, peste cine ştie câte veacuri! Dacă toate popoarele n-ar mai alcătui decât unul singur, ai putea, la nevoie, să te gândeşti la venirea acestei epoci de aur în lume; dar atunci sfârşitul războaielor n-ar însemna oare şi sfârşitul omenirii?... Am fost un dobitoc adineauri. Să mergem la război, pentru că asta e legea lumii.

Zâmbea şi el, repetând vorbele lui Weiss.

— Şi, la urma urmei, de ce nu?

Şi iarăşi cădea pradă unei năluciri puternice, unei nevoi totale de înşelare, în exagerarea bolnăvicioasă a sensibilităţii lui nervoase.

— Da' ia spune – continuă el vesel – ce face vărul Gunther*?*

— Vărul Gunther? răspunse Henriette. Păi, el face parte din garda prusacă... Garda o fi prin părţile astea, oare?

Weiss făcu un gest de neştiinţă, pe care soldaţii îl imitară, neputând răspunde, pentru că nici generalii, cât erau ei de generali, nu ştiau ce duşmani au în faţa lor.

— Haideţi, am să vă conduc eu, spuse el. Am aflat adineauri unde se află regimentul 106.

Îi spuse atunci neveste-sii că n-are să se întoarcă în seara aceea, că o să doarmă la Bazeilles. Cumpărase acolo o căsuţă pe care sfârşise aproape s-o aranjeze, ca să stea în ea până la venirea frigului, şi care se învecina eu o boiangerie a domnului Delaherche. Şi era îngrijorat de proviziile pe care le şi pusese în pivniţă, un butoiaş de vin şi doi saci de cartofi, fiind sigur, după cum spunea el, că borfaşii au să-i jefuiască toată casa, dacă ar lăsa-o goală, în timp ce el o mai putea apăra fără îndoială, mânând în ea peste noapte. În vreme ce vorbea, soţia lui îl privea stăruitor.

— Fii liniştită – adăugă el zâmbind – n-am altă intenţie decât să păzesc mobilele pe care le avem acolo. Şi îţi făgăduiesc să mă întorc numaidecât, dacă satul va fi atacat, dacă va fi vreo primejdie cât de mică.

— Du-te, spuse ea. Dar întoarce-te, că de nu, am să vin după tine.

La uşă Henriette îl îmbrăţişă cu duioşie pe Maurice, pe urmă întinse mâna lui Jean şi o ţinu câteva clipe pe a lui, strângând-o prieteneşte.

— Îţi dau încă o dată în seamă pe fratele meu. Da, ne-a povestit cât ai fost de bun cu el şi mi-eşti tare drag.

Jean fu aşa de tulburat că se mulţumi să strângă şi el mânuţa asta delicată şi totuşi puternică. Şi avu din nou impresia de la sosire despre această Henriette cu părul de culoarea ovăzului copt, atât de diafană, atât de surâzătoare în modestia ei, încât parcă umplea aerul din jurul ei cu o mângâiere.

Jos, găsiră tot Sedanul întunecat. Înserarea îneca străzile strimte, caldarâmul nu se mai vedea din cauza forfotei. Mai toate prăvăliile trăseseră obloanele; casele păreau moarte, în timp ce pe străzi nu mai aveai unde pune un ac. Cu toate acestea ajunseră la primărie fără prea multă trudă, când le ieşi în cale Delaherche, care căsca gura prin oraş. Imediat el se minună în gura mare, se arătă încântat recunoscându-l pe Maurice, povesti că-l condusese chiar acum pe căpitanul Beaudoin în spre Floing, unde se găsea regimentul, şi obişnuita lui mulţumire fu şi mai mare când află că Weiss se duce să doarmă la Bazeilles. Căci şi el, cum îi spunea mai adineauri căpitanului, se hotărâse să-şi petreacă noaptea la boiangerie, ca să vadă cum merg lucrurile.

— Weiss, o să plecăm împreună... Dar până atunci hai să dăm o raită până la subprefectură, poate l-om zări pe împărat.

De când fusese cât pe-aci să stea de vorbă cu el, la ferma din Baybel, nu se mai gândea decât la Napoleon al III-lea. Până la urmă îi târî cu el chiar şi pe cei doi soldaţi. Doar câteva grupuri mai stăteau ici şi colo în piaţa subprefecturi! vorbind în şoaptă, în timp ce, din când în când, câte un ofiţer se năpustea îngrozit înăuntru. O umbră tristă cuprindea pomii, se auzea zgomotul puternic al Meusei, care curgea în dreapta, pe lângă zidurile caselor. Şi prin mulţime se spunea că împăratul, care se hotărâse cu greu să plece în ajun din Carignan, pe la ceasurile

unsprezece din noapte, refuzase cu încăpăţânare să meargă mai departe, până la Mézières, ca să rămână în mijlocul primejdiei, să nu scadă moralul trupelor. Alţii spuneau că nu mai e acolo, că fugise, lăsând ca pe un manechin, pe un ofiţer îmbrăcat cu uniforma lui şi care, printr-o asemănare izbitoare cu împăratul, înşela armata. Alţii jurau pe cinstea lor că văzuseră, pe când intrau în grădina subprefecturii, căruţele încărcate cu tezaurul împărătesc, o sută de milioane aur, în monede de douăzeci de franci noi nouţe. În realitate nu fusese altceva decât convoiul casei împăratului, poştalionul, cele două căleşti, cele douăsprezece furgoane, a căror trecere ridicase în picioare satele Courcelles, Chêne, Raucourt; ele sporiseră neîncetat în închipuirea oamenilor, transformându-se într-un lung şir ce oprise armata în loc, şi poposiră în cele din urmă acolo, hulite şi acoperite de ruşine, ascunse de priviri după liliecii subprefectului.

Lângă Delaherche, care se ridica în vârful picioarelor ca să privească prin geamurile de la parter, o babă.

— Vreo femeie cu ziua de prin vecini, cu trupul strâmb, cu mâinile răsucite, roase de muncă – mormăia printre 1 dinţi:

— Un împărat... vreau să văd şi eu unul... Da, numai aşa, să-l văd...

Deodată Delaherche strigă, apucându-l de braţ pe Maurice:

— Uite! el e... Priveşte colo, la fereastra din stânga... Oh, nu mă înşel! L-am văzut ieri de-aproape de tot şi îl cunosc bine... A ridicat perdeaua. Da, chipul ăla palid de la geam.

Baba, care auzise, stătea cu gura căscată. Şi în adevăr, lipit de geam, se arătase un chip ca de mort, cu ochii stinşi, cu faţa răvăşită, cu mustăţile pleoştite, în această supremă nelinişte. Iar bătrâna, mirată peste măsură, întoarse spatele, plecând cu un gest de nemărginită silă.

— Ăsta împărat? O arătare ca asta?

Era acolo şi un zuav, unul dintre soldaţii aceia rătăciţi de unitatea lor, care nu se prea grăbea s-o găsească. Îşi ridică flinta în aer, înjurând şi ameninţând, şi-i spuse unui ostaş:

— Stai aşa, să-i găuresc niţeluş scăfârlia!

Delaherche se amestecă, furios. Dar împăratul se şi retrăsese. Vuietul Meusei continua. Un vaiet de tristeţe nesfârşită părea că trece prin negurile tot mai dese. Alte zgomote tunau din toate părţile, în depărtare. Să fi fost tot acel: „Du-te! Du-te!” ordinul grozav strigat de la Paris, care-l mânase pe omul ăsta din loc în loc, târând pe drumurile înfrângerii ironia escortei lui împărăteşti, adus acum la dezastrul înspăimântător pe care-l prevedea şi după care venise? Câţi oameni necăjiţi aveau să moară din cauza lui şi ce tulburare a întregii lui fiinţe se petrecuse cu bolnavul acesta, cu acest visător sentimental, mut în aşteptarea întunecată a destinului!

Weiss şi Delaherche însoţiră pe cei dai ostaşi până la podişul din Fioing.

— Adio! spuse Maurice îmbrăţişându-şi cumnatul. Nu ştiu dacă ne-om mai vedea…

— Nu, nu! Zi la revedere, ce naiba! strigă vesel fabricantul.

Jean, cu simţul lui de orientare, găsi numaidecât regimentul 106, ale cărui corturi erau înşirate pe coasta podişului, după cimitir. Aproape se înnoptase; dar se mai desluşea încă, asemenea unor pete mari, grămada întunecată a acoperişurilor din oraş, pe urmă, mai departe, Balan şi Bazeilles, în fâneţele ce se aşterneau până la linia dealurilor, de la Remilly la Frénois, în timp ce, de partea stângă, se întindea pata neagră a pădurii La Garenne, iar spre dreapta, jos, licărea panglica lată şi albă a Meusei. O clipă Maurice privi cum se topeşte în întuneric zarea aceasta nesfârşită.

— Aha, uite-l pe căprar! spuse Chouteau. Să ştiţi că se întoarce cu raţiile noastre!

Se stârni o larmă grozavă. Toată ziulica oamenii veniseră la unitate, unii singuri, alţii în grupe mici, într-o asemenea învălmăşeală încât comandanţii nici nu-i mai întrebau de unde vin. Închideau ochii, mulţumiţi să-i primească pe cei care-şi mai dădeau osteneala să se întoarcă.

De altfel căpitanul Beaudoin de-abia sosise şi

locotenentul Rochas nu adusese decât spre orele două compania cu efectivul descompletat, redusă la o treime. Acum era aproape întreagă. Câţiva soldaţi erau beţi, alţii nemâncaţi, fiindcă nu putuseră să-şi facă rost nici măcar de o coajă de pâine. Şi raţiile iar nu se dădeau. Cu toate acestea Loubet se căznise să fiarbă nişte varză, zmulsă dintr-o grădină din apropiere; dar fiindcă n-avea nici sare, nici untură burţile chiorăiau mai departe de foame.

— Haide, don' caporal, dumneata care eşti atât de şmecher! spuse Chouteau batjocoritor. A, nu-i vorba de mine, eu am mâncat foarte bine cu Loubet, la o doamnă.

Feţe chinuite de aşteptare se întoarseră către Jean. Grupa îl aşteptase, dar mai cu seamă Lapoulle şi Pache, care avuseră nenorocul să nu găsească nimic şi îşi puneau nădejdea în el, fiindcă după spusele lor, ar fi scos făină şi din piatră seacă. Şi Jean, înduioşat, mustrat de conştiinţă că-şi părăsise oamenii, le împărţi jumătatea de pâine pe care o avea în raniţa.

— Doamne, Doamne! spunea întruna Lapoulle, înfulecând, nemaiputând găsi alt cuvânt, în mârâitul lui de mulţumire, în vreme ce Pache mormăia încet „Tatăl nostru" şi „Bucură-te" pentru a fi sigur că, a doua zi, cerul o să-i trimită iar pâinea lui cea de toate zilele.

Gornistul Gaude sunase apelul din toţi bojocii. Dar toţi se întorseseră în tabără şi tabăra căzu într-o tăcere adâncă. Numai după ce constată că secţia lui e întreagă, sergentul Sapin, cu figura lui subţiratică de om bolnav şi cu nasul ascuţit, spuse încet:

— Mâine seară au să lipsească unii de la apel.

Pe urmă, fiindcă Jean îl privea întrebător, adăugă cu o siguranţă plină de linişte, cu ochii undeva, departe, în întuneric:

— Oh, mâine, eu o să fiu ucis!

Era ceasul nouă. Noaptea se anunţa rece de tot, căci ceţurile se ridicaseră de pe Meusa, ascunzând stelele. Şi Maurice, întins alături de Jean, lângă un tufiş, se înfiora, spunând că ar face bine să se lungească în cort. Dar, frânţi de oboseală şi cu dureri şi mai mari în şale, după somnul pe

care-l trăseseră ziua, niciunul dintre ei nu putea adormi. Îl invidiau pe locotenentul Rochas care, lungit nu departe de ei, dispreţuind orice adăpost şi învelit numai cu o pătură sforăia cumplit pe pământul jilav. După aceea fură atraşi o bucată de vreme de licărul unei lumânări care ardea într-un cort mare, unde stăteau treji colonelul şi câţiva ofiţeri. Toată seara domnul de Vineuil păruse foarte liniştit că nu primeşte niciun ordin pentru a doua zi dimineaţa. Îşi simţea regimentul în aer, împins prea înainte, deşi apucase să se retragă, părăsind postul înaintat, ocupat în cursul dimineţii. Generalul Bourgain-Desfeuilles nu se mai arătase, fiind bolnav, după cum se spunea, şi internat în hotelul Crucea de Aur, şi colonelul trebui să ia hotărârea de a trimite la dânsul un ofiţer, pentru a-l înştiinţa că noua poziţie părea primejdioasă, din cauza fărâmiţării corpului al 7-lea, silit să apere un front prea larg, de la cotul Meusei până la pădurea La Garenne. În mod sigur bătălia se va da cum se va lumina de ziuă. Nu mai aveau înaintea lor decât şapte sau opt ceasuri din liniştea asta mare şi întunecată. Maurice se minună grozav, în timp ce licărul se stingea în cortul colonelului, văzându-l pe căpitanul Beaudoin cum trece pe lângă el, de-a lungul stufişului, hoţeşte, şi se topeşte către Sedan.

Noaptea se făcea tot mai neagră, aburii grei, ridicaţi de pe fluviu, o împânzeau în întregime cu o pâclă tristă şi întunecată.

— Ai adormit, Jean?

Jean dormea şi Maurice rămase singur. Gândul de o se duce lângă Lapoulle şi ceilalţi, în cort, îi pricinuia un fel de oboseală. Le asculta sforăiturile, care se întreceau cu ale lui Rochas, şi-i era ciudă pe ei. Poate că, dacă comandanţii cei mari dorm zdravăn în preajma unei bătălii, o fac numai pentru că-s obosiţi. Din tabăra imensă, înecată în neguri, nu auzea ridicându-se decât acest freamăt greoi al somnului, un freamăt neţărmurit şi molcom. Parcă nu mai era nimic. Ştia numai că corpul al 5-lea trebuie să fie pe undeva prin apropiere, lângă ziduri, că întâiul se întindea de la pădurea La Garenne până la satul La Moncelle, în timp ce corpul al

12-lea, de cealaltă parte a oraşului, ocupa Bazeilles. Toate erau cufundate într-un somn adânc. Şi freamătul uşor al respiraţiilor venea de la primele şi până la cele din urmă corturi, din adâncul nedesluşit al întunericului, cale de o leghe şi mai bine. Pe urmă, dincolo, era un alt necunoscut, ale cărui zgomote îi ajungeau iarăşi în răstimpuri aşa de îndepărtate, atât de uşoare, că păreau numai un ţiuit al urechilor lui: galop îndepărtat de cavalerie, duduit slab de tunuri şi mai cu seamă marş greoi de oameni, trecerea pe culmi a furnicarului negru de oameni, năvala, împresurarea asta pe care nici noaptea n-o putuse opri. Şi, colo, departe, parcă se stingeau pe neaşteptate focuri, glasuri stinghere ţipau, o spaimă mare creştea necontenit, umplând noaptea asta din urmă, în aşteptarea îngrozită a zilei.

Bâjbâind cu mâna prin întuneric Maurice îl prinse de mână pe Jean. Numai atunci, liniştit, adormi. Şi nu se mai auziră, în depărtare, decât bătăile unui ceas, la răstimpuri, dintr-o clopotniţă din Sedan.

PARTEA A DOUA

I

La Bazeilles, în camera mică şi întunecoasă, o zguduitură puternică îl făcu pe Weiss să sară din pat. Ascultă. Se auzea bubuitul tunului. Dibuind cu mâna, trebui să aprindă lumânarea, ca să vadă cât era ceasul. Era patru. Abia se lumina de ziuă. Îşi luă repede binoclul şi cuprinse dintr-o privire calea principală, drumul dinspre Douzy, care trece prin sat; dar nu se desluşea nimic, toate fiind învăluite ca într-un nor gros de praf. Trecu atunci în cealaltă cameră, a cărei fereastră dădea spre livezi, către Meusa. Acolo îşi dădu seama că pâcla dimineţii se ridica de pe fluviu, înecând orizontul. Dincolo de vălul acesta, în depărtare, de cealaltă parte a apei, tunul bubuia tot mai tare. Deodată o baterie franceză răspunse de atât de aproape şi cu detunături atât de puternice, încât pereţii căsuţei se zguduiră.

Casa familiei Weiss se găsea cam în mijlocul satului Bazeilles, în dreapta, nu departe de piaţa bisericii. Faţa casei, puţin mai retrasă, avea spre drum un singur etaj cu trei ferestre şi un pod ţuguiat. În schimb, în dos era o grădină destul de mare, care cobora devale, spre livezi. Din ea puteai să cuprinzi cu ochii imensa panoramă a dealurilor, de la Fiemilly până la Frénois. Şi Weiss, în zelul său de proaspăt proprietar, nu se culcase decât pe la ceasurile două după miezul nopţii, după ce-şi îngropase în pivniţă toate proviziile şi luase toate măsurile ca să-şi pună, pe cât era cu putinţă, mobila la adăpost de gloanţe, astupând ferestrele cu saltele. Simţea cum îl cuprinde mânia la gândul că prusacii ar putea să-i prade casa asta atât de muri dorită, dobândită cu atâtea greutăţi şi de care

nu apucase să se bucure prea mult.

Dar cineva îl strigă din drum.

— Ia spune, Weiss, dumneata auzi?

Jos, îl găsi pe Delaherche, care ţinuse şi el să rămână peste noapte la boiangeria lui, o clădire mare de cărămidă, lipită de casa lui Weiss. De altfel toţi lucrătorii fugiseră prin pădure şi trecuseră în Belgia. Nu mai rămăsese de pază decât portăreasa, văduva unui zidar, pe nume Françoise Quittard. Tremurând toată, îngrozită, ar fi fugit şi ea cu ceilalţi, dacă n-ar fi avut pe fiul ei, micuţul August, un băieţel de vreo zece ani, atât de bolnav de febră tifoidă, încât era cu neputinţă de transportat.

— Ia spune – repetă Delaherche – dumneata auzi? Se încinge hora… Ar fi chibzuit să ne întoarcem cât mai repede la Sedan.

Weiss îi făgăduise solemn soţiei sale să plece din Bazeilles la ivirea primei primejdii mai serioase şi, în clipa aceea, fusese foarte hotărât să se ţină de cuvânt. Dar nu era vorba decât de un duel de artilerie cu tragere lungă şi puţin cam la voia întâmplării, prin pâcla dimineţii.

— Să mai aşteptăm puţin, ce naiba, răspunse dânsul. Nu ne zoreşte nimic.

De altfel curiozitatea lui Delaherche era atât de vie, încât acesta nu-şi mai găsea astâmpărul şi parcă prinsese curaj. El unul nu închisese ochii toată noaptea, fiind grozav de preocupat de pregătirile apărării. Prevenit că va fi atacat în zori, generalul Lebrun, care comanda corpul 12 de armată, se folosise de noapte ca să se întărească în Bazeilles, pe care avea ordin să-l apere cu orice preţ. Baricadele barau drumul principal şi uliţele.

Garnizoane alcătuite din câţiva oameni ocupau toate casele. Toate ulicioarele, toate grădinile fuseseră transformate în fortăreţe. Şi începând de la ora 3, prin beznă» trupele, deşteptate fără zgomot, se găseau pe poziţiile de luptă, cu puştile unse proaspăt şi cu cartuşierele ticsite cu cele nouăzeci de cartuşe reglementare. De aceea primul proiectil de tun al duşmanului nu surprinsese pe nimeni şi bateriile franceze, aşezate mai în urmă între

Balan şi Bazeilles, începuseră să răspundă numaidecât, doar ca să facă act de prezenţă, fiindcă trăgeau la întâmplare, prin ceaţă.

— Ştii – reluă Delaherche – că boiangeria va fi apărată straşnic. Am un pluton întreg. Vino să vezi.

În adevăr, se instalaseră acolo patruzeci şi ceva de ostaşi din infanteria de coastă, în fruntea cărora se afla un locotenent, un băiat înalt, blond, foarte tânăr, cu o înfăţişare energică şi dârză. Oamenii lui luaseră în stăpânire clădirea. Unii îşi făceau ferestruici de tragere în obloanele de la primul etaj, spre drum; alţii îşi croiau creneluri în zidul scund al curţii din dos, care domina livezile.

Delaherche şi Weiss îl găsiră pe locotenent chiar în mijlocul acestei curţi, străduindu-se să vadă în depărtare, prin pâcla dimineţii.

— Afurisită ceaţă! bombănea el. N-o să ne putem lupta pe dibuite!

Apoi, după o tăcere, schimbă vorba, fără o legătură vădită:

— Oare ce zi e astăzi?

— Joi, răspunse Weiss.

— Joi, adevărat... Să fiu al dracului! Am ajuns să nu mai ştim nici şirul zilelor, de parcă n-am mai fi pe lume!

Dar în clipa aceea, odată cu bubuitul tunului, care nu mai contenea, izbucni o răpăială de împuşcături, chiar în marginea livezilor, la vreo cinci-şase sute de metri depărtare. Deodată, ca şi când s-ar fi ridicat o cortină, soarele se ivi în zare, aburii Meusei se destrămară ca nişte fâşii de pânză subţire, cerul, descătuşat, apăru albastru, de o limpezime fără pată. Era splendida dimineaţă a unei minunate zile de vară.

— Ah, strigă Delaherche, trec peste podul drumului de fier! Îi vezi cum încearcă să înainteze de-a lungul liniei?... Ce prostie că nu s-a aruncat podul în aer!

Locotenentul schiţă un gest de mânie stăpânită.

— Minele erau gata încărcate, spuse el, numai că ieri, după ce s-au luptat patru ceasuri ca să cucerească din nou podul, au uitat să le dea foc. Norocul nostru, spuse el cu

vocea lui tăioasă.

Weiss se uita şi el, încercând să-şi dea seama cum stau lucrurile. Francezii ocupau în Bazeilles o poziţie foarte bună. Satul, aşezat de ambele părţi ale drumului dinspre Douzy, domina câmpia. Ca să ajungi aici, nu aveai decât drumul acesta, care cotea spre stânga, trecând prin faţa castelului, în timp ce altul, la dreapta, care ducea la podul drumului de fier, se bifurca în piaţa bisericii. Germanii trebuiau, prin urmare, să treacă prin livezi, peste ogoarele întinse, descoperite, care se întindeau de-a lungul Meusei şi de-a lungul liniei ferate. Prudenţa lor obişnuită fiind bine cunoscută, părea puţin probabil ca adevăratul atac să pornească din partea aceasta. Totuşi, mase compacte de oameni treceau mereu peste pod, cu tot prăpădul pe care mitralierele, instalate la intrarea în Bazeilles, îl făceau în rândurile lor. Cei care apucaseră să treacă, se aruncau îndată la pământ, răspândiţi în trăgători, printre cele câteva sălcii; coloanele se formau iar şi înaintau. De aici se auzeau împuşcăturile, care se înteţeau necontenit.

— Uite, observă Weiss, sunt bavarezi. Se disting perfect căştile cu baretă.

Dar i se păru că alte coloane, pe jumătate ascunse în dosul liniei ferate, se strecurau spre dreapta lor, încercând să ajungă la un şir de pomi îndepărtaţi, în aşa fel încât să se năpustească după aceea asupra satului Bazeilles printr-un atac de flanc. Dacă reuşeau, astfel, să se adăpostească în parcul din Montivilliers, satul putea fi cucerit. O clipă i se păru că-l şi vede pierdut. Apoi, cum atacul frontal se înteţea, vedenia aceasta se topi.

Se întorsese deodată către înălţimile de la Floing, care se zăreau spre nord, dincolo de oraşul Sedan. O baterie tocmai deschisese focul din partea aceea; trâmbe de fum se ridicau în lumina soarelui, în timp ce detunăturile se auzeau clar. Să tot fi fost ora cinci.

— Hait, şopti el, că se îngroaşă gluma!

Locotenentul de la infanteria marinei, care privea şi el, spuse cu un gest de siguranţă desăvârşită:

— O, satul Bazeilles este punctul important. Aici se va

pecetlui soarta bătăliei.

— Credeţi? strigă Weiss.

— Nici nu încape îndoială. Ăsta e cu siguranţă planul mareşalului, care a venit astă-noapte să ne spună că mai degrabă murim până la unul decât să-i lăsăm să ne ocupe satul.

Dând din cap şi învăluind întreaga zare într-o privire, Weiss spuse apoi, cu glas şovăielnic, ca şi când ar fi vorbit cu sine:

— Ei bine, nu, ei bine, nu, nu asta... Da, mi-e teamă de altceva. Nici nu-ndrăznesc să spun, la drept vorbind...

Apoi tăcu. Deschisese doar braţele foarte larg, ca fălcile unui cleşte şi, întors spre nord, îşi împreună mâinile, ca şi cum gura cleştelui s-ar fi închis dintr-odată.

Încă din ajun i se strecurase în suflet teama aceasta. Cunoştea ţinutul şi îşi dăduse seama de mersul celor două armate. Chiar şi acum, când imensa câmpie se întindea în lumina strălucitoare, privirile lui se îndreptau spre dealurile de pe malul stâng, pe care toată ziua şi toată noaptea se scurseseră furnicarele negre ale trupelor germane. De pe înălţimea Remilly trăgea o baterie. Alta, ale cărei obuze începeau să cadă iei şi colo, se fixase la Pont-Maugis, pe malul fluviului. Îşi dubla binoclul potrivind o lentilă peste cealaltă, ca să cerceteze mai bine povârnişurile împădurite, dar nu văzu decât fumurile mici şi şterse ale tunurilor, care încununai, clipă de clipă, înălţimile. Unde se îngrămădea acum puhoiul de oameni care se scursese într-acolo? În cele din urmă, desluşi, mai sus de Noyers şi de Frénois, pe Marfée, la colţul unei păduri de pini, un grup de uniforme şi de cai, fără îndoială ofiţerii vreunui stat-major. Iar cotul Meusei era mai departe, ca un zăgaz către apus, şi în partea aceasta nu era altă cale de retragere spre Mézières decât un drum îngust, care mergea prin defileul Saint-Albert, între fluviu şi pădurea Ardenilor. De aceea cutezase, în ajun, să vorbească despre această unică linie de retragere cu un general pe care îl întâlnise din întâmplare pe un drum cu maluri înalte, de pe valea Givonnei. Aflase, după aceea, că era generalul Ducrot, comandantul corpului

1 de armată. Dacă armata nu se va retrage de îndată pe drumul acesta, dacă va aştepta să vină prusacii să-i taie drumul, după ce vor fi trecut Meusa la Donchery, ea avea să fie cu siguranţă pironit., acolo şi înghesuită la graniţă. Chiar şi aseară ar fi fost prea târziu. Se spunea că ulanii ocupaseră podul, alt pod pe care francezii nu-l azvârliseră în aer, din cauză că de data aceasta nu se gândiseră să aducă explozibil. Şi, desperat, Weiss îşi spunea că puhoiul de oameni, furnicarul acela negru, trebuia să fie pe câmpia de la Donchery, în drum către defileul Saint-Albert, cu elementele de avangardă trimise spre Saint-Menges şi spre Floing, unde îi condusese în ajun pe Jean şi pe Maurice. În lumina strălucitoare a soarelui, clopotniţa din Floing i se părea foarte depărtată, ca un ac subţire, alb.

Apoi, spre est se afla cealaltă falcă a cleştelui. Dacă spre nord, de la platoul Illy până la cel de la Floing zărea dispozitivul corpului 7, prost susţinut de corpul 5, pe care îl lăsaseră în rezervă la adăpostul întăriturilor, îi era cu neputinţă să înţeleagă ce se petrecea la est, de-a lungul văii Givonnei, unde se găsea corpul 1, înşirat de la pădurea Garennei până la satul Daigny. Dar tunul se auzea şi din partea aceasta. Lupta începuse pesemne în pădurea Chevalier, în faţa satului. Îngrijorarea lui se bizuia mai ales pe faptul că nişte ţărani semnalaseră încă din ajun sosirea prusacilor la Francheval, aşa încât mişcarea care se producea la vest, prin Donchery, avea loc deopotrivă şi la est, prin Francheval, şi fălcile cleşte lui aveau să se închidă, tocmai coi o, spre nord, pe culmea de la Lily, dacă dubla mişcare de încercuire n-ar fi fost oprită la timp. El habar n-avea de ştiinţa militară, dar era un om cu judecată şi acum tremura văzând acest triunghi imens, cu o latură pe Meusa iar cu celelalte două formate, spre nord, de corpul 7, şi la est de corpul 1, în timp ce corpul 12, spre sud, la Bazeilles, se găsea în ultimul unghi. Şi cele trei armate erau aşezate spate în spate, ca să aştepte, fără să ştie pentru ce şi nici cum, un duşman care urma să sosească din toate părţile. În mijloc, ca în fundul unei gropi, era oraşul Sedan, cu tunurile scoase din funcţiune, fără muniţii şi fără hrană.

— Înţelegeţi prin urmare, spunea Weiss, schiţând din nou acelaşi gest, deschizând larg braţele şi împreunând apoi mâinile. Aşa are să fie dacă generalii dumneavoastră nu iau seama. Ce se petrece la Bazeilles e o simplă diversiune…

Dar el se exprima greoi şi confuz şi locotenentul, care nu cunoştea regiunea, nu putea să-l înţeleagă. De aceea ridică din umeri, nerăbdător, plin de dispreţ faţă de acest târgoveţ în palton şi cu ochelari, care voia să arate că e mai priceput decât mareşalul. Enervat să-l audă spunând din nou că atacul de la Bazeilles n-avea, poate, alt scop decât să constituie o diversiune, menită să ascundă adevăratul plan, locotenentul îi spuse în cele din urmă:

— Ia lasă-ne în pace!… îi vom azvârli noi în Meusa pe bavarezii dumitale şi au să vadă ei că nu ne trag pe sfoară.

De câteva clipe trăgătorii duşmani păreau să se fi apropiat. Gloanţele izbeau cu zgomot surd în cărămizile boiangeriei, iar soldaţii, adăpostiţi în dosul zidului scund al curţii, le răspundeau. În fiecare clipă s-auzea o detunătură de armă, scurtă şi limpede.

— Ce bine ar fi să-i azvârlim în Meusa! Da, desigur! şopti Weiss, şi să trecem peste ei, ca să ne reluăm drumul spre Carignan!

Apoi spuse către Delaherche, care se ascunsese în dosul pompei, de frica gloanţelor:

— N-are importanţă, adevăratul plan ar fi fost să fi pornit aseară spre Mézières. Eu, în locul lor, aş fi preferat să fiu acum acolo… Ce mai una-alta, trebuie să dăm piept cu ei, de vreme ce, de acum încolo, retragerea este cu neputinţă.

— Hai, vii odată? îl întrebă Delaherche care, cu toate că ardea de curiozitate, începuse să se îngălbenească. Dacă mai întârziem mult nu ne mai putem întoarce la Sedan.

— Da. O clipă şi viu şi eu.

Cu tot pericolul, se înălţă în vârful picioarelor, încăpăţânându-se să vadă cu orice preţ, ca să-şi dea seama ce se petrece. La dreapta, păşunile care fuseseră inundate din ordinul comandamentului şi alcătuiau un lac imens, ce se întindea de la Torcy la Balan, apărau oraşul ca o pânză neclintită de apă de un albastru delicat în lumina soarelui

dimineţii. Dar apa nu mai ajungea până la intrarea în Bazeilles şi bavarezii înaintaseră într-adevăr prin bălării, folosind cele mai neînsemnate şanţuri sau pâlcuri de pomi. Să tot fi fost la cinci sute de metri.

Pe Weiss îl surprindea mai ales încetineala cu care se mişcau, răbdarea cu care înaintau, expunându-se cât mai puţin cu putinţă. De altfel erau sprijiniţi de un tir susţinut de artilerie. Văzduhul proaspăt şi curat răsuna de şuierăturile obuzelor. Ridică ochii şi văzu că bateria de la Pont-Maugis nu era singura care trăgea asupra Eazeillesului: altele două, instalate la jumătatea drumului dinspre Liry, deschiseseră focul, bătând satul şi răscolind chiar şi paraginile pustii de la Moncelle, unde se găseau rezervele corpului 12 şi până la povârnişurile împădurite de la Daigny, ocupate de o divizie a corpului 1. De altfel toate culmile de pe malul stâng erau în flăcări. Tunurile păreau să crească din pământ. Era ca un brâu prelungit fără încetare: o baterie la Noyers, care trăgea asupra Balanului, o baterie la Wadelincourt, care trăgea asupra Sedanului, o baterie la Frénois, mai jos de Marfée, o baterie formidabilă, ale cărei obuze treceau pe deasupra oraşului şi explodau printre trupele corpului 7, pe platoul de la Floing. Weiss nu mai privea acum dealurile acelea care îi erau atât de dragi, şirul acela de movile, pe care le socotise totdeauna c-au fost orânduite acolo pentru desfătarea privirilor şi care închideau în depărtare valea cu verdele ei surâzător, nu le mai privea decât cu o spaimă îngrozitoare, căci se schimbaseră dintr-odată în cutremurătoare şi uriaşe fortăreţe, pe cale să nimicească inutilele fortificaţii de la Sedan.

Un pic de tencuială împroşcată îl făcu să ridice capul. Un glonte îi scrijelise casa, a cărei faţadă o zărea pe deasupra zidului despărţitor. Fu foarte necăjit şi strigă:

— Vor să mi-o distrugă, tâlharii ăştia!

Dar, în spatele lui, un alt zgomot înfundat îl surprinse. Când se întoarse văzu un soldat lovit drept în inimă, căzând pe spate. Picioarele îi mai zvâcniră o dată, scurt, şi chipul îi rămase tânăr şi liniştit, de parcă ar fi fost trăsnit. Era primul

mort. Weiss fu tulburat mai ales de zgomotul puştii care căzuse pe caldarâmul curţii.

— Ei nu, eu unul o şterg, bâigui Delaherche. Dacă dumneata nu vii, plec singur.

Locotenentul, pe care îl enervau, se amestecă şi el:

— Chiar aşa, domnilor, aţi face mai bine să plecaţi... Se poate să fim atacaţi dintr-un moment în altul.

Atunci, după ce mai aruncă o privire spre livezi, unde bavarezii câştigau teren, Weiss se hotărî să-l urmeze pe Delaherche. Dar, ajuns dincolo, în drum, se gândi să-şi încuie casa, răsucind cheia în broască de două ori. În sfârşit, îşi ajunse prietenul din urmă, când un nou spectacol îi împietri pe amândoi.

La capătul străzii, cam la vreo 300 de metri, piaţa bisericii era atacată în acel moment de o puternică coloană bavareză, care se scurgea de pe diurnul dinspre Douzy. Regimentul de infanterie de coastă însărcinat cu apărarea pieţii păru un moment că slăbeşte focul, ca şi când ar fi lăsat-o să înainteze. Apoi, dintr-odată, când coloana inamică ajunse compactă în faţă, francezii recurseră În o manevră extraordinară şi neaşteptată: soldaţii se năpustiră spre cele două margini ale drumului, mulţi se culcară la pământ şi în spaţiul care se deschise astfel, fulgerător, mitralierele, puse în acţiune la capătul celălalt, vărsară o ploaie de gloanţe. Coloana germană fu parcă spulberată. Soldaţii se ridicaseră dintr-o săritură şi alergau cu baioneta după bavarezii împrăştiaţi, încolţindu-i şi dându-i peste cap. Manevra fu repetată în două rânduri, cu acelaşi succes. La colţul unei uliţe, într-o căsuţă, rămăseseră trei femei şi râdeau, liniştite la una dintre ferestre; aplaudau, bine dispuse, ca la teatru.

— Hei, drăcie, spuse deodată Weiss, am uitat să încui uşa de la pivniţă şi să iau cheia... Aşteaptă-mă, într-un minut sunt îndărăt.

Acest prim atac părea respins şi Delaherche, din nou dornic să vadă ce se petrece, nu se mai grăbea. Şedea în picioare în faţa boiangeriei şi vorbea cu portăreasa, ivită o clipă în pragul camerei pe care o ocupa la parter.

— Sărmană Françoise! Ar trebui să vii cu noi. Pentru o femeie singură, e ceva îngrozitor, în mijlocul grozăviilor acestora!

Ea îşi ridică braţele tremurătoare.

— Ah, domnule, desigur că aş fi fugit şi eu, dacă micuţul meu August n-ar fi fost bolnav. Poftiţi înăuntru, domnule, să-l vedeţi.

Nu intră în casă, dar îşi întinse gâtul şi clătină din cap când îl văzu pe băiat într-un pat nespus de curat, cu faţa îmbujorată de febră, privindu-şi ţintă mama, cu ochii lui ca o văpaie.

— Ei bine, reluă el, dar de ce nu-l iei? Vă fac eu rost de locuinţă la Sedan... Înveleşte-l bine într-o pătură călduroasă şi hai cu noi!

— Vai, nu, domnule, nu e cu putinţă. Doctorul mi-a spus că l-aş ucide... Măcar de-ar mai fi trăit taică-său! Dar n-am mai rămas decât noi amândoi şi trebuie să ne cruţăm, ca să ne putem sprijini unul pe altul... Poate că prusacii ăştia nu vor face rău unei femei singure şi unui copil bolnav.

În momentul acela sosi şi Weiss, mulţumit că baricadase toate uşile.

— Ca să poată intra în casă ar trebui să spargă toate astea... Acum, la drum! N-are să fie prea uşor. Să ne strecurăm pe lângă case, dacă nu vrem să ne alegem cu vreun glonţ.

În adevăr duşmanul pregătea, probabil, un nou atac, căci împuşcăturile se înteţeau şi şuierăturile obuzelor nu mai încetau. Două obuze căzuseră în drum, la vreo sută de metri; altul se înfundase în pământul moale dintr-o grădină din apropiere, fără să explodeze.

— Ascultă, Françoise, spuse el, vreau să-l sărut pe micuţul dumitale August... Nu-i mai e atât de rău şi după câteva zile va fi în afară de orice pericol... Fii fără frică! Intră repede înăuntru şi vezi să nu cumva să mai scoţi capul afară.

În sfârşit, cei doi bărbaţi plecară.

— La revedere, Françoise.

— La revedere, domnilor.

Şi chiar în clipa aceea se auzi un zgomot înfiorător. Un obuz, după ce dărâmase un coş de pe casa lui Weiss, căzu pe trotuar unde explodă cu o detunătură atât de puternică, încât toate geamurile din împrejurimi se făcură ţăndări. Un buşneag de praf şi de fum gros acoperi totul. Apoi faţada casei apăru spintecată. În prag, Françoise, azvârlită de-a curmezişul, zăcea moartă, cu şalele zdrobite, cu capul sfărâmat, – un morman roşu şi înspăimântător de carne.

Weiss, furios, alergă într-acolo. Se bâlbâia şi nu-i mai veneau pe buze decât înjurături.

— Dumnezeii voştri, astăzi şi mâine!

Da, femeia murise. Se aplecă, îi pipăi mâinile. Şi, ridicându-se, zări chipul îmbujorat al micuţului August, care îşi săltase capul s-o privească pe maică-sa. Nu spunea nimic. Nu plângea. Rămăsese numai cu ochii lui de văpaie, holbaţi peste măsură, în faţa acelui trup îngrozitor pe care nu-l mai recunoştea.

— Dumnezeul mamei lor de tâlhari! putu în fine să strige Weiss. Uite c-au început să ucidă acum şi femeile!

Se ridicase în picioare şi-i ameninţa cu pumnul pe bavarezi, ale căror căşti începuseră să se ivească iar dinspre biserică. Şi la vederea acoperişului casei sale, pe jumătate spart de căderea coşului, Weiss fu cuprins de o indignare turbată.

— Ticăloşilor, omorâţi femeile şi-mi dărâmaţi casa!... Nu, nu e cu putinţă! Nu pot să plec aşa... Rămân!

Se năpusti înainte şi dintr-o săritură fu înapoi cu puşca şi cu cartuşele soldatului mort. În împrejurări deosebite, când voia să vadă foarte bine, avea totdeauna la el o pereche de ochelari, pe care de obicei nu-i purta, dintr-un simţământ de cochetărie înduioşătoare faţă de tânăra sa soţie. Cu o mână sigură, îşi scoase lornionul de la ochi şi-l înlocui cu ochelarii. Acest târgoveţ voinic, îmbrăcat în palton, cu o faţă rotundă şi blândă, pe care mânia o transfigurase, aproape caraghios şi totuşi măreţ în eroismul lui, deschise focul, trăgând în grămada de bavarezi din capătul drumului. Purta ura asta în sânge, cum spunea el, şi ardea de nerăbdare să cureţe câţiva, de când cu povestirile

războinice de la 1814, care îi legănaseră copilăria, acolo, pe meleagurile natale, în Alsacia.

— Ah, ticăloşii, ticăloşii!

Şi trăgea mereu, atât de repede, încât ţeava puştii începuse să-i ardă degetele.

Atacul se anunţa îngrozitor. Dinspre livezi încetaseră împuşcăturile. Stăpâni pe un pârău îngust, mărginit de plopi şi de sălcii, bavarezii se pregăteau să ia cu asalt casele care apărau piaţa bisericii. Trăgătorii lor se retrăseseră, prudenţi. Numai soarele dormea în pânza lui de aur peste întinderea nesfârşită de ierburi pătate de câteva mormane negre, corpurile soldaţilor ucişi. De aceea, locotenentul părăsise curtea boiangeriei, unde lăsase doar o santinelă, înţelegând că de acum încolo pericolul trebuia să vie dinspre calea principală. Îşi rândui în grabă oamenii de-a lungul caldarâmului, dându-le ordin ca, în cazul când duşmanul ar cuceri piaţa, ei să se baricadeze la primul etaj al clădirii şi să se apere de acolo până la cel din urmă cartuş. Culcaţi la pământ, feriţi în dosul stâlpilor, folosind cele mai mici ieşituri, oamenii trăgeau de zor. Şi de-a lungul acestei căi largi, însorite şi pustii, porni un uragan de gloanţe, cu trâmbe de fum, ca o răpăială de grindină vânzolită de un vânt puternic. O fată trecu şoseaua într-o fugă nebună, fără să fie atinsă. Apoi un bătrân, un ţăran îmbrăcat cu o bluză, care se încăpăţâna să-şi vâre calul în grajd, fu izbit drept în frunte de un glonte cu aşa putere, încât fu azvârlit până în mijlocul drumului. Acoperişul bisericii tocmai fusese spart de un obuz. Alte două obuze aprinseseră nişte case, care ardeau în lumina vie a soarelui, cu grinzile trosnind. Priveliştea nenorocitei de Françoise, zdrobită lângă copilul ei bolnav, şi a ţăranului aceluia cu creierii zburaţi, dărâmăturile şi pârjolurile îi scoteau din fire pe locuitorii satului, care ţinuseră mai curând să moară acolo, decât să fugă în Belgia. Târgoveţi, lucrători, bărbaţi îmbrăcaţi cu paltoane sau în bluze trăgeau, îndârjiţi, de la ferestre.

— Ah, bandiţii! striga Weiss. Ne-au împresurat... Îi vedeam perfect cum veneau de-a lungul liniei ferate... Uite,

îi auziţi, acolo, la stânga?

În adevăr, izbucniră împuşcături în dosul parcului Montivilliers, ai cărui copaci mărgineau drumul. Dacă duşmanul reuşea să pună stăpânire pe parc, satul Bazeilles era pierdut. Dar comandantul corpului 12 prevăzuse mişcarea, – dovadă violenţa focului puternic – şi parcul era apărat.

— Bagă de seamă, nepriceputule, strigă locotenentul, silindu-l pe Weiss să se lipească de zid. Ai să te faci praf!

Omul acesta voinic, atât de curajos, cu ochelarii lui, izbutise să-i atragă atenţia, în cele din urmă, cu toate că-l făcea să zâmbească; şi cum tocmai auzea venind un obuz, îl feri ca pe un frate. Proiectilul căzu la vreo zece paşi, explodă acoperindu-i pe amândoi cu pământ şi schije. Civilul ramase în picioare, neatins, în timp ce locotenentul se alesese cu picioarele zdrobite.

— Asta e bună, şopti el, uite că tocmai eu am păţit-o!

Trântit pe trotuar, fu tras în dosul uşii, lângă femeia care zăcea peste prag. Şi chipul său tânăr îşi păstră mai departe aerul energic şi dârz.

— Nu-i nimic, băieţi, ascultaţi-mă pe mine... Foc de voie, pe îndelete. Nu vă grăbiţi. Am să vă spun eu când va trebui să vă aruncaţi asupra lor cu baioneta.

Şi continuă să dea comenzi, cu capul sus, neslăbind din ochi duşmanul. O altă casă, casa din faţă, luase foc. Răpăiala împuşcăturilor şi exploziile obuzelor sfâşiau văzduhul, care se umplea de praf şi de fum. Soldaşi care cădeau pe la capetele uliţelor, unii stingheri, alţii buluc, se vedeau ca nişte pete întunecate, stropite de roşu. Iar deasupra satului creştea larma înfiorătoare, ameninţătoare, a mii de oameni care se năpustesc asupra câtorva sute de viteji, hotărâţi să lupte până la ultima picătură de sânge.

Atunci Delaherche, care îl chemase mereu pe Weiss, îl întrebă pentru ultima dată:

— Nu vii? Treaba dumitale! Eu te părăsesc. Cu bine!

Era aproape şapte. Prea întârziase mult. Cât putut să meargă pe lângă pereţii caselor, se folosi de porţi, de colţurile zidurilor, lipindu-se la orice împuşcătură până şi de

cele mai mici ieşituri. Nu s-ar fi crezut niciodată atât de tânăr, nici atât de sprinten, aşa de bine se strecura cu mlădieri de şopârlă. Dar, la capătul satului, când trebui să meargă aproape trei sute de metri pe drumul pustiu şi gol, bătut de tirul bateriilor de la Liry, se trezi dârdâind, cu toate că era ud leoarcă de sudoare. Încă un moment mai înaintă aşa, încovoiat, până într-un şanţ. Apoi îşi reluă fuga nebuneşte, alergă drept înainte, cu urechile împuiate de detunături năprasnice ca nişte trăsnete. Ochii îi ardeau. I se părea că merge printre vâlvătăi. Parcă a ţinut o veşnicie! Deodată, zări o căsuţă la stânga. Se năpusti înăuntru şi se adăposti, uşurat, de parcă i s-ar fi luat de pe piept o greutate enormă. Era înconjurat de lume, de bărbaţi, de cai. La început nu recunoscu pe nimeni. Apoi se minună de ce văzu.

Nu era oare chiar împăratul, cu tot statul lui major? Delaherche şovăi, deşi se făcea că-l cunoaşte de când fusese cât pe aci să stea de vorbă cu dânsul, la Baybel. Apoi rămase cu gura căscată. Era chiar Napoleon III, care, călare, i se părea mai înalt; avea mustăţile atât de tare unse, obrajii atât de vopsiţi, încât arăta chiar întinerit, aşa fardat ca un actor cum era. Cu siguranţă se boise aşa ca să nu-şi arate printre soldaţi chipul da o paloare înspăimântătoare, descompus de suferinţă, cu nasul subţiat, cu ochii tulburi. Anunţat chiar de la ora cinci că se dau lupte la Bazeilles, venise tăcut şi posac ca o fantomă, cu obrajii înviorați cu carmin.

Acolo se afla o cărămidărie în care se puteau adăposti. Din partea opusă, o ploaie de gloanţe ciuruia pereţii, iar obuzele cădeau pe drum, clipă de clipă. Întreaga escortă se oprise.

— Sire, şopti o voce, e într-adevăr pericol…

Dar împăratul se întoarse, comandă, printr-un gest, statului său major să se alinieze pe uliţa îngustă care mergea de-a lungul cărămidăriei. De acolo oamenii şi caii nu se mai vedeau.

— Cu adevărat, sire, e o nebunie curată… Sire, vă implorăm…

El repetă doar gestul, ca şi când ar fi voit să spună ca apariţia unui grup de uniforme pe drumul acesta descoperit ar fi atras cu siguranţă atenţia bateriilor da pe malul stâng. Şi, singur, porni înainte, prin grindina de gloanţe şi obuze, fără să se grăbească, cu acelaşi aer posomorât şi nepăsător, ducându-se să-şi împlinească destinul. Fără îndoială auzea în urma lui glasul neîndurat care-l mâna înainte, glasul care-i striga de la Paris: „Înainte, înainte! Mori ca un erou peste mormanele de cadavre ale poporului tău! Stârneşte admiraţia lumii întregi, uimite, ca să asiguri domnia fiului tău!” Pornise şi îndemna calul să meargă cu paşi mărunţi. Mai înaintă vreo sută de metri. Apoi se opri, aşteptându-şi sfârşitul pentru care venise. Gloanţele şuierau ca vijelia. Un obuz explodă acoperindu-l de pământ. El aşteptă mai departe. Coama calului se zbârlea, pielea îi tremura, într-o înfiorare instinctivă, în faţa morţii, care, clipă de clipă trecea pe aproape, fără să se atingă nici de cal, nici de călăreţ. Apoi, după această aşteptare care nu se mai sfârşea, împăratul, cu fatalismul său resemnat, înţelegând că destinul lui nu era acolo, se întoarse liniştit, ca şi când nu dorise altceva decât să recunoască exact poziţia bateriilor germane.

— Sire, ce curaj!… Vă rugăm, nu vă mai expuneţi…

Dar iarăşi, cu un gest, făcu semn statului său major să-l urmeze, fără să-l mai cruţe de data aceasta, după cum nici el nu se mai cruţa. Urcă spre Moncelle, apucând-o peste câmpuri, prin terenurile descoperite de la Rapaille. Un căpitan fu omorât, doi cai se prăbuşiră. Regimentele corpului 12 de armată, prin faţa cărora trecea, îl văzură cum vine şi dispare ca o fantomă, fără să-l salute, fără să-l aclame.

Delaherche asistase la toate lucrurile astea. Şi tremura, mai ales când se gândea că după ce va părăsi cărămidăria şi el se va găsi descoperit sub ploaia de gloanţe. Nu-i venea să plece. Asculta acum discuţia unor ofiţeri care descălecaseră şi rămăseseră acolo:

— Vă spun c-a fost ucis pe loc, sfârtecat în două de un obuz.

— Da’ de unde! Am văzut eu când l-au luat... O simplă rană, o schijă în fesă...

— Pe la ce oră?

— Pe la şase şi jumătate, acum o oră... Tocmai acolo, lângă Moncelle, pe un drum de care.

— Şi s-a întors la Sedan?

— E la Sedan, cu siguranţă.

Despre cine vorbeau oare? Deodată, Delahercke înţelese că vorbeau despre mareşalul Mac-Mahon, care fusese rănit pe când inspecta avanposturile. Mareşalul rănit! Norocul nostru, cum spusese locotenentul de infanterie de coastă. Şi pe când se gândea la urmările accidentului, o ştafetă trecu în goana mare, strigând unui camarad pe care îl recunoscuse:

— Generalul Ducrot e comandant suprem!... Toată armata se va concentra la Illy, ca să se retragă spre Mézières!

Ştafeta ajunsese departe, în goana calului, şi pătrundea în Bazeilles, sub ploaia înteţită de gloanţe, în timp ce Delaherche, înspăimântat de veştile grozave pe care le aflase rând pe rând, ameninţat să fie prins de retragerea trupelor, se hotărî şi el şi o ţinu tot într-o fugă până la Balan, de unde putu să ajungă, în sfârşit, la Sedan fără multă greutate.

În Bazeilles ştafeta umbla tot în galop, căutându-i pe comandanţi să le comunice ordine. Şi veştile se răspândiră repede: mareşalul Mac-Mahon rănit, generalul Ducrot numit comandant suprem, armata în retragere spre Illy.

— Ce? Ce spune? strigă Weiss, negru tot de pulbere. Să se retragă spre Mézières, la ora asta? Dar e o nebunie! Niciodată nu vor ajunge!

Era disperat, cuprins de remuşcare că-l sfătuise în ajun în sensul acesta pe generalul Ducrot, ajuns acum comandant suprem. Sigur, da, ieri, nu era alt plan mai bun de urmat decât retragerea, retragerea imediată prin defileul Saint-Albert. Dar acum drumul va fi fost probabil tăiat. Tot furnicarul acela negru de prusaci se îngrămădise acolo, în câmpia de Donchery. Şi, din două lucruri nesăbuite, trebuia

aleasă o soluţie, una deznădăjduită şi eroică, aceea de a-i arunca pe bavarezi în Meusa, de a trece peste ei, ca armata să poată relua drumul Carignan.

Weiss, săltându-şi cu un gest scurt ochelarii în fiece clipă, îi explica situaţia locotenentului, care şedea tot dincolo de uşă, cu amândouă picioarele tăiate, foarte palid şi tot mai slăbit din cauza sângelui pe care îl pierdea.

— Domnule locotenent, vă asigur că am dreptate.. Spuneţi-le oamenilor dumneavoastră să nu părăsească poziţia! Vedeţi bine că noi suntem victorioşi. Încă un efort şi-i azvârlim în Meusa!

Într-adevăr, cel de-al doilea atac al bavarezilor fusese respins. Mitralierele măturaseră din nou piaţa bisericii şi mormane de cadavre se vedeau în lumina soarelui, zăgăzuind caldarâmul. Şi, din toate uliţele, duşmanii erau izgoniţi cu baioneta spre livezi, într-o adevărată debandadă, o fugă spre fluviu, care s-ar fi schimbat cu siguranţă în derută, dacă alte trupe proaspete ar fi venit să-i susţină pe marinarii istoviţi şi decimaţi. Pe de altă parte în parcul Montivilliers împuşcăturile nu se mai înteţeau, ceea ce arăta că şi de partea aceasta trupele de întărire ar fi curăţat pădurea.

— Spuneţi oamenilor dumneavoastră, domnule locotenent... La baionetă! La baionetă!

Alb ca ceara, cu vocea sfârşită, locotenentul mai avu puterea să şoptească:

— Auziţi, copii, la baionetă!

Fură ultimele lui cuvinte. Îşi dădu sufletul cu faţa neclintită şi dârză, cu ochii deschişi, privind necontenit bătălia.

Muştele şi începuseră să dea târcoale şi se aşezau pe capul strivit al Françoisei, în timp ce micuţul August, din patul lui, striga cuprins de delirul febrei, cerând apă cu o voce slabă şi rugătoare.

— Mamă, trezeşte-te, scoală-te... Mi-e sete, mi-e tare sete...

Dar ordinele erau stricte. Ofiţerii trebuiră să comande retragerea, mâhniţi că nu putuseră să tragă folos de pe

urma succeselor pe care le avuseseră. De bună seamă generalul Ducrot, obsedat de teama unei mişcări de încercuire din partea duşmanului, sacrifica totul în încercarea desperată de a scăpa din încleştare. Faţa bisericii fu evacuată, trupele se retraseră din uliţă în uliţă şi drumul se goli îndată. Se auzeau strigăte şi suspine de femei, bărbaţii înjurau, ameninţau cu pumnii, furioşi că se vedeau astfel părăsiţi. Mulţi se închideau în casă, hotărâţi să se apere de acolo până la moarte.

— Ei bine, eu unul nu părăsesc câmpul de luptă! striga Weiss ca un nebun. Nu. Mai degrabă îmi las pielea aici... Să poftească, aşadar, să-mi strice mobila şi să-mi bea vinul!

Nu se mai gândea la nimic în mânia lui. Îl cuprindea o sete nepotolită de luptă la gândul că un străin ar putea să între în casa lui, să se aşeze pe scaunul lui, să bea din paharul lui. Gândul acesta îi răscolea întreaga făptură, făcându-l să uite de tihna vieţii lui obişnuite, de soţie, de rosturile, de cumpătarea sa de mic-burghez chibzuit. Se închise în casă, se baricadă şi începu să se învârtă ca o fiară în cuşcă, trecând dintr-o cameră în alta, ca să se convingă că toate intrările erau bine astupate. Îşi numără cartuşele: mai avea vreo patruzeci. Apoi, ducându-se să mai arunce o privire spre Meusa, cu să se asigure că nu avea să se teamă de niciun. atac dinspre livezi, dealurile de pe malul stâng îi atraseră din nou atenţia. Trâmbe de fum arătau precis poziţiile bateriilor prusace. Şi, mai sus de formidabila baterie de la Frénois, la marginea unei pădurici de pe Marfée, el regăsi grupul de uniforme, mai numeros şi atât de strălucitor în lumina soarelui, încât punând lornionul peste ochelari, desluşi fireturile epoleţilor şi alo căştilor.

— Ticăloşii, ticăloşii! repetă el, cu pumnul ridicat.

Acolo sus, pe culmea Marfée, se afla regele Wilhelm şi statul său major. Încă de la orele şapte venise de la Vendresse, unde dormise, şi se găsea acolo, la adăpost de orice pericol, având în faţă valea Meusei, întinderea fără sfârşit a câmpului de luptă. Priveliştea neţărmurită, în relief, ţinea de la un capăt la altul al cerului, în timp ce regele, în picioare, pe colină, privea ca da pe un tron rezervat din

această uriaşă lojă de gală.

În mijloc, pe fondul întunecat al pădurii Ardenilor, vălurită în zare ca o perdea de un verde întunecat, se desprindea Sedanul, cu liniile geometrice ale fortificaţiilor sale pierdute în păşunile inundate şi în apele fluviului. În Bazeilles începuseră să şi ardă casele. Praful stârnit de luptă învăluia satul ca într-o ceaţa. Apoi, la est, se la Moncelle la Givonne, nu se vedeau, aidoma unor şiruri de insecte, cutreierând miriştile, decât câteva regimente ale corpului 12 şi 1 de armată, care dispăreau câtva timp în vâlceaua îngustă, unde şedeau pitite cătunele. Şi, în faţă, se vedea celălalt versant, câmpurile în culori stinse, peste care pădurea Chevalier apărea ca o pată verde. Dar mai ales la nord se vedea mai bine corpul 7 ocupând, ca nişte puncte negre, mişcătoare, platoul de la Floing, o fâşie largă de pământ roşcat, care cobora de la păduricea Garennei până în bălăriile de pe malul apei. Mai încolo se mai vedeau Floing, Saint-Menges, Fleigneux, Illy, sate pierdute în valurile de pământ, în această regiune frământată, brăzdată de hârtoape. Iar la stânga, cotul Meuzei cu apele ei domoale, strălucitoare ca argintul în lumina soarelui, înconjurând peninsula Iges în larga şi leneşa ei cotitură, tăind orice drum spre Mézières, nelăsând între malul depărtat şi pădurile nepătrunse decât o singură ieşire – defileul de la Saint-Albert.

Cei o sută de mii de oameni şi cele cinci sute de tunuri ale armatei franceze erau acolo, îngrămădite şi hărţuite în acest triunghi. Şi când regele Prusiei se întorcea spre vest, zărea o altă câmpie, aceea de la Donchery, nişte pârloage deschise care se întindeau spre Briancourt, Marancourt şi Vrignes-aux-Bois, un şir întreg de terenuri cenuşii, din care se ridica praful sub cerul albastru. Şi când se întorcea spre est, zărea de asemenea, în faţa liniilor franceze, atât de sugrumate, o nesfârşită întindere liberă, cu o puzderie de sate: mai întâi Douzy şi Carignan, apoi, mai în sus Rubécourt, Pourru-aux-Bois, Francheval, Villers-Cernay, până la Chapelle, lângă frontieră. De jur-împrejur, toată întinderea aceasta de pământ era a lui, îşi trimitea încotro

ar fi voit cei două sute cincizeci de mii de oameni şi cele opt sute de tunuri ale armatelor sale, putând să cuprindă dintr-o singură privire înaintarea lor cotropitoare. Şi iată că dintr-o parte corpul XI începuse să înainteze spre Saint-Menges, în timp ce corpul V se afla la Vrignes-aux-Bois, iar divizia würtembergheză aştepta lângă Donchery. Iar dacă, de cealaltă parte, arborii şi dealurile îl împiedicau să vadă, el ghicea, totuşi, mişcările, văzuse cum corpul al XIII-lea tocmai pătrunsese în pădurea Chevalier şi ştia că garda trebuia să fi ajuns la Villers-Cemay. Erau cele două fălci ale cleştelui (armata prinţului regal al Prusiei la stânga şi armata prinţului regal de Saxa la dreapta), care se deschiseseră şi care căutau să se închidă cu o mişcare nezăgăzuită, în timp ce cele două corpuri bavareze se năpustiseră asupra Bazeillesului.

La picioarele regelui Wilhelm, de la Remilly la Frénois, bateriile, aproape una lângă alta, băteau fără întrerupere, acoperind cu o ploaie de obuze Moncelle şi Daigny, trecând pe deasupra oraşului Sedan ca să măture podişurile de la nord. Şi nu era mai mult de ora opt, iar el aştepta rezultatul neîndoielnic al luptei, cu ochii pe câmpul uriaş de şah, preocupat să conducă acea puzderie de oameni, înverşunarea acestor câteva puncte negre, pierdute în sânul naturii veşnice şi senine.

II

În zorii zilei, pe platoul de la Floing, prin ceaţa deasă, trompetistul Gaude sună din toate puterile deşteptarea. Dar văzduhul era atât de umed încât sunetele vesele erau înăbuşite. Iar oamenii companiei, care nu avuseseră măcar curajul să-şi întindă corturile, nu se trezeau. Înfăşuraţi în pături, trântiţi în noroi, păreau încă de pe acum aidoma unor cadavre cu chipurile lor veştejite, trase de oboseală şi de nesomn. A trebuit să-i scuture unul câte unul ca să-i scoată din amorţeală şi ei se ridicau, ca nişte înviaţi din morţi, palizi, înspăimântaţi că tot mai sunt în viaţă.

Jean îl deşteptase pe Maurice.

— Ce este? Unde suntem?

Se uita speriat şi nu vedea decât marea aceea cenuşie în care pluteau umbrele camarazilor săi. Nu mai desluşea nimic la douăzeci de metri înaintea ochilor. Nu-şi putea da seama unde se găseşte. N-ar fi fost în stare să spună în ce parte vine Sedanul. Dar, în clipa aceea, bubuitul tunului, pornit de undeva, de foarte departe, îi ajunse la ureche.

— A, da, a sosit ceasul: ne batem... Cu atât mai bine! Se va termina odată!

Alte voci în jurul lui spuneau la fel. Era ca o mulţumire amarnica, pornită din nevoia de a scăpa de coşmarul acesta, din dorinţa de a-i vedea odată la chip pe prusaci, după care veniseră şi din faţa cărora fugeau de atâtea ceasuri chinuitoare! Aveau să tragă în ei cu gloanţe, să se mai uşureze de cartuşele acestea pe ca; e le purtaseră atâta drum fără să fi slobozit măcar unul. De data aceasta îşi dădeau seama cu toţii că lupta era inevitabilă.

Tunul din Bazeilles bubuia tot mai turbat şi Jean, în

picioare, asculta.

— Unde-o fi trăgând?

— Parcă-ar fi dinspre Meusa, răspunse Maurice. Numai că, să fiu al naibii dacă ştiu unde mă aflu.

— Ascultă, puiule – spuse atunci caporalul – să nu te dezlipeşti de mine, pentru că, vezi tu, trebuie să ştii.

— Dacă nu vrei să dai de vreun bucluc... Eu, unul, am mai văzut de-al d-astea şi voi îi cu ochii în patru şi pentru tine şi pentru mine.

În timpul acesta grupa începuse să bombănească, necăjită că nu avea ceva cald de mâncare. Nu era cu putinţă să aprinzi focul fără lemne uscate şi pe un timp atât de păcătos. Tocmai acum, când începea lupta, problema mâncării revenea poruncitoare, hotărâtoare. Eroi? Poate. Dar mai întâi burta plină! Mâncarea era singura preocupare. Cu câtă dragoste luau spuma de la oale în zilele în care aveau o ciorbă bună! Şi ce mânie de copii şi de sălbatici pe capul lor când n-aveau pâine!

— Nemâncaţi, nu luptăm! spuse răspicat Chouteau. Să mă trăsnească Dumnezeu dacă îmi pun eu astăzi pielea la bătaie!

Ieşea din nou la iveală revoluţionarul din acest găligan de zugrav, clănţău de Montmartre, teoretician de tarabă, care împotmolea ideile frumoase, prinse de ici de colo, în cel mai groaznic amestec de neghiobie şi de minciună.

— De altfel, continuă el, oare ăştia nu ne-or fi prostit spunându-ne că prusacii crapă de foame şi sunt răpuşi de molime, că n-au nici cămăşi pe ei şi că-i întâlneşti pe drumuri, murdari şi zdrenţăroşi ca nişte cerşetori?

Loubet izbucni în râs cu mutra lui de ştrengar parizian, care vânturase toate meseriile mărunte din hale.

— Ei, lasă! Că noi suntem ăia care plesnim de mizerie şi cărora ne-ar întinde oamenii un ban de pomană, când ne-ar vedea trecând cu bocancii ferfeniţă şi în gioarsele astea prăpădite... Păi unde mai sunt marile lor victorii? Ce panglicari şi ăia când ne băsneau că l-au făcut prizonier pe Bismarck şi că prăvăliseră o armată întreagă în gropile unei cariere de piatră! Ehei, în ce hal şi-au bătut joc de noi!

Pache şi Lapoulle, care ascultau, strângeau pumnii şi clătinau furios din cap. Alţii erau de asemenea necăjiţi, fiindcă necontenitele minciuni din ziare se terminaseră cu rezultate dezastruoase. Se spulberase orice încredere. Nu mai credeau în nimic. Închipuirea acestor copii mari, la început atât de plină de speranţe nesăbuite, ajunsese acum cuprinsă de coşmare de nebunie.

— Ce dracu, nu e greu de priceput! reluă Chouteau. E limpede, de vreme ce suntem vânduţi... Doar o ştiţi cu toţii.

Sufletul cinstit de ţăran al lui Lapoulle se revolta de câte ori auzea cuvântul acesta.

— Vai, vânduţi! Cât de ticăloşiţi trebuie să fie oamenii!

— Vânduţi cum a vândut Iuda pe Cristos, îngăimă Pache, obsedat de reminiscenţe biblice.

Chouteau triumfa.

— Ei, Doamne, e foarte simplu. Cifrele vorbesc. Macmahon a primit trei milioane şi ceilalţi generali fiecare câte un milion, ca să ne aducă aici... Târgul s-a încheiat în primăvara trecută la Paris şi astă-noapte au tras o rachetă numai aşa, ca să spună că erau gata şi că puteau să vină să ne ia.

Maurice fu revoltat de tâmpenia acestei născociri. Altădată Chouteau îi plăcuse, aproape îl cucerise cu hazul lui de mahalagiu. Dar acum nu mai putea să-l rabde pe acest pehlivan, pe acest muncitor improvizat, care scuipa pe toate lucrurile ca să-i dezguste pe ceilalţi.

— Ce tot îndrugi dumneata verzi şi uscate? strigă el. Doar ştii prea bine că nu-i adevărat.

— Cum, nu-i adevărat? Adică acum nu-i adevărat că suntem vânduţi? A, aşa vasăzică, şi tu, boierule, eşti din banda scârnavilor ălora de trădători?

Şi înainta, ameninţător.

— Ştii, ar trebui să ne-o spui, domnule burjui, că până vine prietenul tău, Bismarck, îţi facem noi de petrecanie.

Ceilalţi începură şi ei să murmure şi Jean socoti că trebuie să intervină.

— Linişte! Îl scot la raport pe cel care mai suflă o vorbă.

Dar Chouteau, rânjind, îl huidui. Puţin îi păsa lui că o să-l

scoată la raport! Fie că trebuia să se bată, fie că nu trebuia să se bată, după capul lui, ştia una şi bună: că nu trebuia să-l sâcâie nimeni, pentru că el nu avea cartuşe numai pentru prusaci. Acum, când lupta începuse, se destrăma şi puţina disciplină menţinută prin frică. Ce puteau să-i facă? Cum i s-o face lehamite, o s-o ia din loc. Şi fu bădăran, asmuţindu-i pe ceilalţi împotriva caporalului, care îi lăsa să moară de foame. Era vina lui că grupa nu mâncase nimic de trei zile, pe când ceilalţi camarazi avuseseră ciorbă cu carne. Dar domnişorul se dusese să petreacă cu boierul, la dame. Fuseseră văzuţi în Sedan.

— Ai păpat banii grupei. Ai îndrăzneala să spui că nu e aşa, şnapan ticălos?

Dintr-odată se îngroşă gluma. Lapoulle strângea pumnii şi Pache, cu toată blândeţea lui, înnebunit de foame, aştepta o lămurire. Tot Loubet fu cel mai chibzuit; începând să râdă, cu mutra lui de om priceput, spuse că era o prostie să se mănânce între ei francezii, când prusacii erau la doi paşi. Lui nu-i plăceau gâlcevile încheiate cu pumnii sau cu puşca şi, făcând aluzie la cele câteva sute de franci pe care pusese mâna, primind să fie înrolat ca ostaş, în locul altuia, adăugă:

— Adevărat! Cum or fi crezând ei că pielea mea nu face mai mult? Am să le dau eu lor pentru gologanii ăştia!

Maurice şi Jean, enervaţi de această provocare prostească, răspundeau răstit, dezvinovăţindu-se, când o voce puternică izbucni din ceaţă.

— Ce este? Ce este? Care sunt caraghioşii ăia care se ceartă?

Şi apăru locotenentul Rochas, cu chipiul lui decolorat de ploi, cu mantaua lui cu nasturii rupţi, cu trupul lui slab şi deşirat, într-o stare de neglijenţă şi de mizerie de-ţi făcea milă. Totuşi, nu era mai puţin ţanţoş ca un erou, cu ochii strălucitori, cu mustăţile zburlite.

— Domnule locotenent, răspunse Jean, ieşindu-şi din fire, oamenii ăştia strigă aşa, în gura mare, că suntem vânduţi... Da, că generalii noştri ne-ar fi vândut...

În scăfârlia îngustă a lui Rochas ideea unei trădări nu

părea nefirească, căci numai aşa îşi explica înfrângerile acelea pe care nu le putea admite.

— Ei şi? Ce le pasă lor dacă sunt vânduţi? Nu-i treaba lor! Fapt e că prusacii sunt aici şi noi o să le tragem o chelfăneală de-or să ne pomenească.

În depărtare, dincolo de perdeaua deasă de ceaţă, tunul de la Bazeilles nu mai contenea. Şi, cu un gest larg, întinse braţele.

— Hei, de data asta, s-a zis! Îi vom snopi până acasă la ei, cu patul puştii!

De când auzise bubuitul tunului, toate se şterseseră pentru el: încetineala, nesiguranţa marşului, demoralizarea trupelor, dezastrul de la Beaumont, agonia ultimei retrageri forţate spre Sedan. Oare victoria nu era sigură de vreme ce începuse lupta? Nu învăţase nimic, nu uitase nimic; rămăsese cu acelaşi dispreţ fanfaron faţă de inamic şi habar n-avea de noile condiţii ale războiului, dârz în credinţa lui nestrămutată că un ostaş călit în luptele din Africa, din Crimeea şi din Italia nu putea să fie învins. Ar fi fost în adevăr prea caraghios să-l mai înveţe cineva meseria la vârsta lui!

Un râs brusc îi descleştă fălcile. Avea iar înfăţişarea aceea de om de treabă, care îl făcea iubit de ostaşii săi, în ciuda ghionţilor cu care-i burduşea câteodată.

— Ascultaţi, copii, în loc să vă certaţi, mai bine aţi bea ceva. Da, am să vă plătesc eu câte-o duşcă, să beţi în sănătatea mea.

Şi scoase o sticla de ţuică dintr-un buzunar adânc al mantalei, adăugind, cu mutra lui triumfătoare, că a primit-o în dar de la o femeie. E adevărat că în ajun fusese văzut la o masă, în fundul unei cârciumi din Floing, foarte îndrăzneţ faţă de femeia care-l servea şi pe care o ţinea pe genunchi. Acum soldaţii râdeau bucuroşi, îşi întindeau gamelele, în care chiar el le turna cu voie bună.

— Copii, trebuie să beţi în sănătatea prietenelor voastre, dacă aveţi, şi trebuie să beţi pentru gloria Franţei… Eu alta nu cunosc. Trăiască veselia!

— Aşa e, don’ locotenent, în sănătatea dumneavoastră şi

în sănătatea tuturor!

Băură cu toţii, se împăcară, se încălziră. Straşnică a mai fost duşca asta, dimineaţa, pe răcoare, în momentul pornirii la atac. Şi Maurice simţi cum îi coboară în vine, redându-i căldura şi dulcea beţie a iluziei. Adică de ce nu i-ar învinge pe prusaci? Oare bătăliile nu aveau şi ele surprizele lor, întorsături neaşteptate în faţa cărora istoria rămânea uimită? Împielițatul ăsta mai spunea că Bazaine era pe drum, că îl aşteptau spre seară. Da, era o ştire sigură, pe care o aflase de la aghiotantul unui general. Şi, cu toate că el arăta spre Belgia, pentru a indica drumul pe unde trebuia să sosească Bazaine, Maurice se lăsă cuprins de înflăcărarea unei mari speranţe, fără de care nu putea să trăiască. Poate, în sfârşit, se întorcea roata.

— Ce aşteptăm, don' locotenent? îşi permise el să întrebe. Nu pornim odată?

Rochas făcu un gest, ca şi când ar fi vrut să spună că n-avea ordin. Apoi întrebă, după o tăcere:

— L-a văzut careva pe căpitan?

Nimeni nu răspunse. Jean îşi aminti că-l văzuse peste noapte, îndreptându-se spre Sedan, dar un ostaş chibzuit nu trebuie niciodată să-şi vadă şeful în afară de serviciu. Tăcu dar, când, întorcându-se, zări o umbră care trecea pe lângă un gard de mărăcini.

— Iată-l, spuse el.

Era, în adevăr, căpitanul Beaudoin. Toţi fură surprinşi de ţinuta lui corectă, de uniforma periată, de ghetele lustruite, care contrastau atât de puternic cu starea jalnică a locotenentului. Şi pe deasupra părea şi cochet, de-ai fi zis că se ocupă cu grijă deosebită de mâinile sale albe, de mustăţile răsucite. Un parfum uşor de liliac de Persia amintea de budoarul elegant al unei femei frumoase.

— Uite, spuse Loubet rânjind, căpitanul şi-a găsit bagajele!

Dar nimeni nu zâmbi, fiindcă-l ştiau că-i sanchiu. El era urât de oameni, fiindcă-i ţinea la distanţă. Un maţe-fripte, cum spunea Rochas. De la primele înfrângeri luase o înfăţişare tare încruntată. Dezastrul pe care toţi îl

prevedeau lui i se părea mai degrabă o insultă. Bonapartist convins, cu perspectiva celei mai frumoase cariere, susţinut de mai multe saloane, el simţea că i se împotmoleşte norocul în noroi. Se spunea că avea o foarte frumoasă voce de tenor, căreia îi şi datora mult. Afara de asta nu era prost, cu toate că habar n-avea de meseria lui, dornic doar să placă şi foarte viteaz, când trebuia, fără să facă exces de zel.

— Ce ceaţă! spuse el, simplu, uşurat că-şi găsise compania pe care o căuta de vreo jumătate de oră, cu teama că se rătăcise.

În sfârşit, sosi deodată un ordin şi batalionul o porni înainte. Noi valuri de ceaţă se ridicaseră, pesemne, de pe Meusa, deoarece mergeau aproape pe dibuite, printr-un fel de pâclă albicioasă, care cădea ca o ploaie mărunta. Şi Maurice văzu atunci o scenă care i se întipări în minte: colonelul de Vineuil îi apăru, o clipă, nemişcat pe calul său, la întretăierea celor două drumuri, foarte înalt, foarte palid, ca o statuie de marmură a desperării, cu calul tremurând de răcoarea dimineţii, cu nările deschise îndreptate în direcţia de unde se auzea bubuitul tunului. Dar, mai ales, la zece paşi în urmă, fâlfâia drapelul regimentului, scos atunci de sub învelitoare şi ţinut de sublocotenentul de ser viciu; în nimbul pufos şi fluid al aburilor se profila într-o slavă de vis, ca o nălucă a gloriei, gata să se destrame. Vulturul aurit era ud de apă, iar mătasea Celor trei culori, pe care erau brodate numele victoriilor, se decolorase, se murdărise, ciuruită de vechile răni. Numai crucea de onoare, prinsă de cravată, aducea în toată această ştearsă înfăţişare strălucirea vie a braţelor sale de email.

Drapelul şi colonelul dispărură, înecaţi de un val nou şi batalionul înainta mereu, fără să ştie încotro, ca într-o vată umedă. Coborâră panta şi urcau acum pe un drum îngust. Apoi se auzi răspicat ordinul de oprire. Şi rămaseră acolo, cu arma la picior, cu umerii zdrobiţi de raniţă, având ordin să nu se mişte din loc. Se găseau, probabil, pe un platou, dar le era cu neputinţă să vadă la douăzeci de paşi. Nu se distingea absolut nimic. Era ora şapte, tunul părea că trage

mai de aproape. Alte baterii trăgeau dinspre cealaltă parte a Sedanului, din ce în ce mai de aproape.

— Ah, spuse deodată sergentul Sapin către Jean şi Maurice, eu am să mor astăzi.

Nu deschisese gura de când se sculaseră. Părea cufundat într-o visare, cu chipu-i prelung, cu ochii lui frumoşi şi mari, cu nasul mic şi subţire.

— Asta e bună! sări Jean. Parcă ştie omul ce-o să păţească? Păi moartea ne pândeşte pe toţi, dar nu ştim pe cine va alege.

Dar sergentul clătină din cap, cu un gest de siguranţă absolută.

— Oh, soarta mea e ca şi pecetluită… Am să mor astăzi.

Câteva capete se întoarseră spre el. Unii îl întrebară dacă i s-a arătat ceva în vis. Nu, nu visase nimic. Numai că presimţea el, aşa, c-o să moară în curând.

Şi de-asta mi-e, oricât, necaz, pentru că urma să mă însor după lăsarea mea la vatră.

Începu iar să clipească. Îşi revedea în minte toată viaţa. Vlăstar al unor mici băcani din Lyon, fusese răsfăţat de mamă-sa, pe care o pierduse, dar neînţelegându-se cu taică-său, rămăsese la regiment, dezgustat de tot, neadmiţând să facă altul, cu platâ, milităria în locul lui. Apoi, în timpul unui concediu, se înţelesese cu una dintre verişoarele sale, se trezise în el dorul de viaţă şi legănase în sufletele lor planul fericit al înjghebării unei mici negustorii, cu cei câţiva bani pe care urma să-i aducă ea. Avea ceva carte, scria frumos, corect, şi ştia să socotească. De un an nu mai trăia decât pentru bucuria acestui viitor.

Înfiorat, se scutură, ca să alunge ideea care-l obseda şi spuse iar calm:

— Da, mare necaz: astăzi se isprăveşte cu mine!

Nimeni nu mai vorbea. Toţi aşteptau mai departe. Nu ştiau nici măcar dacă şedeau cu spatele sau cu faţa la inamic. Zgomote vagi veneau din timp în timp din necunoscut, din ceaţă: uruit de roţi, tropăit de oameni, tropote îndepărtate de cai. Astea erau mişcările de trupe făcute la adăpostul negurii; se deplasa corpul 7, care îşi

ocupa poziţiile de luptă. Dar, de o clipă, se părea că pâcla se mai subţiază. Se ridicau fâşii ca nişte pânze fine, descoperind crâmpeie de cer, încă tulburi, de un albastru închis ca o apă adâncă. Într-una dintre acele clipe de înseninare se văzură trecând, asemenea unei cavalcade de fantome, regimentele de vânători din Africa, din divizia Margueritte. Ţepeni în şa, îmbrăcaţi cu vestoanele lor de uniformă, încinşi cu centurile lor largi şi roşii, îşi îndemnau caii, nişte cai mărunţi, pe jumătate pierduţi sub vraful de efecte militare. După un escadron venea alt escadron. Şi toţi, ieşiţi din necunoscut, intrau în necunoscut, părând că se topesc în ploaia aceea măruntă. Stinghereau, desigur, pe cei din jur, de aceea erau duşi mai departe, neavând la ce fi utilizaţi, aşa cum se întâmplase de la începutul campaniei. Abia erau folosiţi în recunoaşteri şi, îndată ce începea lupta, erau plimbaţi din vâlcea în vâlcea, ca nişte unităţi preţioase şi, totuşi, fără rost.

Maurice îi privea, cu ghidul la Prosper, şi spuse în şoaptă:

— Ştii, poate că ăla de colo e el.

— Cine? întrebă Jean.

— Băiatul acela din Remilly, îl ştii şi tu, cu al cărui frate ne-am întâlnit la Oches.

Dar vânătorii trecuseră şi se auzi după ei un galop neaşteptat. Era un stat-major care cobora pe drumul de costişă.

De data aceasta Jean îl recunoscu pe generalul lor de brigadă, Bourgain-Desfeuilles, mişcându-şi braţul cu un gest violent. Se îndurase, în sfârşit, să părăsească hotelul „La crucea de Aur”, iar toanele lui arătau cât era de supărat că trebuise să se scoale atât de devreme, în condiţii vitrege de cantonare şi de hrană.

Vocea lui de tunet se auzi limpede:

— Ei, fir-ar să fie, ce apă o fi aia, Mosella sau Meusa?

Totuşi, ceaţa se ridica. Şi, deodată, ca la Bazeilles, în urma cortinei mişcătoare care se ridica agale dinspre reţele se desfăşură întreaga privelişte. Un şuvoi limpede de lumină cădea din bolta albastră. Şi îndată Maurice recunoscu locul unde aşteptau.

— O, spuse el lui Jean, ne găsim pe platoul Algeriei... Vezi, de cealaltă parte a văii, în faţa noastră, satul de colo e Floing. Dincolo e satul Saint-Menges, iar ceva mai departe Fleigneux... Apoi, în fund de tot, în pădurea Ardenilor, şirul acela de arbori subţiri profilaţi în zare merge de-a lungul graniţei.

Continuă, cu mâna întinsă. Podişul Algeriei, o fâşie de pământ roşcat, lungă de trei kilometri, cobora lin din pădurea Garennei până la Meusa, de care o despărţeau doar păşunile. Aici, generalul Douay, desperat că nu avea oameni destui ca să apere un front atât de întins, îşi stabilise corpul 7, efectuând o strânsă legătură cu corpul 1, care ocupa, aşezat perpendicular faţă de el; valea Givonnei, de la pădurea Garenne până la Daigny.

— Front, nu glumă, nu-i aşa?

Şi Maurice, întorcându-se, schiţă cu mâna cercul orizontului. De pe platoul Algeriei se desfăşura, în faţa lor, imens, întregul câmp de luptă, către sud şi către vest: mai întâi Sedanul, a cărui cetăţuie domina acoperişurile; apoi localităţile Balan şi Bazeilles într-un buşneag de fum care nu se mai împrăştia şi, în fund, dealurile de pe malul stâng: Liry, Marfée şi la Croix-Piau. Dar priveliştea se distingea mai limpede spre vest, spre Donchery. Cotul Meusei înfăşură peninsula Iges ca o panglică de culoare ştearsă. Şi acolo se putea distinge foarte bine drumul îngust de la Saint-Albert, care se strecura printre malul apei şi un deal cu râpe, acoperit puţin mai departe de păduricea de la Seugnon, o prelungire a pădurilor de la Falizette. Deasupra coastei, la răscrucea de la Maison-Rouge, se ivea drumul dintre Vrignes-aux-Bois şi Donchery.

— Vezi, pe acolo am putea să ne retragem spre Méziéres.

Dar chiar în clipa aceea se auzi de la Saint-Menges prima bubuitură de tun. În depărtări se mai târau încă fâşiile de neguri şi nu se putea zări nimic distinct, doar o mulţime nedesluşită, în marş prin defileul Saint-Albert.

— Ah, iată-i, continuă Maurice, coborând instinctiv vocea, fără să le spună prusacilor pe nume. Ne-au tăiat drumul, suntem pierduţi!

Nu era încă ora 8. Bubuitul tunului, care se înteţise dinspre Bazeilles, începuse să se audă şi dinspre est, din valea Givonnei, care nu se putea vedea: tocmai în acel moment armata prinţului regal de Saxa, la ieşirea din pădurea Chevalier, începea lupta cu corpul 1, în faţa satului Daigny. Şi, acum când corpul al XI-lea prusac, în marş către Floing, deschidea focul asupra trupelor generalului Douay, lupta se încingea din toate părţile, de la sud la nord, pe un front imens de mai multe mile.

Maurice îşi dădea seama de greşeala ireparabilă pe care o făcuseră că nu se retrăseseră spre Mézières în timpul nopţii. Dar nu-şi dădea încă seama cu limpezime ce ar fi putut să urmeze de aici. Numai dintr-o presimţire a pericolului privea cu îngrijorare spre dealurile din vecinătate, care dominau platoul Algeriei. Dacă nu avuseseră timp să se retragă, de ce nu se hotărâseră să ocupe ei înălţimile acelea, cu spatele spre graniţă, de unde puteau să treacă în Belgia, în cazul când ar fi fost daţi peste cap? Două puncte păreau în deosebi mai ameninţătoare: la stânga, măgura Hattoy, care domina satul Floing, la dreapta înălţimea Illy, cu o cruce de piatră între doi tei. În ajun, generalul Douay ocupase măgura Hattoy cu un regiment care, încă din zorii zilei, se retrăsese, fiind prea expus. Iar înălţimea Illy trebuia să fie apărată de aripa stângă a corpului 1. Câmpia se întindea între Sedan şi pădurea Ardenilor, nesfârşită şi pustie, adânc vălurită. Cheia acestei poziţii – era clar – se găsea la piciorul crucii şi la rădăcinile celor doi tei, de unde putea fi ras tot ţinutul de jur-împrejur.

Se auziră alte trei bubuituri de tun. Apoi, o salvă întreagă. De data asta, se văzuse ridicându-se fumul de pe un deal mic, din stânga localităţii Saint-Menges.

— Acum, spuse Jean, e rândul nostru.

Cu toate acestea nu se întâmplă nimic. Oamenii, tot neliniştiţi, cu arma la picior, îşi mai treceau timpul urmărind frumosul dispozitiv al diviziei a 2-a, rânduită în faţa platoului Floing. Aripa stângă, aşezată în unghi drept, era întoarsă spre Meusa, de parcă ar fi vrut să facă faţă unui

atac care ar fi venit din partea aceea. Spre est se desfăşura divizia a 3-a până la pădurea Garennei, mai jos de Illy, în timp ce divizia întâi, foarte strânsă la Beaumont, se găsea în linia a doua.

În timpul nopţii genieştii făcuseră lucrări de apărare. Chiar şi sub primele focuri ale prusacilor, tot mai săpau încă tranşee-adăposturi şi ridicau parapete cu lăcaşuri de tragere.

Dar o salvă de împuşcături izbucni mai jos de Floing şi încetă, de altfel, numaidecât. Compania căpitanului Beaudoin primi ordin să se retragă cu trei sute de metri mai înapoi. Ajunseră pe un câmp întins, cultivat cu varză, când căpitanul strigă, cu vocea lui tăioasă;

— Adăpostiţi!

Trebuiră să se culce la pământ. Verzele erau ude leoarcă de rouă. Frunzele lor dese, de smarald, păstrau picăturile ca nişte briliante mari, limpezi şi strălucitoare.:

— Înălţător, patru sute de metri! strigă din nou căpitanul.

Maurice sprijini atunci ţeava puştii de o varză pe care o avea în faţă. Dar, lungit aşa, la nivelul pământului, nu mai vedea nimic, decât nişte întinderi golaşe, întretăiate de pete de verdeaţă. Şi el atinse cotul lui Jean, care şedea lungit la dreapta sa, întrebându-l ce se petrece acolo. Jean, ca ostaş călit, îi arătă pe o movilă din apropiere o baterie în curs de instalare. De buna seamă îi aşezaseră aici ca să sprijine bateria asta. Curios, Maurice se ridică de jos, dornic să vadă dacă nu cumva Honoré era şi el acolo cu tunul lui. Dar artileria de rezervă se găsea în urmă, la adăpostul unei perdele de pomi.

— Măi, ăla de colo, culcă-te dracului la pământ! strigă Rochas.

Şi Maurice nici n-apucă să se întindă iar bine, că un obuz trecu şuierând. Din momentul acela nu mai conteniră. Reglarea tirului se făcu, însă, cu încetineala. Primele obuze căzură la mare depărtare de baterie, care începu şi ea să tragă. Unde mai pui că multe proiectile nu explodau, rămânând îngropate în pământul moale. Se făceau o mulţime de glume pe seama stângăciei acestor papă-lapte

sadea.

— O, ce bine! spuse Loubet. Au dat chix cu focul lor de artificii!

— Cu siguranţă că s-or fi pişat pe ele! adăugă Chouteau, rânjind.

Locotenentul Rochas se amestecă şi el:

— Când vă spuneam eu că nişte terchea-berchea ca ăştia nu sunt în stare nici să regleze tirul unui tun!

Dar un obuz explodă la zece metri împroşcând compania cu ţărână. Şi cu toate că Loubet făcu o glumă, strigându-le camarazilor lor să-şi scoată periile din raniţe, Chouteau, alb ca varul, tăcea chitic. El nu primise până atunci botezul focului, nici Pache, nici Lapoulle, de altfel niciunul din companie, afară de Jean. Pleoapele clipeau des peste ochii destul de tulburi, glasurile se piţigăiaseră de parcă ar fi ieşit sugrumate din gâtlej. Destul de sigur pe sine, Maurice se silea să se observe: nu-i era încă teamă, fiindcă nu se credea în pericol; avea numai o senzaţie neplăcută în coşul pieptului şi parcă i se golise capul, încât îi era cu neputinţă să lege două idei laolaltă. Cu toate acestea simţea mai degrabă cum îi creşte speranţa, ca o beţie, de când văzuse cu admiraţie ordinea desăvârşită a trupelor. Ajunsese să nu se mai îndoiască de victorie, acum când se gândea c-ar putea să se lupte cu duşmanul la baionetă.

— Auzi, şopti el, ce mai muscăraie!

În trei rânduri auzise ca un zbor de albine.

— Da’ de unde – spuse Jean – sunt gloanţe.

Mai trecură şi alte fâlfâiri uşoare de aripi. Toată grupa întorcea capul ca să vadă. Era ceva irezistibil, oamenii se suceau în dreapta şi în stânga, nu mai aveau astâmpăr.

— Ascultă, îl povăţui Loubet pe Lapoulle, râzând de prostia lui, când vezi că vine un glonţ, n-ai decât să pui aşa, un deget în faţa nasului – că, spinteca aerul şi glonţul o ia ori la dreapta ori la stânga.

— Dar nu le văd, spuse Lapoulle.

Un hohot năprasnic de râs izbucni în jurul lui.

— A, nu le vede, şmecherul!… Holbează-ţi cepele căscatule! Poftim, uite unul! Poftim, uite altul!… Nici pe

ăsta nu l-ai văzut? Era verde...

Şi Lapoulle holba ochii, punea un deget în faţa nasului, în timp ce Pache, pipăind marama sfinţită pe care o purta la el, ar fi vrut s-o întindă ca pe o cuirasă peste tot pieptul.

Rochas, care rămăsese în picioare, strigă cu glasul lui zeflemitor:

— Copii, nu vă ţine nimeni de rău dacă salutaţi obuzele. Dar gloanţele, e de prisos, că sunt prea multe.

În acel moment explozia unui obuz sfărâmă capul unui soldat din rândul întâi. Nu se auzi niciun ţipăt: doar o ţâşnitură de sânge şi de creieri şi atâta tot.

— Sărmanul! spuse simplu sergentul Sapin, foarte liniştit şi foarte palid. Altul la rând!

Dar nu se mai auzeau unii pe alţii. Maurice suferea mai ales din cauza huietului înspăimântător. Bateria vecină trăgea fără încetare, cu un bubuit necontenit care cutremura pământul; iar mitralierele, şi mai rău, sfâşiau văzduhul fără cruţare. Aveau să mai stea oare mult timp aşa, culcaţi printre verze? Nu vedeau nimic nici acum, nu ştiau nimic. Le era cu neputinţă să-şi facă o cât de slabă idee despre luptă: era o luptă adevărată, o mare bătălie? Peste întinderea oablă a câmpului Maurice nu recunoştea decât vârful rotunjit şi împădurit al măgurii Hattoy, foarte îndepărtată şi încă pustie. De altfel în zare nu se arăta niciun prusac. Se ridicau doar fumurile exploziilor, care pluteau o clipă în soare. Şi cum tocmai întoarse capul, fu foarte surprins când zări, în fundul unei vâlcele stinghere, ocrotită doar de malurile abrupte, un ţăran care ara fără grabă, apăsând pe coarnele unui plug tras de un cal mare alb. De ce era să piardă o zi? N-avea nicio noimă să curme semănatul grâului şi lumea să nu mai fie lume, de focul războiului.

Mistuit de nerăbdare, Maurice se ridică în picioare. Dintr-o privire revăzu bateriile de la Saint-Menges, care trăgeau asupra lor, încununate ca de o pâclă roşiatică, şi revăzu, mai ales, drumul care venea dinspre Saint-Albert, negru de prusaci, care mişunau ca o hoardă cotropitoare. Jean îl şi apucă de picioare şi-l trase cu putere în jos.

— Eşti nebun? Vrei să-ţi rămână ciolanele pe-aici?

Şi, la rândul său, Rochas înjura şi el.

— Staţi dracului culcaţi! Cine m-a procopsit cu nişte netoţi ca ăştia, care caută să-şi facă de petrecanie, fără să fi primit ordin?

— Domnule locotenent, spuse Maurice, dar nici dumneavoastră nu staţi culcat!

— Păi cu mine se schimbă povestea. Eu trebuie să ştiu tot ce se petrece.

Căpitanul Beaudoin stătea şi el, curajos, tot în picioare. Dar nu scotea o vorbă, n-avea nicio legătură cu oamenii, şi parcă nu-şi găsea locul, umblând încolo şi încoace, peste câmp.

Aşteptau necontenit, 3ar nu se întâmpla nimic. Maurice se sufoca sub greutatea raniţei, care îi zdrobea spatele şi pieptul în poziţia aceea, culcată, atât de incomodă. Li se spusese oamenilor să nu-şi arunce raniţa decât în caz de mare nevoie.

— Ia spune-mi, aşa o să stăm toată ziulica? îl întrebă el în cele din urmă pe Jean.

— S-ar putea... La Solferino eram într-o grădină cu morcovi şi am stat în ea cinci ore încheiate, cu nasul în pământ.

Apoi adăugă, ca un băiat care ştie să se descurce:

— De ce te plângi? Aici nu e rău. Vom avea noi vreme, n-ai nicio grijă, să ne punem pielea mai mult la bătaie. Fiecare la rândul lui. Dacă am muri cu toţii de la început, cine o să mai moară la sfârşit?

Vai – îl întrerupse deodată Maurice —; vezi fumul acela care se ridică de pe Hattoy? Au cucerit măgura şi acum ţine-te, Pârleo, că intrăm noi în horă!

Şi, un moment, curiozitatea lui plină de îngrijorare, în care se simţea fiorul fricii, pentru prima dată încercată, fu răsplătită. Nu slăbea din ochi vârful rotunjit al măgurii, singura ridicătură de pământ pe care o zărea şi care domina întinderea câmpului nesfârşit, pierzându-se în zare la înălţimea ochilor lui. Înălţimea Hattoy era mult prea departe ca să poată desluşi servanţii bateriilor instalate de

prusaci pe ea. De altfel, la fiecare salvă, nu vedea decât fumul, deasupra unui desiş în care erau ascunse tunurile. Cucerirea de către duşman a acestei poziţii, la a cărei apărare generalul Douay trebuise să renunţe, era un lucru grav, după cum bănuia el. Ea domina poziţiile platourilor înconjurătoare. Bateriile, care deschiseseră focul asupra diviziei a doua a corpului 7, o decimară repede. Acum se reglase tirul şi bateria franceză, lângă care era culcată la pământ compania Beaudoin, pierdu repede, unul după altul, doi servanţi. O explozie răni un soldat din compania lor, un furier căruia îi sfâşiase călcâiul stâng şi care începu să scoată urlete de durere, de parcă ar fi înnebunit pe neaşteptate.

— Taci odată, dobitocule, spunea mereu Rochas. Ce rost are să urli aşa, pentru o zgârietură la picior?

Omul, liniştit deodată, tăcu chitic, şi rămase înmărmurit, ca un năuc, ţinându-şi piciorul cu mâna.

Şi groaznicul duel al artileriilor continuă, se înteţi pe deasupra regimentelor culcate pe câmpul încins şi mohorât, de unde nu se ivea nicio ţipenie de om, prin arşiţa soarelui. Nu se mai auzea decât un tunet, un uragan nimicitor care bântuia singurătatea. Aveau să treacă multe ore aşa. Bombardamentul nu mai înceta. Superioritatea artileriei germane începea să se arate. Obuzele cu capsă explodau aproape toate la distanţe enorme, în timp ce obuzele franceze cu dispozitiv de explozie automată şi cu traiectorie mult mai scurtă, explodau de cele mai multe ori în aer, înainte să ajungă la ţintă. Şi nu era o altă scăpare decât să te lipeşti cât puteai mai bine de brazda în care te îngropai! N-aveai nici măcar uşurarea, mulţumirea pe care ai fi simţit-o trăgând cu puşca! Fiindcă n-aveai în cine să tragi, căci nu se zărea nimeni în zarişte a pustie…

— O să tragem şi noi o dată? întreba mereu Maurice, care îşi ieşise din sărite. Aş da un franc ca să văd un neamţ. Îţi vine să-ţi iei câmpii, când te vezi mitraliat aşa, fără să poţi răspunde…

— Aşteaptă, că poate are să vie şi vremea asta, răspunse Jean, calm.

Dar un galop de cal, care se auzi la stânga lor, îi făcu să se uite într-acolo. Îl recunoscură pe generalul Douay, care, urmat de statul său major, venise în fugă, sub focul cumplit de pe Hattoy, ca să-şi dea seama ele tăria trupelor sale. Părea mulţumit şi tocmai dădea unele ordine când apăru şi generalul Bourgain-Desfeuilles, pe făgaşul unui drum cu margini înalte. Generalul Bourgain-Desfeuilles, ostaş de curte, venea în trap, nepăsător, prin ploaia de proiectile, încăpăţânat în rutina pe care o căpătase în Africa, unde nu învăţase, însă, mare lucru. Striga şi dădea din mâini ca Rochas.

— Îi aştept, îi aştept să ne măsurăm cu ei cât mai curând, la trântă dreaptă!

Apoi, zărindu-l pe generalul Douay, se apropie de el:

— Domnule general, e adevărat ce se spune cu privire la rănirea mareşalului?

— Da, din nenorocire... Am primit mai adineauri de la generalul Ducrot un bilet prin care mă anunţa că mareşalul îl însărcinase să preia comanda armatei.

— A, generalul Ducrot!... Şi ce ordine avem?

Generalul schiţă un gest desperat. Încă din ajun îşi dăduse seama că armata era pierdută şi stăruise în zadar pentru ocuparea poziţiilor de la Saint-Menges şi da la Illy, care să le asigure retragerea spre Mézières.

— Ducrot reia planul nostru. Toate trupele se vor concentra pe platoul de la Illy.

Şi repetă acelaşi gest, ca şi când ar fi vrut să spună că era prea târziu.

Bubuitul tunului îi acoperea cuvintele, dar înţelesul lor ajunsese limpede la urechile lui Maurice, care rămase înmărmurit. Aşa, vasăzică! Mareşalul Mac-Mahon rănit, generalul Ducrot comandant în locul său, întreaga armată în retragere la nord de Sedan! Şi bieţii ostaşi, care erau gata să-şi dea viaţa, habar n-aveau de faptele acestea atât de grave! Şi ce luptă îngrozitoare, lăsată în voia soartei, la bunul plac al unei noi conduceri! îşi dădea seama de haosul, de dezordinea în care avea să cadă până la urmă, armata fără conducător, fără plan, hărţuită din toate

părţile, în timp ce nemţii mergeau drept la ţintă, fără ocoluri, cu o precizie de ceasornic.

De-abia se depărtase generalul Bourgain-Desfeuilles că generalul Douay, care tocmai primise un nou ordin* adus de un ostaş plin de praf, îl şi chemă repede înapoi:

— Domnule general, domnule general!

Vocea lui era atât de puternică, atât de năprasnică din cauza surprizei şi a emoţiei, încât domina larma artileriei.

— Domnule general, nu ne mai comandă Ducrot, ci Wimpffen!... Da, a sosit ieri, în toiul debandadei de la Beaumont, ca să-l înlocuiască pe de Failly, la comanda corpului 5... îmi scrie că are un ordin al ministrului de război, care îl numeşte în fruntea armatei, în cazul când postul ar rămâne vacant... Şi nu ne mai retragem. Ordinul este, acum, să recucerim şi să apărăm iar vechile noastre poziţii.

Generalul Bourgain-Desfeuilles asculta cu ochii holbaţi.

— Hei, drăcia dracului, spuse el în cele din urmă, ar fi trebuit să ştim şi noi... De altfel, din partea mea, facă ce-o vrea!

Şi porni în galop, foarte puţin îngrijorat în realitate, deoarece nu văzuse în război decât un mijloc rapid de-a ajunge general de divizie; spera acum ca războiul acesta prostesc să se termine cât mai grabnic, de vreme ce nu aducea mai nicio mulţumire nimănui.

În momentul acela se stârni un râs grozav printre soldaţii din compania căpitanului Beaudoin. Maurice nu spunea nimic, dar el era de partea lui Chouteau şi a lui Loubet, care pălăvrăgeau, plini de dispreţ. Când hăis, când cea, ţine-o orbeşte înainte! Mai zic şi eu aşa şefi, care se înţelegeau de minune şi care nu-şi trăgeau spuza pe turta lor! N-ar fi mai bine să lăsăm totul baltă şi să ne ducem să ne culcăm când avem parte de astfel de şefi? Trei comandanţi în două ore, trei găgăuţi care nu ştiau, la drept vorbind, ce aveau de făcut şi dădeau ordine care se băteau cap în cap! Zău că asta te scotea din fire şi l-ar fi scos din răbdări chiar şi pe bunul Dumnezeu! Şi iar răsunau acuzaţiile inevitabile de trădare. Ducrot şi Wimpffen voiau să ia şi ei de la Bismarck

trei milioane, ca şi Mac-Mahon.

Generalul Douay rămăsese singur în faţa statului său major, privind în depărtare, spre poziţiile prusacilor, îngândurat, cufundat într-o adânca tristeţe. Multă vreme cercetă înălţimea Hattoy, de unde porneau obuzele care cădeau în preajmă-i. Apoi, după ce se întoarse către podişul de la Illy, chemă un ofiţer, ca să ducă un ordin la brigada corpului 5, pe care o ceruse în ajun generalului de Wimpffen şi care-l lega cu aripa stângă a unităţii generalului Ducrot. Îl mai auziră spunând răspicat:

— Dacă prusacii pun stăpânire pe înălţime, noi nu mai putem rămâne nicio oră aici. Vom fi azvârliţi în Sedan.

Apoi plecă, dispăru cu escorta lui la cotul drumului cu margini înalte şi focul se înteţi. Prusacii îl zăriseră, fără doar şi poate. Obuzele, care până atunci nu veneau decât din faţă, începură să cadă ca o grindină dintr-o parte, dinspre stânga. Erau bateriile din Frénois şi încă una instalată în peninsula de la Iges, care îşi încrucişau salvele cu cele de pe Hattoy. Ele măturau tot platoul Algeriei. Din momentul acela poziţia companiei ajunse îngrozitoare. Oamenii, preocupaţi să vadă ce se petrecea în faţa lor, începură să aibă aceeaşi teamă şi pentru ceea ce venea din spate şi nu mai ştiau de ce primejdie să se ferească. Rând pe rând fură ucişi trei ostaşi şi doi răniţi începură să urle.

Şi aşa îşi află şi sergentul Sapin moartea pe care o aştepta. Se întorsese şi văzuse obuzul venind când nu se mai putea feri de el.

— Aha, ăsta-i! spuse el simplu.

Figura lui mică, cu ochi mari, frumoşi, era doar foarte tristă, fără groază. Obuzul îi sfâşiase pântecul. Şi el începu să se tânguiască.

— O, nu mă lăsaţi, duceţi-mă la ambulanţă, vă rog din tot sufletul… Luaţi-mă.

Rochas vru să-i închidă gura. Era gata să-i spună cu asprime că pentru asemenea rană n-ar trebui să deranjeze degeaba doi camarazi. Apoi, spuse, cuprins de milă:

— Bietul băiat! Aşteaptă puţin să vină brancardierii să te ia…

Dar nenorocitul continua să se tânguiască şi plângea deznădăjduit din pricina fericirii spre care năzuise şi care se irosea acum, odată cu sângele lui.

— Luaţi-mă, luaţi-mă…

Căpitanul Beaudoin, pe care, fără îndoială, văicărelile lui îl scoseseră din răbdări, chemă doi voluntari ca să-l ducă până într-o dumbravă vecină, unde trebuia să fie o ambulanţă mobilă. Dintr-o săritură, ca să nu le-o ia alţii înainte, Chouteau şi Loubet se ridicară, îl apucară pe sergent, unul de umeri şi celălalt de picioare şi porniră cu el în fuga mare. Dar pe drum îl simţiră cum înţepeneşte, cum îşi dă sufletul într-o ultimă zvârcolire.

— Uite c-a murit, spuse Loubet. Hai să-l lăsăm jos.

Chouteau se încăpăţână, furios.

— Mai bine grăbeşte-te, trântore! Nici nu mă gândesc să-l las aici, ca să ne cheme îndărăt!

Îşi continuară drumul cu cadavrul până în dumbravă, îl azvârliră la rădăcina unui copac şi se depărtară. Nu-i mai văzu nimeni până seara.

Focul se înteţea. Bateria vecină fusese tocmai întărită cu încă două tunuri. Şi, în vacarmul acesta tot mai mare, Maurice fu cuprins de frică, o frică nebună. La început nu simţise nici broboanele de sudoare rece, nici sfârşeala dureroasă în golul stomacului, nici nevoia nezăgăzuită de a se ridica şi de a o lua la fugă, urlând. Fără îndoială, acum, toate acestea nu erau decât o urmare a gândurilor care-l frământau, aşa cum se întâmplă cu firile şlefuite şi nervoase. Dar Jean, care nu-l pierdea din ochi, îl apucă cu mâna lui puternică, îl ţinu strâns lângă el, dându-şi seama de criza aceasta de frică din privirea tulbure a ochilor săi. Îl ocăra în şoaptă, părinteşte, încerca să-l ruşineze cu vorbe tari, fiindcă ştia că numai zgâlţâindu-l bine poţi să redai curajul unui bărbat. Şi alţii dârdâiau, ca Pache de pildă, care avea ochii plini de lacrimi şi se pierdea, fără să vrea, într-o tânguire molcomă, neputându-şi stăpâni un ţipăt ca de copil mic. Lui Lapoulle i se întâmplă un bucluc: fiind apucat de un zor grozav în pântece, îşi dezlegă pantalonii, nemaiavând vreme să ajungă lângă răzorul din apropiere.

Ceilalţi azvârliră cu bulgări de pământ în el, aşa despuiat cum era sub ploaia de gloanţe şi de obuze. Mulţi erau apucaţi la fel şi se uşurau, sub noianul de glume deochiate, care-i făcea pe toţi să le mai vie inima la loc.

— Laşul dracului – îi spunea întruna Jean lui Maurice – vrei să te apuce şi pe tine ca pe ăştia?... O să-ţi dau câteva scatoalce să mă pomeneşti, dacă nu te porţi cum se cuvine.

Îl mai înfierbântă puţin cu asemenea ocări, când, deodată, la patru sute de metri în faţa lor zăriră vreo zece oameni, îmbrăcaţi în uniforme mohorâte, ieşind dintr-o pădurice. Ăştia erau, în sfârşit, prusacii, pe care-i recunoşteau după căştile ţuguiate, primii prusaci pe care-i vedeau de la începutul campaniei, în bătaia puştilor lor. Alte grupe veniră după prima. În faţa lor se vedeau mici vârtejuri de praf pe care le stârneau obuzele în pământ. Contururile erau fine şi precise, prusacii păreau scoşi ca din cutie, aidoma unor mici ostaşi de plumb rânduiţi în perfectă ordine. Apoi, cum obuzele cădeau ca o ploaie, din ce în ce mai deasă, ei se dădură îndărăt şi dispărură din nou în dosul copacilor.

Dar compania de sub comanda căpitanului Beaudoin îi văzuse şi îi vedea tot acolo. Puştile se descărcară singure. Cel dintâi trase Maurice. Jean, Pache, Lapoulle şi toţi ceilalţi făcură şi ei la fel. Nu primiseră ordin şi căpitanul vru să oprească focul, dar fu nevoit să renunţe, în urma gestului larg făcut de Rochas, care-i arătă necesitatea acestei uşurări. În fine, puteau să tragă, puteau să întrebuinţeze cartuşele pe care le plimbaseră mai mult de o lună, fără să sloboadă unul măcar! Maurice, mai ales, îşi recăpătase prin asta buna dispoziţie şi-şi înăbuşea frica asurzit de detunături. Marginea pădurii rămânea posomorâtă, nu se mişca nicio frunză şi nu mai apăruse niciun prusac. Dar ei trăgeau mereu asupra copacilor neclintiţi.

Apoi, ridicând capul, Maurice fu surprins să-l zărească la câţiva paşi pe colonelul de Vineuil, călare pe calul lui voinic, cal şi călăreţ nepăsători, de parcă ar fi fost de piatră. Cu faţa spre duşman, colonelul aştepta sub ploaia de gloanţe. Tot regimentul 106 trebuia să se fi retras aici; alte companii

erau îngropate la teren pe ogoarele din apropiere. Salvele de gloanţe se apropiau din ce în ce mai mult. Şi tânărul văzu de asemenea, ceva mai în urmă, drapelul în mâinile puternice ale sublocotenentului care-l purta. Dar nu mai era fantoma de drapel înecată în pâcla dimineţii. Vulturul aurit radia sub soarele arzător, mătasea celor trei culori strălucea în nuanţe vii, în ciuda atâtor bătălii glorioase prin care trecuse. Sub cerul albastru, în viforniţa bombardamentului, flutura ca un drapel al victoriei.

De ce n-ar învinge, acum când se luptau cu adevărat? Şi Maurice şi toţi ceilalţi, din ce în ce mai întărâtaţi, stricau pulberea ca să ciuruiască pădurea îndepărtată, din care cădea o ploaie mulcomă şi tăcută de rămurele.

III

Henriette n-a putut să închidă ochii toată noaptea, chinuită de gândul că soţul ei se afla la Bazeilles, atât de aproape de liniile germane. În zadar îşi tot spunea că el îi făgăduise să se întoarcă la prima primejdie care s-ar fi ivit. În fiecare clipă asculta cu atenţie, părându-i-se că-l aude. Pe la orele zece, când să se culce, deschise fereastra, se rezemă cu coatele de pervaz şi rămase multă vreme aşa.

Noaptea era foarte întunecoasă. Abia mai desluşea jos pavajul străzii Voyards, un fel de gang îngust şi negru, sugrumat între casele vechi. Mai departe, spre şcoală, nu se mai vedeau decât pâlpâirile de stea pierdută în ceaţă ale unui felinar. Din partea aceea venea o duhoare de pivniţă, cu un miros de silitră, se auzea miorlăitul unei pisici înfuriate şi răsuna bocănitul paşilor unui ostaş rătăcit. Apoi, din tot Sedanul, care se întindea în spatele ei, se auzeau zgomote neobişnuite, ropote de cai porniţi în galop pe neaşteptate şi bubuituri necontenite, care treceau ca nişte fiori de moarte. Cu inima bătând puternic în piept, Henriette asculta atentă, fără să recunoască, totuşi, vreodată pasul soţului ei, la cotitura străzii.

Se scurseră aşa ceasuri întregi. Acum era îngrijorată He luminile depărtate zărite pe câmp, pe deasupra fortificaţiilor. Era atât de întuneric, încât se străduia să reconstituie locurile. Jos, pe întinderea aceea alburie, trebuie să fi fost păşunile năpădite de apă. Atunci ce rost ar fi avut focul acela pe care îl văzuse scânteind şi stingându-se, tocmai colo, sus, cu siguranţă pe înălţimea Marfée? Şi peste tot se mai vedeau arzând, la Pontmaugis, la Noyers, la Frénois, nişte focuri tainice, care pâlpâiau ca pe

deasupra unei mulţimi nenumărate, mişunând prin beznă. Dar o înfiorau mai ales nişte zgomote ciudate, ropotul unei mulţimi în marş, respiraţia unor animale, zăngăni tul de arme, o adevărată cavalcadă în adâncul acelui întuneric de iad. Deodată se auzi o bubuitură de tun, una singură, puternică, înspăimântătoare în liniştea desăvârşită care se aşternu după aceea. Sângele îi îngheţă în vine. Ce să fie? Un semnal, fără îndoială, pentru izbânda unei acţiuni, ori o înştiinţare că erau gata şi că soarele putea să răsară.

Pe la două Henriette se trânti pe pat, aşa îmbrăcată cum era, uitând chiar să închidă fereastra. Era zdrobită de oboseală şi de îngrijorare. Ce avea oare de dârdâia aşa, ca zgâlţâită de febră, ea care era atât de calmă de obicei, ea care se strecura prin casă cu paşi atât de uşori încât nici n-o auzeai? Aţipise cu greu, amorţită, sub apăsarea necontenită a nenorocirii abătute peste toţi din slăvile întunecate. Deodată auzi prin somnul ei zbuciumat tunul care începuse iar să bubuie înăbuşit, în depărtare. Şi nu mai contenea, bubuind cu înverşunare, la răstimpuri egale. Se ridică în sus, înfiorată. Unde se afla oare? Nu-şi mai recunoştea camera, n-o mai vedea, de parcă fusese năpădită de un buşneag gros de fum. Apoi înţelese: ceaţa, care se ridicase de pe fluviul din apropiere, năvălise pesemne înăuntru. Afară bubuiturile se înteţeau. Sări din pat şi alergă la fereastră, ca să asculte.

Într-un turn din Sedan bă tea ora patru. Zorii zilei mijeau, tulburi şi murdari prin ceaţa roşietică. Era cu ne* putinţă să vezi ceva. Nu putea să deosebească nici mă car clădirile liceului-internat, aflate la câţiva metri. Unde-or fi trăgând Doamne Dumnezeule? Se duse întâi cu gândul la fratele ei, Maurice, căci bubuiturile erau atât de asurzitoare încât i se părea că vin dinspre nord, pe deasupra oraşului. Dar îndată îşi dădu seama că, fără doar şi poate, trăgeau din faţă şi ea începu să tremure cuprinsă de grijă pentru soţul ei. Cu siguranţă, trăgeau la Bazeilles. Totuşi, se linişti pentru câteva minute, fiindcă i se păru că detunăturile se aud uneori dinspre dreapta. Poate că se luptau la Donchery, unde ştia că podul nu putuse fi aruncat în aer. În cele din

urmă fu cotropită de cea mai crâncenă îndoială, nemaiştiind dacă se dădeau luptele la Donchery sau la Bazeilles. Îi era cu neputinţă să-şi dea seama, într-atât o asurzeau bubuiturile. În curând fu atât de zbuciumată încât îşi dădu seama că-i e cu neputinţă să mai rămână pe loc, în aşteptare. Ardea de nerăbdare să afle imediat ce se întâmpla. Îşi aruncă un şal pe umeri şi porni după veşti.

Jos, în strada Voyards, Henriette avu o scurtă şovăire, într-atât i se păru de întunecat oraşul, în ceaţa groasă care-l îneca. Lumina zorilor nu ajunsese încă până la caldarâmul umed dintre casele vechi şi afumate. Pe strada Untului, în fundul unei cârciumi întunecoase în care pâlpâia o lumânare, nu zări decât doi soldaţi algerieni, beţi turtă, cu o fată. A trebuit s-o ia pe strada Maqua, ca să mai dea cu ochii de ceva lume: câţiva soldaţi grăbiţi, care se furişau ca nişte umbre de-a lungul trotuarelor, niscai fricoşi, probabil, care umblau după vreo ascunzătoare; un vlăjgan de cuirasier, rătăcit, trimis pe urmele căpitanului său, bătea furios din poarta în poartă; un buluc de orăşeni înstăriţi, care nu apucaseră să plece şi pe care îi treceau năduşelile de frică, se îngrămădeau într-o căruţă, încercând să ajungă şi ei la Bouillon, în Belgia, unde de două zile se refugiase jumătate din Sedan. Instinctiv, Henriette se îndreptă spre subprefectură, unde era sigură că putea să capete informaţii. Se gândi chiar s-o taie pe nişte străduţe, ca să lui întâlnească pe nimeni. Dar pe strada Cuptorului şi pe strada Plugarilor, înţesată de artilerie, nu mai putu să treacă: un şir nesfârşit de tunuri, de chesoane şi de căruţe pentru muniţii fuseseră adăpostite, pesemne, din ajun în ungherul acela şi parcă uitate acolo. Nici ţipenie de om nu le păzea. Îşi simţi inima străpunsă ca de un fior de gheaţă când văzu toată artileria aceea mohorâtă şi fără rost, lăsată să zacă în părăsire în fundul acelei străduţe pustii. Fu nevoită, atunci, să se întoarcă prin piaţa liceului-internat, spre Strada-Mare, unde nişte ordonanţe struneau caii în faţa hotelului „Europa”, în aşteptarea unor ofiţeri superiori, ale căror glasuri răstite răzbăteau din sufrageria puternic luminată. În piaţa Ţărmului şi în piaţa Turenne era lume şi

mai multă, – grupuri de locuitori îngrijoraţi, femei şi copii, amestecaţi printre soldaţi îngroziţi, rătăciţi de unităţile lor. Aici văzu un general care ieşi înjurând din hotelul.. La crucea de Aur” şi porni apoi într-un galop nebun, gata să strivească totul în cale. O clipă Henriette păru că vrea să între la primărie, dar în cele din urmă o luă pe strada Podul Meusei ca să iasă la subprefectură.

Niciodată nu-i mai lăsase Sedanul impresia asta de oraş năpăstuit, văzut aşa în lumina tulbure a zorilor, înecat în ceaţă. Casele păreau moarte. Multe din ele rămăseseră de două zile părăsite şi goale, iar celelalte erau ferecate straşnic. Vedeai cât de colo că, de teamă, somnul nici nu se mai lipea de cei ascunşi în ele. Era o dimineaţă tare răcoroasă, cu străzile încă aproape pustii, pline doar de umbre speriate, de oameni care plecau în goană, printre mormanele de lucruri suspecte care zăceau acolo din ajun. Se lumina de-a binelea şi în oraşul copleşit de dezastru începea forfota. Era ora cinci şi jumătate. Bubuitul tunului abia se mai auzea, înăbuşit, între faţadele caselor înalte şi negre.

La subprefectură Henriette o cunoştea pe Rose, fata portăresei, o fetişcană blondă, gingaşă şi drăguţă la înfăţişare, şi care lucra la fabrica Delaherche. Intră imediat în cămăruţă. Mama nu era acasă, dar Rose o primi cu drăgălăşenia ei obişnuită.

— O, scumpă doamnă, nu ne mai putem ţine pe picioare. Mama tocmai s-a dus să se odihnească puţin. Gândiţi-vă şi dumneavoastră c-a trebuit să stea în picioare toată noaptea în acest necontenit du-te-vino.

Rose nici nu mai aşteptă să fie întrebată şi începu, înflăcărată, să-i înşire cu nemiluita tot ce-i fusese dat să vadă mai neobişnuit din ajun.

— O, mareşalul a dormit straşnic. Dar bietul împărat, sărăcuţul, nici nu vă puteţi închipui cât suferă! Să vedeţi, aseară mă urcasem să dau şi eu o mână de ajutor la schimbarea cearşafurilor, când iată că, trecând pe lângă camera de lângă toaletă, am auzit nişte gemete, oh, nişte gemete de om pe moarte. M-am oprit, tremurând varga, cu

inima îngheţată, când am înţeles că gemea chiar împăratul. Se pare că suferă de o boala înfiorătoare, care-l face să ţipe aşa. Când e lume în jur, se stăpâneşte, dar îndată ce rămâne singur, e mai presus de voinţa lui: urlă şi se văicăreşte, că ţi se face părul măciucă.

— Ştii cumva unde se dă lupta de azi dimineaţă? o întrebă Henriette, încercând s-o întrerupă.

Cu un gest scurt Rose dădu parcă întrebarea la o parte şi continuă:

— Atunci, mă înţelegeţi, am vrut să ştiu, m-am urcat astă-noapte de vreo patru-cinci ori şi mi-am lipit urechea de perete... Se tânguia necontenit, se văicărea întruna, fără să fi putut închide ochii nicio clipă, sunt sigură. Nu-i aşa? E îngrozitor să suferi în halul ăsta, cu tot balamucul pe care l-o fi având pe cap! Ce harababură, ce învălmăşeală! Pe cuvântul meu, parcă-ar fi nebuni cu toţii! Şi tot vin mereu alţii, se trântesc uşile, unii se supără, alţii plâng, – un adevărat jaf în casa rămasă vraişte. Ofiţeri care beau cu sticla şi se culcă în pat cu cizmele în picioare! Păi, dintre toţi, tot împăratul rămâne mai de treabă; el ocupă mai puţin loc decât ceilalţi, în ungherul în care se ascunde, ca să se tânguiască.

Apoi, cum Henriette repeta întrebarea, îi răspunse:

— Unde se dau lupte? De azi dimineaţă se luptă la Bazeilles!... A venit un soldat calare să-i spună mareşalului, care s-a şi dus numaidecât la împărat, ca să-l înştiinţeze... Mareşalul a plecat de zece minute şi cred ca pleacă şi împăratul după el, căci s-au apucat să-l îmbrace acolo, sus... Mai adineauri am văzut că-l pieptănau, îl ferchezuiau şi-l sulemeneau cu tot felul de bazaconii.

Dar Henriette aflând, în sfârşit, ce voia, o şi şterse.

— Îţi mulţumesc, Rose. Eu plec, că mă cam grăbesc.

Şi fata o petrecu până în stradă, îndatoritoare, asigurând-o încă o dată:

— Cu dragă inima, doamnă Weiss. Ştiu bine că dumneavoastră pot să va spun orice.

Henriette se întoarse repede acasă, în strada Voyards. Era convinsă că soţul ei venise între timp acasă. Ba chiar se

gândea că, negăsind-o acasă, ar putea să fie tare îngrijorat, ceea ce o făcu să grăbească pasul. Apropiindu-se de casă, îşi ridică privirile, părându-i-se că-l zăreşte, aplecat pe fereastră, aşteptând s-o vadă reîntorcându-se. Dar fereastra larg deschisă era pustie. Şi după ce ajunse sus şi aruncă o privire prin cele trei camere, rămase împietrită, cu inima strânsă, negăsind înăuntru decât o ceaţă care o cuprindea cu valul ei rece, în timp ce bubuitul tunurilor nu mai contenea. Trăgeau mai departe, cu nemiluita. Mai stătu o clipă la fereastră. Cu toate că pâcla dimineţii rămânea ca un zid de nepătruns, acum, după ce aflase cum stau lucrurile, Henriette îşi dădea bine seama de lupta care se desfăşura la Bazeilles, de răpăiala mitralierelor, de salvele cutremurătoare ale bateriilor franceze, care răspundeau salvelor îndepărtate ale bateriilor germane. Ai fi zis ca bubuiturile se apropiau, căci bătălia se înteţea din clipă în clipă.

De ce nu se întorcea Weiss? Doar făgăduise cu tărie că are să plece acasă de la primul atac! Nelinştea Henriettei creştea. Îşi închipuia tot felul de piedici, presupunând că drumul fusese; tăiat sau că obuzele îi primejduiau retragerea. Poate că i s-o fi întâmplat chiar vreo nenorocire. Îndepărtă, însă, gândul acesta, pentru că speranţa îi dădea puteri nebănuite de acţiune. Apoi îşi făcu într-o clipă planul să plece şi ea într-acolo, ca să-şi întâmpine soţul. Fu oprita însă de unele îndoieli: s-ar fi putut să se încrucişeze pe drum fără să se vadă. Şi ce s-ar alege de ea dacă nu l-ar întâlni? Şi ce chin ar fi pe el când ar ajunge acasă şi n-ar găsi-o! De altfel cutezanţa unei raite până la Bazeilles, în împrejurările acestea, i se părea ceva firesc, fără un eroism nelalocul lui, intrând în rolul ei de femeie cu tragere de inimă, care face fără tămbălău tot ce e de trebuinţă pentru căminul ei. Acolo unde era soţul ei, trebuia să fie şi ea, fireşte. Dar deodată tresări şi zise tare, plecând de la fereastră:

— Dar domnul Delaherche?... Mă duc să-l întreb... îşi amintise că fabricantul de postav rămăsese şi dânsul peste noapte la Bazeilles şi, dacă ajunsese acasă, ar fi putut să

afle ceva de la el. Coborî fără zăbavă. În loc să iasă prin strada Voyards trecu prin curtea îngustă a locuinţei şi o luă prin gangul care ducea la marile clădiri ale fabricii, a cărei faţadă monumentală dădea în strada Maqua. Cum ajunse în vechea grădină centrală, acum pavată, cu excepţia unei peluze împrejmuite cu pomi falnici – nişte ulmi uriaşi din veacul trecut – fu foarte mirată, la început, să vadă dinaintea uşii închise a unei magazii o sentinelă care stătea de strajă; apoi îşi aduse aminte ce aflase din ajun: că tezaurul corpului 7 era depozitat acolo. Faptul o impresionă în chip ciudat: tot aurul acela – milioane întregi, după cum se spunea – ascuns într-o magazie, în timp ce frontul era atât de aproape!... Dar tocmai când începuse să urce scara de serviciu, ca să ajungă la camera Gilbertei, fu oprită în loc de altă surpriză, de o întâlnire atât de neaşteptată, încât coborî imediat cele trei trepte pe care le urcase, nemaiştiind dacă va mai cuteza să bată, sus, la uşă. Un militar, un căpitan, trecuse prin faţa ei uşor ca o nălucă şi dispăruse imediat. Henriette avusese totuşi vreme să-l recunoască, întrucât îl mai văzuse o dată la Charleville, la Gilberte acasă, pe vremea când nu era încă decât doamna Maginot. Se plimbă puţin prin curte, îşi ridică privirile spre cele două ferestre mari ale dormitorului, cu jaluzelele lăsate. Apoi îşi luă inima în dinţi şi urcă, totuşi.

La etajul întâi avea de gând să bată la uşa camerei de toaletă a Gilbertei, ca prietenă din copilărie ce-i era, obişnuită să mai vie câteodată, să stea de vorbă cu ea dimineaţa. Dar uşa asta, prost închisă în zorul plecării, rămăsese crăpată. Doar o împinse şi se pomeni întâi în sală, apoi în cameră. Era o cameră cu tavanul foarte înalt, din care cădeau nişte perdele mari de catifea roşie, învăluind tot patul. Nu pătrundea niciun zgomot de nicăieri, doar prin tăcerea vaporoasă a unei nopţi de desfătare se auzea, abia desluşită, o respiraţie liniştită, într-o mireasmă uşoară de liliac.

— Gilberte! o strigă încetişor Henriette.

Tânăra adormise iar. Şi în lumina aceea slabă, care pătrundea printre perdelele roşii ale ferestrelor, i se vedea

capul frumos, rotund, căzut de pe pernă, culcat pe un braţ gol, în bogăţia minunatelor ei cosiţe negre, despletite.

— Gilberte!

Ea se mişcă puţin şi se întinse, fără să deschidă ochii.

— Da, adio… Oh, te rog…

Pe urmă, ridicându-şi capul, o recunoscu pe Henriette:

— A, tu eşti? Dar cât o fi ceasul?

Când auzi că era ora şase, nu-i veni tocmai bine. Glumi, ca să-şi ascundă încurcătura, spunând că nu era o oră potrivită la care să scoli oamenii din somn. Apoi răspunse la prima întrebare despre bărbatul ei:

— Dar nu s-a întors şi nici nu cred că se întoarce până la nouă… De ce să se întoarcă atât de curând?

Henriette, văzând-o zâmbind, toropită încă de un somn atât de plăcut, trebui să stăruie:

— Îţi spun că din zorii zilei se dau lupte la Bazeilles şi, cum sunt tare îngrijorată de soţul meu…

— Draga mea – spuse Gilberte – n-ai de ce să fii îngrijorată… Bărbatu-meu e atât de fricos încât ar fi şi ajuns de mult aici, dacă ar fi fost vorba de cel mai mic pericol… Hai, dragă, cât n-ai să-l vezi, poţi să fii liniştită…

Povaţa asta o impresiona puternic pe Henriette. Într-adevăr, Delaherche nu era omul care să-şi pună pielea la bătaie fără rost. Liniştindu-se de-a binelea Henriette se duse să tragă perdelele şi să ridice jaluzelele. Camera fu inundată de o puternică lumină roşcată venită din acea parte a cerului de unde începuseră să străbată razele soarelui, aurind ceaţa. O fereastră rămăsese întredeschisă şi în camera asta mare, călduţă, atât de ferecată şi de înăbuşită mai adineauri, se auzea acum bubuitul tunului.

Gilberte, ridicată într-o rână, cu un cot pe pernă, privea cerul cu ochii ei frumoşi şi senini.

— Prin urmare, se dau lupte, murmură ea.

Cămaşa îi alunecase, lăsându-i umărul gol, un umăr cu pielea gingaşă şi trandafirie, printre şuviţele părului negru, răvăşit. Un miros pătrunzător, ca o boare de dragoste, se desprindea din toată făptura ei, trezită din somn.

— Doamne, s-au apucat de luptă cu noaptea-n cap! Ce

caraghioşi sunt, zău, că se bat!

Dar privirile Henriettei căzuseră pe o pereche de mănuşi ofiţereşti, nişte mănuşi bărbăteşti, uitate pe o măsuţă şi ea nu-şi putuse stăpâni o tresărire. Atunci, Gilberte se îmbujoră toată, o trase pe marginea patului, cu un gest fâstâcit şi mângâios. Apoi, ascunzându-şi faţa în umărul ei, îi spuse:

— Da, mi-am dat seama că ştii, că ai văzut... Scumpa mea, nu trebuie să mă judeci cu asprime. E un prieten vechi. Pe vremuri, la Charleville, ţi-am mărturisit slăbiciunea mea pentru el, cred că-ţi mai aminteşti...

Continuă şi mai în şoaptă, cu accente de înduioşare din care se desluşea parcă un şipot de râs:

— Atât m-a rugat ieri când l-am revăzut... Gândeşte-te şi tu ca în dimineaţa asta intră în luptă şi poate că va fi omorât... Puteam oare să-l refuz?

Era eroică şi fermecătoare în veselia-i plină de duioşie, această ultimă ofrandă adusă desfătării, o noapte de fericire dăruită în ajunul unei bătălii. De aceea Gilberte zâmbea, cu ştrengăria ei de gâsculiţă, în ciuda situaţiei stingheritoare în care se afla. Niciodată n-ar fi lăsat-o inima să se ferece în casă, ca o schivnică, de vreme ce toate împrejurările îi înlesneau întâlnirea.

— Mă condamni?

Henriette o ascultase foarte serioasă. Lucrurile acestea o surprindeau, fiindcă nu le înţelegea. Fără îndoială, ea era altfel croită. Din dimineaţa aceea inima ei era lângă soţul său, lângă fratele său, acolo, departe, sub ploaia de gloanţe. Cum puteau altele să doarmă atât de liniştite, îmbătate de voluptate, când fiinţele iubite se găsea,. i în primejdie?

— Dar, draga mea, când te gândeşti la soţul tău şi chiar şi la tânărul acesta, nu ţi se rupe inima că nu eşti cu ei?... Nu te temi că i-ai putea vedea, dintr-un minut în altul, aduşi pe uşă, cu ţeasta sfărâmată?

Repede, cu braţul ei gol, încântător, Gilberte izgoni spăimântătoarea închipuire.

— Vai, Doamne, ce-mi tot îndrugi aici? Cum poţi să fii

atât de rea, să-mi strici aşa dimineaţa? Nu, nu, nu vreau să mă gândesc la una ca asta, că e prea trist!

Şi, fără să vrea, Henriette zâmbi şi ea. Îşi aduse aminte de copilăria lor, de vremea când tatăl Gilbertei, comandantul de Vineuil – numit, după ce fusese rănit, director al Vămilor la Charleville – îşi trimisese fata la o fermă, lângă Chêne-Populeux, de frică să n-o audă şi pe ea tuşind, obsedat cum era de pierderea soţiei sale, răpusă de tuberculoză în floarea vârstei. Fetiţa n-avea decât nouă ani, dar era de pe atunci de-o cochetărie ostentativă. Juca teatru şi îi plăcea să apară mereu în rolul de regină, împopoţonându-se cu toate ştergarele pe care le găsea şi având grijă să-şi păstreze toate foiţele de poleială de la ciocolată, ca să-şi facă din ele brăţări şi coroane. Rămăsese mereu aceeaşi, până când la douăzeci de ani se căsătorise cu Maginot, un inspector silvic. Orăşelul Mézières, înghesuit între fortificaţii, nu-i plăcea deloc, şi ea a continuat să locuiască mai departe la Charleville, care o atrăgea prin viaţa lui intensă, înveselită de serbări. După moartea tatălui ea s-a bucurat de o libertate neştirbită, alături de un soţ fără pretenţii, a cărui nulitate o făcea să nu aibă remuşcări. Răutatea oamenilor din provincie îi pusese în seamă, pe atunci, mulţi amanţi, dar ea, ce e drept, nu călcase strâmb decât cu căpitanul Beaudoin, din tot noianul acela de ofiţeri printre care trăia, datorită vechilor relaţii ale tatălui său şi înrudirii cu colonelul de Vineuil. Nu cedase din cine ştie ce interese de femeie destrăbălată, ci doar aşa, de dragul plăcerii. Şi părea lucru sigur că, luându-şi un amant, nu făcuse altceva decât să dea frâu liber dorinţei ci mistuitoare de a fi o femeie frumoasă şi veselă.

— Foarte rău ai făcut c-ai reluat legăturile cu el, spuse în sfârşit Henriette, cu mutra ei serioasă.

Dar Gilberte îi şi închise gura, cu unul dintre gesturile ei drăgălaşe de mângâiere.

— O, draga mea, de vreme ce nu puteam face altfel şi cum se întâmpla o singură dată... Tu ştii, doar, că mai bine aş muri acum, decât să-l înşel pe noul meu soţ...

Niciuna, nici cealaltă nu mai spuseră nimic, contopite

într-o îmbrăţişare plină de dragoste, cu toate că erau atât de profund deosebite. Îşi ascultau inimile bătând şi ar fi putut să le înţeleagă graiurile deosebite, una plină de bucuria ei, gata să se dăruiască, să se împărtăşească, – cealaltă cufundată într-un devotament neştirbit, pătrunsă de marele şi de tăcutul eroism al sufletelor tari.

— Da, e adevărat că se bat! spuse în cele din urmă Gilberte. Trebuie să mă îmbrac foarte repede.

De când se aşternuse tăcerea între ele, larma detunăturilor părea că se înteţise într-adevăr. Gilberte sări din pat şi o rugă pe Henriette s-o ajute la îmbrăcat, nemaivoind să cheme camerista. Se încălţă, îşi puse imediat o rochie pe ea, ca să fie gata să primească vizite şi să coboare în stradă dacă va fi nevoie. Tocmai când terminase, în grabă, cu pieptănatul, bătu cineva la uşă. Gilberte dădu fuga să deschidă, recunoscând vocea bătrânei doamne Delaherche.

— Dar cum să nu, mamă dragă, poţi să intri…

Zăpăcită cum era, ca de obicei, o aduse înăuntru, fără să bage de seamă că mănuşile ofiţereşti se mai aflau şi acum acolo, pe măsuţă. Degeaba se repezi Henriette să le ia şi să le arunce după un fotoliu! Doamna Delaherche le văzuse, probabil, căci rămase câteva clipe înmărmurită, ca şi când i s-ar fi tăiat respiraţia. Fără să vrea, îşi plimbă privirile prin toată camera, oprindu-le asupra patului acoperit cu perdeaua roşie, care rămăsese desfăcut, în dezordine.

— Aşadar, doamna Weiss a venit sus, ca să te trezească… Ai putut să dormi, fetiţo?…

Fireşte, nu venise ea doar ca să-i spună ce-i spunea. Ah, căsătoria asta pe care fiu-său ţinuse s-o încheie» fără voia ei, în perioada de criză a vârstei de cincizeci de ani, după o căsnicie searbădă, care ţinuse douăzeci de ani, cu o femeie urâcioasă şi slăbănoagă! Băiatul ei. aşa de chibzuit până atunci, fusese târât acum de vârtejul unei dorinţe tinereşti pentru văduva asta frumoasă, atât de uşuratică şi de zglobie. În zadar îşi făgăduise să fie cu ochii în patru în ceea ce privea purtarea ei de acum, căci, iată, trecutul se întorcea iar! Trebuia oare să dea totul în vileag? Ea nu mai

trăia decât ca o dojana mută în casa asta, rămânând tot timpul ferecată în odaia ei, stăpânită cum era de o evlavie necruţătoare. De data aceasta, însă, jignirea era atât de gravă, încât se hotărî să-i spună totul fiului ei.

Gilberte, roşind, răspunse:

— Da, oricât, am dormit bine câteva ceasuri... Ştii că Tules nu s-a întors acasă.

Cu un gest, doamna Delaherche o opri. De când se auzea tunul bubuind, era îngrijorată şi aştepta să-şi vadă fiul întorcându-se acasă. Dar era o mamă curajoasă. Îşi aduse aminte pentru ce venise sus.

— Unchiul tău, colonelul, l-a trimis la noi pe Doctorul Bouroche, cu un bilet scris cu creionul, ca să ne întrebe dacă nu putem lăsa să se instaleze aici o ambulanţă. Ştie că avem loc destul în fabrică şi eu am şi pus la dispoziţia acestor domni curtea şi uscătoria... Numai ca ar trebui să coborâţi şi voi.

— O, îndată, îndată, spuse Henriette, care se apropiase. Ne ducem să dăm şi noi o mână de ajutor.

Chiar şi Gilberte se arătă foarte mişcată, foarte înflăcărată de noul rol de infirmieră. Întârzie doar ca să-şi lege părul cu o basma de dantelă şi cele trei femei coborâră. Când ajunseră jos, sub bolta de la intrare, văzură prin porţile deschise de perete o grămadă mare de oameni adunaţi în stradă. Sosea încet o brişcă, un fel de cărucior tras de un singur cal, condus de hăţuri de un locotenent de zuavi. Ele crezură că era primul rănit care li se aducea.

— Da, da, aici e, poftiţi!

Dar li se spuse că se înşelau. Rănitul culcat în fundul brişteі era mareşalul Mac-Mahon, cu fesa stângă pe jumătate smulsă. Îl aduceau la subprefectură, după ce îi făcuseră un prim pansament în coliba unui grădinar. Era cu capul gol, pe jumătate dezbrăcat, cu fireturile de aur ale uniformei pline de praf şi mânjite de sânge. Fără să vorbească, îşi ridicase capul şi privea fără ţintă. Apoi, zărind cele trei femei înmărmurite, cu mâinile împreunate a rugă, în faţa marii nenorociri care se abătuse asupra întregii armate, al cărei comandant fusese lovit chiar de la primele

obuze, el îşi înclină uşor capul, cu un surâs slab şi părintesc. Cei câţiva curioşi din jurul lui îşi scoaseră pălăriile.

Alţii, grăbiţi, începură să răspândească ştirea că generalul Ducrot fusese numit general şef. Era ora şapte şi jumătate.

— Dar împăratul? îl întrebă Henriette pe un librar, care stătea în picioare în faţa prăvăliei.

— E aproape o oră de când a trecut, răspunse vecinul. M-am luat după dânsul şi l-am văzut ieşind pe la bariera Balan. Umblă zvonul că i-ar fi zburat capul cu o ghiulea…

Dar băcanul din faţă se supără foc.

— Ia mai slăbiţi-ne cu minciunile voastre gogonate! Numai vitejii pier aşa pe câmpul de luptă!

Aproape de piaţa liceului-internat brişcă în care era dus mareşalul se pierdu în mijlocul unei mari mulţimi de oameni, printre care se răspândiseră de pe acum cele mai năstruşnice ştiri de pe câmpul de luptă. Ceaţa se împrăştia, străzile se umpleau de soare.

Dar o voce aspră strigă din curte:

— Doamnelor, înăuntru e nevoie de dumneavoastră, nu afară!

Se întoarseră tustrele şi se pomeniră în faţa doctorului Rourochs, care îşi şi aruncase uniforma într-un colţ şi se îmbrăcase cu un şorţ mare, alb. Capul său cât baniţa, cu părul aspru, zbârlit, şi cu o mutră de leu, ardea de grabă şi de energie, deasupra şorţului alb, neatins, încă fără o pata. Lor li se păru atât de înfricoşător, c. i nici nu mai crâcniră, ascultând şi de un semn al lui şi îmbulzindu-se să-i facă repede pe plac.

— N-avem de nici unele… Daţi-mi rufărie, căutaţi să faceţi rost încă de nişte saltele, arătaţi-le oamenilor mei unde e pompa de apă!

Ele alergară într-un suflet în dreapta şi-n stânga, ca nişte slujnice ale lui şi nimic mai mult.

Nici nu se putea o alegere mai bună pentru ambulanţă, ca fabrica. Mai ales în uscătorie, o sală foarte lungă, închisă cu geamuri mari, se puteau uşor instala vreo sută de paturi.

Alături se găsea un şopron sub care se puteau face de minune operaţiile: tocmai atunci se adusese o masă lungă, iar pompa de apa nu era decât la câţiva paşi. Cei răniţi uşor ar fi putut aştepta foarte bine pe covorul de iarbă din apropiere. Şi, la urma urmelor, era într-adevăr plăcut la umbra minunată a frumoşilor ulmi seculari.

Bouroche preferase să se instaleze fără întârziere în Sedan, prevăzând măcelul, iureşul năprasnic care avea să azvârle încoace trupele. Se mulţumise să lase pe lângă corpul 7, dincolo de Floing, două ambulanţe mobile şi ele prim ajutor, de unde trebuiau să-i trimită răniţii, după o pansare sumară. Toate echipele de brancardieri, prevăzute cu tot materialul de la căruţe şi furgoane. aveau misiunea să ridice, prin ploaia de gloanţe, pe ostaşii care cădeau pe câmpul de luptă. Şi Bouroche, în afară de două din ajutoarele sale, rămăsese pe câmpul de luptă, luând cu dânsul tot personalul – doi doctori secundari şi trei felceri – care fără îndoială erau de ajuns pentru operaţii. În afară de aceştia se mai găseau aici trei farmacişti şi vreo doisprezece infirmieri.

Dar aşa era el, necontenit mânios, neputând să facă un lucru fără să pună suflet în el.

— Voi ce staţi şi căscaţi gura degeaba? Strângeţi mai cumsecade saltelele astea! Mai băgaţi paie pe la colţuri, dacă mai e nevoie.

Tunul bubuia. Bouroche ştia bine că, dintr-o clipă în alta, avea să capete de lucru berechet, căruţe întregi pline de trupuri însângerate, şi se ocupa cu iuţeală de aranjarea sălii celei mari, deocamdată goală. Apoi începură sub hangar alte pregătiri: lăzile de pansamente şi de farmacie fură orânduite frumos, deschise, pe o scândură, pachete de pânză scămoşată, şuviţe de tifon, comprese, rufărie, aparate pentru fracturi; în vreme ce, pe o altă scândură, alături de o oală mare cu un fel de alifie antiseptică şi de o sticlă de cloroform, trusele arătau privirilor oţelul strălucitor al instrumentelor, sondele. cleştele, cuţitele, foarfecile, fierăstraiele, un arsenal întreg, cu tot felul de scule de împuns şi tăiat, tot ce trebuie pentru sondat, pentru

crestat, pentru tăiat şi pentru retezat. Duceau, însă, lipsă de lighene.

— Da’ aveţi, slavă Domnului, oale de pământ, găleţi, ceaune, ce mai, tot ce poftiţi... Doar n-o să ne mânjim cu sânge până în vârful nasului, de bună seamă!... Şi bureţi, căutaţi să-mi faceţi rost de bureţi!

Doamna Delaherche plecă în grabă şi se întoarse îndărăt urmată de trei servitoare cu braţele pline cu toate oalele pe care putuse să le găsească. Gilberte, în picioare, în faţa truselor, o chemă pe Henriette cu un semn şi i le arătă, cutremurată. Se apucară amândouă de mână şi rămaseră acolo, tăcute; se simţea în strângerea lor spaima mocnită şi mila plină de îngrijorare care le răscolea.

— Vai, draga mea, şi când te gândeşti c-ar putea să-ţi taie ceva!

— Bieţii oameni!

Pe masa mare Bouroche tocmai aşezase o saltea pe care o acoperea cu o pânză cerată, când se auzi un tropot de cai la poartă. Era primul vehicul al ambulanţei, care intră în curte. Dar înăuntru nu erau decât zece răniţi uşor, aşezaţi faţă în faţă; cei mai mulţi aveau un braţ legat de gât, alţii erau răniţi la cap şi aveau fruntea bandajată. Coborâră singuri, susţinuţi doar, şi vizita începu.

În timp ce Henriette ajuta cu mare grijă un soldat foarte tânăr, cu umărul străpuns de un glonte, să-şi scoată mantaua, lucru care îl făcea să urle de durere, ea observă numărul regimentului.

— Dar dumneata eşti din regimentul 106. Nu cumva faci parte din compania Beaudoin?

Nu, el era din compania Ravaud. Dar, cu toate acestea, îl cunoştea pe caporalul Jean Macquart şi spuse că, după cât ştia el, grupa caporalului mi intrase încă în luptă. Informaţia aceasta atât de vagă fu de ajuns ca să-i umple inima de bucurie: fratele ei trăia. S-ar fi simţit pe deplin uşurată dacă ar fi ajuns să-şi poată îmbrăţişa soţul, pe care continua să-l aştepte dintr-un minut în altul.

În momentul acela Henriette, ridicându-şi capul, rămase înmărmurită zărindu-l la câţiva paşi de ea, în mijlocul unui

grup, pe Delaherche, care povestea pericolele grozave prin care trecuse de la Bazeilles până la Sedan. Cum ajunsese oare acolo, de nu-l văzuse când a intrat?

— Şi soţul meu nu e cu dumneavoastră?

Dar Delaherche, pe care mama şi soţia îl descoseau, pline de râvnă, nu se grăbea deloc.

— Aşteptaţi, numaidecât!

Apoi spuse mai departe, reluând firul povestirii:

— De la Bazeilles la Balan era să fiu omorât de zeci de ori. O grindină, un uragan de gloanţe şi de obuze!... Şi l-am întâlnit şi pe împărat. Oh, ce om viteaz! Apoi, de la Balan până aici, mi-au sfârâit călcâiele...

Henriette îl trase de mână.

— Dar soţul meu?

— Cine, Weiss? Păi Weiss a rămas acolo!

— Cum acolo?

— Da, a luat puşca unui soldat mort şi se luptă.

— Se luptă? Dar pentru ce?

— Oh, parcă turbase! N-a vrut cu niciun chip să vină după mine şi, fireşte, a trebuit să-l las acolo.

Cu ochii ficşi, holbaţi, Henriette îl privea. Urmă o tăcere. Apoi, liniştită, ea se hotărî:

— Atunci mă duc după el.

Bine, să se ducă, dar cum? Era cu neputinţă, era o curată nebunie! Delaherche vorbea iarăşi de gloanţele, de obuzele care măturau drumul. Gilberte o apucase iar de mâini, ca s-o oprească, în timp ce doamna Delaherche se străduia şi ea să-i dovedească îndrăzneala orbească a planului ei. Simplă şi blajină, ca de obicei, Henriette spuse din nou:

— Nu, e de prisos! Mă duc după el...

Şi se îndârji, nevrând să primească decât basmaua de dantelă neagră pe care o avea Gilberte pe cap. Tot sperând că va izbuti s-o convingă, Delaherche îi spuse, în cele din urmă, c-o va însoţi el cel puţin până la arcul de triumf de la bariera Balan. Dar tocmai în clipa aceea zări sentinela care, în mijlocul înghesuielii pricinuite de instalarea ambulanţei, nu încetase să se plimbe cu paşi măsuraţi prin faţa magaziei, unde se găsea încuiat tezaurul corpului 7 de

armată. Şi, aducându-şi aminte, fu cuprins de teamă şi se apropie ca să se încredinţeze dintr-o privire că milioanele erau tot acolo. Henriette şi ajunsese sub şopronul porţii.

— Aşteaptă-mă puţin! Şi dumneata eşti tot aşa de turbată ca şi soţul dumitale, pe cuvântul meu!

De altfel un nou vehicul al ambulanţei intra pe poarta şi ei fură nevoiţi să-l aştepte să treacă. Acesta, mai mic. un fel de şaretă cu două roate, aducea doi răniţi grav. culcaţi pe nişte tărgi de chingi. Primul pe care-l dădură jos, cu toată grija, nu mai era decât o masă de carne însângerată, avea o mână sfărâmată şi şoldul sfârtecat adânc de explozia unui obuz. Al doilea avea piciorul drept zdrobit. Îndată, Bouroche, după ce-l aşeză pe col din urmă pe pânza ceruită care acoperea salteaua, începu prima operaţie, în mijlocul necontenitului du-te-vino al infirmierilor şi al ajutoarelor lui. Doamna Delaherche şi Gilberte, aşezate pe iarbă, înfăşurau feşile de bandaj.

Afară, Delaherche o ajunsese pe Henriette din urmă.

— Scumpă doamnă Weiss, n-o să faceţi nebunia asta... Cum vreţi să-l găsiţi pe Weiss acolo? Probabil că nici nu mai e acolo, o fi şi croit-o, de buna seamă, peste câmp, ca să se întoarcă acasă... Vă asigur că în Bazeilles nu se poate intra.

Dar ea nu-l asculta; grăbi pasul, o apucă pe strada Menii ca să ajungă la arcul Balan. Era aproape ori nouă şi Sedanul nu mai era atât de înfiorat ca de dimineaţă, când se trezise pustiu, bâjbâind prin ceaţa groasă.. Un soare dogoritor contura limpede umbrele caselor pe pământ, caldarâmul era ticsit cu o mulţime cuprinsă de îngrijorare, prin care necontenit îşi făceau drum ştafete în galop. Lumea se adunase mai ales în jurul câtorva soldaţi fără arme, care se şi întorseseră în oraş, unii răniţi uşor, alţii cuprinşi de o aţâţare nervoasă extraordinară, gesticulând şi strigând. Şi, cu toate acestea, oraşul ar fi avut aproape tot înfăţişarea lui obişnuită, dacă prăvăliile n-ar fi fost cu obloanele închise, dacă faţadele caselor n-ar fi rămas fără viaţă, cu toate jaluzelele trase. Unde mai pui, apoi, bubuitul necontenit al tunurilor, care făcea să se cutremure toate pietrele, pământul. zidurile, până şi olanele de pe acoperişuri.

Delaherche era în prada unei lupte sufleteşti foarte neplăcute, sfâşiat între datoria lui de bărbat curajos, care îi poruncea să n-o părăsească pe Henriette, şi groaza lui de a mai face o dată drumul la Bazeilles, prin grindina de obuze. Dintr-odată, când ajunseseră la arcul de la bariera Balan, fură despărţiţi de o coloană de ofiţeri călări, care se întorcea în oraş. Aci, lângă arcul de triumf, se strivea multă lume, în aşteptarea veştilor, în zadar alergă el încoace şi încolo în căutarea doamnei Weiss: ea trecuse probabil dincolo de barieră şi pornise repede la drum. Şi, fără să împingă zelul mai departe, se surprinse spunând tare:

— Ah, cu atât mai rău! Stupidă treabă!

Delaherche porni atunci, hai-hui, prin Sedan, ca un cetăţean curios, care voia să nu-i scape nimic din tot ce se petrece, ros totodată de-o îngrijorare crescândă Ce-o mai fi de-acum încolo? Iar dacă armata franceză ar fi înfrântă, oraşul n-ar avea oare mult de suferit? La toate întrebările pe care şi le punea nu putea să găsească răspunsuri clare, răspunsurile fiind prea strâns legate de evenimente. Şi începu să tremure şi pentru soarta fabricii, pentru casa din strada Maqua, din care de altfel cărase toate lucrurile de preţ, îngropându-le într-un loc sigur. Se duse la primărie, unde găsi consiliul municipal întrunit în şedinţă permanentă, zăbovi acolo mai multă vreme fără să afle nimic nou, în afară de faptul că lucrurile mergeau prost pe front. Armata nu mai ştia de cine să asculte, aci dată înapoi de generalul Ducrot, în timpul celor două ore cât fusese la comandă, aci împinsă iar înainte de generalul de Wimpffen, care îi luase locul. Şi oscilaţiile fără sens, poziţiile pe care trebuiau să le recucerească după ce le părăseau, toată lipsa de plan şi de conducere energică grăbea dezastrul.

Apoi Delaherche se duse până la subprefectură ca să afle dacă împăratul nu se arătase din nou. Nu putu să afle veşti decât despre mareşalul Mac-Mahon, care stătea liniştit în pat, după ce chirurgul îi pansase rana, puţin periculoasă de altfel. Dar, pe la ora unsprezece, pe când bătea iarăşi drumul, fu oprit o clipa în Strada-Mare, în faţa hotelului „Europa”, de o coloană de călăreţi plini de praf, înaintând

încet, şi ai căror cai posomorâţi mergeau la pas. Şi în fruntea lor îl recunoscu pe împărat, care se întorcea, după ce petrecuse patru ceasuri pe câmpul de luptă. Hotărât lucru, moartea nu voia să ştie de el şi pace! De groaza acestui marş făcut în toiul înfrângerii sudoarea îi şterse sulimanurile de pe obraji, mustăţile pomădate se înmuiaseră, atârnau în jos şi faţa lui pământie căpătase expresia de năucire sfâşietoare a unui om în agonie. Un ofiţer, care coborâse în faţa hotelului, începuse să dea lămuriri în mijlocul unui grup despre drumul străbătut de la Moncelle la Givonne, de-a lungul văii înguste, printre soldaţii corpului 1, pe care saxonii îi respinseseră pe malul drept al râului. Se întorseseră pe un drum de care din Fond de Givonne, într-o asemenea dezordine, încât chiar dacă împăratul ar fi dorit să plece iar pe front, n-ar fi reuşit decât cu mare greutate. De altfel, la ce bun?

În timp ce Delaherche asculta amănuntele acestea, o bubuitură puternică zgudui împrejurimile. Un obuz sfărâmase un coş, pe strada Sainte-Barbe, aproape de Donjon. Fugiră care încotro vedea cu ochii. Se auziră ţipete de femei. El se lipise de un zid, când o noua bubuitură sparse geamurile unei case din preajmă-i. Se încurcau rău lucrurile dacă se apucaseră să bombardeze Sedanul! Se întoarse în fuga mare în strada Maqua, cuprins de o curiozitate atât de vie încât nu se mai opri deloc, ci se urcă repede pe acoperiş, pe o terasă de unde putea să vadă oraşul şi împrejurimile.

Numaidecât se mai linişti, oarecum. Lupta se dădea pe deasupra oraşului. Bateriile germane de pe Marfée şi de la Frénois trăgeau pe deasupra caselor, căutând să măture platoul Algeriei. Delaherche urmări chiar traiectoria obuzelor, după lunga dâră curba de fum subţire pe care o lăsau deasupra Sedanului, ca nişte păsări nevăzute care ar brăzda cerul, lăsând în urma lor o dungă fină de fulgi cenuşii. La început fusese sigur că cele câteva obuze care spărseseră acoperişurile din jurul lui erau nişte proiectile rătăcite. Oraşul nu era încă bombardat. Dar, privind mai bine, înţelese că astea trebuiau să fie răspunsurile la

proiectilele trase, când şi când, de tunurile din piaţa oraşului. Se întoarse, cerceta spre nord fortăreaţa, toată îngrămădirea aceea complicată şi năprasnică de fortificaţii, cu ziduri înnegrite, cu plăcile de blindaj verzi, înclinate, un întreg furnicar geometric de bastioane, în frunte mai ales cu cele trei turnuri gigantice – al Scoţienilor, cel de la Grădina Mare şi Rochette – cu metereze ameninţătoare. Pe urmă se mai vedea ca o prelungire uriaşă dinspre vest, fortul de la Nassau, urmat de fortul Palatinatului, dominând suburbana Ménil. Rămase cu impresia tristă că erau nişte lucrări enorme şi copilăreşti, totodată. La ce mai slujeau fortificaţiile, acum, împotriva tunurilor – ale căror proiectile zburau cu atâta uşurinţă de la o margine la alta a cerului? Oraşul, de altfel, nu era întărit, neavând nici tunurile, nici muniţiile, nici oamenii de care ar fi avut nevoie. Abia de trei săptămâni guvernatorul organizase o gardă naţională din cetăţeni inimoşi, care trebuiau să mânuiască cele câteva tunuri în stare de funcţionare. Aşa se explica de ce de la Palatinat trăgeau trei tunuri, câtă vreme la bariera Parisului erau vreo şase. Numai că n-aveau decât şapte sau opt încărcături pentru fiecare tun. Făceau economie la trageri, slobozind doar un proiectil la o jumătate de oră, mai mult aşa, de obraz, fiindcă obuzele nu ajungeau la ţintă, ci cădeau în livezile din apropiere. De aceea, bateriile duşmane, pline de dispreţ, nu răspundeau decât din când în când, ca de milă…

Pe Delaherche îl interesau, acolo, tocmai bateriile astea. Iscodea cu ochii lui ageri dealurile de la Marfée. când îşi aduse aminte de luneta cu care se distra altădată, cercetând împrejurimile de sus, de pe terasă. Coborî s-o caute, se urcă din nou, o aşeză şi, cum se orienta, făcând, prin mici rotiri, să i se perinde pe dinaintea ochilor câmpiile, pomii, casele, dădu peste marea baterie de la Frénois, peste grupul de uniforme pe care Weiss îl ghicise de la Bazeilles în unghiul unei păduri de pini. Dar el, datorită capacităţii de mărire a lunetei, ar fi putut să numere ofiţerii acelui stat-major, atât de limpede îi vedea. Unii erau trântiţi în iarbă, alţii şedeau în picioare, în grupuri – şi înaintea lor

se afla un singur om, uscăţiv şi subţire, cu uniformă simplă, în care recunoscu, totuşi, pe comandant. Era chiar regele Prusiei, cât un deget de mare, un fel de soldat de plumb din cei cu care se joacă copiii. De altfel, n-avea să fie sigur că e regele însuşi decât mai târziu. Nu-l mai slăbea din ochi şi revenea necontenit la mogâldeaţa aceea, a cărei faţa cât un bob de linte nu înscria decât un punct vânăt pe întinsa boltă albastră a cerului.

Mai era încă până la prânz. De nouă ore regele urmărea mersul matematic, neîndurat, al armatelor sale, care înaintau, înaintau mereu, pe drumurile indicate, întregind un cerc, închizând pas cu pas, în jurul Sedanului, zidul de oameni şi de tunuri. Armata din stânga, venită pe câmpia netedă de la Donchery, continua să se reverse prin defileul de la Saint-Albert, trecea de Saintmenges, se apropia de Fleigneux şi el vedea clar cum în spatele corpului XI, încleştat într-o luptă crâncenă cu trupele generalului Douay, se strecura corpul V, care se folosea de păduri, ca să se îndrepte spre înălţimea de la Illy. În timp ce numărul bateriilor era necontenit sporit cu altele, alcătuind o linie neîntreruptă de guri deloc, care creştea mereu, întreaga zarişte era cuprinsă, treptat, de flăcări. Armata din dreapta se întindea acum pe toată valea Givonnei, corpul XII ocupase Moncelle, corpul de gardă trecuse prin Daignv în marş, şi el tot spre înălţimea de la Illy, luând-o în susul râului, după ce-l silise pe generalul Ducrot să se retragă dincolo de pădurea Garenne. Încă o sforţare şi prinţul regal al Prusiei avea să dea mâna cu prinţul regal de Saxa, în câmpiile acelea pustii, chiar la marginea pădurii Ardenilor. La sud de oraş nu se mai vedea Bazeillesul, dispărut în fumul incendiilor, în norul de praf roşcat al unei lupte înverşunate.

Şi regele, liniştit, privea de dimineaţă câmpul de luptă, în aşteptare. Un ceas, încă două ceasuri, poate trei: nu mai era decât o chestiune de timp: o rotiţă împingea pe alta. şi maşina de tocat pornea, ducându-şi drumul până la capăt. Sub neţărmurirea cerului însorit, câmpul de luptă se îngusta, tot puhoiul năprasnic al acelor puncte negre se

tălăzuia, se îngrămădea din ce în ce mai mult în jurul Sedanului. Geamurile străluceau în oraş. O casă părea că arde, în stânga, spre cartierul Cassine. Apoi, dincolo, pe câmpiile din nou pustii, dinspre Donchery şi dinspre Carignan, prin liniştea caldă şi luminoasă, se vedeau apele limpezi ale Meusei, pomii plini de sevă, întinsele ogoare roditoare, marile pajişti verzi, sub arşiţa puternică a nămiezii.

Cu un cuvânt, regele ceruse o lămurire. Pe planşa aceea colosală de şah el voia să ştie şi să ţină în mâna lui toată puzderia de oameni pe care îi comanda. La dreapta lui, un stol de rândunele, speriate de bubuitul tunului, se vârteji o clipă, se ridică sus de tot şi dispăru spre sud.

IV

Pe drumul spre Balan, Henriette merse la început cu paşi repezi. Nu era mai mult de ora nouă. Şoseaua largă, mărginită de case şi de grădini, era încă liberă, dar începea să se aglomereze din ce în ce mai mult, pe măsură ce te apropiai de oraş, din pricina locuitorilor care fugeau şi a mişcărilor de trupe. La fiecare val de oameni Henriette se lipea de ziduri, se strecura printre ceilalţi şi trecea totuşi mai departe. Şi, micuţă, ştearsă, în rochia de culoare închisă, cu părul ei frumos, blond, şi cu faţa mică, palidă, ascunsă pe jumătate în năframa de dantelă neagră, trecea neobservată şi nimic n-o făcea să-şi încetinească pasul sprinten şi tiptil.

Dar, la Balan, un regiment de infanterie de marină închidea drumul. O masă compactă de oameni aşteptau ordine, la adăpostul copacilor acelora mari care îi ascundeau. Ea se înălţă în vârful degetelor, neizbutind să vadă până unde se întindeau. Cu toate acestea, ca să se strecoare, căută să se facă şi mai mică. Unii o îmbrânceau cu coatele. Simţea în dreapta şi în stânga paturile puştilor. După vreo douăzeci de paşi, începură strigătele şi protestele. Un căpitan întoarse capul şi se înfurie:

— Hei, femeie, eşti nebună?... Unde te duci?

— Mă duc la Bazeilles!

— Cum, la Bazeilles?

Toţi izbucniră în hohote de râs. Începură să şi-o arate cu degetul, râzând de ea. Căpitanul, înveselit şi el, o întrebă iar:

— N-ai face rău, mititico, să ne iei şi pe noi la Bazeilles!... Şi noi am fost acolo până mai adineauri şi sper că ne vom

mai întoarce, dar află că la Bazeilles nu prea miroase a bine…

— Mă duc la Bazeilles să-mi găsesc bărbatul, răspunse Henriette cu vocea ei blândă, în timp ce ochii ei de un albastru şters vădeau aceeaşi hotărâre neclintită.

De data asta nu mai râse nimeni. Un sergent mai în vârstă îi făcu loc şi o sili să se întoarcă înapoi.

— Copila mea, vezi bine că e peste putinţă să treci. Ca să mergi la Bazeilles în momentul ăsta nu-i o treabă pentru o femeie… Ai să-l găseşti mai târziu pe bărbatul dumitale. Hai, fii cuminte!

Fu nevoită să renunţe. Se opri, în picioare, înălţându-se pe vârfuri din minut în minut, ca să privească în depărtare, hotărâtă să-şi vadă de drum. Află multe din cele ce auzea în jurul ei. Unii ofiţeri se plângeau amarnic din pricina ordinului de retragere, care îi silise să părăsească Bazeillesul chiar de la orele opt şi un sfert, când generalul Ducrot, succesorul mareşalului, se hotărâse să concentreze toate trupele pe platoul de la Illy. Dar altceva era mai grav i corpul 1 de armată, retrăgându-se prea de vreme şi lăsând în mâinile nemţilor valea Givonnei, corpul al 12-lea, atacat puternic din faţă, fusese dat peste cap la flancul stâng. Apoi acum, când generalul de Wimpffen luase locul generalului Ducrot. primul plan devenea iar foarte important: venise ordin ca Bazeillesul să fie reocupat cu orice preţ, pentru azvârlirea bavarezilor în Meusa. Nu era oare o dobitocie că-i puseseră să părăsească o poziţie pe care acum trebuiau s-o cucerească din nou? Ostaşii nu fugeau de moarte, dar nu voiau să moară aşa, de florile mărului!

Se produse o mare îmbulzeală de oameni şi de cai. Generalul de Wimpffen apăru, înălţându-se în scări, cu faţa aprinsă, cu vocea năprasnică, strigând:

— Dragii mei, nu putem da înapoi, ar însemna să pierdem totul… Dacă va fi să ne retragem, o vom apuca spre Carignan, nu spre Mézières… Dar vom învinge. I-aţi învins azi dimineaţă şi o să-i învingeţi iarăşi!

Dădu pinteni calului şi se depărtă pe un drum care urca spre Moncelle. Umbla zvonul că avusese o discuţie violentă

cu generalul Ducrot, fiecare susţinându-şi planul şi atacând planul celuilalt, unul spunând că retragerea pe la Mézières nu mai era cu putinţa încă de azi dimineaţă, celălalt prorocind că până seara, dacă nu se retrăgeau pe platoul Illy, armata avea să fie împresurată. Şi se acuzase unul pe altul că nu cunosc nici ţinutul, nici adevărata situaţie a trupelor. Mai rău era că amândoi aveau dreptate.

Dar, de câteva clipe, Henriette uitase cât era de grăbită să plece mai departe. Tocmai recunoscuse, jos, în marginea drumului, o familie întreagă din Bazeilles, nişte bieţi ţesători, soţul şi soţia cu cele trei fete, dintre care cea mai mare nu avea decât nouă ani. Erau atât de zdrobiţi, atât de istoviţi de oboseală şi de desperare, încât nu putuseră să meargă mai departe şi tăbărâseră lângă un zid.

— Vai, scumpă doamnă, spunea mereu femeia către Henriette, am rămas pe drumuri… Ştiţi, casa noastră se afla în piaţa bisericii. Dar a căzut un obuz şi casa a luat foc. Nici nu ştiu cum am mai putut scăpa de acolo noi şi copiii…

Aducându-şi aminte de toate acestea, cele trei fetiţe începură să plângă în hohote şi să se văicărească, în timp ce mama povestea amănunţit, cu gesturi de nebună, despre pacostea care căzuse pe capul lor.

— Am văzut cum ardea războiul ca o crosnă de vreascuri uscate… Patul, mobilele au ars cu vâlvătaie mai repede decât o mână de paie… Până şi pendula, da, pendula, pe care n-am avut timp s-o iau în braţe.

— Hei, drăcia dracului – zise bărbatul, cu ochii plini de lacrimi – ce-o să ne facem?

Henriette, ca să-i liniştească, le spuse simplu, cu o voce care tremura puţin:

— Sunteţi împreună, sănătoşi şi teferi amândoi şi aveţi şi fetiţele. De ce vă mai plângeţi?

Apoi, le puse întrebări, voind să ştie ce se petrece la Bazeilles, dacă văzuseră pe soţul ei, cum arăta casa ei când au plecat dânşii de acolo. Dar, cum ei mai dârdâiau şi acum de spaimă, răspunsurile se băteau cap în cap. Nu, nu-l văzuseră pe domnul Weiss. Totuşi, una dintre fetiţe striga că ea îl văzuse bine, întins pe trotuar cu o rană mare în

mijlocul capului; şi taică-său îi trase o palmă, ca să-i închidă gura, pentru că, spunea el, minţea cu siguranţă. Iar casa era teafără când au fugit ei. Chiar îşi aduceau aminte că observaseră, când au trecut pe acolo, cum uşa şi ferestrele erau închise cu grijă, ca şi când nici ţipenie de om nu s-ar fi aflat înăuntru. De altfel, în momentul acela, bavarezii ocupau doar piaţa bisericii şi trebuiau să cucerească satul uliţă cu uliţă, casă cu casă. Numai că, pesemne, or fi ajuns departe şi satul Bazeilles ardea, fără îndoială, la ora aceea. Şi bieţii oameni continuau să vorbească despre toate aceste lucruri cu gesturi de spaimă, amintindu-şi vedenia cutremurătoare, acoperişurile care ardeau, sângele care curgea, morţii care acopereau pământul.

— Dar soţul meu? repetă Henriette.

Nu-i mai răspundeau. Suspinând, îşi ascundeau faţa în palme. Henriette rămase pradă unei îngrijorări groaznice, dârză, în picioare. Doar buzele îi tremurau, cuprinse de o uşoară înfiorare. Ce trebuia să creadă? în zadar îşi spunea că fetiţa se înşelase, pentru că nu mai putea să alunge din minte imaginea soţului ei întins în mijlocul drumului, cu capul străpuns de un glonţ. O mai îngrijora apoi şi casa aceea ferecată. De ce oare? Să nu mai fi fost Weiss în ea? Convingerea că fusese omorât îi îngheţă dintr-odată inima. Dar poate că nu ora decât rănit – şi gândul de a ajunge şi ea la Bazeilles, la faţa locului, o cuprinse iar atât de poruncitor, încât ar fi încercat din nou să-şi croiască drum, printre ostaşi, dacă în clipa aceea trâmbiţele *n*-ar fi dat semnalul de plecare.

Mulţi dintre soldaţii aceştia tineri veneau de la Toulon, de la Rochefort, sau de la Brest, instruiţi în pripă, fără să fi tras vreodată un foc de armă şi iată că încă de dimineaţă se luptau cu o vitejie şi o străşnicie de veterani căliţi. Ei, care de la Reims la Mouzon merseseră atât de anevoios, nefiind deprinşi cu marşul, se arătau în faţa duşmanului cei mai disciplinaţi, cei mai frăţeşte uniţi prin simţământul datoriei şi al abnegaţiei. Cum auziseră trâmbiţele, se întorceau iar în focul luptei, reluau atacul, deşi le era sufletul plin de mânie. De trei ori li se făgăduise, ca să-i susţină, o divizie

care nu mai venea. Se simţeau părăsiţi, sacrificaţi. Reîntoarcere asta la Bazeilles, după ce-l evacuaseră, însemna pieirea lor, a tuturor. O ştiau prea bine şi îşi dădeau viaţa fără cârtire, strângându-şi rândurile şi părăsind trunchiurile copacilor care-i ocroteau, ca să se întoarcă sub obuze şi gloanţe.

Henriette scoase un suspin de adâncă uşurare. În sfârşit, porneau, vasăzică! Se luă şi ea după ei, sperând să ajungă odată cu ei, gata s-o ia şi ea la fugă, dacă ar fi luat-o ei. Dar iată că se opriră din nou. Acum proiectilele cădeau cu nemiluita. Pentru reocuparea satului Bazeilles trebuia cucerită iar fiecare palmă de drum, trebuiau reluate uliţele, casele şi grădinile, din dreapta şi stânga. Primele rânduri deschiseseră focul. Nu mai înaintau decât prin salturi. Cele mai mici obstacole îi făceau să piardă multă vreme. Ea n-ar mai fi ajuns niciodată, dacă ar fi rămas aşa, în urma lor, în aşteptarea victoriei. Îşi luă inima în dinţi şi sări în dreapta, între două garduri vii, pe o cărare care cobora spre livezi. Henriette îşi făcu planul să ajungă la Bazeilles prin pajiştile întinse de pe malurile Meusei. De altfel nu era ceva prea desluşit în mintea ei. Deodată rămase încremenită pe malul unei mici mări neclintite care-i tăia drumul de partea aceea. Nu se gândise că lunca, inundată, fusese schimbată într-un lac de apărare. O clipă vru să se întoarcă îndărăt; apoi. cu riscul de a-şi pierde încălţămintea, îşi văzu de drum mai departe, ţinând-o pe lângă mal, prin iarba inundată, în care se afunda până la glezne. Cale de vreo sută de metri merse cum merse. După aceea se pomeni în faţa zidului unei grădini: terenul cobora, valurile apei adânci de doi metri, se izbeau de zid. Nu se putea trece. Pumnii ei mici se strânseră de necaz; trebui să-şi adune toate puterile ca să nu izbucnească în lacrimi. După prima spaimă, o luă de-a lungul împrejmuirii şi găsi o uliţă care se strecura printre casele împrăştiate ici şi colo. De data aceasta se crezu salvată, căci labirintul acela îi era cunoscut, cu toate frânturile de cărări întortocheate, al căror fuior ajungea, totuşi, în sat.

Acolo însă cădeau obuze. Henriette rămase împietrită,

albă ca varul, asurzită de o detunătură înspăimântătoare, al cărei suflu o izbise. Un proiectil explodase în faţa ei, la câţiva metri. Întoarse capul, privi cu luare-aminte înălţimile de pe malul stâng, de unde se ridica fumul bateriilor germane, înţelese şi porni iar la drum, cu ochii aţintiţi în zare, pândind obuzele, ca să se ferească de ele. Goana ei de o cutezanţă nebunească n-ar fi fost cu putinţă fără atâta sânge rece, fără calmul eroic de care era în stare inima ei de gospodină. Voia să scape teafără, să-şi poată regăsi bărbatul, să-l ia cu ea şi să trăiască iarăşi laolaltă fericiţi. Obuzele nu mai conteneau. Ea se strecura pe lângă ziduri, se trântea lângă bordură, folosea cele mai neînsemnate adăposturi.

Dar iată că-i apăru înainte un spaţiu deschis, un crâmpei de drum desfundat, acoperit de schije. Aştepta la colţul unui şopron, când zări în faţa ei, în marginea unui fel de groapă, mutra curioasă a unui copil, care se uita în jur. Era un băieţel de zece ani, desculţ, doar în cămaşă şi cu nişte pantaloni zdrenţuiţi, un fel de haimana, grozav de atras de spectacolul luptei. Ochii lui mici, negri, scânteiau. Chiuia de bucurie la fiecare detunătură.

— Oh, ce caraghioşi sunt!... Nu vă mişcaţi! Uite că mai vine una!... Bum! Cu asta s-a zis. Nu vă mişcaţi, nu vă mişcaţi!

Şi la fiecare proiectil se arunca în fundul gropii, apoi apărea, îşi ridica iar capul de piţigoi, ca să-l ascundă apoi din nou. Henriette observă atunci că obuzele veneau dinspre Liry, în timp ce bateriile de la Pont-Maugis şi de la Noyers nu mai trăgeau decât asupra Balanului. Vedea foarte clar fumul la fiecare salvă, apoi auzea aproape imediat şuierăturile proiectilelor, urmate de detunături. Trebuie să fi fost o scurtă pauză. Aburii uşori se împrăştiau agale.

— Cu siguranţă ca trag ceva la măsea! strigă puştanul. Hai iute, iute, daţi-mi mâna, s-o luăm la picior!

O apucă de mână şi o sili să-l urmeze. Şi amândoi o luară la fugă, unul lângă altul, pitindu-se, trecând astfel de spaţiul descoperit. În momentul acela, când se aruncau

după o căpiţă, văzură, întorcând capul, că iar venea un obuz, care căzu drept peste şopron, în locul pe care-l ocupaseră cu puţin mai înainte. Explozia fu înspăimântătoare şi şopronul se nărui.

În aceeaşi clipă ştrengarul începu să ţopăie, cuprins de o veselie nebună.

— Bravo, casaţie! Păi nu? Era şi timpul, oricât…

Dar, pentru a doua oară, Henriette se izbea de un obstacol de netrecut; alte ziduri de grădină şi niciun drum. Micul ei tovarăş de drum râdea mereu, spunând că zidurile se pot trece când vrea omul. El se căţără pe coama unui zid şi o ajută, apoi, să-l treacă şi ea. Dintr-o săritură se pomeniră într-o grădină de zarzavaturi, printre răzoare de fasole şi mazăre. Ziduri peste tot! Atunci, ca să poată ieşi de acolo, trebuiră să treacă prin căsuţa unui grădinar. Fluierând, cu mâinile bălăbănind, el o luase înainte şi nu părea surprins de nimic. Deschise o uşă, pătrunse într-o cameră, trecu în alta, în care se găsea, o femeie bătrână, de bună seamă singura fiinţă rămasa acolo. Părea năucită şi stătea în picioare, în faţa unei mese. Privi cele doua persoane necunoscute cum treceau aşa, prin casa ei, fără să le spună un cuvânt.

Nici ei nu intrară în vorbă cu ea. Îndată, de cealaltă parte, dădură într-o ulicioară, pe care putură să meargă scurtă vreme. Apoi se iviră alte greutăţi, care se ţinură lanţ, cale de aproape un kilometru, ziduri peste care au trebuit să sară, garduri vii, prin care au trebuit să treacă, tăind-o pe unde era mai scurt, prin uşile magaziilor, prin ferestrele locuinţelor, după capriciile drumului pe care izbuteau să şi-l croiască. Nişte câini urlau cât îi ţinea gura. Într-un loc era cât pe aci să fie doborâţi la pământ de o vacă, pornită într-o goană nebună. Totuşi*, se apropiau, probabil, căci le venea un miros de pârjol. Vălătuci mari de fum roşcat, ca nişte pânze fâlfâitoare, acopereau mereu soarele, la răstimpuri de câteva clipe.

Deodată, puştanul se opri în faţa Henriettei.

— Dar nu, zău, spuneţi, doamnă, unde vă duceţi?

— După cum vezi, mă duc la Bazeilles.

El scoase un şuierat şi izbucni într-unul dintre acele chicote ascuţite de ştrengar care a şters-o de la şcoală şi care îşi face de cap.

— La Bazeilles... A, nu, n-am ce căuta acolo... Eu mă duc în altă parte. Păi atunci, bună seara!

Se răsuci pe călcâie şi plecă tot cum venise, fără ca ea să poată şti de unde ieşise, ori unde intrase. Îl găsise într-o groapă, îl pierdu din ochi la colţul unui zid şi n-avea să-l mai vadă niciodată.

Rămasă singură, Henriette încercă un ciudat simţământ de teamă. Nu se simţea ocrotită lângă băieţaşul acela pirpiriu, dar, oricât, îi ţinea de urât cu sporovăială lui. Acum, ea, atât de curajoasă de obicei, tremura. Obuzele nu mai cădeau. Nemţii îşi încetaseră tirul asupra Bazeillesului, temându-se, fără îndoială, să nu-i omoare pe ai lor, stăpâni pe oraş. Numai că, de câteva minute, auzea cum şuierau gloanţele, auzea bâzâitul acela de bondari, despre care i se vorbise şi pe care îl recunoştea. În depărtare se auzea o hărmălaie atât de maro de urlete, încât ea nu mai distingea zgomotul împuşcăturilor, în grozăvia larmei aceleia. Cum trecu de colţul unei case, auzi lângă urechea ei o izbitura înăbuşită, o bucată de tencuială căzând, fapt care o făcu să se oprească pe loc: un glonte scrijelise faţada. Henriette rămase albă ca varul. Apoi, până să se mai întrebe dacă ar avea curajul să-şi vadă de drum, simţi în frunte o lovitură ca de ciocan şi căzu în genunchi, buimăcită. Un al doilea glonte, care ricoşase, o atinsese puţin deasupra sprâncenei stângi, lăsându-i o rană mare. După ce-şi duse mâinile la frunte, le văzu pline de sânge. Dar craniul era tare şi teafăr sub degete. Îşi spuse cu glas tare, ca să se încurajeze:

— Nu-i nimic, nu-i nimic... Hei, nu mi-e frică. Nu, nu mi-e frică!...

Şi, într-adevăr, se ridică şi din clipa aceea porni printre gloanţe fără teamă, ca o fiinţă desprinsă de ea însăşi, care nu mai judecă, o fiinţă care îşi dă viaţa. Nici nu mai căuta să se ferească, mergea drept, cu capul sus, negrăbindu-şi pasul decât din dorinţa de a ajunge o dată. Proiectilele se sfărâmau în jurul ei şi cu toate că de zeci de ori era să fie

omorâtă, părea că nu-şi da seama. Graba ei stăpânită, hărnicia ei de femeie tăcută păreau că-i vin în ajutor, o făcură să se strecoare atât de gingaşă, atât de mlădie printre primejdii, încât scăpă nevătămată. Ajunse, în sfârşit, la Bazeilles. O tăie prin mijlocul unui câmp de lucerna, ca să ajungă iar la drum, în strada principală, care străbătea satul. Cum ajunse în stradă, recunoscu în dreapta, la vreo două sute de paşi, casa lor care ardea, fără ca în lumina soarelui să i se poată vedea flăcările. Acoperişul era aproape pe jumătate prăbuşit iar ferestrele zvârleau afară vârtejuri de fum negru. Atunci porni în fuga mare, alergând să-şi piardă răsuflarea.

De la orele opt Weiss rămăsese închis acolo, despărţit de trupele care se retrăgeau. Nu se mai putea întoarce la Sedan, căci bavarezii, năvălind prin parcul Montivilliers, tăiaseră linia de retragere. Era singur, cu puşca şi cartuşele ce-i mai rămăseseră, când zări în faţa porţii vreo zece soldaţi, rămaşi, ca şi el, în urma, izolaţi de camarazii lor, căutând din ochi un adăpost, ca să-şi vândă, măcar, pielea cât mai scump. Coborî repede, ca să le deschidă şi astfel casa avu din clipa aceea o garnizoană, un căpitan, un caporal, opt oameni, toţi ca ieşiţi din minţi înverşunaţi, hotărâţi să nu se predea.

— Ia te uită, şi tu eşti, Laurent? strigă Weiss, surprins, văzând printre ei un băietan înalt şi slab, care avea în mâna o puşcă luată de lângă vreun ostaş ucis.

Laurent, îmbrăcat cu nişte pantaloni şi cu o vestă de pânză albastră, era un muncitor de la o grădină din apropiere, în vârsta de vreo treizeci de ani. Îşi pierduse de curând mama şi soţia, răpuse amândouă de friguri.

— De ce n-aş fi şi eu? răspunse el. N-am mai rămas decât cu ciolanele astea, pe care aş putea să le dau... Şi apoi, ştiţi, îmi place grozav, poate unde nu trag prost. Cred c-o să aibă haz să dau de-a berbeleacul, cu fiecare glonţ, câte unul dintre ticăloşii ăştia!

Între timp căpitanul şi caporalul cercetară casa. La parter nu era nimic de făcut. Se mulţumiră doar să împingă mobilele la uşă şi la ferestre, ca să le baricadeze cât mai

bine cu putinţă. Apoi organizară apărarea în cele trei încăperi mici de la primul etaj şi în pod, aprobând, de altfel, pregătirile făcute mai dinainte de Weiss care căptuşise jaluzelele cu saltele, având grijă să lase doar din loc în loc ferestruici de tragere, printre şipci. Pe când căpitanul încerca să se aplece în afară, ca să examineze împrejurimile, auzi văicărelile unui copil care plângea.

— Ce să fie? întrebă el.

Weiss îl văzu atunci iarăşi, în vopsitoria vecină, pe micuţul August, bolnav, cu faţa îmbujorată de febră, în cearşafurile albe, cerând apă şi chemându-şi mama, care nu-i mai putea răspunde, căci zăcea pe caldarâm cu capul sfărâmat. Văzând scena aceasta, Weiss schiţă un gest plin de durere şi răspunse:

— E un biet copilaş a cărui mamă a fost ucisă de un obuz şi care plânge, acolo, alături.

— Trăsni-i-ar Dumnezeu să-i trăsnească! bombăni Laurent. Lasă c-o să-i facem noi să plătească scump toate astea!

În faţada casei nu ajungeau decât gloanţe rătăcite. Weiss şi căpitanul, însoţiţi de grădinar şi de doi ostaşi se urcaseră în pod, de unde puteau să supravegheze mai bine drumul. Îl vedeau pieziş până la piaţa bisericii. Piaţa era acum în mâna bavarezilor, dar aceştia nu înaintau totuşi decât cu mare greutate şi cu o chibzuinţă excesivă. La colţul unei uliţe o mână de infanterişti îi mai ţinură în loc aproape un sfert de oră, cu un foc atât de viu, încât creşteau mormanele de cadavre în faţa lor. Apoi, ca să treacă mai departe, trebuiră să pună stăpânire pe o casă din colţul celălalt. Din când în când, prin fum, se zărea o femeie cu puşca în mână, trăgând de la una dintre ferestre. Era casa unui brutar, în care rămăseseră nişte soldaţi, amestecaţi cu locatarii. După cucerirea casei, se auziră ţipete. O învălmăşeală groaznică se rostogoli, vârtej, până la zidul din faţă, ca un talaz din care se zări fusta unei femei, o haină bărbătească şi o chică alba, vâlvoi. Apoi răsună focul plutonului de execuţie şi sângele ţâşni pe zid până la streaşină. Nemţii erau neînduplecaţi: orice persoană găsită

cu arma în mână şi nefăcând parte din armatele beligerante, era împuşcată pe loc, fiind socotită că a ieşit de sub ocrotirea dreptului ginţilor. În faţa furioasei rezistenţe a satului, mânia lor creştea şi pierderile îngrozitoare pe care le sufereau de aproape cinci ore îi împingeau la represalii sălbatice. Apa din şanţuri curgea înroşită de sânge. Morţii astupau drumul. La unele răspântii erau adevărate mormane de carne, din care se ridicau horcăielile muribunzilor. În fiecare casă pe care puneau stăpânire, după lupte înverşunate, îi văzură aruncând paie aprinse. Unii alergau cu torţe aprinse, alţii ungeau zidurile cu gaz. În curând, uliţe întregi fură cuprinse de flăcări şi Bazeillesul începu să ardă.

În timpul acesta, în mijlocul satului nu mai rămăsese decât casa lui Weiss cu jaluzelele lăsate, care îşi păstra înfăţişarea ei ameninţătoare de cetăţuie, hotărâtă să nu se predea.

— Atenţie, uite-i! strigă căpitanul.

O salvă pornită din pod şi de la primul etaj culcă la pământ trei dintre bavarezii care înaintau lipiţi de ziduri. Ceilalţi se retraseră, rămânând la pândă în toate colţurile drumului. Şi asediul casei începu. Faţada fu biciuită de o ploaie de gloanţe atât de cumplită, încât ai fi zis că s-a dezlănţuit un adevărat uragan de grindină. Timp de aproape zece minute nu mai conteniră împuşcăturile, care ciuruiră tencuiala, fără să facă însă pagube mari. Dar unul dintre oameni, pe care căpitanul îl luase cu el în pod, săvârşi imprudenţa să se arate la o ferestruică şi fu omorât pe loc, cu un glonţ drept în frunte.

— Măi, fir-ar să fie, unul mai puţin! spuse căpitanul necăjit. Băgaţi-vă minţile în cap, că doar nu suntem atâţia, ca să murim aşa, de florile mărului!

Luase şi el o puşcă şi trăgea, adăpostit după un oblon. Dar mai ales Laurent, grădinarul, îi stârnea admiraţia, în genunchi, cu ţeava puştii sprijinită în deschizătura îngustă a unei ferestruici de tragere, ca un pândar, nu trăgea niciun cartuş decât când era sigur şi chiar anunţa dinainte rezultatul.

— Ăsta e pentru ofiţerul ăla de colo, îmbrăcat în albastru, drept în inimă… Ăstălalt, ceva mai departe, pentru vlăjganul ăla slăbănog, drept între ochi… Asta e pentru dolofanul ăla cu barbă roşcată, care mă sâcâie, drept în burtă…

Şi de fiecare dată omul cădea, trăsnit, lovit în locul pe care Laurent îl anunţase, iar el continua liniştit, fără grabă, având de lucru, spunea el, căci i-ar fi trebuit timp ca să-i omoare aşa pe toţi, unul câte unul.

— Ah, de-aş vedea şi eu să trag, repeta cu mânie Weiss.

Tocmai îşi spărsese ochelarii şi era disperat. Îi mai rămânea lorneta, dar nu mai izbutea s-o ţină bine la ochi, din pricina sudorii care îi îmbrobona faţa; şi adesea trăgea la voia întâmplării, înfierbântat, cu mâinile tremurătoare. O tulburare din ce în ce mai puternică îl smulgea din calmul lui obişnuit.

— Nu va grăbiţi, că graba nu e bună la nimic, spunea Laurent. Uite aşa, ochiţi-l cu grijă, pe ăla fără cască, din colţul băcăniei… Da, e foarte bine, i-aţi zdrobit laba. Uite-l cum se bălăceşte în sânge.

Weiss, puţin cam palid, privea. El spuse în şoaptă:

— Ia-i dumneata piuitul.

— Să stric un glonţ pe el? O, nici nu-mi trece prin cap. Mai bine să curăţ altul cu el.

Asediatorii observaseră, pesemne, tirul acesta de temut, care pornea de la ferestrele podului. Niciunul nu putea să facă un pas înainte fără să fie doborât la pământ. De aceea nemţii aduseră în luptă trupe noi cu ordinul să ciuruiască acoperişul cu gloanţe. Din momentul acela nu se mai putea rezista în pod: ţiglele erau străpunse cu uşurinţă ca nişte foi subţiri de hârtie şi proiectilele pătrundeau din toate părţile, zbârnâind ca nişte albine. În fiecare clipă, cei de acolo riscau să fie omorâţi.

— Să coborâm, spuse căpitanul. Mai putem încă rezista la primul etaj.

Dar, pe când se îndrepta către scară, un glonte îl nimeri în pântece şi îl dădu peste cap.

— Prea târziu, fir-ar să fie de necaz!

Weiss şi Laurent, ajutaţi de soldatul care mai rămăsese, se încăpăţânară să-l ducă jos, cu toate că el le striga să nu-şi piardă timpul ocupându-se de el: el îşi încheiase socotelile şi putea să moară tot atât de bine sus ca şi jos. Cu toate acestea, când se văzu într-o cameră de la etajul întâi, întins pe un pat, ţinu să conducă mai departe apărarea.

— Trageţi în grămadă, fără altă grijă. Atâta vreme cât focul nostru nu va slăbi, ei sunt prea chibzuiţi ca să-şi rişte pielea.

Într-adevăr, asediul căsuţei continua, prelungindu-se mereu. De zeci de ori păruse că va fi spulberată de furtuna de gloanţe cu care era bătută, dar sub rafale, în mijlocul fumului, se arăta iar în picioare, ciuruită, sfârtecată, împroşcând totuşi gloanţe prin toate spărturile. Asediatorii, scoşi din fire de faptul că erau ţinuţi în loc atâta vreme şi că pierdeau atâţia oameni, în faţa unei cocioabe ca asta, urlau şi trăgeau de la distanţa, necutezând să dea buzna ca să spargă uşile şi ferestrele de la parter.

— Atenţie! strigă caporalul, cade o jaluzea!

Violenta gloanţelor smulsese din ţâţâni canatul jaluzelelor. Dar Weiss se repezi şi împinse un dulap în dreptul ferestrei. Şi Laurent, pitit după el, putu să-şi continue tragerea. Unul dintre soldaţi zăcea la picioarele sale, cu fălcile sfărâmate şi pierzând mult sânge. Un altul primi un glonţ în gât şi se rostogoli lângă zid, unde horcăia fără încetare, cu tot corpul cuprins de un tremur convulsiv. Nu mai erau decât opt, nemaipunând la socoteală pe căpitan, care, ghemuit în fundul patului, prea slăbit ca să mai poată vorbi, tot mai dădea ordine, prin gesturi. Ca şi podul, cele trei camere de la primul etaj începeau să nu mai poată fi folosite, deoarece saltelele sfârtecate nu mai opreau proiectilele: molozul sărea din pereţi şi din tavan, împroşcat de gloanţe, mobilele se distrugeau, pereţii dulapului se despicau de parcă ar fi fost loviţi cu securea. Dar, mai rău decât orice, muniţiile erau pe isprăvite.

— Ce păcat, mormăi Laurent, că straşnic mai merge!

Lui Weiss îi veni deodată o idee.

— Aşteptaţi!

Tocmai îşi adusese aminte de soldatul acela mort, acolo, sus, în pod. Se urcă şi-l scotoci, ca să-i ia cartuşele pe care le mai avea. O parte întreagă a acoperişului se prăbuşise şi Weiss văzu cerul albastru, o fâşie de lumină plină de voioşie, care îl minună. Ca să nu fie omorât, se târî în genunchi. Apoi, după ce luă cartuşele, vreo treizeci câte mai erau, se grăbi şi cobori în fugă.

Dar jos, pe când împărţea cu grădinarul noua provizie, un soldat scoase un strigăt şi căzu cu faţa în jos. Nu mai erau decât şapte şi în curând nu mai fură decât şase, caporalul fiind şi el lovit în ochiul stâng de un glonte, care îi zbură creierii.

Din acest moment Weiss nu mai ştiu de nimic. El şi ceilalţi cinci continuau să tragă ca nişte nebuni, terminând cartuşele, fără să le treacă prin minte că ar putea să se predea. În cele trei încăperi pardoseala era acoperită de sfărâmăturile mobilelor. Morţii astupau uşile, un rănit, căzut într-un colţ, se văicărea necontenit, îngrozitor. Peste tot sângele se lipea de tălpi. O şuviţă roşie se scursese şi se prelingea pe trepte. Aerul nu mai putea fi respirat, era un aer greu cu miros de praf de puşcă, amestecat cu fum şi praf înţepător, greţos în bezna aceea aproape deplina, brăzdată de flăcările împuşcăturilor.

— Hei drăcie, strigă Weiss, uite că aduc un tun!

Era adevărat. Desperaţi că nu puteau să le vină de hac turbaţilor ăstora, o mână de oameni care îi ţineau în loc, bavarezii se pregăteau să pună în bătaie un tun în colţul pieţii bisericii. Poate că, în sfârşit, vor reuşi să treacă mai departe, după ce vor fi dărâmat casa la pământ cu tunul. Şi cinstea asta care li se făcea, ternul ăsta îndreptat asupra lor, îi înveseli grozav pe asediaţi, care rânjeau, plini de dispreţ. Ah, nemernicii, laşii, să puie tunul! Tot în genunchi şi acum, Laurent îi ochea cu grijă pe artilerişti, omorându-l de fiecare dată pe cel ţintit, aşa încât tunul nu putea să între în funcţie şi mai trecură cinci sau şase minute până la prima ghiulea. De altfel, proiectilul ţintit prea sus, smulse doar o bucata din acoperiş.

Dar sfârşitul se apropia. În zadar mai scotociră morţii, că nu mai găsiră niciun cartuş. Istoviţi, năuci, cei şase supravieţuitori bâjbâiau în jur, căutând ce ar mai fi putut să arunce pe ferestre ca să-l zdrobească pe duşman. Unul dintre ei care ieşi la iveală, strigând ceva, ameninţând cu pumnii, fu ciuruit de o ploaie de gloanţe. Şi nu mai rămaseră decât cinci. Ce era de făcut? Să coboare, să încerce să fugă prin grădină şi prin livezi? în acest moment o zarvă puternică izbucni jos şi un puhoi furios năvăli pe scară: erau bavarezii oare reuşiseră, în sfârşit, să-i înconjoare şi care, spărgând uşa din spate, dădeau buzna în casă. O încăierare îngrozitoare începu în micile încăperi, printre trupuri şi mobile făcute ţăndări. Unui soldat îi străpunseră pieptul cu baioneta, ceilalţi doi fură luaţi prizonieri, – în timp ce căpitanul, care îşi dăduse sufletul, rămăsese cu gura deschisa şi cu braţul încă ridicat ca şi cum ar fi vrut să dea un ordin.

În acest timp un ofiţer, blond şi butucănos, înarmat cu un revolver, şi ai cănii ochi injectaţi de sânge păreau că ies din orbite, zărind pe Weiss şi Laurent, unul îmbrăcat cu paltonul şi celălalt cu o bluză de pânză albastră, îi întrebă cu brutalitate în franţuzeşte:

— Cine sunteţi voi? Ce căutaţi voi, civilii, aici?

După aceea, văzându-i negri de praf de puşcă, înţelese şi căşună pe ei cu înjurături în nemţeşte, bâlbâindu-se de înfuriat ce era. Îşi şi ridicase pistolul, ca să le zboare creierul, când soldaţii de sub comanda lui se năpustiră, înşfăcară pe Weiss şi pe Laurent şi îi îmbrânciră pe scară. Cei doi bărbaţi erau duşi, târâţi, în mijlocul acestui puhoi de oameni, care îi azvârli în drum. Se duseră de-a dura până la zidul din faţă, într-o larmă atât de cumplită, încât glasurile comandanţilor nu se mai auzeau. Atunci, în răstimpul a două sau trei minute, în vreme ce ofiţerul acela butucănos şi blond încerca să-i tragă la o parte, ca să-i poată executa, ei reuşiră să se ridice în picioare şi să vadă în jur.

Alte case luau foc. Satul Bazeilles nu avea să mai fie decât un rug de vâlvătăi. Prin ferestrele înalte ale bisericii începeau să iasă fuioare de flăcări. Nişte soldaţi care

izgoneau din casa ei o doamnă bătrână, o siliseră să le dea chibriturile, ca să-i pună foc la pat şi la perdele. Focurile se întindeau de la o casă la alta cu ajutorul şomoioagelor de paie aprinse şi al valurilor de petrol aruncate peste tot. Şi nu mai era decât un război de sălbatici înfuriaţi de durata luptei, care îşi răzbunau morţii, mormanele lor de morţi, peste care călcau. Cete întregi urlau prin fum şi scântei, în înspăimântătorul vacarm, alcătuit din atâtea zgomote, din văicărelile muribunzilor, din împuşcături şi din prăbuşiri. Abia se mai vedea om cu om. Nori mari de pulbere fumurie se ridicau în slăvi, întunecând lumina soarelui, răspândind în jur o duhoare de funingine şi de sânge, încărcaţi parcă de grozăviile măcelului. Uciderile şi distrugerile continuau în toate ungherele: fusese slobozită fiara, mânia oarbă, nebunia furioasă a omului gata să-şi sfâşie semenii.

Şi Weiss îşi zări, în sfârşit, drept în faţa lui, casa care ardea. Nişte soldaţi alergaseră cu torţe aprinse, iar alţii aţâţau flăcările aruncând în ele sfărâmături de mobilă. Parterul fu repede cuprins de flăcări, fumul ieşea prin toate spărturile faţadei şi ale acoperişului. Vopsitoria vecină luase şi ea foc şi, lucru îngrozitor, se mai auzea încă glasul micului August, culcat în pat, aiurând de febră, chemându-şi mama, în timp ce fustele nenorocitei, întinsă pe prag cu capul zdrobit, luau şi ele foc.

— Mămico, mi-e sete!… Mămico, dă-mi apă!…

Flăcările vuiră, glasul se stinse. Nu se mai desluşeau decât uralele asurzitoare ale învingătorilor.

Dar, mai presus de zgomote şi de vociferări, răsuna un strigăt cutremurător. Era strigătul Henriettei, care ajunsese şi îşi văzuse soţul pus la zid, în faţa plutonului care îşi încărca armele.

Ea se aruncă de gâtul lui Weiss.

— Dumnezeule, ce s-a întâmplat? N-au să te omoare!

Weiss o privea, năuc. Ea, soţia lui, dorită atât amar de vreme şi adorată cu o dragoste păgână! Şi un fior îl trezi din buimăceală, desperat. Ce făcuse oare? De ce rămăsese acolo, să tragă cu puşca, în loc să se întoarcă lângă ea, aşa cum îi jurase? Ca într-o străfulgerare, îşi vedea fericirea

spulberată pentru totdeauna, despărţirea brutală. Apoi, atenţia îi fu atrasă de sângele de pe fruntea Henriettei şi, fără să-şi dea seama, îngăimă:

— Eşti rănită? Ce nebunie să vii aici...

Dar ea îl întrerupse, cu un gest violent.

— Oh, eu n-am nimic, doar o zgârietură... Dar tu? Ce e cu tine? De ce te păzesc? Nu vreau să te omoare!

Ofiţerul se frământa în mijlocul drumului ticsit, ca să facă puţin loc plutonului de execuţie. Când o zări pe femeia aceea de gâtul unuia dintre prizonieri, spuse cu asprime, în franţuzeşte:

— Lăsaţi prostiile astea! De unde ai mai ieşit dumneata? Şi ce vrei?

— Îl vreau ne bărbatul meu!

— Omul ăsta e soţul dumitale? A fost condamnat şi pedeapsa trebuie executată.

— Lăsaţi-mi bărbatul în pace!

— Ştii ceva, fii femeie cu judecată!... Dă-te la o parte, că n-avem poftă să-ţi facem vreun rău.

— Lăsaţi-mi bărbatul în pace!

Renunţând s-o mai convingă, ofiţerul tocmai voia să dea ordin cuiva s-o smulgă din braţele prizonierului, când Laurent, care stătuse tăcut şi nepăsător până atunci, îşi îngădui să se amestece şi el:

— Uite ce e, domnule căpitan, eu ţi-am curăţat atâţia oameni şi e firesc să mă împuşti. Cu atât mai mult cu cât eu n-am pe nimeni, nici mamă, nici soţie, nici copil... Pe câtă vreme dânsul e om însurat... Nu, zău, daţi-i drumul şi rămâne să vă răfuiţi cu mine...

Ieşindu-şi din sărite, căpitanul urlă:

— Ia mai slăbiţi-mă cu basmele astea! Ce, vă bateţi joc de mine? Să vie un voluntar care să ia pe femeia asta!

Trebui să repete ordinul în nemţeşte. Se apropie un soldat, un bavarez butucănos, cu un cap cât o baniţă, pierdut sub hăţişurile bărbii şi ale unei chici cu păr roşcat, de sub care nu desluşeai decât un năsoi pătrat şi nişte ochi mari, albaştri. Era mânjit de sânge şi înspăimântător la înfăţişare, aidoma unui urs de peşteră, o fiară din acelea

păroase, înroşită de sus până jos cu sângele prăzii căreia i-a zdrobit oasele cu puţin mai înainte.

Henriette repetă, cu un strigăt sfâşietor:

— Lăsaţi-mi bărbatul sau omorâţi-mă şi pe mine cu el!

Dar ofiţerul se bătea cu pumnii în piept, spunând ca el nu era un călău, că dacă or fi fost unii care îi omorau pe cei nevinovaţi, apoi el nu se număra printre ei. Ea nu fusese condamnată şi dânsul şi-ar fi tăiat mâna mai degrabă decât să se atingă, de un fir de păr din capul ei.

Cum bavarezul se apropia, Henriette se încleşta de trupul lui Weiss, cu toate mădularele ei, deznădăjduită.

— Oh, dragul meu, te rog din suflet, nu mă alunga, lasă-mă să mor şi eu cu tine…

Weiss plângea cu lacrimi mari şi, fără să răspundă, se străduia să desprindă de pe umerii şi de pe trupul său degetele crispate ale nefericitei sale soţii.

— Vasăzică nu mă mai iubeşti, de vreme ce vrei să mori fără mine… Lasă-mă şi pe mine lângă tine, că până la urmă îşi vor ieşi din sărite şi ne vor omorî împreună.

El îi descleştase una din mâinile-i mici, o ţinea strâns pe gură şi o săruta, în timp ce se silea s-o desprindă şi pe cealaltă.

— Nu, nu, lasă-mă cu tine… Vreau să mor şi eu…

În sfârşit, cu mare greutate, îi apucase amândouă mâinile în mâinile lui. Mut până atunci, ferindu-se să scoată o vorbă, Weiss îi spuse doar atât:

— Adio, draga mea soţie.

Şi chiar el îi făcu vânt în braţele bavarezului, care porni cu ea. Henriette se zbătea., striga, în timp ce ostaşul, ca s-o liniştească, de bună seamă, o copleşea cu un puhoi de cuvinte răstite. Cu o smucitură, ea îşi desprinse capul din încleştarea lui şi văzu totul.

N-a durat nici trei secunde. Weiss, căruia îi alunecase boneta în timpul despărţirii, şi-o pusese iar repede pe nas, ca şi când ar fi vrut să primească moartea în faţă. Se trase îndărăt până se lipi cu spatele de zid şi îşi încrucişă braţele pe piept. În haina lui zdrenţuită, băiatul ăsta voinic şi liniştit avea un chip plin de înflăcărare, de o frumuseţe pe care o

dă curajul.

Alături, Laurent se mulţumise să-şi vâre mâinile în buzunare. El părea indignat de scena aceea crudă, de mârşăvia sălbaticilor care omorau bărbaţii sub ochii soţiilor lor. El se îndreptă, îi privi drept în faţă şi le strigă cu un glas plin de dispreţ, de parcă i-ar fi scuipat:

— Porci neruşinaţi ce sunteţi!

Dar ofiţerul ridică sabia, şi cei doi bărbaţi căzură grămadă, grădinarul cu faţa în jos şi celălalt, contabilul, într-o rână, de-a lungul zidului. Înainte de a-şi da duhul, Weiss se mai zvârcoli o ultimă dată, pleoapele îi clipiră şi gura i se schimonosi. Ofiţerul, care se apropie, îl împinse cu piciorul, ţinând să se asigure că murise într-adevăr.

Henriette văzuse totul, văzuse pâlpâirea din urmă a ochilor lui, care o căutau şi tresărirea cumplită a agoniei, văzuse cizma aceea mare care-i împinsese trupul. Nici nu ţipă măcar, dar muşcă, în tăcere, furioasă, ce putu, o mână pe care dinţii ei o găsiră la îndemână. Bavarezul scoase un vaiet de durere groaznică. O trânti la pământ, gata s-o omoare. Feţele lor se atinseră. Niciodată n-avea să mai uite Henriette barba şi părul acela roşu, năclăite de sânge, ochii aceia albaştri, holbaţi şi încruntaţi de furie.

Mai târziu, Henriette nu şi-a mai putut aduce aminte clar ce se întâmplase după aceea. Nu mai avusese decât o singură dorinţă: să se întoarcă lângă trupul soţului ei, să-l ia şi să stea de veghe lângă el. Dar, ca într-un coşmar, tot felul de piedici i se iviseră în cale, oprind-o la fiecare pas. Din nou izbucnise o rafală vie de împuşcături şi în rândurile trupelor germane care ocupau satul Bazeilles se produsese o mare mişcare: sosiseră, în sfârşit, trupele infanteriei de marină şi lupta reîncepu atât de crâncen, încât tânăra femeie fu zvârlită spre stânga, într-o uliţă, în mijlocul unei mulţimi înnebunite de oameni.

De altfel, în privinţa rezultatului luptei nu mai rămânea nicio îndoială: era prea târziu ca să se recucerească poziţiile părăsite. Timp de încă o jumătate de oră infanteria se luptă cu înverşunare, jertfindu-se într-o pornire plină de măreţie. Dar duşmanii primeau necontenit întărituri, se

revărsau de peste tot, din livezi, de pe drumuri, din parcul Montivilliers. De acum înainte nimic nu i-ar mai fi clintit din satul acesta, atât de scump dobândit, unde mai multe mii dintre ai lor zăceau în sânge, mistuiţi de flăcări. Acum distrugerea îşi desăvârşea opera, nu mai rămăsese aici decât un morman de mădulare omeneşti ciopârţite şi de ruine fumegânde şi satul Bazeilles, sugrumat, nimicit, se prefăcea în cenuşă.

Henriette mai zări o dată, de departe, căsuţa lor, ale cărei grinzi se prăbuşeau în mijlocul unui vârtej de flăcări. Necontenit, vedea mereu, în faţă, de-a lungul zidului, trupul soţului ei. Dar se pomeni smulsă ca de un nou talaz. Trâmbiţele sunau retragerea şi ea fu dusă, fără să ştie cum, de puhoiul trupelor care dădeau înapoi. Din momentul acela nu mai avea să fie decât un obiect, o epavă rătăcitoare, târâta în ropotul cumplit al gloatei revărsate pe făgaşul drumului. Nu mai ştiu nimic. Se trezi în cele din urmă la Balan, la nişte oameni pe care nu-i cunoştea plângând eu sughiţuri, într-o bucătărie, cu capul căzut pe o masă.

V

Pe podişul Algeriei, compania Beaudoin se afla, pe la orele zece, tot culcată printre verze, pe câmpul de unde nu se clintise toată dimineaţa. Focurile încrucişate ale bateriilor de la Hattoy şi din peninsula Iges, care se înteţeau tot mai mult, le mai omorâseră doi oameni. Şi nu venea niciun ordin de înaintare. Nu cumva aveau să-şi petreacă toată ziulica aici, lăsându-se seceraţi, fără să lupte?

Nu aveau nici măcar mângâierea de a trage cu puştile. Căpitanul Beaudoin izbutise să oprească focul înverşunat şi inutil împotriva dumbrăvii din faţă, unde, după cât se vedea, nu mai rămăsese picior de prusac. Soarele devenise chinuitor, de parcă ardeau într-un cuptor, cum şedeau aşa, culcaţi la pământ, sub cerul în flăcări.

Jean se uită înapoi şi fu îngrijorat când văzu că Maurice îşi lăsase capul în jos, cu obrazul lipit de pământ şi cu ochii închişi. Faţa-i nemişcată era foarte palidă.

— Ei, ce-i cu tine?

Dar Maurice adormise pur şi simplu. Aşteptarea şi oboseala îl doborâseră, cu toate că moartea se năpustea din toate părţile. Se trezi deodată, îşi deschise ochii mari şi liniştiţi, care se întunecaseră repede, cuprinşi de spaima luptei. Îi era peste putinţă să-şi dea seama cât timp dormise aşa. I se părea că a ieşit dintr-un hău neţărmurit, foarte plăcut.

— Asta-i bună, şopti el, am dormit!... Ei, dar mi-a prins bine!

Într-adevăr, nu mai simţea încleştarea aceea dureroasă în tâmple şi în coaste, gheara aceea a spaimei sub care

trosnesc casele. Râse de Lapoulle, care, de la plecarea lui Chouteau şi a lui Loubet, era îngrijat de soarta lor şi îşi făcea planul cum să plece după ei, să-i caute. Grozavă idee să te aşezi după un pom* şi să tragi un fum din lulea. Pache susţinea că-i opriseră la ambulanţă, unde duceau lipsă de brancardieri. Afurisită meserie şi asta, să strângi răniţii sub ploaia de gloanţe! Apoi, chinuit de superstiţiile cu care venise din satul lui, ; nai spuse că nu e bine să te atingi de morţi, fiindcă mori şi tu.

— Mai taci dracului, mă, strigă locotenentul Rochas. Unde vezi tu că murim?

Colonelul de Vineuil, călare pe calul lui voinic, întoarse capul. Schiţă un zâmbet, singurul lui zâmbet din dimineaţa aceea. Apoi rămase iar neclintit, aşteptând ordinele, fără să se sinchisească de obuze.

Maurice, care se uita acum după brancardieri, le urmărea mersul prin toate cutele terenului. Pesemne că la capătul drumului dintre cele două maluri, după dâmb, era vreo ambulanţă mobilă de prim-ajutor, al cărei personal începuse să exploreze tăpşanul. Se ridică în grabă un cort, în timp ce se desfăcea din căruţă materialul necesar, cele câteva instrumente, aparatele şi bandajele pentru pansamentele urgente, făcute înainte de trimiterea răniţilor spre Sedan, pe măsură ce puteau să facă rost de căruţe de transport, care în curând n-aveau să se mai găsească nicăieri. Acolo erau doar nişte felceri. Dar mai ales brancardierii dădeau dovadă de un eroism dârz şi tăcut. Îi vedeai, îmbrăcaţi în gri, cu crucea roşie la şapcă şi pe braţ, hazardându-se încet, liniştit, pe sub proiectile, până la locul unde zăceau răniţii. Se târau în genunchi, încercau să folosească şanţurile, tufişurile, orice cută a terenului, fără să facă pe grozavii riscându-şi viaţa de pomană. Apoi, îndată ce dădeau de răniţi, începea greul muncii, căci mulţi erau leşinaţi şi trebuia să-i deosebească pe cei răniţi de cei morţi. Unii rămăseseră cu faţa în jos, cu gura într-un lac de sânge, gata să se înăbuşe; alţii aveau gura plină de noroi, ca şi când muşcaseră pământul; alţii zăceau zvârliţi claie peste grămadă în mormane, cu braţele şi picioarele

zgârcite, cu pieptul pe jumătate strivit. Brancardierii îi desfăceau cu grijă, îi luau pe cei care mai respirau, le întindeau mădularele, le ridicau capul, ştergându-l cât puteau mai bine. Fiecare dintre ei avea un bidon cu apă proaspătă, pe care o folosea cu mare zgârcenie. Şi deseori puteai să-i vezi stând aşa, în genunchi, timp îndelungat, silindu-se să readucă la viaţă pe vreun rănit, aşteptându-l să deschidă ochii.

La vreo cincizeci de metri spre stânga Maurice observă pe unul care căuta să afle rana unui soldat mărunţel, căruia i se prelingea dintr-o mânecă, picătură cu picătură, o şuviţă de sânge. Era vorba de o hemoragie, pe care omul cu crucea roşie o descoperi până la urmă şi o opri, strângând artera. În cazurile urgente dădeau chiar dânşii primele ajutoare, cruţând mişcările primejdioase, când era vorba de fracturi, legând şi imobilizând membrele răniţilor în aşa chip încât să-i poată transporta fără primejdie. Şi, în sfârşit, transportul rămânea lucrul cel mai greu: îi sprijineau pe cei care mai puteau să se ţină pe picioare, pe alţii îi purtau în braţe, ca pe copiii mici, sau îi cărau în spate cu mâinile prinse în jurul gâtului, sau, alteori, se apucau de mâini câte doi, trei, patru, după caz, şi făceau un fel de targă pe care îi duceau culcaţi, după ce-i apucau de picioare şi de umeri. În afară de brancardele reglementare, mai născoceau tot soiul de lucruri ingenioase, ca brancardele improvizate din puşti, legate cu curelele raniţelor. Şi, de peste tot, pe întinsul câmpiei deschise, sfârtecate de obuze, îi vedeai, singuri sau în grup, strecurându-se cu poverile lor, plecând capul, pipăind pământul cu piciorul, cu un eroism chibzuit, vrednic de admiraţie.

Maurice, urmărind în dreapta pe unul, un băiat slab şi plăpând, care, asemenea unei furnici harnice încărcate cu un bob de grâu prea mare, ducea un sergent greu, cu picioarele sfărâmate, atârnat de gâtul lui, îi văzu pe amândoi răsturnându-se şi dispărând sub explozia unui obuz. După ce fumul se risipi, Maurice îl văzu pe sergent pe spate, fără rană nouă, în timp ce brancardierul zăcea la pământ cu pântecele sfârtecat. Sosi altul, o altă furnică

harnică, şi, după ce-l întoarse şi-l cerceta eu atenţie pe camaradul mort, îl luă pe rănit în spate şi porni cu el mai departe.

Atunci Maurice râse de Lapoulle.

— Ei, ce zici? Dacă îţi place mai mult meseria asta, du-te şi dă-le o mână de ajutor!

De câteva clipe bateriile de la Saint-Menges trăgeau de mama focului: grindina de proiectile se înteţea din ce în ce. Căpitanul Beaudoin, care se plimba necontenit 13rin faţa companiei sale, nervos, se apropie în cele din urmă de colonel. Ţi-era mai mare mila să vezi cum se prăpădeşte moralul oamenilor, atâtea ceasuri, fără niciun rost.

— N-am primit niciun ordin, repetă, cu stoicism, colonelul.

Îl văzură iarăşi pe generalul Douay trecând în galop, urmat de statul său major. Se întâlnise tocmai cu generalul de Wimpffen, care venise în grabă să-l roage să reziste, dârz, pe poziţie, lucru pe care el socotise că-l poate făgădui, dar numai cu condiţia formală ca înălţimea de la Illy, din dreapta, să fie apărată. În cazul când se pierdea poziţia de la Illy, el nu mai răspundea de nimic şi retragerea nu mai putea fi amânată. Generalul de Wimpffen declarase că trupele corpului 1 urmau să ocupe înălţimea şi, într-adevăr, îndată se şi văzu un regiment de algerieni stabilindu-se pe poziţie. Şi astfel, generalul Douay, liniştit, primi să trimită divizia Dumont în ajutorul corpului 12, foarte ameninţat. Dar, după un sfert de oră, după ce constatase acţiunea puternică a aripii sale stângi, ţipă în gura mare când, ridicându-şi privirile, văzu că înălţimea fusese părăsită: nu mai era nici picior de algerian. Platoul fusese părăsit. De altfel, din cauza focului infernal al bateriilor de la Fleigneux, nu mai putea fi apărat. Desperat, prevăzând dezastrul, se îndreptă în grabă spre dreapta, dar nimeri în vălmăşagul diviziei Dumont, pusă pe fugă, care se retrăgea în dezordine, înnebunită, amestecată cu ce mai rămăsese din corpul 1. Acesta din urmă, după mişcarea de retragere, nu mai putuse să-şi recucerească poziţiile de dimineaţă şi lăsase satul Daigny în mâinile corpului XII

saxon şi Givonne în acelea ale gărzii prusiene, fiind silit să se îndrepte spre nord, prin pădurea Garennei, bombardată necontenit de tunurile bateriilor pe care duşmanul le instalase pe toate culmile, de la un capăt la altul al văii. Cercul îngrozitor de fier şi flăcări se strângea tot mai mult, o parte a gărzii îşi continua drumul spre Illy, de la est la vest, ocolind înălţimile. În acest timp, de la vest spre est, în spatele corpului al XI-lea, stăpân pe Saint-Menges, corpul al V-lea mărşăluia necontenit, trecând dincolo de Fleigneux, şi îşi ducea tunurile tot mai înainte, cu o îndrăzneală neruşinată. Erau atât de convinşi de nepriceperea şi de slăbiciunea trupelor franceze, încât nici nu mai aşteptau măcar infanteria care sări susţină. Era pe la amiază. Zarea întreagă se aprindea, tunând, de focurile încrucişate îndreptate asupra corpurilor 7 şi 1.

Văzând că artileria duşmană pregătea, astfel, atacul decisiv asupra înălţimii, generalul Douay se hotărî să facă o ultimă sforţare ca s-o recucerească. Dădu ordine şi se năpusti chiar el printre fugarii din divizia Dumont, reuşind să alcătuiască din ei o coloană pe care o aruncă pe platou. Coloana rezistă cu străşnicie câteva minute, dar gloanţele şuierau atât de cumplit iar vârtejul de obuze, oare mătura câmpurile deschise, fără niciun pom, era atât de năprasnic, încât panica izbucni numaidecât, târând oamenii în vălmăşagul ei de-a lungul coastelor, spulberându-i ca pe nişte paie prinse în iureşul unei furtuni. Generalul se încăpăţână şi azvârli în luptă alte regimente.

O ştafetă, oare trecea în galop, strigă colonelului de Vineuil un ordin, în zgomotul acela îngrozitor. Colonelul se şi ridică în scări, aprins la faţă şi cu un gest larg, făcut cu sabia, arătând spre înălţime, strigă:

— În sfârşit, copii, ne-a venit şi nouă rândul! Înainte, spre creastă!

Regimentul 106 se urni din loc, plin de avânt. Compania Beaudoin se ridică printre primele în picioare, în toiul glumelor. Ostaşii spuneau că ruginiseră de atâta aşteptare şi că le intrase pământ la încheieturi. Dar, chiar de la primii paşi, trebuiră să se azvârle în fundul unei tranşei întâlnite în

oale, atât de aprig era focul. Şi se avântară mai departe, cu spatele încovoiat.

— Puişorule, îi tot spunea Jean lui Maurice, bagă de seamă, acu-i acu! Nu scoate nasul afară, ca rămâi sigur fără el... Şi fă-te ghem cât poţi mai bine, dacă nu vrei să-ţi laşi ciolanele pe drum. Să ştii că e ceva de capul ălora care or mai scăpa cu viaţă şi de data asta!

Maurice de-abia îl mai auzea în larma şi strigătele oamenilor, de care-i vuia capul. Nu mai ştia dacă-i era frică. Alerga târât de fuga celorlalţi, fără voinţă, numai cu dorinţa să se isprăvească o dată. Ajunsese un simplu val în iureşul acestui şuvoi dezlănţuit, când, la o retragere neaşteptată, produsă la capătul tranşeei, se simţi cuprins de panică şi fu gata s-o ia la fugă în faţa povârnişurilor goale pe care le mai aveau de urcat. Se dezlănţuise în el instinctul de conservare, se răzvrăteau în el toate fibrele mădularelor şi era gata s-o apuce la voia întâmplării.

Unii începură să dea înapoi, când colonelul se năpusti spre ei.

— Măi copii, n-o să mă faceţi tocmai voi de ruşine, purtându-vă ca nişte laşi! Aduceţi-vă aminte că regimentul 106 n-a dat niciodată înapoi. Voi aţi fi cei dintâi care i-aţi terfeli drapelul!

Dădea pinteni calului, le tăia calea celor care voiau să fugă şi găsea cuvinte pentru fiecare, vorbind de Franţa, cu o voce înecată de plâns.

Locotenentul Rochas fu atât de mişcat încât o furie grozavă îl cuprinse. Ridicându-şi sabia, dădea cu ea în ostaşi cum ai izbi cu un ciomag.

— Ticăloşilor, va mân eu până sus cu picioare în spate! Executarea, sau îi crăp capul primului care mai îndrăzneşte să se întoarcă din drum!

Dar silniciile acestea şi spectacolul soldaţilor mânaţi în foc cu lovituri de bocanc nu-i plăceau colonelului.

— Nu, nu, domnule locotenent, au să mă urmeze cu toţii. Nu-i aşa, copii, că n-o să-l lăsaţi voi pe bătrânul vostru colonel să se descurce singur cu prusacii?... Înainte, spre creastă!

Şi porni. Toţi îl urmară, într-adevăr, atât de frumos le vorbise, ca un părinte de treabă, pe care nu puteai să-l părăseşti, fără să fii socotit un om de nimic. Apoi, el singur, străbătu liniştit câmpul gol, pe calul lui voinic, în timp ce oamenii se împrăştiau, în trăgători, folosind cele mai mici adăposturi. Terenul era în pantă. Erau vreo cinci sute de metri de mirişte şi de culturi de sfeclă până pe culmea muntelui. În locul unui asalt clasic, aşa cum se face la manevre, în şiruri corecte, în curând nu se mai văzu altceva decât nişte spinări rotunjite care se strecurau una cu pământul, soldaţi răzleţi sau în grupuri mici, căţărându-se, sărind dintr-odată ca nişte lăcuste, ajungând pe culme datorită sprintenelei şi iscusinţei. Pe semne că bateriile duşmane îi văzuseră, căci obuzele răscoleau pământul, atât de dese, încât detunăturile nu mai conteneau. Cinci ostaşi fură omorâţi, un locotenent fu tăiat în două.

Maurice şi Jean avuseseră norocul să dea de un gard viu, în dosul căruia putură să alerge fără să fie văzuţi. Un glonte, totuşi, zbură creierii unuia dintre camarazii lor, oare fi se prăbuşi la picioare. Fură nevoiţi să-l dea la o parte cu piciorul. Dar nimeni nu se mai sinchisea de morţi: erau prea mulţi. Grozăviile de pe câmpul de luptă – un rănit pe care îl zăriră, urlând şi ţinându-şi cu amândouă mâinile măruntaiele, un cal care se mai târa cu pulpele sfâşiate, toată acea înspăimântătoare agonie nu-i mai mişca. Acum nu-i mai supăra decât căldură înăbuşitoare a soarelui de amiază, care le frişca linierii.

— Ce sete mi-e! îngână Maurice. Parc-aş avea funingine pe gât. Tu nu simţi mirosul ăsta de pârlit, ca de lână arsă?

Jean dădu din cap.

— Tot aşa mirosea şi la Solferino. Poate că ăsta o fi mirosul războiului... Stai că mai am eu nişte ţuică, să tragem o duşcă...

În dosul gardului se opriră o clipă, liniştiţi. Dar ţuica, în loc să le potolească setea, le ardea stomacul. Era nesuferit gustul acela de pârlit pe care-l simţeau în gură. Şi erau hămesiţi şi de foame. Tare ar mai fi dorit să muşte din jumătatea de pâine pe care Maurice o avea în raniţă. Dar

nu era chip. După ei, de-a lungul gardului de mărăciniş, soseau fără încetare alţi oameni, care îi împingeau din spate. În sfârşit, dintr-o săritură, trecură peste ultimul dâmb. Se găseau pe platou, chiar la poalele calvarului: o cruce veche, roasă de vânturi şi de ploi, între doi tei subţiri.

— Aoleu, fir-ar să fie, am ajuns! strigă Jean. Dar să vedem dacă putem rămâne aici.

Avea dreptate. Locul nu era tocmai plăcut, după cum observă Lapoulle, cu glasul tânguios, ceea ce înveseli compania. Se lungiră din nou cu toţii într-o mirişte. Dar tot mai pierdură trei oameni. Pe creastă se dezlănţuise un adevărat uragan. Proiectilele veneau în număr atât de mare de la Saint-Menges, de la Fleigneux şi Givonne, de parc-ar fi ieşit aburi din pământ, ca sub urgia unei ploi mari cu furtună. Era vădit că poziţia nu putea să fie mult timp păstrată, dacă artileria nu venea cât mai curând în sprijinul trupelor zvârlite în luptă cu atâta îndrăzneţ ă. Se spunea că generalul Douay ar fi dat ordin de înaintare la două baterii din artileria de rezervă. Şi, în fiecare clipă, oamenii se uitau înapoi, plini de îngrijorare, aşteptând tunurile acelea care nu mai soseau.

— E caraghios, caraghios! repeta căpitanul Beaudoin, care îşi reluase plimbarea, cu pas sacadat. Nu trimiţi aşa, în vânt, un regiment, fără să-l sprijini numaidecât.

Apoi, zărind o scobitură de teren, la stânga, îi strigă lui Rochas:

— Ce zici, domnule locotenent, campania ar putea să se îngroape colo la teren?

Rochas, în picioare, nemişcat, dădu din umeri.

— Ei, domnule căpitan, ori aici, ori acolo, tot un drac! Tot mai bine ar fi să nu ne urnim de-aici.

Atunci căpitanul Beaudoin, care nu înjura niciodată îşi pierdu cumpătul.

— Ei, fir-ar al dracului, au să ne rămână la toţi ciolanele pe-aici! Cum să ne lăsăm măcelăriţi în felul ăsta?

Şi se îndârji şi mai mult, vrând să-şi dea seama personal de poziţia mai bună pe care o indicase. Dar n-apucă să facă zece paşi, că şi dispăru într-o explozie neaşteptată, cu

piciorul drept sfârtecat de o schijă. Se răsturnă pe spate şi scoase un ţipăt ascuţit de femeie speriată.

— Era de aşteptat, murmură Rochas. Nu e bine să te tot fâţâi aşa. Când e vorba s-o încasezi, o încasezi.

Câţiva oameni din companie, văzându-l pe căpitan că se prăbuşeşte, se ridicară de jos şi, cum el cerea ajutor, rugându-i să-l ia de acolo, Jean porni în fugă până la el, urmat îndată de Maurice.

— Prieteni, pentru numele lui Dumnezeu, nu mă lăsaţi aici, duceţi-mă la ambulanţă!

— Doamne, domnule căpitan, nu e tocmai uşor... Dar să încercăm...

Şi pe când se sfătuiau cum să-l apuce mai bine, zăriră doi brancardieri, pitiţi în dosul gardului viu, pe unde veniseră. Păreau că atâta aşteaptă. Atunci le făcură semne energice şi în cele din urmă brancardierii se apropiară. Îl salvau, dacă puteau să ajungă la ambulanţă fără vreo încurcătură. Dar drumul era lung şi grindina de gloanţe se înteţea necontenit.

Şi în timp ce brancardierii, care-i legaseră strâns piciorul, ca să-l ţină locului, îl duceau pe căpitan, aşezat pe pumnii lor înnodaţi şi cu braţele trecute pe după gâturile lor, colonelul de Vineuil, înştiinţat, veni şi el, zorindu-şi calul. Îl cunoscuse pe tânărul acesta de când absolvise şcoala militară de la Saint-Cyr, ţinea la el şi era vădit mişcat.

— Curaj băiete dragă... N-are să fie nimic, vei fi salvat...

Căpitanul schiţă un gest de uşurare, ca şi când ar fi căpătat deodată un curaj grozav.

— Nu, nu, s-a sfârşit. E mai bine aşa. Mai cumplit e când aştepţi sfârşitul de care ştii că nu poţi scăpa.

Îl luară şi brancardierii avură norocul să ajungă nestingheriţi până la gard, de-a lungul căruia se strecuraseră repede cu povara lor. Când colonelul îi văzu dispărând după ultimul pâlc de pomi, unde se găsea ambulanţa, oftă uşurat.

— Dar, domnule colonel, strigă deodată Maurice, sunteţi şi dumneavoastră rănit!

Zărise chiar în clipa aceea cizma stânga a comandantului

sau plină de sânge. Călcâiul îi fusese smuls, probabil, şi o bucată de carâmb îi intrase chiar în carne.

Domnul de Vin eu îl se aplecă liniştit în şa, îşi privi o clipă călcâiul, pe care îl simţise, pesemne, înfierbântat, atârnându-i greu la capătul piciorului.

— Da, da, şopti el, chiar acum m-am învârtit şi eu de o schijă... Dar nu-i nimic, asta nu mă împiedică să stau călare.

Şi adăugă, întorcându-se să-şi reia locul în fruntea regimentului său:

— Cât eşti călare şi te mai poţi ţine în şa, merge.

În sfârşit sosiră şi cele două baterii ale artileriei de rezervă. Pentru ostaşii atât de îngrijoraţi fu o adevărată uşurare, ca şi când tunurile acestea ar fi fost un zid de apărare, scăparea, trăsnetul care avea să închidă gura tunurilor duşmane de pe creastă. De altfel sosirea la ţanc a bateriilor în ordinea lor de bătaie, cu fiecare tun urmat de chesonul său. cu conducătorii călări pe caii lor, ţinând frâul cailor neînhămaţi de alăturea, cu servanţii aşezaţi pe lăzile de muniţii, cu brigadierii şi sergenţii galopând pe cai la locurile lor reglementare, era ceva impresionant. Ai fi zis că sunt la paradă, grijulii să-şi păstreze distanţele, în timp ce înaintau într-o goană nebuna, peste mirişte, cu un huruit înăbuşit de furtuna.

Maurice, care se culcase din nou într-o brazdă, se ridică, entuziasmat, ca să-i spună lui Jean:

— Ia uită-te colo! Aceea care se instalează în stânga este bateria lui Honoré. Recunosc oamenii.

Cu dosul palmei, Jean îl şi azvârlise din nou la pământ.

— Culcat! Şi fă pe mortul!

Dar amândoi, cu obrazul lipit de pământ, nu mai pierdură din ochi bateria, urmărind manevra cu viu interes, cu inima bătând tare, văzând vitejia sigură şi energică a oamenilor acelora de la care mai aşteptau încă victoria.

Deodată, la stânga, bateria se opri pe o creastă golaşă, şi, într-un minut, servanţii săriră de pe lăzi, desprinseră avantrenul, conducătorii lăsară tunurile în poziţie, întorcând caii la stânga-mprejur, ca să se aşeze apoi la cincisprezece

metri îndărăt, cu faţa la duşman, nemişcaţi. Cele şase tunuri fură numaidecât puse în bătaie, cu distanţe largi între ele, grupate în trei secţii comandate de locotenenţi, toate şase sub comanda unui căpitan uscat şi lung cât o prăjină, oare îşi calcula necăjit distanţele pe platou. Apoi îl auziră pe căpitan strigând, după ce-şi făcuse repede calculul:

— Înălţătorul la o mie şase sute de metri!

Obiectivul trebuia să fie bateria prusacă aflată la Fleigneux, în stânga, în dosul tufelor, baterie al cărui foc îngrozitor făcuse să nu se poată păstra vârful Illy.

— Vezi – începu să explice Maurice, care nu putea să tacă – tunul lui Honoré este în secţia de la mijloc. Uite-l cum se apleacă odată cu ţintaşul... Ţintaşul este micul Louis: am băut o duşcă împreună la Vouziers, ţi-aduci aminte? Şi colo, conducătorul din stânga, acela care stă ţeapăn pe calul lui, un alezan straşnic, e Adolphe...

Tunul cu cei şase servanţi şi cu sergentul lui, apoi avantrenul şi cei patru cai încălecaţi de cei doi conducători, mai încolo chesonul cu cei şase cai şi cu trei conducători şi mai departe carul de artilerie, furajera, atelierul, un şir întreg de oameni, de animale şi de materiale se întindea în linie dreaptă pe vreo sută de metri în urmă, fără să mai punem la socoteală pedestraşii, chesonul de schimb, animalele şi oamenii însărcinaţi cu astupatul gropilor şi care aşteptau la dreapta ca să nu se expună de pomană în bătaia tunului.

Honoré se ocupa cu încărcarea tunului. Cei doi servanţi din centru se întorceau cu focosul şi cu proiectilul de la chesonul străjuit de brigadier şi de artificier. Numaidecât, cei doi servanţi ai piesei, după ce introduseră focosul şi încărcătura de pulbere învelită în sac şi împinsă cu grijă cu ajutorul unei tije, vârâră tot aşa şi obuzul, ale cărui aripioare se auzeau lunecând cu un zgomot ascuţit de-a lungul şanţurilor. Cu mişcări repezi, ochitorul ajutor, desfăcând pulberea din sac cu o lingură tăietură, îi fixă fitilul la capsă. Şi Honoré, ţinând să ochească chiar el acest prim proiectil, mânuia aproape întins pe afetul tunului,

şurubul de reglaj ca să găsească distanţa, arătând direcţia, cu un gest continuu al mâinii către ochitor care; mai înapoi, ţinea în mână o pârghie, cu ajutorul căreia mişca uşor tunul mai la dreapta, sau mai la stânga.

— Cam asta trebuie să fie, spuse el ridicându-se.

Căpitanul, cu trupul lui lung adus de mijloc, veni să verifice înălţătorul. La fiecare tun, ajutorul de ochitor ţinea în mână sfoara, gata să tragă şrapnelul, o placă cu dinţi de fierăstrău, care aprindea fulminatul. Ordinele erau strigate după număr, fără graba:

— Tunul număru' unu, foc!... Tunul număru' doi, foc!... Cele şase proiectile porniră, tunurile se smuciră înapoi şi fură aduse la locul lor, în timp ce soldaţii constatau că tirul lor era mult prea scurt. Atunci îl reglară iar şi manevra începu din nou, mereu aceeaşi; încetineala precisa, lucrul mecanic, făcut cu sânge rece, menţinea moralul oamenilor. Tunul, ca o jivină iubită, strângea în jurul lui o mică familie pe care o unea o îndeletnicire comună. El era legătura, grija lor unică, toate nu existau decât pentru el, – chesonul, căruţele, caii, oamenii. Lui i se datora strânsa legătură a bateriei întregi, o tărie şi o linişte de cămin bine închegat.

Prima salvă fu primită cu aclamaţii în rândurile regimentului 106. În sfârşit, acum aveau să le închidă pliscul tunurilor prusace! Dar rămaseră repede dezamăgiţi, când îşi dădură seama că obuzele rămâneau pe drum şi cele mai multe explodau în aer, înainte de-a ajunge în tufăriş, unde se ascundea artileria duşmană.

— Honoré, continuă Maurice, spune că celelalte sunt nişte ruginituri pe lângă al lui... O, el ar fi în stare să doarmă cu tunul în pat. Tun ca al lui n-o să se mai găsească niciodată! Uită-te la el cum îl mănâncă din ochi şi cum pune să-l cureţe, ca să nu se înfierbânte prea rău!

Maurice glumea cu Jean, înviorați amândoi de curajul şi liniştea artileriştilor. Dar, din trei lovituri, bateriile prusace îşi reglaseră tragerea care, la început prea lungă, ajunsese pe urmă atât de precisă, încât obuzele cădeau chiar pe tunurile franceze. Acestea însă, cu toate sforţările lor de a-şi lungi tragerea, nu reuşeau cu niciun chip. Unul dintre

servanţii lui Honoré, cel de la stânga, fu omorât. Îi împinseră trupul mai încolo şi încărcarea continuă cu aceeaşi regularitate grijulie, fără grabă. Din toate părţile proiectilele plouau şi făceau explozie. Şi, în jurul fiecărui tun, se făceau aceleaşi mişcări metodice, se introduceau focosul şi obuzul, se potrivea înălţătorul, se trăgea proiectilul, se împingeau la loc roţile. Oamenii păreau atât de prinşi de treaba asta încât nu mai puteau vedea şi auzi nimic.

Dar Maurice fu impresionat mai cu seamă de ţinuta conductorilor, înţepeniţi pe cai, la cincisprezece metri în urmă, cu faţa spre duşman. Adolphe era şi el acolo, cu pieptu-i larg, cu mustăţile groase şi blonde pe chipul lui roşu. Fără îndoială, trebuia să ai mult curaj ca nici să nu clipeşti măcar când vezi obuzele venind drept spre tine, nici să nu schiţezi măcar un gest, ca să mai uiţi. Servanţii, care aveau de lucru, puteau să se gândească la altceva, pe câtă vreme conductorii, nemişcaţi, vedeau numai moartea în jur, având tot răgazul să se gândească la ea şi s-o aştepte. Erau obligaţi să stea cu faţa spre duşman, pentru că dacă s-ar fi întors cu spatele, oamenii şi dobitoacele ar fi fost cuprinşi de nevoia nestăpânită de-a o lua la fugă. Când vezi pericolul, poţi să-l înfrunţi. Nu exista eroism mai neştiut şi mai mare.

Încă unuia îi zbură capul. Doi cai de la un cheson horcăiau, cu pântecele deschis. Şi tirul duşman continua atât de ucigător, încât întreaga baterie ar fi fost decimată, dacă se încăpăţânau să mai rămână pe poziţie. Trebuiau să abată tirul acela îngrozitor, cu toate neajunsurile unei schimbări de poziţie. Căpitanul nu mai stătu pe gânduri şi ordonă, strigând din toate puterile:

— Aduceţi avantrenurile!

Şi periculoasa manevră se execută cu o repeziciune fulgerătoare: conductorii făcură din nou stânga-împrejur, aducând avantrenurile, pe care servanţii le şi legară de tunuri. Dar cu mişcarea aceasta ei se desfăşurară pe un front larg, fapt care folosi duşmanului ca să-şi dubleze focul. Mai căzură trei oameni. Bateria plecă în trap întins,

descriind pe ogoare un arc de cerc, pentru a se instala apoi la vreo cincizeci de metri mai la dreapta, de partea cealaltă a regimentului 106, pe o mică ridicătură. Tunurile fură desfăcute, conductorii se întoarseră cu faţa spre inamic şi focul începu iar, fără oprire, cu atâta furie, încât pământul se cutremura necontenit.

De data aceasta Maurice scoase un strigăt. Din nou, din trei lovituri bateriile prusace îşi restabiliseră tirul şi al treilea obuz căzu drept peste tunul lui Honoré. Îl văzură pe acesta repezindu-se şi pipăind cu mâna tremurândă rana proaspătă, un colţ întreg rupt din gura de bronz. Dar tunul mai putea fi încărcat şi manevra începu din nou, după ce fu scos dintre roţi cadavrul unui alt servant, al cărui sânge stropise afetul tunului.

— Nu, n-a fost micul Louis, îşi continuă gândul, cu voce tare, Maurice. Uite-l că ocheşte! Şi, totuşi, trebuie să fie rănit, fiindcă nu se serveşte decât de braţul stâng... Ei, bietul Louis, ce bine se înţelegea el cu Adolphe, cu condiţia ca servantul, omul fără cal, cu toată învăţătura lui, să fie umilul servitor al conductorului, omul călare...

Jean, care tăcea, îl întrerupse cu un strigăt de spaimă:

— N-au să reziste nici în ruptul capului. Am dat-o dracului!

Într-adevăr, şi această poziţie se dovedi în mai puţin de cinci minute tot atât de cu neputinţă de păstrat ca şi prima. Proiectilele plouau cu aceeaşi precizie. Un obuz distruse un tun, omorî un locotenent şi doi oameni. Niciun proiectil nu era pierdut, astfel încât, dacă se încăpăţânau să mai rămână acolo, în curând n-avea să mai rămână niciun tun şi niciun tunar. Bombardamentul ăsta spulbera totul.

Strigătul căpitanului răsună, atunci, pentru a doua oară:

— Aduceţi avantrenurile!

Manevra începu din nou, conductorii porniră în galop, făcură iar la stânga-mprejur, pentru ca servanţii să poată prinde tunurile. Dar, de data aceasta, în timpul mişcării o schije îi rupse beregata şi-i smulse falca lui Louis, care se prăvăli pe afet, tocmai când îl ridica de jos. Şi, în timp ce Adolphe sosea şi el, în momentul în care şirul de atelaje se

prezenta pe flanc, se abătu asupra lor o salvă furioasă: căzu pe spate, cu pieptul sfârtecat, cu braţele deschise. Într-un ultim spasm, îl apucase pe celălalt şi rămaseră îmbrăţişaţi, încleştaţi sălbatic, uniţi până la moarte.

Şi cu toate că atâţia cai fuseseră omorâţi, cu toată dezordinea pe care ploaia de obuze pustiitoare o pricinuise în front, întreaga baterie urcă o pantă şi se instală mai în faţă, la câţiva metri de locul unde erau culcaţi Maurice şi Jean. Tunurile fură desprinse pentru a treia oară, conductorii se găsiră din nou cu faţa spre duşman, în timp ce servanţii, degrabă, deschiseră focul, cu hotărâre şi cu un eroism de neînvins.

— E sfârşitul pământului! spuse Maurice, iar vocea lui se pierdu.

Şi, într-adevăr, parcă pământ şi cer se făcuseră una. Pietrele se despicau, un fum gros ascundea din când în când soarele. În mijlocul vacarmului aceluia înspăimântător se zăreau caii îngroziţi, înnebuniţi, cu capul lăsat în jos. De peste tot, căpitanul se vedea cât de colo, cu statura lui prea mare. Fu retezat în două şi căzu frânt, ca stinghia unui drapel.

Mai ales în jurul tunului lui Honoré eforturile continuau, fără grabă, cu îndărătnicie. Honoré, cu toate galoanele lui, fu nevoit să pună şi el mâna, deoarece nu mai rămăseseră decât trei servanţi. Ochea, trăgea de pârghia declanşatorului, în timp ce ceilalţi trei se duceau la cheson, încărcau, mânuiau ţeava şi împingătorul. Ceruseră oameni şi cai de schimb, ca să acopere golurile făcute de moarte; dar aceştia întârziaţi să se arate şi trebuiau să se descurce singuri, cum puteau. Erau desperaţi că tot nu nimereau obiectivul, că proiectilele trimise explodau aproape toate în aer, fără să facă mari stricăciuni cumplitelor baterii duşmane, care trăgeau fără greş.

Deodată, Honoré trase o înjurătură mai năprasnică decât larma tunetelor: ghinioanele se ţineau lanţ: roata din dreapta a tunului fusese sfărâmată! Fir-ar al dracului să fie de necaz! Cu o labă ruptă, biata jivină, căzută într-o rină, cu nasul în pământ, nu mai era decât o hodoroagă cocârjată,

buiră de dat pe gârlă! Honoré plângea cu lacrimi amare. Cuprinsese tunul cu braţele, în neştire, ca şi când ar fi voit să-l pună pe picioare, numai cu căldura dragostei lui. Tunul cel mai bun, singurul care mai trimisese câteva obuze inamicului! Apoi luă deodată o hotărâre nebună: să înlocuiască roata pe loc, sub bombardament! Ajutat de un servant, se duse chiar el să caute o roată de schimb la căruţa de muniţii şi începură operaţia, cea mai periculoasă din câte se pot face pe câmpul de luptă. Din fericire, sosiră în cele din urmă oamenii şi caii de schimb şi cei doi servanţi noi dădură o mână de ajutor.

Cu toate acestea bateria fu încă o dată demontată. Nici nu se putea împinge mai departe nebunia eroismului. Din moment în moment aşteptau ordinul retragerii definitive.

— Iute, băieţi! repeta Honoré. Cel puţin o să-l luăm cu noi. N-o să cadă în mâinile lor!

Era chinuit de gândul salvării tunului, de parcă ar fi fost vorba de salvarea unui drapel. Şi tot mai vorbea, când trăsni obuzul, smulgându-i braţul drept şi sfâşiindu-i coapsa stângă. Căzuse peste tun şi rămăsese aşa, întins ca pe un pat de onoare, cu capul drept, cu faţa întreagă şi frumoasă în mânia ei, întoarsă spre duşman. Din uniforma-i sfâşiată alunecase o scrisoare, pe care o apucase cu degetele crispate şi pe care sângele o păta, picătură cu picătură.

Singurul locotenent care mai rămăsese în viaţă dădu comanda:

— Aduceţi avantrenurile!

Un cheson sărise în aer cu un zgomot de jocuri de artificii, care ţâşnesc şi explodează. Până la urmă se hotărâră să ia caii de la un alt cheson, ca să salveze un tun ai cărui cai fuseseră omorâţi. Dar, de data asta, după ce conductorii făcură stânga-mprejur şi după ce remorcară cele patru tunuri care mai rămăseseră, porniră în galop şi nu se mai opriră decât la vreun kilometru, la adăpostul perdelei de pomi din pădurea Garennei.

Maurice văzuse totul. Repeta cu un uşor tremur de groază, în neştire:

— Vai, bietul băiat! Bietul băiat!

Suferinţa asta îi mărea parcă şi mai mult durerea tot mai cumplită care-i chinuia stomacul. Animalul din el se revolta: ajunsese la capătul puterilor, murea de foame. Vedea tulbure înaintea ochilor, nici nu-şi mai dădea măcar seama de pericolul în care se afla regimentul, de când bateria fusese nevoită să se retragă. Dintr-un moment în altul puhoaie de oameni puteau să atace platoul.

— Ascultă, îi spuse el lui Jean, trebuie să mănânc. Mai bine să mă satur zdravăn şi după aia n-au decât să mă omoare imediat!

Îşi deschise raniţa, înşfăcă pâinea cu mâinile tremurânde şi începu să înfulece din ea cu lăcomie. Gloanţele şuierau. Două obuze explodară la câţiva metri. Dar nu mai exista nimic altceva pe lume în afară de foamea lui, pe care trebuia s-o potolească.

— Jean, vrei şi tu?

Acesta îl privea prostit, cu ochii holbaţi, cu stomacul sfâşiat de aceeaşi trebuinţă.

— Da, oricât, dă-mi şi mie. Sigur ca vreau, că prea mă chinuieşte.

Împărţiră pâinea, o înghiţiră cu lăcomie până la ultimul dumicat, fără să se mai sinchisească de altceva. Şi numai după aceea îl văzură iar pe colonel pe calul lui înalt şi cu laba piciorului plină de sânge. Regimentul 106 era copleşit din toate părţile de numărul duşmanului. Unele companii începură să fugă. Atunci colonelul, silit să se lase în voia puhoiului, îşi ridică sabia şi strigă cu ochii plini de lacrimi:

— Copii, Dumnezeu să vă păzească, fiindcă n-a vrut să ne cheme la Dânsul!

Înconjurat de grupuri de fugari, dispăru după un dâmb de pământ.

După aceea, fără să ştie cum, Jean şi Maurice se treziră în dosul gardului viu, împreună cu rămăşiţele companiei lor. Mai rămăseseră cel mult vreo patruzeci de oameni, sub comanda locotenentului Rochas. Aveau drapelul cu ei şi sublocotenentul care îi ducea răsucise mătasea în jurul băţului, ca să-l poată salva. Se strecurară până la capătul gardului viu, fugiră printre nişte copăcei, pe o costişă, de

unde Rochas ordonă să se deschidă din nou focul. Oamenii, răspândiţi în trăgători, adăpostiţi, puteau să ţină piept. Cu atât mai mult cu cât o mare manevră a cavaleriei era în curs de desfăşurarea la dreapta lor şi în dispozitiv li se aduceau regimente ca să-i sprijine.

Maurice pricepu atunci încercuirea lentă şi de neînfrânt care se desăvârşea. De dimineaţă îi văzuse pe prusaci scurgându-se prin defileul Saint-Albert, ajungând în Saint-Menges, apoi la Fleigneux; iar acum, dincolo de pădurea Garennei auzea bătând tunul gărzilor. Ba începu să vadă şi alte uniforme germane, care soseau de pe dealurile Givonnei. Peste câteva clipe cercul avea să se închidă, iar garda prusacă avea să facă joncţiunea cu corpul V, închizând armata franceză cu un zid viu, cu un brâu de foc distrugător de artilerie. De aceea, cuprinsă de desperare, o divizie a cavaleriei de rezervă, sub comanda generalului Margueritte, făcea o ultimă sforţare, încercând să străpungă acel zid în mers şi se aduna în dosul unei ridicături de pământ, gata să pornească la atac. Urmau să înfrunte moartea fără speranţă de izbândă, pentru onoarea Franţei. Şi Maurice, care se gândea la Prosper, fu martorul groaznicului spectacol.

Din zorii zilei Prosper îşi tot mânase calul de colo-colo, în marşuri şi contramarşuri nesfârşite pe platoul Illy. Se deşteptaseră cu noaptea în cap, om de la om, fără trâmbiţe şi, ca să-şi fiarbă cafeaua, se străduiseră să acopere fiecare foc cu o manta, ca să nu dea de ştire prusacilor. După aceea n-au mai ştiut nimic. Auzeau doar bubuitul tunului, vedeau fumul, zăreau mişcări depărtate de infanterie, neştiind nimic despre luptă, despre importanţa ei, despre rezultate, părăsiţi în absoluta inactivitate în care îi lăsaseră generalii lor. Prosper cădea de somn. Contribuiau la asta suferinţa cea mare, nopţile nedormite, oboseli peste oboseli, piroteala de nestăpânit, în legănarea calului. Avea vedenii, se închipuia lungit la pământ, sforăind pe un strat de pietre sau visa că se află într-un pat bun, cu cearşafuri albe. Uneori, minute întregi, dormea cu adevărat în şa, nu mai era altceva decât un obiect în mers, dus la întâmplare,

în trapul calului. Câţiva camarazi de-ai lui căzuseră în felul acesta de pe cal. Erau atât de obosiţi încât trâmbiţele nu-i mai deşteptau şi, ca să fie ridicaţi în picioare, să fie scoşi din acest somn de moarte, trebuiau izbiţi tare cu piciorul.

— Dar ce fac cu noi, ce fac cu noi? repeta Prosper, ca să se scuture de toropeala aceea de neînvins.

Tunul bubuia de la orele şase. Pe când urcau un deal, doi ostaşi fură omorâţi lângă el de un obuz. Şi mai încolo alţi trei rămaseră lungiţi, cu pielea ciuruită de gloanţe, fără să se poată şti de unde veneau. Era groaznică plimbarea aceea fără rost, atât de periculoasă, peste câmpul de luptă. În sfârşit, către ora unu, el îşi dădu seama că se hotărâseră să-i omoare cel puţin în chip onorabil. Întreaga divizie Margueritte, alcătuită din trei regimente de vânători din Africa, unul de vânători din Franţa şi unul de husari, fusese adunată într-o scobitură de teren, ceva mai jos de poalele muntelui, la stânga drumului. Trompetele sunară: „Descălecaţi!” Şi porunca ofiţerilor răsună:

— Strângeţi chingile cailor, aveţi grijă de efecte!

După ce descalecă, Prosper se întinse şi-l mângâie pe Zefir cu mâna. Bietul Zefir era la fel de prăpădit ca şi stăpânul său, zdrobit de treaba tâmpită la care era pus. Pe lângă toate astea, ducea în spinare o sumedenie de lucruri: rufe în coburi şi mantaua făcută sul pe deasupra, tunica, pantalonii, raniţa cu cele necesare pentru pansat în dosul şeii, iar de-a curmezişul sacul cu merinde, fără să mai punem la socoteală trusa de echipament, bidonul, gamela. Inima călăreţului fu năpădită de o caldă duioşie în timp ce strângea bine chingile, căutând să vadă dacă or să reziste.

Era un moment greu. Prosper, care nu era mai fricos decât alţii, aprinse o ţigară, atât de tare i se uscase gura. În preajma unei şarje fiecare poate să-şi spună: „De data asta nu mai scap!” Trecură aşa vreo cinci sau şase minute. Se spunea că generalul Margueritte se dusese înainte, în recunoaştere. Aşteptau. Cele cinci regimente luaseră formaţia pe trei coloane, fiecare coloană având şapte escadroane, eşalonate în adâncime, aşa ca tunurile să aibă ce toca.

Deodată trompetele sunară: Încălecaţi!. Şi aproape în aceeaşi clipă, un alt semnal izbucni: Scoateţi sabia!

Colonelul fiecărui regiment pornise în galop, luându-şi locul de luptă la douăzeci şi cinci de metri înaintea frontului. Căpitanii erau la posturile lor, în fruntea oamenilor şi din nou aşteptarea începu într-o linişte de moarte. Niciun zgomot nicio suflare nu se mai auzea sub arşiţa soarelui Doar inimile băteau. Mai trebuia un ordin, ultimul, şi mulţimea aceasta nemişcată avea a se urnească din loc şi să se năpustească, aidoma unei furtuni.

Dar, în momentul acela, pe culmea colinei apăru un ofiţer călare, rănit, pe care îl sprijineau doi oameni. La început nu-l recunoscură. Apoi se ridică un murmur, care se schimbă într-un urlet furios. Era generalul Margueritte, cu obrajii străpunşi de un glonte de pe urma căruia avea să moară. Nu putea vorbi. Mişca numai braţul, arătând spre duşmani.

Tumultul creştea mereu.

— Generalul nostru… Să-l răzbunăm, să-l răzbunăm!

Atunci, colonelul primului regiment, ridicând sabia, strigă cu o voce de tunet:

— Şarjaţi!

Trompetele sunau şi divizia se puse în mişcare, mai întâi la trap. Prosper se găsea în rândul întâi, dar aproape de extremitatea aripii drepte. Pericolul cel mare este în centru, bătut de obicei cu înverşunare de tirul duşman. Când ajunseră pe culme şi începură să coboare de partea cealaltă, spre câmpia nesfârşită, Prosper zări foarte limpede, la vreun kilometru, formaţiile prusace asupra cărora erau azvârliţi. De altfel mergeau la trap, ca într-un vis. Era uşor şi plutea ca o fiinţă adormită, având în cap un gol ciudat, care nu-l mai lăsa să se gândească la nimic. Numai maşinăria din el mergea sub o impulsie de neînvins. Li se repeta mereu: „Scară lângă scară!”, ca să strângă rândurile cât mai mult şi să capete o rezistenţă de granit. Apoi, cu cât trapul se iuţea schimbându-se într-un galop furios, vânătorii din Africa, după obiceiul arab, scoteau nişte strigăte sălbatice care înnebuneau caii. Curând nu mai fu decât o goană drăcească, un iureş de iad, un galop furios,

în urletele acelea sălbatice, pe care pârâitul gloanţelor le însoţea cu un zgomot de grindină, lovind tot ce era de metal, gamele, bidoane, alămurile uniformelor şi ale harnaşamentelor. Prin grindina aceasta trecea uraganul de vânt şi de trăsnet de care tremura pământul, lăsând în arşiţa soarelui un miros de lână arsă şi o duhoare de sălbăticiuni încinse.

După cinci sute de metri, Prosper se prăbuşi într-un vârtej îngrozitor care târa totul în cale. Atunci se apucă de coama lui Zefir şi putu să se ridice în şa. Centrul ciuruit, secerat de ploaia de gloanţe, se năruise, în timp ce cele două aripi învârtejite se retrăgeau ca să-şi ia din nou avântul. Asta însemna nimicirea fatală şi dinainte ştiută a primul escadron. Caii ucişi împiedicau drumul, unii trăsniţi dintr-odată, alţii zbătându-se într-o agonie violentă. Se vedeau călăreţi doborâţi din şa, alergând din toate puterile, cu picioarele lor slabe, ca să găsească un cal. Morţii zăceau semănaţi pe câmp şi mulţi cai liberi continuau să alerge în galop, se întorceau singuri la locul lor de luptă, ca să între din nou în foc, năpustindu-se nebuneşte, de parcă i-ar fi atras praful de puşcă. Şarja începu iar şi escadronul al doilea înainta cu o furie tot mai mare, cu oamenii culcaţi pe oblânc, ţinând sabia la genunchi gata să străpungă cu ea. Mai înaintară încă două sute de metri, în vuietul unei larme asurzitoare de furtună. Dar, din nou, sub ploaia de gloanţe centrul se rărea, oamenii şi caii cădeau, stăvilind iureşul cu mormanele lor de cadavre. Şi escadronul al doilea fu astfel secerat la rându-i, nimicit, lăsând locul celor care veneau în urmă.

Atunci, în înverşunarea aceea de eroism, când începe li cea de a treia şarjă, Prosper se găsi amestecat printre husarii şi vânătorii teritoriali. Regimentele nu se mai deosebeau, nu mai era decât un puhoi uriaş care se sfărâma şi se refăcea necontenit târând cu el tot ce întâlnea în cale. Nu-şi mai dădea seama de nimic, se lăsa în voia calului, a acestui de treabă Zefir, care-i era atât de drag şi pe care o rană la ureche părea că-l înnebuneşte. Acum se afla în centru. Alţi cai se ridicau în două picioare,

se răsturnau în jurul lui, oamenii erau aruncaţi la pământ ca de o pleasnă de vânt, în timp ce alţii, ucişi fulgerător, rămâneau în şa, alergau mai departe, fără să mai vadă ceva. Şi de data aceasta, după ce câştigară încă vreo două sute de metri de teren, miriştile se acoperiră iar cu morţi şi muribunzi. Unii erau cu capul înfundat în pământ. Alţii, căzuţi pe spate, priveau soarele cu ochii înspăimântaţi, holbaţi de groază. Apoi un cal mare, negru, ofiţeresc, cu pântecele spintecat, căuta în zadar să se ridice, cu picioarele dinainte încurcate în propriile-i măruntaie. Sub focul care se înteţea, aripile se învârtejiră încă o dată şi se retraseră, ca să se năpustească, înverşunate.

În sfârşit, abia al patrulea escadron, la a patra şarja, ajunse în liniile prusace. Prosper, cu sabia sus, lovea în căşti, în uniformele întunecate pe care le zărea ca printr-o ceaţă. Sângele curgea în jur. Observă că Zefir avea gura însângerată şi îşi închipui că muşcase pe cineva din rândurile duşmane. Larma din jurul lui era aşa de sălbatică, încât nu se mai auzea nici măcar pe el însuşi, strigând. Totuşi, îşi simţea gâtlejul sfâşiat de urletul pe care probabil îl scotea. Dincolo de prima linie prusacă, mai era, însă, una, apoi încă una şi încă una. Eroismul se dovedea de prisos. Mulţimile acelea de oameni erau ca ierburile înalte, în care caii şi călăreţii dispăreau. De geaba le secerai, că ele nu se mai isprăveau. Împuşcăturile continuau cu atâta intensitate şi atât de aproape, încât uniformele se aprinseră. Totul se nărui, în învălmăşeala aceea de baionete, printre piepturile spintecate şi craniile zdrobite. Regimentele aveau să-şi lase aici două treimi din efectivul lor şi din această faimoasă şarjă nu mai rămăsese decât glorioasa nebunie de a fi încercat-o. Şi deodată Zefir, atins de un glonte drept în piept, căzu într-o parte, strivind sub el coapsa dreaptă a lui Prosper, care de durere îşi pierdu cunoştinţa.

Maurice şi Jean, care urmăreau eroica goană a escadroanelor, scoaseră un strigat de mânie.

— Arză-l focul de război să-l arză! Ce rost mai are să fii viteaz?

Şi trăgeau mai departe, pitulaţi în dosul tufişurilor de pe

mica ridicătură de pământ, unde se găseau răspândiţi în trăgători. Chiar şi Rochas, care găsise o puşcă, trăgea şi el cu ea. Dar platoul Illy era definitiv pierdut de data asta, căci trupele prusace îl năpădeau din toate părţile. Cam pe la orele două joncţiunea se terminase, iar corpul V şi corpul de gardă se întâlniră, închizând cercul.

Dintr-odată Jean fu răsturnat şi abia putu să mai îngaime:

— M-au dat gata!

Parcă l-ar fi lovit în moalele capului cu un baros. Chipiul sfâşiat, azvârlit din cap, zăcea la pământ, în spatele lui. Crezu mai întâi că are ţeasta crăpată şi că i se vad creierii. Câteva clipe nici nu îndrăzni să ducă mâna la cap, încredinţat că are să dea peste o spărtură. Apoi, luându-şi inima în dinţi, îşi văzu degetele înroşite de un şiroi de sânge. Asta îl impresionă atât de grozav încât îşi pierdu cunoştinţa.

În momentul acela Rochas dădu ordinul de retragere. O companie prusacă nu era la mai mult de două sau trei sute de metri. Puteau fi făcuţi prizonieri dintr-o clipă într-alta.

— Nu vă grăbiţi! întoarceţi-vă şi trageţi din mers... Punct de adunare, în dosul zidului aceluia scund, de colo.

Dar Maurice era desperat.

— Domnule locotenent, n-o să-l lăsăm aici pe caporal!

— Păi, dacă l-au dat gata, ce vrei să-i mai faci?

— Nu, nu! respiră... Să-l luăm cu noi!

Ridicând din umeri, Rochas păru că vrea să spună că nu era să-i ia cu el în cârcă pe toţi cei care căzuseră. Pe câmpul de luptă, răniţii nu mai contează. Atunci Maurice, adresându-se lui Pache şi Lapouile, îi rugă din suflet:

— Haideţi, măi, daţi-mi o mână de ajutor. Sunt prea slab numai eu.

Dar ei nici nu-l băgau în seamă, nu-l auzeau, nu se gândeau decât la ei, minaţi de instinctul lor de conservare. Târându-se pe genunchi, ei dispărură în goană spre zidul cel mic. Prusacii nu mai erau decât la o sută de metri.

Plângând de ciudă, Maurice, rămas singur cu Jean, leşinat, îl cuprinse cu braţele şi voi să-l ducă. Dar, cu adevărat, el era prea slab, prea firav, prea distrus de

oboseală şi de spaimă. Într-o clipă se clătină şi căzu cu el cu tot. Măcar dacă ar fi zărit un brancardier! Căuta cu privirea înnebunită, crezând ca vede vreunul printre cei care fugeau, şi-i chema cu gesturi largi. Nimeni nu se întorcea. Îşi adună ultimele puteri, îl luă iar pe Jean şi reuşi să se depărteze vreo treizeci de paşi. Dar când un obuz explodă chiar lângă ei crezu că s-a sfârşit, că o să moară şi el peste trupul tovarăşului său.

Maurice se ridică încet. Se pipăi şi văzu că n-avea nimic, nici măcar o zgârietură. De ce să nu fugă? Mai era încă timp, putea să ajungă la zidul mic din câteva sărituri şi ar fi scăpat. Frica îl năpădea iar şi îl făcea să-şi piardă minţile. Dintr-o săritură o rupse la fugă, dar legături mai tari decât moartea îl ţintuiră locului. Nu! Era cu neputinţă. Nu putea el să-l părăsească pe Jean. Ar fi simţit cum îi sângeră până şi ultima fibră din trup. Frăţia care se înjghebase între acest ţăran şi el mergea până în adâncul fiinţei sale, până la rădăcinile vieţii. Poate că ajungea până la primele zile ale lumii, de parcă n-ar mai fi fost pe lume decât doi oameni, dintre care niciunul n-ar fi putut să renunţe la celălalt, fără a renunţa la el însuşi.

Dacă Maurice n-ar fi mâncat, cu o oră mai înainte, coaja aceea de pâine, sub ploaia de obuze, n-ar fi putut găsi niciodată puterea să facă ceea ce avea să facă. De altfel i-a fost cu neputinţă, mai târziu, să-şi mai aducă aminte. Pesemne îl luase pe Jean în cârcă, apoi s-o fi târât, oprindu-se şi pornind de zeci de ori, peste mirişte şi prin tufişuri, împiedicându-se de toate pietrele, ridicându-se totuşi în picioare. O voinţă de neînvins îl susţinea, o putere care l-ar fi făcut să ducă şi un munte. În dosul zidului celui mic îl regăsi pe Rochas şi pe cei câţiva oameni ai grupei, care trăgeau necontenit, apărând drapelul, pe care sublocotenentul îl ţinea sub braţ.

Nicio linie de retragere, în cazul unei înfrângeri, nu fusese indicată corpurilor de armată. Din cauza lipsei de prevedere şi a haosului, fiecare general era liber să facă cum îl taie capul şi, la ora aceea, toţi se vedeau zvârliţi spre Sedan, sub cumplita încleştare a armatelor germane

învingătoare. Divizia a doua a corpului 7 se retrăgea destul de în ordine, în timp ce rămăşiţele celorlalte divizii, amestecate cu ale corpului 1, se şi năpusteau spre oraş într-o învălmăşeală îngrozitoare, ca un şuvoi de mânie şi de spaimă, care târa cu sine oamenii şi animalele.

Dar, în momentul acela, Maurice observă cu bucurie că Jean deschisese ochii. Şi, în timp ce alerga la un pârâu din apropiere, după apă, fiindcă voia să-l spele pe faţă, rămase foarte surprins văzându-l din nou, în dreapta, în fundul vâlcelei singuratice, ocrotite de cline repezi, pe acelaşi ţăran, pe care îl văzuse de dimineaţă, arându-şi mai departe câmpul, fără grabă, apăsând pe coarnele plugului tras de un cal mare, alb. De ce să piardă o zi? Ce, fiindcă se dădeau lupte, să nu mai cultive nimeni grâu şi lumea să nu mai trăiască?

VI

Pe terasa înaltă unde se urcase ca să vadă cum stau lucrurile, Delaherche se pomeni cuprins iar de dorinţa arzătoare de a afla ce se întâmplă. Vedea bine că obuzele trec pe deasupra oraşului şi îşi dădea seama că cele trei sau patru care dărâmaseră acoperişurile câtorva case din apropiere nu puteau fi socotite decât nişte rare răspunsuri la tragerile slabe şi fără efect ale tunurilor din Palatinat. Dar nu desluşea nimic din luptă şi simţea nevoia unor lămuriri neîntârziate, biciuit de teama de a nu-şi pierde averea şi viaţa în catastrofa aceasta. Coborî, lăsându-şi acolo luneta, îndreptată spre bateriile nemţeşti.

Totuşi, când ajunse jos, înfăţişarea grădinii din incinta fabricii îl făcu să se oprească un moment. Era aproape ora unu şi în ambulanţă se îngrămădeau răniţii, iar vehiculele se ţineau lanţ pe sub gang. Cum de pe acum nu se mai găseau vehicule reglementare cu două şi cu patru roţi, începuseră să-şi facă apariţia carele de artilerie, căruţele de furaje, furgoanele de materiale, tot ce se putea rechiziţiona pe câmpul de luptă. Ba, până la urmă, începură să sosească şi căruţe şi brişte ţărăneşti, luate de pe la ferme şi trase de cai rătăciţi. În ele erau îngrămădiţi răniţii adunaţi de ambulanţele mobile de la posturile de prim ajutor unde fuseseră pansaţi în grabă. Era îngrozitoare descărcarea acestor sărmani, unii de o paloare verzuie, alţii învineţiţi de congestie. Mulţi dintre ei leşinaseră, unii se tânguiau amarnic, iar alţii, îndobitociţi de spaimă, se lăsau pe mâna infirmierilor cu ochii îngroziţi, în timp ce vreo câţiva mureau într-un ultim spasm, la prima atingere. Năpădiseră atâţia răniţi, încât toate saltelele din sala cea mare cu tavanul

scund urmau să fie ocupate. Doctorul Bouroche dădu ordin să fie întinşi şi pe stratul de paie, orânduit din grija lui lângă peretele de la un capăt al sălii. Cu toate acestea, el şi cu ajutoarele sale puteau face faţă, deocamdată, operaţiilor. Se mulţumise numai să ceară încă o masă cu o saltea şi cu o muşama, pentru hangarul unde făcea operaţiile. Un ajutor dădea repede cu un şervet îmbibat de cloroform pe la nările răniţilor. Cuţitele subţiri dr oţel luceau, fierăstraiele făceau un zgomot uşor, abia simţit, de pilă, iar sângele curgea cu ţâşniri neaşteptate, repede curmate. Operaţii erau aduşi şi scoşi din sală într-un iureş de nedescris, încât abia mai rămânea timp să se şteargă muşamaua cu buretele. La capătul peluzei, după o tufă de salcâmi, într-o groapă pe care trebuiseră s-o sape şi în care aruncau morţii, azvârleau şi picioarele şi braţele tăiate, toate rămăşiţele de carne şi oase de pe mesele de operaţie.

Doamna Delaherche şi Gilberte, aşezate sub un copac bătrân, nu mai pridideau cu răsucitul feşilor. Bouroche, care trecu pe acolo, cu faţa aprinsă, cu şorţul înroşit de sânge, i-aruncă un pachet de feşi lui Delaherche, ţipând la el:

— Poftim, fă şi dumneata ceva, dă-ne o mână de ajutor!

Dar fabricantul se scutură repede.

— Iertaţi-mă! Eu trebuie să mă întorc după veşti. Nici nu mai ştim pe ce lume trăim.

Apoi, sărutând din fugă părul neveste-sii, îi spuse:

— Biata mea Gilberte, şi când te gândeşti că un obuz care ar cădea aici ar putea să facă totul praf şi pulbere! E îngrozitor…

Ea era foarte palidă. Ridicându-şi capul şi aruncând *o* privire în jur, se cutremură. Apoi, surâsul ei involuntar, nestăpânit, îi veni pe buze.

— Vai, da, e îngrozitor să vezi toţi oamenii ăştia pe care îi taie… E nostim ca pot să stau aici fără să leşin.

Doamna Delaherche îl văzuse pe fiul său sărutând părul tinerei femei. Schiţă un gest, ca şi cum ar fi voit să-l dea la o parte, cu gândul la celălalt, la bărbatul care desigur îi sărutase şi el părul, noaptea trecută. Dar mâinile-i bătrâne tremurară şi ea spuse în şoaptă:

— Câte suferinţe, Dumnezeule! De-ale noastre nici nu ne mai aducem aminte…

Delaherche plecă, spunând că se va întoarce numaidecât cu veşti sigure. Chiar din strada Maqua el fu surprins de numărul mare al ostaşilor care se întorceau de la luptă fără arme, cu uniforma zdrenţuita, albi de praf. Nu putu să afle, de altfel, nimic precis de la cei pe care se străduia să-i întrebe: unii răspundeau, năuci, că nu ştiu nimic; alţii sporovăiau cu atâta belşug de gesturi şi cu atâta înflăcărare, încât păreau nişte ieşiţi din minţi. Atunci se îndreptă iarăşi, în neştire, spre subprefectură, cu gândul că numai acolo veneau toate veştile. În timp ce străbătea piaţa liceului-internat, două tunuri, ultimele piese care mai rămăseseră dintr-o baterie, sosiră în galopul cailor şi se opriră lângă trotuar. În Strada Mare îşi dădu seama că oraşul începe să fie năpădit de cei dintâi fugari: trei husari, pe jos, stând lângă o poartă, îşi împărţeau o pâine; alţi doi, cu paşi mărunţi, îşi duceau caii de căpăstru, fără să ştie în ce grajd să-i adăpostească; ofiţerii alergau zăpăciţi, părând că nu ştiu încotro merg. În piaţa Turenne, un sublocotenent îl sfătui să nu mai întârzie, fiindcă obuzele cădeau des pe acolo. O schijă rupsese chiar atunci gardul de fier din jurul statuii marelui comandant de oaste, învingătorul Palatinatului. Şi, adevărat că, în vreme ce o luase la sănătoasa pe strada subprefecturii, văzu cum explodează două proiectile, cu un zgomot asurzitor, pe podul Meusei.

Stătea proţăpit în faţa cămăruţei portarului, gândindu-se cum o să între în vorba, ca să-l iscodească, cu vreunul dintre aghiotanţi, când o voce tinerească îl strigă:

— Domnule Delaherche!… Intraţi repede înăuntru, că afară nu prea miroase a bine…

Era Rose, lucrătoarea de la fabrica lui. Numai la ea nu se gândise, dar, mulţumită ei, toate uşile aveau să i se deschidă. Intră în cămăruţa ei şi primi să ia loc.

— Ştiţi că mama e bolnavă şi s-a culcat. Vedeţi, am rămas numai eu, pentru că tata este de gardă la fortăreaţă… Adineauri împăratul a vrut iar să arate că-i viteaz şi a ieşit din nou. A putut să ajungă doar până la

capătul străzii, la pod. Un obuz a căzut chiar în faţa lui şi calul unuia dintre aghiotanţi a fost omorât. După aceea, s-a întors... Nu-i aşa, ce era să facă?

— Atunci poate că ştii cum stăm... Ce spun mărimile astea?

Ea îl privi mirată. Cu chipul ei rumen, plin de voioşie, cu părul ei mătăsos, cu ochii limpezi de copil vioi, fără astâmpăr, care se interesa de toate, Rose rămăsese în mijlocul acestor grozăvii fără să înţeleagă mare lucru din ele.

— Nu, nu ştiu nimic... Pe la prânz am dus o scrisoare pentru mareşalul Mac-Mahon. Împăratul era cu el... Au stat aproape o oră închişi împreună, mareşalul în pat, împăratul aşezat lângă pat, pe un scaun... Ştiu toate astea, pentru că i-am văzut când s-a deschis uşa.

— Ei, şi despre ce vorbeau?

Ea îl privi din nou şi nu-şi putu stăpâni râsul.

— Păi nu ştiu, de unde vreţi dumneavoastră să ştiu una ca asta?

Asta aşa e, păru că spune cu un gest Delaherche ca o scuză pentru întrebarea lui prostească. Totuşi, gândul acestei ultime convorbiri îl sâcâia: cât de importantă trebuie să fi fost! Ce hotărâre or fi luat?

— Acum – continuă Rose – împăratul s-a întors în cabinetul său şi e în şedinţă cu doi generali, care tocmai au sosit de pe front.

Se întrerupse şi, aruncând o privire spre scara, spuse:

— Staţi, uite-l pe unul dintre generali... Şi uite-l şi pe celălalt.

Delaherche iei repede şi recunoscu pe generalul Douay şi pe generalul Ducrot, ai căror cai aşteptau afară. El îi privi cum încalecă şi cum o pornesc apoi în galop. După ce părăsiseră platoul Illy, fiecare dintre ei venise în fugă să vestească pe împărat că bătălia era pierdută. Îi dădură amănunte precise asupra situaţiei. Armata şi*Sedanul se găseau din momentul acela înconjurate din toate părţile şi dezastrul avea să fie îngrozitor.

În cabinetul său, împăratul se plimbă câteva minute în

tăcere, cu pasul lui şovăielnic, de bolnav. Nu mai era cu el decât un aghiotant general, care stătea în picioare, mut, lângă o uşă. Iar el umbla întruna de la sobă până la fereastră, cu chipul răvăşit, chinuit acum de un tic nervos. Spatele părea că i se înconvoaie şi mai mult, ca sub prăbuşirea unei lumi; iar ochii lui fără viaţă, acoperiţi de pleoape grele, arătau resemnarea fatalistului care jucase şi pierduse ultima partidă contra destinului. Totuşi, de fiecare dată când ajungea în faţa ferestrei întredeschise, tresărea şi se oprea o clipă.

La una dintre aceste opriri, atât de scurte, făcu un gest tremurător şi şopti:

— Vai, tunul ăsta, tunul ăsta care se aude bubuind de azi-dimineaţă!

Într-adevăr, de acolo, bubuitul bateriilor de pe Marfée şi de pe Frénois te asurzea. Era ca un uruit de trăsnet, din cauza căruia se cutremurau geamurile, ba chiar şi zidurile, o larmă stăruitoare, neîncetată, care te scotea din sărite. Şi el se gândea pesemne că de acum încolo lupta era fără nădejde de victorie şi că orice rezistentă era o crimă. Ce rost mai avea atâta vărsare de sânge, atâtea mădulare zdrobite, atâtea capete retezate? Ce rost mai aveau alţi morţi, pe lângă morţii risipiţi pe câmp? De vreme ce erau învinşi, acum, când totul se sfârşise, de ce să se mai continue măcelul? Destule grozăvii şi dureri se vedeau sub soare!

Împăratul, întors lângă fereastră. Începu din nou să tremure, şi ridică braţele.

— Vai, şi tunul acela, tunul aceia, care nu mai tace o dată!

Poate că se trezise în el gândul înfricoşător al răspunderii, odată cu imaginea acelor mii de cadavre sângerânde, cu care greşelile sale acoperiseră pământul. Sau poate că inima sa miloasă de visător, de om cumsecade ispitit de gânduri umanitare se înduioşase. În această lovitură cutremurătoare a sorţii, care îi zdrobea şi-i spulbera norocul, ca pe un pai prins de vârtejul furtunii, el găsea lacrimi pentru alţii, înspăimântat de măcelul fără

noimă care continua şi pe care nu putea să-l îndure. Acum bombardamentul ăsta blestemat îi spărgea pieptul şi-i înteţea suferinţa.

— Vai, opriţi numaidecât, numaidecât, tunul, tunul acela!

Şi împăratul fără tron, care încredinţase puterea împărătesei regente, capul de oşti care nu mai comanda de când trecuse în mâinile mareşalului Bazaine conducerea supremă, simţi atunci în el, ca o zvâcnire de putere, o nevoie nezăgăzuită de a mai fi o ultimă dată stăpân. De la Châlons rămăsese în umbră, nu mai dăduse niciun ordin, resemnat să nu mai fie decât o povară fără nume, un lucru de prisos, o boccea supărătoare, cărată de ici-colo odată cu celelalte bagaje ale trupelor. Şi acum nu se trezea ca împărat decât ca să sufere înfrângerea. Primul şi ultimul ordin pe care avea să-l mai dea, pornit din inima sa unde mila se amesteca cu spaima, trebuia să fie ordinul înălţării drapelului alb pe cetăţuie, pentru obţinerea unui armistiţiu.

— Vai, tunul, tunul acela!... Luaţi un cearşaf, o faţă de masă, orice-o fi! Daţi fuga şi spuneţi să-l oprească!

Aghiotantul se grăbi să plece şi împăratul îşi continuă mersul nesigur, de la cămin până la fereastră, în timp ce bateriile tunau necontenit, zgâlţâind casa întreagă.

Jos, Delaherche tot mai sta de vorbă cu Rose, când un sergent de serviciu veni în fugă.

— Domnişoară, nu mai găsim nimic, nu pot să dau de o servitoare... N-aveţi cumva o pânză, o bucată de cearşaf alb?

— Vreţi un prosop?

— Nu, nu, nu e destul de mare... O jumătate de cearşaf, bunăoară...

Rose, îndatoritoare, se şi repezise la dulap.

— Numai că nu am cearşaf tăiat... O pânză mare albă? Nu, nu găsesc nimic potrivit... A, stai, nu vreţi o faţă de masă?

— O faţă de masa! Straşnic! Tocmai asta îmi trebuia. Şi adăugă, plecând:

— O să facem din ea un drapel alb, pe care să-l ridicăm pe cetăţuie, ca să cerem pace... Mulţumesc, domnişoară!...

Fără să vrea, Delaherche tresări de bucurie. Aşadar au să-şi recapete liniştea! Îndată, însă, bucuria lui i se păru lipsită de patriotism şi se stăpâni. Oricum, însă, i se luase o greutate de pe inimă. Observă cum un colonel şi un căpitan, urmaţi de un sergent, ieşiseră valvârtej din localul subprefecturii. Colonelul ducea sub braţ faţa de masă făcută sul. Se gândi să pornească după ei şi o părăsi pe Rose, care era tare mândră de faptul că dăduse ea pânza. În clipa aceea sună ora două.

În faţa primăriei Delaherche fu înghiontit din toate părţile de un val de soldaţi speriaţi, care coborau din mahalaua Cassine. Îl pierdu din vedere pe colonel şi, deşi era curios, nu mai stătu să vadă cum se înalţă drapelul alb. Tot nu l-ar fi lăsat să între în turn. Iar, pe de altă parte, cum se spunea că obuzele începuseră să cadă pe clădirea liceului-internat, fu cuprins de o altă grijă: cine ştie dacă fabrica lui nu luase foc de când plecase el de-acasă. O luă la picior, stăpânit de aceeaşi nelinişte arzătoare. Goana asta îi făcea bine. Dar trecerea pe străzi era oprită de pilcuri de oameni. La fiecare răspântie se iveau alte piedici. Abia în strada Maqua răsuflă uşurat, când văzu faţada monumentală a casei sale, neatinsa, fără urmă de fum sau scântei. Intră, strigând de departe către mama şi soţia sa:

— Merge strună! Se ridică drapelul alb. Are să înceteze focul!

Apoi se opri, căci ambulanţa oferea o privelişte cu adevărat înspăimântătoare.

În uscătoria vastă, a cărei uşă era larg deschisă, nu numai că toate saltelele erau ocupate, dar nu mai rămăsese loc nici pe stratul de paie aşternut la capătul sălii. Începuseră să întindă paie chiar printre paturi. Răniţii erau înghesuiţi unii lână alţii. Până acum erau aproape la două sute şi tot veneau cu nemiluita. Ferestrele mari învăluiau într-o lumină albă toată suferinţa omenească îngrămădită acolo. Câteodată, la vreo mişcare prea repede, câte un rănit ţipa fără să vrea. Horcăielile de agonie se auzeau prin aerul jilav. În fund de tot, o tânguire înceată, aproape cântată, nu mai contenea. Liniştea creştea mereu, ca un fel

de amorţeală resemnată, ca mohorârea apăsătoare a unei camere mortuare, pe care numai paşii şi şoaptele o mai întrerupeau din când în când. Rănile, pansate în grabă pe câmpul de luptă, ba unele rămase chiar deschise, îşi arătau grozăvia printre zdrenţele mantalelor şi ale pantalonilor sfâşiaţi. Se vedeau picioare întinse, încălţate încă, sfârtecate şi însângerate. Genunchi şi coate zdrobite parcă de un ciocan, lăsau să bălăngăne mădularele fără viaţă. Se puteau vedea mâini rupte, degete gata să cadă, ţinute doar de o bucată de piele. Cele mai multe păreau picioarele şi braţele fracturate, înţepenite de durere, grele ca plumbul. Dar rănile cele mai grave erau acelea care sfâşiaseră pântecele, pieptul, sau zdrobiseră capul. Coapsele sângerau prin nişte găuri îngrozitoare, măruntaiele se înnodaseră grămadă sub pielea întinsă, şale tăiate, ciopârţite, frângeau trupurile în atitudini schimonosite. Plămânii erau străpunşi dintr-o parte în cealaltă, unii perforaţi atât de fin încât nu curgea niciun strop de sânge, alţii cu o spintecătură largă, din care viaţa se scurgea într-un şuvoi roşu. Apoi hemoragiile interne, nevăzute, îi doborau dintr-odată pe oameni, care începeau să aiureze, pământii la chip. Dar capetele avuseseră de suferit şi mai cumplit: maxilare zdrobite, dinţi amestecaţi cu limba zdrenţuită într-un terci însângerat, orbite străpunse, cu ochiul aproape scos; scăfârlii deschise, în care puteai să vezi creierii. Toţi cei atinşi de gloanţe în măduva spinării, sau în creier, zăceau ca nişte cadavre, în toropeala agoniei, în timp ce ceilalţi, cei cu fracturi, cei cuprinşi de febră, se zbuciumau, cereau de băut cu glasul stins şi rugător.

Apoi alături, sub şopron, unde se făceau operaţiile, altă grozăvie. În învălmăşeala dintâi nu se făceau decât operaţiile urgente, impuse de starea desperată a răniţilor. Cum se temea de vreo hemoragie, Bouroche trecea imediat la amputare. De asemenea nu-şi mai pierdea vremea să caute proiectilele şi să le scoată din fundul rănilor, dacă se cuibăriseră în vreo zonă periculoasă, la baza gâtului, în regiunea subsuoarei, la inghine, la îndoitura cotului sau a genunchiului. Celelalte răni, pe care prefera să le lase sub

observaţie, erau doar pansate de infirmieri, după poveţele lui. Numai el făcuse patru amputări, cu intervale între ele, iar ca să se mai odihnească, extrăsese câteva gloanţe, între operaţiile mai grele. Dar începuse să se simtă obosit. Nu erau decât două mese, a lui şi încă una, la care lucra unul dintre ajutoarele sale. Tocmai întinseseră un cearşaf între mese, ca un paravan, aşa ca cei operaţi să nu se poată vedea. Cu toate că le tot spălau cu buretele, mesele erau tot roşii de sânge; iar căldările pe care le deşertau la câţiva paşi, pe un strat de margarete, căldările acelea a căror apă limpede se înroşea şi de un pahar de sânge, păreau că sunt pline cu sânge curat, hârdaie întregi de sânge, care înecau florile din straturi. Cu toate că aerul intra în voie în sală, o duhoare greţoasă se ridica de pe mese, din pânzele acelea, din truse, învăluită în mirosul fad al cloroformului.

Milos cum era, lui Delaherche i se rupea inima, când o trăsură elegantă, care tocmai intra pe poartă îi atrase atenţia. Fără îndoială ca nu mai găsiseră decât trăsura asta luxoasă şi înghesuiseră răniţii în ea claie peste grămadă. Erau opt cu toţii. Fabricantul scoase un strigat de surprindere şi de spaimă, recunoscându-l pe căpitanul Beaudoin în ultimul rănit care fu coborât.

— Vai, sărmane prieten!... Stai, să chem pe mama şi pe soţia mea.

Veniră amândouă numaidecât, lăsând înfăşuratul feşilor în seama a două servitoare. Infirmierii, care-l apucaseră pe căpitan, îl aduceau în sală şi erau să-l culce de-a curmezişul pe un strat de paie, când Delaherche zări pe o saltea un soldat care nu mai mişca, cu faţa pământie, cu ochii deschişi.

— Ia te uită! Păi ăsta a şi murit!

— Da, da, aşa-i, spuse un infirmier. N-are rost să ne mai încurce aici!

Infirmierul şi un coleg al lui luară corpul şi-l duseră la groapa săpată în dosul salcâmilor. Aci se mai găseau încă vreo doisprezece morţi, puşi la rând, împietriţi în ultimul spasm, unii cu picioarele întinse, de parcă suferinţa le-ar fi lungit şi mai mult, alţii strâmbi, în poziţii groaznice. Unii se

schimonoseau, cu ochii daţi peste cap, cu dinţii rânjiţi sub buzele răsfrânte, în timp ce altora, cu feţele alungite, înfiorător de triste, li se mai prelingeau şi acum lacrimile de sub pleoape. Umil, tânăr de tot, mic şi slab, cu jumătate de cap spulberat de-o explozie, strângea la piept cu mâinile încleştate fotografia unei femei, o fotografie ştearsă din acelea de mahala, stropită de sânge. Iar la picioarele morţilor, claie peste grămadă, se vrăfuiau picioare şi braţe tăiate, tot ce se tăia cu fierăstrăul sau se îndepărta de pe mesele de operaţie, aşa cum dă cu mătura un măcelar prin prăvălie, ca să strângă într-un colţ rămăşiţele de carne şi de oase.

În faţa căpitanului Beaudoin, Gilberte se cutremurase. Doamne, ce palid era, întins pe salteaua aceea, cu faţa fără pic de sânge sub murdăria de care era mânjită. Şi gândul că doar cu câteva ore mai înainte el o ţinuse în braţe, parfumat şi plin de viaţă, o îngheţa de spaimă. Îngenunche lângă el.

— Ce nenorocire, dragă prietene! Dar nu-i nimic, nu-i aşa?

Şi fără să-şi dea seama, îşi scoase batista şi-i ştergea faţa, fiindcă nu putea să-l vadă aşa, murdar de sudoare, de pământ şi de pulbere. I se părea că-i face bine dacă-l curăţă puţin.

— Nu-i aşa? Nu-i nimic, eşti rănit numai la picior.

Căpitanul, într-un fel de toropeală, deschidea ochii cu greutate. Îşi recunoscuse prietenii şi se silea să le zâmbească.

— Da, numai la picior… Nici n-am simţit când m-a rănit. Am crezut că am călcat rău şi de aceea am căzut…

Dar vorbea cu greutate.

— Ah, mi-e sete, mi-e sete!

Atunci doamna Delaherche, aplecată de cealaltă parte a saltelei, dădu fuga după un pahar şi o cană cu apă, în care pusese puţin coniac. Şi după ce căpitanul goli paharul cu sete, ea trebui să împartă ce mai rămăsese în sticlă răniţilor din jur: toate mâinile se întindeau spre ea, toţi o implorau cu buzele pârlite de febră. Un zuav algerian,

căruia nu i-a mai rămas nimic, începu să plângă.

În timpul acesta Delaherche încerca să între în vorbă cu doctorul, ca să obţină un tratament de favoare pentru căpitan. Bouroche tocmai intra în sală, cu şorţul plin de sânge şi cu faţa lui mare, asudată, pe care părul, ca o coamă de leu, părea că o învăluie în flăcări. La trecerea lui, oamenii se ridicau în sus, voiau să oprească, fiecare arzând de dorinţa de fi examinat fără întârziere, de a fi salvat şi de a şti ce e cu el: „Veniţi la mine, domnule doctor, veniţi la mine!” Auzea în urmă rugăminţi abia şoptite, iar alţii, dibuind, îi atingeau uşor hainele cu degetele lor. Dar el, cu gândul la treburile lui şi de-abia trăgându-şi sufletul de oboseală, îşi organiza munca fără să asculte pe nimeni. Vorbea tare cu sine, îşi număra cu degetele pacienţii, le dădea numere, îi rânduia: ăsta, ăla, apoi celălalt; unu, doi, trei; un maxilar, un braţ, o pulpă, în timp ce ajutorul, care era alături, ciulea urechea, ca să nu uite.

— Domnule doctor, spuse Delaherche, e aici un căpitan, căpitanul Beaudoin…

Bouroche îi lua vorba din gură.

— Cum, Beaudoin, e aici?… Vai, bietul băiat!

Se opri în faţa rănitului. Dar dintr-o privire văzu, pesemne, gravitatea cazului, căci spuse imediat, fără să se mai aplece ca să examineze piciorul rănit.

— Bun! Să mi-l aduceţi îndată ce termin cu operaţia care se pregăteşte acum.

Şi se întoarse sub şopron, urmat de Delaherche, care nu voia să-l slăbească, de teamă să nu-şi uite făgăduiala.

De data aceasta era vorba de dezarticularea unui umăr, după metoda lui Lisfranc; era ceea ce chirurgii numesc o operaţie frumoasă, operaţie elegantă şi rapidă, care nu durează decât patruzeci de secunde. În momentul acela se şi dădea cloroform pacientului, în timp ce un ajutor îi apucase umărul cu amândouă mâinile, cu cele patru degete la subsuoară şi cu degetul mare deasupra. Atunci Bouroche, cu un scalpel în mână, după ce strigase: „Aşezaţi-l”, prinse deltoidul, străpunse braţul şi tăie muşchiul. Apoi, întorcând cuţitul, desprinse încheietura

dintr-o singură izbitură şi braţul căzu, desprins din trei mişcări. Ajutorul apăsă strâns cu degetele mari pe artera humerală. „Culcaţi-l iar!” Bouroche râse fără să vrea, pe când făcea ligatura, căci toată operaţia nu durase decât treizeci şi cinci de secunde. Nu mai rămânea decât să aducă zdreanţa de carne peste rană, ca pe un epolet turtit. Era o operaţie frumoasă, fiindcă omul se afla în primejdie să-şi piardă în trei minute tot sângele prin artera humerală, fără să mai punem la socoteală pericolul de moarte ce pândeşte pe un rănit ori de câte ori e ridicat sub acţiunea cloroformului.

Delaherche, îngheţat de groază, ar fi voit să fugă. Dar nu mai avu timp, căci braţul se şi găsea pe masă. Soldatul amputat, un recrut, un ţăran zdravăn, care se trezea din amorţeală, zări braţul pe care îl luase un infirmier să-l arunce după salcâmi. Îşi privi ţintă umărul, îl văzu tăiat şi sângerat şi se necăji groaznic.

— Ah, fir-aţi ai dracului de dobitoci, uite ce-aţi făcut din mine!

Bouroche, sleit de puteri, nu spuse nimic. Apoi adaugă cu blândeţe:

— Am făcut cum era mai bine, flăcăule. Era păcat s-o mierleşti! Şi, la urma urmei, când te-am întrebat, mi-ai spus că primeşti.

— Am primit, am primit! Ce ştiam eu?

Şi, liniştindu-se, începu să plângă cu lacrimi amare:

— La ce dracu mai sunt bun de-aici înainte?

L-au scos afară, pe paie, şi au spălat cu nădejde muşamaua şi masa, iar căldările cu apă roşie, aruncate din nou în fugă pe iarbă, însângerară tufele albe de margarete.

Dar Delaherche se minuna că auzea mereu tunul. De ce nu înceta? Faţa de masă a Rosei trebuia să fâlfâie acum pe fortăreaţă. Şi, dimpotrivă, ai fi zis că tirul bateriilor prusace era şi mai viu. Era un vacarm care te asurzea, un bubuit care zgâlţâia şi pe cei mai potoliţi, într-o spaimă tot mai mare. Toate zguduiturile astea care îţi sfâşiau inima, dăunau cu siguranţă şi operatorilor şi celor operaţi. Toată ambulanţa era răvăşită, înnebunită, până la exasperare.

— Doar se terminase. Ce mai vor acum? strigă Delaherche, care asculta neliniştit, socotind la fiecare clipă că aude ultima bubuitură.

Apoi, întorcându-se spre Bouroche, ca să-i aducă aminte de căpitan, rămase surprins să-l găsească întins pe burtă, pe o grămadă de paie, cu braţele goale până la umeri, vârâte în două găleţi cu apă rece. Ajuns la capătul puterilor morale şi fizice, doctorul se odihnea acolo, distrus, doborât de tristeţe, de desperare fără margini, în unul dintre acele minute de înfrângere a practicianului, care se simte neputincios. Şi, totuşi, era un om zdravăn, rezistent, o fire dârză. Dar fusese şi el atins de întrebarea „la ce bun”? Sentimentul că nu va face niciodată totul, că nu va putea face totul, îl paralizase pe neaşteptate. La ce bun, de vreme ce şi aşa moartea era mai tare?

Doi infirmieri îl aduceau pe o brancardă pe căpitanul Beaudoin.

— Domnule doctor, îndrăzni să spună Delaherche, iată-l pe căpitan.

Bouroche deschise ochii, îşi scoase braţele din cele două găleţi, le scutură şi le şterse de paie. Apoi, ridicându-se în genunchi, spuse:

— A, da, fir-ar să fie, altul la rând... Păi da, sigur, nu s-a terminat ziua.

Şi sări în picioare, cu forţe noi, scuturându-şi capul de leu cu părul roşcat îmbărbătat de meserie şi de disciplina severă.

Gilberte şi doamna Delaherche veniseră după brancardă; dar se opriră la câţiva paşi, când căpitanul fu culcat pe salteaua acoperită cu muşama.

— Bun, vasăzică-i deasupra gleznei drepte, spunea Bouroche, care vorbea mult, ca să-i abată atenţia rănitului. Nu e rău în locul ăsta. Scapi ieftin... Ia să vedem şi noi cum stăm.

Dar se vedea că e îngrijorat de toropeala în care căzuse Beaudoin. Se uită la pansamentul de urgenţă, o legătură obişnuită, strânsă şi prinsă de pantalon cu o teacă de baionetă şi mârâia printre dinţi la sudălmi, întrebând cine o

fi fost neisprăvitul care făcuse o treabă ca asta, de mântuială. Apoi, tăcu deodată. Înţelesese: cu siguranţa că pe drum, în fundul trăsurii înţesate de răniţi, bandajul se slăbise şi, alunecând, nu mai strânsese rana, ceea ce provocase o hemoragie grozavă.

Bouroche se mânie grozav pe un sanitar care-l ajuta.

— Mă, mormolocule, taie o dată mai repede!

Sanitarul tăie pantalonii şi izmenele, bocancul şi ciorapul. Piciorul, pe urmă laba, apărură în toată goliciunea lor, palide, mânjite de sânge. Deasupra gleznei se vedea o rană urâtă, în care o schijă de obuz vârâse o fâşie de postav roşu. O bucată de carne sfârtecată, o parte din muşchi, atârna terciuită din rană.

Gilberte trebui să se reazime de un stâlp al şopronului. Oh, carnea aceea, carnea aceea atât de albă, carnea aceea amestecată acum cu sânge şi ciopârţită! Cu toată groaza, nu-şi putea lua ochii de acolo.

— Ei, drăcia dracului! spuse Bouroche. Da’ bine te-au mai dichisit!

Pipăi piciorul şi-l simţi rece, pentru ca pulsul nu mai bătea în el. Se întunecă la faţă. strângând buzele, aşa cum făcea totdeauna în faţa cazurilor grave.

— Ei, drăcia dracului! Urât arată piciorul! repetă el.

Căpitanul, pe care îngrijorarea îl trezise din toropeala lui, se uită ţintă la el, aşteptând. În cele din urmă, îl întrebă:

— De ce, domnule doctor?

Dar Bouroche îşi avea tactica lui: nu cerea niciodată direct unui rănit consimţământul pentru o amputare absolut necesară. Prefera ca rănitul să vadă el însuşi că nu e altă scăpare.

— Urât arată piciorul, şopti el, ca pentru sine. N-o să-l putem salva.

Beaudoin vorbi din nou, nervos:

— Păi atunci, să scăpăm de el, domnule doctor. Ce credeţi?

— Cred că eşti un viteaz, domnule căpitan, şi că o să mă laşi să fac ce trebuie.

Ochii căpitanului Beaudoin se pierdură, se tulburară ca

într-un fel de ceaţă roşiatică. Înţelesese. Dar, cu toată spaima grozavă care îl sugruma, răspunse scurt, cu curaj:

— Daţi-i drumul, domniile doctor.

Pregătirile nu durară mult. Ajutorul stătea gata cu şervetul îmbibat cu cloroform, pe care-l puse repede sub nasul pacientului. Apoi, în momentul în care se produse scurta frământare care preceda anestezia, doi infirmieri îl traseră pe căpitan pe saltea, în aşa fel ca să aibă picioarele libere. Unul dintre ei îl apucă de piciorul stâng, în timp ce un ajutor, apucându-l de dreptul îl apăsa zdravăn cu amândouă mâinile, chiar la inghine, ca să comprime arterele.

Când Gilberte îl văzu pe Bouroche apropiindu-se cu bisturiul, nu mai putu să mai îndure:

— Nu, nu, e îngrozitor!

Şi, simţind că leşină, se sprijini de doamna Delaherche, care trebui să întindă braţul ca s-o ţină în picioare.

— De ce mai stai aici?

Cu toate acestea niciuna nu se clinti din loc. Întoarseră capul, ca să nu mai vadă, şi rămaseră nemişcate, tremurând vargă, strânse una lână alta, cu toate că nu se iubeau prea mult.

Tocmai în ceasul acela din zi tunul porni să bubuie mai tare ca până atunci. Era ora trei şi Delaherche, dezorientat, scos din fire, spuse că nu mai înţelege nimic. Acum nu mai rămânea nicio îndoială: bateriile prusace, în loc să se potolească, îşi înteţeau focul. Pentru ce? Ce se întâmplase? Era un bombardament infernal. Pământul se cutremura, văzduhul ardea în flăcări. În jurul Sedanului cerul de bronz, cele opt sute de tunuri ale armatelor germane, trăgeau deodată, bântuind câmpiile vecine cu focul lor necontenit. Şi dacă tot acest foc concentric ar fi bătut centrul de pe toate înălţimile dimprejur, ar fi făcut praf şi scrum oraşul în două ceasuri. Partea proastă era că obuzele începuseră din nou să cadă pe case. Se auzeau explozii din ce în ce mai dese. Un obuz explodă în strada Voyards. Altul dărâma coşul cel mare al fabricii, iar bucăţile de moloz căzură de pe acoperiş în faţa hangarului.

Bouroche ridică ochii, bombănind:

— Au de gând acum să ne prăpădească şi răniţii?... Vacarmul asta e insuportabil!

În vremea asta infirmierul ţinea întins piciorul căpitanului şi doctorul, cu o rapidă incizie circulara, tăie pielea sub genunchi, cu cinci centimetri mai jos de locul unde socotea că trebuie să taie oasele cu fierăstrăul. Pe urmă, repede, cu acelaşi bisturiu, pe care nu-l mai schimba, ca să nu piardă vremea dădu la o parte pielea, o ridică de jur-împrejur, ca pe o coajă de portocală curăţată. Dar, când să taie muşchii, un infirmier se apropie şi-i şopti la ureche:

— Numărul doi s-a dus.

În zgomotul acela asurzitor, doctorul nu auzi nimic.

— Vorbeşte, mă, dracului, mai tare! îmi vâjâie urechile din cauza afurisitelor de tunuri.

— Numărul doi s-a dus.

— Care era ăla cu numărul doi?

— Braţul.

— Bun! Ei, pai, aduceţi pe cel cu numărul trei – falca.

Şi cu o îndemânare extraordinară, fără să şovăie, reteza muşchii dintr-o singură tăietură, până la oase. Dezveli tibia şi peroneul, puse între ele căluşul cu trei reazime, ca să le sprijine. Apoi, cu o singură mişcare a fierăstrăului, le reteză pe amândouă, şi piciorul rămase în mâinile infirmierului care-l ţinea.

Curse puţin sânge, datorita străşniciei cu care apăsase ajutorul în jurul pulpei. Legătura celor trei artere se făcu repede. Dar doctorul clătină din cap. Şi după ce ajutorul îşi luă degetele, el examină rana şi spusa încet, fiind sigur că pacientul nu putea încă să-l audă:

— E prost. Arteriolele nu dau sânge.

Apoi, cu un gest, îşi încheie diagnosticul: încă un biet flăcău dus pe copcă! Şi pe faţa lui plină de sudoare se iviră iarăşi oboseala şi o tristeţe fără margini, deznădejdea acelui „la ce bun”, de vreme ce din zece inşi nici patru nu puteau fi salvaţi. Se şterse pe frunte şi începu să îndoiască pielea şi să facă cele trei suturi de apropiere.

Gilberte se întoarse chiar în clipa aceea. Delaherche îi

spusese că-i gata şi că poate să se uite. Totuşi, zări piciorul căpitanului, pe care sanitarul îl ducea la groapa de după salcâmi. Groapa cu morţi se umplea treptat. Alţi doi morţi erau întinşi în ea, unul cu gura neagră, căscată peste măsură, de parcă ar mai fi urlat şi acum; altul, închircit de o groaznică agonie, se făcuse cât un pumn, de parcă ar fi fost un copil pipernicit şi rahitic.

Partea proastă era că grămada de resturi se revărsase până la urmă şi în aleea vecină. Neştiind unde să pună mai bine piciorul căpitanului, sanitarul stătu puţin pe gânduri, dar neavând ce face, îl aruncă tot în grămadă.

— Bun, e gata! îi spuse doctorul lui Beaudoin, pe care-l trezeau din somn. Ai scăpat.

Dar căpitanul nu se bucura ca omul care se deşteaptă, aşa cum se întâmplă după operaţiile reuşite. El se ridică puţin şi căzu înapoi pe saltea, îngânând cu o voce slabă:

— Vă mulţumesc, domnule doctor. Mai bine că s-a terminat o dată.

Atunci simţi usturimea pansamentului cu alcool. Şi pe când aduceau brancarda ca să-l ia, o explozie îngrozitoare zgudui toată fabrica. Un obuz explodase în dosul şopronului, în curtea cea mică, unde se afla pompa de apă. Geamurile se făcură ţăndări, în timp ce un fum gros năvălea în ambulanţă. În sala panica îi ridicase pe răniţi din culcuşurile lor de paie şi toţi strigau îngroziţi, vrând să fugă.

Delaherche se repezi, ca ieşit din minţi, ca să vadă stricăciunile. Au să-i dărâme şi au să-i ardă oare casa? Ce se întâmplase? Dacă împăratul voia încetarea focului, de ce începuseră iar?

— Mişcaţi-vă dracului o dată! strigă Bouroche sanitarilor împietriţi de groază. Spălaţi-mi masa şi aduceţi-mi pe numărul trei!

Spălară masa, aruncară încă o dată, din fugă, căldările cu apă înroşită pe pajiştea grădinii. Tufele de margarete nu mai erau acum decât un terci năclăit de sânge, verdeaţă şi flori tocate în sânge. Iar doctorul, căruia îi fusese adus numărul trei, ca să se odihnească puţin, se apucă să caute un glonţ, care, după ce spărsese maxilarul inferior al

pacientului, intrase, pesemne, sub limbă. Curgea mult sânge şi-i mânjea degetele.

În sală, căpitanul Beaudoin fusese din nou culcat pe saltea. Gilberte şi doamna Delaherche urmaseră brancarda. Până şi Delaherche, cu toată frământarea lui, veni să stea puţin de vorbă.

— Odihneşte-te, domnule căpitan. O să-ţi pregătim o cameră şi te vom lua la noi.

Dar, în buimăceala lui, rănitul se deşteptă o clipă şi avu un moment de luciditate.

— Nu, sunt sigur că am să mor.

Şi îi privi pe câteşitrei, cu ochii măriţi, plini de spaima morţii.

— O, domnule căpitan, cum îţi vine să spui una ca asta? şopti Gilberte, îngrozită, silindu-se să zâmbească. Peste o lună vei fi iar pe picioare.

El clătina din cap; nu mai avea ochi decât pentru ea. O privea, cu o nesfârşită părere de rău după viaţă, cu slăbiciunea unui om care simte că se duce, aşa, prea tânăr, fără să fi gustat din plin bucuria de a trăi.

— Am să mor, am să mor. Oh, e îngrozitor…

Apoi, deodată, zărindu-şi uniforma mânjită şi ruptă, şi mâinile murdare, păru că suferă cumplit că e nevoit să apară astfel în faţa femeilor. Îi fu ruşine să se lase în halul ăsta, iar gândul că nu era destul de corect îl făcu, până la urmă, să-şi recapete curajul. Reuşi să vorbească cu o voce mai veselă:

— Numai că, dacă e să mor, aş vrea să mor cu mâinile curate… Doamnă, fiţi atât de amabilă să udaţi un şervet şi să mi-l daţi.

Gilberte dădu fuga, se întoarse cu prosopul şi voi să-l şteargă chiar ea pe mâini. Din această clipă, el dădu dovadă de mult curaj, preocupat să moară ca un om civilizat. Delaherche îl îmbărbăta şi o ajuta pe soţia lui să-l aşeze cât mai bine. Iar bătrâna doamnă Delaherche, în faţa acestui muribund, când văzu că soţii se îngrijesc atâta de el, simţi că-i trece supărarea. Trebuia să tacă şi de data asta, deşi ştia şi se jurase că-i va spune tot fiului său. La ce

să mai întristeze toată familia, din moment ce moartea avea să şteargă păcatul?

Şi lucrurile se terminară repede de tot. Căpitanul Beaudoin, care slăbea mereu, căzu iar în toropeală. O sudoare de gheaţă îi scălda fruntea şi gâtul. Deschise o clipă ochii, pipăi, ca şi cum ar fi căutat o plapumă închipuită, pe care voia s-o tragă până la bărbie, cu mâinile crispate, cu o mişcare înceată şi stăruitoare.

— Vai, mi-e frig, mi-e tare frig!

Şi muri, stingându-se fără să horcăie, iar faţa lui liniştită, subţiată, păstră întipărită o tristeţe fără margini.

Delaherche avu grijă ca trupul, în loc să fie aruncat la grămada comună, să fie aşezat într-un şopron vecin. Voia s-o silească pe Gilberte, care era foarte mişcată şi plângea, să se ducă acasă. Dar ea spuse că i-ar fi foarte frică acum, singură, şi că mai bine rămâne cu soacră-sa în agitaţia aceea a ambulanţei, unde mai putea să uite, lucrând.

Şi alergă imediat să dea de băut unui ostaş dintr-o unitate de vânători din Africa, prins de aiureala fi brei, ajută unui sanitar să panseze mâna unui soldat tânăr, un recrut de douăzeci de ani, care venise pe jos de pe front şi care îşi pierduse degetul cel mare. Şi, fiindcă era drăguţ şi ghiduş, şi făcea haz de rana lui cu un aer nepăsător de parizian poznaş, Gilberte îşi recăpăta voioşia alături de el.

În timpul agoniei căpitanului canonada crescuse parcă în intensitate. Un alt obuz căzuse în grădină, retezând unul dintre copacii seculari. Oamenii, înnebuniţi, strigau că tot Sedanul e în flăcări, fiindcă în mahalaua Cassine se declarase un mare incendiu. Era sfârşitul lumii, dacă bombardamentul ar mai fi continuat multă vreme cu aceeaşi intensitate.

— Nu e cu putinţă, mă duc iar acolo! spuse Delaherche scos din fire.

— Unde? întrebă Bouroche.

— La subprefectură, ca să ştiu dacă împăratul doar îşi bate joc de noi, când vorbeşte de înălţarea drapelului alb.

Doctorul rămase câteva clipe uluit, cu gândul la drapelul alb, la înfrângere, la capitulare; toate veneau să-i sporească

suferinţa pe care o îndura ştiind că nu poate să-i salveze pe toţi, pe bieţii flăcăi care erau aduşi făcuţi zob. Făcu un gest furios de desperare.

— Du-te dracului! Că şi aşa tot ne-a luat dracu pe toţi!

Afară, lui Delaherche îi fu şi mai greu să-şi croiască drum prin mulţimea tot mai deasă. Din minut în minut, străzile erau tot mai înţesate de puhoiul de soldaţi răzleţiţi de unităţi. Întrebă pe mai mulţi dintre ofiţerii pe care îi întâlni, dar niciunul nu văzuse drapelul alb pe fortăreaţă. În cele din urmă, un colonel spuse că l-a întrezărit o clipă, doar cât a fost ridicat şi dat jos. Asta ar fi explicat totul, fie că germanii nu putuseră să-l vadă, fie că, văzându-l că apare şi dispare, ei îşi înteţiseră focul, înţelegând că agonia era aproape. Ba umbla zvonul că un general, înnebunit de mânie, se năpustise – la apariţia drapelului alb – şi-l smulsese cu propriile sale mâini, frângându-i lemnul şi calcând în picioare pânza. Şi bateriile prusace trăgeau fără încetare, proiectilele plouau pe acoperişuri şi pe străzi, casele ardeau, iar unei femei un proiectil îi zdrobise capul la colţul pieţei Turenne.

La subprefectură, Delaherche n-o mai găsi pe Rose în odăiţa de la portar. Toate uşile erau vraişte. Începuse debandada. Se sui atunci pe scară şi nu întâlni decât oameni speriaţi; nimeni nu-l întrebă ce caută acolo. La primul etaj, pe când şovăia neştiind încotro să se îndrepte, o întâlni pe fată.

— Ah, domnule Delaherche, e rău, rău de tot… Poftiţi, uitaţi-vă repede, dacă vreţi să-l vedeţi pe împărat.

Într-adevăr, la stânga, o uşă prost închisă se crăpase niţel şi prin deschizătură putea fi zărit împăratul, care îşi reluase plimbarea, cu paşi nesiguri, de la sobă până la fereastră. Se zbuciuma, nu se oprea locului, în ciuda durerilor grozave.

Tocmai intrase un aghiotant, cel care închisese atât de prost uşa, şi îl auziră pe împărat întrebându-l cu o voce enervată de durere:

— Bine, domnule, de ce mai continuă bombardamentul, de vreme ce am dat ordin să se ridice steagul alb?

Tunul acela al cărui bubuit nu mai contenea, sporindu-şi violenţa cu fiecare clipă, ajunsese pentru el un chin insuportabil. De câte ori se apropia de fereastră, parcă îl lovea drept în inimă. Iarăşi sânge, iarăşi vieţi omeneşti secerate din vina lui! Fiecare minut îngrămădea alţi morţi, fără niciun folos. Şi, în revolta sa de visător înduioşat, adresase de zeci de ori aceeaşi întrebare desperată persoanelor care intrau.

— Ei bine, de ce mai continuă bombardamentul, din moment ce am ordonat să se ridice steagul alb?

Aghiotantul îngăimă un răspuns, pe care Delaherche nu-l putu prinde. De altfel împăratul nu se oprise deloc, împins fără încetare de nevoia de a se întoarce la fereastra aceea unde bubuitul neîntrerupt al bombardamentului îi sfâşia inima. Era şi mai palid acum, iar figura lui prelungă, tristă şi obosită, cu urme din fardul pus de dimineaţă, arăta că sfârşitul e aproape.

În clipa aceea un omuleţ repezit, cu uniforma plină de praf, şi în care Delaherche recunoscu pe generalul Lebrun, trecu prin faţa lor pe coridor şi împinse uşa, fără să se anunţe. Şi, numaidecât, se auzi iarăşi vocea neliniştită a împăratului.

— Dar bine, domnule general, de ce continuă bombardamentul, de vreme ce am dat ordin să se înalţe drapelul alb?

Aghiotantul ieşi, uşa se închise şi Delaherche nu putu să audă nici măcar răspunsul generalului. Totul dispăruse.

— Ah, spuse iarăşi Rose, lucrurile stau prost. Simt eu, după faţa domnilor ăstora. E ca şi cu faţa mea de masă, pe care n-am s-o mai văd. Spun unii că a fost ruptă… Din toate astea îmi e mai milă de împărat, că el e mai bolnav decât mareşalul. Ar fi mai bine să stea în pat, decât în camera asta, unde se prăpădeşte, mergând aşa, întruna.

Rose era foarte mişcată, iar pe chipul ei frumos, bălai, se vădea o milă sinceră. De aceea Delaherche, al cărui zel bonapartist se răcise în chip ciudat de vreo două zile, o socoti cam prostuţă. Cu toate acestea mai slăbi puţin cu ea jos, ca să pândească plecarea generalului Lebrun. Iar când

apăru generalul, se luă după el.

Generalul Lebrun îi arătase împăratului că, dacă voiau să ceară un armistiţiu, era nevoie de o scrisoare iscălită de comandantul suprem al armatei franceze, care să fie trimisă comand an tuli suprem al armatelor germano. Apoi, el se oferise să scrie această scrisoare şi să pornească în căutarea generalului de Wimpffen, care urma s-o semneze.

Avea scrisoarea la el, dar se temea că n-o să-l găsească pe de Wimpffen, neştiind în ce punct al frontului se afla. Şi apoi, în Sedan era o asemenea îmbulzeală, încât trebui să meargă cu calul la pas. Delaherche putu, astfel, să-l însoţească până la bariera du Ménil.

Dar, ieşit la drum, generalul Lebrun porni în galop şi avu norocul, când ajunse la Balan, să-l zărească pe generalul de Wimpffen. Numai cu câteva minute mai înainte Wimpffen îi scrisese împăratului: „Sire, veniţi să luaţi comanda trupelor, care îşi vor face o datorie de onoare deschizându-vă un drum printre liniile duşmane”. De aceea o mânie groaznică îl cuprinse numai la auzul cuvântului de armistiţiu. Nu, nu, nu semna nimic. El voia să se lupte! Era ora trei şi jumătate. Şi puţin după aceea avu loc eroica şi desperata încercare, ultimul asalt pentru deschiderea unui drum printre bavarezi, un nou marş spre Bazeilles. Ca trupele să mai capete curaj, se minţea şi se striga pe străzile Sedanului şi pe câmpiile din împrejurimi: „Vine Bazaine, vine Bazaine!” Încă de dimineaţă ăsta era visul multora. Li se părea că aud tunul armatei din Metz, la fiecare nouă baterie pe care germanii o băgau în foc. Au fost adunaţi aproape o mie două sute de oameni, soldaţi împrăştiaţi din toate corpurile şi din toate armele. Şi coloana aceasta mică porni eroic, în pas alergător, pe drumul măturat de obuze. Mai întâi a fost ceva extraordinar: oamenii care cădeau nu împiedicau avântul celorlalţi. Au mers aşa aproape cinci sute de metri, duşi de un curaj cu drept cuvânt vijelios. Dar curând rândurile se răriră, cei mai curajoşi dădură îndărăt. Ce puteai să faci împotriva numărului copleşitor? Aici nu mai era la mijloc decât îndrăzneala nebunească a unui comandant de armată care nu voia să fie învins. Şi

generalul de Wimpffen rămase în cele din urmă singur cu generalul Lebrun, pe drumul acesta dintre Balan şi satul Bazeilles, pe care trebuiră să-l părăsească definitiv. Nu le mai rămânea decât să se retragă sub zidurile Sedanului.

Îndată ce-l pierdu din ochi pe general, Delaherche se grăbi să se întoarcă la fabrică, stăpânit de un singur gând: să se urce din nou la postul lui de observaţie, ca să urmărească tot ce se întâmplă în depărtare. Dar, când ajunse, se opri o clipă, dând sub bolta porţii de colonelul de Vineuil, care era adus, cu cizma plina de sânge, aproape leşinat, întins pe fân, în fundul unui faeton de zarzavagiu. Colonelul se încăpăţânase să-şi adune resturile regimentului, până în clipa când căzuse de pe cal. Îl urcară numaidecât într-o cameră la primul etaj şi Bouroche, venit în grabă, găsi numai o rană a gleznei. De aceea se mulţumi să panseze rana, după ce scoase dinăuntru bucăţile de piele din cizmă. Nu se mai putea stăpâni şi coborî, scos din fire, strigând că mai bine şi-ar tăia singur un picior decât să-şi mai facă meseria în condiţii atât de groaznice, fără instrumentele potrivite şi fără ajutoarele necesare. Într-adevăr, jos, nemaiştiind unde să mai pună răniţii, se hotărâseră să-i întindă în grădină, pe iarbă. Se şi făcuseră două rânduri de oameni care aşteptau văitându-se afară, sub ploaia de obuze ce cădeau mereu. Numărul celor aduşi la ambulanţă, de la amiază, trecea de patru sute şi doctorul ceruse chirurgi, dar nu i se trimisese decât un medic tânăr din oraş. Nu putea face numai el toate! Cerceta, tăia, reteza cu fierăstrăul, cosea la loc, înfuriat şi îndurerat, văzând că îi aduceau mereu mai mult de lucru decât era cu putinţă unui om să pridideasca. Gilberte, beată de spaimă, îngreţoşată de atâta sânge şi atâtea lacrimi, rămăsese lângă unchiul său, colonelul. O lăsase în curte pe doamna Delaherche să dea de băut celor chinuiţi de febră şi să şteargă obrajii năduşiţi ai muribunzilor.

Pe terasă, Delaherche încercă repede să-şi dea seama de situaţie. Oraşul suferea mai puţin decât se aşteptase, căci un singur incendiu îşi arunca trâmbele de fum gros şi negru în mahalaua Cassine. Fortul de la Palatinat nu mai trăgea,

pesemne din lipsă de muniţii. Doar tunurile de la bariera Parisului mai slobozeau arareori câte un proiectil. Şi îndată, atenţia îi fu atrasă de un alt drapel alb ce se înălţa pe turn. Dar probabil că de pe câmpul de bătaie nu putea fi văzut, deoarece focul continua tot atât de intens. Acoperişurile vecine îi ascundeau lui Delaherche drumul spre Balan şi el nu putu să urmărească mişcarea trupelor. De altminteri, punând ochiul la luneta care rămăsese îndreptată spre inamic, zări statul-major german, pe care-l văzuse în locul acela încă la amiază.

Comandantul suprem, minusculul soldat de plumb, înalt cât jumătate din degetul cel mic, în care era sigur că recunoaşte pe regele Prusiei, stătea tot în picioare, în uniforma lui de culoare închisa, în faţa celorlalţi ofiţeri, cei mai mulţi culcaţi pe iarbă, încărcaţi de fireturi. Se găseau acolo ofiţeri străini, aghiotanţi, generali, mareşali de curte, prinţi, toţi cu binocluri, şi urmărind încă de dimineaţă, ca la un spectacol, agonia armatei franceze. Şi acum drama cutremurătoare lua sfârşit.

De pe înălţimea împădurită a culmii Marfée regele Wilhelm asistase la joncţiunea trupelor sale. Se isprăvise. Armata a treia, sub comanda fiului său, prinţul regal de Prusia, care venise pe drumul de la Saintmenges şi Fleigneux, luase în stăpânire platoul de la Illy, în timp ce armata a patra, comandată de prinţul regal de Saxa, ajungea la locul de întâlnire prin Daigny şi Givonne, ocolind pădurea Garennei. Corpurile XI şi V dădeau astfel mâna cu corpul XII şi cu Garda. Încercarea supremă de spargere a încercuirii, în momentul în care se desăvârşea, zadarnica şi glorioasa şarjă a diviziei Margueritte, smulsese regelui un strigăt de admiraţie: „Oh, ce viteji”. Acum, când învăluirea matematică, neîndurată, se termina, când fălcile cleştelui se închiseseră, regele putea să cuprindă, dintr-o singură ochire, şirul nesfârşit de oameni şi de tunuri care încercuia armata învinsă. La nord încleştarea devenea din ce în ce mai strânsă, împingându-i pe fugari în Sedan, sub focul tot mai intens al bateriilor, a căror linie neîntreruptă tivea zarea.

Spre sud, satul Bazeilles învins, pustiit şi trist, ardea în ultimele pâlpâiri, aruncând bușneaguri groase de fum şi de scântei, în timp ce bavarezii, stăpâni pe Balan, îşi puneau tunurile în bătaie la trei sute de metri de porţile oraşului. Dar celelalte baterii, cele de pe malul stâng, instalate la Pont-Maugis, la Noyers, la Frénois. la Wadelincourt, care trăgeau fără să se oprească de aproape douăsprezece ore, băteau mai de sus, completând cercul de foc de netrecut, până sub picioarele recelui.

Dar regele Wilhelm, obosit, îşi lăsă ocheanul deoparte, pentru o clipă. Şi continuă să privească cu ochii liberi. Soarele pieziş cobora spre pădure, apunând pe un cer de o limpezime fără pată. Toată câmpia aceea nemărginită părea poleită cu aur, scăldată într-o lumină atât de clară, încât cele mai mici amănunte căpătau forme ciudat de precise. Putea să distingă casele din Sedan, cu zăbrelele mici şi negre de la ferestre, întăririle, fortăreaţa, sistemul acela complicat de apărare, ale cărui metereze se desluşeau foarte clar. Apoi, de jur-împrejur, satele curate şi înverzite, împrăştiate printre ţarini, păreau nişte ferme scoase din cutiile de jucării, Donchery la stânga, la marginea câmpiei netede, Douzy şi Carignan la dreapta, în livezi. Parcă ai fi putut număra copacii din pădurea Ardenilor, a cărei mare de verdeaţă se pierdea până la frontieră. Scăldată în lumina aceea, Meusa, cu coturile sale leneşe, nu mai era decât un râu de aur fin. Şi lupta îngrozitoare, mânjită de sânge, părea un pastel delicat, văzut de la înălţimea aceea, sub privirile de bun rămas ale soarelui: călăreţii morţi, caii cu pântecele desfăcute, presărau platoul Floing cu pete vii. Spre dreapta, spre Givonne, cele din urmă învălmăşeli ale retragerii încântau ochiul cu vârtejul de puncte negre care alergau sau care se rostogoleau. În acest timp, în peninsula Iges, la stânga, o baterie bavareză, cu tunurile ei mari cât nişte beţe *de* chibrituri, părea o jucărie mecanică pusă la punct perfect, aşa de bine i se puteau urmări mişcările, cu o regularitate de ceasornic. Dobândiseră victoria, nesperată, fulgerătoare şi regele nu avea remuşcări, în faţa acestor cadavre atât de

mici, a acestor mii de oameni care valorau mai puţin decât praful de pe drum, a acestei văi imense în care incendiile din Bazeilles, măcelurilor de pe Illy şi spaima Sedanului nu împiedicau natura nepăsătoare să se arate frumoasă, în amurgul senin al unei zile minunate.

Dar, deodată, Delaherche zări un general francez, îmbrăcat cu un veston albastru, care suia coastele culmii Marfée, călare pe un cal negru, iar în faţa lui mergea un husar cu un drapel alb. Era generalul Reille, pe care împăratul îl însărcinase să ducă regelui Prusiei această scrisoare: „Frate, neputând să mor în mijlocul armatelor mele, nu-mi rămâne decât să depun sabia mea în mâinile Majestăţii-Voastre. Sunt al Majestăţii-Voastre bun frate, Napoleon”. În graba sa de a opri măcelul, deoarece nu mai era stăpân, împăratul se preda, sperând să-l înduioşeze pe învingător. Şi Delaherche îl văzu pe generalul Reille oprindu-se la zece paşi de rege, descălecând, apoi înaintând, fără arme, doar cu o cravaşă în mână, ca să înmâneze scrisoarea. Soarele asfinţea într-o geană uriaşă de lumină trandafirie. Regele se aşeză pe un scaun, se sprijini de spătarul unui alt scaun, pe care îl ţinea un secretar, şi răspunse că primeşte spada şi aşteaptă să i se trimită un ofiţer împuternicit să ducă tratativele în privinţa capitulării.

VII

La ora aceea, în jurul Sedanului, de pe toate poziţiile pierdute, de la Floing, de pe podişul Illy, din pădurea Garennei, din valea Givonnei, de pe drumul spre Bazeilles, se revărsa un puhoi de oameni îngroziţi, de cai şi de tunuri, năpustindu-se spre oraş. Fortăreaţa asta, pe care ca nişte neghiobi se gândiseră să se sprijine, se transforma într-o ispită nenorocită, într-un adăpost la îndemâna celor ce fugeau. Ea era mântuirea către care se lăsau târâţi chiar şi cei mai viteji, în descurajarea şi spaima ce pusese stăpânire pe toţi. Îşi închipuiau că, odată ajunşi acolo, după metereze, au să scape, în sfârşit, de urgia acelei artilerii grozave care bubuia de aproape douăsprezece ore. Parcă nu mai rămăsese nici conştiinţă, nici judecată: animalul târa omul după el. Nebunia instinctului de conservare îi mâna în goană, în căutarea unui bârlog în care să se cuibărească şi să moară.

Lângă zidul cel mic, Maurice, care stropea cu apă rece faţa lui Jean, îl văzu că deschide ochii şi izbucni într-un chiot de bucurie.

— Ah, săracul de tine, credeam c-ai dat ortul popii!... Şi să nu-ţi închipui că vreau să te cert, da’ tare greu mai eşti, omule!

Încă năucit, Jean părea că se trezeşte dintr-un vis. Apoi, când înţelese, pesemne, şi îşi aduse aminte, doua lacrimi mari i se prelinseră pe obraji. Băiatul acesta atât de firav, pe care-l îndrăgise şi-l îngrijea ca pe un copil, găsise, prin urmare, în avântul prieteniei lui, destulă putere ca să mai glumească.

— Ia stai să-ţi văd un pic scăfârlia.

Rana nu era cine ştie ce, numai o zgârietură a pielii capului, prin care cursese cam mult sânge. Părul, îmbibat cu sânge închegat, formase un fel de tampon. Da aceea se feri cu grijă să dea cu apă pe el, ca nu cumva rana să se deschidă iar.

— Aşa, te-am ferchezuit. Acum mai ai şi tu chip de om... Stai niţel, să-ţi pun şi ceva pe cap.

Şi, luând de-a lături chipiul unui soldat mort, i-l aşeză cu grijă pe cap.

— Numai bine măsura ta... Acum, dacă poţi să te ţii pe picioare, suntem o mândreţe de flăcăi.

Jean se ridică, îşi clătină capul, ca să se încredinţeze că era teafăr. Numai ţeasta şi-o simţea cam grea. Avea să meargă bine de tot. Şi, cuprins de o înduioşare de om simplu, îl înşfacă în braţe pe Maurice, mai-mai să-l înăbuşe la piept, neputând rosti decât aceste vorbe:

— Oh, puişorule drag, puişorule drag!

Dar prusacii nu mai erau departe şi ei nu trebuiau să-şi mai piardă vremea pe după zid. Locotenentul Rochas se şi retrăgea, cu cei câţiva oameni ai lui, apărând drapelul pe care sublocotenentul îl ducea sub braţ, înfăşurat pe lemn. Lapoulle, înalt cum era, putea să se ridice şi să mai tragă din când în când, peste coama zidului; în vreme ce Pache îşi pusese puşca în bandulieră, socotind fără îndoială că era de-ajuns, că venise acum ora de mâncare şi de somn. Mergând pitiş, Jean şi Maurice se grăbiră să-i ajungă din urmă. Nu duceau lipsă nici de arme, nici de cartuşe: n-aveai decât să întinzi mâna să le iei de jos. Se înarmară iarăşi, fiindcă lepădaseră tot de pe ei, şi raniţa şi celelalte, în clipa, când unul trebuise să-l ia în cârcă pe celălalt. Zidul se întindea până la pădurea Garennei şi mica ceată, crezându-se în siguranţă, se ascunse repede îndărătul unei ferme, iar de acolo intră în pădure.

— Ei, spuse Rochas, cu încrederea lui nezdruncinată de totdeauna, o să ne tragem sufletul o clipă aici şi pe urmă pornim iar ofensiva.

De la cei dintâi paşi, toţi simţiră că intră în iad. Dar nu mai puteau da îndărăt, trebuiau să treacă cu orice preţ prin

pădure, singura lor linie de retragere. În clipa aceea era o pădure îngrozitoare, pădurea deznădejdii şi a morţii. Înţelegând că pe acolo se retrăgeau trupe, prusacii o ciuruiau cu gloanţe, o copleşeau cu obuze. Şi pădurea se zbuciuma şi vuia, în trosnetul crengilor rupte, de parc-ar fi fost biciuită de o furtună. Obuzele retezau copacii, gloanţele făceau să plouă cu frunze, iar din trunchiuri despicaţi păreau că se aud glasuri jalnice, hohote de plâns izbucneau odată cu grindina de crenguţe din care lăcrima seva. Ai fi zis că-i jelania unei mulţimi înlănţuite, groaza şi ţipetele a mii de fiinţe ţintuite la pământ, care nu puteau să fugă, sub focul acesta intens. Nicicând un vifor de spaimă nu s-a abătut mai cumplit decât în pădurea bombardată.

Maurice şi Jean, care-i ajunseseră pe camarazii lor, fură cuprinşi de groază numaidecât. Mergeau în momentul acela pe sub copaci înalţi şi puteau să alerge. Dar gloanţele şuierau, se încrucişau. Era cu neputinţa să le ghiceşti direcţia, în aşa fel ca să te aperi fugind de la un copac la altul. Doi oameni fură ucişi, loviţi din spate şi din faţă. Înaintea lui Maurice, un stejar secular, cu trunchiul sfărâmat de un obuz, se prăvăli cu măreţia tragică a unui erou, strivind totul împrejurul lui. Şi, în clipa când tânărul sărea înapoi, în stânga lui, un fag uriaş, căruia un alt obuz îi, zburase coroana, se sfărâma, se prăbuşea, aidoma schelăriei unei catedrale. Unde să fugă? încotro să-şi întoarcă paşii? Din toate părţile nu se vedeau decât crengile căzând ca într-o imensă clădire care ar sta să se prăbuşească, cu sălile înşirate sub tavane ce se dărâmă. Apoi, după ce săriră într-un tufăriş, ca să scape de primejdia de a fi striviţi ele copacii cei mari, Jean fu cât pe-aci să fie tăiat în două de un proiectil care, spre norocul lui, nu explodă. Acum nu mai puteau înainta prin desişul de netrecut al tufişurilor de tot felul. Tulpinile subţiri îi apucau da umeri; buruienile înalte li se încolăceau de glezne; ziduri neaşteptate de mărăcini îi opreau locului, în timp ce frunzişul zbura împrejurul lor, sub coasa uriaşă care cosea pădurea. Lângă ei, un alt ostaş, trăsnit de un glonţ în frunte, rămase în picioare, strâns între doi mesteceni tineri.

De zeci de ori, prinşi în acest tufăriş, simţii a cum trece moartea pe lângă dânşii.

— Dumnezeule mare! spuse Maurice. Să ştii că nu mai scăpăm de-aici!

Era pământiu şi se înfiorase tot; iar Jean, atât de inimos de obicei, care-l îmbărbătase şi de dimineaţă, se îngălbenea şi el, cuprins de un frig cumplit. Asta era spaima, spaima îngrozitoare, molipsitoare, de neînlăturat. Şi iarăşi o sete mare îi ardea, o uscăciune nesuferită a gurii, o strângere a gâtlejului, violent dureroasă ca o sugrumare. Pe deasupra, mai aveau şi ameţeli şi greaţă, în timp ce vârfuri de ace le furnicau în picioare. Şi, cu suferinţa aceasta a fricii în toată fiinţa lor, cu capul vârât între umeri, vedeau zburând mii de puncta negre, ca şi cum ar fi putut deosebi, în trecere, norul zburător al gloanţelor.

— Mă, a dracului soartă! îngăimă Jean. Cum să nu te superi că eşti aici, să-ţi dai sufletul pentru alţii, în timp ce dumnealor stau pe; undeva şi trag liniştiţi din lulea.

Maurice, scos din minţi, cu privirea rătăcită, adăugă;

— Da, de ce eu şi nu altul?

Era revolta eului, furia egoistă a individului care nu vrea să se sacrifice pentru specie şi să termine cu viaţa.

— Mă, şi barem de-am şti pentru ce mai spuse Jean – dacă asta ar sluji la ceva!

Apoi, ridicându-şi ochii şi privind spre cer, adăugă:

— Şi, după toate astea, porcul ăla de soare nu se Hotărăşte s-o ia din loc! După ce o apune şi când s-o înnopta, o să înceteze poate lupta!

De multă vreme, nemaiştiind cât e ceasul, fără să mai aibă măcar conştiinţa timpului, el pândea, în felul ăsta, soarele, care cobora încet şi care parcă nici nu mai mergea, oprit în loc, acolo, deasupra pădurilor de pe ţărmul stâng. Şi nu era nici măcar laşitate din partea lor, era o nevoie năvalnică, tot mai mare, de a nu auzi obuzele şi gloanţele, de a pleca în alta parte, să-i înghită pământul, să nu mai ştie de nimic. Dacă n-ar fi fost demnitatea lor de oameni, ambiţia aceea măruntă de a-şi face datoria în faţa camarazilor, şi-ar fi pierdut minţile, şi ar fi şters-o, fără voia

lor, în goana mare.

Dar Maurice şi Jean se obişnuiau iar şi cu asta şi înnebuniţi cum erau, simţeau în ei un fel de inconştienţa şi de beţie, care era, de fapt, vitejie. Până la urmă nici nu se mai grăbiră prin pădurea blestemată. Grozăvia se mărise şi mai mult. prin mulţimea de copaci bombardaţi, omorâţi la postul lor, care se prăvăleau din toate părţile ca nişte străjeri uriaşi, neclintiţi. Sub umbrare, în lumina nedesluşită, verzuie, şi atât de plăcută, în adâncul adăposturilor tainice, căptuşite cu muşchi, bântuia moartea năprasnică. Limpezimea izvoarelor singuratice era tulburată, muribunzii horcăiau până şi în colţurile cele mai ascunse, unde numai perechile de îndrăgostiţi se rătăciseră până atunci. Un om, cu pieptul străpuns de un glonţ, mai avusese timpul să strige „lovit” şi căzuse cu faţa în jos, mort. Un altul, cu amândouă picioarele sfărâmate de un obuz, râdea mai departe, fără să-şi dea seama de rana lui, încredinţat că se izbise doar de o rădăcină. Alţii, cu membrele ciuruite, răniţi de moarte, tot mai vorbeau şi alergau mai departe, încă vreo câţiva metri, înainte de a se poticni, într-un spasm neaşteptat. În primul moment rănile cele mai adânci de-abia se simţeau şi numai după aceea începeau suferinţele înspăimântătoare, când răniţii izbucneau în ţipete şi lacrimi.

Ah, pădurea blestemată, pădurea măcelărită, străbătută de vaietele copacilor nimiciţi, se umplea încetul cu încetul de suferinţa răniţilor care urlau! Sub un stejar, Maurice şi Jean zăriră un zuav care ţipa întruna, ca o vită la tăiere, cu măruntaiele afară. Mai încolo un altul luase foc: i se aprinsese centura albastră şi flacăra, ajungând la barbă, i-o ardea, în timp ce el cu şira spinării zdrobită, fără îndoială, nemaiputându-se mişca, plângea cu lacrimi fierbinţi. Pe urmă un căpitan, cu braţul stâng smuls, cu şoldul drept sfâşiat până la pulpă, întins pe burtă, se tira într-un cot, cerând să fie împuşcat, cu o voce ascuţită, înfiorătoare prin tonul ei rugător. Alţii şi alţii îndurau chinuri îngrozitoare, semănaţi pe cărările pline de iarbă în număr atât de mare că trebuia să bagi bine de seamă ca să nu-i calci în

picioare. Dar răniţii şi morţii nu mai aveau nicio importanţă. Camaradul căzut era părăsit, uitat. Nici măcar o privire înapoi. Aşa era soarta. Altul la rând, – tu însuţi, poate!

Deodată, în clipa când ajungeau la marginea pădurii, răsună un ţipăt de chemare.

— Veniţi la mine!

Era sublocotenentul portdrapel, pe care-l lovise ua glonţ în plămânul stâng. Căzuse şi îl podidise sângele pe gură. Văzând că nimeni nu se opreşte, avu tăria să-şi adune puterile şi să ţipe:

— Drapelul!

Dintr-un salt, Rochas, întors din goana lui, luă drapelul, al cărui băţ se frânsese, în timp ce sublocotenentul murmura, cu vorbele încleiate de o spumă însângerată.

— Eu mi-am încheiat socotelile şi puţin îmi pasă! Salvaţi drapelul!

Şi rămase singur, să se zbată pe muşchi, în acest colţ încântător de pădure, smulgând iarba cu mâinile crispate, cu pieptul chinuit de un horcăit care ţinu ore întregi.

În sfârşit, ieşiră din pădurea asta a groazei. Pe lângă Maurice şi Jean nu mai rămăsese din mica ceată decât locotenentul Rochas, Paclie şi Lapoulle. Gaude, de care se rătăciseră, ieşi şi el dintr-un hăţiş şi porni în goana mare ca să-şi ajungă camarazii, cu goarna atârnată *de* umăr. Şi era o adevărată uşurare să te vezi iar în câmp deschis, răsuflând în voie. Şuieratul gloanţelor încetase, obuzele nu mai cădeau în partea asta a văiugii.

Curând, în faţa porţii de la curtea unei ferme auziră înjurături şi zăriră un general mânios, călare pe un cal numai spume. Era generalul Bourgain-Desfeuilles, comandantul brigăzii lor, alb de praf şi el şi părând zdrobit de oboseală. Pe faţa lui rotundă şi rumenă de chefliu se citea furia în care îl arunca dezastrul, privit de el ca un ghinion personal. De dimineaţă, soldaţii lui nu-l mai văzuseră. Cu siguranţă că se rătăcise pe câmpul de luptă, alergând după resturile brigăzii, cu riscul de a-şi găsi moartea, înfuriat cum era pe bateriile prusace, care măturau Imperiul şi cariera lui de ofiţer iubit la Palat.

— Pentru numele lui Dumnezeu! tipa el. Nu mai e nimeni pe aici, nu mai poţi obţine o informaţie în nenorocitul ăsta de ţinut!

Pesemne că locuitorii fermei fugiseră în adâncul pădurilor. În cele din urmă o femeie bătrână de tot se ivi în prag, vreo servitoare uitată, pe care picioarele betege o ţintuiseră acolo.

— Hei, mătuşă, ia fă-te-ncoace!... Pe unde o fi Belgia?

Ea se uita la dânsul, prostită, părând că nu-l înţelege. Atunci generalul îşi pierdu cumpătul şi, uitând că vorbea cu o ţărancă, începu să urle cât îl ţinea gura, că n-are chef să se lase prins în capcană ca un nătărău întorcându-se la Sedan, că o s-o şteargă în străinătate, şi fără multă vorbă! Nişte soldaţi care se apropiaseră îl ascultau.

— Păi, domnule general – spuse un sergent – nu se mai poate trece, sunt prusaci peste tot... Era bine s-o întindem azi-dimineaţă.

Într-adevăr, umblau tot felul de zvonuri despre companii despărţite de regimentele lor, cate, fără să vrea, trecuseră frontiera, despre altele care, mai târziu, reuşiseră chiar să străpungă vitejeşte liniile duşmane, înainte de joncţiunea completă.

Generalul, înfuriat peste măsură, dădea din umeri.

— Păi bine, mă, cu nişte flăcăi ca voi nu poate cineva să-şi croiască drum pe unde-o vrea?... O să găsesc eu cincizeci de flăcăi care să se arunce din nou în foc.

Apoi, întorcându-se iar către ţăranca cea bătrână, o întrebă din nou:

— Hei, mătuşă, răspunde o dată, pentru numele lui Dumnezeu!... Belgia aia, încotro o fi?

De data asta ea înţelese. Întinse mâna, numai piele şi os, către pădurile cele mari.

— Colo, colo!

— Cum? Ce spui?... Casele alea care se zăresc în capul ţarinei?

— Nu! Mai departe, mult mai departe!... Colo, departe de tot!

Auzind-o, generalul simţi că se înăbuşă de mânie.

— Bine, dar un ţinut afurisit ca ăsta îţi întoarce stomacul pe dos! Nu ştii niciodată cum e: Belgia era colea, că ne temeam să nu sărim într-însa, fără să vrem, şi acum, când vrem să ne ducem spre ea, ia-o de unde nu-i... Nu, zău, asta-i prea de tot! La urma urmelor n-au decât să mă ia prizonier şi să facă din mine ce-or vrea, că eu mă duc să mă culc!

Şi, dând pinteni calului, săltă în şa ea un burduf umflat cu vânt de mânie şi plecă la galop înspre Sedan.

Drumul cotea şi coborai în Fundul Givonnei, o mahala vârâtă între coline. Aci drumul care urca spre păduri era străjuit de căsuţe şi de grădini. În momentul acela era înţesat de un puhoi atât de mare de fugari, încât locotenentul Rochas se trezi înghesuit, cu Pache, Lapoulle şi Gaude, lângă un han, la o răscruce. Jean şi Maurice îi ajunseră cu mare greutate. Şi cu toţii fură surprinşi la auzul unei voci răguşite de beţiv, care striga către ei.

— Ia te uită ce mai întâlnire!... Fă-te încoace, frăţie!... Ei, oricum, aşa întâlnire zic şi eu!

Îl recunoscură pe Chouteau care stătea în han, sprijinit în coate, la o fereastră de la parter. Beat mort, el continuă, între două sughiţuri;

— Ştiţi ce, nu vă sfiiţi deloc. Dacă vă e sete... se mai găseşte o leacă pentru nişte fârtaţi...

Şi, cu un gest nesigur peste umăr, strigă la cineva rămas în fundul sălii.

— Haide o dată, mă, gură-cască... dă de băut domnilor ăstora...

Apăru şi Loubet la rândul lui, ducând în fiecare mână câte o sticlă plină pe care o flutura, râzând. Era mai puţin beat decât celălalt şi strigă cu vocea lui de flecar parizian, fârnâind pe nas ca negustorii de limonada, într-o zi de sărbătoare populară:

— Ia răcoreala, ia răcoreala! Cine mai doreşte?

Nu-i mai văzuse nimeni de când plecaseră, chipurile, să-l ducă la ambulanţă pe sergentul Sapin. Fără îndoială, rătăciseră de ici-colo, hoinărind şi ferindu-se de colţurile pe unde cădeau obuze. Şi nimeriseră acolo, în hanul ăsta

jefuit.

Locotenentul Rochas fu indignat.

— Staţi niţel, bandiţilor, că vă arăt eu vouă. De asta vă arde vouă, în timp ce noi toţi ne dăm sufletul luptând!

Dar Chouteau respinse mustrarea.

— Ei, ascultă colea, bă, ţicnit bătrân, să ştii că nu mai există locotenenţi, nu mai sunt decât oameni liberi… Ce, nu ţi-au cărat de-ajuns prusacii? Vrei să mai încasezi şi altele?

Trebuiră să-l ţină pe Piochas, care spunea că o să-i zboare creierii. De altfel chiar şi Loubet, cu sticlele în braţe, se silea să facă pace.

— Haide, potoliţi-vă! N-o să ne mâncăm aşa, că doar suntem fraţi cu toţii!

Şi, adresându-se lui Lapoulle şi lui Pache, cei doi camarazi de grupă, le spuse:

— Nu fiţi proşti, mă! Intraţi şi voi, să vă clătiţi gâtlejul!

O clipă Lapoulle stata la îndoială, cu gândul nedesluşit că ar fi rău să benchetuiască, în timp ce atâţia nenorociţi de camarazi îşi dădeau sufletul. Dar era aşa de zdrobit, atât de istovit de foame şi de sete! Dintr-odată se hotărî, intră dintr-un salt în han, fără o vorbă, împingând înaintea lui pe Pache, care, tot tăcut şi ispitit şi el, se lasă dus. Şi nu se mai întoarseră.

— Bandă de tâlhari! spunea întruna Rochas. Ar trebui să fie toţi împuşcaţi!

Acum nu mai avea cu dânsul decât pe Jean, pe Maurice şi pe Gaude şi toţi patru erau împinşi, încetul cu încetul, cu toată împotrivirea lor, în şuvoiul de fugari care se scurgea cât era drumul de mare. Acum erau departe de han, duşi de vălătucul retragerii în dezordine, tălăzuit către şanţurile Sedanului, într-un şuvoi tulbure, asemenea mormanelor de pământ şi de pietre pe care o furtună dezlănţuită pe culmi le mână spre fundul văilor. De pe toate tăpşanele învecinate, pe toate povârnişurile, prin toate vâlcelele, pe drumul de la Floing, prin Fierremont, prin cimitir, prin Champ-de-Mars, ca şi prin Fundul Givonnei, aceeaşi turmă se scurgea într-o goană nebună de spaimă, mereu mai mare. Şi cu ce mustrare puteau fi oare năpăstuiţi aceşti

bieţi oameni care, de douăsprezece ceasuri, aşteptau nemişcaţi sub nimicitoarea artilerie a unui duşman nevăzut, în faţa căruia erau neputincioşi? Acum bateriile îi luau din faţă, din flanc şi din spate, focurile se înverşunau tot mai mult asupra aceluiaşi punct, pe măsură ce armata bătea în retragere, spre oraş. Asta însemna tocarea lor în grămada mare, terciuirea lor în fundul acelei văgăuni blestemate, în care erau măturaţi. Câteva regimente din corpul al 7-lea, mai cu seamă dinspre Floing, se retrăgeau într-o ordine destul de bună. Dar în Fundul Givonnei nu mai era nici front, nici şefi: trupele se îmbulzeau unele peste altele, înnebunite, alcătuite din toate rămăşiţele, din zuavi, din puşcaşi algerieni, din vânători, din infanterişti, cei mai mulţi fără arme, cu uniformele mânjite şi zdrenţuite, cu mâinile şi feţele negre, cu ochii însângeraţi şi bulbucaţi, cu gurile umflate şi învineţite de atâtea sudălmi şi măscări. Uneori un cal lară călăreţ se năpustea, alerga în galop, răsturnând soldaţii, despicând mulţimea într-o lungă frământare de groază. Pe urmă, treceau tunurile într-o goană nebunească, baterii răzleţite, ai căror conductori, ca nişte oameni duşi de fumurile beţiei, striveau totul în calea lor, fără să strige „păzea şi tropăitul de turmă nu îmi contenea: era o defilare compactă, umăr la umăr, o fugă în masă, în care golurile se umpleau numaidecât, în graba instinctivă a oamenilor de a se vedea o dată la adăpost, îndărătul unui zid.

Jean ridică iar capul şi se întoarse spre apus. Prin norul des de praf stârnit de picioare razele soarelui tot mai ardeau fetele asudate. Era foarte frumos şi cerul avea o minunată culoare albastră.

— Îţi vine să plesneşti, totuşi, nu alta, repetă el, cu porcul ăsta de soare care nu vrea să se ducă naibii!

Deodată Maurice recunoscu cu uimire pe soră-sa Henriette într-o tânără femeie lipită de o casă, mai-mai să fie strivită de valurile de oameni şi pe care o privea. O văzuse de aproape un minut şi stătea cu gura căscată. Ea vorbi cea dintâi, fără să pară surprinsă.

— L-au împuşcat la Bazeilles… Da, eram acolo… Atunci, fiindcă vreau să mi se dea corpul, m-am gândit…

Henriette nu-i numea nici pe prusaci, nici pe Weiss, Toată lumea trebuia să înţeleagă. Într-adevăr, Maurice înţelese. El o adora; hohoti de plâns.

— Biată surioară!

Pe la ceasurile două, după ce-şi venise în simţiri, Henriette se pomenise la Balan, în bucătăria unor oameni străini, plângând cu capul căzut pe masă. Dar lacrimile ei se opriră. În fiinţa asta tăcută, atât de firavă, se şi trezea eroina. Nu-i era frică de nimic, avea un suflet tare, de neînvins. În durerea ei, nu mai avea alt gând decât să recapete corpul bărbatului ei pentru a-l înmormânta. Primul plan fusese simplu de tot: să se întoarcă la Bazeilles. Toată lumea o sfătuise să renunţe la gândul acesta, arătându-i că e un lucru absolut cu neputinţă. De aceea, până la urmă căută pe cineva, vreun bărbat, care s-o însoţească sau care să i-a asupră-şi demersurile necesare. Alegerea ei se opri asupra unui văr, fost subdirector al rafinăriei generale de la Le Chêne, pe vremea când Weiss era funcţionar acolo. Ţinuse mult la bărbatu-său şi n-avea să refuze să-i dea o mână de ajutor. De doi ani, în urma unei moşteniri căpătate de nevastă-sa, se retrăsese la o proprietate frumoasă, Ermitage, ale cărei terase se înălţau lângă Sedan, de cealaltă parte a Fundului Givonnei. Iar acum se ducea tocmai la Ermitage, printre atâtea piedici, oprită la fiecare pas, în continuă primejdie de a fi călcată în picioare şi omorâtă.

Maurice, căruia Henriette îi explicase pe scurt planul, o aprobă:

— Vărul Dubreuil a fost totdeauna bun cu noi... Are să-ţi fie de folos...

Apoi îi veni şi lui o idee. Locotenentul Rochas voia să salveze drapelul. Unii veniseră cu propunerea să-l taie şi să ia fiecare câte o bucată din el sub cămaşă sau să-l îngroape lângă un pom, luând puncte de reper, care să le îngăduie să-l dezgroape mai târziu. Dar să vadă drapelul ăsta sfâşiat, drapelul îngropat ca un mort, le strângea prea mult inima. Ar fi vrut să găsească altă soluţie.

De aceea, când Maurice le propuse să încredinţeze

drapelul unei persoane sigure, care să-l ascundă şi să-l apere la nevoie, până în ziua când li-l va preda întreg, toţi primiră.

— Ei bine, continuă tânărul adresându-se soră-sii, mergem cu tine să vedem dacă Dubreuil e la Ermitage... Şi pe urmă, nu vreau să te mai părăsesc.

Nu era uşor să te desprinzi din mulţime. Reuşiră în cele din urmă şi o apucară pe un drum cu maluri înalte care urca spre stânga. Apoi dădură peste un adevărat labirint de cărări şi ulicioare, un cartier întreg alcătuit din grădini de zarzavaturi, din livezi, din case de odihnă, din mici proprietăţi înghesuite unele într-altele; iar cărările şi străduţele astea mergeau printre ziduri, coteau dintr-odată, dădeau în cine ştie ce înfundătură: un minunat lagăr întărit pentru războiul de hărţuială, colţuri pe care zece oameni le puteau apăra timp de cea suri întregi împotriva unui regiment. Împuşcăturile începuseră să scapere pe ici, pe colo, căci mahalaua domina Sedanul, iar garda prusacă sosea din cealaltă parte a vâlcelei.

După ce Maurice şi Henriette, urmaţi de ceilalţi, cotiră la stânga, pe urmă la dreapta, între două ziduri nesfârşite, se pomeniră deodată în faţa porţii larg deschise a Ermitajului. Proprietatea, cu părculeţul ei, se înălţa în trei terase întinse şi pe una dintre aceste terase se ridica locuinţa, o casă mare, pătrată, la care ajungeai pe o alee de ulmi seculari. În faţa, despărţite de vâlceaua îngustă, dar adâncă, se aflau alte proprietăţi, într-o poală de pădure.

Henriette se nelinişti din cauza uşii deschise vraişte.

— Nu mai sunt aici. Pesemne că or fi plecat.

Şi, într-adevăr, Dubreuil se resemnase în cele din urmă, în ajun, să-şi ducă nevasta şi copiii la Bouillon, fiind sigur de dezastrul pe care-l prevedea. Cu toate acestea casa nu era goală, căci de departe, printre copaci, se vedea lume mişcându-se înăuntru. Şi când tânăra femeie pătrunse în aleea cea mare, dădu deodată înapoi, la vederea cadavrului unui soldat prusac.

— Ei, drăcie! strigă Rochas. S-au şi ciocnit pe aici!

Toţi voiră atunci să afle adevărul şi se încumetară până

la locuinţa. Ceea ce văzură le fu de ajuns: pesemne că uşile şi ferestrele de la parter fuseseră sparte cu patul armei, căci ele se căscau deschise spre odăile devastate, în timp ce mobilele, aruncate afară, zăceau pe pietrişul terasei, în josul marchizei. Se putea vedea mai ales o garnitură întreagă de salon de un albastru deschis, canapeaua şi cele douăsprezece fotolii, aşezate la întâmplare, claie peste grămadă, împrejurul unei servante mari, cu marmura albă crăpată. Iar nişte zuavi, vânători, soldaţi de linie şi alţii, din infanteria marinei, alergau pe după clădiri şi pe alee, slobozind împuşcături înspre păduricea din faţă, peste vâlcea.

— Domnule locotenent – îi explică un zuav lui Rochas – sunt nişte porci de prusaci, pe care i-am surprins devastând totul pe aici. După cum vedeţi, le-am făcut de petrecanie… Numai că porcii dracului se întorc zece contra unuia şi n-are să ne fie bine deloc.

Alte trei cadavre de soldaţi prusaci erau întinse pe terasă. Şi în timp ce Henriette le privea ţintă de data asta, probabil cu ghidul la bărbatul ei, care dormea şi el acolo somnul de veci, desfigurat, în sânge şi praf, un glonţ, trecându-i pe lângă cap, se înfipse într-un copac dinapoia ei. Jean se şi repezise.

— Nu mai sta aici!… Repede, repede, ascunde-te în casă!

De când o văzuse iar, atât de schimbată, atât de înnebunită de durere, o privea cu inima sfâşiată de milă, amintindu-şi-o aşa cum i se arătase, în ajuns, cu zâmbetul ei de bună gospodină. În primul moment nu putuse să-i spună nimic, nemaiştiind măcar dacă ea îl recunoaşte. Ar fi vrut să se sacrifice pentru dânsa, să-i aducă din nou liniştea şi bucuria.

— Aşteaptă-ne în casă… Cum va fi vreo primejdie, o să găsim noi mijlocul să te scoatem pe la etaj.

Dar ea făcu un gest de nepăsare.

— La ce bun?

În timpul ăsta Maurice o împingea şi el, silind-o să urce treptele şi să rămână un moment în fundul săliţei, de unde putea privi în tot lungul aleii. Din clipa aceea ea asistă la

luptă.

Maurice şi Jean stăteau după unul dintre primii ulmi. Trunchiurile bătrâne de sute de ani, de o grosime uriaşă, puteau cu uşurinţă să adăpostească doi oameni. Mai departe, gornistul Gaude se dusese lângă locotenentul Rorhas, care se încăpăţâna să păstreze drapelul, pentru că nu-l putea încredinţa nimănui; şi îl aşezase lângă el, lipit de copac, în timp ce trăgea cu puşca. De altfel, după fiecare trunchi se afla câte cineva. Zuavii, vânătorii, soldaţii din infanteria marinei se fereau de la un capăt la altul al aleii şi nu scoteau capul decât ca să tragă.

În faţă, în pădurice, pesemne că numărul prusacilor creştea mereu, fiindcă împuşcăturile erau tot mai dese. Nu se vedea nimeni. De-abia la răstimpuri se zărea fulgerător profilul vreunul om care ţâşnea de la un copac la altul. O casă de vară, cu obloane verzi, era şi ea ocupată de puşcaşi, ale căror focuri porneau de la ferestrele întredeschise de la parter. Era pe la ceasurile patru şi zgomotul tunului se rărea, se potolea încetul cu încetul. Iar ei se ucideau încă, aşa ca într-o răfuială de familie, în fundul acestei gropi lăturalnice, de unde nu puteau zări drapelul alb, înălţat pe turn. Până noaptea târziu, cu tot armistiţiul, mai rămaseră focare de luptă care se înverşunau. Împuşcăturile stăruiau în mahalaua din Fundul Givonnei şi în grădinile de la Petit-Pont.

Multă vreme continuară să se ciuruiască aşa cu gloanţe, de pe o parte pe cealaltă a vâlcelei. Din când în când, cum făcea imprudenţa să se descopere, mai rădea, câte unul, cu pieptul străpuns. Pe alee erau alţi trei morţi. Un rănit, întins cu faţa în jos, horcăia îngrozitor, fără ca cineva să se gândească măcar că l-ar putea întoarce, pentru a-i uşura agonia.

Deodată, ridicându-şi privirile, Jean o văzu pe Henriette – care se întorsese liniştită – cum strecoară o raniţă, în chip de pernă, sub ceafa nenorocitului, după ce-l întorsese pe spate. El dădu fuga şi o aduse cu forţa sub copacul unde se adăpostea cu Maurice.

— Vrei să te omoare?

Femeia păru că nici nu-şi dă seama de îndrăzneala ei nebunească.

— Nu... Dar mi-a fost frică, singură în săliţa aia... Îmi place mult mai mult afară.

Şi rămase cu dânşii. O aşezară la picioarele lor, lipită de trunchi, iar ei trăgeau mai departe ultimele cartuşe, la dreapta, la stânga,. cu o asemenea furie, încât nu mai simţeau nici oboseală, nici teamă. Erau cuprinşi de o inconştienţă totală, lucrau doar ca nişte automate, cu capul buimac, pierzându-şi până şi instinctul de conservare.

— Ia uită-te, Maurice – spuse deodată Henriette – nu-i aşa că mortul ăsta din faţa noastră e un soldat din garda prusacă?

De câteva clipe ea cerceta cu atenţie unul dintre cadavrele lăsate acolo de duşman, un flăcău îndesat, cu mustăţi mari, culcat pe o rină în prundişul de pe te rasă. Casca cu vârf se rostogolise la câţiva paşi, i se rupsese cureaua de susţinere. Şi cadavrul purta în adevăr uniforma gărzii: pantaloni gri închis, vestonul albastru, cu galoane albe, mantaua răsucită, legată în bandulieră.

— Îţi spun că e din gardă... Am eu o poză, la noi acasă... Şi pe urmă, fotografia trimisă de vărul Günther...

Ea se opri deodată, se duse cu aerul ei liniştit până la mort, mai înainte ca vreunul să o poată opri. Se şi aplecase lângă el.

— Petliţa e roşie, strigă ea. Oh, aş fi pus rămăşag că aşa e.

Şi se întoarse, în timp ce o grindină de gloanţe îi şuiera pe la urechi.

— Da, petliţa e roşie, nici nu se putea altfel... E din regimentul vărului Günther.

După aceea nici Maurice nici Jean n-o mai putură ţine locului, la adăpost. Ea se frământa întruna, scotea capul, voia să privească cu orice preţ spre pădurice, într-un continuu neastâmpăr. Cei doi o trăgeau mereu şi o împingeau cu genunchiul, când scotea prea mult capul. Nu mai încăpea îndoială că prusacii începeau să se creadă destul de tari şi gata de atac, fiindcă ieşeau la iveală, iar un

puhoi venea vuind printre copaci. Şi ei sufereau pierderi grozave, toate gloanţele francezilor îşi atingeau ţinta, îi dădeau peste cap.

— Uite – spuse Jean – ăsta-i poate vărul dumitale... Ofiţerul ăla care-a ieşit chiar acum din casa cu obloane verzi, din faţă.

Într-adevăr, era acolo un căpitan, uşor de recunoscut după gulerul aurit al vestonului şi după vulturul aurit de pe cască, pe care soarele pieziş îl făcea să scânteieze. Fără epoleţi, cu sabia în mână, el dădea un ordin pe un ton răstit iar distanţa era aşa de mică, numai de două sute de metri, încât îl puteai desluşi foarte limpede, aşa cum ora, cu mijlocul subţire, cu faţa trandafirie şi aspră, cu nişte mustăcioare bălane.

Henriette îl privea foarte atentă, cu ochii ei pătrunzători.

— El e, răspunse dânsa fără să se mire. Îl recunosc bine de tot.

Cu un gest de nebun, Maurice îl şi luase la ochi.

— Vărul nostru... Oh, lua-l-ar dracu să-l ia, are să plătească el pentru Weiss.

Dar, cutremurându-se, ea se ridică şi-i împinse puşca, al cărui glonţ se pierdu în aer.

— Nu, nu, nu între rude, nu între oameni care se cunosc... E îngrozitor!

Şi din nou, femeie slabă, se prăbuşi lângă un pom, plângând în hohote. Groaza o depăşea. Era copleşită de spaimă şi durere.

În timpul ăsta Rochas triumfa. În jurul său, împuşcăturile celor câţiva soldaţi, pe care-i îndemna cu vocea lui puternică, sporiseră într-atât la vederea prusacilor, încât aceştia, bătând în retragere, intraseră din nou în pădurice.

— Ţineţi-vă bine, băieţi! Nu vă lăsaţi!... Ah, laşii, uite-i cum o iau la sănătoasa! Lasă că le venim noi de hac!

El era vesel şi parcă-şi găsise iar toată încrederea lui fără margini. Înfrângerile nu mai existau. Mâna asta de oameni din faţa lui reprezenta armatele germane, pe care el avea să le dea peste cap, în doi timpi şi trei mişcări. Trupul lui înalt şi slăbănog, faţa lui prelungă şi osoasă, cu nasul

coroiat, ce-i cădea peste gura păcătoasă, dar bună, râdea cu o voioşie de lăudăros, cu bucuria soldatului care a cucerit lumea întreagă între aleasa inimii şi o sticlă cu vin bun.

— Aşa, băieţi, de asta suntem aici, să le tragem o scărmăneală să ne ţină minte... Şi nici nu se poate termina altfel! Ia gândiţi-vă ce ar fi pe capul nostru să fim învinşi!... învinşi! Da' e cu putinţă una ca asta? Încă niţel, copii, şi-au s-o ia la sănătoasa ca nişte iepuri!

Urla, dădea din mâini, atât de naiv în amăgirea neştiinţei lui, că soldaţii se înveseleau împreună cu el. Deodată strigă:

— Cu câte un picior în c...! Cu câte un picior în c.. până la graniţă!... Victorie, victorie!

Dar în clipa aceea, când inamicul, de cealaltă parte a vâlcelii, părea că se retrage cu adevărat, împuşcături grozave izbucniră dinspre stânga. Era continua mişcare de învăluire, executată acum de un întreg detaşament din gardă care ocolise prin Fundul Givonnei. Din momentul acela apărarea Ermitajului nu mai era cu putinţă. Cei vreo doisprezece oameni care-i mai apărau încă terasele se găseau între două focuri, în primejdie să li se taie drumul spre Sedan. Câţiva oameni căzură şi se produse o clipă de învălmăşeală nemaipomenită. Prusacii trecuseră peste zidul parcului, alergând în număr atât de mare pe alei, încât începu lupta la baionetă. Cu capul gol, cu haina smulsă de pe el, un zuav, un flăcău zdravăn cu barba neagră, făcea o treabă mai grozavă decât toţi, străpungând piepturi care pârâiau. sfârtecând pântece moi, ştergându-şi baioneta înroşită de sângele unuia în coastele altuia. Şi, fiindcă baioneta se rupsese, el îşi urmă treaba mai departe, zdrobind la ţeste cu patul armei, iar când, în urma unui pas greşit, fu dezarmat definitiv, sări la beregata unui prusac burduhănos, într-un salt atât de furios, încât amândoi se rostogoliră pe prundiş, până la uşa spartă a bucătăriei, într-o încleştare de moarte. Printre copacii din parc, la fiecare colţ de pajişte, alte măceluri făceau grămezi de morţi. Dar lupta se înverşună în faţa marchizei, în jurul canapelei şi al

fotoliilor de un albastru deschis; un buluc furios de oameni îşi descărcau puştile în plină faţă, sfâşiindu-se cu dinţii şi cu unghiile, în lipsa cuţitului cu care să-şi spintece piepturile.

Atunci Gaude, cu faţa lui necăjită de om împovărat de necazuri despre care nu vorbea niciodată, fu apucat de o nebunie eroică. În această ultimă înfrângere, deşi ştia prea bine că toată compania era nimicită, că niciun om nu putea răspunde la apelul lui, îşi apucă strâns trompeta în pumni, o duse la gură şi sună adunarea, cu un suflu atât de furtunos, de parcă ar fi vrut să-i scoale şi pe morţi din somnul lor. Prusacii înaintau, dar el nu. se urnea din loc, sunând mai tare, cât îl ţineau plămânii. O ploaie de gloanţe îl doborî, ultima lui răsuflare zbură într-o notă de alamă, care se ridică spre cer ca o înfiorare.

În picioare, neputând înţelege, Rochas nu făcea niciun pas ca s-o ia la fugă. El aştepta, îngăimând:

— Ei, da! Ce-i? Ce s-a întâmplat?

Nu-i intra lui în cap că şi asta tot înfrângere era. Lumea se schimbase cu totul, chiar şi felul de a se bate. Nu-i aşa că oamenii ăştia ar fi trebuit să stea liniştiţi, de cealaltă parte a vâlcelei, până ce-ar fi mers ei să-i învingă? Căci oricâţi ar fi omorât ei, veneau alţii cu nemiluita. Ce fel de război tâmpit era şi ăsta, în care se strângeau zece ca să zdrobească pe unul singur, în care duşmanul nu se arăta decât seara, după ce te gonise cât e ziulica de mare printr-un bombardament plin de prudentă? Buimăcit, înnebunit, neînţelegând nimic, până atunci din campania asta, el se simţea împresurat, târât de ceva mai tare decât el, căruia nu i se mai împotrivea, cu toate că tot mai spunea, fără voia lui, cu încăpăţânare:

— Curaj, copii! Acolo ne aşteaptă victoria!

Totuşi, cu un gest iute, pusese iar mâna pe drapel.

Era ultimul lui gând, să-l ascundă, pentru ca prusacii să nu pună stăpânire pe el. Dar, deşi băţul se rupsese.

I se încurcă totuşi printre picioare şi locotenentul fu cât pe-aci să cadă. Gloanţele şuierau. Simţind cum vine moartea, Rochas smulse mătasea drapelului, o sfâşie, căutând s-o distrugă. Şi tocmai în clipa aceea, lovit în gât,

în piept, în picioare, se prăbuşi printre zdrenţele tricolore, de parc-ar fi fost îmbrăcat în ele. Mai trăi o clipă, cu ochii mari deschişi, văzând, poate, cum se ridică în zare imaginea adevărată a războiului, lupta înfricoşată pentru viaţă, pe care trebuie s-o primeşti numai cu inima resemnată şi gravă, aşa, ca pe o lege. Apoi, sughiţând uşor, îşi dădu sufletul, neştiutor ca un copil, asemenea unei biete fiinţe mărginite, o gâză zburdalnică, strivită de legile naturii imense şi nepăsătoare: Cu dânsul se termina o legendă.

La sosirea prusacilor, Jean şi Maurice bătuseră de îndată în retragere, din pom în pom, ferind-o cum puteau mai bine pe Henriette în spatele lor. Trăgeau întruna, slobozeau un glonte, apoi fugeau să se adăpostească. În susul parcului Maurice ştia o portiţă pe care, spre norocul lor, o găsiră deschisă. Iute de tot, ieşiră din parc câteşitrei. Dăduseră într-un drumeag îngust, care şerpuia printre două ziduri înalte. Dar, când să ajungă la capătul lui, nişte împuşcături îi făcură să se repeadă la stânga, într-o altă ulicioară. Din nenorocire, nimeriseră într-o fundătură. Trebuiră să se întoarcă în goana mare s-o ia la dreapta, prin grindina de gloanţe. Şi, mai târziu, nu-şi mai putură aduce aminte de drumul pe care merseseră. Se dădeau încă lupte după fiecare colţ de zid, în încurcătura asta de străzi din care nu puteai ieşi. Se mai dădeau bătălii sub porţi, iar cele mai mici obstacole erau apărate şi luate cu asalt, cu o îndârjire grozavă. Pe urmă, dintr-odată, ajunseră în drumul din Fundul Givonnei, lângă Sedan.

Jean mai ridică o dată capul, privi către apus, de unde se înălţa o trâmbă de lumină trandafirie şi, în cele din urmă, un suspin, de uşurare fără margini îi ieşi din piept.

— Ah, uite că apune porcul ăla de soare!

Altminteri, toţi trei goneau, goneau, fără să-şi mai tragă sufletul. În jurul lor cei din urmă fugari se scurgeau fără încetare cât era drumul de lat, într-un iureş tot mai viu de şuvoi ieşit din matcă. Când sosiră la bariera Balanului, trebuiră să aştepte, în mijlocul unei învălmăşeli sălbatice. Lanţurile podului se rupseseră, nu se mai putea folosi decât podişca pentru pietoni, aşa încât tunurile şi caii nu puteau

trece. La uşa ascunsa a Castelului, la poarta Cassine, îmbulzeala, după câte se spunea, era şi mai înspăimântătoare. Era prăbuşirea nebunească în prăpastie: toate rămăşiţele armatei care se rostogoleau pe costişă veneau să se năpustească în oraş, să cadă în el cu un vuiet de zăgaz deschis, ca în fundul unui canal. Mirajul nenorocit al acestor ziduri îi slăbea până la urmă şi pe cei mai viteji.

Maurice o luase în braţe pe Henriette şi, fremătând de nerăbdare, îi spunea:

— N-au să închidă poarta până nu va intra înăuntru toată lumea.

De asta se temea mulţimea. Între timp, la dreapta, la stânga, soldaţii se şi instalaseră pe taluzuri, iar în şanţuri, un şir de baterii, de piese, de chesoane şi de cai se opriseră într-o învălmăşeală de nedescris.

Dar răsunară nişte apeluri repetate de goarne, urmate în curând de semnalul limpede al retragerii. Erau chemaţi soldaţii întârziaţi. Mulţi din ei mai veneau încă în pas alergător. De la periferie porneau împuşcături răzleţe, tot mai rare. Pe bancheta interioară a parapetului fură lăsate unele detaşamente, ca să apere căile de intrare şi poarta se închise în cele din urmă. Prusacii erau numai la o sută de metri. Îi vedeau umblând încoace şi încolo pe drumul de la Balan, pe când luau în stăpânire, liniştiţi, casele şi grădinile.

Maurice şi Jean, care o împingeau înaintea lor pe Henriette, ca s-o apere de ciocniri, intrară printre cei din urmă în Sedan. Ceasurile vesteau ora şase. De aproape o oră bubuitul tunurilor încetase. Încetul cu încetul împuşcăturile răzleţe conteniră şi ele. Atunci, din larma asurzitoare, din groaznicul tunet care bubuia de la răsăritul soarelui, nu mai rămase nimic, decât un neant al morţii. Se lăsa noaptea, aşternându-se într-o tăcere lugubră, înspăimântătoare.

VIII

Către orele cinci şi jumătate, înainte de închiderea porţilor, Delaherche se întoarse din nou la subprefectură, îngrijorat de consecinţe, acum când ştia bătălia pierdută. Aproape trei ceasuri stătu acolo, bătând pietrele curţii, pândind şi iscodind pe toţi ofiţerii care treceau. Aşa află despre întâmplările care se precipitau: de demisia trimisă şi apoi retrasă de generalul de Wimpffen, de deplinele puteri primite de acesta de la împărat. În scopul obţinerii, de la marele cartier prusac, a unor condiţii cât mai puţin supărătoare, în favoarea armatei învinse, în sfârşit, de întrunirea consiliului de război, însărcinat să hotărască dacă e bine să se încerce continuarea luptei prin apărarea fortăreţei. În timpul acestui consiliu, la care erau adunaţi vreo douăzeci de ofiţeri superiori şi care i se păru că durează un veac, fabricantul de postav urcă de zeci de ori scările de intrare. Şi, deodată, la ora opt şi un sfert, îl văzu coborând pe generalul de Wimpffen, roşu ca racul, cu ochii umflaţi, urmat de un colonel şi de alţi doi generali. Încălecaseră şi trecură podul de peste Meusa. Asia însemna acceptarea capitulării inevitabile.

Delaherche, liniştit, îşi aduse aminte că-i lihnit de foame şi se hotărî să se întoarcă acasă. Dar cum ajunse în stradă, nu mai ştiu ce să facă, în faţa îmbulzelii înspăimântătoare care se produsese. Străzile şi pieţele gemeau, ticsite în asemenea hal de oameni, de cai şi de tunuri, încât ai fi zis că masa asta compactă nu putuse intra pe străzi decât cu forţa, bătută cu cine ştie ce mai uriaş. În timp ce, pe metereze, îşi întinseseră corturile regimentele care se retrăseseră în ordine, rămăşiţele împrăştiate din toate

corpurile, fugarii din toate armele; o mulţime care mişuna peste tot năpădise oraşul, într-o îmbulzeală, într-un puhoi tot mai înţesat, împotmolit, în care nu mai puteai mişca măcar o mână sau un picior. Roţile tunurilor, ale chesoanelor, ale nenumăratelor căruţe se încurcau unele într-altele. Caii şfichiuiţi de bice, mânaţi în toate direcţiile, nu mai aveau loc să treacă mai departe sau să dea îndărăt. Iar oamenii, nemaiştiind de nicio ameninţare, năvăleau prin case, înfulecau ce mai găseau, se culcau pe unde apucau, prin odăi sau prin beciuri. Mulţi căzuseră în pragul uşilor, încurcând intrările. Alţii, care nu mai aveau puterea să se târască mai departe, zăceau lungiţi pe trotuare, cufundaţi într-un somn de moarte şi nu se ridicau nici chiar când cei care treceau peste dânşii îi călcau pe mâini şi pe picioare, mulţumindu-se mai degrabă să se lase striviţi, decât să-şi mai dea osteneala să găsească alt loc.

Atunci Delaherche înţelese nevoia absolută a capitulării. La câte o răspântie chesoanele stăteau unele lângă altele. Un singur obuz de-al prusacilor de-ar fi căzut pe unul dintre ele, le-ar fi aruncat în aer şi pe celelalte şi tot Sedanul s-ar fi aprins ca o torţă. Şi apoi, ce să faci cu o asemenea adunătură de nenorociţi, prăpădiţi de foame şi de oboseală, fără cartuşe, fără provizii? Ar fi trebuit o zi întreagă numai pentru descărcatul străzilor. Nici măcar fortăreaţa nu avea arme, iar oraşul n-avea hrană. Acestea fuseseră argumentele aduse în consiliu de minţile cumpătate, care vedeau limpede situaţia, cu toată marea lor durere de patrioţi.

Şi ofiţerii cei mai cutezători, cei care fremătau de indignare, ţipând că o armată nu se putea preda în felul acesta, trebuiseră să se încline în faţa situaţiei, pentru că nu găseau mijloacele practice de a începe din nou lupta, a doua zi.

În piaţa Turenne fi în piaţa Ţărmului, Delaherche reuşi cu greutate să-şi croiască drum prin mulţime. Trecând prin faţa hotelului „La crucea de aur”, îi fu dat să vadă tabloul trist al sufrageriei, în care nişte generali stăteau tăcuţi, în faţa mesei goale. Nu se mai aflau de nici unele, nici măcar

pâine. Totuşi, generalul Bourgain-Desfeuilles, care tuna şi fulgera în bucătărie, mai găsise pesemne ceva, căci tăcu deodată şi urcă repede scara, ţinând în mâini un pacheţel învelit într-o hârtie unsuroasă. Era acolo atâta lume care privea din piaţă, pe geam, la masa asta de înmormântare, măturată de foamete, încât fabricantul de postav trebui să-şi facă loc cu coatele, de parc-ar fi fost lipit, pierzând uneori, la o opinteală a mulţimii, terenul pe care-l câştigase până atunci. Dar pe Strada Mare zidul nu se mai putea trece şi pentru o clipa îşi pierdu nădejdea. Toate piesele unei baterii parcă fuseseră aruncate acolo claie peste grămadă. Se hotărî să treacă peste afete, încăleca peste tunuri, sări din roată în roată, de mai-mai să-şi rupă picioarele. Apoi se împiedică în drumul lui de cai şi se aplecă, resemnându-se să treacă printre picioarele lor, pe sub pântecele acestor animale jalnice, pe jumătate moarte de foame. Dar, după un sfert de oră de sforţări, când ajunse în dreptul străzii Saint-Michel, piedicile tot mai mari îl înspăimântară într-atât încât plănui s-o ia pe strada asta, ca să ocolească prin strada Plugarilor, cu nădejdea că drumurile lăturalnice vor fi mai puţin năpădite de lume. Spre ghinionul lui, tocmai acolo se găsea o casă suspectă, pe care o ceată de soldaţi beţi o asediau şi, temându-se să nu păţească ceva în toiul încăierării., se întoarse îndărăt. Din momentul acela se îndârji şi mai mult, merse până la capătul Străzii Mari, când în echilibru pe vreo oişte de căruţă, când sărind peste furgoane. În piaţa liceului-internat fu dus în cârcă vreo treizeci de paşi. Căzu iar, de fu cât pe-aci să-şi rupă coastele şi nu scăpă decât apucându-se de fiarele unui grilaj. Şi când, în cele din urmă, ajunse în strada Maqua, asudat, cu hainele sfâşia te, văzu că trecuse un ceas de când plecase de la subprefectură, de când se căznea să facă un drum pentru care nu-i trebuiau, de obicei, nici cinci minute.

Doctorul Bouroche, vrând să împiedice invadarea grădinii şi a ambulantei, avusese prevederea să pună la poartă doi soldaţi de pază. Delaherche, căruia-i trecuse deodată prin cap că poate casa lui era pradă jafului, simţi o adevărată

uşurare. În grădină, vederea ambulanţei slab luminate de câteva lanterne şi răspândind o duhoare grea de febra, îl făcu din nou să se înfioare. Se împiedică de un soldat adormit în curte şi-şi aminti de fondurile corpului 7, pe care le păzea de azi «dimineaţă omul ăsta uitat acolo fără îndoială de şefii lui, şi atât de frânt de oboseală, că adormise. De altminteri casa părea pustie, cu parterul cufundat în beznă şi cu uşile deschise. Servitoarele rămăseseră, probabil, la ambulantă, căci nu era nimeni la bucătărie, unde fumega trist numai o lampă mică. Aprinse un sfeşnic şi urcă încetişor scara principală, ca să nu trezească pe mamă-sa şi pe nevastă-sa, pe care le rugase să se culce, după o zi atât de grea, plină de emoţii aşa de grozave.

Dar, când intră în biroul lui, tresări. Un soldat era întins pe canapeaua pe care dormise câteva ceasuri, în ajun, căpitanul Beaudoin şi nu înţelese ce se întâmplă, decât după ce-l recunoscu pe Maurice, fratele Henriettei. Cu atât mai mult cu cât, uitându-se în partea cealaltă, văzu pe covor, învelit într-o pătură încă un soldat – pe Jean – pe care-l zărise înainte de bătălie. Amândoi, zdrobiţi, păreau morţi. Nu se opri deloc şi se duse până la camera soţiei lui, care era alături. Acolo, pe un colţ de masă, ardea o lampă, într-o tăcere înfricoşătoare. Gilberte se aruncase de-a curmezişul patului, îmbrăcată complet, de teama vreunei nenorociri, fără îndoială. Ea dormea, foarte liniştită, în timp ce, alături, aşezata pe un scaun şi numai cu capul căzut pe marginea saltelei, Henriette aţipise şi ea, într-un somn frământat de vedenii, cu lacrimi mari sub pleoape. Delaherche le privi o clipă, fiind ispitit s-o deştepte pe tânăra femeie, ca să afle veşti. O fi folositoare la Bazeilles? De-ar întreba-o, poate că i-ar da veşti despre boiangeria lui. Dar îl cuprinse mila şi tocmai ieşea din cameră, când maică-sa, tăcută, apăru în pragul uşii şi-i făcu semn să vină după dânsa.

Trecând prin sufragerie, el îşi arătă uimirea:

— Cum, încă nu te-ai culcat, mamă?

Ea îi făcu mai întâi semn cu capul că nu, apoi, cu glas

încet, adăugă:

— Nu pot să dorm. M-am aşezat într-un fotoliu, lângă colonel... Are temperatură mare de tot. se deşteptă mereu şi mă întreabă... Eu nu ştiu ce să-i spun. Intră să-l vezi.

Domnul de Vineuil aţipise la loc. Pe pernă, abia se putea desluşi fata lui lungă şi roşie, pe care mustăţile făceau o pată mare, ca de zăpadă. Doamna Delaherche pusese un ziar în faţa lămpii şi tot acest colţ al camerei era slab luminat, iar lumina puternică se revărsa asupra ei. În timp ce stătea înţepată în fundul fotoliului, cu mâinile pe genunchi, cu privirea dusă departe. Într-o visare tragică.

— Stai, murmură ea. Mi se pare că te-a auzit. Uite-l că se trezeşte iar.

Într-adevăr, colonelul deschise iarăşi ochii şi-i pironi asupra lui Delaherche, fără să-şi mişte capul. Îl recunoscu şi-l întrebă imediat cu o voce care tremura din cauza febrei:

— S-a terminat, nu-i aşa? Capitulăm.

Fabricantul, întâlnind o privire de-a maică-sii fu gata să mintă. Dar la ce bun? Făcu un gest descurajat.

— Ce vrei să facă bieţii oameni? Dac-ai vedea străzile oraşului!... Generalul de Wimpffen a plecat chiar acum la marele cartier prusac, pentru discutarea condiţiilor.

Ochii domnului de Vineuil se închiseră iarăşi; fu scuturat de un fior prelung, în timp ce de pe buzele lui se auzi un geamăt surd:

— Of, Doamne, Doamne!...

Şi, cu pleoapele închise, continuă cu o voce întretăiată:

— Ei, ce voiam eu, ieri trebuia să se înfăptuiască...: Da, cunoşteam regiunea, i-am comunicat generalului temerile mele, dar nici pe el nu-l mai asculta nimeni... Colo, mai sus de localitatea Saint-Menges, până la Pleigneux, cu toate înălţimile ocupate, cu armata dominând Sedanul, stăpână pe trecătoarea Saint-Albert... Aşteptăm acolo. Poziţiile noastre nu pot fi cucerite, drumul spre Mézières rămâne liber...

Vorbele i se încurcau. Mai îngăimă încă vreo câteva cuvinte neînţelese, în vreme ce viziunea bătăliei, născută din febră, se înceţoşa puţin câte puţin, târâtă în somn.

Adormise şi poate mai visa încă la victorie.

— Ce crede doctorul, o să mai trăiască?. Întrebă Delaherche încet.

Doamna Delaherche dădu din cap afirmativ.

— Oricum, sunt grozave rănile astea la picior, urmă el. O să stea la pat multă vreme, aşa-i?

De data asta rămase tăcută, ca şi când s-ar fi pierdut şi ea în marea durere a înfrângerii. Ea ţinea de alte vremuri, aparţinea burgheziei aceleia vechi şi dârze de la graniţă, atât de înflăcărată odinioară să-şi apere oraşele. La lumina vie a lămpii, pe faţa ei aspră, cu nasul uscăţiv, cu buzele tivite, se citea mânia şi suferinţa, toată indignarea care-i alunga somnul.

Atunci Delaherche se simţi singur, pradă unei întristări grozave. Îl cuprinse iarăşi o foame cumplită şi crezu că numai din cauza slăbiciunii îşi pierduse, aşa, tot curajul. Ieşi din cameră în vârful picioarelor şi coborî iar în bucătărie, cu sfeşnicul în mână. Dar acolo i se păru şi mai trist: soba stinsă, bufetul gol, cârpele aruncate în dezordine, ca şi când vântul dezastrului ar fi bântuit şi pe acolo, ducând cu el toată bucuria vie a lucrurilor de mâncat şi de băut. În primul moment crezu că n-are să găsească nicio coajă de pâine, fiindcă resturile fuseseră trimise la ambulanţă, pentru supă. Pe urmă, într-un fund de dulap, dădu peste nişte fasole uitată din ajun. Şi o mâncă aşa, fără unt, fără pâine, în picioare, nemaiîndrăznind să se urce în sufragerie pentru un asemenea ospăţ, grăbit, în mijlocul bucătăriei posomorâte, pe care luminiţa pâlpâitoare a lămpii o otrăvea cu o duhoare de petrol.

Nu era mai târziu de zece şi Delaherche nu mai ştia ce să facă, aşteptând să vadă dacă o să se semneze până la urmă capitularea. În el mai stăruia o nelinişte ascunsă, o teamă ca nu cumva să se reînceapă luptele, o spaimă mare de tot ceea ce s-ar putea întâmplă atunci, şi despre care nici nu vorbea, dar care-l apăsa greu pe inimă. După ce se urcă în biroul lui, unde Maurice şi Jean nici nu se mişcaseră, el încercă zadarnic să se lungească într-un fotoliu; somnul nu se lipea de dânsul, iar detunăturile obuzelor îl făceau să

tresară, de îndată ce aţipea. Era bombardamentul înspăimântător de peste zi care-i mai tiuia şi acum în urechi. Asculta o clipă, îngrozit, cutremurându-se de marea tăcere care-l împresura acum. Neputând aţipi, preferă să se ridice din nou, rătăci prin odăile întunecate, ferindu-se să între în camera în care maică-sa veghea lângă colonel, căci privirea fixă cu care ea-i urmărea mersul îl stingherea până la urmă. În două rânduri se întoarse să vadă dacă Henriette nu se trezise şi se opri lângă chipul atât de liniştit al soţiei lui. Până la ceasurile două din noapte, nemaiştiind ce să facă, coborî şi se urcă întruna, negăsindu-şi locul.

Nu putea să mai ţină aşa. Delaherche se hotărî să se întoarcă iar la subprefectură, simţind că n-are să poată închide ochii cât timp n-o să ştie cum merg lucrurile. Dar jos, în faţa străzii înţesate, fu cuprins de deznădejde: n-are să aibă nici cum puterea să se ducă şi să se întoarcă, printre atâtea piedici. Numai gândindu-se la ele şi simţea cum i se taie picioarele. Stătea pe gânduri, când îl văzu venind pe doctorul Bouroche, care gâfâia şi înjura.

— Ei, drăcia dracului! Să-ţi laşi şi pielea în mulţimea asta, nu alta!

Trebuise să se ducă la primărie, ca să-l roage pe primar să rechiziţioneze cloroform şi să i-l trimită dis-de-dimineaţă, căci provizia lui era pe sfârşite şi,. fiindcă avea operaţii urgente de făcut, se temea, după spusele lui, ca nu cumva să fie silit să-i măcelărească pe bieţii flăcăi fără să-i adoarmă.

— Ei, şi? întrebă Delaherche.

— Ei bine, ăştia nici nu ştiu măcar dacă farmaciştii mai au ceva cloroform!

Dar fabricantul nu mai putea de cloroformul lui. De aceea continuă:

— Nu. nu… S-a terminat acolo? Au semnat ceva cu prusacii?

Doctorul făcu un gest violent.

— Nimic precis! striga el. Wimpffen s-a întors chiar acum… După cât se pare, bandiţii au nişte pretenţii că-ţi vine să-i iei la palme… Ah, mai bine am începe iar luptele,

ca să crăpăm cu toţii!

Delaherche îl asculta, pălind.

— Dar e absolut sigur ce-mi spui?

— Am aflat şi eu de la domnii ăştia din consiliul municipal, care stau toată vremea acolo… Un ofiţer a venit de la subprefectură să le spună tot.

Şi mai dădu şi unele amănunte. Convorbirea dintre generalul de Wimpffen, generalul Moltke şi Bismark avusese loc la castelul Bellevue, lângă Donchery. Groaznic om şi generalul Moltke, distant şi aspru, cu faţa lui spânatecă, de chimist matematician, care câştiga bătăliile din fundul biroului său, prin calcul algebric! Fără ocoluri, ţinuse să se ştie lămurit că el cunoaşte situaţia desperată a armatei franceze: fără hrană, fără muniţii, demoralizată şi în dezordine, în neputinţă totală de a sparge cercul de fier în care era strânsă; pe când armatele germane ocupau poziţiile cele mai avantajoase, putând să pârjolească oraşul în două ceasuri. Nepăsător, el îşi impunea voinţa: toată armata franceză să se constituie prizonieră, cu arme şi bagaje. Bismark îl sprijinea, pur şi simplu, cu înfăţişarea lui de dulău cumsecade. Şi chiar în clipa aceea, generalul de Wimpffen se căznise din răsputeri să respingă condiţiile acestea, cele mai grele impuse vreodată unei armate învinse. Le arătă nenorocul lui, eroismul soldaţilor, primejdia de a împinge la desperare un popor mândru. Timp de trei ore îi ameninţă, îi imploră, vorbi pe un ton desperat şi mândru. cerându-le să se mulţumească doar cu internarea învinşilor într-un colţ al Franţei, sau chiar în Algeria. Până La urmă obţinu o singură concesie: ca ofiţerii care îşi vor lua angajamentul în scris şi pe cuvânt de onoare că nu vor mai lupta, să poată pleca la căminurile lor. În sfârşit, armistiţiul urma să se prelungească până a doua zi la orele zece dimineaţa. Dacă la ora aceea condiţiile nu vor fi fost acceptate, bateriile prusace vor deschide din nou focul şi oraşul va fi incendiat.

— Dar asta e o tâmpenie! strigă Delaherche. Nu poate fi pârjolit aşa un oraş care n-a meritat cu nimic o asemenea soartă!

Doctorul îl scoase de tot din sărite, când îi mai spuse că ofiţerii pe care-i întâlnise la hotelul Europa vorbeau de un atac de mari proporţii, chiar în noaptea aceea. De la aflarea pretenţiilor nemţeşti, o îndârjire tot mai mare îşi făcea drum şi unii voiau să încerce planurile cele mai năstruşnice. Chiar gândul că n-ar fi leal să se folosească de întunericul nopţii pentru a pune capăt armistiţiului, fără vreo înştiinţare prealabilă, nu oprea pe nimeni. Se vânturau tot felul de planuri nebuneşti, ca reluarea marşului spre Carignan, printre armatele bavareze, la adăpostul întunericului, recucerirea podişului Illy, prin surprindere, curăţirea drumului spre Mézières, sau chiar un salt de nestăvilit, care să-i treacă în Belgia. Alţii, însă, nu spuneau nimic, îşi dădea seama că dezastrul nu se putea înlătura şi-ar fi primit orice condiţii, ar fi iscălit orice, numai să termine o dată, cu un chiot fericit de uşurare.

— Bună seara! încheie Bouroche. Am să încerc să dorm vreo două ceasuri. Am mare nevoie de somn.

Când rămase singur, Delaherche fierbea de revoltă. Vasăzică era adevărat, au să înceapă iar să se bată, au să pârjolească şi să radă Sedanul de pe faţa pământului! Era deci de neînlăturat; lucrul acela înspăimântător avea să se întâmple cu siguranţă, de cum se va ridica soarele ceva mai sus deasupra dealurilor, ca să poată lumina grozăvia măcelului. Şi, fără să-şi dea seama, se mai urcă o dată pe scara dreaptă de la pod şi ajunse, printre coşuri, la marginea terasei înguste de pe care se vedea tot oraşul. Dar, la ceasul acela, se găsea acolo sus în plin întuneric, într-o mare nesfârşită ce-şi rostogolea valurile mari şi întunecate, în care nu desluşi la început absolut nimic. Pe urmă, clădirile fabricii, dedesubtul lui, se desprinseră cele dintâi din neguri, ca nişte pete nelămurite pe care le recunoştea: camera maşinii, sălile războaielor, uscătoriile. depozitele, iar privelişte a asta, grupul uriaş de construcţii, care era mândria şi bogăţia lui, îl făcu să se înduioşeze la culme de propria-i soartă, când se gândi că peste câteva ceasuri, din toate astea, n-o să mai rămână decât cenuşa. Privirea i se îndreptă din nou spre zare, dând ocol acestui

imens hău întunecat, în care dormea ameninţarea zilei de mâine. Spre miazăzi, înspre Bazeilles, zburau tăciuni aprinşi pe deasupra caselor ce se prăbuşeau în vâlvătăi. În vremea asta, către nord, ferma din pădurea Garenne, căreia i se dăduse foc de cu seara, ardea şi acum, însângerând pomii cu o puternică lumină roşiatică. Niciun alt foc, în afară de acest© două pârjoluri. Încolo, o prăpastie fără fund, străbătută numai de groaza zgomotelor răspândite în noapte. Undeva, poate departe de tot, poate pe metereze, cineva plângea. Degeaba încerca el să străpungă bezna nopţii, să vadă dealurile Liry, Marfée, bateriile de la Frénois şi de la Wadelincourt, – cercul fiarelor de bronz pe care le ştia acolo, cu gâturile întinse, cu gurile deschise. Şi, în timp ce-şi îndrepta iar privirile asupra oraşului, de jur-împrejurul lui, îi auzi răsuflarea de spaimă. Nu era numai somnul chinuit al soldaţilor căzuţi pe străzi, trosnirea surdă a movilelor de oameni, de cai şi de tunuri; i se părea că simte şi insomnia plină de spaime a târgoveţilor, vecinii lui, care nu puteau dormi nici ei, scuturaţi de friguri, în aşteptarea zorilor. Toţi ştiau pesemne că încă nu se semnase capitularea şi toţi numărau ceasurile, tremurând la gândul că, dacă nu se semna, nu le mai rămânea decât să coboare în beciuri, ca să moară acolo striviţi, îngropaţi de vii sub dărâmături. I se păru că un glas deznădăjduit se aude din strada Voyards, cerând ajutor, în mijlocul unui zăngănit de arme neaşteptat. Se apleca şi rămase aşa, în noaptea întunecoasă, pierdut în ceţurile cerului fără o stea, cuprins de o asemenea înfiorare că i se zbârlea tot părul de pe el.

Os, pe canapea, Maurice se trezi când mijea de ziuă. Frânt de oboseală, nu se clinti din loc, cu ochii la geamurile albite încet-încet de lumina spălăcită a zorilor. În pătrunzătoarea luciditate a deşteptării, amintirile îngrozitoare îi reveneau în minte, bătălia pierdută, fuga, dezastrul. Revăzu totul până în cel mai mic amănunt, şi suferi groaznic din cauza înfrângerii, al cărei răsunet îi ajunse până în adâncul fiinţei, ca şi cum el ar fi fost vinovat de ea. Cântărea răul studiindu-se, tot atât de pornit, parcă, şi acum să se sfâşie singur. Nu era oare şi el un om

oarecare, un trecător al vremii lui, cu o cultură strălucitoare, desigur, dar neştiind absolut nimic din ceea ce ar fi trebuit să ştie şi, pe deasupra, vanitos până la orbire, ticăloşit de dorinţa aprigă de a se bucura de viaţă şi de înflorirea înşelătoare a regimului? Pe urmă alte icoane i se perindară prin minte 5 bunicul său, născut în 1770, unul dintre eroii Marei Armate, unul dintre învingătorii de la Austerlitz, de la Wagram şi de la Friedland; tatăl lui, născut în 1811, pripăşit în birocraţie, mărunt slujbaş mediocru, perceptor la Le Chêne-Populeux, unde se istovise înainte de vreme; iar el, născut în 1841, crescut ca un copil de oameni cu stare, ajuns avocat, în stare de cele mai grozave prostii şi de avânturile cele mai mari, învins la Sedan, într-o catastrofă pe care-o bănuia imensă, reprezentând sfârşitul unei lumi. Şi degenerarea asta a neamului, care arăta lămurit pentru ce Franţa victorioasă pe vremea bunicilor fusese învinsă în timpul nepoţilor, îi rodea inima, asemenea unei tare de familie, care se tot înrăutăţea, ajungând la nimicirea fatală, când avea să sune ceasul sorocit. S-ar fi simţit atât de curajos şi de viteaz în cazul unei victorii! Dar în înfrângere, cu nervii slăbiţi ca o femeie, se lăsa prada unei deznădejdi atât de mari, încât parcă lumea întreagă se mistuia într-însa. Nu mai dăinuia nimic. Franţa murise. Podidit de hohote, de plâns, îşi împreună mâinile, căci îi reveneau în minte rugăciunile îngăimate în copilărie:

— Doamne Dumnezeule, ia-mă la tine... Ia-i pe toţi nenorociţii ăştia care suferă...

Pe duşumea, în pătura în care era înfăşurat, Jean începu să se frământe. Nedumerit, el se ridică până la urma în capul oaselor.

— Ce-i asta, puişorule?... Eşti bolnav?...

Pe urmă, pricepând că era iar vorba de gânduri care te făceau să-ţi iei lumea în cap, cum spunea el, Jean îl întrebă cu glasul plin de grijă al unui părinte.

— Haide, spune ce ai? Nu trebuie să te chinui atât pentru toate nimicurile!

— Ei – strigă Maurice – suntem pierduţi, gata! Ne putem pregăti să devenim prusaci.

Şi deoarece camaradul lui, cu mintea-i înceată de om fără carte, se minuna de una ca asta, el încercă să-l facă să priceapă istovirea seminţiei lor, dispariţia sub şuvoiul unui sânge tânăr, de care era nevoie. Dar ţăranul, cu o clătinare încăpăţânată a capului, respingea explicaţia asta.

— Cum, adică, ogorul meu să nu mai fie al meu? Să las prusacii să mi-l ia, cât timp n-am murit de tot şi cât mai am încă două braţe?... Măi să fie!

Pe urmă, la rândul lui, îşi spuse şi el gândul, cu greutate, aşa cum îi veneau cuvintele. Primiseră o chelfăneală grozavă, asta era sigur! Dar, slavă Domnului, nu muriseră toţi. Mai rămâneau mulţi şi ăştia au să fie în stare să clădească iarăşi casa, dacă erau flăcăi de treabă şi munceau din greu şi dacă nu dădeau pe băutură banul câştigat. Într-o familie, când munceşti cu tragere de inimă şi pui un ban deoparte, reuşeşti totdeauna s-o scoţi la capăt, oricât de afurisite ar fi ghinioanele. Ba să ştii că nu-i rău, din când în când, să mai primeşti şi câte o palmă zdravănă: asta te lase să cugeţi mai adânc. Iar dacă era adevărat că undeva era ceva putregai, ori mădulare bolnave, păi atunci mai bine să le vezi la pământ. tăiate cu o lovitură de secure, decât să plesneşti din pricina lor ca de holeră.

— Pierduţi, a, nu, nu! repetă el de mai multe ori. Eu nu sunt pierdut, nu simt aşa ceva!

Şi, bolnav cum era, cu părul încă lipit de sângele zgârieturii, se ridică în picioare, mânat de nevoia puternică de a trăi, de a-şi lua iar unealta sau plugul, ca să-şi clădească din nou casa, după vorba lui. El era plămădit din pământul bătrân, îndârjit şi cuminte, din ţara înţelepciunii, a muncii şi a economiei.

— Oricum – continuă el – mi-e milă de împărat... Treburile mergeau bine, pare-se, grâul se vindea cu preţ bun... Dar prea a fost prost să se bage în buclucul ăsta...

Maurice, care stătea istovit, făcu un alt gest de cumplită amărăciune.

— Oh. Împăratul, îmi era drag, la drept vorbind, în ciuda ideilor mele despre libertate şi despre republică... Da,

purtam dragostea asta în sânge, din pricina bunicului, pesemne... Şi uite că şi acolo e tot putregai. Încotro să ne îndreptăm acum?

Privirea îi era rătăcită; scoase un oftat atât de îndurerat încât Jean, cuprins de nelinişte, se hotărî să se scoale, când o văzu pe Henriette intrând. Ea se trezise chiar atunci, auzind zvon de glasuri din camera vecină. Camera era plina acum de lumina palidă a zilei.

— Vii tocmai la timp ca să-l certi, spuse el, prefăcându-se că râde. Nu-i deloc cuminte.

Dar la vederea surorii lui, atât de palidă, atât de necăjită, în Maurice se produse o criză salvatoare de înduioşare. Deschise braţele şi o chemă la pieptul lui, iar când Henriette i se aruncă de gât, fu cuprins de o mare linişte. Plângea şi ea şi lacrimile lor se amestecară.

— Oh, sărăcuţa, draga de tine, cât sunt de necăjit că n-am mai mult curaj ca să te pot mângâia!... Bietul Weiss, bărbatu-tău, te iubea aşa de mult! Ce ai să te faci tu fără el? Toată viaţa, tu ai suferit mereu, fără să te fi plâns vreodată... Numai eu câte necazuri ţi-am pricinuit până acum şi cine ştie dacă n-am să-ţi mai fac şi altele!

Ea îl opri, punându-i mâna pe gură, când Delaherche intră foarte agitat şi mânios foc. Coborâse în cele din urma de pe terasă, apucat iar de o foame neaşteptată, o foame din acelea nervoase, pe care oboseala o făcea şi mai cumplită. Când se întorsese în bucătărie ca să bea ceva caid, găsise acolo, împreună cu bucătăreasa, pe o rudă de a ei, un dulgher din Bazeilles, căruia ea îi dădea de băut nişte vin fiert. Atunci omul ăla, unul dintre cei din urmă locuitori care rămăseseră acolo, printre pârjoluri, îi povesti că boiangeria lui, distrusă în întregime, e o grămadă de dărâmături.

— Auzi dumneata, bandiţii! Ce ziceţi de asta? bâigui el, adresându-se lui Jean şi lui Maurice. Totul e pierdut. Au să dea foc Sedanului în dimineaţa asta, aşa cum au pârjolit ieri şi Bazeillesul... Sunt ruinat, sunt ruinat!

Rana pe care Henriette o avea la frunte îi atrase atenţia. Îşi aduse aminte că nu putuse încă să stea de vorbă cu

dânsa.

— Aşa-i, dumneata ai fost la Bazeilles şi acolo te-ai ales cu asta... O, bietul Weiss!

Şi, dintr-odată, înţelegând după ochii roşii ai tinerei femei că ea avea cunoştinţă de moartea bărbatului ei, dădu în vileag un amănunt înfiorător, povestit cu o clipă înainte de dulgher.

— Bietul Weiss! Se pare că l-au ars... Da, au adunat trupurile locuitorilor împuşcaţi şi le-au aruncat pe rugul unei case aprinse, stropită cu petrol.

Cuprinsă de groază, Henriette îl asculta. Doamne Dumnezeule! Nu-i rămânea, aşadar, nici mângâierea de a-şi îngropa scumpul ei mort, căruia vântul avea să-i împrăştie până şi cenuşa! Maurice o strânse din nou în braţe, numind-o cu glas mângâietor, biata lui Cenuşăreasă, şi rugând-o să nu-şi facă atâta sânge rău, ea care era atât de curajoasă.

După o tăcere, Delaherche, care privea pe fereastră cum se luminează tot mai mult de ziuă, se întoarsa repede ca să le spună celor doi soldaţi:

— Ei, dar ştiţi, uitam... Mă urcasem să vă anunţ că jos, în hangarul unde a fost depusă vistieria corpului, un ofiţer împarte tocmai banii la oameni, ca să nu cadă în mâna prusacilor... Ar trebui să coborâţi şi voi. Banii pot să prindă bine, dacă n-om muri cu toţii până deseară.

Sfatul era bun. Maurice şi Jean coborâră* după ca Henriette primi să ia locul fratelui ei pe canapea. Cât despre Delaherche, el trecu prin camera vecină, unda o găsi pe Gilberte cu acelaşi chip liniştit, dormindu-şi mai departe somnul de copilă, fără ca gălăgia discuţiilor sau hohotele de plâns s-o fi făcut măcar să-şi schimbe poziţia. Şi de acolo băgă capul în odaia unde mamă-sa veghea la căpătâiul domnului de Vineuil. Dar ea aţipise în fundul fotoliului, în timp ce colonelul, cu pleoapele închise, nu se mişcase, toropit de febră.

Colonelul deschise ochii mari de tot şi-l întrebă?

— Ei, s-a terminat, nu-i aşa?

Supărat de întrebarea care-l ţinea pe loc în momentul când spera să plece iar, Delaherche făcu un gest mânios şi

răspunse în şoaptă:

— Oh, da, s-a terminat! Până o începe din nou! Nu s-a iscălit nimic.

Încet de tot, colonelul continuă, începând să delireze:

— Doamne Dumnezeule, ajută-mă să mor înainte de sfârşit!... N-aud tunul. De ce nu mai trag?... Colo, la Saint-Menges; la Fleigneux controlăm toate drumurile, îi vom arunca pe prusaci în Meusa, dacă vor să împresoare Sedanul, ca să ne atace. Oraşul e la picioarele noastre, ca un obstacol care ne întăreşte şi mai mult poziţiile... înainte marş! Corpul al 7-lea va lua comanda, corpul al 12-lea va apăra retragerea...

Iar mâinile lui se frământau pe cearşaf, se mişcau ca în trapul calului care îl ducea în vis. Încetul cu încetul, ele se liniştiră, pe măsură ce cuvintele îi erau mai anevoioase şi el aţipea iar. Apoi se opriră de tot şi colonelul rămase fără suflare, doborât de somn.

— Odihneşte-te – murmură Delaherche – o să mă întorc eu, când voi avea veşti.

Apoi, după ce se convinse că n-o deşteptase pe maică-sa, ieşi uşor şi dispăru.

Jos, în hangar, Jean şi Maurice găsiră într-adevăr, stând pe un scaun de bucătărie şi apărat numai de o singură măsuţă de lemn alb, un ofiţer care, fără creion, fără chitanţă, fără niciun fel de hârţoage, împărţea adevărate averi. Băga foarte simplu mâna în fundul săculeţelor doldora de monede de aur şi, fără să-şi mai dea măcar oboseala să le numere, luând repede cât încăpea în pumni, umplea chipiurile tuturor sergenţilor din corpul 7 care se perindau prin faţa lui. Pe urmă, rămânea înţeles că sergenţii vor împărţi sumele cu soldaţii secţiei lor. Fiecare din ei primea banii cu stângăcie, ca pe o raţie de cafea sau de carne, apoi pleca, încurcat, golindu-şi chipiul în buzunare, ca să nu iasă cu tot aurul ăsta în stradă, în văzul tuturor. Şi nimeni nu scotea o vorbă, nu se auzea decât susurul cristalin al monedelor; aceşti oameni necăjiţi fuseseră cuprinşi de uimire văzându-se deodată cu atâtea bogăţii pe cap, într-un moment când în oraş nu mai găseai

să cumperi măcar o pâine sau o sticlă de vin.

Când Jean şi Maurice se înfăţişară, ofiţerul trase întâi înapoi pumnul de aur pe care îl scosese.

— Nu sunteţi sergenţi niciunul dintre voi... Numai sergenţii au dreptul să încaseze...

Pe urmă, cuprins de oboseală şi vrând să termine cât mai degrabă, adăugă:

— Ei, uite, dumneata, caporale, ţine totuşi... Repede, altul la rând!

Şi dădu drumul monedelor de aur în chipiul întins de Jean. Acesta, impresionant de o sumă atât de mare, aproape şase sute de franci, vru să împartă imediat pe din două cu Maurice. Cine ştie, puteau să fie despărţiţi pe neaşteptate unul de celălalt.

În grădină, în faţa ambulanţei, făcură împărţeala şi după aceea intrară în ambulanţă unde recunoscură pe paie, lângă uşă, pe toboşarul companiei lor, Bastian, un băiat zdravăn şi vesel, care avusese ghinionul să primească în inghine un glonţ rătăcit, pe la ceasurile cinci, când bătălia se terminase. Trăgea să moară încă din ajun.

În lumina slabă a dimineţii, la ceasul acesta al deşteptării. vederea ambulanţei îi îngheţă. Alţi trei răniţi muriseră în timpul nopţii, fără să-i fi băgat cineva în seamă, iar sanitarii se grăbeau să facă loc altora, scoţând cadavrele. Cei operaţi în ajun deschideau ochii mari în toropeala lor şi priveau prostiţi dormitorul mare, plin de suferinţă, în care, pe paie, zăcea o turmă întreabă de vite pe jumătate înjunghiate. Degeaba dăduseră seara niţel cu mătura şi dereticaseră, după treaba sângeroasă a operaţiilor: pământul, încă ud, mai păstra dâre de sânge, iar un burete mare, pătat de roşu, asemenea unui creier, plutea într-un hârdău. O mână uitată, cu degetele strivite, era aruncată lângă uşă, sub şopron. Astea erau fărâmiturile măcelului, resturi groaznice de după masacru, la ceasul posomorât al zorilor. Iar neastâmpărul, nevoia gălăgioasă de viaţă din primele ceasuri fusese urmată de un fel de prăbuşire, sub febra apăsătoare. Şi numai vreun vaiet, îngăimat, înăbuşit din cauza somnului, se mai ridica uneori,

tulburând tăcerea molcuţă. Privirile sticloase se înspăimântau la vederea zorilor. Din gurile încleiate ieşea o duhoare. urâtă şi tot salonul cădea în şirul acela nesfârşit de zile mohorâte, greţoase, întretăiate de moarte, pa care aveau să le trăiască schilozii nenorociţi ce-or să scape, poate, după două sau trei luni de acolo, cu vreun mădular mai puţin.

Bouroche, care îşi începea vizita după câteva ceasuri de odihnă, se opri în faţa toboşarului Bastian, pe urmă trecu mai departe, ridicând abia vizibil din umeri. Nimic de făcut. Totuşi toboşarul deschisese ochii şi, ca un înviat din morţi, urmărea cu privirea ageră pe un sergent care avusese gândul bun să dea pe acolo cu chipiul plin de aur în mână, pentru a vedea dacă nu sunt cumva niscai oameni de-ai lui, printre amărâţii ăştia. Şi uite că găsi doi şi le dădu la fiecare câte o monedă de aur de douăzeci de franci. Veniră şi alţi sergenţi şi aurul începu să plouă pe paie. Iar Bastian, reuşind să se ridice, întinse amândouă mâinile scuturate de fiorii morţii.

— Şi mie! Şi mie!

Sergentul vru să treacă mai departe, aşa cum trecuse şi Bouroche. La ce bun? Pe urmă, om de treabă cum era, aruncă monede fără să le mai numere, în cele două mâini care se şi răciseră.

— Şi mie! Şi mie!

Bastian căzu iar pe spate. Încerca să prindă aurul care fugea, pipăi îndelung, cu degetele înţepenite. Şi-şi dădu sufletul.

— Cu bine! Domnul şi-a dat ortul... spuse un vecin, un zuav mititel, uscăţiv şi negricios. Asta-i de-a dreptul revoltător: tocmai când ai cu ce să-ţi plăteşti un vinaţ!

El avea piciorul stâng strâns într-un aparat. Cu toate acestea reuşi să se ridice, se târî în coate şi pe genunchi şi, când ajunse lângă mort, adună totul, îi scotoci mâinile şi cutele mantalei. După ce se întoarse la locul lui, băgând de seamă că ceilalţi se uită lung la dânsul, se mulţumi să spună:

— Păi, se putea să-i las să se piardă aşa?

Maurice, cu inima strânsă în atmosfera asta de mizerie omenească, se grăbi să-l scoată repede afară pe Jean. Trecând iar prin şopronul de operaţii văzură pe Bouroche, înfuriat că nu-şi poate face rost de cloroform, hotărât totuşi să taie piciorul unui biet flăcăiandru de douăzeci de ani. Şi o luară la goană, ca să nu mai audă.

În clipa aceea Delaherche se întorcea de pe stradă. Îi chemă cu un gest şi le strigă:

— Sus, haideţi repede sus!... O să îmbucăm ceva, fiindcă bucătăreasa a reuşit să facă rost de nişte lapte. Zău că nu e rău, avem grozavă nevoie să mâncăm ceva cald!

Şi, cu toate strădaniile lui, nu putea să-şi ascundă bucuria mare de care fremăta. Coborî glasul şi adăugă, radios:

— S-a făcut, de data asta! Generalul de Wimpffen a plecat iar să semneze capitularea.

Of, ce uşurare imensă: fabrica salvată, groaznicul coşmar spulberat, viaţa care avea să înceapă iar, plină de suferinţe, e adevărat, dar viaţă, viaţă, totuşi! Bătea ceasul nouă şi micuţa Rose, care alergase prin cartier prin străzile ceva mai goale, până la o mătuşă a ei, brutăreasa, după pâine, venise să-i povestească întâmplările petrecute în cursul dimineţii, la subprefectură. Încă de la orele opt generalul de Wimpffen întrunise un nou consiliu de război, alcătuit din peste treizeci de generali. cărora le comunicase rezultatul demersului său, sforţările lui zadarnice, pretenţiile neînduplecate ale duşmanului victorios. Mâinile îi tremurau, o emoţie puternică îi umplea ochii de lacrimi. Şi tot mai vorbea, când un colonel din statul-major prusac se prezentă ca trimis special, în numele generalului Moltke, pentru a aminti că dacă. până la orele zece nu se va lua o hotărâre, ei vor deschide din nou focul asupra Sedanului. De aceea consiliul, în faţa necesităţii îngrozitoare în care se găsea, nu putu să facă altceva decât să-l împuternicească pe general să se ducă din nou la castelul Bellevue, ca să primească toate condiţiile. Generalul trebuia să fie acum acolo, iar toată armata franceză era prizonieră cu arme şi bagaje.

Pe urmă Rose dăduse o sumă de amănunte asupra

fierberii grozave pe care vestea o stârnise în oraş. La subprefectură văzuse ofiţeri smulgându-şi epoleţii şi izbucnind în lacrimi ca nişte copii. Cavaleriştii îşi aruncau de pe pod săbiile în Meusa. Un regiment întreg defilase, fiecare om îşi arunca sabia, privind cum apa mai întâi ţâşneşte şi apoi o înghite. Pe străzi, ostaşii îşi apucau arma de ţeavă şi-i sfărâmau patul de ziduri, în timp ce artileriştii, care scoseseră maşinăria mitralierelor, o aruncau în fundul canalelor. Ba unii îngropau drapelele sau le dădeau foc. În piaţa Turenne, un sergent bătrân, cocoţat pe o bornă, îi ocăra pe şefi şi-i făcea laşi, de parc-ar fi fost apucat de o nebunie neaşteptată. Alţii păreau îndobitociţi, plângeau cu lacrimi mari, tăcute. Şi, de ce să n-o spunem, alţii, cei mai mulţi, aveau în priviri un licăr de mulţumire, o plăcută uşurare în toată fiinţa lor. Aşadar ajunseseră în sfârşit la capătul suferinţelor, erau prizonieri, n-aveau să mai lupte! De atâtea zile sufereau din cauza marşurilor prea lungi şi a foamei! Şi, la urma urmei, la ce bun să mai lupte, dacă nu erau ei cei mai tari? Cu atât mai bine dacă şefii lor îi trădaseră, ca să se termine mai repede! Era un lucru atât de plăcut să-ţi spui că ai să mănânci iar pâine albă şi că o să dormi într-un pat!

Sus, în momentul în care Delaherche intra în sufragerie cu Maurice şi Jean, maică-sa îl strigă.

— Vino încoace! Colonelul mă îngrijorează.

Domnul de Vineuil, cu ochii deschişi, începuse din nou, cu voce tare, visul gâfâit al febrei.

— Ce importantă are! Dacă prusacii ne taie drumul spre Mézières!... Uite-i că până la urmă ocolesc pădurea la Falizette, în timp ce alţii urcă de-a lungul pârâului Givonne... Avem graniţa la spate şi o vom trece dintr-un salt, după ce vom omorî cât mai mulţi... Ieri, asta voiam...

Dar privirile lui înflăcărate îl întâlniră pe Delaherche. Îl recunoscu şi păru că se dezmeticeşte, că iese din nălucirile toropelii lui. Şi, revenit la realitatea îngrozitoare, îl întrebă pentru a treia oară:

— S-a terminat, nu-i aşa?

Atunci fabricantul de postav nu-şi mai putu stăpâni o

explozie de mulţumire.

— Oh, da, slavă Domnului, s-a terminat definitiv... La ora asta capitularea trebuie să fie iscălită.

Deodată colonelul sări în sus, în ciuda piciorului bandajat şi luându-şi sabia lăsată pe un scaun, se căzni s-o frângă. Dar mâinile îi tremurau prea tare şi oţelul alunecă.

— La seama! Are să se taie! ţipă Delaherche. E primejdios, ia-i sabia din mâini!

Şi doamna Delaherche puse mâna pe sabie. Apoi, văzând deznădejdea domnului de Vineuil, în loc s-o ascundă, cum îi spusese fiu-său, ea o frânse dintr-o izbitură bruscă pe genunchi, cu o forţă puţin obişnuită, de care nici ea nu şi-ar fi crezut în stare bietele-i mâini. Colonelul se lungise din nou în pat şi plângea, privind cu un aer de nesfârşită recunoştinţă ia bătrâna lui prietenă.

În vremea asta, în sufragerie, bucătăreasa adusese ceşti de cafea cu lapte pentru toată lumea. Henriette şi Gilberte se treziseră, ultima odihnită de un somn bun, cu faţa luminoasă şi cu ochii râzători. Gilberte îşi îmbrăţişa drăgăstos prietena pe care o plângea, cum spunea ea, din adâncul sufletului. Maurice se aşează lângă soră-sa, în timp ce Jean, cam stângaci, nevoit să primească, stătea în faţa lui Delaherche. Doamna Delaherche nu primi nici în ruptul capului să vină la masa. Îi duseră o ceaşcă, pe care se mulţumi s-o bea. Dar, alături, masa celor cinci, la început tăcută, se însufleţi numaidecât. Erau distruşi şi înfometaţi. Cum să nu se bucure că se afla iar acolo, teferi, zdraveni, în timp ce mii de nenorociţi acopereau şi acum câmpiile dimprejur? în sufrageria încăpătoare, aerisită, faţa de masă, albă ca o spumă, era o încântare pentru ochi, iar cafeaua cu lapte fierbinte li se părea delicioasă.

Statură de vorbă. Delaherche, care îşi recăpătase siguranţa de industriaş bogat, cu îngăduinţa patronului care vrea să se facă iubit de toţi şi e sever numai în nereuşită, se întoarse iar la Napoleon al III-lea, a cărui figură îi aţâţa, de alaltăieri încoace, curiozitatea de gură cască. Şi se adresă lui Jean, neavând la îndemână decât pe flăcăul ăsta simplu.

— Da, domnule, aşa-i! Acum pot s-o spun, împăratul mi-a înşelat aşteptările... Căci, oricum, degeaba încearcă linguşitorii din jurul lui să-i găsească scuze: el e neîndoielnic cauza primă, singura cauză a nenorocirilor noastre.

Uitase că, bonapartist înflăcărat, uneltise cu câteva luni înainte pentru reuşita plebiscitului. Şi nici măcar nu-l mai plângea pe cei care avea să devină vinovatul de la Sedan şi căruia îi arunca în cap toate grozăviile.

— E un bicisnic, aşa cum suntem siliţi s-o vedem acum. Dar asta încă n-ar fi nimic... E un om cu capul în nori, cu o minte prost alcătuită şi căruia lucrurile i-au părut uşoare, cât timp norocul a fost alături de el... Nu, vezi dumneata, să nu încerce cineva să ne înduioşeze cu soarta lui, spunându-ne că a fost înşelat, că opoziţia i-a refuzat oamenii şi creditele necesare. El ne-a înşelat pe noi, viciile şi greşelile lui ne-au aruncat în situaţia asta nenorocită în care ne aflăm.

Maurice, care nu voia să vorbească, nu putu să-şi stăpânească un zâmbet, în timp ce Jean, stânjenit de discuţia asta asupra politicii şi temându-se să nu spună prostii, se mulţumi să răspundă:

— Se spune, cu toate acestea, că e un om de treabă.

Dar cele câteva vorbe, rostite cu modestie, îl făcură pe Delaheche să sară în sus. Toată groaza pe care o îndurase, toate spaimele prin care trecuse, izbucniră într-un strigăt pătimaş de furie, mergând până la ură.

— Un om de treabă, bravo, e uşor de spus!... Ştii dumneata, domnule, că pe fabrica mea au căzut trei obuze şi că nu din osteneala împăratului a scăpat nepârjolită!... Ştii dumneata că eu, care-ţi vorbesc, o să pierd o sută de mii de franci, din toată povestea asta tâmpita?... Ah, nu, nu! Franţa cotropită, pârjolită, decimată, industria silită să şomeze, comerţul distrus, e prea mult! De oameni de treabă ca ăsta suntem sătui, să ne ferească Dumnezeu!... A ajuns în noroi şi în sânge.

— Acolo să rămână!

Cu pumnul făcu gestul energic al scufundării şi menţinerii

sub apă a vreunui nenorocit care se zbătea. Apoi îşi termină cafeaua, lingându-şi lacom buzele. Gilberte râse uşor, fără să vrea, văzând preocuparea îndurerată a Henriettei, pe care o servea ca pe un copil. După ce goliră ceştile rămaseră mai departe la masă, în liniştea fericită a sufrageriei largi şi curate.

Iar Napoleon al III-lea se găsea, chiar în ceasul acela, în casa sărăcăcioasă a ţesătorului, pe drumul de la Donchery. Încă de la orele cinci ceruse să plece de La subprefectură, fiindcă nu se simţea bine ştiind Sedanul în preajmă, ca o remuşcare şi o ameninţare. Apoi mai era chinuit întruna şi de nevoia de a-şi linişti întrucâtva inima simţitoare, prin obţinerea unor condiţii mai uşoare pentru nefericita lui armată. Dorea să se întâlnească cu regele Prusiei. Se urcă într-o trăsură luata cu chirie şi merse pe drumul mare, larg, mărginit de plopi înalţi; era prima etapă a exilului, parcursă în răcoarea zorilor, cu sentimentul întregii măriri apuse pe care, fugind, o lăsa în urma lui. Şi pe drumul acesta se întâlni cu Bismark, care alergase în grabă, cu o şapcă veche pe cap, cu cizme grele, date cu unsoare, dornic numai să-l facă să piardă timp, să-l împiedice de a se întâlni cu regele, înainte de semnarea capitulării. Regele se mai afla încă la Vendresse, la paisprezece kilometri. Încotro să se ducă? Sub ce acoperiş să aştepte? Departe, pierdut într-un nor de furtună, palatul Tuileries dispăruse. Sedanul părea să fi rămas în urmă la multe leghe, despărţit parcă de un fluviu de sânge. Nu mai existau castele imperiale în Franţa, nici locuinţe oficiale, nici măcar un colţişor în casa celui mai mărunt dintre funcţionari, unde să îndrăznească să se aşeze. Vru să se adăpostească în casa ţesătorului, în casa aceea nenorocită pe care o zări în marginea drumului, cu grădiniţă de legume împrejmuită cu un gard de mărăcini, cu faţadă cu un singur etaj şi cu ferestruici mohorâte. Camera de sus, spoită numai cu var şi pardosită, n-avea alta mobilă decât o masă de lemn alb şi două scaune de paie. Stătu acolo plin de răbdare câteva ceasuri, la început în tovărăşia lui Bismark, care zâmbea, auzindu-l vorbind de generozitate, apoi singur, târându-şi mizeria, lipindu-şi faţa

pământie de geamuri, privind încă o dată pământul Franţei şi Meusa care curgea atât de frumoasă prin câmpiile întinse şi mănoase.

Apoi, a doua zi şi mai târziu, urmară alte etape îngrozitoare: castelul Bellevue, plăcută aşezare burgheză, dominând fluviul, şi în care dormi şi plânse, după întâlnirea cu regele Wilhelm; plecarea sfâşietoare, ocolirea Sedanului, de teama mâniei învinşilor şi a înfometaţilor, podul de vase întins de prusaci la Iges, înconjurul lung pe la nordul oraşului, drumurile de ţară, căile lăturalnice de la Floing, Fleigneux, Illy, toată fuga aceea jalnică în trăsură deschisă. Şi colo, pe podişul tragic de la Illy, înţesat de cadavre, întâlnirea de pomina: împăratul nenorocit, nemaiputând suporta nici măcar trapul calului, fusese doborât pe pernele trăsurii de vreo criză violentă şi fuma în neştire veşnica lui ţigară, în timp ce o gloată de prizonieri, nemâncaţi, plini de sânge şi praf, aduşi de la Fleigneux la Sedan, se trăgeau în marginea drumului ca să facă loc trăsurii. Primii nu spuseseră nimic, următorii murmuraseră ceva, iar ceilalţi, înfuriindu-se tot mai mult, izbucniseră în huiduieli, cu pumnii întinşi, într-un gest de ocară şi de blestem. Pe urmă mai avu de străbătut nesfârşitul câmp de luptă, de parcurs o leghe pe drumuri desfundate, printre dărâmături, printre morţi cu ochii holbaţi şi ameninţători, după aceea câmpul gol, întinsele păduri tăcute, graniţa, care trecea pe culmea unei coaste, apoi sfârşitul, dincolo, pe drumul mărginit de brazi, în fundul văii înguste.

Şi ce îngrozitoare a fost prima noapte a exilului, la Bouillon, la hanul poştei, pe care un număr atât de mare de francezi refugiaţi şi de curioşi îl înconjurase, încât împăratul socotise că trebuie să se arate fiind primit cu murmure şi fluierături. Camera, cu trei ferestre care dădeau spre piaţă şi spre râul Sernoy, era o cameră obişnuită, cu scaune îmbrăcate în pânza roşie, cu un dulap de mahon, cu oglindă, cu căminul împodobit cu o pendula de zinc, încadrată cu ornamente din scoici şi cu flori artificiale, aşezate sul) globuri de sticlă. La dreapta şi la stânga uşii se găseau două pătuţuri gemene. Într-unul se culcă un

aghiotant, care dormi dus, cu pumnii strânşi, rupt de oboseală, încă de la ora nouă. În celălalt împăratul se răsuci multă vreme, fără ca somnul să se lipească de el. Şi se sculă, ca să-şi mai uite durerile, plimbându-se, fără altă distracţie decât aceea de a privi două gravuri care se găseau pe perete, de o parte şi de alta a căminului, una înfăţişându-l pe Rouget de l'Isle cântând *Marsilieza* şi alta *Judecata de apoi,* în care surlele năprasnice ale arhanghelilor scoteau din pământ pe toţi morţii, înviaţi din hecatombele bătăliilor, ca să depună mărturie în faţa lui Dumnezeu.

La Sedan alaiul casei imperiale şi toate blestematele de bagaje împovărătoare rămăseseră părăsite în dosul tufelor de liliac ale subprefectului. Nu mai ştiau cum să scape de lucrurile acelea, cum să le ferească de ochii atâtor sărmani care piereau de mizerie, atât de nesuferite ajunseseră prin neruşinarea lor provocatoare şi prin ironia cumplită pe care le-o dăduse înfrângerea. Au trebuit să aştepte o noapte de beznă. Caii, trăsurile, furgoanele, tingirile de argint, frigările, coşurile cu vinuri alese, plecară în mare taină din Sedan şi luară şi ele calea spre Belgia, pe drumuri întunecate, fără zgomot, cu înfiorarea plină de nelinişte a unui furt.

PARTEA A TREIA

I

În timpul nesfârşitei zile de luptă, de pe dealul de la Remilly, unde era clădită mica fermă a lui moş Fouchard, Silvine privise necontenit spre Sedan, în tunetul şi fumul tunurilor, cutremurându-se de grijă, cu gândul la Honoré. Şi, a doua zi, îngrijorarea ei crescu şi mai mult, sporită de neputinţa de a afla ştiri exacte de la prusacii care păzeau drumurile şi refuzau să răspundă, neştiind, de altfel, nici ei nimic. Soarele strălucitor din ajun dispăruse şi se pornise să ploua cu găleata, mohorând valea, învăluind-o într-o lumină cenuşie.

Spre seară, moş Fouchard, chinuit şi el în muţenia-i voită, negândindu-se câtuşi de puţin la fiu-său, dar dornic să ştie ce întorsătură aveau să ia, pentru el, nenorocirile altora, şedea în pragul uşii, în aşteptarea evenimentelor, când observă un vlăjgan în bluză, care, de câteva minute, tot dădea târcoale de-a lungul drumului, ca un om stingherit de propria lui făptură. Fu atât de surprins când îl recunoscu, încât îl strigă tare, cu toate că treceau pe drum trei prusaci.

— Cum, tu eşti, Prosper?

Cu un gest energic, vânătorul african îi închise gura. Pe urmă, apropiindu-se de el, îi spuse în şoaptă:

— Da, eu sunt. Mi-i lehamite să tot lupt fără rost şi am şters-o... Ia spune, moş Fouchard, n-ai cumva nevoie de un argat?

Bătrânul îşi regăsi dintr-odată toată chibzuinţă. Tocmai căuta un argat. Dar n-avea rost să-i spună.

— Un argat? Nu, zău, nu-mi trebuie acum... Totuşi, intră să bem un păhărel. Sigur că n-o să te las aşa, necăjit, în drum.

În hogeac, Silvine punea mâncarea pe foc, în timp ce micul Charlot se ţinea de fusta ei, jucându-se şi râzând. La început ea nu-l recunoscu pe Prosper, cu care, totuşi, slugărise împreună pe vremuri, şi numai când aduse o sticlă de vin şi două pahare se uită la el. Scoase un ţipăt şi se gândi la Honoré.

— Ah, vii de acolo, nu-i aşa?... Honoré e bine?

Prosper lu gata să răspundă, pe urmă şovăi. De două zile trăia ca într-un vis, într-o înşiruire năprasnică de lucruri nedesluşite, care nu-i lăsau nicio amintire precisă. Fără îndoială, i se părea că-l văzuse pe Honoré, mort, răsturnat peste un tun; dar n-ar mai fi putut afirma acest lucru. Şi ce rost are să mâhneşti lumea, când nu eşti sigur?

— Honoré? murmură el. Nu ştiu... n-aş putea să spun.

Ea stărui, privindu-l ţintă în ochi.

— Atunci, nu l-ai văzut?

Cu un gest încet, el dădu din mâini şi clătină din cap.

— Crezi oare că mai poţi să ştii? Au fost atâtea lucruri, atâtea! Uite, n-aş fi în stare să povestesc măcar atâtica din bătălia aceea afurisită!... Nu, nici măcar locurile pe unde am trecut nu le mai ştiu... Ne-am tâmpit, pe cuvântul meu!

Şi, după ce dădu pe gât un pahar de vin, rămase posomorât, cu ochii pierduţi departe, în noaptea aducerii aminte.

— Tot ce-mi amintesc este că se şi înnopta în clipa în care mi-am venit în fire... Când am căzut, şarjând, soarele era sus de tot. Poate că zăceam acolo de ceasuri întregi, cu piciorul drept zdrobit sub sărmanul Zefir, care primise un glonţ drept în piept.. Vă asigur că situaţia nu era deloc surâzătoare, cum zăceam acolo, printre grămezile de camarazi morţi şi fără ţipenie de om în jur, chinuit de gândul ca aveam să mor şi eu, dacă nu venea careva să mă ridice. Încet, am căutat să-mi trag şoldul; dar era cu neputinţă. Zefir cântărea cât o piatră de moară. Încă nu se răcise. Îl mângâiam, îl strigam pe nume, cu vorbe dragi. Şi iată ce n-o să uit niciodată: a deschis ochii, s-a străduit să-şi ridice capul, care zăcea pe pământ, lângă al meu. Atunci am stat de vorbă: „Sărmane prieten – i-am spus – nu c-aş

vrea să te dojenesc, dar zău, ce ai de gând? Vrei să mă vezi murind odată cu tine, de mă ţii aşa de straşnic?” Fireşte, n-a răspuns da. Dar eu tot am citit în privirea lui tulbure jalea mare pe care o simţea că mă părăseşte. Şi nu ştiu cum s-a făcut, dacă a vrut anume sau a fost numai o zvârcolire, dar s-a opintit o dată şi s-a răsturnat într-o parte. Atunci, am putut să mă ridic în picioare, ah! într-o stare de plâns, cu piciorul greu ca plumbul... Dar, oricum, am luat capul lui Zefir în braţe şi i-am spus mai departe o mulţime de lucruri, tot ce simţeam eu, că era un cal bun, că îl iubeam mult, că o să-mi aduc aminte totdeauna de el. El mă asculta şi părea aşa de mulţumit! Pe urmă s-a mai zvârcolit o dată şi a murit, fără să-şi ia de la mine ochii lui mari şi goi... Totuşi, e curios şi n-o să mă creadă nimeni: adevărul gol-goluţ e, cu toate astea, că avea în ochi lacrimi...: Bietul meu Zefir, plângea ca un om...

Sugrumat de durere, Prosper trebui să se oprească şi izbucni şi el în plâns. Dădu pe gât încă un pahar de vin, îşi continuă povestirea cu fraze întretăiate, trunchiate.

Se întuneca tot mai mult. Doar o rază roşie de lumină, întinsă peste câmpul de bătălie, prelungea la infinit umbrele imense ale cailor morţi. El, fără îndoială, rămăsese multă vreme lângă calul său, neputând să se îndepărteze din cauza piciorului. Apoi, o spaimă neaşteptată îl făcuse totuşi să plece din nevoia de a nu fi singur, de a-şi regăsi camarazii, ca să nu-i mai fie atât de frică. Astfel, de peste tot, din gropi, din tufişuri, din toate colţurile pierdute, se târau răniţii uitaţi, căutau să se adune, făceau grupe de câte patru-cinci, mici asociaţii, în care le era mai uşor să geamă cu toţii şi să moară. Aşa dădu el în pădurea Garenne peste doi soldaţi din regimentul 43, care nu aveau nici măcar o zgârietură, dar stăteau ascunşi în gropi ca nişte iepuri, în aşteptarea nopţii. Când aflară că el cunoştea drumurile, îi spuseră planul lor de-a o şterge în Belgia, de-a ajunge la graniţă prin pădure, mai înainte de a se lumina de ziuă. La început n-a vrut să-i conducă, fiind mai bucuros să ajungă de îndată la Remilly sigur că acolo va găsi un refugiu. Dar de unde să facă rost de o bluză şi de nişte

pantaloni? Unde mai pui că din pădurea Garenne şi până la Remilly, de pe un mal al văii până la celălalt, nu era nădejde să poţi ture prin numeroasele linii prusace. De aceea se învoi să le slujească de călăuză celor doi camarazi. Piciorul i se înfierbântase. Avură norocul să capete o pâine la o fermă. Când porniră la drum, ceasul dintr-o clopotniţa îndepărtată tocmai bătea ora nouă. Singura primejdie mare, pe care o întâmpinară, la la Chapelle, unde nimeriră chiar în mijlocul unui post inamic. Străjerii luară armele şi traseră în întuneric, în timp ce ei, târându-se pe pântece, alergând de-a buşilea, ajungeau din nou în desiş, sub şuierăturile gloanţelor. Din momentul acela nu mai părăsiră pădurea, aţintind urechile, bâjbâind cu mâinile. La cotitura unei cărări se târâră, săriră în spatele unei santinele singuratice, căreia îi tăiară beregata cu un cuţit. Pe urmă drumul fu liber şi ei merseră mai departe, râzând şi fluierând. Şi, pe la trei dimineaţa, ajunseră într-un sătuleţ belgian, la un gospodar de treabă, care, trezit din somn. le deschise numaidecât coşarul, unde adormiră adânc, pe grămezile de paie.

Soarele era sus când se deştepta Prosper. Deschizând ochii, în timp ce camarazii lui tot mai sforăiau, zări pe gazdă înhămând un cal la o căruţă mare, încărcată cu pâine, orez, cafea, zahăr şi tot felul de merinde ascunse sub nişte saci cu cărbuni de lemn. Află că omul acesta cumsecade avea două fete măritate în Franţa, la Baucourt, şi se pregătea să le ducă merindele, ştiindu-le într-o lipsă cumplită, în urma trecerii bavarezilor. Dis-de-dimineaţă îşi procurase biletul necesar de liberă trecere. Deodată Prosper se simţi cuprins de o dorinţă nebună să se aşeze şi el pe laviţa căruţei şi să se întoarcă în patrie, în colţul acela de pământ, căruia începuse să-i simtă dorul. Nimic mai simplu, avea să se coboare la Remilly, pe unde fermierul era nevoit să treacă. Totul se aranja în trei minute. Primi pantalonii şi bluza mult dorite, fermierul îl prezentă peste tot ca pe băiatul lui, aşa că pe la orele şase Prosper coborî lângă biserică, după ce fuseseră opriţi numai de doua sau de trei ori de posturile germane.

— Nu, mă săturasem! spuse încă o dată Prosper, după o tăcere. Măcar de-am fi fost puşi la vreo treabă de Doamne ajută, ca în Africa! Dar aşa, când hăis, când cea, văzând că nu eşti bun chiar de nimic, ajungi să zici că asta nu mai e viaţă... Şi apoi, bietul meu Zefir a murit. Rămânând singur-singurel, n-am altceva de făcut decât să mă apuc iar de plugărie. Păi nu? Tot e mai bine aşa, decât prizonier la prusaci. Dumneata, taica Fouchard, ai cai. O să vezi cât îmi sunt de dragi şi cum o să-i îngrijesc!

Ochii bătrânului străluciră. Mai ciocni o dată şi încheie fără grabă:

— Ei, Doamne, ca să-ţi fac un bine, mă înduplec şi te primesc... Dar, uite, de simbrie va trebui să nu vorbim decât după terminarea războiului, căci, într-adevăr, n-am nevoie de nimeni şi timpurile sunt prea grele.

Silvine, care rămăsese pe scaun cu Charlot pe genunchi, nu-l părăsise din ochi pe Prosper. Când îl văzu ridicându-se ca să se ducă imediat la grajd, să vadă caii, ea îl întrebă iar:

— Aşadar, nu l-ai văzut pe Honoré?

Întrebarea aceasta, pusă iarăşi pe neaşteptate, îl făcu să tresară, ca şi cum i-ar fi luminat deodată un ungher întunecat al memoriei. Tot mai şovăia. Se hotărî, totuşi.

— Ascultă! Adineauri n-am vrut să te mâhnesc, dar cred că Honoré a rămas acolo.

— Cum adică, a rămas?

— Da, cred că prusacii i-au făcut de petrecanie... L-am văzut răsturnat, într-o rână, pe un tun, cu capul ţeapăn şi cu o gaură sub inimă.

Se făcu linişte. Silvine pălise îngrozitor, în timp ce moş Fouchard, emoţionat, punea la loc, pe masă, paharul în care golise sticla de vin.

— Eşti sigur, într-adevăr? spuse ea cu o voce sugrumată.

— Da, cât poţi fi de sigur de un lucru pe care l-ai văzut cu ochii tai... Era pe un deluşor, lângă trei copaci. Cred că m-aş putea duce acolo cu ochii închişi.

Se năruise ceva în ea. Băiatul acela, care o iertase, care se legase cu o făgăduinţă, băiatul acela pe care trebuia să-l ia de bărbat, la eliberare, după terminarea războiului,

fusese omorât! Zăcea acolo, cu o gaură sub inimă! Niciodată nu simţise că-l iubea aşa de mult, într-atât nevoia de a-l vedea, de a-l şti, oricum, al ei, chiar în pământ, o zguduia, scoţând-o din nepăsarea ei obişnuită.

Îl lăsă jos brusc pe Charlot şi spuse:

— Bine! N-am să cred una ca asta până n-am să văd şi eu cu ochii mei... Fiindcă ştii unde e, ai să mă duci acolo. Şi dacă e adevărat, dacă o să-l găsim, o să-l aducem.

Lacrimile o înăbuşeau. Se prăbuşi pe masă, zguduită de suspine, în timp ce băiatul, uimit că fusese îmbrâncit de maică-sa, izbucnise şi el în plâns. Ea îl luă din nou în braţe, îl strânse la piept, cu vorbe desperate, abia îngăimate.

— Bietul meu copil! Bietul meu copil!

Moş Fouchard rămase înmărmurit. Oricât, îşi iubea şi el copilul, în felul lui. Amintiri vechi, foarte îndepărtate, din vremea când Honoré se mai ducea încă la şcoală, îi veniră în minte. Şi două lacrimi mari se iviră şi în ochii lui roşii şi alunecară pe pielea tăbăcită a obrajilor. De mai bine de zece ani nu mai plânsese.

Începu să înjure, ajungând să se supere din pricina acestui fiu care era al lui şi pe care, totuşi, n-avea să-l mai vadă niciodată.

— La dracu, e prea de tot, să n-ai decât un băiat şi să vezi cum ţi-l ia şi pe ăla!

Dar, cum se mai potoli puţin, Fouchard fu foarte, necăjit când auzi pe Silvine vorbind întruna că se duce să caute corpul lui Honoré. Fără să se mai văicărească, Silvine se înverşuna într-o tăcere desperată, de neînfrânt. Nici n-o mai recunoştea, pe ea, care era aşa de ascultătoare altădată şi făcea toate treburile ca o fată resemnată. Ochii săi mari, supuşi, care dădeau chipului ei toată frumuseţea, căpătaseră o hotărâre sălbatică, în timp ce fruntea rămânea palidă, sub năvala părului des şi negru, îşi smulsese de pe umeri o broboadă roşie şi se îmbrăcase în negru de sus până jos, ca o văduvă. În zadar îi zugrăvea el greutatea cercetărilor, primejdiile care o pândeau şi slaba speranţă de a mai găsi corpul. Ea nici nu-i mai răspundea şi bătrânul îşi dădea bine seama a va pleca şi singură,

săvârşind cine ştie ce nebunie, dacă o lăsa de capul ei. Asta-l îngrijora şi mai mult, din cauza complicaţiilor pe care putea să le aibă cu autorităţile prusace. Aşa că se hotărî să se ducă la primarul din Remilly, care îi era un fel de văr şi împreună puseră lucrurile la cale: Silvine fu prezentată ca văduva adevărată a lui Honoré şi Prosper ajunse fratele ei, aşa încât colonelul bavarez care locuia la capătul din vale al satului, la hotelul „Croix de Malte”, binevoi să elibereze un bilet de liberă trecere pentru soră şi frate, autorizându-i să aducă, dacă-l vor descoperi, corpul soţului. Se înnoptase. Nu reuşiră să obţină altceva de la tânăra femeie decât să amâne plecarea până în zorii zilei.

A doua zi Fouchard nu voi nici în ruptul capului să le dea vreun cal, fiindu-i teamă că n-o să-l mai vadă. Cine îi garanta lui că prusacii nu-i vor confisca şi calul şi căruţa? În sfârşit, cu mare greutate se învoi să le dea măgarul, un măgăruş cenuşiu, cu o cotigă strâmtă, care era, totuşi, destul de mare ca să încapă un mort.

Îi dădu, pe îndelete, tot felul de poveţe lui Prosper, care dormise bine, dar pe care gândul călătoriei îl îngrijora acum, când, odihnit, încerca să-şi aducă aminte. În ultimul moment Silvine aduse pătura din patul ei, pe care o împături şi o aşeză în fundul cotigii. În momentul plecării se întoarse în fuga să-l sărute pe Charlot.

— Moş Fouchard, îl las în grija dumitale. Vezi să nu se joace cu chibriturile!

— Da, da! Fii liniştită!

Pregătirile se tărăgănaseră. Era aproape şapte când Silvine şi Prosper, în urma cotigii strimte trase de măgăruşul cenuşiu, care mergea cu capul în jos, coborâră povârnişul repede de la Remilly. Plouase din belşug peste noapte şi drumurile se schimbaseră în râuri de noroi. Pe cer alergau nori mari, vineţi, de o tristeţe nesfârşită.

Ca să scurteze drumul, Prosper se hotărâse să treacă prin Sedan. Dar, înainte de Pont-Maugis, un post prusac opri cotiga şi o ţinu mai bine de o oră. După ce permisul de trecere trecu prin mâinile a patru sau cinci şefi, măgarul putu să pornească mai departe, cu condiţia să facă un mare

ocol prin Bazeilles, luând-o la stânga, pe un drum lăturalnic. Nu le dădură nicio lămurire. Fără îndoială se temeau să nu împiedice şi mai mult circulaţia în oraş. Când Silvine trecu Meusa, pe podul căii ferate, podul acela blestemat care nu putuse fi aruncat în aer şi care, de altfel, îi costase atât de scump pe bavarezi, zări cadavrul unui artilerist coborând pe apă, cu aerul unui om plecat să hoinărească. Fa agăţat de un mănunchi de ierburi, lângă care rămase o clipă nemişcat, apoi se răsuci pe loc şi porni mai departe.

În Bazeilles, pe care măgarul îl străbătu la pas, de la un capăt la altul, domnea distrugerea, ruinele înspăimântătoare, pe care le aduce cu sine războiul, când trece pustiitor, ca un uragan furios. Morţii fuseseră ridicaţi. Pe uliţele satului nu mai era niciun cadavru. Ploaia spăla sângele; mai erau băltoace roşii,. c. u rămăşiţe suspecte, în care ţi se părea că mai poţi recunoaşte şuviţe de păr. Dar spaima care îţi strângea inima venea de la dar imaturi, de la satul aşa de vesel cu trei zile mai înainte, cu case râzătoare în mijlocul grădinilor, iar acum năruit, nimicit, arătând bucăţi de pereţi înnegrite de flăcări. Biserica ardea însă asemenea unui rug uriaş de grinzi fumegânde, în mijlocul pieţii, din care se ridica necontenit o coloană groasă de fum negru, desfăşurată în slăvi ca o flamură de doliu. Străzi întregi dispăruseră; nu mai era nimic, nici de o parte, nici de cealaltă, în afară de grămezile de moloz, calcinat, de-a lungul şanţurilor, într-o amestecătură de funingine şi de cenuşă, ca o cerneală noroioasă care îneca totul. În cele patru colţuri ale răspântiilor casele erau ca rase de la pământ, ca smulse de vântul pârjolului care bântuise. Altele suferiseră mai puţin. Una rămânea în picioare, izolată, în timp ce casele din stânga şi din dreapta ei păreau tocate de gloanţe şi arătau ca nişte schelete goale. Şi o miasmă grea, de nesuferit, se răspândea; era mirosul greţos al pârjolului şi mai ales duhoarea petrolului, vărsat cu găleata pe podele. Pe urmă ţi se înfăţişa jalea mută a lucrurilor pe care oamenii încercaseră să le salveze, bietele mobile aruncate pe ferestre şi zdrobite de trotuare, mesele schiloade, cu picioarele betege, dulapurile cu

coastele rupte, cu pieptul spintecat, cu rufăria împrăştiată pe jos, sfâşiată, murdărită, toate tristele rămăşiţe ale jafului, pe care ploaia le destrăma pe îndelete. Printr-o faţadă căscată, printre nişte podele prăbuşite, se zărea o pendulă neatinsă – sus de tot, pe zid, deasupra căminului.

— Ah, porcii! mormăi Prosper, în care sângele soldatului de până mai ieri se înfierbânta la vederea unei astfel de grozăvii.

Strângea din pumni. A trebuit ca Silvine, foarte palidă, să-l potolească din priviri de fiecare dată când întâlneai un soldat de-a lungul drumului. Într-adevăr, bavarezii puseseră santinele pe lângă casele care mai ardeau şi oamenii aceştia, cu puşca încărcată şi cu baioneta la armă, păreau că păzesc pârjolul, ca flăcările să-şi desăvârşească opera. Cu gesturi ameninţătoare, cu strigate guturale, când oamenii stăruiau, ei îndepărtau atât pe curioşi cât şi pe cei interesaţi, care dădeau târcoale prin preajmă. Grupuri-grupuri locuitorii stăteau muţi, ceva mai încolo, cu freamăte de mânie înăbuşită, O femeie tânără de tot, despletită, cu rochia murdară de noroi, se încăpăţâna în faţa rămăşiţelor fumegânde ale unei căsuţe, voind să scotocească jăratecul, cu toate că soldatul de pază nu o lăsa să se apropie. Se spunea că-i arsese copilul în casă. Şi, deodată, pe când bavarezul o îmbrâncea cu brutalitate, ea se întoarse, zvârlindu-i în obraz toată desperarea ei îndârjită, ocări de sânge şi mocirlă, cuvinte scârboase care, parcă, o mai uşurau. Pesemne el n-o înţelegea, dar o privea îngrijorat, dându-se înapoi. Trei camarazi veniră în fugă şi-l scăpară de femeie, pe care o duseră de acolo urlând. În faţa dărâmăturilor unei alte case, un om şi două fetiţe, toţi trei căzuţi la pământ de oboseală şi mizerie, plângeau, neştiind unde să se ducă, văzând cum se spulberase, cu cenuşa, tot avutul lor. Dar trecu o patrulă, care-i împrăştie pe curioşi şi drumul rămase iar pustiu, numai cu santinelele, posomorâte şi aspre, veghind chiorâş la respectarea consemnului lor mârşav.

— Porcii, porcii! repeta Prosper, înăbuşit. Ce plăcere mi-ar face să sugrum vreunul, doi!

Silvine îl făcu din nou să tacă. Se înfiora. Într-o magazie cruţată de foc, un câine închis, uitat acolo de două zile, urla cu un vaiet necontenit, aşa de jalnic, încât o groază străbătu cerul scund din care începuse să cearnă o ploaie cenuşie. Şi, în clipa aceea, în faţa parcului Montvilliers, se întâlniră cu trei căruţe mari încărcate cu morţi, căruţe de primărie, în care se încărcau în fiecare dimineaţă cu lopata, de-a lungul străzilor, gunoaiele din ajun. Acum fuseseră încărcate cu cadavre. Se opreau din loc în loc, pentru fiecare corp care era aruncat înăuntru, apoi porneau iar, în huruit greu de roţi, ca să se oprească mai departe, străbătând întregul Bazeilles, până când se umpleau cu vârf. Acum aşteptau, nemişcate, în drum, să fie duse la locul public de golire, la bolniţa din apropiere. Câte un picior ieşea din grămadă şi rămânea ţeapăn în aer. Câte un cap atârna în jos, pe jumătate smuls. Când cele trei căruţe porniră iar, hurducându-se prin băltoace, o mâna lividă, foarte lungă, care atârna, începu să se frece de roată, fiind roasă, jupuita, mâncată treptat până la os.

În satul Balan ploaia încetă. Prosper o convinse pe Silvine să mănânce o bucată de pâine pe care avusese grijă s-o ia cu el. Se făcuse unsprezece. Dar când ajunseră aproape de Sedan un post prusac îi mai opri o dată. Şi de data aceasta fu îngrozitor. Ofiţerul se înfurie şi nu vru nici măcar să dea înapoi permisul de liberă trecere, pe care îl declară fals, într-o franţuzească foarte corectă, de altfel. Din ordinul lui, câţiva soldaţi împinseră cotiga şi măgarul sub un şopron. Ce era de făcut? Cum să-şi continue drumul? Silvinei, care începuse să-şi piardă nădejdea, îi veni atunci o idee, amintindu-şi de vărul Dubreuil, ruda lui moş Fouchard, pe care îl cunoştea şi a cărui proprietate, Ermitage, se afla la vreo sută de paşi, înspre capătul uliţelor care dominau periferia. Poate că lui, ca om înstărit, o să-i dea ascultare. Deoarece puteau circula, cu condiţia să-şi lase cotiga acolo, îl luă pe Prosper cu ea şi, zorindu-se, găsiră poarta de fier a Ermitajului dată de perete. Şi, din depărtare, cum apucau pe aleea ulmilor seculari, zăriră un spectacol care-i miră grozav.

— Drace! spuse Prosper. Ia te uită la ăştia; le arde de petrecere!

Jos, la capătul scării, pe pietrişul fin al terasei, era o adunare veselă. În jurul unei măsuţe rotunde cu tăblia de marmură, erau aşezate în cerc nişte fotolii şi o canapea de satin albastru, înfăţişând sub cerul liber un salon ciudat, udat leoarcă de ploaia din ajun. Doi zuavi, răsturnaţi la cele două capete ale canapelei, păreau că izbucnesc în râs. Un infanterist mărunţel, care stătea pe un fotoliu, aplecat înainte, avea aerul că se ţine de pântece. Alţi trei se rezemau, nepăsător, de braţele scaunelor pe care şedeau, în timp ce un vânător întindea mâna, ca şi cum ar fi vrut să ia un pahar de pe măsuţă. Goliseră pivniţa, fără doar şi poate, iar acum chefuiau.

— Cum e cu putinţă să mai fie aici? murmură Prosper, din ce în ce mai uluit, pe măsura ce se apropia. Fârtaţii ăştia îşi hat joc de prusaci?

Dar Silvine, ai cărei ochi se holbau, scoase un strigăt şi făcu un gest brusc de groază. Soldaţii nu mişcau. Erau morţi. Cei doi zuavi, ţepeni, cu mâinile răsucite, nu mai aveau faţă, nasul le era smuls, ochii ieşiţi din orbite. Râsul aceluia care se ţinea cu mâinile de pântece se datora faptului că un glonţ îi sfâşiase buzele, sfărâmându-i dinţii. Era ceva îngrozitor, într-adevăr, să-i vezi pe aceşti nenorociţi care vorbeau, cu atitudini de păpuşi, cu ochi sticloşi, cu gurile deschise, cu toţii îngheţaţi, neclintiţi pentru vecie. Oare se târâseră până aici încă vii, ca să moară împreună? Sau mai degrabă prusacii făcuseră haz adunându-i şi aşezându-i roată, ca o batjocură adusă străvechii voioşii franceze?

— Nostim chef, oricât! spuse Prosper îngălbenindu-se.

Şi, uitându-se şi la ceilalţi morţi, înşiraţi de-a curmezişul aleii, la rădăcina copacilor, pe iarbă, vreo treizeci de viteji, printre care zăcea şi corpul locotenentului Rochas, ciuruit de răni şi învelit în drapel, adăuga serios, cu mare respect:

— S-au luptat straşnic aci! Nu m-ar mira dacă l-am găsi printre ei pe cetăţeanul pe care-l cauţi.

Silvine intrase în casa ale cărei uşi şi ferestre sparte se

căscau în văzduhul ceţos. Fireşte, nu mai era nimeni acolo. Stăpânii pesemne plecaseră înainte de bătălie. Şi apoi, deoarece se încăpăţânase să pătrundă în bucătărie, scoase un nou strigăt de groază. Sub masa de spălat vase se rostogoliseră două corpuri, un zuav, un bărbat frumos cu barbă neagră, şi un găligan de prusac, cu părul roşu, amândoi înlănţuiţi cu furie. Dinţii unuia pătrunseseră în obrazul celuilalt, dar braţele înţepenite nu-şi dăduseră drumul, făcând să pârâie şirile spinării rupte, înnodând cele două trupuri într-un nod de turbare veşnică, în aşa fel încât tehuiră să fie înmormântaţi împreună.

Atunci Prosper se grăbi s-o ia de acolo pe Silvine, întrucât n-aveau nimic de făcut în casa aceea lăsată vraişte, adevărat lăcaş al morţii. Iar când, desperaţi, se întoarseră la postul unde li se opriseră cotiga şi măgarul, avură norocul să găsească împreună cu ofiţerul cel aspru pe un general venit să viziteze câmpul de luptă. Acesta binevoi să vadă biletul de liberă trecere, pe urmă îl înapoie Silvinei, făcu un gest de milă, ca şi cum ar fi spus să-i dea drumul femeii să plece cu măgarul ei să caute cadavrul soţului. Fără a mai aştepta, urmaţi de cotiga strimtă, ea şi tovarăşul ei porniră în sus, spre Fond de Givonne, ascultând de noile dispoziţii, care-i opreau să treacă prin Sedan.

Pe urmă o apucară la stânga, ca să ajungă pe platoul Illy, pe drumul care străbate pădurea Garenne. Dar şi aici fură nevoiţi să zăbovească. De zeci de ori li se păru că nu vor putea să mai iasă din pădure, într-atât se înmulţeau piedicile. La fiecare pas, copacii tăiaţi de obuze, doborâţi ca nişte giganţi, barau drumul. Era pădurea bombardată, în care tunurile puseseră capăt unor existenţe seculare, cum ar fi secerat mulurile vechii gărzi, alcătuită din veterani dârji şi neclintiţi. În toate părţile vedeai zăcând trunchiuri dezgolite, străpunse, sfâşiate, ca nişte piepturi. Şi nimicirea aceasta, măcelul ramurilor care îşi plângeau seva, îţi dădea groaza sfâşietoare a unui câmp de bătălie omenesc. Apoi mai erau şi cadavre de ostaşi, căzuţi frăţeşte, odată cu copacii. Un locotenent cu gura însângerată rămăsese cu amândouă mâinile înfipte în pământ, de parcă ar fi vrut să

smulgă iarbă. Mai departe, un căpitan murise întins pe pântece, cu capul ridicat, pe când urla de durere. Alţii păreau că dorm prin mărăciniş, în timp ce unui zuav. căruia i se aprinsese centura, îi arseseră cu desăvârşire barba şi părul. De-a lungul drumeagului îngust de pădure au trebuit, în mai multe rânduri, să dea la o parte câte un trup omenesc, pentru ca măgarul să-şi poată continua drumul.

Deodată, într-o vâlcea, groaza încetă. De bună seamă că bătălia trecuse printr-altă parte, fără să se atingă de acest colţ fermecător. Niciun pom nu fusese atins, nicio rană nu sângerase pe muşchi. Un râuleţ curgea printre rotocoalele de lintiţă, iar cărarea care-l însoţea era umbrită de fagi înalţi, de o tihnă minunată. Răcoarea apelor curgătoare, tăcerea aceea înfiorată a verdeţii aveau un farmec pătrunzător.

Prosper oprise măgarul, ca să-l adape din râuleţ.

— Ah, ce bine e aici! spuse el, scoţând fără voie un strigăt de uşurare.

Silvine privi în jurul ei, mirată, îngrijorată că se simte şi ea înviorată şi fericită. Ce rost avea, oare, fericirea atât de tihnita a ungherului acestuia pierdut, când, de jur-împrejur, era numai doliu şi suferinţă? Schiţă un gest deznădăjduit de grabă.

— Iute, iute, haide!... Unde? Eşti sigur că l-ai văzut pe Honoré?

Şi, la cincizeci de paşi mai departe, pe când ieşeau în sfârşit pe platoul Illy, câmpia netedă ca-n palmă se desfăşură deodată în faţa lor. Acesta era adevăratul câmp de luptă, cu ţarinile ce se întindeau cât vedeai cu ochii, sub uriaşa boltă palidă a cerului, din care ploua mereu cu găleata. Aci morţii nu mai erau îngrămădiţi. Toţi prusacii fuseseră pesemne îngropaţi, căci nu se mai găsea niciunul printre cadavrele împrăştiate ale francezilor, semănate de-a lungul drumurilor, pe mirişte, în scobituri, după capriciile luptei. Lângă un gard viu, primul care îl întâlniră fu un sergent, un bărbat minunat, tânăr şi voinic, cu faţa liniştită, care părea că surâde prin buzele întredeschise. Dar la vreo sută de paşi mai încolo, de-a curmezişul drumului, văzură

altul, mutilat îngrozitor, cu capul pe jumătate zdrobit, cu umerii împroşcaţi de fărâme de creier. Apoi, după corpurile singuratice, ici şi colo, se arătară mici grupuri. Zăriră vreo şapte în şir cu genunchiul la pământ, cu arma la umăr, loviţi pe când trăgeau; lângă ei căzuse, în poziţie da comandă, un subofiţer. Pe urmă drumul trecea de-a lungul unei văgăuni înguste şi aici fură din nou cuprinşi de groază în faţa unui fel de şanţ plin de cadavre în care o companie întreagă părea că fusese secerată de schije. O avalanşă, un puhoi de oameni, vrăfuiţi, sfârtecaţi, ale căror mâini răsucite jupuiseră pământul galben, fără să se poată, agăţa de el. Şi un stol negru, de corbi se ridică în zbor, croncănind. De pe acum, roiuri; de muşte bâzâiau pe deasupra trupurilor, năvăleau înverşunate, cu miile, să soarbă sângele proaspăt din răni...

— Dar unde e? spuse din nou Silvine.

Mergeau acum de-a lungul unui ogor acoperit în întregime cu raniţe. Vreun regiment, prea încolţit, se va fi descotorosit de ele, cuprins de panică. Resturile cu care era semănat pământul povesteau episoadele luptei. Într-un câmp de sfeclă, chipiele împrăştiate, asemenea unor maci roşii, mari, fâşii de uniforme, epoleţi şi centiroane vorbeau despre o ciocnire sălbatică, despre una dintre acele rare încleştări ale unui năprasnic duel de artilerie, care durase douăsprezece ore. Dar mai ales te împiedicai la tot pasul de sfărâmături de arme, de săbii, de baionete, de puşti, în număr atât de mare, încât păreau o vegetaţie a pământului, un lan care ar fi crescut într-o zi de groază. Gamele şi bidoane erau de asemenea presărate pe drumuri şi tot ce cursese din raniţele sparte: orez, perii, cartuşe. Şi ogoarele se înşirau într-o pustiire uriaşă. Împrejmuirile fuseseră smulse, arborii ca pârjoliţi de foc, pământul însuşi răvăşit de obuze, călcat, bătătorit de goana mulţimilor, atât de pustiit, încât părea că o să rămână de-a pururi sterp. Ploaia îneca totul în năframa cenuşie a umezelii ei. Şi de peste tot se desprindea o duhoare stăruitoare, acea duhoare a câmpurilor de luptă, cu iz de paie putrede şi de postav ars, un amestec de putreziciune şi de praf de puşcă.

Silvine, istovită de priveliştea acestor câmpuri ale morţii, peste care i se părea că merge de foarte mult timp, privea în jurul ei cu o spaimă crescândă.

— Unde-i? Unde-i oare?

Însă Prosper, care începea să fie îngrijorat, nu răspundea. Mai mult decât cadavrele camarazilor, îl tulburau trupurile cailor, bieţii cai care se înşirau cu nemiluita, răsturnaţi pe o parte. Erau unii cu adevărat vrednici de plâns, în atitudini îngrozitoare, cu capul smuls, cu burţile sparte, cu maţele vărsate. Mulţi, răsturnaţi pe spate, cu pântecele enorm, îşi ridicau în sus picioarele înţepenite, ca nişte pari ai desperării. Câmpia fără margini părea bășicată de movilite. Unii, după o agonie de două zile, încă nu muriseră. La cel mai mic zgomot îşi ridicau capul îndurerat, îl întorceau când la dreapta, când la stânga şi-l lăsau să cadă iar, în timp ce alţii, nemişcaţi, scoteau din când în când un nechezat puternic, acea jelanie a calului pe moarte, atât de ciudată, atât de înspăimântător de dureroasă, încât cutremura văzduhul. Şi Prosper, cu inima zdrobită, se gândea la Zefir, cu nădejdea că, poate, avea să-l mai revadă o dată.

Deodată simţi pământul cutremurându-se sub galopul unei şarje turbate. Se întoarse şi abia avu timpul să-i strige tovarăşei lui:

— Caii, caii! Aruncă-te în spatele zidului ăsta!

Din vârful unei pante vecine, vreo sută de cai liberi, fără călăreţi, unii dintre ei încă purtând calabalâcul ostaşilor, veneau la vale, se năpusteau spre ei, într-o goană infernală. Dobitoacele rătăcite pe câmpul de luptă se strângeau, astfel, în cete, din instinct. Rămase de două zile fără fân şi fără ovăz, ele răseseră iarba rară, roseseră gardurile de mărăciniş şi scoarţa copacilor. Şi, când foamea le îmboldea pântecul, ca nişte pinteni, porneau buluc împreună, într-un galop nebun, şarjau peste câmpia goală şi mută, zdrobind morţii şi curmând chinurile răniţilor.

Tromba se apropia. Silvine abia avu timpul să tragă măgăruşul şi cotiga la adăpostul zidului.

— Doamne! au să prăpădească tot!

Dar caii săriră obstacolul, într-un uruit de tunet, şi

galopau de partea cealaltă, înfundându-se într-un drum scobit în teren, până la colţul unei păduri, după care dispărură.

Când Silvine aduse din nou măgarul la drum, îi ceru lui Prosper să-i răspundă:

— Hai, spune-mi, unde e?

El, în picioare, îşi rotea privirile spre toate unghiurile zării.

— Erau trei copaci. Trebuie să-i găsesc... Zău aşa, când te baţi, nu prea vezi bine şi nu ţi-i uşor, pe urmă, să ştii drumurile pe care ai mers.

Apoi, văzând în stânga doi bărbaţi şi o femeie, se gândi să-i întrebe. Dar, la apropierea lui, femeia fugi, iar oamenii, ameninţători, îi făcură semn cu mâna să nu se apropie. Mai văzu şi pe alţii şi toţi se fereau de el, se strecurau printre tufişuri, ca nişte fiare târâtoare şi viclene, îmbrăcaţi sărăcăcios, murdari de nedescris şi cu mutre suspecte de bandiţi. Observând că morţii pe lângă care trecuseră ticăloşii aceia nu mai aveau ghete, ci erau cu picioarele goale şi vinete, Prosper înţelese, în sfârşit, că erau haimanale care se ţineau după armata germană, jefuitori de cadavre, un puhoi ticălos de evrei prădalnici, veniţi în urma cotropirii. Un vlăjgan slăbănog o şterse din faţa lui în fugă, cu o raniţă doldora în spate, cu buzunarele zornăind de ceasuri şi de monede de argint furate.

Totuşi, un băiat de vreo treisprezece-paisprezece ani îl lăsă pe Prosper să se apropie de el, şi fiindcă acesta, recunoscând în el un francez, îl făcea ca pe o albie de porci, băiatul protestă. Cum adică, n-aveau dreptul să-şi câştige traiul? El aduna puşti. I se plătea câte cinci bani de fiecare puşcă pe care o găsea. De dimineaţa fugise din sat, fiind nemâncat din ajun şi se angajase la un antreprenor luxemburghez, care se înţelesese cu prusacii, pentru strângerea puştilor de pe câmpul de luptă. Prusacii, de fapt, se temeau ca armele, strânse de ţărani de la graniţă, să nu fie duse cumva în Belgia, pentru ca de acolo să ajungă iar în Franţa. Şi o puzderie de pârliţi porniseră la vânătoare de puşti, căutând monezi de cinci bani şi scotocind ierburile

aidoma cumetrelor care, îndoite de mijloc, cutreieră fâneţele în căutare de păpădii.

— Păcătoasă treabă! îngăimă Prosper.

— Ei şi! Omul trebuie să trăiască, răspunse băiatul. Nu fur de la nimeni.

Şi pe urmă, pentru că nu era de prin partea locului şi nu putea să-i dea nicio informaţie, se mulţumi să-i arate cu mâna o mică fermă din apropiere, unde văzuse lume.

Prosper îi mulţumi şi se depărtă, ca să se întoarcă la Silvine, când zări o puşcă pe jumătate îngropată. Într-o brazdă. Întâi nu voi să i-o arate băiatului. Dar, deodată, se răzgândi şi strigă, aproape fără să vrea:

— Uite una colea! O să mai iei cinci bani!

Silvine, apropiindu-se de fermă, observă alţi ţărani care săpau cu cazmalele şanţuri lungi. Dar aceştia se aflau sub ordinele directe ale unor ofiţeri prusaci, care, doar cu câte o nuia în mână, muţi şi ţepeni, supravegheau lucrarea. Locuitorii satelor fuseseră rechiziţionaţi pentru îngroparea morţilor, de teamă ca timpul ploios să nu grăbească descompunerea. Sosiseră două căruţe cu cadavre şi o echipă le descărca, culcându-le la repezeală unul lângă altul, într-un rând strâns, fără să le scotocească sau măcar să le privească feţele, în timp ce trei oameni, înarmaţi cu lopeţi mari, veneau după ei şi acopereau morţii cu un strat de pământ aşa de subţire încât din pricina ploii pământul se şi brăzdase cu crăpături. N-aveau să treacă nici două săptămâni şi duhoarea avea să răbufnească prin crăpături, atât de grabnic fusese făcută treaba. Şi Silvine se opri pe marginea gropii ca să privească, pe măsură ce erau aduşi, morţii aceştia vrednici de plâns. Se cutremura, cuprinsă de o frică îngrozitoare, la gândul că într-unul dintre chipurile acelea pline de sânge ar putea să-l recunoască pe Honoré. N-o fi fost, cumva, nenorocitul acela fără ochiul stâng? Ori. cestălalt, cu fălcile zdrobite? Dacă nu se grăbea să-l găsească aci pe platoul întins şi lăsat în paragină, desigur că aveau să i-l ia şi să-l îngroape în grămadă, printre ceilalţi.

De aceea dădu fuga după Prosper, care ajunsese cu

măgarul la poarta fermei.

— Doamne, unde e oare?... Întreabă, cercetează!

În fermă erau numai prusaci şi cu ei o servitoare şi copilul ei, întorşi din pădure, unde fuseseră cât pe aci să moară de foame şi de sete. Era un ungher de tihnă patriarhală, de odihnă adevărata, după truda atâtor zile.

Ostaşii îşi periau cu grijă uniformele întinse pe frânghii de rufe. Un altul îşi ţesuse cu îndemânare pantalonii, în timp ce în mijlocul ogrăzii bucătarul postului aprinsese un foc mare, deasupra căruia fierbea supa într-o căldare ce răspândea un miros plăcut de varză şi slănină. Cuceritorii se şi organizau, cu o linişte şi o disciplină desăvârşită. Păreau nişte oameni înstăriţi, care, întorcându-se acasă, îşi fumează tihniţi pipele lungi. Pe o bancă, la o poartă, un roşcovan voinic luase în braţe copilul servitoarei, un băiat de vreo cinci-şase ani îl azvârlea în sus, îi spunea în nemţeşte cuvinte de alintare, grozav de vesel văzând cum râde copilul de limba aceea străină, cu silabe aspre, pe care n-o pricepea.

Prosper vru de îndată să dea bir cu fugiţii, de teama unui nou bucluc. Dar prusacii aceştia erau cu siguranţă oameni de treabă. Surâdeau măgăruşului şi nici nu se osteniră să le ceară măcar permisul de trecere.

Apoi o luară nebuneşte la drum! între doi nori apăru pentru o clipă soarele, jos de tot, la dunga orizontului. Oare avea să-i apuce noaptea în bolniţa fără sfârşit? O nouă răpăială de ploaie întunecă soarele. În jurul lor rămase numai neţărmurirea cenuşie a ploii, o pulbere măruntă de apă care ştergea totul, drumurile, ţarinile, copacii. El habar n-avea pe unde e. Se rătăcise şi-o mărturisi. În urma lor, măgăruşul tropăia în acelaşi ritm, cu capul în jos, târându-şi cotiga, cu pasul lui resemnat de dobitoc ascultător. O apucară spre nord, se întoarseră spre Sedan. Nu mai ştiau încotro merg. În două rânduri o luară înapoi, băgând de seama că treceau iar prin aceleaşi locuri. Fără îndoială se învârteau pe loc, aşa încât se opriră, în sfârşit, desperaţi, istoviţi, la o răspântie cu trei drumuri, biciuiţi de ploaie, prea sleiţi ca să mai caute drumul.

Dar fură surprinşi de nişte vaiete şi merseră până ajunseră la o căsuţă singuratică, spre stânga lor, unde găsiră doi răniţi, în fundul unei camere. Uşile erau deschise de perete şi răniţii tremurau de două zile, cuprinşi de febră, fără să fie măcar pansaţi. Nu văzuseră pe nimeni, nici ţipenie de om. Îi chinuia mai ales setea, în şiroitul ploii care bătea în geamuri. Nu se puteau mişca. Strigară imediat: „Apă, daţi-ne apă!”, strigătul acela de lăcomie sfâşietoare cu care răniţii îi urmăresc pe trecători, la cel mai mic zgomot de paşi ce-i trezeşte din amorţeală.

După ce Silvine le aduse apă, Prosper, care recunoscuse în cel rănit mai grav pe un camarad, un vânător african din regimentul său, înţelese că nu putea fi departe de terenurile pe care şarjase divizia Margueritte. Rănitul schiţă în sfârşit un gest vag. Da, pe acolo, cum o iei la stânga, după ce ai trecut de un câmp întins, cu lucernă. Şi, fără să mai aştepte, Silvine vru să plece doar pe temeiul acestei informaţii. Chemase în ajutorul răniţilor o echipă care umbla să adune morţii. Apucase hăţurile măgarului şi îl trăgea pe pământul alunecos, nerăbdătoare să se vadă o dată dincolo de lucerna.

Deodată Prosper se opri.

— Pe aici trebuie să fie. Uite, spre dreapta se văd trei copaci… Vezi urmele roţilor?… Mai încolo e un cheston sfărâmat… În sfârşit, am ajuns.

Înfrigurată, Silvine se repezise şi privea chipurile celor doi artilerişti căzuţi pe marginea drumului.

— Dar nu e. El nu e aici!… Poate n-ai văzut bine. Da, cine ştie, ţi-o fi trecut prin faţa ochilor vreo nălucire!

Încetul cu încetul o speranţă nebună, o bucurie delirantă o năpădea.

— Dar dacă te-ai înşelat, dacă o trăi? Sigur că trăieşte, de vreme ce nu-i aici!

Deodată scăpă un strigăt înăbuşit. Tocmai se întorsese şi se afla chiar pe amplasamentul bateriei. Era îngrozitor! Pământul era răvăşit ca de un cutremur; fel de fel de sfărâmături zăceau peste tot. Morţii, căzuţi în toate chipurile, aveau atitudini îngrozitoare, cu braţele răsucite,

cu picioarele îndoite, cu capetele schimonosite, aşa cum porniseră să urle cu gurile, cu dinţii albi, căscate. Un brigadier murise cu mâinile pe pleoape, într-o încordare de groază, ca şi cum n-ar mai fi vrut să vadă. Monedele de aur pe care le avusese un locotenent în centură, se împrăştiaseră pe jos, odată cu sângele lui, şi zăceau printre măruntaie. Unul peste altul, perechea, Adolf – conductorul, şi Louis – ochitorul, cu ochii ieşiţi din orbite, rămâneau îmbrăţişaţi sălbatic, uniţi până şi în moarte. Şi, în sfârşit, Honoré, întins pe afetul tunului, ca pe un pat de onoare, izbit în pântece şi în umăr, cu faţa neatinsă, frumoasă în mânia ei, cu ochii aţintiţi mereu spre bateriile prusace.

— Oh, prietene – hohoti Silvine – dragul meu prieten…

Căzuse în genunchi, pe pământul ud, cu mâinile împreunate, într-o pornire de durere sălbatică. Cuvântul de prieten, singurul pe care-l găsise, arăta dragostea pe care o pierduse, bărbatul atât de bun, care o iertase şi, uitând de toate, consimţise s-o ia de nevastă. Acum se isprăvise cu nădejdea ei, de-acum încolo la ce bun să mai trăiască. Nu mai iubise niciodată pe altul şi tot pe el îl va iubi mereu. Ploaia încetă. Un stol de corbi, care dădea târcoale, croncănind, pe deasupra celor trei copaci, o îngrijora ca o ameninţare. Oare voiau să-i ia mortul ei scump, găsit cu atât de mare greutate? Se târâse în genunchi şi alunga, cu o mână tremurătoare, muştele lacome ce bâzâiau pe deasupra ochilor lui larg deschişi, în care ea mai căuta licărul privirii.

Dar, între degetele încleştate ale lui Honoré, zări o hârtie pătată de sânge. Atunci, îngrijorată, Silvine căută să tragă hârtia, smucind-o de câteva ori. Mortul nu voia s-o dea, o ţinea atât de strâns, încât n-ar fi putut să i-o smulgă decât bucăţi. Era scrisoarea pe care i-o scrisese ea, scrisoarea păstrată de el la piept, sub cămaşă, strânsă astfel ca pentru un rămas bun, în ultimul spasm al agoniei. Şi când o recunoscu, fu pătrunsă de o bucurie adâncă, în toiul durerii ei, înfiorată de faptul că murise cu gândul la ea. Ah, desigur, îi va lăsa scrisoarea scumpă! Nu i-o va lua, dacă el ţinea aşa de mult s-o ducă în pământ cu el. O podidiră

iarăşi lacrimile şi se simţi mai uşurată, nişte lacrimi călduţe şi alinătoare de data asta. Se ridicase şi-i săruta mâinile, îl sărută pe frunte, spunând mereu doar cuvântul acela de neţărmurită alinare:

— Prietene!... Prietene!...

Între timp soarele asfinţea şi Prosper se dusese să ia pătura. Şi amândoi, cu o încetineală plină de evlavie, ridicară corpul lui Honoré, îl întinseră pe pătura aşternută pe pământ şi după ce îl înveliră, îl aşezară în cotigă. Ploaia ameninţa să înceapă iar. Porniră la drum cu măgăruşul, un mic convoi posomorât, prin inima câmpiei ucigaşe, când le ajunse la urechi un huruit îndepărtat de tunet.

Prosper strigă iar:

— Caii! caii!

Era o nouă şarjă a cailor rătăcitori, slobozi şi înfometaţi. De data aceasta veneau pe o întinsă mirişte netedă, într-un puhoi năprasnic, cu coamele în vânt şi nările pline de spumă. O rază oblică a soarelui roşu la asfinţit proiecta la celălalt capăt al platoului zborul turbat al goanei lor. Îndată Silvine sări în faţa cotigii, cu braţele ridicate în aer, de parcă ar fi vrut să-i oprească prin gestul ei de spaimă şi mânie. Din fericire cotiră spre stânga, abătuţi de o pantă a terenului. Altfel ar fi spulberat totul în calea lor. Pământul se cutremura. Copitele azvârliră o ploaie de pietre, ca o grindină de schije, care răni măgarul la cap. Şi dispărură în fundul unei râpe.

— Foamea îi goneşte aşa, spuse Prosper. Bietele dobitoace!

Silvine, după ce legă cu batista urechea măgarului, apucă iar frâul în mână. Şi micul convoi funebru străbătu din nou platoul în sens opus, ca să parcurgă iar cele două leghe care îl despărţeau de Remilly. La tot pasul, Prosper se oprea şi privea caii morţi, părându-i rău că se depărtează, astfel, fără să-l fi revăzut pe Zefir.

Puţin mai jos de pădurea Garenne, pe când o apucau spre stânga, ca să ajungă iar pe drumul de dimineaţă, un post german le ceru biletul de liberă trecere. Şi, în loc să-i depărteze de Sedan, le porunci să treacă prin oraş, căci

altfel urmau să fie arestaţi. N-aveau ce să facă, erau ordine noi. De altfel drumul li se scurta în felul acesta cu doi kilometri şi ei se bucurau, deoarece erau zdrobiţi de oboseală.

Dar în Sedan avură mult de furcă. Cum trecură de fortificaţii, îi trăsni o duhoare şi stratul de murdărie le ajunse până la genunchi. Era oraşul scârnav, o cloaca în care de trei zile se îngrămădeau murdăriile şi excrementele a o sută de mii de oameni. Tot felul de rămăşiţe îngroşaseră acest culcuş omenesc, la un loc cu paiele şi fânul, putrezite de bălegarul vitelor. Şi mai ales scheletele cailor ucişi şi tăiaţi în bucăţi, chiar la răspântii, otrăveau văzduhul. Măruntaiele putrezeau la soare, iar căpăţânile şi oasele se înşirau pe străzi, pline de roiuri de muşte. Cu siguranţă avea să bântuie ciuma, dacă nu se grăbeau să zvârle la canal tot stratul acela de murdărie înspăimântătoare care, pe strada Menii, pe strada Maqua şi chiar în piaţa Turenne ajungea până la douăzeci de centimetri. Nişte afişe. albe, lipite, de altfel, din ordinul autorităţilor germane, îi rechiziţionau pe locuitori pentru a doua zi, poruncindu-le tuturor, oricine ar fi fost, muncitori, negustori, bogătaşi, magistraţi să vină la lucru înarmaţi cu mături şi lopeţi, ameninţându-i cu pedepsele cele mai aspre, în cazul când oraşul n-ar fi fost curăţat până seara. Chiar de pe acum preşedintele tribunalului putea fi văzut, în faţa casei lui, răzuind caldarâmul cu lopăţica de jar şi aruncând murdăriile într-o roabă.

Silvine şi Prosper, care o luaseră pe Strada Mare, abia puteau să înainteze prin acest noroi împuţit. Forfota în care fierbea oraşul le tăia drumul în fiecare clipă. Prusacii scotoceau tocmai atunci casele, ca să scoată ostaşii ascunşi, care se încăpăţânau să nu se predea. În ajun, când, pe la orele două, generalul de Wimpffen se întoarse de la castelul Bellevue, după ce semnase capitularea, se răspândise imediat zvonul că armata prizonieră avea să fie închisă în peninsula Iges, până la organizarea convoaielor care s-o ducă în Germania. Câţiva ofiţeri, destul de puţini, se gândeau să profite de clauza prin care erau lăsaţi liberi,

cu condiţia să-şi ia angajamentul în scris că nu vor servi în rândurile armatei. Numai un general, zice-se, generalul Bourgain-Desfeuilles, sub pretextul că e bolnav de reumatism, îşi luase angajamentul acesta. Chiar în dimineaţa aceea fusese petrecut cu huiduieli la plecare, când se urcase în trăsură, în faţa hotelului „La Crucea de Aur”. Dezarmarea începuse din zorii zilei. Ostaşii trebuiau să treacă prin piaţa Turenne, pentru ca să-şi arunce armele, puştile, baionetele, în mormanul care creştea mereu, într-un ungher al pieţii, ca o năruire de fierătănii. Acolo se găsea un detaşament prusac sub comanda unui ofiţer tânăr, un flăcău voinic şi palid, cu veston albastru şi cu pană de cocoş la chipiu, care supraveghea dezarmarea cu un aer de corectitudine dispreţuitoare şi cu mănuşi albe în mit ni. Un zuav refuzase într-un moment de revoltă să-şi dea puşca şi ofiţerul ordonase să fie ridicat, spunând, fără cea mai mică tresărire: „la împuşcaţi-mi-l pe ăsta!” Ceilalţi treceau mai departe, posomorâţi, îşi aruncau puştile cu gesturi mecanice, zoriţi să isprăvească o dată. Dar câţi nu erau dezarmaţi încă mai dinainte, cei ale căror puşti rămăseseră împrăştiate pe câmpul de luptă! Şi câţi dintre ei, încă din ajun, nu se ascundeau, plănuind cum să dispară, folosindu-se de zăpăceala aceea de nedescris! Casele, năpădite, erau ticsite cu încăpăţânaţi de aceştia, care nu se predau şi se ascundeau prin unghere. Patrulele germane, răscolind oraşul, îi găseau pe unii ghemuiţi şi pe sub mobile. Şi cum mulţi dintre ei, chiar după ce erau descoperiţi, nu voiau să iasă din pivniţe, patrulele se hotărâseră să tragă în ei prin ferestruici. Era o adevărată vânătoare de oameni, o hăituire îngrozitoare.

Pe podul Meusei măgarul fu oprit de o îmbulzeală. Şeful postului care păzea podul, neîncrezător, temându-se să nu fie vorba de vreo afacere cu pâine sau cu carne, care urmau să fie vândute pe sub mână, ţinu să controleze conţinutul cotigii, şi, dând pătura la o parte, privi o clipă surprins cadavrul, apoi, cu un gest, îi lăsă să treacă. Dar tot nu se putea înainta şi unul dintre primele convoaie de prizonieri, pe care un detaşament prusac îl ducea în

peninsula Iges, făcea să crească îmbulzeala. Turma nu se mai sfârşea, oamenii se îmbrânceau, se călcau pe picioare, în uniformele lor zdrenţuite, cu capul plecat, cu privirile piezişe, cu spatele încovoiat şi mâinile bălăngănind, ca nişte învinşi care nu mai au nici măcar un cuţit, să-şi taie beregata. Vocea aspră a paznicului îi împingea de parcă i-ar fi mânat din urmă cu lovituri de bici, prin dezordinea mută în care nu se mai auzea decât plescăitul bocancilor, prin noroiul vâscos. Mai venise şi o răpăială de ploaie şi nimic nu era mai jalnic decât această turmă de soldaţi în mizerie, aidoma cerşetorilor şi vagabonzilor de drumul mare.

Prosper, a cărui inimă de vechi vânător african bătea să-i spargă pieptul de atâta furie înăbuşită, îi făcu deodată semn cu cotul Silvinei, arătându-i doi soldaţi care treceau. Îi recunoscuse pe Maurice şi pe Jean, duşi împreună cu camarazii lor, mergând frăţeşte unul lângă altul. În sfârşit, cotiga, reluându-şi drumul în spatele convoiului, Prosper îi putu urmări cu privirea până în mahalaua Torcy, pe drumul drept care duce la Iges, printre livezi de pomi şi grădini de zarzavaturi.

— Ah! murmură Silvine, cu ochii îndreptaţi spre trupul lui Honoré, cutremurată de ceea ce vedea. Poate că morţii sunt mai fericiţi!

Noaptea, care-i apucase la Wadelincourt, se făcuse neagră de tot când ajunseră la Remilly. În faţa cadavrului feciorului său, moş Fouchard rămase încremenit, deoarece fusese convins că n-avea să-l mai găsească. El îşi folosise bine ziua, încheind o bună afacere. Caii ofiţerilor, furaţi de pe câmpul de luptă, se vindeau de obicei cu douăzeci de franci bucata, iar el cumpărase trei cu patruzeci şi cinci de franci.

II

În momentul în care coloana de prizonieri ieşea din Torcy, se produse o învălmăşeală atât de mare, încât Maurice fu despărţit de Jean. În zadar mai alergă el, după aceea, căci se rătăci şi mai mult. Şi când ajunse în sfârşit la podul de peste canalul care taie peninsula de la Iges pe la baza ei, se pomeni printre vânătorii africani şi nu mai putu să-şi ajungă regimentul.

Două tunuri, întoarse spre interiorul peninsulei, interziceau trecerea podului. Imediat după canal, într-o casa de oameni înstăriţi, statul-major prusac instalase un post, sub ordinele unui comandant, însărcinat cu primirea şi cu paza prizonierilor. De altfel, formalităţile erau scurte, oamenii se numărau pur şi simplu ca oile, când intrau după cum îi împingea puhoiul din urmă, fără să se ţină seamă de uniforme, nici de numere. Şi cetele se înfundau mereu, urmând să se instaleze pe unde se nimerea să-i ducă drumul.

Maurice crezu că poate să se adreseze unui ofiţer bavarez, care fuma liniştit, aşezat călare pe un scaun.

— Pe unde s-o iau, vă rog, ca să ajung regimentul 106 de linie?

Fie că ofiţerul, în mod excepţional, nu înţelegea franţuzeşte, fie că a vrut să-şi bată joc de un pârlit de soldat, rătăcindu-l, zâmbi, ridica mâna şi îi făcu semn să meargă drept înainte.

Deşi Maurice era de prin partea locului, nu mai venise niciodată în peninsulă. Porni din clipa aceea în recunoaştere, ca omul aruncat de o vijelie în pustietatea unei insule îndepărtate. Mai întâi, spre stânga, merse de-a

lungul frumoasei proprietăţi La Tour a Glaire, al cărei parc micuţ avea un farmec neţărmurit, fiind plantat pe malul Meusei. Apoi drumul urma râul, care curgea pe dreapta, la poalele unor maluri înalte şi râpoase. Încetul cu încetul urca în cercuri mulcome, ocolind dealul care ocupa mijlocul peninsulei; acolo se aflau nişte cariere părăsite, nişte scobituri în care se pierdeau cărările înguste. Mai departe, pe firul apei, era o moară. Pe urmă, drumul pornea oblic, cobora din nou până în satul Iges, aşezat pe clină, legat printr-un bac de celălalt mal, în faţa filaturii din Saint-Albert. În sfârşit, începeau ogoarele arate şi pajiştile, o întreagă întindere de vaste terenuri netede şi fără arbori, pe care o închidea cotul rotunjit al râului. În zadar cercetase Maurice, din ochi, coasta occidentală a dealului, că nu vedea decât cavaleria şi artileria în curs de instalare. Întrebă din nou, se adresă unui brigadier de vânători africani, care nu ştia nimic. Începuse să se înnopteze. Se aşeză o clipă, cu picioarele rupte de oboseală, pe o bornă de pe marginea drumului.

Atunci, în desperarea care-l cuprinse dintr-odată, zări în faţă, de partea cealaltă a Meusei, câmpiile blestemate unde luptase cu două zile mai înainte. În amurgul acelei zile ploioase, era ca o evocare cenuşie, ca o desfăşurare posomorâtă a unui orizont înecat în noroi. Defileul de la Saint-Albert, drumul îngust pe care veniseră prusacii, se strecura de-a lungul cotiturii râului până la surpătura alburie a carierelor. Dincolo de urcuşul de la Seugnon se vălureau crestele pădurii de la Falizette, Dar, drept în faţa lui şi puţin spre stânga, se vedea mai ales Saint-Menges, al cărui drum cobora până la bac.

Mamelonul de la Hattoy era în mijloc, Illy foarte departe, în fund, Fleigneux înfipt în dosul unei cute de teren şi Floing mai apropiat, spre dreapta. Recunoştea câmpul pe care aşteptase ore întregi, culcat printre verze, platoul pe care încercase să-l apere artileria de rezervă, vârful unde îl văzuse pe Honoré murind pe tunul sfărâmat. Şi grozăvia dezastrului renăştea, umplându-l de durere şi de scârbă până-n gât.

Totuşi, de teamă să nu-l apuce noaptea, cu bezna ei, îşi reluă cercetările. Poate că regimentul 108 se instalase mai jos, la poale, dincolo de sat. Dar nu dădu decât de nişte vagabonzi. Se hotărî atunci să facă ocolul peninsulei, de-a lungul cotului. Pe când străbătea un câmp de cartofi, avu prevederea să dezgroape câteva cuiburi şi să-şi umple buzunarele. Încă nu erau copţi, dar altceva nu mai avea, pentru că Jean, culmea ghinionului, se încărcase cu cele două pâini dăruite de Delaherche, la plecare. Ceea ce-l mira acum era numărul mare de cai pe care-i întâlnea pe pârloagele acelea, a căror pantă dulce cobora din dealul de la mijloc până la Meusa, spre Donchery. De ce aduseseră toate dobitoacele astea? Cum aveau să le hrănească? Se înnoptase de tot, când ajunse pe malul apei, la o pădurice, unde dădu, spre surprinderea lui, peste ostaşii din escorta împăratului, care se şi instalaseră şi se zvântau în faţa unor focuri mari. Domnii ăştia, poposiţi astfel mai la o parte, aveau corturi bune, marmite care clocoteau pe foc şi o vacă legată de un copac. Băgă de seamă imediat că era privit chiorâş, în uniforma lui de infanterist în zdrenţe, plină de noroi. Totuşi, îi dădură voie să-şi coacă şi el cartofii în spuză. Se duse la vreo sută de metri şi se aşeză la rădăcina unui copac, ca să-i mănânce. Nu mai ploua. Cerul se limpezise. Stelele luceau puternic în bezna albastră. Înţelese atunci că-şi va petrece noaptea acolo, rămânând să-şi continue cercetările a doua zi de dimineaţă. Era zdrobit de oboseală. Copacul avea să-l apere, cât de cât, în cazul când ar fi început iar să plouă.

Dar nu putu să adoarmă, chinuit de gândul acestei închisori largi, deschise în noapte, în care se simţea ferecat. Împingând acolo cei optzeci de mii de oameni care mai rămâneau din armata de la Châlons, prusacii avuseseră o idee care dovedea o inteligenţă într-adevăr remarcabilă. Peninsula să fi tot avut o leghe în lung şi un kilometru şi jumătate în lat, spaţiu destul de mare ca să încapă în voie uriaşa turmă rătăcită a învinşilor. Şi el îşi dădea perfect seama că apa îi înconjura din toate părţile; cotul Meusei pe trei părţi şi apoi canalul de derivaţie la bază, unind cele

două albii apropiate ale râului. Numai acolo se găsea o poartă – podul – pe care îl păzeau cele două tunuri. De aceea, nimic mai uşor de păzit decât lagărul acesta, în ciuda întinderii lui. Observase chiar, pe celălalt mal, cordonul de santinele germane postate din cincizeci în cincizeci de paşi, pe malul apei, cu ordinul de a trage asupra oricui ar încerca să scape înot. În spatele cordonului galopau ulanii, făcând legătura între diferitele posturi, în timp ce mai departe, împrăştiate pe câmpia întinsă, s-ar fi putut număra liniile negre ale regimentelor prusace, o întreită incintă vie şi mişcătoare, care fereca armata prizonieră.

De altfel Maurice, cu ochii larg deschişi de nesomn, nu mai vedea acum decât întunericul în care se aprindeau focurile taberei. Cu toate acestea, tot mai deosebea, dincolo de panglica palidă a Meusei, siluetele nemişcate ale santinelelor, drepte şi negre în lumina stelelor. La răstimpuri regulate, strigătul lor gutural ajungea până la el, un strigăt de veghe ameninţătoare, care se pierdea în depărtare, în clocotul adânc al râului. Coşmarul trăit cu două zile înainte îi revenea, la auzul asprelor silabe străine, care străbăteau acea frumoasă noapte înstelată a Franţei. Îi venea în minte tot ce văzuse cu o oră mai înainte, platoul de la Illy acoperit cu morţi, mahalaua aceea ticăloasă a Sedanului, unde se năruise o lume. Cu capul rezemat de o rădăcină de copac, în umezeala acelei margini de pădure, Maurice căzu iar pradă deznădejdii ce-l apucase în ajun pe canapeaua lui Deaherche. Şi ceea ce-l chinuia acum, sporind suferinţele mândriei lui, era gândul la ziua de mâine, nevoia de a drămui căderea, ca să-şi dea seama în mijlocul căror ruine se prăbuşise lumea de ieri. De vreme ce împăratul îşi predase sabia regelui Wilhelm, îngrozitorul război nu luase oare sfârşit? Dar îşi aducea aminte ce-i răspunseseră doi soldaţi bavarezi, care duceau prizonierii la: Iges: „Noi toţi în Franţa, noi toţi la Paris!” În aţipirea lui, avu deodată viziunea lucrurilor care se petreceau: imperiul măturat, spulberat sub lovitura, urii universale, republica proclamată în iureşul înflăcărării patriotice, în timp ce

legenda lui 92 trezea alaiul umbrelor, ostaşii ridicării în masă, armatele de voluntari care curăţiseră de străini pământul patriei. Şi în bietul cap bolnav se învălmăşeau toate: pretenţiile învingătorilor, asprimea cuceririi, încăpăţânarea învinşilor de a-şi da şi ultima picătură de sânge, luarea în captivitate a celor optzeci de mii de oameni care se aflau acolo, în peninsulă, deocamdată, apoi în fortăreţele Germaniei, timp de săptămâni, de luni şi poate chiar de ani de zile. Totul pârâia, se prăbuşea pentru totdeauna în hăul unei catastrofe neţărmurite.

Strigătul santinelelor, din ce în ce mai tare, izbucni în dreptul lui şi se pierdu în depărtare. Se deşteptase. Se întorcea pe pământul tare, când o împuşcătură sfâşie tăcerea. Îndată un horcăit de moarte străbătu noaptea neagră. Se auzi o împroşcare de apă, zvârcolirea scurtă a unui corp care se scufundă ca un pietroi. Fără îndoială, era vreun nenorocit care primise un glonţ în piept, pe când căuta să fugă, trecând Meusa înot.

A doua zi Maurice fu în picioare încă de la revărsatul zorilor. Cerul era tot limpede şi el se grăbea să dea de Jean şi de camarazii din compania lui. Un moment se gândi să cerceteze din nou interiorul peninsulei, dar pe urmă se hotărî să-i facă înconjurul până la sfârşit. Şi cum se găsea iar în preajma canalului, zări resturile regimentului 106, vreo mie de oameni aşezaţi pe malul străjuit doar de un şir de plopi. Dacă seara, în loc să meargă drept înainte, ar fi apucat-o spre stânga, ar fi ajuns imediat la regiment. Aproape toate regimentele de infanterie erau îngrămădite acolo, de-a lungul malului, care mergea de la „Tour a Glaire” la castelul de la Villette, o altă proprietate burgheză înconjurată de câteva colibe, înspre Donchery. Toţi îşi instalaseră tabăra lângă pod, aproape de unica ieşire, mânaţi de acel instinct al libertăţii care face marile turme să se strivească în pragul târlei, la strungă.

Jean scoase un strigăt de bucurie.

— Ah, iată-te, în sfârşit! Te credeam în râu!

Era acolo cu ce rămăsese din grupă, cu Pache şi Lapoulle, cu Loubet şi Choteau. Aceştia, după ce dormiseră sub o

poartă din Sedan, ajunseseră iar împreună, strânşi de măturoiul raziei. De altfel, în companie, nu mai era altă căpetenie în afară de caporal. Moartea îi secerase pe sergentul Sapin, pe locotenentul Rochas şi pe căpitanul Beaudoin. Şi, cu toate că învingătorii desfiinţaseră gradele, hotărând ca prizonierii să dea ascultare numai ofiţerilor germani, toţi patru se strânseseră totuşi, în jurul lui, ştiindu-l om prevăzător şi cu experienţă, bun de urmat în împrejurări grele. Iată de ce în dimineaţa aceea înţelegerea şi buna dispoziţie biruiseră, în ciuda prostiei unora şi a încăpăţânării altora. Mai întâi, el le găsise pentru noapte un loc aproape uscat, între două şănţuleţe, unde se culcaseră, cu o singură foaie de cort pentru toţi. Apoi, făcuse rost de ceva lemne şi de o marmită. Loubet le pregătise cafeaua, a cărei plăcută fierbinţeală îi învioră din nou. Nu mai ploua, ziua se anunţa minunată. Mai aveau ceva pesmeţi şi slănină. Unde mai pui că, după cum spunea Chouteau, era o plăcere să ştii că nu mai asculţi de nimeni şi că poţi să hoinăreşti după plac. Deşi erau închişi, tot mai aveau loc. De altfel în două-trei zile nu vor mai fi pe aici. Aşa încât prima zi, ziua de 4, care căzuse într-o duminică, trecu cu voioşie.

Chiar Maurice, îmbărbătat iar, de când îşi regăsise tovarăşii de grupă, nu mai suferea decât din pricina muzicilor prusace, care cântară toată după-amiaza, de cealaltă parte a canalului. Spre seară au fost şi coruri. Dincolo de cordonul santinelelor puteai să vezi ostaşii plimbându-se în grupuri mici, cântând tare şi tărăgănat, pentru a cinsti duminica.

— Ah, muzicile astea! strigă în cele din urmă Maurice, exasperat. Mă scot din sărite!

Mai puţin nervos, Jean ridică din umeri.

— Păi de, vezi bine! Au şi de ce să fie mulţumiţi. Şi, apoi, poate îşi închipuie că ne distrează… N-a fost o zi rea – să nu ne plângem!

Dar, odată cu căderea nopţii, începu iar să plouă. Era un dezastru. Câţiva soldaţi ocupaseră puţinele case părăsite din peninsulă. Alţii reuşiseră să-şi înjghebeze corturi. Cei

mai mulţi, fără niciun fel de adăpost, chiar fără pătură, fură nevoiţi să petreacă noaptea sub cerul liber, pe potopul acela.

Pe la unu după miezul nopţii, Maurice, pe care oboseala îl făcuse să aţipească, se deşteptă în mijlocul unei adevărate bălţi. Şanţurile, umflate de ploaia torenţială, se revărsaseră, inundând locul pe care se culcase. Chouteau şi Loubet înjurau mânioşi, în timp ce Pache îl scutura pe Lapoulle, care dormea totuşi buştean, cu pumnii strânşi, în lăcăraia aceea. Atunci Jean, aducându-şi aminte de plopii plantaţi de-a lungul canalului, dădu fuga să se adăpostească sub ei cu oamenii lui, care petrecură acolo tot restul acelei nopţi îngrozitoare, ghemuiţi, cu spatele lipit de scoarţă, cu picioarele strânse sub ei, ca să se ferească măcar de pleasna ploii.

Şi a doua zi şi a treia fură cumplite într-adevăr, sub ploile acelea torenţiale care nu se mai opreau, aşa de dese şi de nemiloase încât hainele nu mai aveau timp să se usuce pe trup. Începea foametea. Nu mai aveau nici pesmeţi, nici slănină, nici cafea. Timp de două zile, luni şi marţi, s-au ţinut cu cartofi furaţi de prin câmpurile vecine. Ba încă şi ăştia, către sfârşitul zilei următoare, ajunseseră aşa de rari, încât ostaşii care mai aveau bani îi cumpărau, plătindu-i chiar şi cu douăzeci şi cinci de bani bucata. Trompetele sunau, totuşi, distribuţia. Caporalul chiar se grăbise să ajungă în faţa unui mare şopron de la „Tour a Glaire”, unde se zvonise că se vor da raţii de pâine. Dar prima oară a aşteptat în zadar trei ceasuri; pe urmă, a doua oară, s-a luat la ceartă cu un bavarez. Dacă ofiţerii francezi n-aveau nicio putere, nefiind în stare să acţioneze, statul-major german adunase oare armata învinsă aici, în bătaia ploii, ca s-o lase să moară de foame? Se părea că nu se luase nicio măsură, nu se făcuse nicio sforţare pentru hrănirea celor optzeci de mii de oameni, lăsaţi în chinurile morţii, în acest iad înspăimântător pe care ostaşii aveau să-l numească „Lagărul Mizeriei”, nume de groază de care şi cei mai viteji aveau să-şi aducă aminte cu înfiorare.

După lungile aşteptări fără folos în faţa şopronului; Jean,

cu tot calmul lui obişnuit, îşi ieşise din fire.

— Cum? Îşi bat joc de noi şi sună, când n-au nimic? Să mă trăsnească Dumnezeu dacă mă mai duc!

Totuşi, la cel mai mic semnal, se ducea iar. Semnalele astea reglementare erau neomenoase. Ba mai aveau un ponos, care-i sfâşia inima lui Maurice. De fiecare dată, când sunau trompetele, caii francezi, părăsiţi şi slobozi de cealaltă parte a canalului, porneau în goană, se aruncau în apă, ca să se întoarcă la regimentele lor, înnebuniţi de fanfarele bine cunoscute, pe care le simţeau ca pe nişte împunsături de pinteni. Dar, istoviţi, târâţi de curent, puţini ajungeau la ţărm. Se zbăteau de-ţi era mai mare mila şi se înecau, în aşa mare număr, încât corpurile lor, plutind, umflate, astupau canalul. Iar cei care ajungeau la mal, erau prinşi ca de o nebunie, galopau şi se pierdeau peste câmpiile pustii ale peninsulei.

— Iar carne pentru corbi! zicea cu durere Maurice care îşi aducea aminte de numărul îngrijorător de cai întâlniţi de el. Dacă mai rămânem aici câteva zile, o să ne sfâşiem unii pe alţii... Vai, bietele dobitoace!

Mai ales noaptea de marţi spre miercuri a fost îngrozitoare. Şi Jean, care începuse să se îngrijoreze serios de starea de surescitare a lui Maurice, îl sili să se învelească într-o bucată de pătură pe care o cumpărase cu zece franci de la un zuav, iar el cu bluza udă ca un burete înfrunta potopul, care nu încetă deloc în noaptea aceea. Sub plopi nu se mai putea sta, un puhoi de noroi curgea la vale, iar pământul îmbibat ţinea apa în băltoace adânci. Şi, mai rău, aveau stomacul gol, deoarece masa de seară se redusese la doua sfecle pentru şase oameni, sfecle pe care nu putuseră să le fiarbă, din lipsă de lemne uscate. Dulceaţa răcoritoare a sfeclei se schimbase repede într-o senzaţie de arsură nesuferită. Unde mai pui că se declaraseră şi cazuri de dizenterie, din cauza hranei proaste şi a umezelii stăruitoare. De multe ori Jean, rezemat de trunchiul aceluiaşi copac, cu picioarele acoperite de apă, întinsese mâna, bâjbâind, ca să-şi dea seama dacă Maurice nu se descoperise, în somnul

zbuciumat. Din clipa când, pe podişul de la Illy, camaradul lui îl salvase de prusaci, ducându-l în braţe, el îşi plătea datoria însutit. Fără să-şi dea seama, se dăruia în întregime, se uita cu desăvârşire pe sine din dragoste faţă de celălalt. Şi toate se petreceau nelămurit şi viu în acest ţăran rămas aşa de aproape de pământ şi care nu găsea cuvinte ca să dea grai simţămintelor. Până atunci îşi luase bucătura de la gură, cum spuneau oamenii din grupa lui; acum şi-ar fi dat şi pielea ca să-l îmbrace pe celălalt, să-i pună la adăpost umerii, să-i încălzească picioarele. Şi, în mijlocul egoismului sălbatic care-i înconjura, în rândurile acestei omeniri suferinde, căreia foamea îi întăritã poftele, poate că el datora tocmai deplinei uitări de sine folosul neprevăzut de a-şi păstra firea liniştită şi sănătatea întreagă; căci numai el, zdravăn încă, nu-şi prea pierdea capul.

Iată de ce, după noaptea aceea înspăimântătoare, Jean trecu la înfăptuirea unui gând care-l chinuia.

— Ascultă, puişorule, dacă nu ne dau nimic de mâncare şi ne uită în văgăuna asta blestemată, trebuie, totuşi, să ne mişcăm puţin, dacă vrem să nu murim ca nişte câini... Te mai ţin picioarele?

Din fericire soarele se ivise iar şi Maurice se încălzise bine.

— Cum să nu, mă mai ţin picioarele!

— Atunci pornim în recunoaştere. Avem parale şi ar fi prea de tot să nu găsim ceva de cumpărat. Să nu ne mai încurcăm şi cu alţii, că nu sunt oameni destul de cumsecade. N-au decât să se descurce singuri!

Într-adevăr, era revoltat de egoismul viclean al lui Loubet şi Chouteau care furau ce puteau, neîmpărţind niciodată nimic cu camarazii lor. Tot aşa nu te puteai aştepta la nimic bun nici de la bruta de Lapoulle, nici de la mironositul de Pache.

Aşadar porniră amândoi pe drumul pe care mai trecuse Maurice, de-a lungul Meusei. Parcul de la „Tour a Glaire” şi casa de locuit erau devastate, prădate, pajiştile prăpădite ca după o furtună, copacii doborâţi, clădirile cotropite. O

mulţime în zdrenţe, ostaşi plini de noroi, cu obrajii supţi, cu ochii aprinşi de friguri, stăteau acolo ca ţiganii, trăiau ca nişte lighioane în camerele murdărite, neîndrăznind să iasă afară de teamă să nu-şi piardă locul pentru noapte. Şi, mai departe, pe povârnişuri, trecură prin rândurile cavaleriei şi ale artileriei atât de disciplinate până atunci, decăzute şi ele, începând să se destrame sub chinurile foamei, care înnebunise caii şi arunca peste câmpuri oameni în cete devastatoare. Spre dreapta văzură o coloană nesfârşită de artilerişti şi de vânători africani, scurgându-se agale prin faţa morii: morarul le punea în batistă câte doi pumni de făină, pe un franc. Dar de teamă să nu aştepte prea mult trecură mai departe, nădăjduind că vor găsi ceva mai bun în satul Iges. Şi rămaseră înmărmuriţi când îl găsiră pustiu şi posomorât, ca un sat din Algeria, după trecerea unui nor de lăcuste: nicio fărâmă de hrană, nici pâine, nici legume, nici carne. Bietele case păreau răzuite cu unghiile. Se spunea că generalul Lebrun poposise la primar. În zadar se străduise să organizeze un serviciu de bonuri, plătibile după război, ca să poată înlesni aprovizionarea trupelor. Nu se mai găsea nimic: banii ajunseseră de prisos. Încă din ajun, se plătea doi franci pesmetele, şapte franci sticla de vin, douăzeci de bani păhăruţul de rachiu, zece bani tutunul de pipă. Şi acum ofiţerii trebuiau să păzească locuinţa generalului, ca şi colibele vecine, cu sabia în mână, căci cete nesfârşite ide hoţi spărgeau porţile, furând până şi uleiul din lămpi, ca să-l bea.

Trei zuavi îl chemară pe Maurice şi pe Jean. Dacă erau cinci, puteau să facă vreo ispravă.

— Veniţi încoace... Mă gândesc la caii părăsiţi, care mor de foame. Dacă am avea cel puţin lemne uscate...

Apoi dădură buzna în casa unui sătean, sparseră uşile dulapurilor şi smulseră paiele de pe acoperiş. Nişte ofiţeri care veneau în pas alergător, ameninţându-i cu revolverele, îi puseră pe fugă.

Când îi văzu pe cei câţiva locuitori rămaşi la Iges tot aşa de nenorociţi şi de lihniţi ca şi soldaţii, Jean se căi că dispreţuise făina aceea de la moară.

— Trebuie să ne întoarcem. Poate că mai este.

Dar Maurice începea să se simtă atât de obosit şi istovit de foame, încât Jean îl lăsă aşezat pe o stâncă într-o groapă din cariere, având în faţă orizontul larg al Sedanului. După o coadă de trei sferturi de oră se întoarse cu o cârpă plină de făină. Şi nu găsiră altceva mai bun decât s-o mănânce aşa, cu pumnul. Nu era rea, nu mirosea a nimic, avea un gust fad de cocă. Totuşi, prânzul acesta îi mai întrema un pic. Avură chiar norocul să găsească, într-o stâncă, un rezervor natural cu apă de ploaie, destul de curată, din care băură cu nesaţ.

Apoi, când Jean propuse să rămână aici după masă, Maurice făcu un gest violent.

— Nu, nu, nu aici!... M-aş îmbolnăvi, de-ar fi să mai am multă vreme priveliştea asta în faţa ochilor...

Cu o mână tremurătoare arătă orizontul imens, cu Hattoy, cu platourile de la Floing şi de la Illy, cu pădurea de la Garenne – toate meleagurile acelea groaznice pe care se petrecuseră măcelul şi înfrângerea.

— Adineauri, pe când te aşteptam, a trebuit să mă întorc cu spatele, căci altfel aş fi ajuns să urlu de furie, da, să urlu ca un câine întărâtat... Nu poţi să-ţi închipui cât de rău îmi face. Mă înnebuneşte.

Jean îl privea, mirat de mândria lui rănită, îngrijorat că zăreşte în ochii lui privirea aceea rătăcită de om nebun, pe care o mai văzuse înainte. Se prefăcu că glumeşte.

— Bine! E lesne. Ne vom muta în altă ţară.

Şi hoinăriră până seara, încotro îi duceau potecile. Vizitară partea de jos a peninsulei, în nădejdea că vor mai găsi cartofi. Dar artileriştii luaseră pluguri şi răscoliseră pământul, culegând, adunând totul. Se întoarseră îndărăt, străbătură din nou mulţimile acelea sleite de ostaşi care nu aveau ce să facă şi îşi plimbau foamea, presărând terenul cu trupurile lor amorţite, căzute de istovire cu sutele în nămiaza mare. Chiar şi ei, copleşiţi, trebuiau să poposească din ceas în ceas. Apoi o deznădejde mocnită îi ridica din nou în picioare şi începeau iar să umble încoace şi încolo, ca minaţi de instinctul unei jivine care îşi caută hrana.

Situaţia aceasta părea că dăinuieşte de luni de zile, deşi clipele se scurgeau, repezi. Pe cuprinsul ţarinilor, spre Donchery, le fu teama de cai; trebuiră să se adăpostească lângă un zid, unde rămaseră multă vreme, ajunşi la capătul puterilor, privind cu ochii împăienjeniţi galopul dobitoacelor nebune, care se proiecta pe cerul însângerat al apusului.

Aşa cum prevăzuse Maurice, miile de cai închişi la un loc cu armata şi cu neputinţă de hrănit, alcătuiau o primejdie care creştea din zi în zi. Mai întâi mâncaseră scoarţa copacilor, pe urma se apucaseră de gardurile vii, de zaplazuri, de toate scândurile pe care le întâlneau, iar acum se sfâşiau unii pe alţii. Îi vedeai cum se năpustesc unii asupra altora ca să-şi smulgă părul de la coadă, pe care-l mestecau cu furie făcând clăbuci de spumă. Dar, mai ales noaptea, erau îngrozitori, de parcă întunericul i-ar fi chinuit cu visuri rele. Se strângeau în cete şi atraşi de paie dădeau buzna peste puţinele corturi care mai rămăseseră în picioare. Zadarnic aprindeau oamenii focuri mari, ca să-i depărteze, căci focurile păreau că-i întăriă şi mai mult. Nechezau atât de jalnic, atât de înspăimântător, încât ai fi crezut că rag nişte fiare sălbatice. Dacă-i alungau, se întorceau mai numeroşi şi mai sălbatici. Şi, mai tot timpul, se auzea în beznă strigătul prelung de moarte al vreunui soldat rănit, strivit de galopul lor turbat.

Soarele încă era pe cer, când Jean şi Maurice, în drum spre tabără, avură surpriza să dea peste cei patru oameni din grupă, ascunşi într-o groapă, cu nişte mutre care trădau c-au pus la cale cine ştie ce ispravă necurată. Loubet îi chemă numaidecât şi Chouteau le spuse:

— E pentru masa de astă seară... O să murim de foame, că de treizeci şi şase de ore n-am pus nimic în gură... Şi cum pe aci sunt cai şi cum carnea de cal nu e rea...

— Nu-i aşa, dom' caporal? Vii şi dumneata, continuă Loubet. Cu cât o să fim mai mulţi, cu atât o să fie mai bine, cu o jivină atât de mare... Uite, e unul colo, pe care îl pândim de o oră, găliganul ăla roşcat, care pare bolnav. O să terminăm cu el mai lesne.

Şi arătă un cal pe care foamea îl doborâse în marginea

unui câmp de sfeclă. Căzut pe o parte, calul ridica din când în când capul şi îşi plimba în jur privirile întunecate, suflând din greu.

— Ah, mult mai ţine! mormăi Lapoulle, chinuit de foamea lui cumplită. Mă duc să-i fac de petrecanie, – mă lăsaţi?

Dar Loubet îl opri. Asta le mai trebuia acum. Să păţească ceva cu prusacii, care interziseseră sub ameninţarea pedepsei cu moartea, uciderea vreunui cal, de teamă ca leşul, lăsat în voia întâmplării, să nu stârnească ciuma. N-aveau decât să aştepte ca să se întunece bine. Iată de ce stăteau tuspatru în groapă, la pândă, cu privirile strălucitoare, neslăbind calul o clipă din ochi.

— Don' caporal, întrebă Pache cu o voce puţin tremurătoare, dumneata, care te pricepi la toate, n-ai putea cumva să-l omori, fără să se chinuiască?

Cu un gest de revoltă, Jean refuză să facă un lucru atât de crud. Un biet animal pe moarte! Oh, nu, nu! La început vru să fugă, luându-l pe Maurice cu el, ca să nu participe la groaznica măcelărire. Dar, văzându-şi tovarăşul atât de palid, se mustră pe urmă că se arătase prea sensibil. Hei, Doamne, doar dobitoacele sunt făcute, la urma urmelor, ca să-i hrănească pe oameni. Nu făcea ca oamenii să moară de foame, când aveau carne la îndemână. Şi fu mulţumit văzându-l pe Maurice oarecum înviorat la gândul că în seara aceea vor mânca. Spuse chiar el, pe un ton de voioşie:

— Nu, zău, nu ştiu cum s-ar putea face şi, dacă trebuie să-l omori, fără să-i faci rău…

— O, mie unuia puţin îmi pasă, întrerupse Lapoulle. O să vedeţi!

După ce noii veniţi se aşezară şi ei în şanţ, aşteptarea începu din nou. Din când în când unul dintre ei se ridica să vadă dacă animalul mai e acolo, cu gâtul întins spre adierea răcoroasă care venea dinspre Meusa, spre soarele care asfinţea, de parcă ar fi vrut să mai soarbă din el puteri de viaţă. Pe urmă, când amurgi pe nesimţite, cei şase oameni se ridicară în picioare, în pânda lor sălbatică, nerăbdători să înnopteze mai repede, privind în toate părţile, plini de

îngrijorare şi de spaimă să nu-i vadă careva.

— Ei, gata, strigă Chouteau. Acum e acum!

Câmpia se mai desluşea încă destul de bine, într-o rarişte de lumină nehotărâtă. Lapoulle porni în fugă cel dintâi, urmat de ceilalţi cinci. Luase din şanţ un pietroi rotund şi repezindu-se la cal, încercă să-i spargă ţeasta cu braţele întinse, în chip de măciuca. Dar chiar de la a doua lovitură, calul făcu un efort să se ridice în picioare. Chouteau şi Loubet se aruncaseră de-a curmezişul peste picioarele lui, căutau să-l ţină pe loc şi strigau către ceilalţi să le vină în ajutor. Calul necheza cu o voce aproape omenească, se zbătea şi i-ar fi făcut fărâme, dacă n-ar fi fost pe jumătate mort de foame. În acest timp capul i se mişca prea mult, loviturile nu-şi ajungeau ţinta şi Lapoulle nu putea să-i vină de hac.

— Drace! Ce oase tari are!... Ţineţi-l bine să-l omor!

Jean şi Maurice, încremeniţi, nu auzeau chemările lui Chouteau, rămâneau cu braţele în jos, fără să se hotărască să-i vină în ajutor.

Iar Pache, deodată, într-o pornire instinctivă de milă religioasă, căzu la pământ, în genunchi, îşi împreună mâinile şi începu să bâlbâie rugăciuni, ca la căpătâiul celor în agonie.

— Doamne, Dumnezeule, îndură-te de el!...

Încă o dată Lapoulle lovi greşit şi rupse doar o ureche sărmanului cal, care se răsturna nechezând puternic.

— Aşteaptă, aşteaptă! mormăi Chouteau. Trebuie să terminăm odată cu el, că altfel ne dă de gol... Nu-i da drumul, Loubet!

Îşi scoase din buzunar cuţitaşul, a cărui lamă nu era mai lungă de un deget. Şi, culcându-se pe corpul animalului, cu un braţ trecut după gâtul lui, împlântă lama, scormoni în carnea vie, tăind bucăţi până dădu de arteră şi o reteză. Dintr-o săritură, se dădu în lături. Sângele ţâşnea ca din ţeava unei cişmele, în timp ce picioarele se zvârcoleau şi pielea i se înfiora convulsiv. I-au trebuit mai mult de cinci minute ca să moara. Ochii lui mari, lărgiţi, plini de spaimă şi de tristeţe se aţintiseră asupra oamenilor speriaţi, care

aşteptau să-l vadă mort. Se tulburară şi apoi se stinseră.

— Doamne, Dumnezeule – îngăima Paohe, tot în genunchi – ajută-l şi ia-l în sfânta ta pază…

Pe urmă, când nu mai mişcă, avură mult de furcă până să scoată o bucată ca lumea. Loubet, care trecuse prin toate meseriile, arătă cum trebuie să se procedeze, dacă voiau să scoată muşchiul. Dar, măcelar neîndemânatic şi având numai cuţitaşul acela, el se rătăcea în carnea fierbinte, în care mai zvâcnea încă viaţa. Iar Lapoulle, nerăbdător, voind să-l ajute, spintecase pântecele, fără niciun rost, aşa încât măcelul ajunse înspăimântător. Umblau cu o grabă fioroasă în sângele lui şi în măruntaiele împrăştiate, de parcă ar fi fost nişte lupi care răvăşeau cu colţii hoitul unei prade.

— Nu prea ştiu ce bucată o fi, spuse în sfârşit Loubet, ridicându-se cu braţele încărcate cu o halcă enormă de carne. Dar tot o să ne săturam până în gât.

Jean şi Maurice, cuprinşi de groază, întorseseră capul. Totuşi, cum îi zorea foamea, porniră şi ei pe urma celor din ceată, care o luaseră la fugă, ca să nu dea careva peste ei lângă calul ciopârţit. Chouteau dăduse peste un chilipir, descoperind trei sfecle mari, uitate, pe care le aducea cu el. Loubet, ca să rămână liber, aruncase carnea pe umerii lui Lapoulle, în timp ce Pache ducea marmita, pe care o târau după ei, pentru ocazii fericite. Şi toţi şase fugeau de mâncau pământul, neoprindu-se nici să mai răsufle, de parcă ar fi fost urmăriţi.

Deodată Loubet îi opri pe ceilalţi.

— Asta-i o prostie. Ar trebui să ştim unde ne ducem să fierbem ciozvârta asta.

Jean, care începuse să se liniştească, le propuse să meargă spre cariere, care se aflau la vreo trei sute de metri. Se găseau acolo scobituri ascunse, în care puteau să aprindă focul fără să fie văzuţi. Dar când ajunseră, se iviră tot felul de greutăţi. Mai întâi, problema lemnelor. Din fericire descoperiră roaba unui cantonier, pe care Lapoulle o sfărâmă cu tocul bocancului. Pe urmă le lipsea cu desăvârşire apa de băut. În timpul zilei soarele uscase

micile gropi naturale cu apă de ploaie. Era pe undeva o pompă, dar cam departe, la castelul de la „Tour a Glaire”, şi ostaşii făceau coadă lângă ea până la miezul nopţii, fericiţi dacă în îmbulzeală vreun camarad nu le răsturna gamela cu cotul. Iar cele câteva puţuri din apropiere secaseră de două zile. Nu mai puteau scoate din ele decât noroi. Mai rămânea apa Meusei, al cărei ţărm se găsea de cealaltă parte a drumului.

— Mă duc eu cu marmita, propuse Jean.

Toţi protestară îngroziţi.

— O, nu vrem să fim otrăviţi. Râul e plin de morţi.

Într-adevăr, apele Meusei duceau cadavre de oameni şi de cai. Îi vedeai cum trec în tot momentul, cu pântecele umflate, înverziţi, în descompunere. Mulţi se opriseră în bălării, pe maluri, împuţind aerul, mişcaţi întruna de curent. Şi mai toţi soldaţii, care băuseră din apa asta scârboasă, se îmbolnăviseră de greţuri şi de dizenterie, după ce avuseseră mai întâi dureri îngrozitoare de stomac.

Şi, cu toate acestea, n-aveau încotro. Maurice îi lămuri că apa fiartă nu mai e primejdioasă.

— Atunci mă duc, spuse iar Jean şi-l luă cu el pe Lapoulle.

Când marmita fu în sfârşit pe foc, plină cu apă, cu carnea în ea, se înnoptase de-a binelea. Loubet curăţase sfecla, ca s-o fiarbă în supă, o mâncare ca din lumea cealaltă, cum spunea el. Şi toţi înteţeau focul, împingând sub marmită sfărâmăturile roabei. Umbrele lor uriaşe dănţuiau, bizare, pe pereţii acelei văgăuni de stânci. Pe urmă nu mai putură să aştepte: se năpustiră asupra scârboasei fierturi, îşi împărţiră carnea cu degetele răsfirate şi tremurătoare, nemaiavând răgaz să întrebuinţeze cuţitul. Dar, fără voia lor, le venea greaţă. Mai ales lipsa de sare le era nesuferită. Stomacul lor nu voia să ţină fiertura aceea de sfeclă, fătă gust, şi bucăţile acelea de carne fierte pe jumătate, lipicioase, cu gust de argilă. Aproape imediat începură vărsăturile, Pache nu putu să mai mănânce. Chouteau şi Loubet blestemau gloaba aceea îndrăcită de cal, cu care avuseseră atâta de furcă până s-o vadă clocotind pe foc şi care le dădea acum dureri de burtă. Numai Lapoulle cină pe

săturate, dar era să dea de bucluc, peste noapte, după ce se întorsese cu ceilalţi trei şi se culcase sub plopii de pe malul canalului.

Pe drum, Maurice, fără să scoată o vorbă, apucându-l pe Jean de braţ, îl trase pe o cărare lăturalnică. Camarazii ăştia îl scârbiseră din cale afară. Tocmai făurise un plan, să se culce în păduricea în care petrecuse prima noapte. Era o idee straşnică, pe care Jean o aprobă cu dragă inimă, când se văzu lungit pe terenul acela înclinat, foarte bine uscat, adăpostit de un strat gros de frunziş. Rămaseră acolo până la ziuă şi dormiră zdravăn, ceea ce le mai dădu puţină putere.

A doua zi era joi. Dar nu mai ştiau cum îşi duc zilele. Se simţeau fericiţi văzând vremea frumoasă care părea să se restabilească. Jean îl convinse pe Maurice, în ciuda scârbei pe care o simţea, să se întoarcă pe malul canalului, ca să vadă dacă regimentul lor nu urma să plece în ziua aceea. Acum, în fiecare zi, plecau grupuri de prizonieri, în coloane de câte o mie, până la o mie două sute, îndreptate spre fortăreţele Germaniei. Cu două zile înainte văzuseră în faţa unui post prusac un convoi de ofiţeri şi de generali care se duceau la Pont-à-Mousson, să ia trenul. Toţi erau cuprinşi de dorinţa înfrigurată de a părăsi o dată acest Lagăr al Mizeriei. Ah, dacă le-ar fi venit şi lor rândul! Şi când regăsiră regimentul 106, tot pe mal, în dezordinea crescândă a atâtor suferinţe, fură cuprinşi de o adevărată desperare.

Totuşi, în ziua aceea, Jean şi Maurice crezură că vor mânca. Încă de dimineaţă se înfiripaseră legături comerciale între prizonieri şi bavarezi, pe deasupra canalului: li se aruncau banii într-o batistă şi ei le azvârleau batista înapoi cu pâine neagră sau cu mahorcă proastă, abia uscată. Chiar şi ostaşii care nu aveau parale ajunseseră să facă afaceri, aruncându-le mănuşi albe de ordonanţă, care păreau să placă mult prusacilor. Timp de două ore, acest mijloc barbar de schimb făcu să zboare pachetele de-a lungul canalului. Dar, după ce Maurice trimisese în cravată o monedă de un franc, un bavarez îi

aruncă o pâine în aşa fel, încât, fie din stângăcie, fie dintr-o glumă răutăcioasă, pâinea căzu în apă. Atunci nemţii izbucniră în hohote grozave de râs. De două ori se încăpăţână Maurice s-o scoată şi de două ori pâinea se scufundă în apă. Pe urmă, atraşi de râsete, veniră nişte ofiţeri, care le interziseră soldaţilor să mai vândă ceva prizonierilor, ameninţându-i cu pedepse foarte aspre. Comerţul încetă. Jean trebui să-l potolească pe Maurice, care le arăta pumnii hoţilor acelora, strigându-le să trimită înapoi moneda de un franc.

Ziua, în ciuda soarelui strălucitor, fu groaznică. Goarna sună în două rânduri, făcându-l pe Jean să dea fuga până în faţa şopronului, unde credea că se vor distribui alimente. Dar de fiecare dată nu primi decât îmbrânceli în înghesuială. Prusacii, aşa de bine organizaţi, continuau să dea dovadă de o nepăsare brutală faţă de armata învinsă. În urma reclamaţiilor generalilor Douy şi Lebrun, aduseseră într-adevăr nişte oi şi câteva căruţe cu pâine, numai că toate se făceau atât de fără chibzuinţă încât oile erau şterpelite şi căruţele cu pâine jefuite încă de la pod, iar trupele aflate la mai mult de o sută de metri nu ajungeau să primească nimic. Numai vagabonzii şi hoţii de care cu merinde mâncau. De aceea Jean, înţelegând şmecheria, cum spunea el, îl aduse în cele din urmă pe Maurice în preajma podului, ca să pândească şi ei hrana.

Se făcuse ora patru şi ei nu mâncaseră încă nimic în duminica acea însorită, când, deodată, avură bucuria să zărească pe Delaherche. Câţiva înstăriţi din Sedan obţineau cu mare greutate autorizaţia de a veni să-i vadă pe prizonieri, cărora le aduceau provizii. Şi Maurice îşi şi arătase de câteva ori surprinderea că nu primise mei o veste de la soră-sa. De îndată ce-l recunoscură de departe pe Delaherche, încărcat cu un coş şi ducând câte o pâine sub fiecare braţ, se năpustiră spre el, dar ajunseră prea târziu; se produsese o înghesuială atât de mare, încât coşul şi una dintre pâini dispăruseră fără ca fabricantul de postav să-şi fi putut da seama cum îi fuseseră smulse.

— Ah, bieţii mei prieteni! îngăimă el, înmărmurit, răscolit,

– el care venise cu zâmbetul pe buze, cu mutra lui de om de treabă, care nu se ţinea deloc ţanţoş, în dorinţa lui de popularitate.

Jean apucase ultima pâine şi o apără; iar în timp ce el şi cu Maurice, aşezaţi pe marginea drumului, înfulecau cu îmbucături mari, Delaherche îi punea în curent cu noutăţile. Soţia lui, slavă Domnului, era bine, sănătoasă. Numai că îl cam îngrijora sănătatea colonelului, care fusese cuprins de o mare descurajare, cu toate că mama lui continua să-i ţină de urât de dimineaţa până seara.

— Dar soră-mea? întrebă Maurice.

— Sora dumitale? Adevărat!... Era cu mine. Ea ducea cele două pâini. Numai că a trebuit să rămână colo, de cealaltă parte a canalului. Postul de la intrare n-a vrut să-i dea drumul în ruptul capului... Ştiţi că prusacii le-au interzis cu desăvârşire femeilor să între în peninsulă.

Vorbi atunci de Henriette, de încercările ei zadarnice de a-şi vedea fratele şi de a-i veni în ajutor. Din întâmplare ea se pomenise în Sedan faţă în faţă cu vărul Günther, căpitan în garda prusacă. Trecea înţepat şi aspru, făcându-se că n-o cunoaşte. Chiar şi ea, cuprinsă de scârbă, ca în faţa unuia dintre ucigaşii soţului ei, grăbise pasul, la început. Pe urmă, printr-o schimbare neaşteptată, pe care nu şi-o explica, se întorsese şi-i spusese totul – moartea lui Weiss – cu o voce aspră, de reproş. Iar el schiţase doar un gest nelămurit, auzind de moartea grozavă a unei rude. Asta era şi soarta războiului. Şi el ar fi putut să fie omorât. Pe faţa lui de soldat, abia trecuse o înfiorare. Pe urmă, când îi vorbise de fratele ei, care era prizonier rugându-l să intervină ca să-l poată vedea, el refuzase să facă orice demers. Consemnul era categoric. Şi el vorbea despre voinţa germană ca despre o religie. La despărţire, ea avusese impresia că Günther se credea împărţitor de dreptate în Franţa, cu asprimea şi trufia dispreţuitoare a duşmanului de veacuri, crescut în sentimentul de ură faţă de neamul pe care-l pedepsea.

— În sfârşit – încheie Delaherche – astă-seară tot aţi mâncat ceva. Dar ce mă îngrijorează grozav e temerea că

nu voi mai putea obţine o altă permisiune.

Îi întrebă dacă nu vor să le mai facă vreun serviciu, îndatoritor, se însărcină să ducă scrisorile scrise cu creionul, pe care alţi soldaţi i le încredinţau, deoarece varezii fuseseră văzuţi cum îşi aprindeau pipele, râzând, cu scrisorile pe care promiseseră să le dea la destinaţie.

Apoi, pe când Jean şi Maurice îl însoţeau până la pe 1, Delaherche strigă:

— Uite! Uite-o colo pe Henriette!... Uite-o cum flutură batista.

Într-adevăr, dincolo de linia sentinelelor, în mulţime, se deosebea o siluetă mică şi subţire, un punct alb care lucea în soare. Şi amândoi: foarte mişcaţi, cu ochii umezi, ridicară braţele, răspunzându-i prin semne desperate cu mâna.

A doua zi, vineri, fu pentru Maurice cea mai îngrozitoare dintre toate. Totuşi, după o nouă noapte liniştită în pădurice, avusese norocul să mănânce iar pâine, deoarece Jean descoperise la castelul din Villette o femeie care vindea cu zece franci bucata de jumătate de kilogram Dar în ziua aceea fură martori la o scenă înspăimântătoare, a cărei amintire avea să-i obsedeze multă vreme.

În ajun Chouteau observase că Pache nu se mai văicărea, ci avea înfăţişarea buimăcită şi mulţumită a omului care mănâncă pe săturate. Imediat îi trecu prin minte gândul că prefăcutul o fi având pe undeva o ascunzătoare, cu atât mai mult cu cât îl văzuse în dimineaţa aceea dispărând timp de aproape o oră, pe urmă apărând, zâmbitor, cu gura plină. Sigur că i-o fi căzut vreo pleaşcă, ceva provizii capturate în vreo învălmăşeală. Şi Chouteau îi scotea din sărite pe Loubet şi pe Lapoulle mai ales. Auzi dumneata ce ticălos: să aibă de mâncare şi să nu împartă cu camarazii lui!

— Habar n-aveţi că astă-seară o să-l urmărim... Vom vedea dacă îndrăzneşte să se ghiftuiască singur, când nişte nenorociţi ca noi murim de foame lângă el.

— Da, da, aşa e, o să-l urmărim! repetă furios Lapoulle. O să vedem noi!

Strângea pumnii. Numai gândul că în sfârşit o să

mănânce îl înnebunea. Năprasnica lui poftă de mâncare îl tortura mai rău decât pe alţii. Era atât de chinuit de foame încât încercase să mănânce iarbă. De două zile, de când carnea de cal cu sfeclă îi provocase o dizenterie îngrozitoare, postea. Trupul lui de găligan era atât de stângaci, încât la îmbulzeala pentru jefuirea merindelor, cu toată forţa lui, nu apuca niciodată nimic. Ar fi plătit cu sânge un codru de pâine.

Cum se înnoptă, Pache se strecură printre copacii de la „Tour à Claire”, iar ceilalţi trei se luară după el, cu băgare de seamă.

— Nu trebuie să bănuiască nimic, spunea mereu Chouteau. Băgaţi de seamă dacă se uită îndărăt.

Dar la vreo suta de paşi mai încolo, fireşte, Pache se crezu singur, căci începu să meargă repede, fătă să mai arunce măcar o privire înapoi. Şi putură să-l urmărească uşor până la carierele vecine; îi căzură în spate tocmai când dădea la o parte două pietroaie, ca să ia de sub ele o jumătate de pâine. Proviziile îi erau pe sfârşite. Mai avea ce să mănânce la o singură masă.

— Făţarnic împieliţat ce eşti! urlă Lapoulle. Carevasăzică, de asta te ascunzi tu!... O să mi-o dai mie, că asta e partea mea!

Să-şi dea pâinea? De ce? Aşa pirpiriu cum era, se îndârji, cuprins de mânie, în timp ce-şi strângea bucata la piept din toate puterile. Şi lui îi era foame.

— Lasă-mă în pace, auzi? E a mea!

Apoi, văzând pumnul ridicat al lui Lapoulle, o luă la goană, depărtându-se de cariere şi apucând-o la vale, spre câmpiile pustii, în spre Donchery. Ceilalţi trei îl urmăreau, gâfâind, în fuga mare. Dar cum era mai uşor, el le-o luă înainte, într-atât de cuprins de frică şi înverşunat să-şi păstreze codrul de pâine, încât părea dus de vânt. Străbătuse mai bine de un kilometru şi se apropia de pădurricea de pe malul apei când întâlni pe Jean şi Maurice, care se întorceau la culcuşul lor de noapte. În trecere, le aruncă un strigăt de spaimă, iar aceştia miraţi de vânătoarea de oameni al cărei iureş turbat trecea pe lângă

ei, rămăseseră încremeniţi în marginea unui ogor. În felul acesta văzură toată scena.

Din nenorocire, împiedicându-se de o piatră, Pache căzu. Ceilalţi trei veneau şi ei, înjurând, urlând, aţâţaţi de alergătură, ca nişte lupi năpustiţi asupra prăzii.

— Dă-mi-o. blestematule – striga Lapoulle – sau te curăţ!

Şi ridicase din nou pumnul, când Chouteau îi dădu gata deschis, briceagul de care se slujise la tăierea calului.

— Poftim briceagul!

Dar Jean se repezise ca să împiedice o nenorocire, pierzându-şi şi el capul şi ameninţându-i să-i bage pe toţi la carceră, fapt care-l determină pe Loubet să-l facă „prusac”, cu un râs răutăcios, pentru că nu mai existau şefi şi numai prusacii mai comandau.

— Trăsni-te-ar Dumnezeu! repetă Lapoulle. Vrei să mi-o dai o dată?

Deşi palid de spaimă, Pache strânse şi mai mult pâinea la piept, în încăpăţânarea lui de ţăran înfometat, care nu lasă o fărâmă din ceea ce-i aparţine.

— Nu!

Atunci se isprăvi, bruta îi implântă briceagul în gât atât de năprasnic, încât nenorocitul nici nu putu să mai ţipe. Braţele i se destinseră, bucata de pâine se rostogoli la pământ, în sângele care ţâşnise.

În faţa acestui omor tâmpit şi nebunesc, Maurice, nemişcat până atunci, păru şi el cuprins deodată de nebunie. Îi ameninţa pe tustrei cu gestul, îi făcea asasini, cu atâta mânie, încât tot corpul îi tremura. Dar Lapoulle nici nu părea să-l audă. Stând pe vine, la pământ, alături de trupul neînsufleţit, înfuleca pâine stropită cu sânge. Avea o căutătură de dobitoc fioros, parcă-l buimăcea larma propriilor sale fălci; iar Chouteau şi Loubet, văzându-l înfulecând atât de cumplit, nu îndrăzneau nici măcar să-şi ceară şi ei partea lor.

Se înnoptase de-a binelea. Era o noapte senină, cu un cer frumos înstelat. Maurice şi Jean, care ajunseseră în pădurice, nu-l mai văzură în curând pe Lapoulle, umblând de colo până colo de-a lungul Meusei. Ceilalţi doi

dispăruseră. Se întorseseră, fără îndoială, pe malul canalului, îngrijoraţi de cadavrul pe care-l lăsau în urma lor. Lui, dimpotrivă, părea că-i e teamă să se ducă după ceilalţi. Acum, când zăpăceala omorului trecuse, Lapoulle, îngreunat de digestia codrului de pâine înghiţit prea repede, era fireşte cuprins de o mare teamă, care îl făcea să se frământe, fără să îndrăznească s-o ia înapoi pe drumul pe care i-l tăia cadavrul, şi tot umbla mereu pe mal, cu pasul nesigur al omului nehotărât. Se trezise, oare, căinţa în bezna acestui suflet întunecat? Sau numai groaza de a nu fi descoperit? Tot da târcoale. ca o fiară prin faţa barelor de la cuşcă, simţind totodată nevoia din ce în ce mai puternică să fugă, o nevoie dureroasă ca o suferinţă fizică. Îşi dădea seama că va muri, dacă nu-i va da ascultare. Iute, cât mai iute, trebuia să iasă din această închisoare în care omorâse un om. Totuşi, se aruncă la pământ şi rămase multă vreme întins printre ierburile malului.

În revolta care-l stăpânea, Maurice îi spunea lui Jean:

— Ascultă, eu nu mai pot rămâne aici. Te asigur că o să înnebunesc... Mă mir că trupul a rezistat, fiindcă au mă simt prea rău. Dar capul o ia razna, da! o ia razna, singur. Dacă mă laşi încă o zi în iadul ăsta, sunt pierdut... Te rog, să plecăm, să plecăm imediat!

Şi începu să-i explice nişte planuri nebuneşti de evadare. Aveau să străbată Meusa înot, să se arunce asupra sentinelelor, să le sugrume cu o bucată de frânghie pe care o purta în buzunar sau să le spargă capul cu pietre. Ori aveau să le cumpere cu bani, să se îmbrace cu uniformele lor, ca să treacă liniile prusace.

— Taci, măi băiete! spunea mereu Jean, desperat. Mă îngrozesc când te aud spunând asemenea năzbâtii. Oare sunt lucruri chibzuite şi cu putinţă, toate astea?... Vedem noi mâine. Taci din gură!

Cu toate că şi lui îi era, deopotrivă, sufletul plin de mânie şi de scârbă, el nu-şi pierduse, totuşi, judecata cu toată slăbiciunea pricinuită de foame, cu toate coşmarurile vieţii acesteia care atingea străfundurile mizeriei omeneşti. Şi,

deoarece tovarăşul lui îşi pierdea tot mai mult minţile, voind să se arunce în Meusa, trebui să-l ţină pe loc, să-l constrângă chiar, cu ochii plini de lacrimi, rugându-l stăruitor şi certându-l. Apoi deodată îi spuse:

— Poftim, priveşte!

Se auzise un plescăit de apă. Îl văzură pe Lapoulle care se hotărâse să între în râu, după ce îşi scosese haina, ca să nu-l stânjenească în mişcări. Şi cămaşa lui făcea o pată albă, foarte vizibilă, pe cursul mişcător şi negru al apei. Înota înaintând încet, în susul apei, chibzuind fără îndoială locul unde ar fi putut să iasă la mal, în timp ce, pe celălalt mal, se desluşeau foarte bine siluetele subţiri ale sentinelelor nemişcate. Se văzu o licărire neaşteptată, ca de fulger, şi se auzi o detunătură care răsună până la stâncile din Montiment. Apa spumegă doar, de parcă ar fi fost izbită de două lopeţi smintite. Atâta tot. Corpul lui Lapoulle, o pată albă, începu să coboare, părăsit şi flasc, în voia curentului.

A doua zi, într-o sâmbătă, Jean îl duse pe Maurice încă din zori în tabăra regimentului 106, în speranţa reînnoită că vor pleca în cursul aceleiaşi zile. Dar nu venise niciun ordin, regimentul părea uitat. Mulţi plecaseră, peninsula se golea, iar cei rămaşi cădeau bolnavi. De opt zile încheiate nebunia încolţise şi creştea necontenit în iadul acela. Ploile încetaseră, dar îi chinuia acum soarele greu ca plumbul. Căldurile prea mari istoveau oamenii şi dădeau cazurilor de dizenterie un caracter epidemic îngrijorător. Murdăriile, excrementele unei întregi armate bolnave otrăveau aerul cu duhori care te trăsneau. Nu se mai putea merge de-a lungul Meusei nici de-a lungul canalului, aşa era de puternică putoarea hoiturilor de cai şi de soldaţi înecaţi, care putrezeau printre ierburi. Şi, pe câmp, caii morţi de foame intraseră în descompunere, răspândind atât de cumplit molimele, încât prusacii, care începuseră să se teamă pentru ei, aduseseră târnăcoape şi lopeţi, silindu-i pe prizonieri să îngroape hoiturile.

De altfel, în sâmbăta aceea, foametea luă sfârşit. Cum erau mai puţini şi merindele soseau din toate părţile

trecură dintr-odată de la lipsa cea cumplită la cel mai mare belşug. Aveau pâine câtă pofteau, carne şi chiar vin. Mâncară din zori şi până în noapte să le vină rău, nu glumă. Se înnoptase şi ei tot mai mâncau; se îmbuibară până a doua zi de dimineaţă. Mulţi se curăţară din această cauză.

În timpul zilei Jean avusese o singură grijă: să nu-l scape din ochi pe Maurice, pe care îl simţea în stare de orice trăsnaie. Acesta băuse şi spunea c-o să pălmuiască un ofiţer german, numai ca să fie scos de acolo. Şi seara, ean, descoperind în dependinţele castelului de la „Tour à Glaire" un colţ de pivniţă liber, crezu că este cuminte să-şi aducă tovarăşul să doarmă cu el acolo, nădăjduind ca un somn bun poate l-ar mai linişti. Dar a fost cea mai îngrozitoare noapte din câte petrecuseră ei în peninsulă, o noapte de: spaimă, în care n-a fost chip să închidă ochii. Pivniţa era ticsită de alţi soldaţi, dintre care doi erau lungiţi în acelaşi colţ şi se luptau cu moartea, prăpădiţi de dizenterie. Cum se întunecă de-a binelea, vaietele lor înăbuşite, ţipetele nelămurite nu mai conteniră; era o agonie al cărei horcăit creştea mereu. În hăul negurii, horcăitul acela ajunsese atât de groaznic, încât ceilalţi ostaşi, culcaţi alături de muribunzi, voind să doarmă, se supărau şi se răsteau la ei să tacă. Dar ei nu auzeau şi horcăitul continua, se tălăzuia, acoperea tot, în timp ce de afară se auzeau strigatele camarazilor beţi, care tot mai mâncau, de parcă le pierise saţiul.

Atunci începu chinul pentru Maurice. Încercase să scape de acel vaiet de durere crâncenă, care îl făcea să transpire de spaimă, dar, cum se ridicase bâjbâind; călcase pe mădularele altora şi se prăbuşise iar la pământ, ca zidit de viu între cei muribunzi. Acum nici nu. mai încerca să scape. Îi venea în minte tot dezastrul înspăimântător, de la plecarea din Reims până la înfrângerea de la Sedan. Îi părea că patimile armatei de la Châlons culminau abia în noaptea aceea, în negura de tuş a pivniţei aceleia, în care doi soldaţi horcăiau, împiedicându-şi camarazii să doarmă. Armata desperării, turma ispăşitoare, trimisă ca jertfă, plătise greşelile tuturor cu valul roşu al sângelui ei, la toate

popasurile. Şi acum, sugrumată fără glorie, acoperită de scuipat, cădea ca o martiră, sub pedeapsa pe care nu o meritase atât de aspră. Era prea mult. Maurice se simţea îndârjit de mânie, însetat de dreptate, mânat de o nevoie arzătoare de a se răzbuna pe soartă.

Când se iviră zorile, unul dintre soldaţi murise, iar celălalt horcăia întruna.

— Haidem, vino, băiatule, îi spuse cu blândeţe Jean. Vom ieşi la aer şi ne vom simţi mai bine.

Dar, afară, în dimineaţa aceea frumoasă, destul de caldă, după ce merseseră amândoi de-a lungul malului până ajunseră în preajma satului Iges, Maurice se aprinse şi mai mult şi ameninţă cu pumnul întins spre zariştea largă şi însorită a câmpului de luptă, cu platoul Illy în faţă, Saint-Menges la stânga şi pădurea Garenne la dreapta.

— Nu, nu! Nu mai pot! Nu mai pot să văd locurile astea! Când le văd în faţa ochilor, mi se rupe inima şi îmi plesneşte capul... Ia-mă, du-mă imediat de aici!

Era iar duminică. Din Sedan răzbăteau dangăte de clopote, în timp ce din depărtare se auzea destul de limpede o muzică germană. Dar regimentul 106 tot nu primise ordinul de plecare şi Jean, speriat de delirul crescând al lui Maurice, se hotărî să încerce un mijloc pe care îl chinuia încă din ajun. În faţa unui post prusac, pe drum, se pregătea plecarea altui regiment, regimentul al 5-lea de linie. O mare învălmăşeală domnea în coloană. Un ofiţer, care vorbea prost franţuzeşte, nu izbutea să ducă la capăt numărătoarea. Şi, atunci, după ce îşi smulseră de pe uniformă petliţele şi nasturii, ca să nu-i dea de gol numărul, intrară amândoi în vârtejul îngrămădelii, trecură podul şi ajunseră afara. Fără îndoială Chouteau şi Loubet avuseseră şi ei aceeaşi idee, căci îi zăriră în spatele lor cu priviri îngrijorate de ucigaşi.

Ah, ce uşurare în primul moment de fericire! Afară, parcă toate erau altfel, ca renăscute: lumina vie, văzduhul neţărmurit, mijirea făgăduitoare a tuturor speranţelor. Oricât ar fi fost de nenorociţi, nu se mai temeau de nenorocirea lor, râdeau de ea, acum, când scăpaseră de

cutremurătorul coşmar al Lagărului Mizeriei.

III

Jean şi Maurice auziseră pentru ultima dată, în dimineaţa aceea, semnalele aşa de vesele ale goarnelor franceze; acum mergeau spre Germania, în turma prizonierilor, păzită şi din spate şi din faţă de câte un pluton de soldaţi prusaci, în timp ce alţii îi supravegheau din stânga şi din dreapta, cu baioneta la armă. La fiecare post se auzeau numai trompete germane, cu note ascuţite şi jalnice.

Maurice fu fericit când văzu cum coloana o apucă la stânga, urmând să treacă prin Sedan. Poate că avea norocul s-o zărească iar pe Henriette, sora lui. Dar cei cinci kilometri care despărţeau peninsula Iges de oraş fură de ajuns să-i strice bucuria de a fi scăpat din groapa aceea murdară, unde îndurase chinuri de moarte timp de nouă zile. Alt chin era şi convoiul acesta jalnic de prizonieri, de soldaţi fără arme, cu mâinile bălăngănind, mânaţi din urmă ca nişte oi, într-un tropăit plin de grabă şi de frică. Îmbrăcaţi în zdrenţe, mânjiţi de murdăria în care fuseseră lăsaţi, slăbiţi de o săptămână lungă de nemâncare, semănau a vagabonzi, a borfaşi de rând, strânşi de jandarmi de pe drumuri, în vreo raită neaşteptată. Încă din mahalaua Torcy, când bărbaţii începuseră să se oprească în loc, iar femeile să iasă la poartă cu un aer de compătimire adâncă, Maurice se simţi copleşit de ruşine şi lăsă capul în jos, cu gura amară.

Jean, om cu picioarele pe pământ, care nu punea la inimă orice, se gândea numai la prostia pe care o făcuseră de a nu fi luat câte o pâine fiecare. Ba, în graba plecării, porniseră la drum nemâncaţi; iar foamea îi dobora din nou. Şi alţi prizonieri trebuie să se fi aflat în aceeaşi situaţie, căci

mulţi din ei, cu banii în mână, rugau lumea să le vândă câte ceva. Unul înalt de tot, care părea tare bolnav, arăta o monedă de aur, întinzând-o cu mâna-i lungă pe deasupra capetelor soldaţilor din escortă, desperat că nu găsea să cumpere nimic. Şi tocmai atunci, Jean, care pândea, zări de departe, în faţa unei brutării, o grămadă de vreo douăsprezece pâini. Aruncă imediat, înaintea celorlalţi un franc şi voi să ia două pâini. Apoi, deoarece prusacul de lângă el îl împingea cu brutalitate, el se încăpăţână să-şi ia măcar moneda înapoi. Dar căpitanul căruia i se încredinţase supravegherea coloanei, un chelbos mărunţel, cu mutră obraznică, veni în fugă. Ridică spre Jean patul revolverului şi se jură că va sparge capul primului care va îndrăzni să mai mişte. Şi toţi încovoiată spatele, lăsară ochii în jos, în timp ce marşul turmei supuse continua, în tropotul înăbuşit al picioarelor.

— Oh, ce l-a mai pălmui! murmură Maurice înfuriat. Ce mai dos de palmă i-aş da, să-i sară dinţii din gură!

Din momentul acela nu mai putu suferi să vadă mutra scârboasă, bună de pălmuit a căpitanului. De altfel intrau în Sedau, trecând pe podul de pe Meusa. Şi scenele de brutalitate se repetau, se înmulţeau. O femeie. o mamă fără îndoială, care vru să îmbrăţişeze pe un sergent tânăr de tot, fusese dată la o parte atât de sălbatic, cu o lovitură de pat de armă, încât se prăvăli la pământ. În piaţa Turenne nişte burghezi fură îmbrânciţi pentru că aruncau merinde prizonierilor. Pe Strada Mare, unul dintre aceştia, alunecând pe când lua o sticlă oferita de o doamnă, fu ridicat cu lovituri de cizmă. Sedanul, care de opt zile vedea trecând astfel turma vrednică de plâns a învinşilor, minată cu ciomagul din urma, nu se putea totuşi obişnui; o înfrigurare tainică de milă şi de revoltă îi zguduia la fiecare nou convoi.

Într-acestea, Jean se gândea şi el la Henriette şi deodată îi veni în minte Delaherche. Făcu semn cu cotul prietenului său:

— Auzi? Acum, deschide bine ochii, dacă o fi s-o luăm pe strada lor!

Într-adevăr, de cum intrară pe strada Maqua, zăriră de departe mai multe capete, aplecate la una dintre ferestrele monumentale ale fabricii. Pe urmă recunoscură pe Delaherche şi pe Gilberte, soţia lui, rezemaţi cu coatele de marginea ferestrei, iar în spatele lor, în picioare, chipul lunguieţ şi aspru al doamnei Delaherche. Aveau pâini şi fabricantul le arunca înfometaţilor care întindeau mâinile tremurânde şi rugătoare.

Maurice observă numaidecât că sora lui nu era acolo, în vremea asta, Jean, îngrijorat că pâinile zboară şi temându-se că n-are să mai rămână niciuna pentru ei, făcu semn cu mâna strigând:

— Şi nouă! Şi nouă!

Familia Delaherche fu plăcut surprinsă. Feţele lor, care păliseră de înduioşare, se luminară, în timp ce le făceau semne cu mâna, fericiţi că se văd iarăşi. Şi Gilberte ţinu să arunce chiar ea ultima pâine în braţele lui Jean, treabă pe care o făcu cu atâta drăgălaşă stângăcie, încât izbucni într-un râs fermecător.

Neputând să se oprească, Maurice întoarse capul, întrebând din mers, îngrijorat:

— Dar Henriette? Henriette?

Delaherche îi răspunse atunci printr-o frază întortocheată. Dar glasul i se pierdu în tropăitul picioarelor. O fi înţeles pesemne că tânărul nu-l auzise, căci făcea întruna semne şi repeta mai ales unul, arătând încolo, spre sud. Coloana o şi apucase pe strada Menii. Faţada fabricii dispăru, cu cele trei capete care se aplecau, în timp ce o mână flutura o batistă.

— Ce-a spus? întrebă Jean.

Maurice, amărât, privea înapoi, dar degeaba.

— Nu ştiu, n-am înţeles... Nu mai am linişte până când nu aflu veşti.

Şi tropăitul continua, prusacii zoreau şi mai mult marşul cu brutalitatea lor de învingători şi turma ieşi din Sedan pe poarta de la Menii, lungindu-se într-un şir îngust, care gonea de parc-ar fi fost alungat din urmă de o haită de câini.

Când trecură prin Bazeilles, Jean şi Maurice se gândiră la Weiss, căutară din ochi urmele căsuţei, apărată cu atâta dârzenie. În Lagărul Mizeriei li se povestise despre pustiirea satului, despre pârjoluri, despre măcel, dar ce vedeau întrecea blestemăţiile închipuite. După douăsprezece zile grămezile de dărâmături tot mai fumegau. Zidurile şubrede se prăbuşiseră şi nu mai rămăseseră zece case tefere. Dar ceea ce le mai alină puţin durerea fu faptul că întâlniră roabe, căruţe pline de căşti şi de puşti bavareze, culese după luptă. Dovada că omorâseră şi ei mulţi căpcăuni şi incendiatori de ăştia îi mai uşură.

La Douzy trebuia să aibă loc halta cea mare, ca să se îngăduie oamenilor să îmbuce ceva. Cu mult chin ajunseră până acolo. Prizonierii, sleiţi de nemâncare, oboseau foarte repede. Cei care în ajun se ghiftuiseră bine aveau ameţeli, se mişcau cu greutate şi abia se mai ţineau pe picioare, căci lăcomia asta, în loc să le dea forţe noi, mai rău îi slăbise. De aceea, când se opriră într-o livadă, de partea stângă a satului, nenorociţii se prăbuşiră în iarbă, necutezând să mai mănânce. Lipsea vinul, iar nişte femei miloase, care voiau să se apropie cu sticle, fură alungate de sentinele. Una dintre ele, speriată, alunecă şi căzu, scrântindu-şi piciorul. Şi ţine-te ţipete, lacrimi, o întreagă scenă revoltătoare, în timp ce prusacii, care puseseră mâna pe sticle, le goleau de zor. Dragostea şi mila ţăranilor pentru ostaşii duşi în captivitate se arăta, astfel, la tot pasul. În schimb se spunea că faţă de generali se purtau cu o asprime sălbatică. Chiar la Douzy, cu câteva zile mai înainte, locuitorii huiduiseră un convoi de generali care îşi dăduseră cuvântul că nu vor mai servi în armată şi se duceau la Pont-à-Mousson. Pentru ofiţeri drumurile nu erau sigure: muncitorii, soldaţii evadaţi, poate chiar dezertorii, săreau la ei cu furcile. Voiau să-i ucidă, ca pe nişte ticăloşi şi vânduţi; le era mintea aprinsă de basmul trădării, care şi peste douăzeci de ani avea să-i facă nesuferiţi în ochii ţăranilor, pe toţi galonaţii ăştia.

Maurice şi Jean mâncară jumătate din pâine, pe care avură norocul s-o stropească cu câte-o duşcă de rachiu, din

bidoanele pe care reuşise să le umple un arendaş de treabă. Dar le fu groaznic de greu să plece iar la drum. Urmau să doarmă la Mouzon şi, cu toate că etapa era scurtă, sforţarea li se părea peste puterile lor. Cum se sculau de jos, se pomeneau ţipând, atât de tare le înţepeneau picioarele ostenite, după cea mai mică odihnă. Mulţi, cărora le sângerau picioarele, se descălţară, ca să poată merge mai departe. Dizenteria făcea mereu ravagii; după primul kilometru un soldat căzu şi trebuiră să-l împingă la o parte, pe marginea şanţului. Mai departe, alţi doi se prăbuşiră lângă un gard de mărăcini, de unde îi ridică o bătrâna abia seara. Toţi se clătinau pe picioare, sprijinindu-se în toiegele pe care prusacii, în bătaie de joc, poate, îngăduiseră să le taie, la marginea unei pădurici. Ajunseseră un buluc de cerşetori, plini de răni, jigăriţi, de-abia trăgându-şi sufletul. Şi neomeniile se înmulţeau. Cei care se depărtau, chiar pentru vreo nevoie firească, erau aduşi înapoi cu ciomagul. În coada coloanei, plutonul de escortă avea ordinul să împingă cu baioneta de la spate pe cei rămaşi în urmă. Deoarece un sergent refuzase să meargă mai departe, căpitanul dădu ordin la doi oameni să-l ia de subsuori şi îl târâră aşa, până ce sărmanul se învoi să între iar în coloană. Dar chinul cel mai mare rămânea tot mutra bună de pălmuit a ofiţerului chelbos, care se folosea de faptul că vorbea foarte corect franţuzeşte, ca să-i insulte pe prizonieri în limba lor, în fraze scurte şi biciuitoare ca nişte lovituri de cravaşa.

— Oh – spunea mereu Maurice, furios – de mi-ar cădea ăsta în mână, ce ţi l-aş mai căsăpi bucăţică cu bucăţică!

Bolnav mai curând de o mânie neputincioasă decât de istovire, Maurice nu mai putea îndura. Toate îl scoteau din sărite, până şi sunetele ascuţite ale trompetelor prusace, care mai-mai că-l făceau să urle ca o fiară de enervare. N-avea să ajungă niciodată la capătul acestui drum greu, fără să-şi frângă gâtul. Chiar când treceau prin satele acelea mărunte, suferea îngrozitor, văzând cum îl privesc femeile cu milă. Ce-o să fie când vor ajunge în Germania, când oamenii din târguri se vor îmbulzi să-l întâmpine cu un râs

batjocoritor. Vedea de pe acum, în închipuirea lui, vagoanele de vite în care aveau să intre claie peste grămadă, sila şi chinurile drumului, viaţa tristă în fortăreţe, sub cerul iernii, acoperit cu norii de zăpadă. Nu, nu! Mai bine o moarte grabnică, mai bine să rişti să-ţi laşi pielea la cotitura unui drum, pe pământul Franţei, decât să mucezeşti acolo, în adâncurile unui fort întunecat, timp de luni şi luni, poate!

— Ascultă – îi spuse el încet lui Jean, care mergea alături de el – o să aşteptăm până ce trecem pe lângă o pădure şi dintr-un salt o să ne pierdem printre copaci. Graniţa belgiană nu-i departe. Vom găsi noi pe cineva care să ne ducă până acolo.

Jean care avea o minte mai limpede şi mai chibzuită, se cutremură, cu toate că revolta îl făcea şi pe el să se gândească, în cele din urmă, la o evadare.

— Eşti nebun de-a binelea! Or să tragă în noi, or să ne cureţe.

Dar, cu un gest, Maurice îi spuse că s-ar prea putea să nu-i nimerească şi, la urma urmei, că dacă le-or rămâne ciolanele pe acolo, atâta pagubă!

— Bine! continuă Jean. Dar ce ne facem, pe urmă, cu uniformele noastre? Vezi şi tu că satele sunt pline de posturi prusace. Ne-ar trebui măcar altă îmbrăcăminte.

Sunt primejdii prea mari, băiete. N-o să te las să faci niciodată asemenea nebunie.

Şi trebui să-l potolească. Îl luă de braţ, îl strânse lângă el, ca şi cum s-ar fi sprijinit unul pe celălalt, în timp ce-i tot spunea una şi alta, cu felul lui de om ursuz şi duios.

Auzind în spatele lor, în acel moment, nişte şoapte, se întoarseră. Erau Chouteau şi Loubet, care plecaseră ele dimineaţă, în acelaşi timp cu ei, din peninsula Iges şi de care se feriseră până atunci. Acum cei doi se ţineau scai de ei. Trebuie că Chouteau auzise vorbele lui Maurice, planul lui de fugă prin hăţişuri, căci şi-l însuşea întocmai. Le şopti la ureche:

— Bravo, fraţilor, mergem şi noi. Grozavă idee! Hai s-o întindem!... Alţi camarazi au şi şters-o. Ce, o să ne lăsăm

noi târâţi ca nişte javre până-n ţara porcilor ăstora... Ei, ce-a ţi zice să facem tuspatru o plimbare la aer curat?

Maurice se înfierbântă iar şi Jean trebui să se întoarcă şi să-i spună ispititorului:

— Dacă eşti grăbit, ia-o înainte. Ce mai aştepţi?

Privirea pătrunzătoare a caporalului îl tulbură puţin pe Chouteau. Îi arătă imediat motivul adevărat al stăruinţei lui.

— Păi de! Dacă suntem patru, o să fie mai uşor... Tot scapă unul, doi.

Atunci, cu un semn scurt din cap, Jean refuză, hotărât. Nu avea încredere în domnişorul ăsta, cum spunea el, se temea de vreo mişelie. Şi trebui să-şi pună în joc toată autoritatea pe care o avea asupra lui Maurice, ca să-l oprească, fiindcă prilejul tocmai se ivise, în timp ce mergeau pe lângă o pădurice deasă de tot, despărţită de drum numai printr-o pârloagă plină de bălării. Dacă treceai peste pârloaga asta în goana mare şi te topeai în hăţiş, erai salvat.

Până atunci Loubet tăcuse chitic. Nările lui nerăbdătoare adulmecau vântul, ochii lui ageri de băiat isteţ pândeau momentul prielnic, căci era hotărât să nu se ducă să muncească în Germania. Avea încredere în piciorul lui, în şiretenia lui, care îl scoseseră totdeauna din încurcătură. Şi deodată se hotărî.

— Ei, gata! M-am săturat! O şterg!

Dintr-o săritură, se şi năpusti în pârloaga vecină, iar Chouteau îl imită, fugind alături de dânsul. Cât ai clipi din ochi, doi prusaci din escortă se luară după ei, fără ca celorlalţi să le dea prin gând să-i oprească cu un glonţ. Şi scena fu aşa de scurtă, că nici nu se dumiriră bine în primul moment. Loubet, fugind iepureşte printre tufişuri, avea să scape cu siguranţă, în timp ce Chouteau, mai puţin sprinten, era aproape să le cadă în gheare. Dar, cu o sforţare desperată, acesta le-o luă iar înainte, se aruncă în picioarele camaradului său, pe care îl doborî şi, în timp ce prusacii se năpusteau asupra celui căzut, ca să-l ţină pe loc, Chouteau intra în pădure şi dispăru. Se auziră câteva focuri de armă. Abia acum îşi aminteau de puşti! încercară chiar

un fel de hăituială prin pădure, dar fără folos.

În acest timp cei doi soldaţi îl snopeau pe Loubet. Scos din fire, căpitanul se repezi, spunând că va da un exemplu. Faţă de această încurajare, loviturile de picior, izbiturile cu patul armei continuară să plouă, aşa încât, când nenorocitul fu ridicat de jos, avea un braţ rupt şi ţeasta despicată. Îşi dădu sufletul mai înainte de a ajunge la Mouzon în droşca unui ţăran, care primise să-l ia.

— Vezi? se mulţumi să murmure Jean la urechea lui Maurice.

Privind într-acolo, spre pădurea de nepătruns, amândoi îşi exprimau mânia împotriva banditului care alerga acum liber; şi se simţiră, în cele din urmă, plini de milă pentru nenorocitul ce-i căzuse victimă, un chiulangiu, care, sigur, nu preţuia mare lucru, dar, oricât, era un băiat vesel, dezgheţat şi deştept. Se vede treaba că şiretenia nu e totdeauna de folos!

La Mouzon, cu toată lecţia asta grozavă, pe Maurice începu să-l chinuie iar gândul fugii. Ajunseseră acolo atât de sfârşiţi încât prusacii trebuiră să le ajute prizonierilor să-şi întindă cele câteva corturi puse la dispoziţia lor. Tabăra se afla lângă oraş, pe un teren jos şi mocirlos; dar, din păcate, în ajun poposise acolo un alt convoi şi nu mai aveai unde pune piciorul de murdării: era o adevărată cloacă, de o scârnăvie fără seamăn. Ca să se ferească, se văzură siliţi să aşeze pe pământ nişte pietroaie netede, pe care le găsiră, din fericire, în apropiere. Şi seara iu mai puţin aspră, supravegherea prusacilor slăbise niţel, după ce căpitanul dispăruse, oploşit fără îndoială la vreun han. La început sentinelele îngăduim unor copii să le arunce prizonierilor, peste capetele lor, fructe, mere şi pere. Pe urmă dădură voie locuitorilor din împrejurimi să năvălească în tabără, aşa încât nu după multă vreme o grămadă de negustori de ocazie, bărbaţi şi femei, vindeau pâine, vin şi chiar ţigări. Toţi cei care aveau parale mâncară, băură, fumară. În lumina palidă a amurgului, tabăra părea un colţ de bâlci, plin de larmă.

Dar în spatele cortului Maurice se înflăcăra, spunându-i

mereu lui Jean:

— Nu mai pot! Cum s-o înnopta bine, o şterg... Mâine o să fim departe de frontieră, va fi prea târziu.

— Ei bine! S-o ştergem, spuse Jean în cele din urmă, nemaiputându-se împotrivi, cucerit şi ei de gândul obsedant al fugii de sub escortă. O să vedem dacă nu ne-o rămâne pielea pe aici.

Dar, din momentul aceia, începu să privească cu atenţie, în faţă, pe vânzătorii din jurul lui. Unii camarazi îşi făcuseră rost de bluze şi de pantaloni şi umbla zvonul că oamenii miloşi înjghebaseră adevărate prăvălii de îmbrăcăminte, ca să uşureze fuga prizonierilor. Şi îndată atenţia îi fu atrasă de o fată frumoasă, bălăioară, înaltă, de şaisprezece ani, cu nişte ochi minunaţi, care ţinea în mână un coş cu trei pâini. Nu-şi striga marfa ca celelalte, ci avea un zâmbet îmbietor şi îngrijorat şi mersul şovăielnic. El o privi ţintă şi privirile lor se întâlniră şi rămaseră un moment fixate una într-alta. Atunci ea se apropie, cu un zâmbet încurcat de fată frumoasă care se oferă.

— Vreţi pâine?

Jean nu răspunse. O iscodi printr-un imperceptibil semn. Pe urmă, cum ea îi răspunsese din cap că da, el mai îndrăzni s-o întrebe în şoaptă.

— Sunt haine?

— Da, sub pâini.

Şi, tare de tot, se hotărî să-şi strige marfa: „Hai la pâine! Hai la pâine! Cine mai cumpără pâine? Dar când Maurice vru să-i strecoare douăzeci de franci, ea trase mâna cu un gest brusc şi fugi, lăsându-le coşul. Totuşi, o mai văzură întorcând capul şi trimiţându-le râsul duios şi mişcat al ochilor ei frumoşi.

După ce primiră coşul, Maurice şi Jean fură grozav de tulburaţi. Se îndepărtaseră de cort şi nu-l mai putură găsi, aşa erau de speriaţi. Unde să se aşeze? Cum să-şi schimbe hainele? Li se părea că toată lumea scormoneşte din ochi coşul ăsta, pe care Jean îl ducea atât de stângaci, şi vede ca la lumina zilei ce e în el. În cele din urmă se hotărâră şi intrară în primul cort gol, unde, în graba mare, se

îmbrăcară amândoi cu pantalonii şi cu bluzele, după ce-şi băgară în coş, sub pâini, efectele militare. Şi lăsară totul acolo. Dar găsiră numai o şapcă de lână, pe care Maurice, silit de Jean, şi-o puse în cap. Iar Jean, exagerând pericolul, se credea pierdut, fiindcă rămăsese cu capul gol. De aceea se tot sucea, căutând ceva să pună pe cap, când îi dădu în gând să cumpere pălăria unui bătrân tare jegos, care vindea ţigări.

— Ia cu trei bani bucata, două bucăţi la cinci bani ţigările de Bruxelles!

De la bătălia de la Sedan nu mai era vamă; marfa belgiană intra liber şi bătrânul în zdrenţe făcuse afaceri frumoase de tot, ceea ce nu-l împiedică să ridice pretenţii mari când înţelese de ce voiau să-i cumpere pălăria, un fetru jegos, găurit de tot. Nu vru s-o dea decât pe doi franci, tânguindu-se că va căpăta guturai.

Lui Jean îi veni altă idee: să-i cumpere bătrânului toată marfa, celei trei duzini de ţigări pe care tot le mai plimba încoace şi încolo. Şi, fără multă vorbă, cu pălăria trasă pe ochi strigă, cu glas tărăgănat:

— Două la trei bani, două la trei bani, ţigările de Bruxelles!

De data asta erau salvaţi. Îi făcu semn lui Maurice s-o ia înainte. Acesta avusese norocul să găsească pe jos o umbrelă şi, cum începuse să picure, o deschise liniştit, ca să treacă de linia santinelelor.

— Două la trei bani, două la trei bani, ţigările de Bruxelles!

În câteva minute Jean termină marfa. Lumea se îngrămădea, râzând: uite şi unul mai de treabă, care nu fură lumea sărmană! Atraşi de chilipir se apropiară şi prusacii şi trebui să le vândă şi lor. Manevrase în aşa fel încât să treacă peste împrejmuirea păzită şi-şi vându ultimele două ţigări unui sergent gras şi bărbos, care nu vorbea nicio boabă franţuzeşte.

— N-o lua aşa de repede, pentru numele lui Dumnezeu, spunea mereu Jean în spatele lui Maurice. O să ne prindă din cauza ta.

Picioarele îi duceau fără voia lor. Numai cu mare greutate se opriră o clipă la o răscruce, printre grupurile care stăteau în faţa hanului. Nişte târgoveţi tăifăsuiau în tihnă cu soldaţii germani. Se prefăcură că-i ascultă. Îndrăzniră chiar să spună câteva cuvinte despre ploaie, care, după cum se arăta, avea să cadă toată noaptea. Un om gras, care îi privea cu multă stăruinţă, îi făcu să se cutremure. Şi pe urmă, fiindcă după surâs li se păru un om de treabă, îl întrebară aşa, într-o doară, foarte încet.

— Domnule, drumul spre Belgia este păzit?

— Da, dar treceţi întâi prin pădure şi pe urmă luaţi-o la stânga, peste câmpie.

În pădure, în liniştea profundă şi întunecată a copacilor neclintiţi, după ce nu mai auziră nimic, când nimic nu se mai mişcă, crezându-se salvaţi, se îmbrăţişară, cuprinşi de o extraordinară emoţie. Maurice plângea cu hohote, în timp ce lacrimi mari curgeau încet pe obrajii lui Jean. Era uşurarea după chinul îndelung îndurat, bucuria gândului că durerile lor se vor sfârşi, poate. Şi se strângeau în braţe cu duioşie, înfrăţiţi de toate cele îndurate împreună; iar sărutarea schimbată în clipa aceea le păru cea mai plăcută şi mai trainică din viaţa lor – o sărutare aşa cum n-aveau să primească de la o femeie – le păru că pecetluieşte prietenia nemuritoare, siguranţa absolută că amândouă inimile lor se topiseră într-una singură pentru totdeauna.

— Băiete – spuse Jean cu voce tremurătoare, după ce se mai liniştiră – e destul de bine că ne găsim aici, dar n-am terminat... Ar trebui să ne orientăm puţin.

Maurice, cu toate că nu cunoştea acest punct al frontierei, se jură că era de ajuns s-o ţii drept înainte. Şi amândoi, unul după altul, se strecurară, merseră cu luare-aminte până la marginea tufărişului. Acolo, aducându-şi aminte de ce le spusese târgoveţul acela de treabă, voiră s-o apuce spre stânga, pentru a o tăia de-a dreptul prin mirişti. Dar cum dădură într-un drum străjuit de plopi pe margine, zăriră focul unui post prusac, care le aţinea trecerea. Se vedea lucind baioneta unei santinele. Soldaţii îşi terminau cina stând la taifas. Atunci o luară înapoi, se

topiră în adâncul pădurii, îngroziţi că prusacii sunt pe urmele lor. Li se părea că aud voci şi paşi. Bătură aşa hăţişurile timp de aproape o pierzând orice direcţie, învârtindu-se pe loc, fugind uneori într-o goană nebună ca fiarele alungate prin tufărişuri ori rămânând alteori stane de piatră, îngroziţi în faţa unor stejari nemişcaţi pe care îi luau drept prusaci. În sfârşit, dădură iar de drumul mărginit de plopi, la zece paşi de sentinelă, aproape de soldaţii care acum se încălzeau în linişte.

— N-avem noroc! mormăi Maurice. Asta-i pădure fermecată.

Dar de data asta fuseseră auziţi. Se rupseseră nişte crengi şi se rostogoleau pietricele. Şi cum, la somaţia sentinelei, o rupseră la fugă, fără să răspundă, soldaţii puseră mâna pe arme şi împuşcăturile ciuruiră tufişul cu gloanţe.

— Ah, fir-ar al dracului! înjură pe înfundate Jean, care îşi înăbuşi un ţipăt de durere.

Primise în pulpa stânga o pleasna puternică de bici, care-l repezise cu spatele într-un copac.

— Te-a atins? întrebă Maurice îngrijorat.

— Da, la picior. M-a luat dracu!

Amândoi ascultau, gâfâind, părându-li-se, în spaima lor grozavă, că aud zgomot de urmărire foarte aproape. Dar împuşcăturile încetaseră şi nimic nu mai mişca la profunda linişte înfiorătoare care se aşternea din nou. Se vedea că postul nici n-avea de gând să între în pădure.

Jean, care se silea să se ridice în picioare, îşi înăbuşi un scâncet. Iar Maurice îl sprijini.

— Nu mai poţi să mergi?

— Cred şi eu ca nu!

Se înfurie la culme, el care era aşa de calm de obicei. Strângea pumnii, îi venea să-şi dea cu ceva în cap.

— Ah, fir-ar al dracului! Ce ghinion. Să-ţi nenoroceşti laba tocmai când ai atâta de alergat! Pe cinstea mea, sunt bun de aruncat la gunoi!… În tinde-o tu singur!

Maurice îi răspunse, însă, vesel:

— Prost mai eşti, mă!

Îl apucă de braţ, îl ajută şi se grăbiră amândoi să se depărteze. După câţiva paşi, făcuţi cu greutate, cu un efort eroic, se opriră din nou, îngrijoraţi, zărind în faţa lor o casă, un fel de mică fermă, la marginea pădurii. La ferestre nu lucea nicio lumină, poarta ogrăzii era larg deschisă înspre clădirea goală şi neagră. Şi când îşi luară inima în dinţi să pătrundă în curte, se minunară găsind acolo un cal înşeuat, fără să se poată dumeri de ce şi cum se afla acolo. Poate că stăpânul avea să se întoarcă, poate că zăcea cu capul găurit în dosul vreunui tufiş. Niciodată n-au putut şti ce se întâmplase.

Dar un plan brusc încolţi în mintea lui Maurice, făcându-l să se învioreze numaidecât.

— Ascultă, frontiera e prea departe şi, pe urmă, hotărât, ne-ar trebui o călăuză... Dar dacă am merge la Remilly, la unchiul Fouchard, sunt sigur că te-aş duce cu ochii închişi, atât de bine cunosc cele mai mici drumeaguri... Ei, ce zici de ideea mea? O să te urc pe calul asta şi unchiul Fouchard n-o să ne dea afară, cred eu.

Mai întâi voi să-i cerceteze pulpa, care avea două găuri. Glonţul ieşise, probabil, după ce sfărâmase tibia. Hemoragia era uşoară, Maurice se mulţumi să lege bine pulpa cu batista lui.

— Şterge-o singur! spunea mereu Jean.

— Taci, nu fi prost!

După ce-l aşeză bine în şa pe Jean, Maurice luă calul de dârlogi şi porniră. Să tot fi fost pe la unsprezece noaptea. Socotea că vor face drumul în trei ore, chiar dacă ar merge la pas. Dar gândul unei greutăţi neprevăzute îl scoase un moment din sărite: cum să treacă Meusa, ca să ajungă pe malul stâng? Podul de la Mouzon era, cu siguranţă, păzit. În cele din urmă îşi aduse aminte că mai era un bac, la vale, la Villers; şi aşa, într-o doară, socotind că în sfârşit norocul o să-i ajute, se îndreptă spre sat, prin livezile şi arăturile de pe malul drept. Toate merseră la început destul de bine. Trebuiră doar să se ferească de o patrulă de cavalerie şi rămaseră cam un sfert de oră, nemişcaţi, după un zid. Ploaia începuse iar şi mersul devenea foarte obositor

pentru el, fiindcă trebuia să tropăie prin ogoarele desfundate, pe lângă cal, care era din fericire un cal de treabă, foarte blând şi ascultător. La Villers, într-adevăr, avură noroc: bacul, care la acest ceas târziu din noapte tocmai adusese un ofiţer bavarez, putu să-i ia imediat şi să-i treacă pe malul celălalt, fără nicio piedică. Şi primejdiile, oboselile groaznice începură de-abia în sat, unde mai-mai să fie înhăţaţi de sentinelele răspândite de-a lungul drumului dinspre Remilly. O luară din nou peste câmpuri, la voia-ntâmplării, prin viroage şi cărări înguste, abia călcate de picior de om. Cele mai mici obstacole îi sileau să facă ocoluri mari de tot. Treceau peste garduri de mărăcini şi şanţuri, deschizându-şi drum prin hăţişuri de nepătruns. Jean, cuprins de febră, în burniţa măruntă, se prăbuşise de-a curmezişul pe şa, aproape leşinat, agăţându-se cu amândouă mâinile de coama calului, în timp ce Maurice, care îşi trecuse dârlogii pe braţul drept, trebuia să-l ţină de picioare ca să nu alunece în jos. Mai mult de o leghe, timp de aproape două ore, marşul acesta istovitor păru că dăinuie o veşnicie, cu zdruncinături, cu alunecări neaşteptate, cu pierderi de echilibru; în fiecare clipa animalul şi cei doi oameni erau cât pe-aci să se prăbuşească. Arătau acum ca un convoi ajuns în ultimul hal de mizerie, ei plini de noroi, calul tremurând pe picioare, omul pe care îl ducea, înţepenit, mort parcă după un ultim sughiţ; celălalt, năucit, cu privirea rătăcită, mergând necontenit, împins numai de dragostea lui frăţească. Se crăpa de ziuă. Cam pe la cinci ajunseră, în sfârşit, la Remilly.

În curtea micii ferme care domina satul, la ieşirea din strâmtoarea Haraucourt, moş Fouchard încărca în căruţă două oi înjunghiate în ajun. Văzându-l pe nepotul său în halul ăsta se zăpăci într-atât, încât după primele explicaţii zbieră la dânsul:

— Să vă iau la mine, pe tine şi pe prietenul tău?... Ca să am neplăceri cu nemţii! Ah, nu! Asta nu! Mai bine aş crăpa pe loc!

Totuşi, nu îndrăzni să oprească pe Maurice şi pe Prosper

să-l dea pe Jean jos de pe cal şi să-l întindă pe masa mare din bucătărie. Silvine alergă să aducă sulul de la patul ei şi-l strecură sub capul rănitului, care nu se trezise încă din leşin. Dar bătrânul mormăia, scos din fire, văzându-l pe omul ăsta pe masa lui, spunând că stă foarte rău aici, întrebând de ce nu-l duc imediat la ambulanţă, de vreme ce aveau norocul să aibă o ambulanţă la Remilly, lângă biserică, în vechea clădire a şcolii, o fostă mănăstire, unde se găsea o sală mare, încăpătoare.

— La ambulanţă! protestă la rândul său Maurice. Ca să-l trimită prusacii în Germania, după însănătoşire? Căci toţi răniţii sunt ai lor!... Îţi baţi joc de mine, unchiule? Nu l-am adus eu până aci ca să li-l dau lor plocon!

Lucrurile se cam încurcau, unchiul spunea că o să-i zvârle afară, când careva rosti numele Henriettei.

— Cum, Henriette? întrebă tânărul.

Şi află până la urmă că sora lui era de două zile la Remilly, atât de îndurerată de moartea soţului ei, încât nu mai putea suferi să stea în Sedan, unde trăise fericită. Întâlnindu-l din întâmplare pe doctorul Dalichamp, de la Raucourt, pe care îl cunoştea, ea se hotărâse să stea la moş Fouchard, într-o cămăruţă, pentru a se devota cu totul răniţilor din ambulanţa vecină. Numai aceasta, spunea ea, ar putea s-o facă să mai uite. Îşi plătea casa şi masa şi era la fermă izvorul multor înlesniri, din care pricină moş Fouchard o privea cu multă îngăduinţă. Se însenina întotdeauna, când auzea că e vorba de un câştig.

— Aşa! Soră-mea e aici! repetă Maurice. Atunci asta voia să-mi spună domnul Delaherche, cu gestul acela larg, pe care nu-l puteam înţelege!... Ei bine, dacă ea e aci, atunci se înţelege de la sine ca rămânem şi noi.

Deşi era obosit, voia să se ducă numaidecât chiar el la ambulanţă, unde rămăsese peste noapte soră-sa, iar unchiul se înfurie acum că nu putea să plece prin sate cu droşca şi cu cele doua oi, cum cerea negustoria lui de măcelar ambulant, cât timp nu se termina într-un fel afurisitul ăsta de bucluc cu rănitul, picat din senin.

Când Maurice o aduse pe Henriette, îl surprinseră pe moş

Fouchard cercetând cu multă grijă calul pe care Prosper îl dusese la grajd. Animalul era obosit, dar zdravăn şi îi plăcea grozav. Râzând, tânărul îi spuse că i-l dădea în dar. Henriette îl luă şi ea de o parte, îi arătă că Jean o să plătească şi că ea însăşi are să se ocupe de dânsul, că-l va îngriji în cămăruţa din spatele grajdului, unde cu siguranţă n-are să-l caute niciun prusac. Şi moş Fouchard, ursuz, nu tocmai sigur că o să-i iasă un câştig bun din afacerea asta, se sui până la urmă în droşcă şi plecă, lăsând-o să facă aşa cum o crede ea mai bine.

Atunci, în câteva minute, ajutată de Silvine şi de Prosper, Henriette aranjă camera, unde îl duseră pe Jean, care fu culcat într-un pat primenit, fără să dea alte semne de viaţă decât nişte bolboroseli nedesluşite. Deschidea ochii, privea, părea că nu vede pe nimeni. Maurice băuse un pahar de vin, mâncase nişte carne şi se prăbuşise deodată, destinzându-se după atâta oboseală, când sosi şi doctorul Dalichamp, ca în toate dimineţile, pentru vizita la ambulanţă. Tânărul mai găsi putere să-l urmeze, împreună cu sora lui, la căpătâiul rănitului, îngrijorat să afle în ce stare se găsea.

Doctorul era un om scurt, cu capul mare şi rotund, cu coleretă şi păr cărunt. Faţa lui rumenă se înăsprise, la fel cu a ţăranilor, căci trăia numai în aer liber, mereu pe drumuri, spre a alina vreo suferinţă; iar ochii vii, nasul borcănat, buzele pline de bunătate mărturiseau o viaţă întreagă de om de treabă, săritor la nevoie, puţin cam năuc uneori, medic fără pretenţii, din care practica îndelungată făcuse un tămăduitor de ispravă.

După ce-l examină pe Jean, care nu se trezise din toropeală, murmură:

— Tare mă tem să nu fie nevoie de o amputare.

Maurice şi Henriette fură grozav de mâhniţi. Totuşi, el mai adăugă:

— S-ar putea să-i salvăm piciorul, dar va fi nevoie de o îngrijire serioasă şi va dura mult, mult... În momentul ăsta suferă de o depresiune fizică şi morală atât de puternică, încât singurul lucru bun este să-l lăsăm să doarmă... Vom

mai vedea mâine.

Pe urmă, după ce îl pansă, se interesă de Maurice, pe care îl cunoscuse copil, pe vremuri.

— Şi dumitale, voinicule, ţi-ar merge mai bine într-un pat decât pe scaunul ăla.

Ca şi cum nu auzea, tânărul se uita fix înaintea lui, cu privirea pierdută. În beţia ostenelii, febra urca din nou şi clocotea în el o încordare nervoasă extraordinară, toate suferinţele, toate revoltele adunate de la începutul campaniei. Vederea prietenului său în agonie, simţământul propriei sale înfrângeri, faptul că rămăsese gol, fără arme, de nimic bun, gândul că atâtea eforturi eroice duseseră la o atât de mare nenorocire îl făceau să se ridice cu înflăcărare contra destinului. În sfârşit, spuse:

— Nu, nu! Nu s-a terminat! Nu! Trebuie să plec... Nu! Dacă el are să stea aci cu săptămânile, poate cu lunile, eu nu pot să rămân, vreau să plec imediat... Nu-i aşa, domnule doctor, c-o să mă ajutaţi, înlesnindu-mi să fug şi să mă întorc la Paris?

Tremurând, Henriette îl prinsese în braţe.

— Ce spui? Slăbit cum eşti, după ce-ai suferit atâta! Nu te las. N-ai să pleci de aici, înţelegi?... Nu ţi-ai făcut de-ajuns datoria? Gândeşte-te şi la mine, ca mă laşi singură şi că nu te mai am decât pe tine de acum înainte.

Lacrimile lor se amestecară. Se îmbrăţişară îl desperare, pentru că se adorau, cu acea dragoste a fraţilor gemeni, atât de strânsă, venită parcă de dincolo de naştere.

Dar el se înflăcăra şi mai mult.

— Crede-mă că trebuie să plec... Sunt aşteptat. Aş muri de mâhnire, dacă n-aş pleca... Tu nu poţi să-ţi dai seama ce fierbe în mine, numai la gândul să stau cuminte deoparte. Îţi spun că lucrurile nu se pot termina aşa, că trebuie să ne răzbunăm. Pe cine? Vai, nu ştiu, dar trebuie să ne răzbunăm de toată nenorocirea asta ca să mai avem de ce trăi pe lume!

Cu un gest, doctorul Dalichamp, care urmărea scena cu mare interes, o opri pe Henriette să răspundă. După un somn bun Maurice avea să se mai liniştească. Dormi într-

adevăr toată ziua şi toată noaptea următoare, mai bine de douăzeci de ore, fără să mişte măcar un deget. Dar când se deşteptă, a doua zi de dimineaţă, hotărârea lui apăru şi mai neclintită. Nu mai avea febră, era întunecat, îngrijorat, grăbit să scape de toate ispitele liniştii pe care le simţea în jurul lui. Sora lui, îndureratã, înţelesese că nu trebuie să mai stăruie. Şi doctorul Dalichamp, când veni la vizită, promise să-i uşureze fuga, mulţumită actelor unui sanitar-ajutor, care tocmai murise la Baucoutt. Maurice urma să se îmbrace cu bluza cenuşie, să-şi prindă banda cu cruce roşie la braţ şi să treacă prin Belgia, ca să se întoarcă iar la Paris, care era încă liber.

În ziua aceea el nu părăsi ferma şi stătu ascuns, aşteptând să se înnopteze. De-abia deschise gura. Încercă numai să-l ia cu el pe Prosper.

— Ia spune, nu te ispiteşte să te întorci, ca să-i mai vezi pe prusaci?

Fostul vânător dintr-o unitate africană, care tocmai termina o felie de pâine cu brânză, îşi înălţă cuţitul în aer.

— Ah, atât cât ni i-au arătat, ne-a fost de ajuns!... Deoarece cavaleria nu mai e bună de altceva decât să te mâne la o moarte sigură, după ce totul s-a sfârşit, de ce vrei să mă mai întorc acolo? Zău că nu! Am suferit prea mult, fără să fi săvârşit vreo ispravă.

Tăcură un timp şi el vorbi iară, căutând, fără îndoială, să-şi ascundă durerea inimii lui de ostaş.

— De altfel aci e prea mult de lucru. Arăturile de toamnă bat la uşă şi pe urmă vine rândul semănăturilor. Trebuie să ne gândim şi la pământ, nu-i aşa? E bine să facem războaie, dar ce ne-am face dacă lumea n-ar mai ara?... înţelegi, nu pot să las lucrul baltă. Nu că moş Fouchard ar fi Om de-nţeles, căci nici nu cred că voi vedea vreodată un gologan din mâna lui, dar vitele încep să ţină la mine şi, zău, azi-dimineaţă, când ne găseam taman colo, sus, pe costişa de la Vieux-Clos, priveam în depărtare spre afurisitul acela de Sedan, dar mă simţeam alt om, ştiindu-mă singur sub sfântul soare, cu vitele mele, şi apăsând pe coamele plugului.

Cum se înnoptă, doctorul Dalichamp sosi în cabrioletă. Voia să-l ducă chiar el pe Maurice până la frontieră. Moş Fouchard, mulţumit că vede măcar unul cărându-se, coborî să iscodească drumul, ca să fie sigur că nicio patrulă nu dădea târcoale pe acolo; în vremea asta Silvine termina de reparat bluza de sanitar, cu banda de cruce roşie pe mânecă. Înainte de plecare, doctorul, care mai examină o dată pulpa lui Jean, nu putu promite nimic. Rănitul zăcea încă într-o somnolenţă de neînvins. Nu recunoştea pe nimeni şi nici nu vorbea. Şi Maurice era gata să plece, fără să-şi fi luat rămas bun, când, aplecându-se să-l sărute, îl văzu deschizând ochii mari de tot, mişcând buzele şi vorbind cu o voce slabă.

— Pleci?

Pe urma, cum toţi se minunau, le spuse:

— Da, v-am auzit în timp ce nu puteam să mă mişc... Haide, ia toţi banii. Caută în buzunarul de la pantaloni.

Din banii visteriei, pe care-i împărţiseră, le mai rămâneau aproape câte două sute de franci de fiecare.

— Banii, protestă Maurice! Tu ai mai multă nevoie de bani decât mine, care am picioarele întregi! Cu două sute de franci am cu ce să mă întorc la Paris şi, după aia, ca să-mi rup gâtul, n-are să mă coste nimic... La revedere, dragul meu, şi îţi mulţumesc pentru toate lucrurile bune şi cuminţi pe care le-ai făcut, căci, fără tine, aş fi zăcut acum în cine ştie ce şanţ, ca un câine.

Cu un gest, Jean îl făcu să tacă.

— Nu-mi datorezi nimic: suntem chit... Pe mine m-ar fi înşfăcat prusacii, acolo, dacă nu m-ai fi luat în spate. Şi ieri m-ai smuls pentru a doua oară din ghearele lor... Ai plătit de două ori. Acum ar fi rândul meu să-mi dau viaţa... Ah, ce îngrijorat o să fiu că nu mai suntem împreună!

Îi tremura glasul. În ochi i se iviră lacrimi.

— Îmbrăţişează-mă, băiete!

Se sărutară. Şi, ca în ajun, în pădure, în adâncul acestei sărutări se simţea înfrăţirea în primejdiile trăite în cele câteva săptămâni de viaţă eroică petrecute laolaltă, care îi uniseră mai strâns decât anii întregi de prietenie obişnuită.

Zilele fără pâine, nopţile fără somn, oboselile excesive, moartea mereu prezentă, toate se împleteau în amintirile pline de duioşie. Pot oare două inimi să se libereze, când dăruirea de sine le-a contopit, astfel, una în alta? Dar sărutarea schimbată în întunericul din pădure era plină de speranţa nouă pe care le-o deschidea fuga, în timp ce sărutarea de acum era înfiorată de spaima despărţirii. Le va fi dat să se mai întâlnească vreodată? Şi cum? în ce împrejurări? Dureroase sau pline de bucurie?

Doctorul Dalichamp, care se urcase în cabrioletă, îl chema pe Maurice. El o îmbrăţişă din tot sufletul pe Henriette, care, foarte palidă în hainele ei de văduvă, îl privea în tăcere prin păienjenişul lacrimilor, şi-i spuse:

— Îţi încredinţez un frate... îngrijeşte-l bine şi caută să-l iubeşti şi tu, aşa cum îl iubesc eu!

IV

În încăperea mare, pardosită cu lespezi de piatră şi spoită cu var, se păstraseră mai înainte fructele. Se mai simţea încă mireasma plăcută a merelor şi a perelor. Singura mobilă era un pat de fier, o masă de lemn alb şi două scaune, fără să mai punem la socoteală un dulap vechi de nuc, foarte mare, în care încăpeau o sumedenie de lucruri. Dar cât era de tihnită camera! Se auzeau numai zgomotele înăbuşite din staulul vecin, răpăiala slăbită a copitelor şi mugetul vitelor. Prin fereastra care da spre miazăzi pătrundea lumina puternică a soarelui. De acolo se vedea numai o frântură de deal şi un lan de grâu, la marginea unui crâng. Şi odaia închisă, tainică, era atât de bine ascunsă de orice privire încât nimeni din lume nu i-ar fi putut bănui existenţa.

Henriette aranjă îndată lucrurile. S-au înţeles, pentru înlăturarea bănuielilor, ca numai ea şi doctorul să pătrundă în camera lui Jean. Silvine nu trebuia să între niciodată, decât dacă era chemată de Henriette. Dereticatul se făcea în zori de către cele două femei; pe urmă, uşa rămânea ferecată ziua întreagă. Noaptea, dacă rănitul ar fi avut nevoie de ceva, n-avea decât să ciocănească în perete, căci încăperea în care locuia Henriette era vecină cu a lui. Şi, în felul acesta, Jean se pomeni dintr-odată despărţit de lume, după săptămâni de învălmăşeală cumplită, nemaivăzând decât pe tânăra asta atât de blajină, al cărui pas uşor nu făcea niciun zgomot. Îi părea ca şi la Sedan, când o văzuse pentru prima oară, aidoma unei năluci, cu gura ei puţin cam mare, cu trăsăturile fine, cu un păr frumos de culoarea ovăzului copt şi ocupându-se de el cu o bunătate

neţărmurită.

În primele zile febra rănitului fu aşa de mare încât Henriette nici nu se clinti de lângă el. În fiecare dimineaţă doctorul Dalichamp venea, chipurile, s-o ia şi să se ducă împreună la ambulanţă. Îl examina pe Jean şi îl pansa. După ce sfărâmase tibia, glonţul ieşise afară. Dar doctorul era nedumerit de înfăţişarea rănii. Se temea ca vreo aşchie de os, care nu putea fi găsită cu sonda, să nu-l oblige la rejecţia osului. Stătuse de vorba cu Jean în privinţa asta, dar el, la gândul de a rămâne şchiop, prin scurtarea piciorului, se răzvrătise. Nu, nu! Mai bine mort decât schilod. Şi doctorul, lăsând rana sub observaţie, se mulţumea s-o panseze cu tifon îmbibat în ulei de măsline şi acid fenic, după ce introdusese în adâncul ei un tub de cauciuc, pentru scurgerea puroiului. Dar îi pusese în vedere lui Jean că, fără operaţie, se va vindeca nespus de greu. Totuşi, din a doua săptămână, febra scăzu. Rănitul se simţea mai bine, cu condiţia să nu facă absolut nicio mişcare.

Atunci se înfiripă şi intimitatea dintre Jean şi Henriette. Căpătară unele deprinderi, care-i făceau să li se pară că trăiau aşa de când lumea şi că aşa trebuiau să trăiască mereu. Ea petrecea lângă el toate ceasurile în care nu era ocupată la ambulanţă, purtându-i de grijă să mănânce şi să bea la timp şi ajutându-l să se întoarcă, dovedind o putere pe care n-ar fi putut-o bănui în braţele ei subţiri. Uneori stăteau de vorbă amândoi. De cele mai multe ori nu spuneau nimic, mai ales la început. Dar niciodată nu păreau să se plictisească. Viaţa era plăcută în tihna asta atât de mare; el mai simţea încă rănile războiului, iar ea purta rochia de doliu, cu inima zdrobită de pierderea pe care o suferise! La început el se simţise oarecum stingherit, dându-şi seama că îi era superioară, aproape o doamnă, în timp ce ei nu fusese niciodată altceva decât ţăran sau ostaş. Abia dacă ştia să scrie şi să citească. Pe urmă se mai liniştise puţin, văzând-o că se poartă cu el fără îngâmfare, cum s-ar fi purtat cu un egal; asta îi dăduse curajul de a se arăta aşa cum era, inteligent în felul său, prin puterea unei

judecăţi cumpănite. De altfel se mira şi el, simţind că se mai cioplise, că nu mai era atât de greoi şi că avea idei noi. Toate astea se datorau oare înspăimântătoarei vieţi pe care o ducea de două luni? Din atâtea suferinţe fizice şi morale ieşise mai şlefuit. Dar mai ales se simţi pe deplin cucerit, când îşi dădu seama că nici ea nu ştia mai mult decât el. Ajungând, de foarte tânăr, după moartea mamei sale, cenuşăreasa casei, mica gospodină care avea pe capul ei grija a trei bărbaţi, cum spunea ea: bunicul, tatăl şi frate-său, – nu avusese timp să înveţe. Ştia să citească, să scrie corect şi să socotească – ce puteai să-i ceri mai mult? Şi nu se mai pierdea în faţa ei. Îi apărea cu mult mai presus de toţi ceilalţi, numai pentru că o ştia de o bunătate deosebită, de un curaj neobişnuit, sub înfăţişarea de femeie ştearsă, care se complăcea în grijile mărunte ale vieţii.

Se înţeleseseră imediat, vorbind despre Maurice. Dacă ea se purta faţă de el cu atâta devotament, o făcea pentru prietenul şi fratele lui Maurice, pentru omul de treabă, săritor, faţă de care se achita, la rândul ei, de o datorie sufletească. Era plină de recunoştinţă şi însufleţită de o dragoste care creştea necontenit, pe măsură ce îl cunoştea mai bine pe omul simplu şi cuminte, cu judecată sănătoasă. Şi el, care se lăsa îngrijit de ea ca un copil, se simţea cuprins de o neţărmurită recunoştinţă. I-ar fi sărutat mâinile pentru fiecare ceaşcă de supă pe care i-o dădea. Între ei, legătura aceasta de gingaşă simpatie se strângea mereu, zi de zi, în sihăstria adâncă în care trăiau frământaţi de aceleaşi griji. Când terminau cu depănatul amintirilor, cu amănuntele pe care ea le cerea cu nesaţ despre marşul lor dramatic de la Reim, la Sedan, o singură întrebare le revenea mereu pe buze: Ce făcea oare Maurice ia ora aceea? De ce nu scria? Parisul fusese oare complet încercuit, de nu mai căpătau nicio veste? Nu primiseră încă de la el decât o scrisoare, trimisă din Rouen, la trei zile după plecare, scrisoare în care le arăta, în câteva rânduri, cum tocmai poposise în acel oraş, după un mare ocol pe care-l făcuse, ca să ajungă la Paris. Şi apoi, nimic. De-o săptămână, tăcere desăvârşită.

Dimineaţa, după ce doctorul Dalichamp îl pansa pe rănit, mai zăbovea cu plăcere lângă el câteva minute. Uneori se întorcea şi seara, când întârzia lângă el şi mai mult. Doctorul era, astfel, singura legătură a lui Jean cu lumea, cu lumea aceea largă din afară, atât de răvăşită de catastrofe. Veştile din afară nu pătrundeau decât prin el. Avea o inimă înflăcărată de patriot, care clocotea de mânie şi mâhnire ia fiecare înfrângere. De aceea nu mai vorbea de altceva decât de marşul cotropitor al prusacilor, al căror puhoi, după victoria de la Sedan, năpădea întreaga Franţă ca un val mohorât. Fiecare zi venea cu mâhnirea ei şi doctorul rămânea copleşit, lângă pat, pe unul dintre cele două scaune, arătând cu gesturi tremurătoare situaţia din ce în ce mai grea. Adesea avea buzunarele ticsite cu ziare belgiene, pe care le lăsa acolo. Cu întârziere de săptămâni ecoul fiecărui dezastru ajungea, astfel, până în odaia aceasta izolată, apropiind şi mai mult, într-o jale comuna, cele două sărmane fiinţe îndurerate închise în ea.

Aşa i-a citit Henriette lui Jean, din ziare vechi, evenimentele de la Metz, marile bătălii eroice, care reîncepuseră de trei ori, la răstimp de câte o zi. Avuseseră loc cu cinci săptămâni înainte, dar cum Jean nu aflase de ele până atunci, le asculta cu inima strânsă, căci regăsea în ele mizeriile şi înfrângerile pe care le suferise şi el. În liniştea înfiorată a camerei, în timp ce Henriette, cu glasu-i puţin cântat, de şcolăriţă silitoare, rostea limpede fiecare frază, istoria îşi desfăşura tristele ei evenimente. După Froeschwiller, după Spickeren, în momentul în care corpul 1, zdrobit, târa în fuga lui dezordonată corpul al 5-lea, celelalte corpuri, eşalonate de la Metz la Bitche, şovăiau, se întorceau în năucirea atâtor dezastre şi se concentrau, până la urmă, în faţa unui lagăr întărit, pe malul drept al Mosellei. Dar ce timp preţios pierduseră, în loc să grăbească retragerea spre Paris, retragere care avea să ajungă atât de anevoioasă! împăratul fusese nevoit să lase comanda mareşalului Bazaine, de la care toată lumea aştepta victoria. Atunci, la Bomy, în ziua de 14, armata fusese atacată în momentul când se hotăra, în sfârşit, să

treacă pe malul stâng, având înaintea ei două armate germane, armata lui Steinmetz, neclintită în faţa lagărului întărit pe care îl ameninţa, şi armata lui Frederic-Carol, care trecuse fluviul mai sus şi înainta acum de-a lungul malului stâng, cu să taie legătura lui Bazaine cu restul Franţei, – la Borny, primele împuşcături izbucniseră abia pe la ora trei după amiaza, – La Borny, ai noştri repurtaseră o victorie efemeră, care lăsa unităţile franceze stăpâne pe poziţiile lor, dar le bloca de o parte şi de alta a Mosellei, în timp ce se desăvârşea mişcarea de învăluire începută de armata a doua germană. Pe urmă, la 16, urmase bătălia de la Rezon viile. Toate unităţile se aflau, în sfârşit, pe malul stâng, şi numai corpul al 3-lea şi al 4-lea rămăseseră în spate, întârziate de înspăimântătoarea îmbulzeală care se producea la întretăierea drumurilor dintre Étain şi Mars-la-Tour. Atacul îndrăzneţ al cavaleriei şi al artileriei prusace tăiase aceste drumuri încă de dimineaţă. Bătălia începută şi nelămurită pe care, până la orele două, Bazaine ar fi putut s-o câştige, neavând de dat peste cap decât mâna de oameni din faţa lui, bătălie pe care, totuşi, a pierdut-o, din pricina fricii neîntemeiate de a nu fi despărţit de Metz, fusese o bătălie uriaşă, desfăşurată pe leghe întregi de dealuri şi de câmpii. Francezii, atacaţi din faţă şi din flanc, făcuseră tot ce putuseră ca să nu înainteze, lăsând inamicului timpul să-şi concentreze forţele, contribuind astfel ei înşişi la realizarea planului prusacilor, care urmăreau să-i dea înapoi pe francezi, de cealaltă parte a fluviului. În sfârşit, la 18, după retragerea din faţa întăriturilor, urmase lupta hotărâtoare de la Saint-Privat, pe un front de atac de treisprezece kilometri, cu două sute de mii de germani, cu şapte sute de tunuri, contra a o sută douăzeci de mii de francezi, care aveau numai cinci sute de tunuri. Germanii erau cu faţa întoarsă spre Germania, francezii cu faţa spre Franţa, ca şi cum cotropitorii s-ar fi schimbat în cotropiţi, în ciudata răsucire care se operase. Cu începere de la orele doua se produsese cea mai înspăimântătoare învălmăşeală – garda prusacă fusese respinsă şi tocată; Bazaine rămăsese mult timp victorios,

tare în flancul stâng, de neclintit, până în momentul când, spre seară, flancul drept, mai slab, trebuise să părăsească Saint-Privat, într-un măcel îngrozitor, târând după el toată armata, învinsă, azvârlită spre Metz, strânsă de acum înainte într-un cerc de fier.

În timp ce Henriette citea, Jean o întrerupea în fiece clipă ca să spună:

— Şi când te gândeşti că noi îl aşteptam pe Bazaine încă de când eram la Reims!

Telegrama mareşalului, dată din 19, după bătălia da la Saint-Privat, în care spunea că-şi reia mişcarea de retragere, prin Montmédy, telegrama aceea care hotărâse înaintarea armatei de la Châlons, părea să fie doar raportul unui general învins, dornic să-şi micşoreze înfrângerea. Şi, mai târziu, pe la 29 abia, când vestea apropierii armatei de ajutor ajunsese până la el, prin liniile prusace, mai încercase un ultim efort, pe malul drept, la Noiseville, dar aşa de molâu, încât la 1 septembrie, chiar în ziua când armata de la Châlons era zdrobită la Sedan, cea de la Metz se retrăgea, paralizată definitiv, moartă pentru Franţa. Mareşalul, până atunci numai un comandant mediocru, care neglija să înainteze când drumurile rămâneau deschise, şi izolat de-a binelea după aceea de forţe superioare, avea să ajungă, sub stăpânirea preocupărilor politice, un conspirator şi un trădător.

Dar în ziarele aduse de doctorul Dalichamp Bazaine rămânea bărbatul de seamă, ostaşul viteaz, de la care Franţa îşi aştepta scăparea. Şi Jean cerea să i se mai citească o dată unele pasaje, ca să priceapă bine cum armata a treia germană, de sub conducerea prinţului regal de Prusia, putuse să-i urmărească, în timp ce prima şi a doua armată germană blocau Metzul, ambele aşa de tari în oameni şi tunuri, încât fusese cu putinţă să se scoată din ele o a patra armată, care, sub comanda prinţului regal de Saxa, desăvârşise dezastrul de la Sedan. Pe urmă, lămurit, în sfârşit, pe patul de boală, unde îl ţintuia rana, se străduia, totuşi, să mai spere.

— Păi atunci asta-i pricina pentru care n-am fost noi mai

tari!... Nu-i nimic, se dau cifre: Bazaine are o sută cincizeci de mii de oameni, trei sute de mii de puşti, peste cinci sute de tunuri şi sigur că le pregăteşte o lovitură straşnică, cum ştie el.

Henriette îl aproba din cap, arătându-se de aceeaşi părere cu el, ca să nu-l mai amărască. Ea se pierdea în vârtejul acestor mişcări uriaşe de trupe, dar presimţea că nenorocirea nu poate fi ocolită. Vocea-i rămânea limpede, ar fi citit, astfel, ceasuri întregi, mulţumită numai să-l poată distra. Uneori, totuşi, la relatarea vreunui măcel, abia mai îngăima, cu ochii plini de lacrimi. Fără îndoială îşi amintea de soţul ei, împuşcat acolo şi împins cu piciorul lângă perete de ofiţerul bavarez.

— Dacă vă face atât de rău – spunea Jean, surprins; – nu trebuie să-mi mai citiţi bătăliile.

Dar ea îşi revenea îndată, blajină şi îndatoritoare cum era.

— Nu, nu, iartă-mă, te asigur că şi mie îmi face plăcere.

Într-o seara, în primele zile ale lui octombrie, pe când bătea afară un vânt cumplit, ea se întoarse de la ambulanţă şi intră în cameră, foarte mişcată, spunând:

— O scrisoare de la Maurice! Mi-a dat-o doctorul.

În fiecare dimineaţă erau tot mai îngrijoraţi de faptul că Maurice nu dădea niciun semn de viaţă; şi mai ales de-o săptămână, de când umbla zvonul că Parisul fusese înconjurat în întregime, erau desperaţi că nu mai primesc veşti şi, neliniştiţi, se întrebau ce se mai întâmplase cu el de când plecase din Rouen. Acum îşi explicau tăcerea lui. Scrisoarea pe care le-o trimisese din Paris pe adresa doctorului Dalichamp, la 18, chiar în ziua când plecau ultimele trenuri spre Le Havre, făcuse un ocol enorm şi numai printr-o minune ajunsese la destinaţie, după ce se rătăcise de zeci de ori pe drum.

— Ah, drăguţul de el! strigă Jean, foarte fericit. Citiţi-mi-o repede.

Vântul se înteţea. Fereastra trosnea, de parcă ar fi fost izbită puternic. Şi Henriette, aducând lampa pe masa de lângă pat, începu să citească, aşa de aproape de Jean, încât

li se atingea părul. Cât era de plăcut şi de bine în odaia aceasta atât de liniştită, în larma furtunii de afară!

Era o scrisoare lungă, de opt pagini, în care, la început, Maurice arăta cum încă de la sosirea lui, în ziua de 16, avusese norocul să fie angajat într-un regiment de linie, care îşi completa efectivul. Pe urmă revenea la fapte, povestind cu o înfrigurare nemaipomenită tot ce aflase, evenimentele din luna aceea groaznică; Parisul, liniştit după lovitura dureroasă de la Wissembourg şi de la Froeschwiller, îşi recăpătase speranţa într-o revanşă, dar avusese parte iar de noi amăgiri; evoca victoriile legendare ale armatei, pusă sub comanda lui Bazaine, ridicarea în masă, biruinţe închipuite, măceluri de prusaci pe care le povesteau chiar miniştrii de la tribună. Şi, deodată, spunea cum trăsnetul, a doua oară năpăstuise Parisul, la 3 septembrie. Speranţele sfărâmate, oraşul neştiutor, încrezător, doborât sub lovitura destinului, strigătele de: Detronare! Detronare! care răsunaseră de cu seară pe bulevarde, scurta şi lugubra şedinţă nocturnă în care Jules Favre citise propunerea detronării cerute de popor. Pe urmă, a doua zi, la 4 septembrie, prăbuşirea unei lumi, prăbuşirea celui de al doilea imperiu, în prăpădul viciilor şi greşelilor lui, mulţimea buluc pe străzi, un puhoi de o jumătate de milion de oameni care ticsea Piaţa Concordiei, în lumina orbitoare a acelei frumoase duminici, tălăzuit până la grilajul Corpului legislativ, pe care abia îl păzeau o mână de soldaţi cu patul puştii în sus, spărgând porţile, năvălind în sala de şedinţe, de unde Jules Favre, Gambetta şi alţi deputaţi de stânga voiau să plece la primărie, ca să proclame republica, în timp ce, în Piaţa Saint-Germain-l'Auxerrois se deschidea cu grijă o mică uşă a Luvrului, prin care se refugiase afară împărăteasa regentă, îmbrăcată în negru şi însoţită de o singură prietenă, amândouă tremurând vargă şi fugind, ghemuite în fundul unei trăsuri de piaţă ce le ieşise înainte şi le zgâlţâia straşnic, departe de Tuileries, pe unde acum se scurgea mulţimea. În aceeaşi zi Napoleon al III-lea părăsise hanul de la Bouillon, unde petrecuse prima noapte de exil, în drum către Wilhelmshof.

Cu un aer grav, Jean o întrerupse pe Henriette:

— Păi atunci, la ora asta, suntem Republică?... Cu atât mai bine, dacă asta ne va ajuta să-i batem pe prusaci!

Dar el clătina din cap. Când trăia la ţară, ceilalţi învăţaseră să se teamă de Republică. Şi, de altfel, în faţa inamicului, dezbinarea asta nu i se părea un lucru bun. La urma urmelor era firesc să vină altceva, dacă Imperiul era de bună seamă putred şi nimeni nu mai voia să audă de el.

Henriette termină de citit scrisoarea, care sfârşea semnalând apropierea germanilor. La 13, chiar în ziua când o delegaţie a guvernului Apărării Naţionale se instala la Tours, ei fuseseră văzuţi, la est de Paris, înaintând până la Lagny. La 14 şi 15 erau la porţile Parisului, la Creteil şi la Joinville-le-Pont. Dar la 18, în dimineaţa când le scrisese, lui Maurice nu-i venea încă să creadă că ar fi cu putinţă să încercuiască Parisul în întregime. Cuprins iar de încredere, privea asediul Parisului ca o încercare neruşinată şi riscantă, hărăzită eşecului în mai puţin de trei săptămâni, ţinând seama de armatele de ajutor pe care provincia avea să le trimită cu siguranţă, fără a mai vorbi de armata de la Metz, care se şi află în marş spre Verdun şi Reims. Şi brâul de fier se strânsese în jurul Parisului, care, despărţit acum de lume. era o închisoare uriaşă de doua milioane de oameni vii, din care nu răzbătea decât o linişte de moarte.

— Ah, Doamne! murmură Henriette, copleşită. Cât timp au să mai dureze toate astea? O să-l mai vedem vreodată?

O pală de vânt îndoi arborii în depărtare şi vechile grinzi de lemn ale fermei parcă gemură. Dacă avea să fie aspră iarna, câte suferinţe pe capul bieţilor soldaţi, fără foc, fără pâine, care urmau să se lupte prin zăpadă!

— Ei, şi? încheie Jean. E drăguţă scrisoarea lui şi mă bucur că am primit veşti... Nu trebuie să pierdem niciodată nădejdea.

Şi, zi de zi, luna octombrie se scurse, cu zările ei triste şi cenuşii. Când se potolea vântul, cerul se acoperea cu stoluri de nori şi mai întunecaţi. Rana lui Jean se cicatriza nespus de încet, drenul tot nu scotea puroiul aşteptat, care i-ar fi permis doctorului să-l cureţe, şi rănitul slăbise mult şi nu

voia să audă în ruptul capului de operaţie, de teamă să nu rămână beteag. O aşteptare plină de resemnare, întreruptă uneori de îngrijorări surprinzătoare, fără cauză precisă, părea că adoarme acum odăiţa aceea pierdută, în tainiţa căreia veştile ajungeau ca din mare depărtare, nedesluşite, ca la deşteptarea dintr-un vis rău. Războiul groaznic, măcelurile şi dezastrele îşi urmau firul hăt departe, fără ca lumea să poată şti vreodată adevărul adevărat şi fără să audă altceva decât uriaşa larmă înăbuşită a patriei sugrumate. Şi vântul spulbera frunzele sub cerul vânăt, urmat de lungi tăceri adânci, în câmpul gol, străbătut doar de croncănitul corbilor, care prevesteau o iarnă cumplită.

Unul dintre subiectele obişnuite de discuţie ajunsese ambulanţa, de unde Henriette ieşea numai ca să-i ţină de urât lui Jean. Seara, când se întorcea, el îi punea tot felul de întrebări. Îi cunoştea pe toţi răniţii ei. Voia să ştie care a mai murit sau care s-a mai vindecat. Nu e vorbă că nici ea nu mai isprăvea de povestit despre lucrurile acestea, care-i umpleau inima, arătându-i cum îşi petrecea zilele până în cele mai mici amănunte.

— Vai – spunea ea mereu – bieţii copii, sărmanii copii!

Nu mai era, ca în toiul bătăliei, o ambulanţă în care să curgă sânge proaspăt, în care amputaţiile să se facă în carne roşie şi sănătoasă. Era o ambulanţă sortită putreziciunilor spitalului, duhnind a febră şi a moarte, jilavă de convalescenţe zăbavnice, de agonii care nu se mai terminau. Doctorul Dalichamp întâmpinase mari greutăţi ca să-şi procure paturile, saltelele şi cearşafurile necesare. Chiar şi acum, în fiecare zi, întreţinerea bolnavilor, carnea, pâinea, legumele uscate, fără să mai vorbim de pansamente, de comprese, de aparate, îl sileau să facă minuni. Deoarece prusacii, instalaţi la Spitalul militar din Sedan, refuzaseră să-i dea ceva, chiar măcar cloroform, el aducea totul din Belgia. Cu toate acestea primise pe răniţii germani tot aşa de bine ca şi pe cei francezi şi îngrijea mai ales vreo doisprezece bavarezi, ridicaţi de pe câmpul de luptă de la Bazeilles. Aceşti oameni înduşmăniţi, care se aruncaseră unii asupra altora ca să se ucidă, zăceau acum

unul lângă altul, în bună înţelegere la care-i aduseseră aceleaşi suferinţe. Şi ce sălaşuri de groază şi de mizerie erau cele două săli lungi ale şcolii vechi din Remilly, care cuprindeau vreo cincizeci de paturi fiecare, în lumina palidă a ferestrelor înalte!

Zece zile după bătălie s-au tot adus la răniţi uitaţi, găsiţi prin unghere. Patru rămăseseră într-o casă pustie din Balan, lipsiţi de orice îngrijire medicală, trăind Dumnezeu ştie cum, din mila vreunui vecin, fără îndoială. Rănile lor foiau de viermi, au murit infectaţi de plăgile acelea murdare. Puroiul acesta, pe care nimic nu-l putea combate, făcea ravagii, golind şirurile de paturi. Cum intrai pe uşă, te trăsnea o duhoare de gangrena. Drenurile supurau, lăsând să se scurgă, picătură cu picătură, puroiul împuţit. Adesea rănile trebuiau iar deschise pentru extragerea unor sfărâmături de oase nebănuite la început. Pe urmă se formau abcese, prin care puroiul răbufnea mai departe de locul rănii. Istoviţi, slăbiţi, cu faţa pământie, sărmanii îndurau toate chinurile. Unii doborâţi, care abia mai respirau, stăteau tot timpul pe spate, cu pleoapele închise şi negre, aidoma unor cadavre pe jumătate descompuse. Alţii, fără somn, chinuiţi de-o insomnie zbuciumată, leoarcă de sudoare, aiurau, ca şi când ar fi rămas ţicniţi de pe urma dezastrului. Şi fie că erau furioşi sau liniştiţi, când îi ajungeau frigurile febrei infecţioase, se isprăvea cu ei: infecţia biruitoare, trecând în zbor de la unii la alţii, îi târa pe toţi în vârtejul putreziciunii victorioase.

Dar, mai ales, grozăvia era şi mai mare în sala bolnavilor fără nădejde de scăpare, a celor loviţi de dizenterie, de tifos şi de vărsat. Mulţi aveau vărsat negru. Aceştia se frământau mereu, strigau într-o aiurare necurmată, se ridicau în pat ca nişte spectre. Alţii, atinşi la plămâni, mureau de pneumonie, în accese de tuse înspăimântătoare. Alţii, care urlau, erau potoliţi numai dacă li se picura, fără încetare, pe rană apă rece. Dar ora pansamentelor, mult aşteptată, aducea puţină alinare, aerisea paturile, destindea corpurile înţepenite din cauza şederii îndelungate în aceeaşi poziţie. Era, însă, şi ora cea

mai temută, căci nu trecea o zi fără ca doctorul, cercetând rănile, să nu constate, mâhnit, pe pielea vreunui nenorocit, puncte albăstrui, petele gangrenei cotropitoare. Operaţia avea loc a doua zi. Se tăia încă o bucată de picior sau de braţ! Uneori gangrena se suia mai sus, bolnavul trebuia din nou operat, până i se ciuntea tot mădularul. Când se termina cu mădularul, venea omul întreg la rând: când îi era trupul cotropit de petele palide ale tifosului, trebuia dus, clătinându-se pe picioare, beat, cu privirile pierdute, în sala osândiţilor, unde se stingea cu carnea moartă şi duhnind a stârv chiar înainte de agonie.

În fiecare seară, la întoarcere, Henriette răspundea la întrebările lui Jean, cu glasul întretăiat de aceeaşi emoţie:

— Vai, bieţii copii, bieţii copii!

Urmau amănuntele, care semănau între ele, despre chinurile zilnice ale acestui iad. Se amputase un umăr, se tăiase un picior, se rezecase un humerus. Dar gangrena sau infecţia purulentă avea să-i cruţe oare? Sau mai fusese îngropat unul, cel mai adesea un francez, câteodată un german. Rareori trecea o zi fără ca un coşciug, făcut la repezeală din patru scânduri, să nu fie scos pe furiş de la ambulantă, în amurg, însoţit de un singur infirmier, adesea chiar de o tânără infirmieră, ca omul să nu fie îngropat ca un câine. În micul cimitir de la Remilly se săpaseră două şanţuri şi dormeau toţi, unii lângă alţii, nemţii la stânga, francezii la dreapta, împăcaţi în pământ.

Jean, fără să-i fi văzut vreodată, ajunsese să se intereseze de unii dintre răniţi. O întreba ce mai fac.

— Şi „Bietul copil” cum se mai simte astăzi?

Era un tânăr ostaş voluntar din regimentul 5 de linie, care nu împlinise douăzeci de ani. Îi rămăsese porecla de „Bietul copil” fiindcă repeta întruna cuvintele acestea când vorbea despre el. Şi pentru că într-o zi l-au întrebat de ce-şi zice astfel, a răspuns că aşa îi spunea maică-sa. Era un biet copil, într-adevăr, deoarece se stingea, răpus de o pleurezie pricinuită de o rană pe care o primise în coasta dreaptă.

— O, drăguţul de el, spunea Henriette – care îl iubea ca o mamă – nu-i e bine, a tuşit toată ziua... Mi se rupe inima

când îl aud.

— Dar Gutmann, ursul dumitale? o mai întreba Jean, cu un surâs uşor. Ce zice doctorul, speră să-l mai scape?

— Da, poate că va fi salvat. Dar suferă îngrozitor.

Cu toate că le era tare milă de el, niciunul nu putea să vorbească de Gutmann fără un fel de veselie duioasă. Când tânăra femeie intrase la ambulanţă, în prima zi, ea tresărise recunoscând în soldatul bavarez pe omul cu barba şi cu părul roşu, cu ochii mari, albaştri, cu nasul mare şi pătrat, care o luase pe sus la Bazeilles, în timp ce bărbatul ei era împuşcat. Şi el o recunoscuse. Dar nu putea vorbi, deoarece un glonţ, intrat prin ceafă, îi retezase aproape jumătate din limbă. Două zile la rând se dăduse înapoi, îngrozită, din faţa lui, cutremurată, fără să vrea, de un fior, când se apropia de patul lui, dar fusese cucerită de privirile disperate şi tare blajine cu care el o urmărea. Cum, nu mai era oare monstrul cu părul stropit de sânge, cu ochii holbaţi de furie, care o obseda cu amintirea-i îngrozitoare? Trebuia să facă o sforţare ca să-l regăsească, acum, în nenorocitul cu înfăţişarea aşa de cumsecade, atât de ascultător, deşi chinuit de suferinţe cumplite. Cazul lui rar, infirmitatea năprasnică înduioşase întreaga ambulanţă. Nu erau măcar siguri că-l chema Gutmann. Îl numeau aşa, pentru că singurul sunet pe care putea să-l pronunţe era un mârâit de două silabe care aducea, oarecum, cu numele acesta, încolo, bănuiau că era însurat şi că avea copii. Sigur că înţelegea câteva cuvinte franţuzeşti, pentru că răspundea uneori cu o clătinare energică a capului. Căsătorit? Da, da! Copii? Da, da! înduioşarea care-l cuprinsese într-o zi, când a văzut nişte făină, i-a făcut să presupună că, poate, fusese morar. Atâta tot. Pe unde i-o fi fost moara? În ce sat îndepărtat al Bavariei plângeau, acum, copiii şi soţia lui? Avea să moară, oare, necunoscut, fără nume, lăsându-i pe ai săi, hăt departe, într-o aşteptare veşnică?

— Astăzi, îi povesti într-o seară Henriette lui Jean, Gutmann mi-a trimis sărutări... Nu-i dau să bea, nu-i fac nici cel mai mic serviciu, fără să-l văd ducându-şi degetele la gură într-un gest de recunoştinţă înflăcărată... Nu e de râs.

E groaznic să fii astfel înmormântat, înainte de timp...

Într-acestea, pe la sfârşitul lui octombrie, Jean se simţi mai bine. Doctorul se învoi să-i scoată drenul, deşi tot mai era îngrijorat. Rana părea, totuşi, că se cicatrizează destul de repede. Convalescentul se şi sculă acum din pat, mergea timp de ceasuri întregi prin cameră sau se aşeza în faţa ferestrei, întristat de trecerea norilor. Pe urmă începu să se plictisească. Spunea că ar vrea să se ocupe şi el de ceva, să fie cumva de folos la ferma. Unul dintre păsurile lui tainice era problema banilor, deoarece îşi închipuia că cele două sute de franci fuseseră cheltuite de şase săptămâni încoace. Pentru ca moş Fouchard să se poarte bine cu el, trebuia deci ca Henriette să plătească. Gândul acesta ajunsese chinuitor, nu îndrăznea să aibă o explicaţie cu ea şi simţi că i se luă o piatră de pe inimă când se învoiră să treacă drept al doilea argat, însărcinat, împreună cu Silvine, cu treburile gospodăreşti, în timp ce Prosper se ocupa de munca pământului.

Cu toată grozăvia timpurilor, o slugă în plus nu era de prisos în gospodăria lui moş Fouchard, căruia îi mergeau treburile din plin. În timp ce ţara întreagă gâfâia, sângerând din toate mădularele, el ştiuse să-şi extindă atât de mult afacerile de măcelar ambulant, încât acum tăia de trei şi de patru ori mai multe vite ca înainte. Mergea vorba că de la 31 august încoace făcuse afaceri straşnice cu prusacii. El, care în ziua de 30, cu puşca în mâna îşi apărase uşa de soldaţii din corpul 7, refuzând să le vândă măcar o coajă de pâine, strigându-le că a rămas cu casa goală, se făcuse negustor de toate cele, la 31, odată cu apariţia primului soldat inamic; dezgropase din pivniţe provizii grozave, aduse din văgăuni tainice, pe unde le ascunsese, turme întregi, nu glumă. Şi din ziua aceea ajunsese unul dintre cei mai mari furnizori de carne ai armatelor germane, uimindu-i pe toţi cu dibăcia lui de a-şi desface marfa şi de a-şi încasa paralele între două rechiziţii. Ceilalţi sufereau de pretenţiile uneori nesăbuite ale învingătorilor: el nu dăduse până acum nicio baniţă de făină, un hectolitru de vin, o halcă de bou fără să ia pe ele bani frumoşi, peşin. Toţi vorbeau în

Remilly despre asta, spunând că nu s-ar cădea din partea unui om care-şi pierduse fiul în război şi nici nu-i mai călca măcar pe la mormânt de care se îngrijea numai Silvine. Dar, cu toate acestea, era respectat pentru că se îmbogăţea, când cei mai şireţi rămâneau păgubaşi. Şi el, îndârjit şi zeflemitor, ridica din umeri, mormăind:

— Eu sunt mai patriot decât ei toţi!... Păi patriot eşti, când le dai hrană prusacilor degeaba, cu nemiluita? Eu îi pun să plătească tot... Las c-o să vedem noi mai târziu.

Încă de a doua zi Jean stătu prea mult în picioare şi temerile neexprimate ale doctorului se adeveriră: rana se redeschise, piciorul se umflă foarte tare şi pacientul fu nevoit să se aşeze iar în pat. Dalichamp sfârşi prin a bănui că se mai găsea înăuntru o aşchie de os pe care eforturile din ultimele două zile o făcuse să se desprindă. O căută şi avu norocul s-o extragă. Dar extragerea nu rămase fără urmări: Jean fu iarăşi istovit de o febră puternică. Niciodată nu mai căzuse într-o stare de slăbiciune ca asta. Şi Henriette îşi luă din nou locul de paznică devotată, în odaia pe care iarna o făcea atât de tristă şi de rece. Era în primele zile de noiembrie. Vântul dinspre răsărit adusese primii fulgi de zăpadă şi era tare frig între cei patru pereţi goi, pe lespezile goale. În lipsa unei sobe de cărămidă, se hotărâră să pună una de tablă, ai cărei duduit le mai însenina puţin singurătatea.

Zilele se scurgeau monotone şi prima săptămână după redeschiderea rănii fu cu siguranţă pentru Jean şi pentru Henriette cea mai tristă din lunga lor intimitate forţată. Oare nu avea să înceteze odată suferinţa? Pericolul avea să se ivească iar? Nu le mai rămânea nicio nădejde de a pune o dată capăt atâtor necazuri? Gândul lor zbura mereu către Maurice, de la care nu mai aveau veşti. Li se spunea că alţii primeau scrisori, mici biletele, trimise prin porumbei călători. Fără îndoială, glonţul vreunui neamţ omorâse, în zboru-i pe sub bolta liberă a slăvii, porumbelul care le aducea lor bucuria şi dragostea. Toate păreau că fug, se stâng, dispar, în viforniţa iernii timpurii. Ştirile de pe câmpul de luptă nu ajungeau la ei decât cu mari întârzieri. Puţinele

ziare pe care le aducea doctorul Dalichamp apăruseră cu o săptămână înainte. Tot ce nu ştiau, tot ce ghiceau, lungul vaiet de moarte pe care, totuşi, îl auzeau în liniştea câmpiei, în jurul fermei, – toate intrau în urzeala tristeţii lor.

Într-o dimineaţă doctorul sosi foarte agitat, cu mâinile tremurătoare. Scoase din buzunar un ziar belgian şi-l aruncă pe pat, strigând:

— Ah, prieteni, s-a zis cu Franţa. Ne-a trădat Bazaine!

Jean, care stătea rezemat pe două perne, picotind, se deşteptă.

— Cum, a trădat?

— Da, a predat Metzul şi armata. Lovitura de la Sedan se repetă şi, de data aceasta, este în joc tot ce-a mai rămas din trupul şi din sângele tării noastre.

Apoi, luând din nou ziarul, citi:

— O sută cincizeci de mii de prizonieri, o sută cincizeci şi trei de stindarde şi drapele, cinci sute patruzeci şi unu de tunuri de câmp, şaptezeci şi şase de mitraliere, opt sute de tunuri de fortăreaţă, trei sute de mii de puşti, doua mii de căruţe militare, material pentru optzeci şi cinci de baterii…

Şi doctorul continuă, dând amănunte: mareşalul Bazaine, închis în Metz cu armata, redus la neputinţă, nefăcând niciun efort să rupă cercul de fier care-l strângea; legăturile lui neîntrerupte cu prinţul Frederic-Carol; combinaţiile lui politice suspecte şi şovăitoare; ambiţia lui de a juca un rol hotărâtor, pe care părea că nici el nu-l ştia precis; apoi toată complicaţia tratativelor, trimiterea de soli suspecţi şi mincinoşi la domnul de Bismarck, la regele Wilhelm, la împărăteasa regentă, care până la urmă nu mai voia să trateze cu inamicul, pe baza unei cedări de teritoriu; şi catastrofa de neînlăturat. Soarta care îşi desăvârşea opera; foametea care izbucnise în Metz; capitularea forţată; comandanţii şi soldaţii siliţi să primească asprele condiţii ale învingătorilor. Franţa nu mai avea armată…

— Dumnezeii mă-sii! înjură printre dinţi Jean, care nu înţelegea tot, dar pentru care Bazaine rămăsese până atunci un mare comandant, singurul salvator cu putinţă. Păi cum aşa, ce-o să ne facem? Ce s-o alege de cei de la Paris?

Doctorul tocmai trecea la veştile de la Paris, care erau dezastruoase. Observă că ziarul purta data de 5 noiembrie. Metzul fusese predat la 27 octombrie, dar vestea ajunsese la Paris abia la 30. După înfrângerile suferite până atunci la Chevilly, la Bagneux şi la Malmaison, după lupta dată la Bourget şi după pierderea lui, vestea aceasta căzu ca un trăsnet în rândurile populaţiei desperate, revoltată de slăbiciunea şi neputinţa guvernului Apărării Naţionale. De aceea, a doua zi, la 31 octombrie, începuse să clocotească răzmeriţa. O mulţime imensă se îmbulzea în piaţa primăriei, năvălind pe săli, făcându-i prizonieri pe membrii guvernului, eliberaţi în cele din urmă de garda naţională, de teama biruinţei revoluţionarilor care cereau Comuna. Şi ziarul belgian încheia cu aprecierile cele mai jignitoare pentru marele Paris, sfâşiat de războiul civil în momentul când inamicul era la porţile lui. Nu era asta oare destrămarea din urmă. băltoaca de noroi şi de sânge în care avea să se năruie o lume?

— E foarte adevărat, murmură Jean, palid de tot. Nu-i vreme de harţă când prusacii sunt la doi paşi!

Henriette, care nu spusese nimic până atunci, ferindu-se să se pronunţe în treburile politice, nu-şi putu reţine un strigăt, cu gândul la fratele ei.

— Doamne Dumnezeule, de nu s-ar amesteca şi Maurice, care se aprinde atât de uşor, în toate bazaconiile astea!

Urmară câteva clipe de tăcere şi doctorul, un patriot înflăcărat, reluă:

— Nu-i nimic, dacă nu mai sunt ostaşi, vor creşte alţii! S-a predat Metzul, poate să se predea până şi Parisul, dar Franţa va dăinui mai departe... Da, rădăcinile sunt tefere, cum spun ţăranii noştri şi, oricât, nu vom pieri!

Dar vedeai cât de colo că încearcă să-şi dea curaj. Vorbi de noua armată care se înjgheba pe Loira şi primise botezul focului înspre Arthenay, în condiţii cam vitrege, dar care avea să se oţelească şi să vină în ajutorul Parisului. Era înflăcărat mai ales de proclamaţiile lui Gambetta, care plecase din Paris în balon, la 7 octombrie, şi se instalase încă de-a doua zi la Tours, de unde chema la luptă pe toţi

cetăţenii, vorbind într-un grai aşa de bărbătesc şi de înţelept totodată, încât ţara întreagă se dăruia acestei dictaturi a salvării obşteşti. Şi nu eră oare vorba să se alcătuiască o altă armată în nord, alta în răsăritul ţării, să se scoată ostaşii din pământ din iarbă verde, numai prin puterea credinţei? Asta însemna trezirea provinciei, voinţa nestăvilită de a făuri tot ce era de trebuinţă, de a lupta până la ultimul ban şi până la ultima picătură de sânge.

— Haida de! încheie doctorul, sculându-se să plece, adesea am socotit că nu mai scapă unii bolnavi, care după opt zile aveau să fie teferi.

Jean zâmbi.

— Domnule doctor, vindecă-mă repede, ca să mă pot duce iar la datorie.

Cu toate acestea şi Henriette şi el rămaseră cu sufletul cotropit de tristeţe din cauza acestor vesti rele. Chiar în seara aceea s-a pornit viscolul şi, a doua zi, când Henriette, tremurând de frig, se întoarse de la ambulanţă, îi spuse că murise Gutmann. Frigul cumplit îi secera ne răniţi, golind şirurile de paturi. Sărmanul mut, cu limba amputată, horcăise două zile în şir. În timpul ultimelor ceasuri de viaţă ea rămăsese la căpătâiul lui, căci o implorase din priviri. Îi vorbea din ochii înlăcrimaţi, îi spunea, poate, adevăratul lui nume, numele satului îndepărtat în care îl aşteptau nevasta şi copiii. Şi se stinsese necunoscut, trimiţându-i cu degete tremurânde o ultimă sărutare, în semn de mulţumire pentru bunătatea cu care-l îngrijise. Numai ea îl însoţise la cimitir, unde pământul îngheţat, pământul străin şi greu căzu cu zgomot înăbuşit peste coşciugul de brad, odată cu bulgării mari de zăpadă.

Apoi şi a doua zi, Henriette spuse la întoarcere:

— „Bietul copil” a murit!

De mila acestuia, era cu ochii plini de lacrimi.

— Dacă l-ai fi văzut, în agonie! Mă striga: Mamă! Mamă! şi întindea spre mine cu atâta dragoste braţele, încât a trebuit să-l iau pe genunchi. O, nenorocitul, îl slăbise atât de mult suferinţa, că nu era mai greu ca un copilaş... Şi l-am legănat ca să moară mulţumit, da, l-am legănat, eu, pe

care mă numea mama lui, eu, care nu eram mai mare ca el decât cu câţiva ani… Plângea, iar eu nu mă puteam stăpâni să nu izbucnesc în plâns, şi, uite, mai plâng şi acum…

Se înăbuşea. Trebui să se întrerupă.

— Când a murit, a murmurat de mai multe ori cuvintele cu care se poreclise: „Bietul copil, bietul copil…” Oh, da, sigur, sunt nişte bieţi copii toţi flăcăii ăştia de treabă, unii chiar atât de tineri, cu mădularele schilodite de războiul vostru crâncen, şi chinuindu-se atât, până ajung să zacă în pământ!

Acum, în fiecare zi, Henriette se întorcea la fel de cutremurată de vreo agonie şi suferinţa altora îi apropia şi mai mult în ceasurile posomorâte pe care le trăiau atât de însângeraţi, în taina acelei odăi mari şi liniştite. Erau ceasuri tare plăcute, totuşi, căci între inimile lor, care învăţaseră, treptat, să se cunoască, se ivise dragostea, o dragoste pe care ei o credeau frăţească. El, cu mintea lui atât de chibzuită, se înălţase în intimitatea lor necontenită şi ea, văzându-l aşa de bun şi de înzestrat cu judecată, nici nu se mai gândea că e un biet ţăran, care, până să ajungă ostaş, ţinuse coarnele plugului. Se înţelegeau foarte bine, formând o pereche minunată, cum spunea Silvine, cu zâmbetul ei grav. De altfel, nu se ivise între ei nicio situaţie stingheritoare: ea continua să-i îngrijească piciorul, fără ca privirile lor limpezi să fie întunecate de altceva. Mereu în negru, în hainele ei de văduvă, Henriette parcă nici nu mai era femeie.

Totuşi, Jean, în timpul lungilor după-amiezi când rămânea singur, nu-şi putea lua gândul de la ea. Simţea pentru dânsa o recunoştinţă neţărmurită, nu fel de respect pios, care l-ar fi făcut să înlăture, ca o pângărire, orice gând de dragoste. Şi, totuşi, îşi spunea că dacă ar fi avut o soţie ca ea, atât de drăgăstoasă, atât de blajină, şi de harnică, viaţa i s-ar fi părut un rai. Nenorocirea lui, anii amărâţi pe care-i petrecuse la Rognes, dezastrul căsniciei, moartea năprasnică a soţiei lui, tot trecutul acesta îi venea în minte ca o nostalgie după dezmierdări, cu speranţa nelămurită, abia mijită de a-şi mai încerca o dată norocul. Închidea ochii

şi aţipea. Şi parcă se vedea nedesluşit la Remilly, însurat din nou, şi stăpân pe o ţarină care-i ajungea să hrănească un cămin de oameni de treabă: fără ambiţii. Dar toate acestea erau atât de şterse, încât nici nu existau şi, sigur, nu vor exista niciodată. Nu se mai credea în stare decât de prietenie. O iubea, astfel, pe Henriette numai pentru că Maurice îi era ca un frate. Apoi visul acesta nelămurit al căsătoriei ajunse ca o mângâiere, ca una dintre acele închipuiri pe care le ştii de nerealizat şi cu care te mai alini în ceasurile de întristare.

Henriettei nici prin gând nu-i trecea aşa ceva. După drama fioroasă de la Bazeilles, inima ei rămăsese sfâşiată. Şi dacă pătrundea în ea vreo alinare, vreo dragoste nouă, asta se întâmpla fără ca ea să-şi dea seama, aidoma dibuirilor unei seminţe care încolţeşte, fără ca frământarea tainică să fie dată în vileag prin ceva. Nu-şi dădea seama nici măcar de plăcerea pe care o simţea stând ceasuri întregi lângă patul lui Jean, citindu-i ziarele acelea ce nu le. aduceau, totuşi, decât mâhniri. Niciodată mâna ei, întâlnind-o pe a lui, nu se încălzise câtuşi de puţin; niciodată ideea viitorului n-o făcuse să viseze, cu dorinţa de a mai fi iar iubită. Totuşi, nu uita de toate necazurile şi nu se simţea mângâiată decât în camera aceasta. Când se găsea acolo, trebăluind, harnică şi blajină, – inima i se liniştea, îi părea că frate-său se va întoarce în curând, că toate vor merge strună, că vor ajunge să fie cu toţii fericiţi şi nu se vor mai părăsi. Şi ea vorbea despre asta fără tulburare, atât de fireşti i se păreau toate, fără să-i dea în gând să se întrebe mai mult în dăruirea neprihănită şi neştiută a inimii ei întregi.

Dar într-o după-amiază, pe când se ducea la ambulantă, spaima care o îngheţă când văzu în bucătărie un căpitan prusac şi alţi doi ofiţeri, o făcu să înţeleagă marea dragoste pe care o nutrea pentru Jean. Fără îndoială, oamenii ăştia aflaseră de existenţa unui rănit la fermă şi veniseră după el. Asta însemna plecarea lui inevitabilă şi captivitatea în Germania, în bezna vreunei fortăreţe. Ascultă, tremurând, cu sufletul la gură.

Căpitanul, un bărbat rotofei, care vorbea franţuzeşte, îl muştruluia straşnic pe moş Fouchard.

— Nu se mai poate. Îţi baţi joc de noi... Am venit chiar ea să-ţi pun în vedere că, dacă se mai repetă, o să te fac răspunzător. Da, voi şti să iau măsuri!

Foarte liniştit, bătrânul se prefăcea că este încremenit, bălăbănindu-şi mâinile ca şi cum n-ar fi înţeles.

— Ce tot spuneţi, domnule, ce tot spuneţi?

— O. nu-mi mai împuia urechile! Ştii foarte bine că cele trei vaci pe care ni le-ai vândut duminică aveau carnea putredă... Putredă complet, de la vite bolnave, moarte de vreo boală infecţioasă, căci mi-au otrăvit oamenii. Doi dintre ei or fi şi murit până acum.

Dintr-odată, Fouchard făcu pe revoltatul, pe omul indignat.

— Vacile mele, carne putredă? Ce carne frumoasă aveau, s-o dai unei lăuze, să prindă putere!

Şi se boci, se bătu cu pumnii în piept, strigă că este om cinstit, că mai bine şi-ar tăia din trup, decât să vândă carne stricată. De treizeci de ani îl ştie lumea şi nu e unul care să spună că a fost înşelat la cântar sau la calitatea mărfii.

— Erau sănătoase cum mă vezi şi te văd, domnule, şi dacă soldaţii dumneavoastră au avut dureri de burtă, or fi avut pentru că au mâncat prea mult. Afară de cazul când vreo mână criminală n-o fi pus vreo otravă în marmită...

Îl năucea astfel cu un puhoi de vorbe, de ipoteze atât de absurde, încât căpitanul, scos din fire, i-o reteză scurt.

— Destul! Ţi-am pus în vedere. Ia seama!... Şi mai e ceva. Vă bănuim pe toţi din satul ăsta că primiţi cu braţele deschise pe partizanii din pădurea de la Dieulet, care ne-au omorât şi alaltăieri o santinelă... Auziţi, băgaţi bine de seamă!

După plecarea prusacilor moş Fouchard ridică din umeri, cu un rânjet de dispreţ nesfârşit. Păi sigur că le vindea mortăciuni. Numai cu de-astea îi ghiftuia! Toate stârvurile pe care i le aduceau ţăranii, moarte de boală sau găsite prin şanţuri, nu erau oare bune pentru ticăloşii ăştia?

Făcu cu ochiul şi spuse, în şoaptă, cu un aer de triumf

zeflemitor, întorcându-se către Henriette, care se liniştise:

— Păi spune şi tu, fetico! Când te gândeşti că tot mai sunt oameni care mă ponegresc ca n-aş fi patriot!... Nu? N-au decât să facă şi ei la fel, să-i îndoape cu mortăciuni şi să le umfle gologanii... Nu-s eu patriot! Dar, pentru Dumnezeu, eu am ucis cu vacile mele bolnave mai mulţi decât au omorât atâţia soldaţi cu puştile lor!

Când află toată tărăşenia Jean căzu, totuşi, pe gânduri. Dacă autorităţile germane bănuiau că locuitorii din Remilly îi primeau pe partizanii din pădurea de la Dieulet, puteau dintr-un moment într-altul să facă percheziţii şi să-l descopere. Nu se putea împăca cu gândul că ar putea să-şi bage gazdele la apă, sau să pricinuiască Henriettei fie şi cea mai neînsemnată supărare. Dar ea îl rugă fierbinte şi îl convinse să mai rămână câteva zile, căci rana i se cicatrizase cu încetul şi el nu avea picioare atât de zdravene ca să se întoarcă la vreunul dintre regimentele aflate în luptă, în nord sau pe Loire.

Şi atunci, până pe la mijlocul lui decembrie, s-au scurs zilele cele mai friguroase, cele mai amărâte din sihăstria lor. Frigul ajunsese atât de năprasnic, încât soba nu mai reuşea să încălzească încăperea aceea mare şi goală. Când priveau pe fereastră zăpada groasă care acoperea pământul, se gândeau la Maurice, înmormântat, acolo, în Parisul îngheţat şi mort, despre care nu mai aveau nicio veste sigură. Mereu îşi puneau aceleaşi întrebări. Ce făcea? De ce nu dădea niciun semn de viaţă? Nu îndrăzneau să-şi mărturisească temerile îngrozitoare: poate fusese rănit, poate era bolnav, poate chiar murise. Puţinele informaţii vagi care ajungeau până la ei prin ziare nu erau menite să-i liniştească. După pretinsele ieşiri fericite, mereu dezminţite, se răspândise zvonul despre o mare victorie, câştigată la 2 decembrie, la Champigny, de generalul Ducrot; dar aflară apoi că a doua zi, părăsind poziţiile cucerite, Ducrot fusese nevoit să treacă Marna înapoi. Din clipă în clipă Parisul era sugrumat cu o legătură tot mai strânsă. Începuse foametea. După blocarea cornutelor se blocară cartofii; gazul aerian nu se mai dădea particularilor.

Curând după aceea străzile întunecate fură brăzdate de traiectoriile roşii ale obuzelor. Şi ei doi nu se mai încălzeau, nu mai mâncau, fără să fie obsedaţi de imaginea lui Maurice şi a celor două milioane de suflete închise în acest mormânt uriaş.

Din toate părţile, de altfel, din nord, ca şi din centru, veştile se înrăutăţeau, în nord, corpul 22 de armată, alcătuit din gărzile mobile, din campanii de la depozite, din soldaţi şi ofiţeri scăpaţi din dezastrele de la Sedan şi Metz, trebuiseră să părăsească oraşul Amiens, pentru a se retrage în spre Arras; şi, la rândul lui, Rouenul căzuse în mâinile inamicului, fără ca pumnul de oameni, risipiţi, demoralizaţi, să-l fi apărat serios. În centru, victoria de la Cotilmiers, obţinută la 3 noiembrie de armata de pe Loire, făcuse să încolţească în suflete speranţe mari: reocuparea Orleansului, izgonirea bavarezilor, înaintarea spre Étampes şi eliberarea apropiată a Parisului. Dar, la 5 decembrie, prinţul Frederic-Carol cucerea din nou Orleansul, tăia în două armata Loirei, din care două corpuri se retrăgeau spre Vierzon şi Bourges, în timp ce alte două, sub comanda generalului Chanzy, se dădea înapoi până la Mans, într-o retragere eroică, ce dură o săptămână întreagă cu marşuri şi lupte. Prusacii erau peste tot, la Dijon şi la Dieppe, la Mans şi la Vierzon. Apoi, mai în fiecare dimineaţă, se auzea zarva îndepărtată a vreunui oraş întărit, care capitula sub grindina de obuze. La 28 septembrie căzuse Strassbourgul după patruzeci şi şase de zile de asediu şi treizeci şi şapte de zile de bombardament, cu zidurile sfărâmate, cu monumentele ciuruite de mai bine de două sute de mii de proiectile. Citadela Laonului sărise în aer. Toul se predase. Urma apoi un şir întunecat: Soissonsul, cu o sută douăzeci şi opt de tunuri, Verdunul cu o sută treizeci şi şase, Neufbrisach, cu o sută, La Fère cu şaptezeci şi Montmédy cu şaizeci şi cinci. Thionvilleul era în flăcări, Phalsbourgul îşi deschise porţile numai după douăsprezece săptămâni de rezistentă înverşunată. Părea că Franţa întreagă ardea şi se prăbuşea, în larma huruitului turbat al tunurilor.

Într-o dimineaţă, când Jean ţinea să plece cu tot

dinadinsul, Henriette îl apucă de mâini şi îl opri, strângându-l deznădăjduită.

— Nu, nu! Te rog din tot sufletul, nu mă lăsa singură... Eşti prea slab. Mai aşteaptă câteva zile, numai câteva zile... îţi promit că te voi lăsa să pleci, când doctorul va spune că eşti destul de zdravăn ca să te întorci la luptă.

V

În seara aceea friguroasă de decembrie, Silvine şi Prosper rămăseseră singuri cu Charlot, în bucătăria cea mare a fermei. Ea cosea, iar el se apucase să-şi facă un bici frumos. Era ceasul şapte. Cinaseră pe la şase, fără să-l mai aştepte pe moş Fouchard, care întârziase, pesemne, la Raucourt, unde era nevoie de carne; iar Henriette, care era de gardă la ambulanţă în noaptea aceea, plecase, spunând Silvinei să nu se culce până nu se duce să umple cu cărbuni soba lui Jean.

Afară, cerul părea grozav de negru, în contrast cu zăpada albă. Nu venea niciun zgomot din satul parcă înmormântat; în odaie se auzea numai cuţitul lui Prosper, care se străduia să împodobească codirişteа de corn a biciului cu romburi şi înfloriturі. Din când în când se oprea şi se uita la Charlot, al cărui cap mare, bălai, moţăia, cuprins de somn. Copilul, adormind în sfârşit, păru că tăcerea se făcuse şi mai mare. Încet, mama dăduse la o parte lumânarea, ca să nu-l supere pe micuţ lumina, apoi, văzându-şi mai departe de cusut, se pierduse în visare.

Abia atunci se hotărî Prosper, după o ultimă şovăială:

— Uite ce, Silvine, am să-ţi spun ceva… Da, am aşteptat să fiu singur cu dumneata…

E ridică ochii, cuprinsă de pe acum de îngrijorare.

— Iată despre ce e vorba… Iartă-mă că te fac să suferi, dar e mai bine să ştii dinainte. Azi dimineaţă, la colţul bisericii din Remilly, l-am văzut pe Goliath, cum te văd şi mă vezi, l-am văzut bine, aşa că nu mai încape nicio îndoială!

Ea se îngălbeni, mâinile începură să-i tremure şi nu mai

găsi altceva să îngaime decât o tânguire înăbuşită.

— Doamne, Dumnezeule!

Prosper continuă cu fraze chibzuite, îi povesti ce aflase în timpul zilei, descusând pe unii şi pe alţii. Nimeni nu se mai îndoia că Goliath era un spion, care se oploşise pe vremuri în ţinutul lor, ca să-i cunoască drumurile, posibilităţile materiale şi până şi cele mai neînsemnate trăsături.

Îşi aminteau de şederea lui la ferma lui moş Foucllard, de chipul neaşteptat în care plecase, de învârtelile pe care le mai făcuse pe urmă, pe lângă Beaumont şi Raucourt şi acum, uite că se întorsese iar, cu o situaţie dubioasă la comandamentul din Sedan, cutreierând din nou satele, ca şi cum ar fi fost însărcinat să denunţe pe unii, să impună pe alţii la contribuţii mari, să vegheze asupra bunei funcţionări a rechiziţiilor care-i copleşeau pe locuitori. În dimineaţa aceea băgase groaza în Remilly, cu ocazia unei livrări de făină, prea înceată şi cu lipsuri.

— Te-am prevenit, încheie Prosper. Ştii vasăzică ce ai de făcut, când o să vină aici...

Ea îl întrerupse cu un strigăt de groază.

— Crezi că va veni?

— Ba bine că nu! E şi de aşteptat... Ar trebui să fie lipsit de curiozitate, căci nu l-a văzut niciodată pe băieţel, cu toate că ştie de el. Şi unde mai pui că eşti şi dumneata la mijloc, tot frumuşică, şi va căuta să te revadă.

Dar ea îl opri cu un gest rugător. Deşteptat de zgomot, Charlot ridicase capul. Cu ochii în gol, ca trezit dintr-un vis, copilul îşi aminti de ocara învăţată de la un poznaş din sat şi spuse cu mutra lui serioasă de omuleţ de trei ani:

— Porcii de prusaci!

Mama lui îl luă înnebunită în braţe şi-l aşează pe genunchi. Ah, biata făptură, bucuria şi deznădejdea ei! Îl iubea din tot sufletul şi nu putea să se uite la el fără să izbucnească în plâns. Era carne din carnea ei şi i se rupea inima auzindu-i pe ştrengarii de seama lui cum îi strigau cu răutate „Prusacul” când se jucau împreună pe drum.

Îl sărută de parcă ar fi vrut să-i strivească cuvintele în gură.

— Cine te-a învăţat vorbele astea urâte? Nu trebuie să le mai spui, dragul meu, că nu e voie.

Atunci Charlot încăpăţânat, cum sunt copii, şi nemaiputând să-şi ţie râsul, se grăbi să înceapă iar:

— Porcii de prusaci!

Apoi, văzând că mămica lui izbucneşte în lacrimi, începu şi el să plângă, atârnat de gâtul ei. Doamne, ce nouă nenorocire o mai pândea? Nu-i era destul că pierduse, odată cu Honoré, singura speranţă a vieţii ei, chezăşia uitării şi a fericirii? Trebuia ca celălalt să învie, să pună vârf nenorocirii ei.

— Hai – rosti ea – vino să te culci, dragul mamei! Eu tot te iubesc; tu n-ai de unde să ştii cât mă faci să sufăr.

Şi îl lăsă o clipă singur pe Prosper, care, ca să n-o stânjenească uitându-se la ea, se prefăcuse că se apucă din nou să încrusteze cu grijă codiriştea biciului.

Dar, mai înainte de a-l duce la culcare pe Charlot, Silvine, trecea de obicei cu el pe la Jean, cu care copilul era prieten la toartă, ca să-i spună noapte bună. Dar când intră, cu lumânarea în mână, îl zări pe rănit aşezat pe marginea patului cu ochii mari deschişi, pironiţi în beznă. Ia te uită că nu dormea! Zău că nu dormea! Visa cu ochii deschişi la tot felul de lucruri, singur în liniştea nopţii de iarnă. Şi în timp ce ea îi umplea soba cu cărbuni, el se jucă puţin cu Charlot, care se dădea de-a dura prin pat, ca un pisoi. Ştia povestea Silvinei, şi ţinea prieteneşte la fata asta inimoasă şi supusă, care trecuse printr-o nenorocire atât de mare, rămânând îndoliată după singurul bărbat pe care îl iubise cu adevărat şi nemaiavând pe lume altă mângâiere decât bietul copilaş a cărui venire te lume o chinuia mereu. De aceea, după ce ticsise bine soba, când ea se apropie să-şi ia copilul în braţe, el observă, văzându-i ochii roşii, că plânsese. Cum, iar o supăraseră? Dar ea nu vru să răspundă. O să-i spună ea mai târziu, dacă va mai fi nevoie. Hei, Doamne! Oare ce mai era viaţa pentru ea, acum, decât un lanţ de necazuri?

Şi Silvine pleca tocmai cu Charlot, când un zgomot de paşi şi de voci se auzi în curtea fermei, Jean, surprins, asculta.

— Ce să fie? Nu e moş Fouchard care se întoarce de la drum, că n-am auzit roţile căruţei.

Din fundul odăii lui retrase, ajunsese să-şi dea astfel seama de viaţa lăuntrică a fermei, ale cărei zgomote, chiar şi cele mai neînsemnate, îi ajunseseră familiare.

— Ah, da, sunt oamenii aceia, partizanii din pădurea de la Dieulet, care vin după provizii.

— Repede! murmură Silvine, plecând şi lăsându-l iar în beznă. Trebuie să mă grăbesc, ca să le dau pâinea.

Într-adevăr, îi auzea bătând cu pumnii în uşa bucătăriei. Prosper, necăjit că rămăsese singur, şovăia, sta de vorbă cu ei prin uşă. Când nu era stăpânul acasă, nu-i prea plăcea să le deschidă, căci se temea să nu facă stricăciuni, pentru care bătrânul l-ar fi tras la răspundere. Dar avu norocul ca tocmai în clipa aceea căruţa lui moş Fouchard să coboare pe drumul în pantă, în trapul înăbuşit de zăpadă al calului. Şi îi primi chiar bătrânul.

— Ah, bine! Sunteţi voi trei… Ce-mi aduceţi în roaba aia?

Sambuc, slab, prăpădit, ca un tâlhar, încotoşmănit cu o flanelă de lână albastră, prea largă pentru el, nici nu-l auzi, scos din sărite de Prosper, preacinstitul său frate, cum îi zicea el, care abia se hotărâse să deschidă uşa.

— Ia ascultă mă, nu cumva crezi că suntem nişte milogi, de ne ţii afară pe o vreme afurisită ca asta?

Dar în timp ce Prosper, foarte liniştit, ridicând din umeri fără să răspundă, ducea la adăpost calul şi căruţa, moş Fouchard intră iar în vorbă, aplecându-se peste roabă.

— Carevasăzică îmi aduceţi două mortăciuni de oi… Noroc că e frig, că n-am putea să stăm lângă ele de duhoare.

Cabasse şi Ducat, cei doi gealaţi ai lui Sambuc, care-l însoţeau în toate expediţiile, protestară.

— Oh – spuse primul cu voiciunea lui gălăgioasă de provenţal – sunt doar de trei zile… Şi-au dat ortul la conacul Raffinilor, unde a dat molima în vite.

— *Procumhit humi bos*[18] declară celălalt, un fost portărel,

[18] Boul cade la pământ (n. r.).

care ajunsese pe aici din pricina gustului său prea pronunţat pentru fetiţe şi căruia îi plăcea să dea citate în latineşte.

Clătinând din cap, moş Fouchard continua să deprecieze marfa, pe care se prefăcea că o găseşte prea veche. Şi încheie, intrând în bucătărie împreună cu cei trei bărbaţi:

— Ce mai tura-vura, o să trebuiască să se mulţumească şi cu asta… Cade tocmai bine, pentru că la Raucourt nu mai au nicio costiţă măcar. Când ţi-e foame, nu-i aşa, mănânci de toate.

Şi, încântat în cugetul său, chemă pe Silvine, care tocmai culcase pe Charlot.

— Adu-ne pahare, să bem oleacă pentru coliva lui Bismarck.

Fouchard păstra astfel bune legături cu partizanii din pădurea de la Dieulet, care de aproape trei luni ieşeau în amurg din desişurile lor de nepătruns, cutreierau drumurile, omorau şi jefuiau pe prusacii pe care-i puteau surprinde, se abăteau şi asupra gospodăriilor şi-i prădau pe ţărani, când le lipsea vânatul inamic. Ajunseseră spaima satelor, cu atât mai mult cu cât pentru fiecare convoi atacat, pentru fiecare sentinelă omorâtă, autorităţile germane se răzbunau pe târgurile vecine pe care le învinovăţeau de înţelegere cu partizanii, le pedepseau cu amenzi, luându-le primarii prizonieri şi pârjolind colibele. Şi dacă ţăranii nu-l trădau pe Sambuc şi banda lui, cu toate că ar fi vrut-o cu tot dinadinsul, asta se datora numai fricii de a nu se pomeni cu vreun glonţ, la o cotitură de drum, în cazul când bandiţii ar fi scăpat teferi.

Numai lui Fouchard îi trecuse prin cap ideea năstruşnică de a face comerţ cu ei. Cutreierând ţinutul în lung şi în lat şi cunoscând deopotrivă coclaurile şi grajdurile, partizanii ajunseseră furnizorii lui de vite moarte. Nu murea bou sau oaie pe o rază de trei leghe în jur, fără ca ei să nu vină noaptea să-i ridice leşul şi să i-l aducă bătrânului. Şi el le plătea cu merinde, cu pâine mai ales, cu cuptoare întregi de pâine pe care Silvine le cocea pentru ei. De altfel, chiar dacă nu-i erau deloc dragi, moşul avea totuşi o admiraţie

tainică pentru partizani, puşlamalele astea pricepute cu care îşi făcea interesul fără să se sinchisească de lume. Şi, cu toate că făcea avere de pe urma afacerilor lui cu prusacii, râdea în sinea lui, cu un râs de sălbatic, când afla că s-a mai găsit unul cu gâtul tăiat pe marginea drumului.

— În sănătatea voastră! spuse el ciocnind cu cei trei gealaţi.

Apoi, ştergându-şi buzele cu dosul mâinii, adăugă:

— Ei, nu-i aşa? Au cam făcut tărăboi nemţii pentru cei doi ulani pe care i-au găsit fără scăfârlii, lângă Villecourt... Ştiţi că Villecourt arde de ieri. E o pedeapsă, cum spun ei, pe care au dat-o satului pentru că v-a primit... Trebuie să fiţi cu ochii în patru, nu-i aşa? Şi să nu vă mai întoarceţi prea curând. O să vă aducem noi pâinea.

Sambuc rânjea cumplit, ridicând din umeri. Ei, aşi! Să poftească prusacii, dacă le dă mâna! Şi deodată se supără şi izbi cu pumnul în masă.

— Hei, ulanii ca ulanii, dar cu celălalt aş vrea eu să stau la taifas între patru ochi, ştii cu care, nu-i aşa? Cu spionul ala care a fost cu simbrie la dumneata... Dumnezeii mamei lui astăzi şi mâine!

— Goliath, spuse moş. Fouchard.

Înmărmurită, Silvine, care începuse din nou să coase, se opri, ascultând.

— Aha! Goliath! Tâlharul! cunoaşte pădurea Dieulet cum îmi cunosc eu buzunarele şi e în stare să pună mâna pe noi, într-o bună zi, cu atât mai mult cu cât s-a şi lăudat astăzi, la hotelul „Croix de Malte”, c-o să ne facă de petrecanie în mai puţin de opt zile... Un ticălos care, cu siguranţă, i-a condus pe bavarezi, în ajunul bătăliei de la Beaumont, nu-i aşa, măi?

— E adevărat ca lumina lumânării astea! întări Cabasse.

— *Per amica silentia lunae*[19], adăugă Ducat, ale cărui citate o mai luau razna câteodată.

Dar Sambuc, cu o nouă izbitură de pumn, zgudui masa.

— L-am judecat şi l-am osândit, tâlharul!... Dacă aflaţi

[19] În tăcerea însoţitoare a lunii (n. r.).

cândva pe unde trebuie să treacă, daţi-mi de ştire şi căpăţâna lui o s-o ia după scăfârliile ulanilor, în Meusa, dumnezeii mamei lui! Pun mâna în foc!

Urmă o tăcere. Silvine îi privea cu ochii aţintiţi, foarte palidă.

— Toate astea sunt lucruri despre care nu trebuie să se audă, spuse cu prudenţă moş Fouchard. În sănătatea voastră şi noapte bună!

Terminară şi sticla a doua. Prosper, întorcându-se de la grajd, dădu o mână de ajutor, ca să se încarce de-a curmezişul roabei, în locul celor două oi moarte, pâinile pe care Silvine le pusese într-un sac. Dar el nici nu răspunse măcar, ci întoarse spatele, când fratele lui şi ceilalţi doi plecară, dispărură cu roaba, în zăpadă, spunând de mai multe ori:

— Noapte bună şi să ne vedem cu bine!

A doua zi, după prânz, pe când moş Fouchard era singur, îl văzu intrând pe Goliath, în persoană, voinic, rotofei, cu faţa rumenă şi cu un zâmbet liniştit. Chiar dacă tresări, văzându-l aşa, pe neaşteptate nu-şi trăda emoţia. Clipi des din pleoape, în timp ce Goliath înaintă şi îi strânse cu străşnicie mâna.

— Buna ziua, moş Fouchard.

Numai atunci păru a-l recunoaşte.

— A, tu erai, băiete... Oh, te-ai făcut şi mai voinic! Cât eşti de gras!

Şi, măsurându-l cu privirea, îl văzu îmbrăcat cu un fel de manta de postav gros, albastru, pe cap cu o caschetă din aceeaşi stofă; avea o înfăţişare de om ajuns şi mulţumit de sine. De altfel, nu avea niciun accent, vorbea încet, greoi ca ţăranii din ţinut.

— Da, eu sunt, moş Fouchard... N-am vrut să trec pe aici fără să-ţi dau bineţe.

Bătrânul rămase neîncrezător. Ce căuta ăsta aci? Aflase oare de vizita din ajun a partizanilor la fermă? Rămânea de văzut. Oricât, fiindcă se arata politicos, bătrânul ţinu să-i răspundă şi el cu aceeaşi politeţe.

— Ei bine, băiete, pentru că eşti aşa de cumsecade, să

bem un păhărel împreună!

Se osteni chiar el să aducă două pahare şi o sticlă de vin. Tot vinul acesta băut degeaba îi sfâşia inima, dar aşa e în afaceri: trebuie să ştii să dai. Şi scena din ajun se repetă întocmai: ciocniră cu aceleaşi gesturi, cu aceleaşi cuvinte:

— În sănătatea dumitale, moş Fouchard.

— În sănătatea ta, băiete.

Apoi Goliath, binevoitor, uită de ce venise. Privea în jurul lui, ca un om care simte plăcere să-şi amintească de lucruri vechi. Totuşi, nu pomeni nimic de trecut, cum nu vorbi nici de prezent, de altfel. Discuţia se învârti în jurul gerului cumplit care avea să stânjenească muncile agricole. Din fericire şi zăpada aducea ceva bun, omora insectele. Abia dacă se citi pe chipul său o umbră de amărăciune, când aduse vorba pe departe despre ura mocnită, dispreţul şi spaima cu care fusese întâmpinat în celelalte case din Remilly. Nu-i aşa? Fiecare e odrasla ţării lui şi-i firesc ca fiecare să-şi slujească ţara aşa cum înţelege. Dar în Franţa erau unele lucruri asupra cărora lumea avea idei atât de caraghioase. Şi bătrânul îl privea, îl asculta, văzându-l aşa de chibzuit, de împăciuitor, cu faţa lui veselă, şi-şi spunea că omul ăsta de treabă cu siguranţă că nu venise cu gânduri rele.

— Păi, eşti singur de tot azi, moş Fouchard?

— O, nu, e şi Silvine, dar s-a dus să dea de mâncare la vaci... Poate vrei s-o vezi pe Silvine?

Goliath începu să râdă.

— Păi, sigur că da... Să-ţi spun drept, pentru Silvine, am venit.

Dintr-odată, moş Fouchard se ridică, uşurat, strigând tare:

— Silvine! Silvine!... Te caută cineva!

Şi plecă, fără teamă de-acum înainte, deoarece fata asta avea să-i apere casa. Când o femeie ţine un bărbat în mreje atâta vreme, ani de zile, s-a zis cu el!

Când intră Silvine în casă, nu fu deloc mirată că dă peste Goliath, care şedea pe scaun şi o privea cu zâmbetul lui bun, puţin cam stânjenit, totuşi. Îl aştepta. Se opri, pur şi

simplu, după ce trecu pragul, într-o înlemnire a întregii sale fiinţe. Şi Charlot, care o ajunse din urmă în fugă, se agăţă de fustele ei, mirat că dă cu ochii de un om pe care nu-l cunoaşte.

Urmă o linişte de câteva clipe, în care amândoi rămaseră încurcaţi.

— Prin urmare, ăsta e micuţul? întrebă Goliath, în cele din urmă, cu glasul lui împăciuitor.

— Da, răspunse Silvine, aspru.

Tăcerea se aşternu iar între ei.

O părăsise în a şaptea lună a sarcinii. Ştia bine că avea un copil, dar acum îl vedea pentru prima oară. De aceea ţinu să se explice, ca un băiat practic ce era, convins că are motive temeinice.

— Uite ce e, Silvine, îmi dau seama că mi-ai purtat pică. Dar nu prea ai dreptate, cu toate astea... Dacă am plecat, pricinuindu-ţi o mare durere, ar fi trebuit să-ţi spui că am făcut-o pentru că nu eram de capul meu. Când ai şefi, trebuie să-i asculţi, nu-i aşa? Chiar dacă m-ar fi trimis la o sută de leghe pe jos şi tot ar fi trebuit să mă duc. Şi, fireşte, nu puteam să spun nimic. Mi s-a rupt inima şi mie c-am plecat aşa, fără să-mi iau rămas bun... Azi, Doamne! n-aş putea să-ţi înşir verzi şi uscate, că eram sigur c-o să mă întorc. Totuşi, mă bizuiam pe întoarcerea asta şi, ca dovadă, iată-mă, am venit...

Ea întorsese capul şi privea zăpada din curte, prin fereastră, hotărâtă parcă să nu asculte. El, tulburat de dispreţul şi de tăcerea aceea încăpăţânată, se opri din explicaţii ca să-i spună:

— Ştii că te-ai făcut şi mai frumoasă?...

Într-adevăr, părea foarte frumoasă, aşa palidă cum era, cu ochii ei mari, minunaţi, care-i luminau toată faţa. Părul ei greu şi negru îi acoperea capul ca o năframă de doliu veşnic.

— Ei, haide, fii drăguţă! Ar trebui să-ţi dai seama că nu-ţi vreau răul... Dacă nu te-aş mai fi iubit, nu mă mai întorceam, cu siguranţă... Dar cum m-am întors şi toate se aranjează o să ne vedem iar, nu-i aşa?

Cu o mişcare neaşteptată, ea se dădu înapoi şi-i răspunse, privindu-l drept în faţă:

— Niciodată!

— Cum niciodată? Nu eşti tu soţia mea şi copilul ăsta nu e oare al nostru?

Fără să-l slăbească din ochi, ea îi spuse, vorbind rar:

— Ascultă, e mai bine să terminăm numaidecât... L-ai cunoscut şi dumneata pe Honoré. Îi iubeam. Numai pe el l-am iubit tot timpul. A murit pe front, ucis de voi... Niciodată n-o să mai fiu a dumitale. Niciodată!

Cu mâna în sus, făcu legământul cu un glas în care se simţea atâta ură, încât Goliath rămase buimăcit un moment şi, încetând s-o mai tutuiască, îngână:

— Da, ştiam. Honoré a murit. Era un băiat tare cumsecade. Numai că – ce vrei? – au mai murit şi alţii. Aşa-i războiul... Şi apoi, am crezut că, de vreme ce-a murit el, nu mai e nicio oprelişte. Căci, ce mai încolo şi încoace, Silvine, dă-mi voie să-ţi aduc aminte, n-am fost brutal, dumneata ai consimţit...

Dar nu apucă să termine, văzând-o atât de cutremurată, cu mâinile pe faţă, gata să se sfâşie singură.

— Oh, da! Tocmai asta mă face să-mi ies din minţi. De ce-oi fi consimţit, de vreme ce nu te iubeam deloc?... Nu pot să-mi aduc aminte. Eram atât de tristă, atât de bolnavă din pricina plecării lui Honoré şi poate că s-a întâmplat ce s-a întâmplat tocmai pentru că îmi vorbeai de el, arătându-te că ţii la el... Doamne, câte nopţi am petrecut plângând până îmi secau ochii, cu gândul la asta! E groaznic să fi făcut un lucru pe care n-ai fi vrut să-l faci, fără să te poţi dumeri pe urmă de ce l-ai făcut... Şi el mă iertase, îmi spusese că dacă porcii ăia de prusaci nu-i vor face de petrecanie, el tot o să mă ia de nevastă când va fi lăsat la vatră... Şi dumneata îţi închipui c-o să mă întorc iar la dumneata? Ei, să ştii, chiar de-ar fi să mă văd cu ştreangul de gât şi tot aşa ţi-aş spune: nu, nu, niciodată!

De data aceasta Goliath se posomorî. O ştiuse fată supusă, dar acum îşi dădea seama că e de neclintit, că hotărârea ei e sălbatică. Cât era el de cumsecade, dar

acum când se ştia stăpân, ar fi vrut s-o aibă chiar cu forţa; şi dacă nu-şi impunea voinţa cu brutalitate, o făcea dintr-o prudenţă înnăscută, dintr-un instinct de viclenie şi răbdare. Găliganului ăstuia cu pumni mari nu-i plăcea bătaia. De aceea se gândi s-o silească prin alt mijloc.

— Bine! Dacă nu vrei să mai ştii de mine, am să-mi iau băiatul...

— Cum să iei băiatul?

Charlot, de care uitaseră, rămăsese în poala mamă-sii înghiţindu-şi lacrimile, în timpul certei. Şi Goliath, care se sculase în cele din urmă de pe scaun, se apropie.

— Nu-i aşa? Tu eşti micuţul meu, pui de prusac... Hai cu mine!

Dar Silvine, cutremurându-se, îl şi înşfăcase în braţe şi îl strângea la piept.

— El, prusac? Nici pomeneală! E francez, din Franţa!

— Asta e francez? Ia uită-te la el şi uită-te şi la mine! E leit taică-său. Ce, seamănă cumva cu dumneata?...

Şi numai atunci îl văzu bine pe vlăjganul bălai, cu barba şi cu părul creţ, cu faţa bucălată şi trandafirie şi cu nişte ochi albaştri care aveau o strălucire de faianţă. Şi, ce e drept e drept, micuţul avea aceeaşi chică bălaie, aceiaşi obraji, aceiaşi ochi de culoare deschisă, toate trăsăturile liftelor de peste hotar. Chiar şi ea se simţea deosebită, cu şuviţele-i negre care, în turburarea ei, alunecau din coc pe umeri.

— Eu l-am făcut şi al meu e! spuse ea, furioasă. E un francez care nu va şti niciodată un cuvânt din nemţeasca voastră ticăloasă. Da, un francez care va ajunge într-o bună zi să vă ucidă pe toţi, ca să-i răzbune pe cei ucişi de voi!

Charlot, agăţat de gâtul ei, începuse să plângă şi să strige:

— Mamă, măicuţă, mi-e frică! Ia-mă cu tine!

Atunci, Goliath, care, fără îndoială, nu voia să facă scandal, se dădu înapoi şi se mulţumi să spună, tutuind-o iar, cu o voce aspră:

— Ţine bine minte ce-o să-ţi spun, Silvine... Ştiu tot ce se petrece pe aci. Îi primiţi pe partizanii din pădurea Dieulet, îl

primiţi pe Sambuc, fratele argatului vostru, un bandit pe care voi îl aprovizionaţi cu pâine. Şi mai ştiu că băiatul ăsta, Prosper, e un vânător din regimentul african, un dezertor care ne aparţine. Şi mai ştiu că ascundeţi un rănit, un alt soldat care, la un cuvânt al meu, s-ar pomeni în Germania, într-o fortăreaţă... Ei, vezi? Sunt bine informat, nu-i aşa?...

Ea îl asculta acum mută, înspăimântată, în timp ce Charlot, agăţat de gâtul ei, spunea mereu cu vocea gângăvită:

— Oh, mămico, du-mă de aci, că mi-e frică!

— Ei bine – reluă Goliath – sigur că nu sunt om rău şi nu-mi plac gâlcevile, trebuie s-o recunoşti; dar îţi jur că o să pun să-i aresteze pe toţi, cu moş Fouchard în frunte, dacă nu mă primeşti în odaia ta lunea viitoare... Şi o să iau băiatul, o să-l trimit acasă, la maică-mea, căreia o să-i pară tare bine când o să-l vadă, căci de vreme ce vrei să te desparţi de mine, copilul rămâne al meu... Pricepi, nu-i aşa, că nu-mi mai rămâne decât să viu să-l iau, când n-o să mai fie nimeni pe aici? Eu sunt stăpân acum şi fac ce-mi place... Hei, ce hotărâre iei?

Dar ea nu răspundea nimic, strângea copilul mai tare, ca şi cum i-ar fi fost frică să nu i-l smulgă chiar atunci. Şi în ochii ei mari creştea, înspăimântată, o ură de moarte.

— Ei bine, îţi dau trei zile răgaz să te gândeşti. Ai să laşi deschisă fereastra de la camera ta care dă în spre livadă... Dacă luni seara, la orele şapte, nu găsesc fereastra deschisă, a doua zi pun să-i aresteze pe toţi şi pe urmă vin să iau băiatul... La revedere, Silvine!

El plecă liniştit, ea rămase împietrită în acelaşi loc, cu capul vuind de gânduri atât de negre şi de înfricoşătoare, de parcă se prostise de-a binelea. Şi toată ziulica simţi, în sufletul ei, zbuciumul acestei furtuni. Mai întâi, se gândi, parcă mânată de instinctul matern, să-şi ia copilul în braţe şi să plece încotro o vedea cu ochit, în lumea largă. Dar ce s-ar face la căderea nopţii şi cum ar putea să-şi mai câştige pâinea pentru ea şi copil? Unde mai pui că prusacii, care cutreierau drumurile, ar aresta-o şi ar aduce-o, poate, îndărăt. Pe urmă, se gândi să-i spună şi lui Jean, să-i dea de

veste lui Prosper şi chiar lui moş Fouchard. Şi iar şovăi şi dădu înapoi. Oare putea ea să fie atât de sigură de prietenia oamenilor, ca să aibă chezăşia că n-o vor jertfi pentru liniştea tuturor? Nu, nu, n-o să spună nimănui nimic, o să iasă singură din încurcătură, deoarece singură se vârâse în ea, prin refuzu-i încăpăţânat. Dar ce să născocească, Doamne Dumnezeule? Cum să împiedice nenorocirea? Căci cugetul ei de femeie cinstită se revolta. Nu şi-ar fi iertat toată viaţa dacă, din vina ei, s-ar fi abătut năpasta peste atâta lume, mai ales peste capul lui Jean, care se arăta atât de drăguţ cu Charlot.

Orele treceau, ziua următoare se scurse, fără ca ea să fi găsit vreo scăpare. Îşi vedea mai departe de treburi, mătura prin bucătărie, îngrijea de vaci, pregătea ciorba. Şi în tăcerea ei necurmată, tăcerea aceea înspăimântătoare în care se înverşuna mai departe, creştea din ceas în ceas, otrăvind-o tot mai mult, ura faţă de Goliath. El era păcatul ei, osânda ei. Fără dânsul, l-ar fi aşteptat pe Honoré, iar Honoré ar fi trăit şi azi şi ea ar fi fost fericită. Cu ce ton îi spusese că el e stăpân acum! De altfel, ăsta era adevărul: nu mai erau nici jandarmi, nici judecători la care să te duci; peste tot numai dreptul pumnului. Oh, de-ar fi ea mai tare, să-l prindă în gheare când va veni, pe el care se făIea c-o să-i prindă pe alţii! Ea nu mai trăia decât pentru copilul care era carne din carnea ei. Acest tată de ocazie nu însemna nimic şi nu însemnase niciodată nimic. Nu-i era soţie, şi când se gândea la el se simţea cuprinsă numai de mânie, de ură neîmpăcată. Decât să-i dea copilul, mai bine l-ar fi omorât şi apoi şi-ar fi pus şi ea capăt zilelor. Şi aşa cum i-o spusese de la obraz, ea ar fi vrut ca acest copil, pe care i-l făcuse ca pe un dar al urii, să fie de pe acum mare, în stare s-o apere; îl vedea, mai târziu, cu o puşcă în mână, ciuruindu-le pielea tuturor nemţilor ălora. A, da, un francez mai mult, un francez omorâtor de prusaci!

Cum nu-i mai rămânea, totuşi, decât o zi, trebuia să ia o hotărâre. Încă din prima clipă, o idee înfiorătoare trecu prin vraiştea bietului ei cap bolnav: să le dea de veste partizanilor, trimiţându-i lui Sambuc ştirea pe care o

aştepta. Dar gândul acesta rămăsese vag, nelămurit, şi ea îl înlăturase ca pe un gând prea monstruos, de care nici nu putea fi vorba măcar. La urma urmelor, bărbatul ăsta nu era oare tatăl copilului ei? Nu putea să-l dea pe mâna ucigaşilor! Pe urmă, gândul acesta îi venise iar în minte, tot mai aprig, mai stăruitor, iar acum se impunea cu toată forţa biruitoare a simplităţii lui desăvârşite. Dacă Goliath murea, Jean, Prosper şi moş Fouchard nu mai aveau de ce să se teamă. Iar ei îi rămânea mai departe Charlot, pe care niciodată n-avea să i-l mai ceară cineva. Şi mai era ceva, ceva adânc, neştiut de ea, ce creştea din adâncul întregii sale făpturi: trebuinţa de a sfârşi odată cu paternitatea, prin suprimarea tatălui, bucuria sălbatică de a-şi spune că se va simţi ca eliberată de povara greşelii ei, rămânând singura mamă şi stăpână a copilului, neîmpărtăşind dreptul cu un bărbat. O zi întreagă suci şi răsuci planul acesta, nemaiavând tăria să-l înlăture, revenind întruna la amănuntele capcanei, prevăzând, combinând cele mai neînsemnate fapte. În momentul acela ajunsese o idee fixă înfiptă ca un cui, o idee pe care n-o mai judeci. Şi când trecu la fapte, dând ascultare unui imbold de care nu mai putea scăpa, porni ca în vis, mânată ca de-o voinţa străină, a cuiva necunoscut dinlăuntrul ei.

Duminică, moş Fouchard, îngrijorat, le trimisese vorbă partizanilor c-o să li se aducă sacul cu pâine în cartierele de la Boisville, un ungher tare singuratic, cale de doi kilometri. Şi cum Prosper era ocupat cu altceva, moş Fouchard trimise pe Silvine cu roaba. Poate că aşa era scris să se întâmple! Silvine văzu în asta un semn al destinului şi îi dădu întâlnire lui Sambuc pentru a doua zi seara, cu o voce hotărâtă, fără înfrigurare, ca şi cum n-ar fi putut face altfel. A doua zi i se mai arătară şi alte semne, dovezi sigure că oamenii, ba chiar şi lucrurile voiau omorul acesta. Mai întâi, moş Fouchard, chemat pe neaşteptate la Raucourt, le lăsă vorbă să nu-l aştepte cu masa, socotind că nu se va întoarce până la opt. Pe urmă Henriette, căreia îi venea rândul de gardă la ambulanţă abia marţi, primi înştiinţarea, foarte târziu, că trebuia s-o înlocuiască în seara aceea pe persoana de

serviciu, care era bolnavă. Şi fiindcă Jean nu ieşea niciodată din camera lui, orice zgomot ar fi auzit, nu mai rămânea decât Prosper, care ar fi putut să se amestece. El nu admitea gâtuirea unuia de către mai mulţi. Dar când îl văzu pe fratele său venind cu cei doi gealaţi, scârba pentru soiul ăsta de oameni îi spori lira faţă de prusaci: cu siguranţă că n-are să se ducă să salveze pe vreunul dintre ticăloşii ăştia, chiar dacă i se făcea de petrecania în chip josnic. Şi atunci preferă să se culce, înfundându-şi capul în pernă, ca să nu audă şi să fie, cumva, ispitit să se poarte ca un ostaş.

Era şapte fără un sfert şi Charlot se încăpăţâna să nu se culce. De obicei abia îşi mânca porţia de supă şi cădea cu capul pe masă de somn.

— Hai, culcă-te, iubitule, îi spunea mereu Silvine, care îl dusese în camera Henriettei. Să vezi ce bine e să faci nani în patul bunei tale prietene!

Dar copilul, înveselit tocmai de chilipirul care dăduse peste el, dădea mereu din picioare şi râdea de nu mai putea.

— Nu, nu… Rămâi, mămico… joacă-te cu mine, mămico…

Ea nu-şi pierdu răbdarea, se purta cu blândeţe, repetând cu dezmierdări:

— Fă nani, puişor… Fă nani, când te roagă mămica.

Şi copilul adormi, în sfârşit, cu râsul pe buze. Ea nici nu se mai ostenise să-l dezbrace, îl acoperi bine ca să-i î fie cald şi plecă, fără să-l încuie cu cheia, atât de adânc dormea el de obicei.

Niciodată nu se simţise Silvine mai liniştită, cu mintea mai limpede şi mai vioaie. Lua hotărâri cu atâta repeziciune, umbla cu atâta uşurinţă, de parcă s-ar fi desprins de propriu-i trup, lucrând sub imboldul altcuiva dinlăuntrul ei, pe care nici nu-l cunoştea. Îl şi adusese înăuntru pe Sambuc, care era însoţit de Cabasse şi Ducat, sfătuindu-i să procedeze cu cea mai mare băgare de seamă. Îi conduse în camera ei, îi aşeză în dreapta şi în stânga ferestrei, pe care o deschise, cu toate că era tare frig. Era întuneric beznă. Încăperea era slab luminată numai de lucirea zăpezii. O linişte de moarte venea dinspre câmp.

Trecură anevoie clipe lungi, care nu se mai terminau. În sfârşit, la un zgomot uşor de paşi, care se apropiau, Silvine plecă, se întoarse în bucătărie, unde se aşeza, ca să aştepte, nemişcată, cu ochii mari aţintiţi asupra flăcării lumânării.

Mai trecu încă multă vreme. Goliath dădu o raita în jurul fermei, mai înainte de a-şi încerca norocul. Îşi închipuia ca o cunoaşte bine pe Silvine şi de aceea îndrăznise să vină înarmat numai cu un revolver. Dar un fel de nelinişte îi dădea, parcă, de veste. Împinse de tot fereastra, îşi lungi gâtul şi o strigă încet:

— Silvine! Silvine!

De vreme ce găsea fereastra deschisă însemna că se răzgândise şi se învoia. Faptul acesta îi prilejui o mare plăcere, cu toate că ar fi preferat s-o vadă întâmpinându-l, liniştindu-l. Fără îndoială că moş Fouchard o chemase tocmai atunci, să termine vreo treabă începută. Ridică puţin tonul:

— Silvine! Silvine!

Niciun răspuns, nicio suflare. Încalecă pe fereastră şi intră înăuntru cu gândul să se strecoare în pat şi s-o aştepte sub plapomă, atât era de frig.

Deodată, se produse o învălmăşeală cumplită. Se auziră tropăituri, alunecări, înjurături înăbuşite şi horcăituri. Sambuc şi cei doi fraţi ai lui se năpustiseră asupra lui Goliath. Şi, cu tot numărul lor, nu izbuteau să-l răpună pe găligan, căruia primejdia îi înzecea forţele. Prin beznă, se auzeau mădularele pârâind şi zvârcolirile celor care se încleştaseră, gâfâind. Din fericire, lui îi căzuse revolverul. O voce, a lui Cabasse, îngăimă înăbuşită: „Frânghiile, frânghiile!” În timp ce Ducat îi dădea lui Sambuc legătura de funie, pe care avusese prevederea s-o aducă. Urmă atunci o operaţie sălbatică, făcută cu lovituri de picioare şi ghionti. Întâi îi legară picioarele, apoi îi imobilizară braţele, pe lângă şolduri, pe urmă îi legară tot corpul fedeleş, pe bâjbâite, după cum se smucea, cu atâta belşug de noduri şi ocoale, încât omul părea prins într-o reţea ale cărei ochiuri îi pătrundeau în carne. Cum Goliath tot mai striga, vocea lui

Ducat îi spunea mereu: „Tacă-ţi clanţa!” Ţipetele încetară. Cabasse îi înnodase cu brutalitate pe gură o batistă veche, albastră. În sfârşit, mai răsuflară puţin şi-l duseră, astfel, ca pe un pachet, în bucătărie, unde îl lungiră pe masa cea mare, lângă lumânare.

— Oh, mult ne-a mai dat de furcă ticălosul ăsta de prusac, sudui Sambuc, ştergându-şi fruntea de broboane. Hei, Silvine, mai aprinde o lumânare, ca să-l vedem mai bine pe împieliţatul ăsta de porc!

Galbenă la faţă şi cu ochii holbaţi, Silvine se ridică. Fără să spună un cuvânt, aprinse o lumânare, pe care se duse s-o aşeze de cealaltă parte a capului lui Goliath, care apăru viu luminat, ca între două făclii. Şi privirile lor se întâlniră în clipa aceea: el îi cerea îndurare, pierdut, cuprins de spaimă. Dar ea păru că nu înţelege, se dădu îndărăt până la bufet şi rămase acolo, în picioare, dârză şi îngheţată.

— Pârlitul ăsta mi-a mâncat o jumătate de deget, mârâi Cabasse, a cărui mână sângera. Trebuie să-i rup şi eu ceva!

Tocmai ridica revolverul, pe care îl luase de jos, când Sambuc îl dezarmă.

— Nu, nu! Lasă prostiile!... Noi partizanii nu suntem tâlhari, ci judecători... Auzi, mă, prusac ticălos, o să te judecăm! Şi să nu-ţi fie teamă, că noi respectăm dreptul de apărare... N-o să te aperi tu, pentru că tu, dacă îţi scoatem botniţa, o să ne spargi urechile. Dar o să-ţi dau îndată un avocat şi încă unul renumit!

Aduse trei scaune, le puse în rând, alcătuind ce numea el tribunal: el la mijloc, având în dreapta şi în stânga pe cei doi aghiotanţi ai lui. Toţi trei se aşezară, apoi el se ridică, vorbi cu încetineală zeflemitoare, care crescu treptat, schimbându-se într-o mânie răzbunătoare.

— Eu sunt în acelaşi timp şi preşedinte şi acuzator public. Nu e tocmai după tipic, dar ce să-i faci, nu suntem destui... Prin urmare, eu te acuz că ai venit în Franţa ca să ne spionezi, plătind astfel prin cea mai murdară trădare pâinea mâncată la mesele noastre. Căci tu eşti cauza principală a dezastrelor noastre, tu, trădătorul, care. după lupta de la Nouart, i-ai condus pe bavarezi până la Beaumont, în timpul

nopţii, prin pădurea de la Dieulet. Era nevoie de un om care să fi în locuit multă vreme prin meleagurile astea, ca să cunoască atât de bine cele mai neînsemnate cărări. Noi ne-am convins: ai fost întâlnit pe când călăuzeai artileria pe drumuri îngrozitoare, schimbate în fluvii de noroi, unde a trebuit să se înhame câte opt cai la fiecare tun. Când priveşti din nou drumurile astea, nu-ţi vine să crezi: te întrebi cum a putut să treacă pe acolo un corp de armată... Fără tine, fără crima de a te fi oploşit printre noi şi de a ne fi vândut, lovitura prin surprindere de la Beaumont n-ar fi avut loc, noi nu ne-am fi dus la Sedan, poate că am fi reuşit chiar să vă burduşim. Şi nu vorbesc de meseria dezgustătoare pe care continui s-o faci, de neruşinarea cu care ai apărut din nou pe aici, triumfător, denunţând în dreapta şi în stânga şi băgând spaima în toată lumea... Eşti cea mai ticăloasă dintre canalii. Cer pentru tine pedeapsa cu moartea.

Urmă un moment de linişte. Sambuc se aşezase din nou pe scaun. În sfârşit, spuse:

— Numesc din oficiu pe Ducat apărător al tău... El a fost portărel. Ar fi ajuns departe de tot fără patimile lui. Vezi că nu-ţi refuz nimic şi că suntem oameni de treabă...

Goliath, care nu putea să mişte un deget, întoarse ochii spre apărătorul lui improvizat. Numai ochii îi mai rămăseseră vii în cap, nişte ochi care implorau fierbinte, sub fruntea palidă, leoarcă de sudorile spaimei, în ciuda frigului din cameră.

— Domnilor – îşi începu Ducat pledoaria, ridicându-se – clientul meu este într-adevăr cea mai mârşavă canalie din câte există şi n-aş primi să-l apăr, dacă n-ar fi cazul să observ, pentru a-l scuza, că toţi îi seamănă în ţara lui... Priviţi-l! Vedeţi bine după ochii lui că e tare mirat. Nu-şi înţelege crima. În Franţa, noi nu ne atingem de spioni decât cu cleştele; în timp ce dincolo, la ei, spionajul este o carieră ţinută în mare cinste, un mijloc glorios de a-ţi servi ţara. Îmi voi permite chiar să spun, domnilor, că poate au dreptate. Sentimentele noastre nobile ne fac cinste, dar din nenorocire din pricina lor am fost bătuţi. Dacă pot să mă

exprim astfel, *quos vult perdere, Jupiter dementat*[20] vă rog să apreciaţi, domnilor.

Şi se aşeză, în timp ce Sambuc lua iar cuvântul:

— Şi tu, Cabasse, tu n-ai nimic de spus pentru sau contra acuzatului?

— Am de spus – strigă provenţalul – că n-ar trebui atâta vorbărie ca să-i facem de petrecanie ticălosului ăstuia. Am avut multe necazuri în viaţă, dar nu-mi place să se ia în derâdere orânduielile justiţiei, că nu-i un semn bun... La moarte! La moarte cu el!

Solemn, Sambuc se ridică în picioare.

— Prin urmare, asta vă e sentinţa... Moartea?

— Da, da, moartea!

Scaunele fură împinse înapoi şi el se apropie de Goliath, spunându-i:

— S-a dat hotărârea. O să mori!

Cele două lumânări ardeau cu flacără mare ca nişte făclii de-o parte şi de alta a chipului descompus al lui Goliath. Ca să ceară îndurare şi să urle cuvintele care-l înăbuşeau. Goliath se străduia atât de năprasnic, încât batista albastră de pe gura lui se umpluse de spumă. Era îngrozitor să-l vezi pe omul acesta redus de pe acum la tăcere, ca un cadavru, pe omul acesta care urma să moară cu tot puhoiul de lămuriri şi rugăminţi zăgăzuit în gâtlej.

Cabasse îşi încărca revolverul.

— Să-i zbor creierii? întrebă el.

— O, nu, nu! strigă Sambuc, i-ar plăcea lui să scape aşa uşor.

Şi, întorcându-se iar spre Goliath, spuse:

— Tu nu eşti ostaş, deci nu meriţi onoarea să mori cu un glonţ în cap... Nu! Tu o să crapi ca un porc de spion ce eşti.

Se întoarse şi ceru politicos:

— Silvine, dacă nu te superi, fă-ne rost de un hârdău.

În timpul scenei judecăţii Silvine nu se mişcase. Ea aştepta cu faţa împietrită, absentă parcă, absorbită cu totul de ideea fixă care o chinuia de două zile. Şi, când i se ceru

[20] Jupiter le ia minţile celor pe care vrea să-i piardă (lat), (n.t.).

un hârdău, ea se supuse fără vorbă, dispărând un minut în camera vecină, de unde se întoarse cu un hârdău mare, în care spăla rufele lui Charlot.

— Uite, pune-l acolo, sub masă, la margine!

Ea îl puse jos şi, când se ridică, ochii i se întâlniră din nou cu ochii lui Goliath. În privirea nenorocitului se citea o supremă implorare şi revolta omului care nu voia să moară. Dar, în momentul acela, nu mai avea în ea nimic de femeie, nimic altceva decât voinţa acestei morţi, aşteptată ca o eliberare. Se retrase iar spre bufet şi rămase acolo.

Sambuc deschise sertarul mesei şi scoase din el un cuţit mare de bucătărie, cuţitul cu care se tăia slănina.

— Carevasăzică, fiindcă eşti un porc, o să-ţi tai beregata ca unui porc!

Şi fără să se grăbească, discută cu Ducat şi Cabasse, ca tăierea beregatei să se facă aşa cum se cuvine. Dar se iscă o neînţelegere, deoarece Cabasse spunea că, prin părţile lor, în Provenţa, oamenii tăiau porcii ţinându-i cu capul în jos, în timp ce Ducat se împotrivea, indignat, spunând ca această metodă este barbară şi anevoioasă.

— Trageţi-l mai pe marginea mesei, deasupra hârdăului, ca să nu se murdărească podeaua!

Îl traseră pe marginea mesei. Sambuc se apucă de lucru liniştit, cu socoteală. Dintr-o singură tăietură cu cuţitul cel mare, îi reteză beregata de-a curmezişul. Imediat, din carotida tăiată, sângele începu să curgă în hârdău, cu un şipot uşor de cişmea. Nu făcuse o rană prea mare şi abia câteva picături ţâşniră sub zvâcnirea inimii. Dacă moartea i-a fost mai înceată, în schimb, nu l-au văzut măcar zvârcolindu-se, căci frânghiile erau zdravene şi corpul rămase complet nemişcat. Nicio zguduitură, niciun horcăit. Agonia se putea urmări numai pe faţă, pe masca aceea chinuită de spaimă, de unde sângele se scurgea picătură cu picătură, lăsând pielea decolorată, albă ca o rufă spălată. Ochii se goleau şi ei. Se tulburară şi se stinseră.

— Ştii ceva, Silvine, o să ne mai trebuiască, totuşi, un burete.

Dar ea nu răspunse; stătea cu braţele strânse la piept,

într-un gest inconştient, ţintuită de podea, strânsă de gât ca într-un inel de fier. Privea. Deodată, băgă de seamă că Charlot era şi el acolo, agăţat de fusta ei. Fără îndoială, se deşteptase, izbutise să deschidă uşile şi intrase tiptil fără să-l fi văzut cineva, ca un copil curios. De cât timp se afla acolo, pitit pe jumătate după maică-sa? Privea şi el. Cu ochii lui mari, albaştri, sub chica bălaie, privise sângele curgând, izvorul roşu care umplea treptat hârdăul. Poate că toate astea îl distruseră. Oare nu înţelesese de la început? Să îi fost şi el atins, mai târziu, de suflul grozăviei? Îşi dăduse seama instinctiv de grozăvia la care asista? Deodată începu să ţipe, speriat:

— Oh, mămico, mămico, mi-e frică! Du-mă de aci!

Şi Silvine, auzindu-l, primi o lovitură a cărei putere o cutremură toată. Era prea mult. Ceva se năruia în ea. În sfârşit, groaza covârşea forţa, înflăcărarea ideii fixe care o ţinea în picioare de două zile. Femeia miji din nou în ea şi Silvine izbucni în lacrimi. Cu un gest nebunesc, îl ridică pe Charlot şi-l strânse la piept cu patimă. Şi fugi cu el, într-o goană înspăimântată, nemaiputând să audă, nemaiputând să vadă, simţind doar trebuinţa să fugă, pentru ca să piară undeva, în prima groapă nevăzută în care ar cădea.

Tocmai în minutul acela Jean se hotărî să crape puţin uşa. Cu toate că nu-l îngrijorau niciodată zgomotele de la fermă, acum fusese surprins de acest du-te vino şi de glasurile pe care le auzea. Şi tocmai în camera lui liniştită veni să se prăbuşească Silvine, cu părul vâlvoi, suspinând, zguduită de o criză de deznădejde atât de puternică, încât el nu putu să prindă de la început sensul cuvintelor îngăimate de ea printre dinţi. Ea repeta mereu acelaşi gest, ca şi cum ar fi vrut să alunge o vedenie înfiorătoare. În cele din urmă Jean înţelese, văzu şi el, la rându-i, capcana, omorul, pe mamă în picioare, pe micuţ agăţat de fustele ei, în faţa tatălui cu beregata tăiată, cu sângele şiroind. Rămase îngheţat, inima lui de ţăran şi de ostaş se strânse de groază. Oh, războiul, înspăimântătorul război care schimba toată această biată lume în dihănii sângeroase, care semăna porniri groaznice de ură, stropind pe fiu cu

sângele tatălui, perpetuând gâlceava seminţiilor, făcând mai târziu pe fiu să crească în ura faţă de familia tatălui, spre care poate va porni cândva s-o nimicească! Nişte seminţe criminale pentru recolte înspăimântătoare!

Prăbuşită pe un scaun, acoperindu-l cu sărutări desperate pe Charlot care plângea la gâtul ei. Silvine spunea mereu aceeaşi frază, ca un ţipăt al inimii sale sfâşiate:

— Oh, sărmanul meu copilaş, n-o să se mai spună că eşti prusac... Oh, sărmanul meu copilaş, n-o să se mai spună că eşti prusac!

Moş Fouchard tocmai sosise în bucătărie. Bătuse straşnic, ca un stăpân, până se hotărâseră să-i deschidă. Şi, într-adevăr, avusese o surpriză puţin plăcută, găsind mortul pe masa lui, şi hârdăul plin de sânge dedesubt. Fireşte că, fiind de felul lui puţin îngăduitor, se supărase.

— Cum, mă, derbedeilor, nu puteaţi să faceţi ticăloşia asta afară? Ce, socotiţi casa mea o grămadă de băligar, de veniţi să-mi stricaţi mobila, cu isprăvi de soiul ăsta?

Apoi, văzând că Sambuc se scuza, arătându-i cum stau lucrurile, bătrânul continuă, cuprins de frică, supărându-se şi mai tare:

— Şi ce naiba vreţi să fac eu cu mortul vostru? Credeţi că e frumos din partea voastră să procopsiţi pe careva cu un mort, fără să vă întrebaţi cum o să scape de el?... Ia să presupunem că ar intra o patrulă, nu m-aş curăţa? Pe voi nici capul nu vă doare, dar nu v-aţi întrebat dacă eu n-o s-o pat din tărăşenia asta?... Ei, drăcia dracului, v-arăt eu vouă dacă nu vă luaţi chiar acum mortul de aici! Auziţi? Luaţi-l de cap, de picioare, de ce vreţi, dar în fuga mare şi să nu mai rămână un fir de păr aci, în trei minute!

În sfârşit, Sambuc capătă de la moş Fouchard un sac, cu toate că pe bătrân îl durea inima să dea ceva. Îl alese printre cele mai proaste, spunând că şi un sac rup!: e prea bun pentru un prusac. Dar Cabasse şi Ducat se căzniră mult şi bine ca să înghesuie pe Goliath în sacul acela: corpul era prea mare, prea lung şi picioarele rămâneau afară. Pe urmă îl scoaseră afară şi-l încărcară în roaba care slujea la căratul

pâinii.

— Pe cinstea mea – declară Sambuc – că ne ducem să-l aruncăm în Meusa!

— Mai ales – insistă Fouchard – legaţi-i două pietroaie mari de labe, să nu mai iasă golanul deasupra apei!

Şi în noaptea foarte întunecoasă, pe zăpada palidă micul convoi porni, dispăru, fără alt zgomot decât uşorul scârţâit plângător al roabei.

Sambuc se jura mereu pe capul tatălui său că-i legase bine mortului cele două pietroaie de labe. Cu toate acestea, corpul ieşi la suprafaţă şi prusacii îl descoperiră după trei zile la Pont-Maugis, printre nişte bălării. Furia lor fu fără margini, când scoaseră din sac mortul, cu beregata tăiată ca la porci. Au urmat ameninţări înfricoşătoare, jigniri, percheziţii. Fără îndoială, unii locuitori trăncăniseră prea mult, căci, într-o seara, prusacii veniră să-l aresteze pe primarul de la Remilly şi pe moş Fouchard, vinovaţi că ar fi avut legături cu partizanii, pe care-i acuzau de isprava aceea. Şi moş Fouchard, în această împrejurare nespus de grea, fu într-adevăr la înălţime, cu nepăsarea lui de ţăran bătrân care cunoştea puterea de neînvins a stăpânirii de sine şi a tăcerii. Se duse fără să se sperie, fără să ceară explicaţii măcar. Avea să vadă el cum stau lucrurile. Prin împrejurimi se spunea, în şoaptă, că făcuse de pe urma prusacilor o avere însemnată, că avea saci întregi de bani, îngropaţi pe undeva, unul câte unul, pe măsură ce îi câştigase.

Când află de toate astea, Henriette fu grozav de îngrijorată. Temându-se din nou să nu-şi bage gazdele la apă, Jean voi să plece, cu toate ca doctorul îl găsea încă prea slab. Henriette ţinea ca el să mai aştepte vreo cincisprezece zile, copleşită şi ea de o tristeţe îndoită, la gândul că vor trebui să se despartă în curând. Cu prilejul arestării lui moş Fouchard, Jean reuşise să scape, ascunzându-se în fundul hambarului. Dar nu era oare în primejdie să fie prins dintr-o clipă în alta şi ridicat în cazul unor noi cercetări? De altfel, ea tremura şi de grija unchiului. Atunci se hotărî să se ducă într-o dimineaţă la

Sedan, să vadă familia Delaherche, care avea în gazdă, după cum se spunea, un ofiţer prusac foarte puternic.

— Silvine – spuse ea, plecând – îngrijeşte-l bine pe bolnavul nostru, dă-i ciorbă la prânz şi doctoria la patru.

Servitoarea, prinsă de treburile ei obişnuite, ajunsese iar fata curajoasă şi supusă care conducea ferma în lipsa stăpânului, iar Charlot ţopăia şi râdea în jurul ei.

— Să nu vă fie frică, doamnă, că n-o să-i lipsească nimic. Am eu grijă de el.

VI

La Sedan, în strada Maqua, la familia Delaherche, viaţa reintrase în făgaşul ei obişnuit, după zguduirile grozave pricinuite de bătălie şi de capitulare; şi, de aproape patru luni, zilele se scurgeau monotone sub tăvălugul mohorât al ocupaţiei prusace.

Dar un colţ al vastelor clădiri ale fabricii rămăsese tot închis, de parcă era pustiu: dincolo de apartamentele patronului era o cameră care dădea spre stradă şi în care locuia acum colonelul de Vineuil. În vreme ce ferestrele celelalte se deschideau, lăsând să pătrundă toată forfota, toată zarva vieţii de afară, ferestrele odăii aceleia păreau moarte, cu obloanele lor veşnic închise. Colonelul se plânsese că-l supără ochii, iar lumina zilei îi înteţea şi mai mult durerile, după cum spunea el. Şi, cum cei din jur nu ştiau dacă minte sau nu, ţineau zi şi noapte o lampă lângă dânsul, ca să-i facă pe plac. Timp de două luni nesfârşite trebui să stea la pat, deşi doctorul Bouroche nu-i găsise decât o spărtură a gleznei. Rana nu se închidea şi se iviseră tot felul de complicaţii. Acum se dădea jos din pat, dar era atât de copleşit sufleteşte, atât de chinuit de o durere nelămurită, care-l năpădea cu atâta îndărătnicie, încât îşi ducea zilele întins într-un şezlong, în faţa unui foc zdravăn de lemne. Slăbea văzând cu ochii, ajungând o umbră, fără ca medicul care-l îngrijea, tare nedumerit, să-i poată descoperi vreo leziune, drept pricină tăinuită a acestei morţi lente. Se stingea încet, ca o flacără.

Doamna Delaherche, bătrâna, se închisese cu el de cum începuse ocupaţia. Se înţeleseseră, pesemne, din câteva vorbe, odată pentru totdeauna, asupra dorinţei lor

nestrămutate de a rămâne zăvoriţi împreună în sihăstrii acestei odăi, atâta vreme cât vor mai locui prusacii în casă. Mulţi petrecuseră aici câte două-trei nopţi; un căpitan, domnul de Gartlauben, mai era şi acum încartiruit. După aceea, nici colonelul nici bătrâna doamnă nu mai pomeniseră despre asta. În ciuda celor şaptezeci şi opt de ani pe care îi avea, ea se scula cu noaptea în cap, venea şi se aşeza într-un fotoliu, de cealaltă parte a căminului, în faţa prietenului său, şi la lumina neclintită a lămpii începea să lucreze ciorapi pentru copiii sărmani, în timp ce el, cu ochii aţintiţi la tăciuni, nu făcea niciodată nimic, părând că nu trăieşte şi nu moare, într-o inerţie tot mai mare, din pricina aceluiaşi gând. Nu schimbau, cu siguranţă, nici douăzeci de cuvinte într-o zi. El o oprise cu un semn ori de câte ori ea, care umbla încoace şi încolo prin toată casa, îi aducea, fără să vrea, vreo veste dinafară, aşa încât de acum înainte nu mai răzbătea până la el nimic din viaţa de afară; nu aflase nimic despre asediul Parisului. despre înfrângerile de pe Loire sau despre suferinţele zilnice pricinuite de invazie. Dar în zadar căuta colonelul să nu mai vadă lumina zilei şi să nu mai audă nimic, acolo, în mormântul lui în care intrase de bună voie. căci înspăimântătorul dezastru, îndolierea de moarte trebuie că ajungea până la el prin pereţi, odată cu aerul pe care îl respira. Căci, ceas de ceas, se topea văzând cu ochii, de parcă era otrăvit.

În acest timp la lumina zilei, în nevoia lui de trăi, Delaherche se frământa, căutând să-şi redeschidă fabrica. În împrejurările acelea, când lucrătorii şi clienţii erau dezorientaţi, nu putuse să pună în funcţiune decât războaiele. Atunci, ca să-şi umple cât de cât mohorâtele ceasuri de răgaz, îi venise ideea să facă un inventar complet al întreprinderii şi să studieze anumite îmbunătăţiri la care visa de multă vreme. Tocmai avea la îndemână, ca să-l ajute la treaba asta, pe un tânăr, pripăşit la el în urma bătăliei, băiatul unui client de-al lui. Edmond Lagarde crescuse la Passy, în prăvălioara de noutăţi a tatălui său. Sergent în regimentul 5 de linie, în vârstă abia de douăzeci

şi trei de ani şi părând numai de optsprezece, luptase ca un erou cu atâta înverşunare, încât se întoarse pe la orele cinci la bariera Menii, cu braţul stâng străpuns ele unul dintre ultimele gloanţe. Delaherche, om cumsecade, îl ţinuse în casă, după ce fuseseră evacuaţi răniţii din magaziile lui. În felul acesta, Edmond ajunsese să facă parte din familie: acolo mânca, acolo dormea şi acolo trăia, făcând pe secretarul fabricantului de postav după ce se vindecase, aşteptând să se poată întoarce la Paris. Mulţumită protecţiei lui Delaherche şi pe temeiul angajamentului solemn pe care şi-l luase, de a nu fugi, autorităţile germane îl lăsau în pace. Era blond, cu ochi albaştri, drăgălaş ca o femeie şi, de altfel, atât de sfios şi de gingaş, încât se îmbujora la cea mai neînsemnată glumă. Fusese crescut de mama lui, care-l întreţinuse cu mare trudă la liceu din bruma de câştig dobândită de pe urma unei negustorii mărunte. Şi Cherubinul rănit, pe care tânăra femeie îl îngrijise ca o camaradă, se topea după Paris şi ofta după el cu patimă, de faţă cu Gilberte.

În sfârşit, familia se mai mărise cu un nou oaspete, domnul de Gartlauben, căpitan din trupele de ocupaţie, al cărui regiment înlocuise la Sedan unităţile active. Cu tot gradul lui modest, el era cineva în Sedan, căci unchiul lui, instalat la Reims, era guvernator general şi exercita o putere absolută în toată regiunea. Gartlauben se fălea că-i e drag Parisul, căci locuise şi el la Paris şi nici politeţea nici manierele pariziene nu-i rămăseseră străine. Într-adevăr, îşi dădea ifose de om bine crescut, ascunzând însă sub acest lustru o asprime înnăscută. Purta o uniformă care ţipa pe trupu-i înalt şi mătăhălos şi îşi ascundea vârsta adevărată, desperat de cei patruzeci şi cinci de ani pe care-i avea. Cu ceva mai multă inteligenţă ar fi putut să fie un om primejdios; dar vanitatea lui exagerată îl făcea atât de mulţumit de sine, că nici nu i-ar fi trecut vreodată pria cap că ar putea să-şi bată cineva joc de el.

Mai târziu el avea să fie pentru Delaherche un adevărat salvator. Dar ce îngrozitoare fură zilele de îndată după capitulare! Sedanul invadat, înţesat de trupe germane,

tremura, temându-se să nu fie jefuit. Apoi, trupele victorioase se scurseseră spre valea Senei, nelăsând în Sedan decât o garnizoană, şi oraşul căzuse într-o linişte de cimitir: casele erau mereu închise, prăvăliile ferecate, iar pe străzile pustii, de cum se însera, mai răsunau doar paşii grei şi strigătele răguşită ale patrulelor. Nu mai sosea nicio scrisoare, niciun ziar. Sedanul era o temniţă cu porţile ferecate, izolată pe neaşteptate de restul lumii, nemaiştiind nimic din ce se întâmpla, neliniştită la gândul unor dezastre noi, pe care le simţea pe aproape.

Şi, culmea necazurilor, lipsa de alimente devenea tot mai ameninţătoare. Într-o dimineaţă se treziră fără pâine, fără carne, cu toată regiunea ruinată, de parcă ar fi fost pustiită de un nor de lăcuste, de o săptămână de când sute de mii de oameni îşi tălăzuiau puhoaiele revărsate. Oraşul mai avea hrană doar pentru două zile şi trebuiseră să se adreseze belgienilor, fiindcă totul venea acum din ţara vecină, peste graniţa deschisă, de unde dispăruse vama, smulsă şi ea de vârtejul prăpădului. În sfârşit, erau tot felul de mizerii, la care se adăuga lupta de fiecare zi între comandamentul prusac, instalat la subprefectură, şi consiliul municipal, întrunit în permanenţă la primărie. Degeaba acesta din urmă se împotrivea eroic, în rezistenţa lui administrativă şi nu ceda decât cu mare greutate, căci locuitorii erau tot mai copleşiţi de cerinţele mereu crescânde, de capriciile şi de numărul peste măsură de mare al rechiziţiilor.

La început, Delaherche a avut mult de suferit de pe urma ostaşilor şi ofiţerilor pe care trebuia să-i găzduiască. Toate liftele se perindau prin casa lui cu luleaua în dinţi. În fiecare zi se abăteau asupra oraşului, ca din senin, două-trei mii de oameni, infanterişti, călăreţi, artilerişti. Şi, cu toate să oamenii ăştia aveau dreptul numai la casa şi căldură, locuitorii trebuiau de multe ori să umble după merinde. În camerele în care erau cantonaţi un timp, rămânea o murdărie îngrozitoare. De multe ori ofiţerii veneau seara beţi şi se purtau mai rău decât ostaşii lor. Totuşi» o disciplină atât de severă îi ţinea în frâu, încât actele de

violenţă şi de jaf erau rare. În tot Sedanul fuseseră batjocorite numai două femei. Abia mai târziu, când Parisul le opuse o vie rezistenţă, ei îşi impuseră cu asprime stăpânirea. Înfuriaţi că lupta nu se mai sfârşeşte şi îngrijoraţi de atitudinea celor din provincie, trăiau cu teama unei răscoale generale, a unui război de hărţuială, pornit împotriva lor de către partizani.

Delaherche găzduise în ultima vreme un comandant de cavalerie, care dormea cu cizmele în picioare. După plecarea lui, s-a găsit murdărie până şi pe sobă. În a doua jumătate a lui septembrie, pe o ploaie grozavă, îi căzuse pe cap căpitanul de Gartlauben. La început Gartlauben fusese destul de aspru. Vorbea tare, cerea camera cea mai frumoasă, zdrăngănea sabia pe treptele scării. Dar, când o zări pe Gilberte, redeveni corect, se stăpâni şi trecu ţeapăn, salutând politicos. Toată lumea îl linguşea, ştiind că un cuvânt spus de el colonelului comandant al Sedanului, era de ajuns ca să uşureze o rechiziţie sau să pună în libertate pe un om. De curând unchiul său, guvernatorul general, dăduse la Reims o proclamaţie de o cruzime înfiorătoare, decretând starea de asediu şi pedepsind cu moartea pe oricine ar fi fost în slujba inamicului, fie iscodind, fie abătând din drumul lor trupele germane când ar fi însărcinaţi să le conducă, fie distrugând podurile şi tunurile, stricând liniile telegrafice şi căile ferate. Inamicul, adică francezii! Inimile locuitorilor tresăreau la citirea afişului mare, alb, lipit pe uşa comandaturii, care socotea drept fărădelegi durerea şi dorinţele lor. De pe acum sufereau cumplit ori de câte ori uralele trupelor din garnizoană le vesteau alte victorii ale armatelor germane! Astfel, fiecare zi venea cu doliul ei. Soldaţii aprindeau focuri mari, se îmbătau şi cântau cât era noaptea de mare, în timp ce locuitorii, nemaiavând voie să circule pe străzi după orele nouă. ascultau din fundul caselor mohorâte, înnebuniţi de nesiguranţa în care trăiau şi aşteptându-se la noi nenorociri. Şi tocmai într-una dintre aceste împrejurări, pe la mijlocul lui octombrie, domnul de Gartlauben dădu pentru prima oară dovadă de o oarecare delicateţe. Din

zorii zilei Sedanul începuse iar să se apere. Umbla zvonul despre un mare succes al armatei de pe Loire, care se porni în marş să elibereze Parisul. Dar de atâtea ori, până acum, cele mai bune veşti se schimbaseră în solii ale altor dezastre! Şi într adevăr, chiar în seara aceea se află că armata bavareză cucerise Orléansul. Pe strada Maqua, într-o casă din faţa fabricii, nişte soldaţi zbierau atât de tare, încât căpitanul, văzând-o pe Gilberte tare amărâtă, se duse să le dea ordin să tacă, socotind şi el că gălăgia asta nu-şi avea rostul.

În luna care se scurse domnul de Gartlauben avu iar prilejul să facă unele servicii mărunte. Autorităţile prusace reorganizaseră serviciile administrative şi de curând fusese instalat un subprefect german, dar, cu toate ca acesta părea mai înţelegător, neplăcerile continuau. Printre greutăţile de tot felul, care se iveau între consiliul municipal şi comandatură, una dintre cele mai des întâlnite era rechiziţionarea vehiculelor. Într-o dimineaţă, când Delaherche n-a putut să-şi trimită în faţa subprefecturii caleaşca înhămată cu doi cai, se iscase o furtună grozavă: primarul fusese arestat pentru scurt timp şi chiar şi el ar fi păţit la fel, dacă domnul de Gartlauben n-ar fi potolit mânia teribilă cu un singur cuvânt. Altă dată, la intervenţia lui, s-a acordat o păsuire oraşului condamnat să plătească treizeci de mii de franci amendă, drept pedeapsă pentru nişte închipuite întârzieri în reconstruirea podului de la Villette, pod distrus de prusaci, o mare pacoste care îi revoltase pe toţi şi adusese oraşul în sapă de lemn. Dar mai ales după predarea Metzului, Delaherche ajunse să-i datoreze o adevărată recunoştinţă oaspetelui sau. Vestea îngrozitoare fusese pentru locuitori ca o lovitură de trăsnet, care le spulberase şi ultimele speranţe. Şi, chiar din săptămână următoare, nesfârşite coloane de trupe trecură iar, fiindcă un puhoi de oameni venea dinspre Metz. Armata prinţului Frederic-Carol se îndrepta spre Loire, cea a generalului Manteuffel mărşăluia în direcţia Amiens şi Rouen, în timp ce alte corpuri se duceau să întărească trupele de asediu din jurul Parisului. Timp de mai multe zile, casele gemură de

ostaşi, brutăriile fură măturate până la ultima firimitură, măcelăriile până la ultimul os, şi caldarâmul rămase cu o duhoare de usuc, ca după trecerea unor turme de oi. Numai fabrica din strada Maqua n-a avut de suferit de pe urma acestei revărsări de gloate omeneşti, fiind apărată de o mână prietenească şi recomandată numai pentru găzduirea câtorva comandanţi bine crescuţi.

De aceea, Delaherche fu nevoit până la urmă să renunţe la atitudinea lui distantă. Familiile înstărite se încinseseră în camerele lor, evitând orice legătură cu ofiţerii pe care îi găzduiau. Dar el, frământat cum era de veşnica lui dorinţă de a trăncăni, de a se face iubit de oameni şi de a se bucura de viaţă, suferea mult de pe urma acestui rol de învins neresemnat. Casa lui mare, acum tăcută şi îngheţată, unde fiecare trăia pentru sine. Într-o ură neîmpăcată, ajunsese o povara apăsătoare pentru dânsul. De aceea, într-o bună zi, îl opri pe domnul de Gartlauben pe scară ca să-i mulţumească pentru serviciile făcute. Pe urmă, încet-încet, se deprinseră să schimbe câteva vorbe când se întâlneau, aşa încât, într-o seară, căpitanul prusac se pomeni în biroul fabricantului, tolănit într-un fotoliu, la gura sobei, în care ardeau nişte butuci straşnici de stejar; fumară ţigări de foi şi stătură de vorbă prieteneşte despre veştile recente. În primele cincisprezece zile, Gilberte nu se arătă deloc, iar el se prefăcu că nu ştie nimic despre existenţa ei, deşi, la cel mai mic zgomot, îşi îndrepta repede privirea spre uşa camerei vecine. Părea că vrea să-i facă să uite situaţia lui de învingător, se arăta îngăduitor şi mărinimos, făcea cel dintâi haz de unele rechiziţii caraghioase. Astfel, când într-o zi fusese rechiziţionat un coşciug şi un bandaj, se distrase grozav. Cât despre celelalte, cărbunii, untdelemnul, laptele, zahărul, untul, pâinea, carnea, fără să mai punem la socoteală îmbrăcămintea, sobele, lămpile, pe scurt, toate lucrurile de mâncare sau de primă necesitate în viaţa de fiecare zi, el se mulţumea să dea din umeri:

— Ei, Doamne, ce să-i faci? E neplăcut, e adevărat – recunoştea şi el că se cerea prea mult – dar aşa e războiul,

trebuie să trăieşti în ţara inamică.

Delaherche, pe care rechiziţiile acestea nesfârşite îl supărau foc, vorbea pe faţă ca de obicei, discutându-le în fiecare seară, din fir în păr, de parc-ar fi drămuit socotelile coşniţei. Cu toate acestea, o singură dată se luară la harţă mai aprins, cu privire la contribuţia de un milion cu care prefectul prusac Rethel năpăstuise districtul Ardenilor, pretextând că în felul ăsta acoperea pierderile pricinuite Germaniei de către vasele de război franceze şi de expatrierea nemţilor care locuiau în Franţa, Prin repartiţia făcută, Sedanul trebuia să plătească patruzeci şi două de mii de franci. Se strădui din răsputeri să-l facă pe oaspetele său să priceapă cât era de nedreaptă măsura asta, arătându-i că situaţia oraşului era excepţională, că acesta avusese prea mult de suferit ca să mai fie năpăstuit într-atâta. Altminteri, după ciorovăielile astea se simţeau amândoi mai apropiaţi sufleteşte, Delaherche rămânând încântat că se putuse îmbăta iarăşi de potopul vorbelor lui, prusacul simţindu-se mulţumit că dăduse dovadă de o politeţă cu adevărat pariziană.

Cu chipul ei vesel şi nepăsător, Gilberte intră într-o seară în birou. Se opri la uşă, prefăcându-se surprinsă. Domnul de Gartlauben se ridică şi, din politeţe, se retrase după câteva clipe. Dar a doua zi o găsi pe Gilberte în birou, aşa că îşi luă iar locul obişnuit la gura sobei. Din momentul acela începură nişte seri încântătoare, pe care le petreceau aci în birou şi nu în salon, ceea ce stabilea o subtilă distincţie. Ba chiar când, mai târziu, tânăra femeie primi să cânte oaspetelui ei, care o adora, se ducea numai ea în salonul vecin, lăsând uşa deschisă. În iarna asta aspră bătrânii stejari din Ardeni ardeau cu vâlvătăi în fundul căminului înalt. Pe la orele zece luau câte o ceaşcă de ceai, stând la taifas în căldura plăcută din biroul atât de încăpător. Iar domnul de Gartlauben, vădit, se îndrăgostise ca un nebun de femeiuşcă asta hazlie, care cocheta cu el acum, aşa rum făcea altădată, la Charleville, cu prietenii căpitanului Beaudoin. El se ferchezuia cu şi mai multă grija, se arăta exagerat de curtenitor şi se mulţumea cu cea mai

neînsemnată atenţie din partea ei, chinuit necontenit de teama de a nu fi socotit drept un sălbatic, un soldăţoi necioplit, care se poartă brutal cu femeile.

Şi, în felul acesta, viaţa se desfăşura pe două planuri în încăpătoarea casă mohorâtă din strada Maqua. În timp ce la masă, Edmond, cu chipul său drăgălaş de Chérubin rănit, răspundea monosilabic la trăncănelile neîntrerupte ale lui Delaherche. Îmbujorându-se tot de îndată ce Gilberte îl ruga să-i dea solniţa – şi în timp ce, seara, domnul de Gartlauben asculta, în extaz, din birou, o sonată de Mozart, pe care tânăra doamnă o cânta pentru el la pian, în fundul salonului, Camera alăturată, în care vieţuia colonelul de Vineuil, păzit de doamna Delaherche, rămânea tăcută, cu storurile lăsate, cu lampa veşnic aprinsă, ca un mormânt luminat de o lumânare. Luna decembrie îngropase sub zăpadă oraşul. Veştile catastrofale se pierdeau în gerul năprasnic. După înfrângerea generalului Ducrot, la Champigny, după pierderea Orléansului, mai rămânea doar o singură speranţă întunecată, speranţa de a transforma, pământul Franţei într-un pământ al răzbunării, într-o glie nimicitoare care să-şi înghită învingătorii. N-avea, deci, decât să ningă cu fulgi cât mai mari, să se despice pământul sub muşcăturile gerului, pentru ca toată Germania să-şi găsească mormântul în el! Şi o spaimă nouă strângea, acum, inima doamnei Delaherche. Într-o noapte, pe când fiul ei lipsea de acasă, fiind plecat în Belgia, după treburile lui, ea auzise trecând prin faţa camerei Gilbertei un zvon uşor de voci, zgomotul unor sărutări înăbuşite, amestecate cu râsete. Intrigată, se întoarse în camera ei, înspăimântată de grozăvia pe care o bănuia: cel dinăuntru nu putea fi altul decât prusacul; băgase ea de seamă unele priviri tainice între ei şi se simţea zdrobită sub povara acestei ruşini care le punea vârf la toate. Oh, ce femeie adusese fiu-său în casă fără voia ei, femeie uşuratică pe care o iertase o dată, după moartea căpitanului Beaudoin, când nu spusese nimic din ce ştia! Şi uite că o lua iar de la început, dar cu ce mârşăvie de data asta! Ce-i rămânea oare de făcut? O astfel de grozăvie nu mai putea continua

sub acoperişul ei. Asta mărea şi mai mult doliul vieţii ei de schivnică. Se chinuia zile întregi într-un zbucium îngrozitor. De câte ori se întorcea la colonel, mai întunecată, fără să scoată o vorbă timp de ore întregi şi cu lacrimi în ochi, el o privea ţintă, închipuindu-şi că Franţa suferise încă o înfrângere.

Tocmai în împrejurările acestea, într-o dimineaţă, se pomeniră pe strada Maqua cu Henriette, care venise să-l roage pe Delaherche să intervină pentru unchiul Fouchard. Auzise lumea râzând cu înţeles când se vorbea despre influenţa atotputernică pe care Gilberte o avea asupra domnului de Gartlauben. De aceea rămasa oarecum stingherită în faţa doamnei Delaherche, pe care o întâlni cea dintâi pe scară, urcând spre camera colonelului, şi se simţi datoare să-i spună de ce venise.

— Oh, doamnă, ce bună aţi fi dacă aţi pune o vorbă bună! Unchiul meu se află într-o situaţie îngrozitoare. Am auzit ca ar fi vorba să-l trimită în Germania.

Bătrâna doamnă care, totuşi, ţinea la ea, nu-şi putu stăpâni un gest de mânie.

— Bine, fetiţo dragă, dar eu n-am nicio putere... Nu mie trebuie să mi te adresezi...

Pe urmă, cu toată emoţia pe care o desluşea pe chipul Henriettei, adăugă:

— Vii într-un moment nepotrivit. Fiul meu pleacă astă-seară la Bruxelles. Şi, apoi, nici el n-are nicio putere, ca şi mine... Vorbeşte mai bine cu noră-mea, care poate orice.

Şi o lăsă pe Henriette buimăcită, sigură acum ca nimerise într-o dramă de familie. Încă din ajun, doamna Delaherche luase hotărârea să spună tot fiului ei, înaintea plecării lui în Belgia, unde se ducea să facă o comandă importantă de cărbuni, sperând să-şi poată pune, astfel, în mişcare războaiele de ţesut. N-are să mai îngăduie cu niciun preţ ca grozăvia să se repete lângă ea, în timpul acestei noi absenţe. Pentru a deschide vorba, ea voia să fie sigură că fiu-său nu-şi va mai amâna plecarea cu încă o zi, aşa cum tot făcea de o săptămână încoace. Asta însemna prăbuşirea familiei, alungarea prusacului, izgonirea femeii în stradă,

afişarea ruşinoasă a numelui ei pe toate zidurile, aşa cum fuseseră ameninţate că vor păţi femeile franceze care ar avea legături cu vreun prusac.

Când Gilberte o zări pe Henriette, scoase un strigăt de bucurie.

— Vai, ce fericită sunt că te văd! Mi se pare atât de mult de atunci! Îmbătrânim atât de repede în vârtejul dandanalelor astea!

O duse în camera ei, o aşeză pe chaise-longue şi se lipi de ea.

— Hai, rămâi la masă la noi... Dar mai întâi să stăm de vorbă. Sunt sigură că ai să-mi spui atâtea lucruri! Ştiu că n-ai mai primit veşti de la fratele tău. Aşa-i? Bietul Maurice, ce milă mi-e de el, să-l ştiu în Parisul ăla fără lumină, fără lemne, fără pâine, poate! Ce face băiatul ăla, prietenul fratelui tău, pe care îl îngrijeşti tu? Vezi că am aflat despre asta din gura lumii... Nu-i aşa că vii pentru el?

Henriette întârzia cu răspunsul, cuprinsă de o mare tulburare lăuntrică. De fapt, nu venise ea oare pentru Jean, ca să fie sigură că or să-l lase în pace pe bolnavul ei drag, după ce-i vor da drumul unchiului ei? Auzind-o pe Gilberte vorbind despre el, se fâstâci toată şi nu mai îndrăzni să dea pe faţă motivul adevărat al vizitei, simţind un fel de scârbă în sufletul ei, că trebuie să recurgă la trecerea deochiată pe care bănuia c-o are Gilberte.

— Vasăzică – repetă Gilberte, cu un aer răutăcios – pentru băiatul ăsta ai tu nevoie de noi?

Şi pentru că Henriette, strânsă cu uşa, deschise vorba în sfârşit de arestarea lui moş Fouchard, ea adăugă numaidecât:

— Ia te uită, aşa e! Proastă mai sunt! Şi eu care vorbeam despre asta, nu mai departe de azi dimineaţă!... Ei, dragă, bine ai făcut c-ai venit! Trebuie să facem numaidecât ceva pentru unchiul tău, fiindcă ultimele mele informaţii nu prea sunt îmbucurătoare. Vor să dea o lecţie exemplară.

— Da, m-am gândit la voi, continuă Henriette cu o voce şovăitoare. Am socotit că o să-mi dai un sfat bun, că ai putea să faci ceva.

Tânăra femeie izbucni în râs.

— Proastă mai eşti, o să intervin să-l pună în libertate pe unchiu-tău în mai puţin de trei zile!... Nu ţi s-a spus că am aci, în casă, un căpitan prusac care face tot ce vreau eu?... Auzi, dragă, nu-mi poate refuza nimic!

Şi râdea şi mai tare, cu o satisfacţie de gâsculiţă cochetă. Apucase mâinile prietenei sale într-ale ei şi i le mângâia, iar Henriette nu era în stare să găsească un cuvânt de mulţumire, îngrijorată şi chinuită de teama ca asta să nu fie o mărturisire. Cu toate acestea, câtă seninătate şi câtă voioşie firească!

— Las' pe mine, astă-seară o să te trimit acasă mulţumită...

Când trecură în sufragerie, Henriette rămase surprinsă de frumuseţea plină de gingăşie a lui Edmond, pe care nu-l cunoştea. O încânta ca un obiect frumos. Era oare cu putinţă ca băiatul ăsta să fi făcut războiul şi ca cineva să fi îndrăznit să-l rănească la mână? Povestea marii lui vitejii îl făcea şi mai încântător şi Delaherche, care o primise pe Henriette ca un om fericit că vede o figură nouă, nu încetă, în timp ce se serveau la masă costiţe cu cartofi copţi în coaja lor, să-şi laude secretarul, deopotrivă de muncitor şi binecrescut, pe cât era de frumos. Astfel, prânzul în patru, în sufrageria bine încălzită, luă o înfăţişare plăcută, intimă.

— Vasăzică, pentru moş Fouchard ai venit? spuse iar fabricantul. Îmi pare foarte rău că trebuie să plec astă-seară... Dar o să aranjeze nevastă-mea lucrurile, căci ei nu-i rezistă şi obţine tot ce vrea.

Râdea, spunea lucrurile astea cu o naivitate desăvârşită, măgulit în fond de această putere cu care se împăuna şi el întrucâtva. Pe urmă, adăugă deodată:

— Pentru că veni vorba, dragă, ţi-a vorbit Edmond despre descoperirea lui?

— Nu, ce descoperire? întrebă Gilberte înveselită, întorcând spre tânărul sergent ochii ei frumoşi, cu priviri alintătoare.

Dar el se îmbujora, ca sub vraja unei plăceri peste măsură de mari, ori de câte ori îl privea vreo femeie în felul

acesta.

— Zău, doamnă, nu e vorba decât de dantela aceea veche, de care vă părea rău că n-o aveţi, ca s-o puneţi la capotul dumneavoastră mov... Ieri am avut norocul să găsesc cinci metri de dantelă veche de Bruges, într-adevăr foarte frumoasă şi ieftină. Negustoreasa o să vină îndată să v-o arate.

Ea era atât de încântată, că l-ar fi sărutat.

— Oh, cât de drăguţ eşti. Am să te răsplătesc!

Apoi, în vreme ce se servea un pateu de ficat de gâscă, cumpărat din Belgia, schimbară vorba, se opriră o clipă la peştii din Meusa, care muriseră otrăviţi, pentru ca în cele din urmă să ajungă la primejdia ciumei care ameninţa Sedanul la primul dezgheţ. În noiembrie se şi iviseră câteva cazuri de epidemie. Degeaba se cheltuiseră, după bătălie, şase mii de franci pentru curăţenia oraşului şi arseseră cu grămada raniţele, cartuşierele şi toate rămăşiţele suspecte: cu toate acestea, la cea mai mică umezeală răbufneau, din câmpurile dimprejur, mirosuri greţoase de hoit, atât erau de ticsite cu stârvuri, pe jumătate îngropate, sub câteva palme de pământ! Peste tot câmpurile erau presărate cu morminte, pământul se crăpa sub apăsarea lăuntrică, putreziciunea se prelingea şi se răspândea pretutindeni. Şi chiar mai zilele trecute se descoperise un nou focar de infecţie, Meus, din care se şi scoseseră mai bine de o mie două sute de stârvuri de cai. Toţi credeau că nu mai rămăsese în apă niciun cadavru omenesc, când un pândar, cercetând cu atenţie, la mai mult de doi metri adâncime, zărise sub apă nişte pete albicioase, care păreau nişte pietre: erau straturi de cadavre, trupuri spintecate care, neputându-se umfla, nu se mai ridicaseră la suprafaţă. De aproape patru luni zăceau acolo, în apă, printre bălării. Căngile aduceau la suprafaţă braţe, picioare, capete. Ba chiar numai puterea curentului apei desprindea uneori şi ducea la vale câte o mână. Apa se tulbura, băşici mari de gaze se ridicau şi plesneau la suprafaţă, împuţind aerul cu o duhoare groaznică.

— Acum e bine că e ger, observă Delaherche. Dar cum s-

o topi zăpada, o să trebuiască să facem cercetări, să dezinfectăm totul, că altfel ne ducem de râpă cu toţii.

Şi, pentru că nevasta îl rugă, râzând, să treacă la subiecte mai curate în timpul mesei, el încheie, simplu:

— Ei da, am isprăvit-o cu peştele din Meusa pentru multă vreme.

Terminaseră masa şi erau la cafea, când fata din casă anunţă că domnul de Gartlauben cerea voie să intre o clipă. Asta produse oarecare vâlvă, deoarece până atunci căpitanul nu venise niciodată peste zi, la o oră ca asta. Delaherche spuse să fie poftit numaidecât, văzând în asta o întâmplare fericită, ca să-i poată prezenta pe Henriette. Iar căpitanul, zărind o altă femeie tânără, fu şi mai politicos. Primi chiar o ceaşcă de cafea, pe care o bău fără zahăr, cum văzuse că fac atâţia la Paris. De altfel, insistase să fie primit numai pentru ca dorea să-i aducă imediat doamnei vestea că obţinuse graţierea unuia dintre protejaţii ei, un biet muncitor din fabrica, închis în urma unei încăierări cu un soldat prusac.

Gilberte găsi atunci prilejul să-i vorbească de moş Fouchard.

— Domnule căpitan, îţi prezint pe una dintre cele mai bune prietene ale mele, care ar dori să fie luată sub ocrotirea dumitale. Este nepoata fermierului arestat la Remilly, ştii dumneata, după povestea aceea cu partizanii…

— Ah, da, buclucul cu spionul, nenorocitul acela care a fost găsit într-un sac… Oh, e grav, foarte grav! Mi-e teamă că nu voi putea face nimic!

— Domnule căpitan, mi-ai face atâta plăcere!

Îl privea cu ochii ei seducători.

El fu cuprins de o mulţumire fără margini şi se înclină cu un aer de supunere curtenitoare. Făcea tot ce voia ea!

— V-aş fi foarte recunoscătoare, domnule, îngaimă cu greutate Henriette, chinuită de o durere fără margini, cu gândul la bărbatul ei, la bietul ei Weiss, împuşcat acolo, la Bazeilles.

Dar Edmond, care dispăruse pe nesimţite la sosirea căpitanului, se ivi iar, ca să-i spună Gilbertei ceva la ureche.

Ea se sculă repede, le îndrugă ceva despre dantela pe care o aducea negustoreasa şi se duse după tânăr, scuzându-se. Atunci, rămasă singură în tovărăşia celor doi bărbaţi, Henriette putu să se tragă mai la o parte, aşezându-se lângă fereastră, în timp ce ei îşi continuau, cu voce foarte tare, discuţia.

— Căpitane, te rog să mai iei un păhărel. Vezi dumneata, eu nu mă dau în lături şi îţi spun tot ce gândesc, pentru că ştiu ce înţelegător eşti. Ei bine, te asigur că prefectul dumneavoastră nu procedează bine, când vrea să mai stoarcă de la oraşul nostru cei patruzeci şi două de mii de franci... Gândeşte-te la toate sacrificiile noastre de la început. Mai întâi, în ajunul bătăliei, întreţinerea unei întregi armate franceze istovite, înfometate. Pe urmă, dumneavoastră, care eraţi la fel de lihniţi. Numai perindările astea de trupe, rechiziţiile, despăgubirile, cheltuielile de tot felul ne-au costat un milion şi jumătate. Să mai punem la socoteală încă pe atât pagubele pricinuite de bătălie, de distrugeri, de incendii: fac trei milioane. În sfârşit, socotesc cam la două milioane pierderea suferită de industrie şi comerţ... Ei, ce mai spui? Aşa-i că am ajuns la cifra de cinci milioane pentru un oraş de treisprezece mii de locuitori? Şi ne mai cereţi pe deasupra şi o contribuţie de patruzeci şi două de mii de franci, fără să mai ştim pentru ce! Drept e oare şi chibzuit?

Domnul de Gartlauben dădea din cap, mulţumindu-se să răspundă:

— Ce vreţi? Războiu-i război!

Şi aşteptarea se prelungea, iar Henriette îşi simţea urechile vâjâind şi era mai-mai să aţipească lângă fereastră, sub povara a tot felul de gânduri nedesluşite şi triste. În timpul ăsta Delaherche se jura pe cinstea lui că Sedanul n-ar fi putut face niciodată faţă crizei, în lipsa totală de bani în care se afla, fără ideea fericită de a se crea o monedă fiduciară locală, hârtia monedă a Casei de Credit Industrial, care salvase oraşul de la un dezastru financiar.

— Domnule căpitan, o să mai iei un păhăruţ de coniac.

Şi sări la alt subiect.

— Nu Franţa a făcut războiul, ci Imperiul… Oh, împăratul mi-a înşelat toate speranţele. Dar s-a isprăvit cu el, mai bine ne-am lăsa ţara sfârtecată, decât… Uite, un singur om a văzut limpede în iulie. Da, domnul Thiers, care, în călătoria lui de acum prin capitalele Europei, săvârşeşte încă un mare act de înţelepciune şi patriotism. Toate urările oamenilor cu scaun la cap îl însoţesc, numai de-ar da Dumnezeu să reuşească!

Cu un gest, el îşi termină gândul, socotind un lucru nepotrivit, ca, în faţa unui prusac, chiar simpatic, să-şi manifeste dorinţa de pace. Dar dorinţa aceasta o simţea aprinsă în el, cum o simţea de fapt şi vechea burghezie conservatoare, care participase la plebiscit. În curând aveau să rămână fără ostaşi şi fără bani. De aceea trebuia să se predea; şi un val de mânie mocnită se ridica din toate provinciile ocupate împotriva Parisului care se încăpăţâna să reziste. De aceea conchise el, aproape în şoaptă, făcând aluzie la proclamaţiile înflăcărate ale lui Gambetta:

— Nu, nu! Nu putem fi de partea smintiţilor buni de legat. Ăsta e curat măcel… Eu, eu sunt cu domnul Thiers, care vrea alegeri; iar cât despre Republica lor, ei Doamne, nu mai pot eu de ea! O s-o păstrăm dacă n-avem încotro şi, cu timpul, o să mai vedem noi…

Foarte politicos, domnul de Gartlauben dădea întruna din cap, cu un aer aprobator, repetând:

— Sigur, sigur…

Henriette, a cărei suferinţă crescuse, nu putu să mai stea. Simţea o mânie fără cauză precisă, o nevoie de a pleca de acolo. Se ridică tiptil şi plecă după Gilberte, care lipsea de atâta vreme.

Dar când intră în dormitor, rămase uluită, zărind-o pe prietena ei întinsă pe chaise-longue şi plângând, pradă unei emoţii neobişnuite.

— Ei. asta e! Dar ce-i cu tine? Ce ţi s-a întâmplat?

Lacrimile tinerei femei se înteţiră, dar nu voia să vorbească nimic, cuprinsă de o ruşine care o îmbujora toată. Apoi, abia îngăimând şi ascunzându-se în braţele

deschise ale Henriettei, îi spuse:

— Oh, draga mea, dacă ai şti!... N-aş îndrăzni niciodată să-ţi spun... Şi, cu toate astea, nu te am decât pe tine, poate că numai tu ai putea să-mi dai o povaţă...

O trecu un fior şi se bâlbâi şi mai mult.

— Eram cu Edmond... Când, pe neaşteptate, doamna Delaherche m-a prins asupra faptului...

— Cum adică, asupra faptului?

— Da, eram acolo amândoi, el mă strângea, mă săruta...

Şi, acoperind-o de sărutări pe Henriette, luând-o în braţele ei tremurătoare, îi mărturisi totul.

— Oh, draga mea, nu mă judeca prea aspru, m-ar durea atât de mult!... Ştiu, ştiu, îţi jurasem ca n-o să se mai întâmple... Dar hai văzut şi tu pe Edmond, e atât de viteaz şi atât de drăguţ! Pe urmă, gândeşte-te şi tu că bietul tânăr e rănit, bolnav, departe de maică-sa! Şi, după toate astea, mai e şi sărac, fiindcă ai lui şi-au luat şi pâinea de la gură, ca să-l înveţe carte... Te rog să mă crezi că n-am putut să-l refuz.

Henriette o asculta speriată, încă nedumerită de cele auzite.

— Cum, cu sergentul ăsta era povestea!... Dar bine, dragă, toată lumea te crede amanta prusacului!

Deodată Gilberte sări în sus, îşi şterse lacrimile şi spuse răspicat:

— Amanta prusacului!... Ei nu, că asta e prea de tot! E îngrozitor! Mi-e silă de el... Drept cine mă luaţi voi? Cum poate cineva să mă creadă în stare de o asemenea mişelie? Nu, nu, nici în ruptul capului! Mai bine moartă!

În răzvrătirea ei, devenise gravă, de o frumuseţe plină de durere şi mânie, care o transfigura. Dar, pe neaşteptate veselia ei uşuratică, cochetăria ei nepăsătoare se întoarseră iar, într-un hohot nestăvilit de râs.

— Ei da, e adevărat, mă distrez pe seama lui. Mă adoră şi mi-e de ajuns să-l privesc, ca să-l văd la picioarele mele... Dacă ai şti cât e de nostim să-ţi baţi joc de burduhănosul ăsta, care-i convins în orice clipă ca, în sfârşit, are să-şi primească răsplata!

— Bine, dar e un joc tare primejdios, spuse cu gravitate Henriette.

— Ei aş! Ce am de pierdut? Când o să-şi dea seama că nu-i nimic de făcut, n-are decât să se supere şi să-şi ia tălpăşiţa!... Dar, nici vorbă, n-are să-şi dea seama niciodată! Nu-l cunoşti. Face parte din rândul ălora din care o femeie poate să facă tot ce vrea, fără niciun risc. Uite, în privinţa asta am eu presimţirile mele, care-mi dau totdeauna de veste. El e prea îngâmfat şi n-are să recunoască niciodată că mi-am bătut joc de el... Şi, tot ce îi voi îngădui, va fi să ia cu el amintirea mea, eu mângâierea pentru dânsul că s-a purtat corect, ca un om bine crescut, care a locuit multă vreme la Paris.

Făcea mare haz. Apoi adăugă:

— Până atunci, are să dea drumul unchiului Fouchard şi nu va primi în schimb pentru treaba asta decât o ceaşcă de ceai cu zahăr pus cu mâna mea.

Dar, deodată, fu năpădită iar de temerile ei, de groaza de a fi fost surprinsă. Şi, cu lacrimi în ochi, spuse:

— Dumnezeule mare! Dar doamna Delaherche? Ce o să se întâmple? Nu mă are deloc la inimă şi e în stare să spună totul bărbatului meu.

Henriette se linişti până la urmă. Şterse lacrimile prietenei sale şi o sili să-şi aranjeze rochia.

— Ascultă, dragă, nu am puterea să te cert, deşi ştii, totuşi, că te învinuiesc! Dar m-am speriat atât cu prusacul tău, m-am temut de lucruri atât de urâte, încât povestea cealaltă e pentru mine o adevărată uşurare, zău aşa!... Linişteşte-te, totul se va termina cu bine.

Era un sfat înţelept, mai ales că Delaherche intră îndată împreună cu mama lui. Spuse că trimisese după trăsura cu care urma să plece în Belgia, fiindcă era hotărât să ia trenul de Bruxelles chiar în seara aceea. Voia să-şi ia rămas bun de la soţia lui. Pe urmă, întorcându-se spre Henriette, îi spuse:

— Fii pe pace! Domnul de Gartlauben mi-a promis, când a plecat, că are să se ocupe de unchiul dumitale, iar, în lipsă-mi, soţia mea va face ce va mai trebui.

De când intrase doamna Delaherche, Gilberte nu o mai slăbea din ochi, cu inima strânsă de spaimă. Avea să vorbească oare, spunând ce văzuse, împiedicându-l pe fiu-său să plece? Fără o vorbă, bătrâna îşi aţintise şi ea ochii asupra noră-sii, de cum intrase. Cu toată morala ei rigidă, simţea fără îndoială şi dânsa uşurarea care o făcuse pe Henriette îngăduitoare. Doamne sfinte, dacă se încurcase cu tânărul ăsta, cu francezul ăsta care luptase atât de vitejeşte, nu trebuia oare s-o ierte, aşa cum o mai iertase o dată pentru căpitanul Beaudoin? Ochii ei se îmblânziră şi întoarse capul. Fiul ei putea să lipsească; Edmond avea s-o apere pe Gilberte contra prusacului. Ba mai şi schiţă un surâs uşor, ea care, nu se mai înseninase de când cu vestea cea bună la Coulmiers.

— La revedere, spuse îmbrăţişându-l pe Delaherche. Vezi-ţi de treburile tale şi întoarce-te repede.

Şi plecă, intrând agale, de cealaltă parte a coridorului, în camera retrasă, în care colonelul, neclintit, îşi ţinea ochii pironiţi în întuneric, dincolo de rotocolul palid al luminii aruncate de lampă.

Chiar în seara aceea Henriette se întoarse la Remilly şi peste trei zile avu bucuria să-l vadă, într-o dimineaţa, pe moş Fouchard, întorcându-se acasă liniştit, ca şi cum ar fi venit de prin vecini, unde încheiase cine ştie ce târg. Se aşează la masă şi mâncă o bucată de pâine cu brânză. Pe urmă, la toate întrebările, răspunse fără grabă, ca un om care nu se temuse niciodată de nimic. De ce să-l mai fi ţinut, dacă nu făcuse niciun rău? Nu-l omorâse el pe prusac, nu-i aşa? De aceea se mulţumise să spună autorităţilor: „Cercetaţi, eu nu ştiu nimic”. Şi au trebuit să le dea drumul şi lui, şi primarului, pentru că nu aveau nicio probă contra lor. Dar ochii lui de ţăran şiret şi bun de şagă luceau de bucurie mută că-i păcăleşte pe toţi ticăloşii ăia de care i se cam făcuse lehamite, acum, de când îi tot căutau nod în papură cu privire la calitatea cărnii.

Trecu şi luna decembrie şi Jean voi să plece. Acum piciorul era teafăr. Doctorul declarase că putea să plece pe front. Dar, pentru Henriette, asta însemna o suferinţă mare,

pe care se sili s-o ascundă. După bătălia dezastruoasă de la Champigny, nu mai primiseră nicio veste de la Paris. Ştiau numai că regimentul lui Maurice, încleştat într-o luptă îngrozitoare, pierduse mulţi oameni. Pe urmă, îi troienise aceeaşi tăcere; nicio scrisoare, nici măcar un rând nu mai venise pentru ei, când ştiau că unele familii din Raucourt şi din Sedan primiseră scrisori, pe căi lăturalnice. Poate că porumbelul care ducea veştile, aşa de mult aşteptate întâlnise în cale vreun uliu înfometat; ori se prea poate să fi căzut în cine ştie ce margine de pădure, străbătut de glonţul vreunui prusac. Dar mai ales îi chinuia teama ca Maurice să nu fi murit cumva. Tăcerea asta a marelui oraş, mut sub încleştarea împresurării, se schimbase, în nelinişte aşteptării lor, într-o tăcere de mormânt. Pierduseră speranţa că vor mai afla ceva şi când văzu că Jean ţinea să plece cu orice preţ, Henriette nu-şi mai putu stăpâni o tânguire înăbuşită:

— Doamne Dumnezeule! Carevasăzică s-a sfârşit, am să rămân prin urmare singură!

Jean dorea să se alăture armatei de nord, de curând reconstituită de generalul Faidherbe. De când corpul de armată al generalului Manteuffel ajunsese până la Dieppe, armata aceasta apăra trei departamente, despărţite de restul Franţei – Nordul, Pas-de-Calais şi Somme. Planul lui Jean, uşor de îndeplinit, era pur şi simplu să ajungă la Bouillon şi pe urmă să facă un ocol prin Belgia. Ştia că pregătirile pentru formarea corpului al 23-lea, cu toţi foştii soldaţi de la Sedan şi Metz care mai puteau fi adunaţi, erau pe terminate. Umbla zvonul că generalul Faidherbe începe ofensiva şi Jean îşi stabili definitiv plecarea pentru duminica următoare, când află de bătălia de la Pont-Noyelle, bătălie cu un rezultat nehotărât, pe care francezii fuseseră gata-gata s-o câştige.

Tot doctorul Dalichamp se oferi şi de data asta să-l conducă în cabrioletă până la Bouillon. Era un om de un curaj şi de o bunătate fără margini. La Raucourt, unde bântuia tifosul adus de bavarezi, pe lângă cele două ambulanţe pe care le vizita, cea din Raucourt şi cea de la

Remilly, mai avea bolnavi în toate casele. Din cauza patriotismului lui înflăcărat şi a nevoii pe care o resimţea de a protesta împotriva brutalităţilor fără rost, fusese arestat în vreo două rânduri de prusaci, care apoi îi dăduseră drumul. De aceea râdea cu poftă în dimineaţa când veni să-l ia cu trăsura pe Jean, fericiţi că mai scapă încă pe unul dintre învinşii de la Sedan, dintre Oamenii necăjiţi şi de treabă, cum spunea el, pe care îi îngrijea şi îi ajuta cu bani. Jean, care suferea grozav din pricina banilor, ştiind-o pe Henriette săracă, primise cei cincizeci de franci pe care-i oferise doctorul pentru drum.

În ziua despărţirii, moş Fouchard se purtă bine. Trimise pe Silvine să aducă două sticle cu vin, – voind ca toată lumea să bea un pahar pentru nimicirea nemţilor. Dânsul, om căpătuit de acum înainte, îşi avea bănuţii lui ascunşi cu grijă şir liniştit, de când partizanii din pădurea Dieulet dispăruseră, urmăriţi ca nişte fiare sălbatice, nu mai avea altă dorinţă decât să se bucure de pacea care avea să se încheie în curând. Ba chiar, într-o pornire de mărinimie, îi fixase simbrie lui Prosper, ca să-l lege de fermă, cu toate că băiatul nici n-avea de gând s-o părăsească. Ciocni cu Prosper, voi să ciocnească şi cu Silvine, pe care într-un timp voise s-o ia de nevastă, atât i se părea de cuminte şi de devotată treburilor. Dar la ce bun? Simţea că ea n-are să se mai urnească de la el nici când Charlot se va face mare şi va pleca la rândul lui în armată. Şi după ce ciocni cu doctorul, cu Henriette, cu Jean, strigă:

— În sănătatea tuturor! Fiecare să-şi vadă de socotelile lui şi când i-o fi mai rău să-i fie rău cum îmi este mie acum!

Henriette ţinuse cu tot dinadinsul să-l însoţească pe Jean până la Sedan. Acesta se îmbrăcase ca un orăşean, cu palton şi pălărie tare, împrumutate de la doctor. În ziua aceea, pe un ger de crăpau lemnele, zăpada strălucea în lumina soarelui. N-aveau de gând să se oprească în oraş, dar când Jean află că şi acum colonelul său era adăpostit tot la familia Delaherche, ţinu morţiş să se ducă să-l salute şi să mulţumească în acelaşi timp fabricantului pentru atenţiile lui. Aceasta fu ultima lui durere în oraşul bântuit

de dezastre şi doliu. Sosind la fabrica din strada Maqua, găsiră casa cutremurată de o moarte tragică. Gilberte era înspăimântată, doamna Delaherche plângea în tăcere, cu lacrimi mari, în timp ce fiul ei, venit din atelierele unde lucrul începuse să meargă ceva mai bine, vorbea tare, uimit de cele întâmplate. Îl găsiseră pe colonel mort în camera lui, întins pe parchet, unde căzuse ca un bolovan. Lampa lui, care nu se stinsese niciodată, ardea singură, în camera închisă. Un doctor, chemat în grabă, n-a reuşit să-şi dea seama de ce murise, neputând descoperi niciuna dintre cauzele probabile – nici anevrism, nici congestie. Colonelul murise fulgerător, fără să se ştie din ce cauză. Dar abia a doua zi găsiră pe jos o bucală de ziar vechi, în care fusese învelită o carte şi în care se găsea relatarea predării oraşului Metz.

— Draga mea – spuse Gilberte Henriettei – adineauri, domnul de Gartlauben, coborând scara şi-a scos chipiul în faţa camerei în care se odihneşte corpul unchiului. L-a văzut Edmond şi, nu-i aşa? hotărât lucru, este un om cu mult bun simţ.

Până atunci Jean n-o îmbrăţişase niciodată pe Henriette. Înainte de a se sui în cabrioletă, cu doctorul, el vru să-i mulţumească pentru îngrijirile date, pentru faptul că-i purtase de grijă şi-l iubise ca pe un frate. Dar negăsind cuvintele potrivite, deschise braţele şi o sărută, plângând în hohote. Grozav de tulburată, ea îi întoarse sărutarea. Când calul porni, Jean îşi întoarse capul, mâinile lor fluturară în aer, în timp ce amândoi repetau cu glas tremurător:

— Adio! Adio!

În noaptea aceea, Henriette, întoarsă la Remilly, era de serviciu la ambulanţă. În timpul lungii sale vegheri, o podidiră iar lacrimile şi plânse cumplit, înăbuşindu-şi durerea în căuşul mâinilor.

VII

După lupta de la Sedan, cele două armate germane începură să-şi reverse din nou puhoaiele înspre Paris. Armata de pe Meuse venea pe la nord, prin valea Marnei, în timp ce armata prinţului regal al Prusiei, după ce trecuse Sena, la Villeneuve-Saint-Georges, se îndrepta spre Versailles, ocolind oraşul pe la sud. În dimineaţa aceea călduţă de septembrie, când generalul Duclot, căruia i se încredinţase comanda corpului al 14-lea de armată, abia format, se hotărî să atace cea de a doua armată germană, în timpul marşului ei de flanc, regimentul 115, instalat în pădure, în stânga Meudonului, regiment din care făcea acum parte şi Maurice, primi ordinul de marş abia în momentul când dezastrul nu mai putea fi evitat. Câteva obuze fuseseră de-ajuns ca o panică înspăimântătoare să se producă în rândurile unui batalion de zuavi, alcătuit din recruţi, restul trupelor fiind târâte într-o dezordine atât de mare, încât fuga înnebunită de spaimă nu încetă decât în spatele fortificaţiilor din Paris, unde produse o imensă îngrijorare. Toate poziţiile din faţa forturilor de sud erau pierdute şi chiar în seara aceea fusese tăiat ultimul fir care mai lega oraşul cu restul Franţei, firul de telegraf al căii ferate din vest. Parisul era despărţit de lume.

Seara aceea fu pentru Maurice grozav de tristă. Dacă nemţii ar fi îndrăznit, şi-ar fi instalat tabăra de noapte în piaţa Carrousselului. Dar ei erau oameni de o prudenţă rară, hotărâţi să facă un asediu clasic, după ce stabiliseră punctele exacte ale împresurării, cu cordonul armatei Meusei la nord, de la Croissy până la Marna, trecând prin Épinay; cu celălalt cordon al armatei a treia la sud, de la

Chennevières până la Châtillon şi Bougival, în timp ce marele cartier prusac, regele Wilheâm, domnul de Bismarck şi generalul de Moltke tronau la Versailles. Împresurarea uriaşă, pe care nimeni n-o crezuse cu putinţă, era un fapt împlinit. Oraşul acesta, cu centura lui de bastioane pe o lungime de opt leghe şi jumătate, cu cele cincisprezece forturi şi şase redute izolate, avea să se afle ca într-o închisoare. Iar armata de apărare număra numai corpul al 13-lea, salvat şi adus înapoi de generalul Vinoy, şi corpul al 14-lea, în curs de alcătuire, încredinţat generalului Duerot, amândouă întrunind un efectiv de optzeci de mii de oameni, la care trebuiau adăugaţi cei paisprezece mii de marinari, cei cincisprezece mii de partizani, o sută cincisprezece mii de luptători din garda mobilă, fără a-i mai socoti pe cei trei sute de mii din garda naţională, repartizaţi în cele nouă sectoare ale fortificaţiilor. Dacă numeric erau oameni destui, lipseau soldaţii disciplinaţi şi oţeliţi în luptă. Oamenii erau echipaţi şi instruiţi, iar Parisul se transformase într-o uriaşă tabără de război. Pregătirile de apărare se făceau din oră în oră tot mai înfrigurate, se croiau drumuri, casele din zona militară erau rase de pe faţa pământului, cele doua sute de tunuri de mare calibru şi celelalte două mii cinci sute de guri de foc erau puse în bătaie. Se turnau alte tunuri. Un întreg arsenal ieşise ca din pământ în urma străduinţelor patriotice ale ministrului Dorian. După ruperea negocierilor de la Ferrières, când Jules Favre anunţă pretenţiile domnului de Bismarck cu privire la cedarea Alsaciei, la luarea garnizoanei din Sbrasburg în prizonierat şi la despăgubirile de trei miliarde de franci – un strigăt de mânie se ridică de peste tot, iar continuarea războiului şi rezistenta fură salutate ca o condiţie vitală pentru existenţa Franţei, Chiar dacă nu mai spera în victorie, Parisul trebuia să se apere, pentru salvarea patriei.

Într-o duminică, pe la sfârşitul lui septembrie, Maurice fu trimis în corvoadă la celălalt capăt al oraşului, iar străzile şi pieţele prin care trecu îi umplură inima cu o nouă speranţă. De la fuga dezordonată de la Châtillon, i se părea că inimile

francezilor se întăriseră în vederea marii răfuieli. Ah, Parisul acesta, pe care-l ştia altădată atât de lacom de petreceri, atât de aproape de cele mai năstruşnice greşeli, îi părea astăzi simplu, viteaz şi plin de voioşie, consimţind la orice jertfă. Întâlnea peste tot numai uniforme, până şi cei mai nepăsători locuitori purtau un chipiu din uniforma gărzii naţionale. Ca un ceasornic uriaş, al cărui arc plesnise, viaţa socială se oprise brusc: industria, comerţul, afacerile încetaseră. Mai rămăsese o singură patimă, – voinţa de a învinge, unicul subiect de discuţie, care înflăcăra inimile şi minţile, în întrunirile publice, în timpul vegherilor din corpurile de gardă, în îmbulzeala de fiecare clipă a mulţimii care ticsea trotuarele. Puse astfel laolaltă, amăgirile legănau sufletele, iar încordarea împingea acest popor spre primejdia gesturilor nebuneşti de abnegaţie. O întreagă criză de nervozitate bolnăvicioasă se declara de pe acum, o înflăcărare molipsitoare care exagera încrederea ca şi frica, lăsând frâu liber fiarei din om, care îşi arăta colţii la cel mai mic prilej. În strada Martirilor, Maurice fu martor la o scenă care îl înflăcăra: un asalt în toată puterea cuvântului, o bandă înfuriată năpustindu-se asupra unei case unde fusese văzută, toată noaptea trecută, o fereastră înaltă luminată puternic de o lampă, semnal neîndoielnic dat prusacilor din Bellevue, pe deasupra Parisului. Burghezii, obsedaţi, trăiau pe acoperişurile caselor, pentru a supraveghea împrejurimile. În ajun era să fie înecat în bazinul de la Tuileries un amărât care se uita la un plan al oraşului, desfăşurat pe o bancă.

Până şi Maurice, altădată atât de nepăsător, se molipsise de boala bănuielii, simţind că i se năruie toată încrederea de până atunci. Nu mai pierdea nădejdea ca în seara panicii de la Châtillon, când era îngrijorat să ştie dacă armata franceză va mai găsi vreodată bărbăţia de a lupta. Atacul din 30 septembrie asupra localităţilor Hay şi Chevilly, cel din 13 octombrie, când gărzile mobile ocupaseră Bagneaux, în sfârşit, cel din 21 octombrie, în care regimentul lui pusese stăpânire un moment pe parcul de la Malmaison, îi dăduseră iarăşi toată încrederea, acea flacără a speranţei

care-l însufleţea atât de puternic şi pe care o scânteie era de ajuns s-o aprindă. Dacă prusacii îi opriseră înaintarea în toate direcţiile, nu era mai puţin adevărat că armata se luptase vitejeşte, că putea încă să mai învingă. Dar suferinţa lui Maurice se datora acestui Paris atât de mare, care trecea brusc de la iluzia cea mai înflăcărată la cea mai adâncă descurajare, obsedat cum era de teama trădării, în dorinţa lui de a dobândi victoria. Oare după împărat şi după mareşalul Mac-Mahon, generalul Trochu, generalul Ducrot n-aveau să fie nişte şefi mediocri, care să contribuie, fără voia lor, la înfrângere? Aceeaşi mişcare care răsturnase imperiul ameninţa să dărâme şi guvernul Apărării Naţionale, prin nerăbdarea celor violenţi de a pune mâna pe putere, ca să salveze Franţa. Chiar de pe acum Jules Favre şi ceilalţi membri ajunseseră şi mai nepopulari decât foştii miniştri ai lui Napoleon al III-lea, căzuţi de la putere. Din moment ce nu voiau să-i bată pe prusaci, n-aveau decât să lase locul altora, revoluţionarilor siguri de victorie, care să decreteze mobilizarea în masă, să pună în practică născocirile inventatorilor, care propuneau să se mineze împrejurimile oraşului sau să distrugă inamicul sub o ploaie de foc şi pulbere.

În ajunul lui 31 octombrie Maurice fu chinuit astfel de boala neîncrederii şi a visării. Dădea acum crezare unor fantasmagorii de care ar fi râs altădată. Şi de ce nu? Oare dobitocia şi crima nu erau fără margini? Şi o minune n-ar fi fost oare cu putinţă în mijlocul catastrofelor care zguduiau lumea? Strânsese în el o îndelungată obidă din ceasul când acolo, în faţa oraşului Mulhouse, aflase despre Froeschwiller, şi mai sângera încă din cauza Sedanului, ca dintr-o rana vie, mereu scormonită, care se deschidea iar la cea mai mică atingere. Mai păstra încă zguduirea fiecăreia din înfrângeri, cu corpul vlăguit, cu mintea slăbită de un şir nesfârşit de zile fără pâine, de nopţi fără somn, tânt de vârtejul acestei vieţi de coşmaruri, nemaiştiind măcar dacă trăieşte. Gândul că atâtea suferinţe vor duce tot la o catastrofă, fără leac, îl înnebunea, făcea din acest om cu carte o fiinţă primitivă, care căzuse în mintea copiilor,

târâtă necontenit de impresia momentului. Prefera orice, distrugerea, nimicirea, mai degrabă decât să dea un ban din averea, o palmă din teritoriul Franţei, în el se desăvârşea evoluţia care, sub impresia primelor bătălii pierdute, distrusese legenda napoleoniană şi bonapartismul sentimental pe care-l datora povestirilor epice ale bunicului său. Chiar de pe acum el nu mai era adeptul republicii teoretice şi înţelepte, trecuse de partea violentelor revoluţionare, credea în necesitatea teroarei, pentru măturarea incapabililor şi a trădătorilor care sugrumau patria. De aceea, la 31 octombrie, fu de partea răzvrătiţilor, când veştile dezastruoase veniră una după alta: pierderea Bourgetului, atât de vitejeşte cucerit de către voluntarii Presei, în noaptea de 27 spre 28; sosirea domnului Thiers la Versailles, din călătoria lui prin capitalele Europei, de unde se întorcea, zice-se, ca să ducă tratative în numele lui Napoleon III; în sfârşit, în noianul de zvonuri vagi, care începuseră să se răspândească, el aducea vestea de o îngrozitoare certitudine a predării Metzului, ultima lovitură de măciucă – un alt Sedan – şi mai ruşinos decât primul. Şi, a doua zi, când află de evenimentele 0e la primărie, de triumful momentan al răsculaţilor, de arestarea membrilor guvernului de Apărare Naţională, prizonieri până la orele patru dimineaţa şi salvaţi abia atunci, datorită schimbării de atitudine a populaţiei, înfuriată mai întâi contra lor, îngrijorata apoi la gândul că revolta ar putea să învingă, Maurice regretă eşecul Comunei, de la care, poate, ar fi venit salvarea; ea, poate, ar fi chemat oraşele la luptă, declarând patria în primejdie, amintind atâtea fapte pilduitoare ale unui popor liber care nu vrea să piară. Domnul Thiers nici nu îndrăzni măcar să între în Paris, iar întreruperea tratativelor era cât pe-aci să fie sărbătorită ca un mare eveniment.

Apoi luna noiembrie trecu într-o aşteptare înfrigurată. Avură loc lupte neînsemnate la care Maurice nu luă parte în niciun fel. El se afla acum în tabăra înspre Saint-Ouen şi când se ivea vreo ocazie o ştergea, mistuit de nevoia necontenită după ştiri. Ca şi el, Parisul aştepta îngrijorat.

Alegerea primarilor părea să fi potolit patimile politice; dar mai toţi aleşii aparţineau partidelor extremiste şi faptul acesta constituia, pentru viitor, un simptom de temut. Şi în liniştea asta vremelnică, Parisul aştepta atacul cel mare, atât de mult dorit, aştepta victoria, eliberarea. Şi, iarăşi, era limpede ca lumina zilei, aveau să-i dea peste cap pe prusaci, aveau să-i calce-n picioare. Se făceau pregătiri în peninsula Gennevilliers, socotită drept cel mai prielnic punct în vederea unei străpungeri. Pe urmă. Într-o dimineaţă, înnebuniră de bucurie aflând veşti bune de la Coulmiers: recucerirea Orléansului, marşul armatei de pe Loire, care, zice-se, îşi şi instalase tabăra la Êtampes. Totul se schimbase. Nu mai era vorba acum decât să i se întindă mâna pe celălalt mal al Marnei. Se reorganizaseră forţele militare, se creaseră trei armate una compusă din batalioanele gărzii naţionale, sub ordinele generalului Clément Thomas, alta formată din corpurile 13 şi 14, întărită cu cele mai bune elemente, spicuite de ici şi de colo, cu care generalul Ducrot trebuia să pornească atacul cel mare; în sfârşit cealaltă, a treia armată de rezervă, alcătuită numai din garda mobilă, era încredinţată generalului Vinoy. Şi o credinţă nezdruncinată îl însufleţea pe Maurice, când poposi cu regimentul 115, la 28 noiembrie, ca să petreacă noaptea în pădurea Vincennes. Cele trei corpuri ale armatei a doua se aflau acolo şi se spunea că a doua zi urmau să se întâlnească, la Fontainebleau, cu armata de pe Loire. Dar numaidecât urmară ghinioanele şi greşelile obişnuite; o creştere neaşteptată a apelor împiedică aruncarea podurilor de vase şi ordinele se băteau cap în cap, întârziind mişcările de trupe. În noaptea următoare regimentul 115 trecu râul printre cele dintâi. Pe la orele 10, sub o ploaie năprasnică de gloanţe, Maurice pătrunse în satul Champigny. Era înnebunit, ţeava puştii îi ardea degetele, în ciuda gerului cumplit. Singura lui dorinţă, de când se afla în marş, era să meargă aşa, tot înainte, până se vor întâlni cu camarazii din provincie. Dar în faţa localităţilor Champigny şi Bry armata se izbi de zidurile parcurilor de la Coeuilly şi de la Villiers,

ziduri lungi de o jumătate de kilometru, din care prusacii făcuseră nişte întărituri de netrecut. Fu zăgazul de care se sfărâmară toate elanurile. După aceea n-au mai făcut decât să şovăie sau să bată în retragere. Corpul al treilea întârziase; primul şi al doilea, oprite pe loc, apărară două zile localitatea Champigny, pe care fură silite s-o părăsească în noaptea de 2 decembrie, după o victorie fără urmări. În noaptea aceea întreaga armată s-a întors să doarmă în corturi, sub copacii plini de chiciură din pădurea de la Vincennes, iar Maurice cu picioarele degerate, cu faţa lipită de pământul îngheţat, plânse amarnic.

Ah, ce zile mohorâte şi triste, după nereuşita acestui efort uriaş! Atacul cel mare, pregătit de atâta timp, iureşul de nestăvilit care trebuia să elibereze Parisul dăduse greş, iar peste trei zile, o scrisoare a generalului de Moltke anunţa că armata Loirei, bătută, părăsise din non Orléansul. Cercul se strângea tot mai mult, nemaiputând fi rupt de acum înainte. Dar Parisul, în frigurile deznădejdii, părea că găseşte noi forţe ele rezistenţă. Spectrul foametei începea să-şi arate colţii. Pe la mijlocul lui octombrie se raţionalizase carnea, în decembrie nu mai rămăsese nicio vită din marile cirezi de boi şi din turmele de oi, cărora li se dăduse drumul prin Bois de Boulogne, plin de praful ridicat de tropăitul lor neîncetat, şi începuse tăierea cailor. Proviziile, iar mai târziu rechiziţiile de făină şi de grâu, constituiau o rezervă de pâine pentru patru luni. Când făina se termină, trebuiră să se construiască mori prin gări. Duceau lipsă şi de combustibil, pe care-l păstrau pentru măcinatul grâului, pentru coptul pâinii, pentru fabricarea armelor. Iar Parisul, fără gaz, luminat de rare felinare cu petrol, Parisul care tremura sub mantia-i de gheaţă, Parisul căruia i se dădea cu raţia pâine neagră şi carne de cal, tot mai spera, vorbea de Faidherbe la nord, de Chanzy pe Loire, de Bourbaki în est, ca şi cum vreo minune ar fi putut să-i readucă victorioşi la porţile lui. În faţa brutăriilor şi măcelăriilor, cozile lungi, care aşteptau pe zăpadă, se mai înveseleau câteodată la vestea unor mari victorii închipuite. În urma descurajării ce urma fiecărei înfrângeri, speranţa

renăştea şi mai dârză, ardea cu o vâlvătaie şi mai mare în norodul acesta cuprins de halucinări din cauza suferinţelor şi a foamei. În piaţa Château d'Eau trecătorii voiseră să omoare pe un soldat care vorbea de predare. În timp ce armata, care îşi pierduse curajul, simţind că sfârşitul e aproape, cerea pace, populaţia mai voia încă un atac de mari proporţii, un atac năvalnic în care poporul întreg, femeile, chiar şi copiii, să se năpustească asupra prusacilor, ca un fluviu revărsat, care răstoarnă şi duce totul cu sine.

Şi Maurice rămânea stingher printre camarazii lui, cuprins de o ură crescândă faţă de meseria asta de ostaş, care-l ţinea deoparte, ferit, la Mont-Valerién, trândav şi fără rost. De aceea găsea mereu prilejuri s-o şteargă din tabără cât mai grabnic, ca să se întoarcă în Parisul lui atât de drag. Se simţea bine numai în mijlocul mulţimii, îşi dădea toată silinţa să spere ca şi ea. Deseori se ducea să vadă cum pornesc baloanele, care din două în două zile se ridicau din Gara de Nord, ducând porumbei călători şi scrisori. Pe cerul mohorât de iarnă, ele se înălţau şi dispăreau; şi inimile se strângeau nelinişte, când vântul împingea baloanele spre Germania. Multe trebuie să se fi pierdut. Trimisese şi el două scrisori soră-sii, Henriette, fără să ştie dacă ea le primise sau nu. Amintirea surorii lui şi amintirea lui Jean rămăseseră aşa de îndepărtate, undeva, la capătul acelei lumi fără margini din care nu mai venea nimic, încât se gândea rareori la ei, ca la nişte lucruri dragi, părăsite într-o altă viaţă. Sufletul lui era prea răvăşit de furtuna aceasta necontenită, care-l făcea să treacă de la deznădejde la înflăcărare. Apoi, din primele zile ale lui ianuarie, o altă mânie îl făcu să se revolte, – bombardarea cartierelor de pe malul stâng. Până la urmă, pusese întârzierile prusacilor pe seama sentimentelor umane şi, când colo, ele fuseseră pricinuite numai de nişte simple greutăţi de instalare. Acum când un obuz omorâse două fetiţe la Val-de-Grâce, se simţea plin de dispreţ şi de mânie împotriva acestor barbari, care asasinau copiii şi care erau gata să dea foc muzeelor şi bibliotecilor. Dar, după primele zile de groază, Parisul îşi relua, sub bombardament, viaţa lui de îndârjire

eroică.

După înfrângerea de la Champigny nu mai avu loc decât o încercare nenorocită de străpungere înspre Bourget şi în seara în cate, din cauza focului tunurilor mari care bombardau forturile, platoul Avron trebui să fie evacuat, Maurice se simţi cuprins de aceeaşi mânie furioasă care pusese stăpânire pe tot oraşul. Valul de duşmănie crescândă, care amenința să-l răstoarne pe generalul Trochu şi guvernul Apărării Naţionale, ajunsese atât de puternic, încât îi sili să facă o ultimă sforţare, zadarnică şi aceea. Da ce se opuneau să trimită la luptă pe cei trei sute de mii de oameni din garda naţională, care se ofereau mereu, dorind să înfrunte şi ei primejdiile? Era atacul năvalnic cerut chiar de la început, Parisul care-şi desfăcea zăgazurile, înecându-i pe prusaci sub puhoiul uriaş al maselor lui. Au trebuit să dea ascultare acestei dorinţe de fapte mari, cu toată că erau siguri de o nouă înfrângere, dar pentru ca măcelul să nu fie prea mare, se mulţumiră să facă uz, alături de armata activă, de cele cincizeci şi nouă de batalioane ale gărzii naţionale mobilizate. Şi, în ajunul lui 19 ianuarie, fu o adevărată sărbătoare: o mulţime imensă, pe bulevardele şi pe Champs-Élysées, privi defilarea regimentelor, care, cu muzica în frunte, treceau în acordurile marşurilor patriotice. Copiii şi femeile îi însoţeau; bărbaţii se urcau pe bănci ca să le strige urări înflăcărate de victorie. Pe urmă, a doua zi, întreaga populaţie porni spre Arcul de Triumf şi lumea fu cuprinsă de un val de speranţă, când dimineaţa sosi vestea ocupării localităţii Montretout. Povestiri epice circulau cu privire la avântul de nestăvilit al gărzii naţionale; prusacii fuseseră daţi peste cap; Versaillesul trebuia să se predea înainte de căderea nopţii. Tocmai de aceea prăbuşirea a fost cu atât mai grozavă, când aflară pe înserate de inevitabila înfrângere. În timp ce coloana din stânga ocupa Montretout, cea de la centru, care trecuse de zidul parcului Buzenval, se izbi de un zid interior. Venise dezgheţul. O ploaie măruntă desfundase drumurile, iar tunurile, tunurile acelea fabricate cu ajutorul subscripţiilor, tunurile în care Parisul pusese

ceva din sufletul lui, nu putură să ajungă la timp. La dreapta, coloana generalului Ducrot, intrată în luptă prea târziu, rămânea în urmă. Erau la capătul puterilor şi generalul Trochu trebui să dea ordinul de retragere generală. Părăsiră Montretout, părăsiră Sainteloud, cărora prusacii le dădură foc. Şi, când se înnoptă de-a binelea, la orizontul Parisului nu se mai văzu decât pârjolul acela imens.

De data asta Maurice simţi şi el că totul se isprăvise. Timp de patru ore, sub focul crâncen al poziţiilor prusace, rămăsese în parcul din Buzenval, cu gărzile naţionale, şi, în zilele următoare, când se întoarse la Paris, le ridică în slăvi curajul. Garda naţională s-a purtat, de fapt, vitejeşte. Păi atunci, înfrângerea nu se datora ea, oare, în mod indiscutabil, tâmpeniei şi trădării căpeteniilor? În strada Rivoli întâlni grupuri de oameni care strigau: „Jos cu Trochu! Trăiască Comuna!” Asta însemna trezirea avântului revoluţionar, un nou imbold al mulţimii, atât de îngrijorător, încât guvernul Apărării Naţionale, pentru a nu fi doborât, socoti cu cale să-l silească pe generalul Trochu să-şi prezinte demisia i-l înlocui cu generalul Vinoy. În aceeaşi zi, la Belleville, la o întrunire publică, unde intrase Maurice, auzi pe unii cerând din nou un atac de mari proporţii. Ideea asta era o nebunie, ştia şi el, dar inima-i bătu, totuşi, mai repede în faţa acestei dorinţe îndârjite de victorie. Când totul s-a sfârşit, e bine să încerci şi imposibilul! Toată noaptea visă numai minuni.

Mai trecură opt zile nesfârşit de lungi. Parisul se stingea, fără să se vaiete. Prăvăliile nu se mai deschideau. Trecătorii, puţini, nu mai întâlneau trăsuri pe străzile pustii. Mâncaseră patruzeci de mii de cai şi plăteau acum cu bani grei câinii, pisicile şi şobolanii. De când lipsea grâul, pâinea făcută din orez şi ovăz era o pâine neagră, cleioasă, greu de mistuit. Şi, ca să obţii cele trei sute de grame cât era raţia, trebuia să aştepţi la cozile nesfârşite din faţa brutăriilor, unde era un adevărat omor de lume. Ah, ce îngrozitoare erau aşteptările astea din timpul asediului! Cum dârdâiau în ploaie bietele femei, cu picioarele în

noroiul îngheţat! Cât suferea de eroic marele oraş care nu voia să se predea! Mortalitatea se triplase, teatrele fuseseră transformate în ambulanţe. De cum se înserа, vechile cartiere luxoase se cufundau într-o linişte mohorâtă, într-o beznă adâncă, asemenea unor mahalale de oraş urgisit, pustiit de ciumă. Şi, în tăcerea aceea, în întunericul acela se auzea numai tunetul continuu al bombardamentului şi se vedeau numai proiectilele tunurilor, care aprindeau cerul iernii.

Deodată, la 29 ianuarie, Parisul află că, de două zile, Jules Favre ducea tratative cu domnul de Bismarck, pentru a obţine un armistiţiu şi, în acelaşi timp, se mai află că nu era pâine decât pentru zece zile, – timp care abia ar mai fi ajuns pentru aprovizionarea oraşului cu merinde. Capitularea se impunea cu toată brutalitatea ei. Parisul, mohorât, înmărmurit de adevărul aflat în sfârşit, nu se mai împotrivi. Şi în acea zi, la miezul nopţii, se trase ultimul proiectil de tun. Apoi, la 29, după ce germanii ocupară forturile, Maurice se întoarse cu regimentul 115, înspre Montrouge, înăuntrul fortificaţiilor. Şi atunci începu pentru el o viaţă fără rost, plină de trândăvie şi de înfrigurare. Disciplina slăbise de tot, soldaţii se împrăştiau şi, hoinărind încoace şi încolo, aşteptau să fie trimişi pe la casele lor. Dar el era tot năucit, bolnav destul de serios de nervi, chinuit de o nelinişte care se schimba într-o disperare cumplită, la cea mai mică ciocnire. Citea cu lăcomie ziarele revoluţionare şi armistiţiul acesta de trei săptămâni, încheiat numai ca să îngăduie Franţei numirea unei Adunări care să încheie pace, i se părea o capcană, – trădarea cea mai mârşavă. Chiar dacă Parisul se vedea silit să capituleze, el era, alături de Gambetta, pentru continuarea războiului, pe Loire şi în nord. Dezastrul armatei din est, uitată, silită să treacă în Elveţia, îl făcea să turbeze. Pe urmă, alegerile îl înnebuniră de tot; se întâmplă tocmai ceea ce prevăzuse el: provincia laşă, înfuriată de rezistenţa Parisului, dornică de pace cu orice preţ, aducea înapoi monarhia, sub paza tunurilor prusace îndreptate încă spre Paris. După primele şedinţe de la Bordeaux, Thiers, ales în

douăzeci şi şase de departamente, aclamat ca şef al puterii executive, ajunse în ochii lui monstrul, omul tuturor minciunilor şi al tuturor ticăloşiilor. Tuna şi fulgera tot timpul. Pacea asta încheiată de o adunare monarhică i se părea culmea neruşinării. Îi venea să urle când se gândea la condiţiile puse, la despăgubirea de cinci miliarde, la predarea Metzului, la părăsirea Alsaciei, la aurul şi sângele Franţei, care se scurgea prin această rană fără leac, deschisă în coasta ei.

De aceea, în ultimele zile ale lui februarie Maurice se hotărî să dezerteze. Un articol din tratat prevedea că soldaţii care îşi aveau tabăra în Paris vor fi dezarmaţi şi lăsaţi la vatră. El nu mai aşteptă, îi părea că i se va rupe inima de durere, când va părăsi caldarâmul acestui Paris glorios, pe care numai foamea putuse să-l supună, şi dispăru; închirie în strada Urzicilor, mai la deal de Colina Morilor, într-o casă cu şase etaje, o cămăruţă strâmtă, mobilată, un fel de turn de unde se vedea marea fără margini a acoperişurilor, de la Tuileries până la Bastilia. Un fost coleg al lui de la facultatea de drept îi împrumutase o sută de franci. De altfel, de îndată ce se instală, se înscrise într-un batalion al gărzii naţionale şi solda de treizeci de bani trebuia să-i ajungă. Gândul unei vieţi liniştite, egoiste, în provincie, îl îngrozea. Până şi scrisorile pe care le primea de la sora lui, Henriette, căreia îi scrisese imediat după armistiţiu, îl supărau, cu rugăminţile lor, cu dorinţa lor arzătoare de a-l vedea venind să se odihnească la Remilly. Refuzase, spunând că se va duce mai târziu, când prusacii nu vor mai fi pe acolo.

Şi Maurice începu o viaţă de hoinăreală şi de trândăvie, într-o înfrigurare crescândă. Nu mai suferea de foame. Mâncase cu nesaţ, cu o plăcere neţărmurită, prima pâine albă. Parisul, îmbuibat de băutură, fiindcă nu dusese lipsă nici de rachiu, nici de vin, trăia acum în belşug şi căzuse la patima beţiei. Dar era tot un fel de închisoare, cu porţile păzite de nemţi, cu o mulţime de formalităţi, care te împiedicau să-l părăseşti. Viaţa socială nu-şi reluase cursul, nu se găsea de lucru, nu se mai încheiau afaceri. Un popor

întreg aştepta fără să facă nimic, cu nervii zdruncinaţi, sub soarele strălucitor al acelui început de primăvară. În timpul asediului serviciul militar istovea cel puţin mădularele, ocupa mintea, dar acum populaţia căzuse dintr-odată într-o viaţă de trândăvie totală, izolată cum era de restul lumii. Ca şi ceilalţi hoinărea şi el de dimineaţa până seara, influenţat de atmosfera aceea de nebunie care, de luni de zile, pusese stăpânire pe populaţie. Libertatea neîngrădită de care se bucurau distrugea totul, până la urmă. El citea ziarele, se ducea la întrunirile publice, dădea din umeri la auzul prostiilor prea gogonate; se întorcea, totuşi, acasă cu mintea obsedată de acte de violenţă, în stare să facă fapte necugetate, pentru a apăra ceea ce credea el că reprezintă adevărul şi dreptatea. Şi, din chilioara lui, din care putea privi tot oraşul, îşi făurea mereu vise de victorie, îşi spunea că Franţa mai putea fi salvată. Republica mai putea fi salvată, atâta vreme cât pacea nu era încă semnată.

La întâi martie prusacii urmau să între în Paris şi un strigăt prelung de blestem şi de mânie ţâşnea din toate piepturile. La toate întrunirile publice, Maurice auzea numai acuzaţii la adresa Adunării, a lui Thiers, a oamenilor de la 4 septembrie, pentru această ruşine din cale afară de mare, de care nu voiseră să cruţe marele oraş eroic. El însuşi, într-o seară, se înfurie atât de mult, încât luă cuvântul, ca să strige că tot Parisul trebuie mai degrabă să meargă la moarte, pe ziduri, decât să îngăduie ca un singur prusac să pătrundă înlăuntrul lui. În populaţia aceasta înnebunită de lunile de spaimă şi de foamete, pradă de acum înainte unei trândăvii plină de visuri urâte, chinuită de bănuieli, în faţa nălucirilor pe care şi le plăsmuia, insurecţia creştea în chip firesc, se organiza pe faţă. Era una dintre acele crize morale care se poate observa la sfârşitul tuturor marilor asedii, pricinuită de excesul patriotismului înşelat, care după ce a înflăcărat în zadar sufletele, se schimbă într-o trebuinţă oarbă de răzbunare şi de distrugere. Comitetul central, ales de curând de delegaţii gărzii naţionale, protestase împotriva oricărei încercări de dezarmare. O mare manifestaţie avu loc în piaţa Bastiliei, cu drapele roşii,

cu discursuri înflăcărate. O mulţime imensă se bulucea din toate părţile. Un biet agent de poliţie, legat pe o scândură, fu aruncat în canal şi omorât cu pietre. Iar după două zile, în noaptea de 26 februarie, Maurice, trezit din somn de bătaia tobelor şi de dangătul clopotelor, văzu trecând pe bulevardul Batignolles cete de oameni şi de femei care târau nişte tunuri. Se înhămă şi el la un tun împreună cu alţi douăzeci de inşi, auzind că poporul luase tunurile acestea din piaţa Wagram, pentru ca Adunarea să nu le predea prusacilor. Erau o sută şaptezeci şi în lipsa cailor şi a hamurilor, populaţia le trase cu funii, la împinse cu pumnii, le urcă până în vârful colinei Montmartre, într-un avânt sălbatic de hoardă barbară care îşi salvează zeii. Când, la 1 martie, prusacii trebuiră să se mulţumească să ocupe cartierul Champs-Elisées, îngrămădindu-se la bariere – o turmă de învingători îngrijoraţi – Parisul îndurerat nu se mişcă, cu străzile pustii, cu casele ferecate; oraşul întreg părea mort, acoperit cu vălul imens al doliului său.

Mai trecură două săptămâni. Maurice nu mai ştia cum i se depăna viaţa, în aşteptarea acelui lucru nelămurit şi monstruos pe care-l simţea că se apropie. Pacea era definitiv încheiată. La 20 martie Adunarea trebuia să să instaleze la Versailles, dar, cu toate acestea, nimic nu se terminase pentru el. O răfuială îngrozitoare trebuia să înceapă. La 18 martie, când se dădu jos din pat, primi de la Henriette o scrisoare, în care îl implora din nou să vină s-o vadă la Remilly, amenințându-l, cu duioşie, c-o s-o pornească singură la drum, dacă el are să mai întârzie mult să-i facă această mare bucurie. Ea îi vorbea apoi de Jean, îi povestea cum după ce se despărţiseră pe la sfârşitul lui decembrie, ca să între în rândurile armatei de nord, căzuse bolnav de nişte friguri afurisite într-un spital din Belgia şi abia săptămâna trecută îi scrisese că, deşi era încă slăbit, pleacă spre Paris, unde e hotărât să între iar în armată. Henriette termina, rugându-l pe fratele său să-i dea veşti exacte despre ean, de cum l-o vedea. Atunci, Maurice, cu scrisoarea deschisă în faţă, fu năpădit de amintiri duioase: Henriette, Jean, sora lui mult iubită, fratele lui de mizerie şi

de suferinţă, – doamne, cât de departe erau fiinţele acestea dragi de gândurile lui de fiecare ceas, acum, de când sufletul lui era atât de zbuciumat. Dar, pentru că soră-sa îl înştiinţa că nu-i putuse da lui Jean adresa din strada Urzicilor, se hotărî să-l caute chiar în ziua aceea, trecând pe la diferite birouri militare. Dar abia coborâse şi traversa strada Saint-Honoré, când doi camarazi din batalionul său îi spuseră ce se petrecuse în timpul nopţii şi dimineaţa la Montmartre. Şi câteşitrei porniră în pas alergător, ca nişte nebuni.

Ah, ziua aceea de 18 martie, cât de hotărâtoare a fost pentru Maurice, în exaltarea ei! Nu putu să-şi amintească limpede mai târziu, nici ce spusese, nici ce făcuse. Mai întâi se vedea alergând, în goana mare, înfuriat de complotul militar care încercase, de cu noapte, să dezarmeze Parisul, aducând înapoi tunurile de la Montmartre. De două zile, Thiers, venit de la Bordeaux, pusese la cale, de bună seamă, lovitura aceasta cu scopul ca Adunarea de la Versailles să poată fără teamă să proclame monarhia. Apoi, se revedea chiar la Montmartre, pe la orele nouă, înflăcărat de victoriile descrise, de sosirea pe furiş a trupei, de fericita întârziere a cailor de artilerie, care îngăduise gărzilor naţionale să ia armele, de soldaţii care mi îndrăzniseră să tragă asupra femeilor şi copiilor, punând ţevile-n pământ şi trecând de partea poporului. Apoi se vedea alergând prin Paris, dându-şi seama încă de la amiază că Parisul aparţinea Comunei, chiar fără lupte: Thiers şi miniştrii fuseseră puşi pe fugă de la Ministerul Afacerilor Străine, unde se întruniseră şi tot guvernul fugise speriat spre Versailles. Din cei treizeci de mii de oameni din trupele aduse la repezeală rămăseseră pe străzi mai mult de cinci mii. Pe urmă, pe la orele cinci şi jumătate, la un colţ al bulevardului din afara oraşului, el se vedea în mijlocul unui grup de turbaţi, ascultând fără să se revolte povestirea îngrozitoare a omorului generalilor Lecomte şi Clément Thomas. Ah, generalii! Îşi aducea aminte de cei de la Sedan, nişte cheflii şi nişte incapabili. Cu unul mai mult sau mai puţin tot una era! Şi restul zilei se scursese în aceeaşi

stare de exaltare, care deforma în ochii lui toate lucrurile, într-o răzvrătire pe care chiar şi lespezile străzii păreau că o doriseră, crescută şi ajunsă deodată stăpână în fatalitatea neprevăzută a triumfului ei, lăsând, în sfârşit, la orele zece seara, primăria în mâinile membrilor Comitetului central, uimiţi şi ei că se găsesc acolo.

Dar o amintire rămânea, totuşi, foarte limpede în memoria lui Maurice: întâlnirea lui neaşteptată cu Jean, care se găsea de trei zile la Paris, unde venise fără un ban, slab şi sleit de puteri, din pricina frigurilor ce-l ţintuiseră timp de două luni în fundul unui spital din Bruxelles. Şi dând peste un fost căpitan din regimentul 106, căpitanul Ravaud, se angajase de îndată în noua companie a regimentului 124, pe care acesta o comanda, îşi reluase galoanele de caporal şi chiar în seara aceea părăsise ultimul cazarma Prince Eugène, împreună cu grupa lui, pentru a se duce pe malul stâng, unde toată armata primise ordinul să se concentreze, când, pe bulevardul Saint-Martin, un val de lume îi opri ostaşii în loc. Se auzeau ţipete, lumea voia să-i dezarmeze. Foarte calm, el răspundea să-i dea pace, că toate astea nu-l priveau pe el şi că el voia numai să execute ordinul primit, fără să facă rău nimănui. Atunci se auzi un strigăt de surprindere; Maurice, care se apropiase, se aruncă de gâtul lui şi îl sărută ca pe un frate.

— Cum, tu eşti?... Mi-a scris soră-mea. Şi eu, care voiam azi-dimineaţă să întreb de tine la birourile de mobilizare...

Ochii lui Jean jucau în lacrimi mari de bucurie.

— Oh, dragul meu, ce mulţumit sunt că te văd iar! Şi eu te-am căutat, dar cum era să te găsesc în afurisitul ăsta de oraş atât de mare?

Mulţimea urla întruna şi Maurice se întoarse.

— Cetăţeni, lăsaţi-mă să le vorbesc eu! Sunt oameni de treabă, răspund eu de ei.

Îl apucă de mâini pe prietenul său şi-l întrebă, în şoaptă:

— Rămâi cu noi, nu-i aşa?

Pe faţa lui Jean se întipări o nedumerire adâncă.

— Cu voi? Cum vine asta?

Apoi îl ascultă un moment cum tuna şi fulgera contra guvernului, contra armatei, amintindu-i tot ce suferiseră şi demonstrându-i că, în sfârşit, ei vor fi stăpâni de aici înainte, că-i vor pedepsi pe incapabili şi pe laşi şi că vor salva Republica. Şi, cu cât se silea mai mult să-l înţeleagă, cu atât faţa lui liniştită de ţăran simplu se întuneca de o amărăciune crescândă.

— Ah, nu, dragul meu, nu rămân, dacă-i vorba de o treabă ca asta... Căpitanul mi-a ordonat să mă duc la Vaugirard, cu oamenii mei, şi acolo mă duc. Chiar de m-ar trăsni Dumnezeu acolo, eu tot mă duc. E şi firesc, trebuie să-ţi dai şi tu seama.

Se pornise pe râs, cu toată simplitatea. Adăugă:

— Mai bine ai veni tu cu noi!

Dar, cu un gest de revoltă furioasă, Maurice îi dăduse drumul la mâini. Şi amândoi rămaseră câteva clipe faţă în faţă, unul în furia nebuniei care clocotea în tot Parisul, ca o pacoste venită de departe, din toate relele moştenite de la ultima domnie; celălalt, tare prin bunul lui simţ şi prin neştiinţa lui, sănătos pentru că crescuse departe de Paris, pe tărâmul muncii şi al economiei. Totuşi amândoi erau ca nişte fraţi uniţi printr-o legătură trainică şi simţiră un fel de sfâşiere, când, la o îmbrânceală, se treziră despărţiţi fără veste.

— La revedere, Maurice!

— La revedere, Jean!

Un regiment, regimentul 79, cu masa lui compactă, ieşind dintr-o stradă vecină, aruncase lumea pe trotuare. Se auziră alte ţipete, dar mulţimea nu îndrăzni să stea în calea soldaţilor comandaţi de ofiţeri. Şi mica grupă din regimentul 124, astfel liberată, putu să-şi urmeze drumul, fără să mai fie ţinută în loc.

— La revedere, Jean!

— La revedere, Maurice!

Cu mâna, îşi tot făceau semne, supunându-se fatalităţii năprasnice a acestei despărţiri, cu toate că inima fiecăruia dintre ei era plină de celălalt.

În zilele următoare Maurice uită la început de cele

întâmplate, fiind prins în vârtejul evenimentelor neobişnuite care se precipitau. La 19, Parisul se deşteptase fără guvern, mai mult surprins decât speriat, auzind despre panica ce măturase, într-o noapte, la Versailles, armata, serviciile publice şi pe miniştri. Şi, pentru că vremea era minunată, în duminica aceea frumoasă de martie lumea din Paris coborî liniştită pe străzi, ca să privească baricadele. Un mare afiş alb al Comitetului central, care chema populaţia la alegerile comunale, părea ticluit cu multă prudenţă. Se mirau numai că era semnat de nume cu totul necunoscute. În zorii Comunei, Parisul era contra Versaillesului, pe care-l ura pentru toate cele îndurate, fiind încă chinuit de bănuieli. Altminteri, domnea anarhia absolută, primarii şi Comitetul central se luptau între ei, cei dintâi făceau încercări zadarnice de împăcare pe când celălalt, nu prea sigur că are de partea lui toată garda naţională federată, continua să ceară modest numai libertăţi municipale. Focurile trase asupra manifestaţiei paşnice din piaţa Vendôme şi cele câteva victime ale căror sânge înroşise pavajul, aruncară în tot oraşul primul fior de groază. Şi, în timp ce răzmeriţa victorioasă punea mâna definitiv pe toate ministerele şi pe toate administraţiile publice, la Versailles domnea furia şi frica; guvernul se grăbea să siringă forţe militare suficiente, ca să poată respinge un atac pe care îl simţea iminent. Cele mai bune trupe din armatele de Nord şi de pe Loire fură chemate în grabă şi, în vreo zece zile, se adunară aproape optzeci de mii de oameni. Îşi recăpătau atât de repede încrederea, încât chiar de la 2 aprilie, două divizii, deschizând ostilităţile, luară de la federaţi Puteaux şi Courbe voie.

De-abia a doua zi, când Maurice porni cu batalionul său la cucerirea Versaillesului, revăzu în mintea-i înfierbântată chipul trist al lui Jean, din clipa când îi striga la revedere. Atacul Versaillesului uluise şi indignase garda naţională. Trei coloane, vreo cincizeci de mii de oameni, năvăliseră de dimineaţă prin Bougival şi prin Meudon ca să pună mâna pe Adunarea monarhistă şi pe asasinul Thiers. Era atacul năprasnic, cel atât de mult dorit în timpul asediului, şi

Maurice se întreba unde avea să-l mai vadă pe Jean, dacă nu printre morţii de pe câmpul de luptă. Dar înfrângerea veni prea repede. Batalionul lui abia ajunsese pe platoul Ciobăniţelor, pe drumul spre Rueil, când, deodată, obuzele trase île pe Mont-Valérien începură să cadă în rândurile lor. Rămaseră încremeniţi. Unii credeau că fortul era ocupat de camarazi de-ai lor, alţii povesteau că comandantul îşi luase angajamentul să nu tragă. Şi o spaimă nebună îi cuprinse pe oameni, batalioanele se împrăştiară, se întoarseră în fuga mare la Paris, în timp ce capul coloanei, prins în mişcarea de învăluire a generalului Vinoy, avea să fie măcelărit în Rueil.

În momentul acela Maurice, scăpat din măcel, fremătând încă de înflăcărarea luptei, nu mai simţise decât ură contra pretinsului guvern de ordine şi legalitate, care, zdrobit de prusaci la fiecare ciocnire, îşi regăsea curajul numai când era vorba să biruiască Parisul. Iar armatele germane mai erau încă acolo, de la Saint-Denis până la Charenton, asistând la acest frumos spectacol al prăbuşirii unui popor! De aceea, în furia distrugerii oarbe care îl cuprindea tot mai mult, el aprobă primele măsuri violente, construirea de baricade de-a curmezişul pieţelor şi străzilor, arestarea ostaticilor, a arhiepiscopului, a preoţilor, a foştilor slujbaşi. Dintr-o parte şi din cealaltă începeau cruzimile: cei din Versailles împuşcară prizonierii: Parisul decreta că, pentru fiecare luptător comunard, va omorî trei ostatici. Astfel şi puţina judecată ce-i mai rămăsese lui Maurice, după atâtea zguduiri şi prăbuşiri, se ducea pe gârlă, în vârtejul nebuniei care bântuia peste tot. Comuna îi apărea ca o răzbunătoare a înjosirilor îndurate, ca o liberatoare care aduce bisturiul menit să taie şi focul menit să purifice. Lucrurile nu erau prea limpezi în mintea lui. Omul de cultură din el evoca doar amintiri clasice, oraşe libere şi triumfătoare, federaţii de provincii bogate, care-şi impuneau lumii legile lor. Dacă Parisul era mai tare, el îl vedea ca într-un nimb de lumină, reclădind o Franţă a dreptăţii şi a libertăţii, reorganizând o societate nouă, după ce măturase rămăşiţele putrede ale celei vechi. În realitate, după alegeri, numele membrilor

Comunei îl surprinseseră întrucâtva prin neobişnuitul amestec de moderaţi, de revoluţionari, de socialişti de toate soiurile, cărora le era încredinţată marea misiune. Cunoştea ps mai mulţi dintre ei şi îi socotea tare şterşi. Oare şi cei mai buni nu aveau să se poticnească, să se piardă ca totul în bulucul ideilor pe care le reprezentau? Dar în ziua în care Comuna a fost în mod solemn constituită în piaţa primăriei, în timp ce tunurile bubuiau şi steagurile roşii – simbol al victoriei – fâlfâiau în vânt – el voise să uite de toate, dus din nou pe aripile unei nădejdi fără margini. Şi amăgirea începea iar, în criza ascuţită a bolii ajunsă la punctul ei culminant, în cumpăna dintre minciunile unora şi credinţa înflăcărată a altora.

Toată luna aprilie Maurice luă parte la lupte în spre Neuilly. În primăvara aceea timpurie liliacul înflorea şi luptele se desfăşurau prin verdeaţa gingaşă a grădinilor. Luptătorii din gărzile naţionale se întorceau seara acasă cu buchete în ţevile puştilor. Acum trupele adunate la Versailles erau aşa de numeroase, încât s-au putut forma două armate, una de linia întâia, sub ordinele mareşalului Mac-Mahon, alta de rezervă, comandată de generalul Vinoy, în ceea ce priveşte Comuna, ea avea de partea ei aproape o sută de mii de cetăţeni înscrişi în gărzile naţionale mobilizate şi încă pe atâta de la partea sedentară; dar, în realitate, participau la luptă cel mult cincizeci de mii. Şi, pe zi ce trecea, planul de atac al celor de la Versailles devenea tot mai limpede: după Neuilly, ei ocupaseră castelul de la Bécon, pe urmă Asnières, numai ca „să strângă încercuirea”, căci plănuiau să pătrundă pe la Point-du-Jour, de îndată ce vor putea să ia cu asalt întăriturile, sub focurile concentrate pornite de la Mont-Valérien şi din fortul de la Issy. Montvalérien era al lor şi toate eforturile lor tindeau să pună mâna pe fortul de la Issy, pe care îl atacau, folosindu-se de vechile lucrări ale prusacilor. De pe la jumătatea lui aprilie, împuşcăturile şi bubuiturile tunurilor nu mai conteneau. La Levallois, la Neuilly, era o luptă neîncetată, un foc de trăgători de fiecare clipă, ziua şi noaptea. Tunuri grele, suite pe

vagoane blindate, se mişcau pe calea ferată din jurul oraşului şi băteau pe deasupra localităţii Levallois, în Asnières. Dar la Vanves, şi mai ales la Issy, bombardamentul continua cu turbare, toate geamurile din Paris se cutremurau ca în zilele cele mai grele din timpul asediului. Şi la 9 mai, când, după o primă alarmă, fortul de la Issy căzu definitiv în mâinile armatei de la Versailles, înfrângerea Comunei fu pecetluită: era începutul panicii care o îndemna la cele mai nesăbuite hotărâri.

Maurice aprobă crearea Comitetului de salvare publică. Atâtea pagini pilduitoare din istorie îi treceau prin minte. Oare nu bătuse ceasul măsurilor cumplite, dacă mai ţineau să salveze patria? Dintre toate actele necugetate, unul singur îi strânsese inima cu o nelinişte tainică; răsturnarea coloanei Vendôme, de care se învinovăţea ca de o slăbiciune copilărească. Parcă-l mai auzea şi acum pe bunicu-său povestindu-i despre Marengo, Austerlitz, Lena, Eylau, Friedland, Wagram, Moscova, povestiri epice care-l mai înfiorau şi azi. Dar faptul că se rădea de pe suprafaţa pământului casa asasinului Thiers şi că se păstrau ostaticii ca o chezăşie şi ca o ameninţare, constituiau oare nişte represalii îndreptăţite de înverşunarea crescândă a Versaillesului contra Parisului pe care îl bombarda şi unde obuzele dărâmau acoperişurile şi omorau femeile? Trebuinţa întunecată de distrugere creştea în el, pe măsura ce visul lui se apropia de sfârşit. Dacă ideea de dreptate şi răzbunare trebuia să fie înecată în sânge, – deschiză-se atunci pământul sub picioare, ca într-una dintre acele zguduiri cosmice, care au reînnoit viaţa! Mai degrabă să se năruie Parisul şi să ardă ca un uriaş rug de jertfă, decât să se întoarcă la viciile şi ticăloşiile lui, la vechea societate roasă de o nedreptate înspăimântătoare! Şi el întrezărea, ca într-o viziune întunecată, oraşul gigantic prefăcut în cenuşă, oraşul din care nu mai rămăseseră decât nişte tăciuni fumegânzi, pe cele două maluri, ca o rană tămăduită prin foc – o catastrofă fără nume. fără seamăn, din care avea să iasă un popor nou. De aceea se aprindea şi mai mult la auzul ştirilor care se răspândeau din gură în

gură: cartierele erau minate, catacombele erau înţesate cu praf de puşcă, toate monumentele stăteau gata să sară în aer, minele erau legate cu fire electrice, pentru ca o singură scânteie să le aprindă pe toate dintr-odată; se formară rezerve considerabile de materii inflamabile, mai ales de petrol, în stare să schimbe străzile şi pieţele în şuvoaie, în mări de flăcări. Comuna jurase că dacă cei de la Versailles vor intra în oraş, niciunul n-are să treacă de baricadele care închideau răspântiile, pavajele o să se deschidă, clădirile se vor dărâma şi Parisul va arde, mistuind cu el o lume întreagă.

Şi Maurice se lăsă în prada acestui vis nebunesc, tocmai din cauza unei nemulţumiri care mocnea în el contra Comunei însăşi. Îşi pierduse încrederea în oameni, o simţea incapabilă, hărţuită de prea multe elemente potrivnice, înverşunată şi tot mai incoerentă şi mai stupidă, pe măsură ce se simţea mai ameninţată. Din toate reformele sociale promise, ea nu putuse înfăptui una singură măcar şi era sigur de pe acum că nu va lăsa în urma ei nicio operă trainică. Dar racila ei cea mai de seamă o constituiau mai ales duşmăniile care o sfâşiau, bănuiala de care erau roşi şi în care trăiau toţi membrii ei. Mulţi dintre ei, moderaţii, îngrijoraţi, nu mai asistau la şedinţe. Ceilalţi lucrau după nevoia momentului, tremurau în faţa unei dictaturi posibile, se găseau în situaţia în care grupările din adunările revoluţionare se distrug unele pe altele, pentru a salva patria. După Cluseret, după Dombrowski, Rossel avea să ajungă şi el suspect. Delescluze, numit delegat civil la Război, nu putea face nici el nimic, cu toată marea lui autoritate.

Şi marele efort social întrevăzut se destrămase eşuând astfel în golul care se lărgea cu fiecare ceas în jurul acestor oameni neputincioşi, împinşi la acţiuni desperate.

În Paris teroarea creştea. Parisul, înfuriat la început contra Versaillesului, cutremurat de suferinţele asediului, se îndepărta acum de Comună. Înrolarea forţată, decretul care încorpora pe toţi oamenii sub patruzeci de ani, îi supărase pe cei paşnici şi pricinuise o fugă de mari proporţii: plecau

prin Saint-Denis deghizaţi în toate felurile, cu acte false de alsacieni, sau coborau în şanţul fortificaţiilor cu ajutorul frânghiilor şi al scărilor, în timpul nopţilor întunecoase. Burghezii bogaţi plecaseră de mult. Nicio fabrică, nicio uzină nu-şi deschisese porţile. Fără comerţ şi fără lucru, viaţa de trândăvie continua, în aşteptarea chinuitoare a deznodământului inevitabil. Iar poporul trăia şi azi numai din solda gărzilor naţionale, cei treizeci de bani plătiţi acum din milioanele rechiziţionate de la Bancă, cei treizeci de bani pentru care mulţi din ei luptau, una dintre cauzele şi însăşi explicaţia răscoalei. Cartiere întregi se goliseră, prăvăliile fuseseră închise, faţadele păreau moarte. Sub lumina strălucitoare a soarelui orbitor din minunata lună mai, nu mai întâlneai pe străzile pustii decât convoiul sever al înmormântărilor de federaţi, omorâţi de inamic, convoiuri fără preoţi, dricuri acoperite cu steaguri roşii, urmate de mulţimi cu buchete de flori în mână. Bisericile, închise, se transformau în fiecare seară în săli de club. Apăreau numai ziarele revoluţionare, celelalte fuseseră suprimate. Parisul era distrus, marele şi nenorocitul Paris care-şi arăta, contra Adunării, sila lui de capitală republicană, şi în care creştea acum teroarea Comunei şi nerăbdarea de a scăpa mai curând de ea, în noianul zvonurilor înspăimântătoare care se răspândiseră, despre arestările zilnice de ostatici, despre butoaiele de praf de puşcă băgate în canale, unde, după spusa unora, stăteau de veghe oameni cu torţe, aşteptând un semnal.

Maurice, care nu băuse niciodată, se văzu şi el prins atunci şi parcă înecat de valul beţiei generale. I se întâmplă, acum, când era de serviciu la vreun post înaintat sau când îşi petrecea noaptea la corpul de gardă, să primească un păhăruţ de coniac. Dacă mai lua unul se înfierbânta, în duhnelile de băutură care-l împresurau. Beţia cronică, moştenită de la primul asediu şi agravată de cel de al doilea era ca o molimă năvalnică. Populaţia asta fără pâine avea în schimb rachiu şi vin cu butoaiele şi băuse până la refuz, aiurind după cel mai mic pahar. Pentru prima oară în viaţa lui, la 21 mai, într-o duminică, Maurice veni

beat spre seară în strada Urzicilor, unde dormea din când în când. Îşi petrecuse ziua tot la Neuilly, trăgând cu puşca, bând cu camarazii, vrând să-şi alunge urâtul care-l copleşea. Pe urmă, cu capul năucit, sleit de puteri, venise să se smintească pe patul din cămăruţa lui, adus de instinct, căci n-a fost chip să-şi mai aducă aminte cum se întorsese. Şi tocmai a doua zi, când soarele era sus, se deşteptă în dangăte de clopote, în tărăboi de tobe şi trâmbiţe. În ajun, la bariera Point du Jour cei din Versailles, găsind o poartă părăsită, intraseră în oraş nestingheriţi.

Cum coborî în stradă, cu puşca în bandulieră, un grup speriat de camarazi, pe care-i întâlnise la primăria sectorului, îi povesti cele întâmplate seara şi în timpul nopţii, dar atât de încurcat, încât nu înţelese mai nimic în primul moment. De zece zile, de când fortul Issy şi marea baterie de la Montretout, sprijinite de cele de pe Mont-Valérien, băteau meterezele, bariera de la Sainteloud nu mai putea fi apărată. Şi asaltul urma să fie dat a doua zi, când un trecător, pe la orele cinci, văzând că nimeni nu mai păzea bariera, chemă numai cu un gest gărzile din tranşee, care se găseau la câţiva paşi mai departe. Fără să mai aştepte, două companii din regimentul 37 de linie trecură bariera. Urmă, după ele, tot corpul al patrulea, comandat de generalul Douay. Toată noaptea trecură trupe într-un puhoi neîntrerupt. La orele şapte divizia Vergé cobora spre podul Grenelle şi ajunsese până la Trocadero. La orele nouă generalul Clinchamp lua Passy şi la Muette. La orele trei de dimineaţa primul corp îşi aşeza tabăra în Bois de Boulogne. În vremea asta divizia Bruat trecea Sena, ca să cucerească bariera Sèvres şi să uşureze intrarea corpului al doilea, care, sub ordinele generalului Cissey, trebuia să ocupe cartierul Grenelle, după o oră. În felul acesta, în dimineaţa de 22, armata de la Versailles era stăpână pe Trocadero şi la Muette, pe malul drept şi pe Grenelle, pe malul stâng. Şi toate astea în mijlocul uluirii, al furiei şi al zăpăcelii Comunei, care vorbea de trădare, încremenită de spaimă, la gândul zdrobirii care nu mai putea fi înlăturată.

Aceasta fu şi prima impresie a lui Maurice când înţelese

cum stau lucrurile: venise sfârşitul, nu-i mai rămânea decât să moară cum trebuie. Dar toate clopotele sunau alarma, tobele băteau mai tare, femeile şi chiar copiii lucrau la baricade, străzile se umpleau de înfrigurarea batalioanelor adunate în grabă şi pornite în fugă la postul lor de luptă. Şi chiar de la prânz, vechea speranţă se trezea iar în inima soldaţilor înfierbântaţi ai Comunei, hotărâţi să învingă, văzând că versaillezii nu se urniseră aproape deloc. Armata aceasta pe care credeau că au s-o vadă la Tuileries în răstimp de doua ore, opera cu o prudenţă extraordinară, fiindcă prinsese minte din înfrângerile suferite, exagerând tactica, învăţată cu atâtea pătimiri de la prusaci. La primărie, Comitetul salvării publice şi Delescluze, delegat la Război, organizau şi conduceau apărarea. Se povestea că ei respinseseră cu dispreţ o ultimă încercare de împăcare. Faptul acesta îi înflăcăra pe oameni, triumful Parisului devenea iar sigur; în toate părţile rezistenţa avea să fie sălbatică, după cum şi atacul avea să fie neîndurător în ura mărită de minciuni şi de cruzimile care ardeau inima celor două armate. Maurice îşi petrecu ziua între Champ de Mars şi Domnul Invalizilor, retrăgându-se încet, din stradă în stradă, trăgând focuri de armă. Nu reuşise să dea de batalionul lui, lupta alături de camarazi necunoscuţi şi trecu cu ei pe malul stâng, fără măcar să fi băgat de seamă. Pe la orele patru apărară o baricadă care închidea strada Universităţii, în locul unde da spre Esplanadă şi o părăsiră abia în amurg, când aflară că divizia Bruat, strecurându-se de-a lungul cheiului, pusese mâna pe Corpul legislativ. Era cât pe-aci să fie prinşi. Ajunseră cu mare greutate în strada Lille, făcând un lung ocol prin strada Saint-Dominique şi strada Bellechasse. Când se înnopta, armata de la Versailles ocupa o linie care pornea de la bariera Vanves, trecea pe la Corpul legislativ, pe la palatul Elysée, pe la biserica Saint-Augustin şi pe la Saint-Lazare şi ajungea la bariera de la Asnières.

A doua zi, într-o marţi, la 23, o zi primăvăratică, însorită şi caldă, a fost pentru Maurice o zi groaznică. Cele câteva sute de federaţi, din care făcea şi el parte şi printre care

erau oameni din mai multe batalioane, apărau încă întregul cartier, de la chei până în strada Saint-Dominique. Dar cei mai mulţi îşi aşezaseră tabăra pe strada Lille, în grădinile marilor palate care se găseau acolo. El însuşi adormise adânc, pe iarbă, lângă palatul Legiunii de onoare. De dimineaţă, se aştepta ca trupele să năvălească dinspre Corpul legislativ, pentru a-i împinge în spatele baricadelor puternice din strada Bacului. Cu toate acestea, orele se scurgeau fără ca atacul să pornească. Se schimbau numai împuşcături la voia întâmplării, de la un capăt la altul al străzilor. Planul celor din Versailles se desfăşura cu o iuţeală prudentă, în hotărârea bine chibzuită de a nu ataca din faţă puternica fortăreaţă pe care răsculaţii o făcuseră din terasa de la Tuileries. Adoptaseră sistemul în doua coloane, prin stânga şi prin dreapta întăriturilor, aşa încât să pună mâna întâi pe Montmartre şi pe Observator, pentru ca apoi, printr-un ocol, să prindă toate cartierele din centru ca într-un năvod imens. Pe la orele două Maurice auzi că drapelul tricolor fâlfâia pe Montmartre. Atacat în acelaşi timp de trei corpuri de armată, care îşi azvârliseră batalioanele asupra colinei, la nord şi la est, prin străzile Lepic, Saules şi Mont-Cenis, marea baterie de la Moulin de la Galette fusese luată şi învingătorii se năpusteau spre Paris, ocupând piaţa Saint Georges, Notre-Dame de Lorette, primăria din strada Drouot şi Opera nouă; în timp ce, pe malul stâng, mişcarea de învăluire, pornită din cimitirul Montparnasse, ajungea în piaţa Enfer şi în Marché aux chevaux. Veştile acestea despre înaintarea atât de rapidă a armatei erau primite cu uluire, cu furie şi cu spaimă. Cum era cu putinţă? Montmartre cucerit în două ore! Montmartre, citadela glorioasă şi invincibilă a răzmeriţei! Maurice bagă de seamă că rândurile se răreau, că unii camarazi tremurau de frică, o ştergeau tiptil, plecau să se spele pe mâini ori să se îmbrace cu o bluză, îngroziţi de represalii. Umbla zvonul că vor fi luaţi din flanc pe la Crucea Roşie, al cărei atac era în curs de pregătire. Baricadele din străzile Martignac şi Bellechasse fuseseră cucerite. Se şi vedeau pantalonii roşii ai ostaşilor versaillezi în capul străzii

Lille. În curând rămaseră numai fanaticii înverşunaţi, Maurice şi încă vreo cincizeci, hotărâţi să moară după ce vor fi omorât cât mai mulţi cu putinţă dintre versaillezii aceştia, care-i tratau pe federaţi ca pe nişte bandiţi şi care împuşcau prizonierii în spatele liniei de luptă. Din ajun, ura cumplită împotriva lor crescuse, era lupta pe viaţă şi pe moarte dintre răzvrătiţii, gata să moară pentru visul lor, şi armata care clocotea de patimi reacţionare, înnebunită că tot mai trebuia să se lupte.

Pe la orele cinci, pe când Maurice şi camarazii săi se retrăgeau, luptând în spatele baricadelor din strada Bacului, coborând din poartă în poartă pe strada Lille, trăgând mereu – el văzu deodată un vălătuc gros şi negru de fum răbufnind printr-o fereastră deschisă a palatului Legiunii de Onoare. Era primul foc pus în Paris. Simţi în el o bucurie sălbatică, îndârjit cum era de nebunia lui furioasă. Venise ceasul ca întregul oraş să ardă ca un rug uriaş, ca flăcările să purifice lumea! Dar o apariţie neaşteptată îl lăsă cu gura căscată: cinci sau şase oameni ieşiseră în graba din palat, având în fruntea lor un vlăjgan, în care îl recunoscu pe Chouteau, fostul lui camarad de grupă din regimentul 106. Îi mai zărise când va, după 18 martie, cu un chipiu cu galoane şi acum îl găsea înălţat în grad, plin tot de galoane, ataşat pe lângă statul-major al vreunui general din spatele frontului. Îşi aminti de o poveste care-i ajunsese la urechi: că acest Chouteau s-ar fi instalat în palatul Legiunii de Onoare şi trăia cu o amantă, ducând-o într-un zaiafet, întinzându-şi cizmele prin alcovurile acelea de mare preţ, spărgând oglinzile cu focuri de revolver, ca să facă haz. Ba unii spuneau că amanta lui, care se ducea, chipurile, după târguieli la hale, pleca în fiecare dimineaţă într-o trăsură de gală, scoţând din palat baloturi de rufărie furată, pendule şi chiar mobile. Iar Maurice, văzându-l cum aleargă cu oamenii lui, ţinând încă în mână un bidon cu petrol, simţi că-i vine rău şi fu cuprins de o îndoială îngrozitoare, care-i zdruncină parcă toată credinţa. Acţiunea aceasta cumplită putea, prin urmare, să fie rea, dacă pornea din mâinile unui astfel de om!

Ceasuri întregi trecură şi el tot se mai zbătea în disperarea lui, nemaigăsind dârză, în el, decât voinţa oarbă a morţii. Dacă se înşelase, atunci cel puţin să plătească greşeala cu sângele lui! Baricada care închidea strada Lille în dreptul străzii Bacului era foarte puternică, făcută din saci şi butoaie de pământ, având în faţa ei un şanţ adânc. El o apăra cu o mână de alţi federaţi, cu toţii pe jumătate culcaţi, omorând la sigur fiecare soldat care se arăta. Până la căderea nopţii nu se clinti din loc şi isprăvi cartuşele, fără o vorbă, îndârjit în disperarea lui. Privea cum se îngroaşă la palatul Legiunii de Onoare coloanele de fum pe care vântul le abătea spre mijlocul străzii. Dar flăcările încă nu se puteau vedea la lumina zilei ce se istovea. Într-un palat vecin izbucnise un alt incendiu. Şi, deodată, un camarad veni să-l înştiinţeze că soldaţii, neîndrăznind să ia baricada frontal, îşi făceau drum prin grădini şi case, spărgând zidurile cu târnăcopul. Se apropia sfârşitul. Puteau să apară dintr-un moment în altul. Şi, într-adevăr, la un foc de armă pornit în jos de la o fereastră, îl văzu din nou pe Chouteau şi pe oamenii lui, care urcau ca nişte apucaţi la dreapta şi la stânga, în casele din colţ, cu petrolul şi făcliile. După o jumătate de oră, sub cerul negru ca păcura, toată răspântia era în flăcări, în timp ce el, stând tot culcat în dosul butoaielor şi al sacilor, se folosea de lumina vie a pârjolului ca să doboare pe soldaţii necugetaţi care îndrăzneau să se arata pe stradă, în afara porţilor.

Cât timp să mai fi tras oare Maurice? Pierduse noţiunea timpului şi a locurilor. Să tot fi fost orele nouă, poate chiar zece. Ticăloşiile pe care le săvârşea el acum îl umpleau de greaţă, ca gustul unui vin de proasta calitate care îţi întoarce stomacul pe dos în timpul beţiei. În jurul lui, casele în flăcări începeau să-l învăluiască într-o căldură de nesuferit, într-o arşiţă care-l înăbuşea. Răspântia, închisă cu grămezi de pietre, ajunsese un lagăr întărit, apărat de incendii, sub o ploaie de tăciuni. Nu dăduseră ei ordinele astea? Să se dea foc cartierelor după ce părăseau baricadele, oprind trupele printr-o linie cumplită de jăratic şi pârjolind Parisul pe măsură ce-l vor părăsi? Şi el îşi dădea

seama că nu ardeau numai clădirile din strada Bacului. În spatele lui vedea cerul aprins de o imensă lumină roşie, auzea un bubuit îndepărtat, ca şi cum întregul oraş s-ar fi aprins. La dreapta, de-a lungul Senei, aveau să izbucnească alte pârjoluri uriaşe. De mult îl văzuse pe Chouteau dispărând, de frica gloanţelor. Cei mai înverşunaţi dintre camarazii lui o ştergeau şi ei unul câte unul, înspăimântaţi la gândul că ar putea fi încercuiţi dintr-un moment într-altul. În sfârşit, rămăsese singur, lungit între doi saci de pământ, cu gândul numai la tirul lui necontenit, când soldaţii, care îşi croiseră drum prin curţi şi grădini, ieşiră printr-o casă din strada Bacului şi se năpustiră asupra baricadei.

În nebunia acestei lupte pe viaţă şi pe moarte, Maurice nu se mai gândise de două zile la Jean. Şi nici Jean, de când intrase în Paris cu regimentul său, care întărise divizia Bruat, nu-şi mai amintise niciun moment de Maurice. În ajun, trăsese focuri pe Champ de Mars şi pe esplanada Invalizilor. Pe urmă, în ziua aceea, părăsise piaţa Palatului Bourbon abia pe la prânz, ca să cucerească baricadele din cartier, până în strada Saintpères. El, de obicei atât de calm, fusese scos din sărite de războiul acesta fratricid, alături de camarazii a căror dorinţă arzătoare era să se poată odihni o dată, după atâtea luni de oboseală. Prizonierii, aduşi din Germania şi încorporaţi, tunau şi fulgerau contra Parisului. Unde mai pui că povestirile grozăviilor Comunei îl scoteau pe Jean din sărite, rănind în el respectul lui pentru proprietate şi setea lui de ordine. El rămăsese temelia naţiunii, ţăranul cuminte, dornic de pace, în vederea reînceperii muncii, a afacerilor, a refacerii. Dar, mai ales, în mânia din ce în ce mai mare care spulberase în el chiar cele mai gingaşe preocupări, incendiile îl înnebuniseră de-a binelea. Să dai foc caselor şi palatelor, pentru că nu eşti biruitor, păi asta treabă era? Numai nişte tâlhari puteau să fie în stare de o asemenea fapta. Şi el, care simţea că i se strânge inima, din cauza execuţiilor sumare din ajun, parcă-şi ieşise din minţi, sălbatic, cu ochii holbaţi cât cepele, lovind în dreapta şi în stânga şi urlând.

Înfuriat, Jean ieşi în strada Bacului, cu câţiva oameni din grupa lui. La început, nevăzând pe nimeni, crezu că baricada fusese evacuată. Apoi zări, hăt colo, între doi saci de pământ, un comunard care se mişca, punea arma la umăr şi trăgea spre strada Lille. Şi, mânat de urgia destinului, porni în fugă, se năpusti cu baioneta şi pironi omul pe baricadă.

Maurice nu avusese timp să se întoarcă. Scoase un ţipăt, ridicându-şi capul. Pârjolurile îi scăldau într-o lumină orbitoare.

— Oh, Jean, dragul meu Jean, tu eşti?

De murit voia să moară, cu o nerăbdare înverşunată, dar să moară străpuns de mâna fratelui său, asta era prea de tot. Asta-i spulbera tot farmecul morţii, otrăvindu-l cu o amărăciune îngrozitoare.

— Vasăzică, tu eşti, Jean, dragul meu Jean?

Trăsnit, dezmeticit, Jean îl privea. Erau singuri. Ceilalţi soldaţi porniseră pe urmele fugarilor. În jurul lor pârjolul îşi înălţa tot mai sus flăcările. Pe ferestre se revărsau mari vâlvătăi roşii, în timp ce, dinăuntru, e auzeau cum se năruiesc tavanele aprinse. Şi Jean se prăbuşi alături de Maurice, hohotind de plâns, pipăindu-l, căutând să-l ridice, ca să vadă dacă n-ar mai fi cu putinţă să-l salveze.

— Oh, băiatul meu, băiatul meu drag!

VIII

Când, după nenumărate întârzieri, trenul de Sedan sosi, în sfârşit, pe la orele nouă în gara Saint-Denis, o lumină puternică îmbujora tot cerul spre miazăzi, ca şi cum Parisul întreg ar fi fost în flăcări. Pe măsură ce se înnopta, lumina aceea sporise şi, treptat-treptat, cuprindea toată zarea, însângerând un pâlc de nori mici, care se pierdeau spre răsărit, în negura tot mai adâncă.

Henriette sări cea dintâi din vagon, îngrijorată de aceste pâlpâiri de pârjol, pe care călătorii le zăriseră prin uşile vagoanelor încă de când trenul străbătea întinderile mohorâte ale câmpiei. De altfel nişte soldaţi prusaci, care ocupaseră de curând gara milităreşte, sileau pe toată lumea să coboare, în timp ce doi dintre ei, aflaţi pe peronul de sosire, strigau într-o franţuzească răstită:

— Parisul arde... Nimeni nu merge mai departe, toată lumea coboară... Parisul arde, Parisul arde...

Henriette fu cuprinsă de o îngrijorare cumplită. Doamne Dumnezeule, nu cumva sosea prea târziu? Cum Maurice nu răspunsese la ultimele două scrisori, ea fusese năpădită de temeri atât de chinuitoare, la primirea veştilor de la Paris, din ce în ce mai alarmante, încât se hotărâse deodată să plece din Remilly. De câteva luni ducea la unchiul Fouchard o viaţă plină de mâhnire. Pe măsură ce Parisul rezista cu tot mai multă dârzenie, trupele de ocupaţie deveniseră mai pretenţioase şi mai aspre. Şi acum, când regimentele plecau rând pe rând în Germania, scurgerea necontenită a coloanelor militare secătuia din nou satele şi oraşele. Dimineaţa, sculându-se cu noaptea în cap, ca să ia trenul de la Sedan, Henriette văzu curtea fermei plină de un puhoi

de cavalerişti care domniseră acolo claie peste grămadă, înveliţi în mantale. Erau atât de mulţi, încât acopereau pământul. Pe urmă, la un semnal neaşteptat al goarnei, toţi se ridicaseră tăcuţi, înfăşuraţi în mantalele lor mototolite şi atât de strânşi unii în alţii, încât i se păruse că e martoră la reînvierea unui câmp de lupta în sunetele trompetelor judecăţii de apoi. Şi mai dăduse de prusaci şi la Saint-Denis; tot de la ei auzise strigătele acelea care o năuceau:

— Toată lumea coboară. Nimeni nu merge mai departe... Parisul arde, Parisul arde...

Speriată, Henriette se repezi cu valiza în mână şi ceru lămuriri. De două zile se dădeau lupte la Paris. Calea ferată fusese tăiată. Prusacii stăteau în aşteptare. Dar, cu toate acestea, ea voia să treacă. Zărindu-l pe peron pe căpitanul care comanda compania de pază a gării, alergă spre el:

— Domnule, mă duc să dau de urma fratelui meu, de care sunt foarte îngrijorată. Daţi-mi voie să-mi continui drumul, vă rog din tot sufletul!

Se opri, surprinsă, recunoscându-l pe căpitan, a cărui faţă era acum luminată de un felinar.

— A, dumneata eşti, Otto... Oh, fii bun, de vreme ce întâmplarea ne aduce şi de data asta faţă în faţă!

Vărul ei, Otto Günther, era şi acum tot cu îngrijire îmbrăcat în uniforma lui strimtă de căpitan al gărzii. Avea aceeaşi mutră ţanţoşă de ofiţer chipeş, pus la punct. Dar el n-o recunoştea pe femeia asta subţirica, plăpândă, cu părul de un blond palid, cu chipul frumuşel şi blajin, ascuns sub voalul pălăriei. Numai ţintuit de privirea curajoasă şi neclintită a ochilor ei, îşi aduse aminte, în cele din urmă. Schiţă doar un gest.

— Ştii că am un frate soldat, continuă Henriette cu înflăcărare. A rămas în Paris, mi-i frică să nu se fi amestecat şi el în lupta aceea îngrozitoare. Te rog din suflet, Otto, dă-mi o mână de ajutor, ca să-mi văd mai departe de drum.

Atunci se hotărî şi el să vorbească.

— Îţi spun drept că nu pot nimic. De ieri, trenurile nu mai circulă. Cred că au scos şinele înspre întărituri. Şi nu am la îndemână nici trăsură, nici cal, nici om care să te conducă.

Ea îl privea, îngăimând un fel de tânguiri nedesluşite, mâhnită că îl găseşte atât de rece, atât de hotărât să nu-i vină în ajutor.

— Of, Doamne, Doamne, nu vrei să faci nimic... De cine să mă mai rog, Doamne, Dumnezeule?

Prusacii, stăpâni atotputernici, puteau, cu un singur cuvânt, să răstoarne tot oraşul, să rechiziţioneze o sută de trăsuri şi să scoată din grajduri mii de cai! Iar el refuza, cu aerul dispreţuitor al învingătorului, al cărui principiu este să nu se amestece niciodată în treburile învinşilor, socotindu-le fără îndoială necurate, în stare să-i întineze gloria prea proaspătă.

— În sfârşit – spuse iar Henriette, căutând să se liniştească – cel puţin ştii ce se întâmplă. Te rog să-mi spui şi mie.

Căpitanul schiţă un zâmbet uşor, aproape imperceptibil.

— Arde Parisul... Poftim, să privim de acolo! Se vede perfect.

Şi o luă înaintea ei, ieşi din staţie şi merse de-a lungul liniilor vreo sută de paşi, ca să ajungă la podeţul de fier construit pe deasupra caii ferate. După ce urcară scara strâmtă, când ajunseră sus şi se sprijiniră de rampă, nesfârşită câmpie netedă se desfăşura în zare, sub ochii lor, dincolo de dâmbul din apropiere.

— Vezi, arde Parisul...

Să tot fi fost nouă şi jumătate. Lumina roşie care înflăcăra cerul creştea necontenit. Spre răsărit, pâlcul ele nouraşi însângeraţi dispăruse şi nu mai rămăsese la zenit decât o pată întunecată, în care se restrângeau flăcările îndepărtate. Acum toată dunga zării era o vâlvătaie; însă pe alocuri se deosebeau trâmbe de foc mai puternice, limbi de pară de un purpuriu intens, care brăzdau întunericul cu izbucnirea lor necurmată, printre norii fugari de fum. Şi ai fi zis că pârjolul se întinde cuprinzând, hăt, departe, din copac în copac, nu ştiu ce pădure uriaşă şi că pământul însuşi avea să ia foc de la acest năprasnic rug al Parisului.

— Uite – explică Otto – ridicătura aceea care se bolteşte ca o pată neagră pe un fond roşu, e Montmartre. Spre

stânga, la Villette şi la Belleville, încă nu arde nimic... Pe semne că au dat foc cartierelor luxoase şi pârjolul se întinde, se întinde necontenit. Ia te uită, colo în dreapta, un nou pârjol! Se zăresc flăcările, un vârtej întreg de flăcări, din care se ridică o trâmbă arzătoare de aburi... Şi altele, mereu altele, pretutindeni.

El nu ridica tonul, nu se înflăcăra, dar Henriette era îngrozită de neţărmurirea şi de liniştea bucuriei lui. Ah, şi să vadă prusacii ăştia aşa ceva! Simţea cum o jigneşte prin calmul şi prin zâmbetul lui abia schiţat, prin care parcă voia să spună că prevăzuse totul şi aştepta de multă vreme dezastrul ăsta fără seamăn. În sfârşit, Parisul ardea, Parisul în care obuzele germane nu reuşiseră să strice decât câteva burlane! Parcă se răcorea de tot necazul şi se simţea răzbunat de zăbava nemăsurată a asediului, de gerurile cumplite pe care le îndurase, greutăţile care se iveau necontenit şi de care Germania mai era încă întărâtată. În trufia biruinţei, nici provinciile cucerite, nici despăgubirea de cinci miliarde nu făceau cât spectacolul acesta al Parisului nimicit, care, cuprins de o nebunie furioasă, îşi dăduse singur foc şi se prefăcea în nori de fum, în noaptea senină de primăvară.

— O, era de aşteptat, adăugă el mai încet. Asta o un lucru mare!

În faţa acestei catastrofe năprasnice, Henriette simţea cum o durere tot mai cumplită îi strângea inima s-o înăbuşe. Timp de câteva minute uită de propria ei durere, copleşită de nenorocirea aceasta prin care un popor întreg îşi ispăşea greşelile. Fără să vrea, se pomenea ţipând, când se gândea la focul acela care mistuia atâtea vieţi omeneşti, în faţa priveliştii oraşului aprins în zare, din care ţâşneau pălălăile de iad ale sodomelor blestemate şi urgisite. Cu mâinile împreunate a rugă, se tânguia:

— Cu ce-om fi păcătuit noi, Doamne, Dumnezeule, ca să fim osândiţi aşa?

Otto îşi şi ridicase mâna în semn de dojană. Era gata să i se adreseze cu înverşunarea acelui rece şi aspru protestantism militar, întărit cu pilde din Biblie. Dar se uită

la femeia tânără de lângă el şi, întâlnind frumoşi ei ochi limpezi şi înţelepţi, se opri. De altfel, gestul fusese îndestulător. Prin el vorbise ura de rasă, convingerea lui că venise în Franţa ca un sol al dreptăţii, trimis de dumnezeul armatelor ca să pedepsească un popor păcătos. Pârjolul care mistuia Parisul era osânda cuvenită pentru atâtea veacuri de viaţă ticăloasă, pentru destrăbălarea lui şi pentru noianul lui de nelegiuiri. Încă o dată germanii aveau să mântuie lumea, spulberând şi ultimele rămăşiţe ale putregaiului latin.

El lăsă braţul în jos şi spuse doar atât:

— S-a isprăvit cu el... Un alt cartier se aprinde, – uite pârjolul acela de colo, mai înspre stânga... Cred că vezi brâul acela mare, care se întinde ca un râu de foc...

Tăcură amândoi şi o linişte înspăimântătoare se aşternu între ei. Într-adevăr, flăcările creşteau uneori pe neaşteptate şi se ridicau fără încetare, revărsându-se în slăvi, ca din cuptoare. Cu fiecare clipă marea de foc îşi lărgea zarişte a neţărmurită şi din talazurile ei incandescente ţâşneau acum trâmbe de fum, care alcătuiau deasupra oraşului un uriaş nor de aramă cătrănită; şi parcă-l mâna o adiere uşoară, căci se îndepărta încet prin bezna nopţii, zăbrelind bolta cerului cu ploaia ei criminală de cenuşă şi funingine.

Henriette tresări deodată, de parcă s-ar fi trezit dintr-un vis urât şi, năpădită iar de îngrijorarea care o cuprindea când se gândea la frate-său, mai încercă o dată să-l înduplece cu rugăminţile ei.

— Vasăzică nu poţi să faci nimic pentru mine? Refuzi să mă ajuţi să intru în Paris?

Cu un alt gest, Otto păru că vrea să mă ture zarea.

— Ce rost ar avea, de vreme ce mâine nu se vor mai găsi în el decât mormane de ruine?

Şi aşa se termină totul. Ea coborî de pe podeţ, fără să-şi ia măcar rămas bun, alergând cu valijoara în mână, în timp ce el mai rămase încă multă vreme sus, neclintit şi subţire, cu uniforma bine strânsă pe el şi cufundat în noapte, sorbind din ochi praznicul monstruos pe care i-l prilejuia

priveliştea acestui Babilon în flăcări.

Tocmai când Henriette ieşea din gară, avu norocul să dea peste o doamnă corpolentă, care se tocmea cu un birjar, ca s-o conducă imediat la Paris, în strada Richelieu. Henriette o rugă atât de insistent, cu lacrimi aşa de mişcătoare, încât până la urmă primi s-o ia cu dânsa. Vizitiul, un omuleţ tuciuriu, dădu bice calului şi nu scoase un cuvânt tot drumul. Dar doamna voinică sporovăia întruna şi povestea cum, părăsindu-şi prăvălia alaltăieri, după ce o încuiase, făcuse greşeala să lase nişte lucruri de valoare ascunse în perete. De aceea, de două ore de când ardea oraşul, era obsedată doar de gândul să se întoarcă acasă şi să-şi salveze avutul, chiar dacă trebuia să treacă prin foc. La barieră stăteau de pază numai câţiva soldaţi somnoroşi şi trăsura trecu fără multă bătaie de cap, mai cu seamă că doamna trăgea nişte minciuni încornorate, spunându-le că se dusese după o nepoată de-a ei, ca să-l îngrijească, amândouă, pe bărbatul ei rănit de cei de la Versailles. Piedicile mari începură pe străzi, unde baricadele opreau trecerea pe şosea mai la fiecare pas, silindu-i să facă mereu ocoluri. În cele din urmă, când ajunseră în bulevardul Poissonnière, birjarul spuse că nu merge mai departe. Şi cele două femei au trebuit să-şi urmeze drumul pe jos, prin strada Sentier, prin strada Jeûneurs şi prin tot cartierul Bursei. Cu cât se apropiau mai mult de fortificaţii, cerul aprins se lumina ca ziua în amiaza mare. Acum, ele erau surprinse de liniştea şi pustietatea acestei părţi a oraşului, unde ajungea numai un bubuit îndepărtat. Dar fiindcă, de la Bursă încolo, gloanţele ajungeau până la ele, fură nevoite să se strecoare pe lângă case. În strada Richelieu, după ce-şi găsi prăvălia neatinsă, doamna cea voinică, încântată, ţinu morţiş să-şi îndrepte tovarăşa pe drumul cel bun: strada du Hasard, strada Sfânta Ana şi, în sfârşit, strada Urzicilor. Nişte federaţi care mai ocupau cu un batalion strada Sfânta Ana, voiră un moment să nu le lase să treacă. În sfârşit, pe la orele patru, când se lumina de ziuă, Henriette, istovită de emoţie şi de oboseală, găsi vechea casă din strada Urzicilor deschisă vraişte. Şi, după ce urcă

pe scara strâmtă şi întunecoasă, trebui să apuce printr-o uşă, pe o scară care ducea pe acoperiş.

Pe baricada din strada Bacului, între cei doi saci de pământ, Maurice putu să se ridice în genunchi şi nădejdea încolţi iar în inima lui Jean, care credea că l-a dat gata.

— Oh, dragul meu, vasăzică trăieşti? Voi avea oare norocul ăsta, păcătosul de mine? Stai aşa, lasă-mă să mă uit.

Cercetă cu grijă rana la lumina vie a pârjolului. Baioneta îi străpunsese braţul aproape de umărul drept. Dar, ce era mai rău, era că pătrunsese apoi între două coaste, atingând fără îndoială plămânul. Totuşi, rănitul respira fără prea mare greutate. Numai braţul îi atârna fără viaţă.

— Sărmane Jean, nu te prăpădi cu firea! Sunt, totuşi, mulţumit. Mai bine să termin cu toate... Ai făcut destule pentru mine, căci, fără ajutorul tău, de multă vreme aş fi crăpat în vreun şanţ.

Auzindu-l spunând cuvintele acestea, Jean fu năpădit de o durere cumplită.

— Să faci bine să taci! Tu m-ai salvat de două ori din ghearele prusacilor. Eram chit şi venise rândul meu să-mi dau viaţa. Când colo, tocmai eu te măcelăresc, în felul ăsta... Ah, lua-m-ar dracu să mă ia! Parcă am fost beat, de nu te-am recunoscut, da, – beat ca un porc, beat de atâta sânge cât am băut.

Cu lacrimi în ochi, îşi aminti de despărţirea lor de la Remilly, când, luându-şi rămas bun, se întrebaseră dacă aveau să se mai vadă cândva în cine ştie ce împrejurări de întristare sau de bucurie. Atunci, la ce le folosiseră zilele petrecute împreună fără pâine şi nopţile fără somn, cu moartea mereu în faţă? Inimile lor nu se contopiseră oare, în timpul acelor câteva săptămâni de viaţă eroică laolaltă, decât ca să ajungă la această grozăvie, la acest fratricid monstruos şi stupid? Hotărât, nu! se răzvrătea el.

— Lasă-mă să fac ce ştiu eu, băiete. Trebuie să te salvez.

Mai întâi trebuia să-l ia numaidecât de acolo, căci armata omora răniţii. Noroc că erau singuri, pentru că nu mai aveau nicio clipă de pierdut. Repede, cu briceagul lui,

spintecă mâneca şi scoase apoi vestonul. Şi, fiindcă mai curgea sânge, se grăbi să lege solid braţul cu fâşii smulse din căptuşeală. Pe urmă făcu un tampon pentru rana de la piept şi legă braţul pe deasupra lui. Din fericire avea la el o bucată de sfoară şi cu ea strânse zdravăn acest pansament barbar, care avea, totuşi, o parte bună, că imobiliza întreaga porţiune atinsă şi împiedica hemoragia.

— Poţi să mergi?

— Cred că da.

Dar nu îndrăznea să-l ia aşa, în cămaşă. După o clipă de gândire dădu fuga într-o stradă vecină, unde văzuse un soldat mort şi se întoarse cu o manta şi un chipiu. Îi aruncă mantaua pe umeri şi-l ajută să-şi bage braţul sănătos în mâneca stânga. Apoi, după ce-i puse chipiul în cap, spuse:

— Aşa, acum eşti de-ai noştri… Încotro o apucăm?

Aci era încurcătura cea mare. Şi numaidecât, cu toată speranţa şi curajul care se treziseră în el, nelinişstea reveni. Unde să găsească un adăpost sigur? Casele erau scotocite şi toţi comunarzii prinşi cu arma în mână erau împuşcaţi. Şi apoi, niciunul, nici altul nu cunoştea pe cineva în acest cartier, nicio fiinţă căreia să-i ceară adăpost, nicio ascunzătoare în care să-şi piardă urma.

— Cel mai bun lucru ar fi tot acasă la mine, spuse Maurice. Casa e mai dosnică şi nici ţipenie de om n-are să vină acolo. Da? r e tocmai pe celălalt mal al Senei, în strada Urzicilor.

Jean, deznădăjduit şi nehotărât, înjura printre dinţi:

— Fir-ar al dracului să fie! Ce-i de făcut?

Nici gând să te strecori pe Pont-Royal, pe care focurile îl luminau ca ziua-n amiaza mare. În fiecare clipă porneau împuşcături de pe amândouă malurile. Şi te-ai fi izbit de palatul Tuileries care ardea şi de Luvrul baricadat şi păzit, ca de-o stavilă de neînvins.

— Vasăzică am dat-o dracului, n-avem cum să trecem! spuse Jean, care locuise la Paris timp de şase luni, după ce se întorsese din campania din Italia.

Deodată îi veni o idee. Dacă s-ar mai găsi ceva bărci lângă Pont-Royal, ca altădată, ar putea să-şi încerce

norocul. Şi-ar pierde destulă vreme, ar înfrunta primejdii mari şi n-ar fi tocmai uşor; dar n-aveau ce face şi trebuia să treacă repede la fapte.

— Ascultă, puişorule, s-o ştergem, totuşi, de aici, c-altfel e rău de noi... Am să-i spun domnului locotenent că m-au prins comunarzii, dar că am reuşit să fug.

Îl prinse pe Maurice de braţul sănătos şi îl sprijini, ajutându-l să treacă de capătul străzii Bacului, printre casele care ardeau acum din pivniţă până-n acoperiş, aidoma unor torţe uriaşe. O ploaie de tăciuni aprinşi se abătea asupra lor, iar dogoarea era aşa de grozavă, încât le pârlea părul de pe faţă. Pe urmă, când ajunseră pe chei, stătură o clipă ca orbiţi de lumina înspăimântătoare a focurilor, care ardeau ca nişte jerbe uriaşe pe cele două maluri ale Senei.

— Slavă Domnului, nu ne putem plânge că n-avem lumânări, mormăi Jean, supărat de această iluminaţie.

Se simţi ceva mai liniştit numai după ce coborî cu Maurice pe scara cheiului, mai la vale de Pont-Royal. Aci, sub un pâlc de copaci mari, de pe malul apei, erau feriţi. Mogâldeţele negre care umblau încolo şi-ncoace pe malul celălalt îi neliniştiră o vreme. Se auziră împuşcături şi un ţipăt puternic, apoi o săritură în apă, urmată de o ţâşnire neaşteptată de spumă. După cât se vedea, podul era păzit.

— Ce-ar fi să ne petrecem noaptea în barca asta? întrebă Maurice, arătând un birou de scânduri care deservea navigaţia.

— Nu, zău! Ca să ne ia mâine dimineaţă ca din strachină!

Jean rămăsese tot la planul lui. Găsise acolo o mulţime de bărci. Toate însă erau legate cu lanţuri. Cum să dezlege una şi să-i desfacă lopeţile? În cele din urmă descoperi o pereche de vâsle vechi, reuşi să descuie un lacăt care, pesemne, nu fusese bine încuiat. Apoi, îndată ce-l culcă pe Maurice în partea dinainte a bărcii, se lăsă cu băgare de seamă în voia curentului, pe lângă mal, prin umbra instalaţiilor de băi reci şi a şalupelor. Amândoi tăceau, speriaţi de priveliştea jalnică ce se desfăşura sub ochii lor. Pe măsură ce coborau în josul râului grozăvia părea tot mai

mare în perspectiva zării. Când ajunseră la podul Solferino, văzură dintr-o privire cele două cheiuri în flăcări.

La stânga ardea palatul Tuileries. Încă de la căderea nopţii comunarzii puseseră foc palatului din amândouă părţile, la pavilionul Florei şi la pavilionul Marsan. Focul se întindea cu repeziciune la pavilionul Orologiului, din centru, unde era pregătită o mână întreagă, alcătuită din butoaie cu praf de puşcă, îngrămădite în Sala Mareşalilor. În momentul acela clădirile intermediare zvârleau prin ferestrele sparte trâmbe de fum roşcat străbătut de limbi de flăcărui albastre. Acoperişurile luau foc, coşcovite de crăpături aprinse, căscându-se ca un teren vulcanic sub năvala jarului dinăuntru. Dar mai ales pavilionul Florei, aprins cel dintâi, ardea de jos şi până sus, pe coamele largi, cu un uruit grozav. Petrolul, cu care fusese stropit parchetul, covoarele şi perdelele, dădea flăcărilor atâta tărie, încât drevele de fier ale balcoanelor se răsuceau, iar sobele monumentale plesneau, cu sorii lor mari sculptaţi, roşii ca jăraticul.

Apoi, la dreapta, ardea de vreo şapte ore palatul Legiunii de onoare, aprins pe la orele cinci seara şi care se consuma ca vâlvătaia unui rug ale cărui vreascuri s-au mistuit cât ai clipi din ochi. În sfârşit, mai ardea şi palatul Consiliului de Stat – un foc năprasnic, cel mai gigantic şi mai înspăimântător, un cub de piatră uriaş cu cele două etaje de colonade, din care se revărsau flăcările. Cele patru clădiri, care împrejmuiau marea curte interioară, luaseră foc deodată. Şi aci petrolul vărsat din belşug pe cele patru scări, la cele patru colţuri, curgea în valuri, tălăzuind de-a lungul treptelor adevărate şuvoaie de iad. Pe faţada de pe malul apei, li aia clară a ferestrelor mansardei se vedea ca o rampa înnegrită, în mijlocul unor limbi roşii care îi lingeau marginile, în timp ce colonadele, arhitrava, friza şi cornişele, cu sculpturile lor, apăreau cu un relief extraordinar, într-o lumină orbitoare de cuptor. Aci mai ales, puterea focului era atât de zguduitoare, atât de năprasnică, de parcă tot acest colosal monument ar fi fost ridicat din temelii, cutremurându-se şi vuind. Numai

scheletul zidurilor lui groase mai stăteau în picioare, în grozăvia vulcanului care arunca în aer tabla acoperişurilor. Mai încolo, în apropiere, la cazarma Orsay, ardea o aripă întreagă, ca o coloană înaltă şi albă de flacără, de-ai fi zis că e un turn de lumină. Şi, în sfârşit, în spate, ardeau alte focuri, cele şapte case din strada Bacului, cele douăzeci şi două de case din strada Lille, înroşind zarea şi vrăfuind flăcări peste flăcări, ca o mare însângerată şi neţărmurită.

Jean îngăimă îngrozit:

— Doamne sfinte, e cu putinţă una ca asta? Şi râul o să ia foc!

Într-adevăr, barca părea că alunecă pe un râu de jăratic. Cu răsfrângerile jucăuşe ale acestor vetre uriaşe, ai fi crezut că Sena ducea la vale cărbuni aprinşi. Fulgere roşii năprasnice o străbăteau, cu un fâşâit puternic de tăciuni galbeni. Şi ei alunecau la vale, domol, pe apa aceea aprinsă, printre palatele în flăcări, ca pe o stradă fără sfârşit dintr-o cetate blestemată, care se mistuia de o parte şi de alta a unui şuvoi de lavă aprinsă.

— Oh, spuse şi Maurice, cuprins iar de nebunia lui în faţa nimicirii aceleia pe care o voise, – lasă să ardă totul, până n-o mai rămâne piatră pe piatră!

Dar Jean, cu un gest de om înspăimântat, îl opri de parcă s-ar fi temut ca nu cumva blestemul să le aducă vreo năpastă pe cap. Cum era cu putinţă ca un băiat, care-i era atât de drag, unui băiat cu atâta carte, unui băiat atât de gingaş, să-i fi trecut prin cap asemenea năzbâtii? Şi vâslea şi mai aprig, căci trecuse de podul Solferino, şi se afla acum într-un spaţiu larg, descoperit. Lumina era atât de puternică, încât râul era luminat ca în amiaza mare, când razele soarelui cad de sus, fără nicio umbră. Se desluşeau cele mai mici amănunte cu o precizie ciudată, învolburările apei, grămezile de pietriş de pe maluri, tufişurile de pe cheiuri. Dar mai cu seamă podurile se arătau strălucitor de albe şi aşa de lămurite, că le-ai fi putut număra şi pietrele. Aşa cum stăteau între un foc şi altul, ai fi jurat că sunt nişte podeţe subţiri întinse pe deasupra acestei ape înroşite de pârjol. Uneori, în mijlocul vuietului acestuia necontenit, se

auzeau pârâituri năprasnice. Adevărate viforniţe de funingine se abăteau deodată şi vântul aducea cu el o duhoare împuţită. Grozăvia cea mare era că Parisul cu celelalte cartiere îndepărtate, colo, de o parte şi de alta a pârtiei croite de apele Senei, nici nu mai existau. La dreapta şi la stânga, furia incendiilor îţi lua ochii, scufundând toate, mai încolo, ca-n bezna unui hău. Nu se mai vedea decât neţărmurirea negurii, o genune fără fund, ca şi cum întregul Paris s-ar fi mistuit în noaptea veşnică. Cerul murise şi el, căci flăcările se ridicau atât de sus, în slăvi, încât nu se mai zăreau stelele.

Prins iar de nălucirile febrei, Maurice rânji ca un smintit.

— E mare praznic la Consiliul de Stat şi la Tuileries... S-au iluminat faţadele, policandrele scânteiază, femeile dansează... Oh, dansaţi, dansaţi, vă rog, cu fustele fumegânde şi cu părul în flăcări...

Şi, cu braţul teafăr, el evoca orgiile din Gomora şi Sodoma, tarafurile de cântăreţi, florile, dezmăţurile monstruoase, palatele pângărite de atâta desfrâu, luminând blestemăţia goliciunilor cu o atât de mare risipă de lumânări, încât îşi dăduseră singure foc. Deodată se auzi un zgomot înspăimântător. Era focul de la Tuileries, care, întinzându-se în amândouă părţile, răbufnise în Sala Mareşalilor. Butoaiele cu praf de puşcă se aprindeau, pavilionul Orologiului sărea în aer, de parcă ar fi făcut explozie sub el o pulberărie întreagă. O jerbă imensă ţâşni în văzduh, un panaş care cotropi tot cerul negru ca un buchet de vâlvătăi al acestei serbări îngrozitoare.

— Aşa dans, mai zic şi eu! strigă Maurice, ca la sfârşitul unui spectacol, când se trage cortina şi totul cade în beznă.

Jean, bâlbâind, îl rugă din nou, cu vorbe înfrigurate. Nu, nu! Nu e bine să vrei răul! Dacă se năruia totul, n-aveau să piară şi ei? Şi graba lui cea mai mare era să iasă la mal, scăpând o dată de priveliştea asta groaznică. Totuşi fu chibzuit şi trecu dincolo de podul Concordiei, astfel încât să debarce tocmai pe cheiul Conferinţei, după cotul pe care-l face Sena. Şi chiar în clipa asta grea, în loc să dea drumul bărcii ca s-o pornească la vale, îşi pierdu câteva minute ca

s-o lege zdravăn, din respectul instinctiv pe care-l avea pentru avutul străin. Planul lui era să ajungă în strada Urzicilor prin piaţa Concordiei şi prin strada Saint-Honoré. După ce-l aşează pe Maurice pe mal, sui singur scara cheiului, dar fu iar năpădit de îngrijorare când îşi dădu seama cât le va fi de greu să biruiască atâtea piedici îngrămădite acolo. Aci era fortăreaţa Comunei, cu neputinţă de cucerit, terasa de la Tuileries apărată de tunuri, strada Regală, Saint-Florentin şi Rivoli, închise de baricade înalte, solid construite. Toate acestea îndreptăţeau tactica armatei de la Versailles, ale cărei linii, în noaptea aceea, alcătuiau un imens unghi, cu vârful în piaţa Concordiei, cu o latură pe malul drept, către gara de mărfuri a Companiei Nordului şi cu cealaltă pe malul stâng, la un bastion al fortificaţiilor, în apropiere de Arcueil. Dar cum nu mai era mult până la ziuă, comunarzii evacuaseră palatul Tuileries şi baricadele, trupa pusese mâna pe cartier, strecurându-se printre noi incendii, declarate în alte douăsprezece case care ardeau de la orele nouă seara, la răspântia străzii Saint-Honoré cu strada Regală.

Când Jean coborî din nou pe mal îl găsi pe Maurice somnoros, ca năuc după criza de nervi prin care trecuse.

— N-are să fie uşor... Măcar ai să mai poţi merge, băiete?

— Da, da, fii fără teamă. Mort sau viu, tot ajung eu...

Cu mare greutate urcă, îndeosebi, scara de piatră. Apoi, sus pe chei, merse încet, sprijinindu-se de braţul tovarăşului său, cu un pas de lunatic. Cu toate că nu se luminase încă de ziuă, pălălăile focurilor vecine revărsau în piaţa aceea largă o lumină liliachie ca de zori. Trecură prin piaţa pustie, cu inima strânsă de priveliştea mohorâtei pustiiri. La cele două margini ale ei, de cealaltă parte a podului şi la capătul străzii Regale, abia se desluşeau siluetele Palatului Bourbon şi a bisericii Madeleine, brăzdate de bombardamente. Terasa palatului Tuileries, bătută de tunuri, se prăbuşise în parte. Chiar în piaţă gloanţele ciuruiseră bronzul fântânilor, trunchiul uriaş al statuii care întruchipa oraşul Lille zăcea la pământ, tăiat în două de un obuz, în timp ce, alături, statuia Strasbourgului, îmbrăcată

cu crep negru, părea că poartă doliu după atâtea ruine. Lângă obeliscul neatins, într-o tranşee, se mai putea vadea şi un tub de gaz aerian, spintecat, cine ştie cum, de tăişul vreunui târnăcop, care se aprinsese din întâmplare şi care azvârlea, cu o şuierătură puternică, o pălălaie mare de foc.

Jean se feri de baricada care închidea strada Regală, între Ministerul Marinei şi clădirea Depozitului de Mobile, neatinse de foc. Din spatele mormanului de saci şi al butoaielor de pământ, din care era făcută baricada, auzea voci groase de soldaţi. În faţă, baricada era apărată de o groapă plină de apă stătută pe care plutea cadavrul unui federat. Printr-o spărtură se zăreau casele de la răspântia Saint-Honoré, mistuite de foc, cu toată intervenţia pompelor venite din suburbane, care se mai auzeau încă, împroşcând apa. La dreapta şi la stânga puieţii de pe marginea trotuarelor fuseseră sfârtecaţi, iar chioşcurile de ziare sfărâmate şi ciuruite de schije. Se auzeau ţipete puternice, căci pompierii descoperiseră într-o pivniţă şapte locatari aproape carbonizaţi.

Cu toate că baricada care oprea trecerea pe strada Saint-Florentin şi pe strada Rivoli părea şi mai de temut cu meterezele ei înalte şi iscusite, dintr-un fel de presimţire Jean găsi că trecerea era mai puţin primejdioasă pe acolo. Într-adevăr, baricada fusese cu totul evacuată, fără ca armata să fi îndrăznit, totuşi, s-o ocupe. Tunurile zăceau în amplasamentele lor, de parcă fuseseră părăsite de când lumea. Şi nici ţipenie de om în spatele acestor metereze de neînvins, în afară de un câine pribeag care o luă la fuga. Dar, pe când Jean grăbea pasul pe strada Saint-Florentin, sprijinindu-l pe Maurice, sleit de puteri, se întâmplă tocmai ceea ce se temeau să nu li se întâmple: se pomeniră faţă în faţă cu o întreagă companie din regimentul 88 de linie, care ocolise baricada.

— Domnule căpitan – spuse el – dânsul este un camarad pe care l-au rănit tâlharii ăştia. Îl duc la ambulanţă.

Mantaua, aruncată pe umerii lui Maurice, îi scăpa basma curată şi inima lui Jean bătea să-i spargă pieptul în timp ce coborau, în sfârşit, împreună pe strada Sainthonoré. Abia se

revărsau zorile. Din străzile laterale veneau mereu împuşcături, căci lupta era încă în toi în tot cartierul. Numai printr-o minune izbutiră să ajungă în strada Frondeurs, fără altă supărare. Cum nu mai mergeau decât foarte încet, aceşti trei sau patru sute de metri pe care îi mai aveau de străbătut li se părură că nu se mai sfârşeau. Apoi, în strada Frondeurs, dădură peste un post de comunarzi, care, speriaţi, crezând că au de-a face cu un regiment întreg, o rupseră la fuga. Până în strada Urzicilor mai aveau de mers puţin pe strada Argenteuil.

Ah, strada asta a Urzicilor, cu câtă înfrigurare o dorea Jean de patru ore, care păreau că nu se mai isprăvesc! Când ajunseră în ea, răsuflară uşuraţi. Era o stradă neagră, pustie, tăcută, de parcă s-ar fi găsit la o sută de poşte de locul luptei. Casa, o clădire veche şi strimtă, fără portar, era scufundată într-un somn de moarte.

— Cheile sunt în buzunarul meu, îngăimă Maurice. Cea mare e de la uşa din stradă, cea mică de la camera mea, de sus.

Şi se prăbuşi leşinat în braţele lui Jean, care se simţea nespus de îngrijorat şi de încurcat. Uită să încuie la loc uşa de la stradă şi trebui să-l urce pe dibuitele, pe scara aceea străină, ferindu-se să nu se izbească de pereţi, de teamă să nu vină careva să-i vadă. Apoi, când ajunse sus, se rătăci şi fu nevoit să aşeze rănitul jos, pe o treaptă, ca să caute uşa, scăpărând chibriturile pe care din fericire le avea la el. Şi numai după ce-o găsi, coborî să-l ia şi pe el. În sfârşit, îl culcă pe patul îngust de fier, în faţa unei ferestre (de unde se vedea tot Parisul), pe care o deschise larg, dornic de aer curat şi de lumină. Se lumina de ziuă. Jean se prăbuşi lângă paj, hohotind de plâns, zdrobit şi fără vlagă, chinuit iar de gândul acela îngrozitor că-şi omorâse prietenul.

Cât să fi stat aşa? Fu prea puţin surprins, zărind-o deodată pe Henriette. Nimic nu era mai firesc: fratele ei era pe moarte şi de aceea venise. Nici măcar n-o văzuse când a intrat. Poate că stătea acolo de ceasuri întregi. Prăbuşit pe un scaun o privea acum prosteşte cum se frământă de colo-colo, zdrobită de o durere cumplită, la vederea fratelui ei

plin de sânge şi fără cunoştinţă. Până la urmă Jean îşi aduse aminte de ceva şi o întrebă:

— Spune-mi, te rog, ai închis uşa de la strada?

Tulburată, ea răspunse că da, dând din cap, şi cum îi întinse amândouă mâinile, dintr-o nevoie de dragoste şi de ajutor, el continuă:

— Să ştii că eu l-am omorât…

Henriette nu pricepea şi nu-l credea. Jean îi simţea mâinile mici rămânând liniştite mai departe într-ale lui.

— Eu l-am omorât… Da, eu, acolo, pe o baricadă. El se lupta într-o tabără, eu în alta…

Mânuţele Henriettei începură să tremure.

— Eram ca nişte oameni beţi, nu mai ştiam ce facem… Eu l-am omorât…

Atunci Henriette, cutremurându-se, îşi retrase mâinile, albă ca varul la faţă, ţintindu-l cu ochii ei plini de groază. Vasăzică se isprăvise cu toate şi n-avea să mai rămână nimic din biata ei inimă zdrobită! Cum, să fi făcut una ca asta tocmai Jean, la care se gândise toată seara, fericită numai la gândul că poate să-l mai vadă iar? El săvârşise fapta asta îngrozitoare şi, cu toate acestea, tot el îl salvase pe Maurice şi de data aceasta, aducându-l acasă prin atâtea primejdii! Nu mai putea să-şi lase mâinile într-ale lui fără o repulsie a întregii sale făpturi. Dar scoase un strigăt în care punea ultima nădejde a inimii sale ţinute în frâu:

— Oh, am să-l vindec, trebuie să-l vindec acum!

În timpul lungilor vegheri la ambulanţa din Remilly, ajunsese foarte pricepută la îngrijirea şi pansarea rănilor. Şi ţinu să examineze numaidecât rănile fratelui său, pe care îl dezbrăcă fără să-l trezească din leşin… Dar, când îi desfăcu pansamentul rudimentar, făcut de Jean, Maurice începu să se frământe şi scoase un scâncet de durere, deschizându-şi ochii măriţi de febră. De altfel o recunoscu numaidecât şi îi spuse, zâmbind:

— Ai venit şi tu? Oh, cât sunt de mulţumit că te văd înainte de moarte!

Ea îl opri cu un gest de încredere deplină.

— Să mori? Da’ ce crezi că te las? Vreau să trăieşti!… Nu

mai vorbi şi lasă-mă să-mi văd de treabă!

Dar, după ce-i cercetă braţul străpuns şi coastele atinse, Henriette se întunecă la faţă şi privirea i se tulbură. Iute de tot luă camera în primire, găsi cu chiu şi vai un pic de ulei, sfâşie nişte cămăşi vechi, ca să facă bandaje, în timp ce Jean coborî să aducă un ulcior cu apă. Nici nu mai crâcnea. O privea numai cum spală rănile, cu câtă îndemânare le pansează, nefiind în stare să-i vină în ajutor cu ceva, zdrobit cum era din clipa sosirii ei. După ce Henriette termină, Jean, văzând-o atât de neliniştită, se oferi, totuşi, să plece după un doctor, însă ea, păstrându-şi judecata limpede, îi spuse că nu e bine să cheme orice doctor, care poate că-l va da pe frate-său pe mâna versaillezilor. Era nevoie de un om de încredere. Mai putea aştepta câteva ore. În sfârşit, când Jean vru să plece, ca să se întoarcă la regiment, rămase hotărât că o să se întoarcă îndată ce-i va fi cu putinţă să scape, căutând să aducă şi un chirurg cu el.

Totuşi nu plecă încă; părea că nu se poate hotărî să părăsească odăiţa asta, plină de nenorocirea pricinuită de el. După ce fusese închisă o clipă, fereastra fu deschisă din nou. Şi din patul lui, rănitul, ridicându-şi capul, privea afară, ca şi ceilalţi doi, care rămăseseră cu ochii pierduţi în depărtare, în liniştea grea care îi copleşise în cele din urmă.

De pe această înălţime a dealului Des Moulins, mai bine de o jumătate din Paris se întindea sub ochii lor: mai întâi cartierele din centru, de la suburbana Saint-Honoré până la Bastilia, apoi cursul întreg al Senei, cu furnicarul îndepărtat de pe malul stâng, o mare de acoperişuri, de vârfuri de pomi, de clopotniţe, de turle şi de turnuri. Se lumina tot mai mult. Noaptea asta blestemată, una dintre cele mai grozave nopţi ale istoriei, se terminase. Dar, în lumina curată a răsăritului de soare, sub cerul trandafiriu, pârjolurile se ţineau lanţ. Drept în faţă se zărea palatul Tuileries, care mai ardea şi acum, cazarma Orsay, palatul. Consiliului de Stat şi al Legiunii de Onoare. Flăcările lor, care păleau în lumina soarelui, înfiorau cerul. Chiar şi dincolo de casele de pe strada Lille şi din strada Bacului mai ardeau, pesemne, şi alte case, judecând după trâmbele

de scântei care zburau din răspântia Crucii-Roşii, şi mai departe încă, din strada Vavin şi din strada Notre-Dame-des-Champs. La dreapta, foarte aproape, aruncau, istovite, ultimele pâlpâiri, focurile din strada Saint-Honoré, în timp ce la stânga, la Palatul Regal şi la aripa cea nouă a Luvrului, se stingeau înainte de vreme nişte focuri târzii, aprinse spre ziuă. Dar, mai ales, ceea ce nu înţelesesem la început, era fumul acela gros şi negru pe care vântul de vest îl împingea până sub fereastra lor. De la orele trei de dimineaţă Ministerul de Finanţe ardea fără flăcări mari, mistuindu-se în vârtejuri groase de funingine, atât de năprasnic îi erau ticsite cu vrafuri de hârţoage, până în tavan, încăperile tencuite cu ipsos. Şi dacă odată cu deşteptarea marelui oraş se spulberase impresia tragică a nopţii, groaza unei nimiciri totale, spectacolul Senei tălăzuind jăratic în albia ei, Parisul prins din toate unghiurile, – o tristeţe desperată şi întunecată trecea totuşi pe deasupra cartierelor cruţate, odată cu buşnegaiul ăsta necontenit de fum gros, al cărui nor se tot lăţea întruna. Curând soarele, care răsărise limpede, se ascunse după el, iar pe cerul roşcat fâlfâiau faldurile acestui doliu uriaş.

Maurice, care avea să înceapă iar să aiureze, spuse în şoaptă, schiţând un gest zăbavnic, care cuprindea zarişte neţărmurită.

— Oare arde tot? Oh, dar mult mai durează!

Ochii Henriettei se umpleau de lacrimi, ca şi cum nenorocirea ei s-ar fi mărit şi cu aceste prăpăduri uriaşe în care se amestecase şi fratele ei. Iar Jean, care nu îndrăzni nici să-i strângă mâna, nici să-şi îmbrăţişeze prietenul, plecă, atunci, ca un smintit.

— La revedere, pe curând!

A putut să se întoarcă abia pe seară, pe la orele opt, după ce se înnoptase. Cu toate că era atât de îngrijorat de soarta prietenului său, Jean se simţi fericit când află că regimentul lui, care fusese scos din luptă şi trecuse în linia a doua, primise ordinul să asigure paza cartierului, aşa încât, instalându-se cu compania în piaţa Caruselului, spera să poată veni în fiecare seară, ca să afle veşti de la rănit.

Nu se întorcea singur: întâmplarea îi scosese în cale pe fostul doctor al regimentului 106, pe care îl aducea, în disperarea lui, pentru că nu putuse să găsească alt medic, gândindu-se că, oricum, omul acesta înfricoşător, cu cap de leu, era totuşi un om de treabă.

Bouroche, care nu ştia pentru ce rănit îl deranjase ostaşul acesta cu rugăminţile lui stăruitoare şi bombănea nemulţumit că trebuise să urce atâtea scări, fu cuprins de o mânie cumplită când înţelese că avea în faţa lui un comunard.

— Hei, drăcia dracului, dar ce, vă bateţi joc de mine?... Nişte tâlhari care nu mai pot de-atâtea furtişaguri, de-atâtea omoruri şi de-atât pârjol! Situaţia banditului dumitale e limpede. Las' pe mine că-l vindec eu cu trei gloanţe în scăfârlie!

Dar văzând-o pe Henriette, atât de palidă în rochia ei neagră, cu părul ei frumos şi blond despletit, se potoli pe neaşteptate.

— E fratele meu, domnule doctor, şi este unul dintre soldaţii dumneavoastră de la Sedan.

El nu răspunse, desfăcu bandajele de pe răni, le cercetă în tăcere, scoase din buzunar nişte fiole şi făcu pansamentul la loc, arătând tinerei femei cum trebuia să procedeze şi ea. Apoi, cu vocea lui aspră, îl întrebă deodată pe rănit:

— De ce-ai trecut, mă, de partea nemernicilor? Cum de-ai putut să faci o astfel de ticăloşie?

Maurice, căruia îi sticleau ochii în cap şi care-l privea, fără să fi deschis gura, de când îl văzuse intrând, îi răspunse cu înflăcărare, cuprins de febră, cum era:

— Pentru că prea multă suferinţă e pe capul nostru, prea multă nedreptate şi prea multă ruşine!

Atunci Bouroche făcu un gest larg, ca şi cum ar fi vrut să spună că prea ajungi departe, când îţi intră în cap idei de felul ăstora. Vru să mai spună ceva, dar tăcu până la urmă. Şi plecă, adăugând simplu:

— O să mai trec eu pe aici.

Pe scară spuse Henriettei că nu îndrăzneşte să-şi asume

nicio răspundere. Plămânul era atins serios. S-ar putea ivi o hemoragie care l-ar curăţa fulgerător pe rănit.

Când Henriette se întoarse în cameră, se sili să zâmbească, cu toată lovitura pe care o primise drept în inimă. Oare nu-l vor putea salva, împiedicând acel lucru groaznic, veşnica lor despărţire, a tuturor trei, care încă se mai aflau întruniţi aici, plini de dragoste arzătoare de viaţă? Nu părăsise camera toată ziua. O vecină în vârstă şi foarte îndatoritoare se oferise să-i facă toate cumpărăturile. Se întoarse să-şi ia iar locul lângă pat, pe un scaun.

Dar, sub imboldul exaltării lui nervoase, Maurice începu să-l descoase pe Jean, voind să ştie ce se mai întâmplă. Jean nu-i spunea tot, ferindu-se să vorbească despre mânia turbată care creştea mereu în Parisul eliberat, împotriva Comunei în agonie. Era miercuri. Încă de duminică seara, de două zile nesfârşite, locuitorii trăiseră în fundul pivniţelor, unde îi trecuseră mii de năduşeli de frică. Iar miercuri dimineaţa, când îşi luară inima-n dinţi să se arate, priveliştea străzilor desfundate, sfărâmăturile, sângele şi mai ales focurile acelea înspăimântătoare îi aruncaseră într-o furie oarbă de răzbunare. Pedeapsa avea să fie cumplită. Casele erau scotocite. Puhoaie de suspecţi, – bărbaţi, femei, înhăţaţi de ici de colo, erau daţi pe mâna plutoanelor sumare de execuţie. Încă de la orele şase seara armata din Versailles era stăpână pe jumătate din Paris, de la parcul Montsouris la Gara de Nord, cuprinzând arterele principale. Şi ultimii membri ai Comunei, vreo douăzeci, fuseseră nevoiţi să se refugieze în bulevardul Voltaire, la primăria sectorului al XI-lea.

Tăcură un timp, apoi Maurice murmură, cu privirile pierdute, prin fereastra deschisa, deasupra Parisului, în aerul călduţ al nopţii.

— În sfârşit, mergem mai departe. Parisul arde!

Era adevărat. Flăcările se vedeau iar, odată cu venirea nopţii, şi din nou cerul era injectat de pălălăile ucigătoare ale pârjolului. În după-masa aceea, când explodase cu un bubuit înfricoşător pulberăria de la Luxembourg, se răspândise zvonul că Pantnéonul se prăbuşise în adâncul

catacombelor. De altfel focurile din ajun nu conteniseră toată ziua, palatul Consiliului de Stat şi palatul Tuileries ardeau, iar Ministerul Finanţelor scotea acelaşi buşnegai de fum. De zece ori a trebuit să închidă fereastra, sub ameninţarea unui nor de fulgi negri, nesfârşite pâlcuri de hârtii arse pe care focul năprasnic le spulbera în slăvi, de unde recădeau ca o ploaie măruntă; Parisul întreg fu acoperit de ele şi unele aveau să ajungă până şi în Normandia, cale de douăzeci de leghe. Iar acum nu ardeau numai cartierele din vest şi din sud, casele din strada Regală, din răspântia Crucii Roşii şi din strada Notre-Dame-des Champs, ci tot estul oraşului părea cuprins de flăcări. Imensul pârjol de la primărie ascundea orizontul ca un rug uriaş. Şi mai erau şi altele, Teatrul Liric, primăria sectorului IV, peste treizeci de case din străzile învecinate, toate ardeau ca nişte torţe, fără să mai punem la socoteală teatrul de la bariera Saint-Martin, la nord, care pâlpâia stingher, cu vâlvătăi roşcate, aidoma unor căpiţe aprinse în depărtarea unor câmpii cotropite de întuneric. Răbufneau ici şi colo unele răzbunări personale, şi poate că alţii, din anumite socoteli criminale, se înverşunau să distrugă unele dosare. Acum nu mai putea fi vorba de nicio apărare, de vreo încercare de a opri prin foc trupele victorioase. Bântuia numai un vânt de nebunie. Palatul Justiţiei, spitalul Hotel-Dieu, catedrala Notre-Dame fuseseră salvate din întâmplare. Auzi dumneata, să nimiceşti de dragul nimicirii şi să îngropi vechea omenire putredă sub cenuşa unei lumi, în speranţa că va răsări o societate nouă, fericită şi neprihănită, într-un adevărat rai pământesc ca în legendele străvechi!

— Ah, războiul, războiul ăsta blestemat! spuse în şoapta Henriette, în faţa acestei cetăţi de ruine, de suferinţă şi de agonie.

Asta nu însemna oare cel din urmă act, actul fatal, nebunia sângelui care încolţise pe câmpiile înfrângerilor de la Sedan şi Metz, molima nimicirii născută din asediul Parisului, criza supremă a unei naţiuni în primejdie de moarte, în mijlocul măcelurilor şi prăbuşirilor?

Dar Maurice, cu ochii ţintă la cartierele care ardeau, Îngăima încet, cu greutate:

— Nu, nu, nu blestema războiul. E bun şi el la ceva. Îşi are şi el rostul lui…

Jean îl întrerupse cu un strigăt de ură şi de căinţă.

— Pe dracu! Când te văd în halul ăsta şi încă din vina mea… Nu-l mai apăra: războiul ăsta e un lucru scârbos!

Rănitul schiţă un gest nelămurit.

— Oh, ce contez eu în toate astea? Mai sunt atâţia ca mine! Poate că e bună la ceva şi vărsarea asta de sânge. Războiul este viaţa care nu poate exista fără moarte.

Şi Maurice închise ochii, istovit de sforţarea pe care o făcuse ca să spună aceste câteva cuvinte. Printr-un semn, Henriette îl rugase pe Jean să nu mai discute. Ea însăşi simţea cum creşte într-însa revolta, mânia împotriva suferinţei omeneşti, cu toată liniştea ei de femeie plăpândă, dar atât de curajoasă, cu privirile-i limpezi în care retrăia sufletul eroic al bunicului, eroul legendelor napoleoniene.

Trecură două zile, joi şi vineri, cu alte incendii şi cu alte măceluri. Bubuitul tunurilor nu mai contenea, bateriile de pe Montmartre, căzute în mâna armatei de la Versailles, trăgeau fără încetare în bateriile federaţilor, instalate la Belleville şi în cartierul Père-lachaise. Iar acestea trăgeau la voia întâmplării asupra Parisului.

Nişte obuze căzuseră în strada Richelieu şi în piaţa Vendôme. La 25, pe seară, tot malul stâng al Senei se afla în mâinile trupelor. Dar, pe malul drept, baricadele din piaţa Castelului de Apă şi din piaţa Bastiliei rezistau mai departe. Aci se aflau două fortăreţe adevărate, apărate de un foc înfricoşător, necontenit. În amurg, când ultimii membri Comunei fugeau care încotro, Delescluze îşi luase bastonul şi venise ca la plimbare, liniştit, până la baricada care închidea bulevardul Voltaire, ca să cadă secerat de gloanţe ca un erou. A doua zi, la 26, în zori, Castelul de Apa şi Bastilia fură cucerite şi comunarzii nu mai ocupau acum decât La Villette, Belleville şi Charonne, tot mai puţini la număr, reduşi la o mână de viteji care voiau să moară. Şi timp de două zile aveau să mai reziste încă şi să lupte cu

înverşunare.

Vineri seara, pe când Jean pleca din piaţa Carrousel, ca să se ducă în strada Urzicilor, asistă în josul străzii Richelieu la o execuţie sumară, care-l tulbură grozav. De două zile funcţionau două curţi marţiale, prima la Luxemburg şi a doua la teatrul Châtelet. Condamnaţii primei curţi marţiale erau împuşcaţi în grădină, în timp ce pe ceilalţi îi târau până la cazarma Lobau, unde erau în permanenţă plutoane care îi executau, în curtea interioară, trăgând în ei de la doi paşi. Aici, mai ales, măcelul ajunsese înspăimântător: bărbaţi, copii, condamnaţi după un semn, fiind văzuţi cu mâinile negre de praf de puşcă, sau pur şi simplu încălcaţi în bocanci militari, nevinovaţi, denunţaţi pe nedrept, victime ale unor răzbunări personale, căutând să dea în gura mare nişte explicaţii pe care nimeni nu le asculta, turme omeneşti aruncate de-a valma sub ţevile puştilor, atâţia nenorociţi dintr-odată încât nu mai erau gloanţe pentru toţi, răniţii trebuind să fie omorâţi cu patul puştii. Sângele curgea şiroaie; cotigile cărau cadavrele de dimineaţa şi până seara. Şi prin oraşul cucerit, după toanele neaşteptate ale unei porniri turbate de răzbunare, alte execuţii aveau loc în faţa baricadelor, lângă zidurile străzilor pustii sau pe treptele monumentelor. Astfel, Jean văzuse nişte cetăţeni din cartier aducând o femeie şi doi bărbaţi la postul care păzea Teatrul Francez. Civilii înstăriţi se arătau mai sălbatici decât soldaţii, căci ziarele care apăruseră îndemnau lumea la exterminare. O întreagă ceată aprigă se înverşuna mai ales împotriva femeii, una dintre acele incendiatoare cu petrol, care umplea de spaimă închipuirile aprinse şi pe car acuzau că dădea târcoale seara, că se strecura pe lângă locuinţele celor bogaţi, pentru a arunca în pivniţe bidoane de petrol aprins. Spuneau că au surprins-o stând pe vine în faţa unei ferestruici de pivniţă din strada Sfânta Ana. Şi cu toate tăgăduirile şi bocetele ei, o aruncară, împreună cu cei doi bărbaţi, în fundul unei tranşei de baricadă, pe care nu o astupaseră încă, şi îi împuşcară pe toţi în această groapă neagră de pământ, ca pe nişte lupi prinşi în capcană.

Trecătorii priveau, o doamnă se oprise împreună cu soţul ei, în timp ce un băiat de brutărie, care ducea un pateu de carne prin apropiere, fluiera un cântec de vânătoare.

Jean se grăbea să ajungă în strada Urzicilor, cu inima îngheţată, când deodată îşi aduse aminte de ceva. Nu cumva era Chouteau, fostul soldat din grupa lui, insul acela pe care-l văzuse îmbrăcat cu o bluză curată de lucrător de treabă, asistând la execuţie, cu gesturi de aprobare? Şi doar cunoştea rolul jucat de banditul, de trădătorul, de hoţul şi de asasinul ăsta! Un moment, fu pe cale să se întoarcă acolo, să-l denunţe, ca să fie împuşcat şi el lângă ceilalţi trei. Oh, ce mizerie, să-i vezi pe marii vinovaţi scăpând de osândă, plimbându-se nepedepsiţi la lumina soarelui, în timp ce oameni nevinovaţi putrezesc în pământ!

La zgomotul paşilor oare suiau pe scară, Henriette ieşise pe coridor.

— Fii atent, azi e într-o stare de exaltare neobişnuită… A venit doctorul şi mi-a spulberat orice nădejde.

Într-adevăr, Bouroche clătinase din cap, deoarece nu putea încă să promită nimic. Poate că, totuşi, tinereţea rănitului să fie mai tare decât complicaţiile de care se temea.

— Ah, tu eşti, spuse înfrigurat Maurice lui Jean, de îndată ce îl zări. Te aşteptam. Ce mai e nou? Cum stăm?

Şi, cu spatele sprijinit de pernă, în faţa ferestrei pe care soră-sa o deschisese la stăruinţele lui – arătându-i oraşul întunecat din nou, dar pe care o nouă lucire de jăratic îl lumina, întrebă:

— Ei, aşa-i că începe iar? Parisul e în flăcări, arde tot Parisul de data asta!

Odată cu apusul soarelui focul de la Depozitul de Rezervă aprinsese cartierele îndepărtate pe Sena, în sus. La Tuileries, la Consiliul de Stat, tavanele urmau să se prăbuşească, aţâţând jăraticul cu grinzile care se mistuiau, căci unele focuri parţiale răbufniseră iar şi se vedeau ţâşnind, când şi când, tăciuni aprinşi şi scântei. Multe dintre casele socotite stinse începeau să ardă iar. De trei zile nu se mai întuneca fără ca oraşul să pară că se aprinde iarăşi,

ca şi cum negurile ar fi suflat în tăciunii încă roşii, aţâţându-i şi împrăştiindu-i în cele patru colţuri ale zării. Ah, ce oraş de iad, care-şi aprindea văpăile odată cu venirea nopţii, arzând pentru o întreagă săptămână şi luminând cu torţele-i monstruoase nopţile acestei săptămâni însângerate! Şi, în noaptea aceea, când se mistuiră docurile de la La Villette, lumina a fost aşa de mare deasupra întinsei cetăţi, încât ai fi putut crede că arde într-adevăr din toate părţile, de data aceasta, năpădită şi înecată de flăcări. Sub cerul însângerat, cartierele roşii tălăzuiau cât vedeai cu ochii valurile acoperişurilor de jăratic.

— Acum s-a sfârşit – spunea mereu Maurice – Parisul arde de-a binelea!

Cuvintele astea repetate de zeci de ori îl exaltau, dintr-o trebuinţă febrilă de pălăvrăgeală, după toropeala grea care îl ţinuse aproape mut timp de trei zile.

Dar, auzind un scâncet înăbuşit, întoarse capul.

— Cum, surioară, tocmai tu, atât de vitează!... Plângi pentru că am să mor?...

Ea îl întrerupse, cu un ţipăt desperat.

— Dar tu n-ai să mori!

— Ba da, ba da, e mai bine aşa, trebuie!... Ei, lasă, cu mine n-o să dispară mai nimic bun! înainte de război ţi-am dat atâta de furcă şi ai avut mult de pierdut şi băneşte şi sufleteşte din pricina mea!... Tot alaiul acela de năzbâtii, toate nebuniile acelea pe care le-am săvârşit şi care, cine ştie, s-ar fi putut termina rău, cu închisoarea, cu mocirla.

Din nou ea îi tăie vorba, autoritară:

— Taci, taci o dată!... Ai răscumpărat totul!

Maurice tăcu şi rămase o clipă dus pe gânduri.

— Când voi fi în pământ, da, poate... Ah, bunul meu Jean, ne-ai făcut totuşi, la toţi, un serviciu straşnic, cu împunsătura aia a ta de baionetă.

Dar şi Jean, cu ochii plini de lacrimi, protestă:

— Nu mai spune una ca asta! Vrei să-mi zdrobesc capul de pereţi!

Cu înflăcărare, Maurice continuă:

— Ia adu-ţi aminte ce mi-a spus după bătălia de la Sedan,

când pretindeai că uneori nu-i rău să primeşti o palmă zdravănă... Şi mai adăugai că dacă ai vreun focar de infecţie pe undeva, în corp, vreun mădular vătămat, e mai bine să-l tai cu securea, decât să crăpi din pricina lui, ca de holeră. M-am gândit adesea la cuvintele tale, de când m-am pomenit singur, întemniţat în Parisul asta bântuit de nebunie şi de mizerie... Ei, uite, eu sunt mădularul acela vătămat, pe care l-ai tăiat tu...

În exaltarea lui tot mai mare Maurice nici nu mai ţinea seama de rugăminţile fierbinţi ale Henriettei şi ale lui Jean, îngroziţi. Continua, cu o înflăcărare crescândă, bogată în simboluri şi în imagini strălucitoare. Partea sănătoasă a Franţei, cea cuminte, cumpătată, pătura ţărănească, rămasă mai aproape de pământ, înlătura partea smintită, înrăită, coruptă de Imperiu, roasă de visări vagi şi de desfătări. Şi s-a văzut nevoită să taie, astfel, în propria ei carne, cu o sfâşiere a întregii sale fiinţe, fără să ştie prea bine ce făcea. Dar trebuia o baie de sânge şi încă de sânge francez, jertfă grozavă, sacrificiu viu, în vâlvătăile focului mântuitor. De-acum încolo, după ce ajunse, suind urcuşul pătimirii, până la culmea agoniei celei mai cutremurătoare, naţiunea răstignită îşi ispăşea greşelile şi avea să renască.

— Bunul meu Jean, tu eşti cel simplu şi cel vânjos... Du-te, du-te! Ia cazmaua, ia mistria, răstoarnă pământul şi clădeşte-ţi iar căminul la loc!... Bine-ai făcut că pe mine m-ai doborât sub cuţit, pentru că eram ca un ulcer care îţi ajunsese până la os!

Şi, continuând să aiureze, voi să se scoale şi să se rezeme de fereastră.

— Parisul arde, n-are să mai rămână nimic din el... Ah, flacăra asta care smulge şi spulberă toate, care tămăduieşte toate rănile, tare am mai dorit-o! Şi uite ce treabă straşnică face... Lăsaţi-mă să cobor în stradă, lăsaţi-mă să duc până la capăt opera asta de umanitate şi de libertate...

Cu multă greutate, Jean îl culcă iar în pat, în timp ce Henriette, plângând, îi vorbea despre copilăria lor, îl ruga fierbinte, în numele dragostei lor, să se liniştească. Şi peste

Parisul nesfârşit, străfulgerările pârjolului se înteţiseră şi mai mult, marea de flăcări părea să cuprindă depărtările întunecate ale zării, iar cerul părea bolta unui cuptor uriaş, încins la alb. În lumina roşcată a incendiilor, trâmbele de fum gros de la Ministerul de Finanţe, care ardea cu îndârjire de trei zile, fără o flacără, treceau întruna ca un nor gros, întunecat şi solemn de doliu.

A doua zi, sâmbătă, se produse o îmbunătăţire neaşteptată în starea lui Maurice: era cu mult mai liniştit şi febra îi scăzuse. Jean nu mai putu de bucurie când o găsi pe Henriette voioasă, începând să depene iarăşi visul vieţii lor în trei, într-o fericire viitoare care s-ar mai putea încă înfiripa, căreia nu voia, însă, să-i spună pe nume. Să se îndure oare soarta de ei? Ea îşi petrecea nopţile fără să se mai clintească din camera asta, în care gingăşia ei de gospodină harnică şi gesturile ei uşoare şi tăcute de îngrijire aduceau o alinare necontenită. În seara aceea Jean zăbovi multă vreme lângă prietenii lui cu o plăcere uimită şi plină de teamă. Peste zi, trupele luară Belleville şi Buttes-Chaumont. Numai cimitirul Père-Lachaise mai rezista încă, transformat într-o tabără întărită. Părea că totul se isprăvise. Ba el spunea chiar că încetaseră execuţiile. Vorbi numai de cetele de prizonieri care erau îndreptate spre Versailles, în timpul dimineţii întâlnise o coloană din astea, cu oameni de tot soiul, în bluză, în pardesiu, în cămaşă, cu femei de toate vârstele, unele cu feţele scofâlcite de răutate, altele în floarea tinereţii, cu copii de cincisprezece ani abia, un întreg puhoi revărsat de mizerie şi de revoltă, împins de soldaţi în lumina strălucitoare a soarelui şi întâmpinat de burghezii din Versailles, după cum se spunea, cu huiduieli şi cu lovituri de baston şi de umbrelă.

Dar duminică Jean fu înspăimântat. Era ultima zi din săptămâna asta îngrozitoare. De îndată ce soarele se ivise, măreţ, în zare, în dimineaţa aceea limpede şi caldă a unei zile de sărbătoare, el simţi parcă fiorul supremei agonii. Abia atunci se aflase de măcelărirea repetată a ostaticilor, de moartea arhiepiscopului, a preotului de la biserica Madeleine şi a altora, împuşcaţi miercuri, la Roquette, de

călugării dominicani de la Arcueil, hăituiţi şi împuşcaţi joi din fugă, ca nişte iepuri; vineri alţi preoţi şi jandarmi, în număr de patruzeci şi şapte, omorâţi cu focuri de armă de la doi paşi, în sectorul străzii Haxo. Şi furia represaliilor se aprinsese iar, trupele îi executau cu grămada pe ultimii comunarzi luaţi prizonier. Toată duminica asta frumoasă focurile plutoanelor de execuţie nu mai conteniră în curtea cazărmii Lobau, plină de sânge şi de fum, din care se auzeau horcăiturile muribunzilor. La Roquette, două sute douăzeci şi şapte de nenorociţi, adunaţi la întâmplare, de parcă i-ar fi prins cu năvodul, au fost mitraliaţi în grămadă, tocaţi de gloanţe. În cimitirul Père-Lachaise, bombardat de patru zile şi cucerit în cele din urmă mormânt cu mormânt, o sută patruzeci şi opt de inşi fuseseră aruncaţi lângă un zid, de pe a cărui tencuială se prelingea sângele ca nişte lacrimi mari, roşii; trei dintre ei, care fugiseră, fiind numai răniţi, au fost prinşi şi omorâţi. Câţi oameni de treabă, printre câţiva ticăloşi, n-au fost în cei douăsprezece mii de nenorociţi care au plătit cu viaţa lor încercarea Comunei? Se spunea că venise de la Versailles ordinul cu privire la încetarea execuţiilor. Totuşi, ele mai continuau, Thiers fiind hărăzit să rămână ucigaşul de pomină al Parisului, în gloria lui nepătată de eliberator al teritoriului; în timp ce mareşalul Mac-Mahon, învinsul de la Froeschwiller, a cărui proclamaţie acoperea zidurile, anunţând victoria, era numai învingătorul cimitirului Père-Lachaise. Iar Parisul, însorit şi gătit ca de zi mare, părea în sărbătoare, străzile liberate erau ticsite de o mulţime enormă. Cu un aer de hoinari fericiţi, oamenii se duceau să vadă dărâmăturile fumegânde, la locul incendiilor. Mamele, care îşi ţineau de mână copiii zglobii, se opreau în loc şi ascultau o clipă, cu atenţie, împuşcăturile înăbuşite din cazarma Lobau.

Duminică seara, în amurg, când Jean sui scara întunecoasă a casei din strada Urzicilor, îşi simţi inima străpunsă de o presimţire îngrozitoare. Intră înăuntru şi văzu imediat sfârşitul cu neputinţă de înlăturat: Maurice, mort pe patul lui îngust, înăbuşit de hemoragia de care se temea Bouroche. Prin fereastra deschisă se strecurau, ca

un bun rămas, ultimele raze roşii ale soarelui. Două lumânări ardeau pe masă la căpătâiul patului. Iar Henriette, în genunchi, în hainele ei cernite de văduvă, pe care nu le mai părăsise, plângea în tăcere.

Ridicându-şi capul, la zgomotul paşilor, Henriette se simţi străbătută de un fior când îl văzu pe Jean intrând. Nebun de durere, el era gata să se repeadă, să-i apuce mâinile în mâinile lui, să-şi contopească, printr-o strângere, durerea lui cu durerea ei. Dar îi simţi mânuţele tremurând, îi simţi întreaga ei făptură, cutremurată şi revoltată, trăgându-se îndărăt, îndepărtându-se pentru totdeauna. Acum nu se isprăvise oare totul între ei? îi despărţea mormântul lui Maurice, ca o prăpastie fără. fund. Şi, plângând încet, căzu şi el în genunchi.

Totuşi, după un timp, Henriette începu să vorbească.

— Eram cu spatele spre el şi ţineam în mână o cană cu supă, când l-am auzit ţipând... Până să ajung eu, el şi murise, într-un val de sânge, strigându-ne, şi pe mine şi pe dumneata...

Fratele ei, Doamne! Maurice al ei cel adorat chiar mai înainte de a se fi născut, frăţiorul ei care era ca a doua fiinţă a ei, pe care îl crescuse, pe care îl salvase! Singura ei iubire, de când văzuse, la Bazeilles, lângă zid corpul bietului ei Weiss ciuruit de gloanţe. Aşadar războiul îi lua până la urmă tot ce-i fusese mai drag pe lume lăsând-o singură-singurică, văduva şi pustie, fără o fiinţă care să ţină la ea!

— Ah – strigă Jean printre hohote de plâns – şi toate astea sunt numai din vina mea. Puişorul meu scump, pentru care mi-aş fi dat şi viaţa, mi-a fost scris să ta omor chiar eu, ca o brută!... Ce-o să facem acum? O să mă poţi ierta vreodată?

Şi, în clipa aceea, ochii lor se întâlniră şi rămaseră înmărmuriţi de tot ce puteau, în sfârşit, să citească atât de limpede în ei. Le veneau în minte icoane din trecut, odăiţa aceea ascunsă de la Remilly, în care trăiseră zile atât de triste dar şi atât de plăcute, totodată. El îşi amintea de visurile pe care şi le făurise, mai întâi fără să-şi dea seama, apoi ceva mai desluşite: viaţa la ţară, căsătoria, o căsuţă,

cultivarea unei fâşii de pământ care să poată îndestula o gospodărie de oameni modeşti şi cumsecade. Acum visul se schimbase într-o dorinţă arzătoare. Era convins până-n adâncul sufletului că ar fi trăit ca într-un colţ de rai alături de o femeie ca dânsa, atât de liniştită, atât de harnică şi atât de curajoasă. Chiar şi ea, care altădată nici nu întrezărise măcar un vis atât de frumos, în neprihănita dăruire a inimii ei, de care habar nu avea, vedea limpede acum, înţelegea totul dintr-odată. Şi ea dorise, atunci, fără să ştie, căsătoria asta îndepărtata. Sămânţa care încolţise atunci îşi croise, neştiută, drumul şi băiatul lângă care la început se simţea doar mai împăcată cu durerea ei, îi era drag de-a binelea. Privirile lor îşi mărturiseau toate astea, îşi dădeau acum dragostea pe faţă numai pentru că urmau să se despartă pentru totdeauna. Mai era nevoie şi de jertfa asta îngrozitoare, de această supremă sfâşiere. Fericirea pe care o întrezăriseră în ajun ca fiind cu putinţă, se năruia şi ea astăzi, odată cu celelalte, smulsă de valul de sânge care li-l răpise pe fratele lor.

Jean se ridică de jos, după o lungă şi dureroasă sforţare, şi-i spuse:

— Adio!

Henriette, care stătea nemişcată în mijlocul camerei, îi răspunse şi ea:

— Adio!

Dar Jean se apropie de trupul neînsufleţit al lui Maurice. Se uita la fruntea lui mare, care părea acum şi mai mare, la faţa lui prelungă şi subţire, la ochii lui pustii, altădată atât de nebunatici, în care se stinsese nebunia. Grozav ar fi dorit să-l sărute pe scumpul său puişor - aşa cum îi spusese el, de atâtea ori, – dar nu îndrăzni. Se vedea mânjit de sângele lui şi se dădea înapoi în faţa grozăviei destinului. Ce moarte, Doamne, sub prăbuşirea unei lumi întregi! În ultima zi, sub cele din urmă sfărâmături ale Comunei în agonie, iată că mai fusese nevoie şi de victima asta! Sărmana fiinţă! Pierise însetata de dreptate, în ultima zvârcolire a marelui vis întunecat pe care şi-l făurise în această măreaţă şi îngrozitoare viziune a vechii societăţi nimicite, a Parisului

prefăcut în scrum, a ţarinei răscolite şi curăţite, ca să crească din ea, idilică, o nouă vârstă de aur.

Copleşit de durere, Jean mai privi o dată pe fereastră, peste Paris. În amurgul senin al unei duminici atât de frumoase, soarele pieziş, ajuns la dunga zării, învăluia oraşul uriaş într-o lumină roşie, aprinsă. Parcă era un soare de sânge pe o mare neţărmurită. Geamurile de la mii de ferestre păreau nişte vetre dogoritoare, cu jăraticul aţâţat de cine ştie ce foaie nevăzute. Acoperişurile se aprindeau ca nişte straturi de cărbuni. Colţuri de ziduri galbene, monumente înalte, ruginii, scăpărau cu pâlpâiri jucăuşe, aidoma unor focuri mari de vreascuri, sub cerul serii. Buchetul acela uriaş, de purpura, nu era oare o jerba finală? Parisul întreg ardea ca nişte gigantice stive de lemne sau ca o străveche pădure uscată, care şi-ar lua dintr-odată zborul spre slăvi, într-un stol năprasnic de flăcări şi de scântei. Focurile continuau să ardă. Fuioare groase de fum roşiatic se ridicau mereu spre cer. De undeva venea o larmă puternică, poate ultimele horcăieli ale celor împuşcaţi în cazarma Lobau, poate chicotele de bucurie ale femeilor şi zarva copiilor care cinau afară, după o plimbare veselă, la mesele din faţa cârciumilor. Din casele şi din palatele pustiite, din străzile pline de hârtoape, din atâtea ruine şi atâtea suferinţe, viaţa mai fremăta încă, în pâlpâirile acestui splendid apus de soare, al cărui jar mistuia Parisul pe de-a-ntregul.

Jean încercă atunci o senzaţie extraordinară. I se păru, în acea molcomă amurgire, că peste oraşul în flăcări mijeşte, de pe acum, lumina altor zori. Era, totuşi, sfârşitul total, o înverşunare a destinului, o vrăfuire atât de cumplită de dezastre năprasnice, cum nu-i mai fusese dat vreodată altui neam să sufere: înfrângerile care se ţineau lanţ, provinciile pierdute rând pe rând, miliardele care trebuiau plătite, cel mai înspăimântător război, civil înecat în sânge, dărâmăturile, morţii cu grămada. Rămăseseră săraci lipiţi, rămăseseră de ocară... O lume întreaga aştepta să fie zidită iar din temelii! Chiar şi el pleca de acolo cu inima sfâşiată; Maurice, Henriette, visul fericirii lui năruite, totul fusese

spulberat de furtună. Şi, totuşi, dincolo de cuptorul acela, în care se mai auzea încă vâjâitul pălălăilor, nădejdea încolţea iar, plină de viaţă, din slăvile liniştite ale cerului de o seninătate desăvârşită. Asta însemna reîntinerirea fără greş a firii veşnice, a omenirii fără moarte, reînnoirea făgăduită aceluia care speră şi munceşte, pomul care odrăsleşte lăstare noi, puternice, după ce i s-a tăiat creanga putregăită, a cărei sevă otrăvită îngălbenea frunzele.

Într-un suspin Jean mai spuse o dată:

— Adio!

Cu faţa ascunsă în palmele împreunate, Henriette răspunse, fără să ridice privirea:

— Adio!

Acasă, ţarina pustiită fusese lăsată în paragină şi zidurile casei, arse de pârjol, se năruiseră, însă Jean, cel mai umil şi cel mai îndurerat dintre toţi, porni înainte spre viitor, spre munca grea, dar măreaţă, a întregii Franţe, care trebuia să se înalţe iar din ruine.